زنجیرەی هزری هاوچەرخی ئیسلامی ٤٤

چیرۆکی پێشینان لە قورئاندا

٢

لەبارەی ئیمان و بانگەوازی و جیهاددا

نووسینی
دکتۆر صلاح عبدالفتاح الخالدي

وەرگێڕانی
کاوە هاوڕاز

چیـرۆکی پێشـینان
له قورئـاندا
بەشی دووەم

مەبەست لە زنجیرەی هزری هاوچەرخی ئیسلامی

- دەوڵەمەندکردنی کتێبخانەی کوردییە بە گرنگترین و کاریگەرترین دەقی ئەو کتێبانەی کە مەشخەڵی سەرڕێی هزری هاوچەرخی ئیسلامین .
- ئاشناکردنی خوێنەر و لاوی موسڵمانی کوردە بە دەقی ئەو کتێبانەی کە سەرچاوەن بۆ ڕۆشنبیری ئیسلامی و سازێنەری ڕابوونی ئیسلامین .
- شارەزاکردنی ڕاستەوخۆی لاوی کورد بەم سەرچاوانە ، ئازادکردنیانە لە گشت کۆت و بەند و بۆچوونی تەسکی حزبایەتی و تاکڕەوی و ڕەوتگەرایی .
- بناغەیەک بێ بۆ بنیادنانی کەسایەتییەکی ئیسلامی بەهێز بۆ هەرتاکێکی موسڵمانی کورد ، تا توانای ئەنجامدانی ئەو گۆڕانکارییانەی هەبێ ، کە خوای پەروەردگار پێی سپاردوە .

دەگەڵ ڕێز و تەقدیرمان بۆ بیروڕای نووسەرانی ئەم زنجیرەیە ، مەرجیش نییە ئێمە پابەندی هەموو بیر و بۆچوونەکانیان بین .

با دەستوورێشمان لە وەرگرتن فەرمایشتەکەی خوای پەروەردگار بێت :

ٱلَّذِينَ يَسۡتَمِعُونَ ٱلۡقَوۡلَ فَيَتَّبِعُونَ أَحۡسَنَهُۥٓۚ أُوْلَٰٓئِكَ ٱلَّذِينَ هَدَىٰهُمُ ٱللَّهُۖ وَأُوْلَٰٓئِكَ هُمۡ أُوْلُواْ ٱلۡأَلۡبَٰبِ ﴿١٨﴾ سورة الزمر

التفسير

چیرۆکی
پێشینان لە قورئاندا

چەند وانەیەك لە ئیمانو
بانگەوازو جیهاد دا

بەشی دووەم

نووسینی
د.صلاح عبدالفتاح الخالدي

وەرگێرانی
کاوە هاوراز

التفسير
بۆ بلاوکردنەوەو راگەیاندن

ناوی کتێب بە عەرەبی: مع قصص السابقين في القرآن (٢)
ناوی نوسەر: د.صلاح عبدالفتاح الخالدي
ناوی کتێب بەکوردی: چیرۆکی پێشینان لە قورئاندا بەشی دووەم
ناوی وەرگێڕ: کاوە مصطفی (هاوراز)
چاپ و بلاوکردنەوەی: نوسینگەی تەفسیر بۆ بلاوکردنەوەو ڕاگەیاندن/هەولێر
نەخشەسازی ناوەوە: عزالدین محمد عمر
خەت: نەوزاد کۆیی
بەرگ: ئەمین مخلص
نۆرە و ساڵی چاپ: یەکەم ١٤٣١ك - ٢٠١٠ز
تیراژ: ١٥٠٠ دانە

لە بەڕێوەبەرایەتی گشتی رۆشنبیری و هونەر هەولێر ژمارەی سپاردن (٣٠٩) ساڵی ٢٠٠٤ ی پێدراوە

تەفسیر
بۆ بلاوکردنەوە و ڕاگەیاندن
هەولێر- شەقامی دادگا - ژێر ئوتێلی شیرین پالاس
ت : ٢٢٢١٦٩٥ - ٢٢٣٠٩٠٨- ٢٥١٨١٣٨
مۆبایل : ٢٢ ٥١ ٤٦٠ ٠٧٥٠ - ٩١ ٧٢ ١٣٨ ٠٧٧٠
tafseeroffice@yahoo.com
tafseeroffice@maktoob.com
altafseer@hotmail.com

www.al-tafseer.com

بەشــی دووەم

چیرۆکەکانی ســوورەتی (کهف)

﴿ نَّحۡنُ نَقُصُّ عَلَيۡكَ نَبَأَهُم بِٱلۡحَقِّۚ .. ﴿١٣﴾ ﴾ الکهف

بەناوی خودای بەخشندەی میهرەبان

پێشـەكی

ان الحمد لله نحمده ونستعينه ونستهديه، ونعوذ بالله من شرور انفسنا، وسيئات أعمالنا، من يهد الله فلا مضل له، ومن يضلل فلا هادي له، واشهد ان لا اله الا الله، وحده لاشريك له، وأشهد ان محمدا عبده ورسوله، صلوات الله وسلامه عليه، وعلى آله وصحبه.. اما بعد:

ئەمەش بەشی دووەمە لە تێڕوانینو لێكۆڵینەوەمان لە چیرۆكی پێشینەكانی نێو قورئانی پیرۆز... ئەوەبوو پێشتر بەشی یەكەممان دەركرد كەتەرخانمان كردبوو بۆ گرنگترین چیرۆكەكانی (بەنو ئیسرائیل)و كە دەربارەی چەند چیرۆكێك بوو، وەك (چیرۆكی دایكی مووسا- سلاّوی لێ بێت) و(چیرۆكی پیاوە باوەڕدارەكەی هۆزی - فیرعەون)و (چیرۆكی قاروون)و چیرۆكی وێڵ بوونی (بەنو ئیسرائیل) لە (سینا)داو (چیرۆكی سەربڕینی مانگاكە)و (چیرۆكی هاوەڵانی شەممە (اصحاب السبت)و (چیرۆكی طالووت).

بەڵێنیشماندا كەلەم كتێبەدا لەسەر كارەكەمان بڕۆینو لەم بوارەدا بەردەوام بینو چەند نموونەیەكی دیكەی چیرۆكی پێشینەكانی نێو قورئان لێك بدەینەوە.

بێگومان ئەم بەشەمان تەنها بۆ ئەو چیرۆكانەی نێو سوورەتی (كهف) تەرخان كردووە.. دیارە سوورەتی (كهف)یش سوورەتێكی چیرۆك ئامێزەو، چیرۆكەكان بەشێكی زۆریی سوورەتەكەیان پێك هێناوەو زۆربەی ئایەتەكانیان لەخۆ گرتووە، چونكە لەكۆی هەموو ئایەتەكانی سوورەتەكە كە (١١٠) ئایەتە حەفتاویەك (٧١) ئایەتیان لەسەر چیرۆكەكان هاتوون.

١- چیرۆکی هاوەڵانی نێو ئەشکەوت (**قصة اصحاب الكهف**).
٢- چیرۆکی کابرای خاوەن دووباخەکە لەگەڵ هاوەڵە باوەڕدارەکەیدا.
٣- چیرۆکی (مووسا)ـ سڵاوی خوای لیٚ بێت ـ لەگەڵ بەندە چاکەکەدا.
٤- چیرۆکی (ذو القرنين).

بۆ هەر چیرۆکێك لەم چیرۆکانەش بەندێکی تایبەتیمان داناوەو لەبەرایی گشت چیرۆکەکاندا دەسپێکێکمان بۆ ڕاخۆشکاریی گرتۆتەبەر کە باسی ئەو باردۆخەی هاتنە خوارەوەی سوورەتەکە دەکات‌و ئاماژە بۆ ئەو تاقیکردنەوەیەی موشریکەکانیش دەکات کە بەرێنمایی یەکی جوولەکەکان پێغەمبەری خودایان ﷺ تاقی کردەوە.

هەر لەو دەسپێکەدا تێڕوانینی مامۆستا (ابو الحسنی ندوی) بۆ سوورەتی (کهف)مان خسۆتە روو کە سەرنجی وردی خۆی لە بابەتە بنچینەییەکەی ئەم سوورەتە داوەو وای بینیوە کە ئەم سوورەتە چەق دەخاتە سەر ململانێی نێوان باوەڕو ماددەپەرستی.

هەروەها لەم بەرایی یەدا زۆربەی ئەو پێناسەیەی مامۆستای پێشەوا (سید قطب)مان هێناوە کە لە تەفسیری (في ظلال)ەکەیدا نووسیویەتی‌و، سەرنجی لە بابەتە گشتییەکەی سوورەتەکەو لەوتەوەرەیەشی داوە کە سەرجەم بابەتە لاوەکی (جزئی)و ئایەت‌و بڕگەکانی پێکەوە دەبەستێتەوە.

بابەتە گشتی یەکەی ئەم سوورەتە وەك (سید قطب)یش سەرنجی لیٚداوە، ئەوەیە مەبەست‌و ئامانج تێیدا ڕاستکردنەوەی بیروباوەڕو، ڕاستکردنەوەی بەرنامەی فیکرو تێڕوانین‌و، ڕاستکردنەوەی بەها جوانەکانە بەتەرازووی عەقیدە.. بێگومان بۆ سەرنج‌و تێڕوانین لەچیرۆکەکانی پێشینان بەرنامەیەك لەئارادا هەیە. ئەم بەرنامەیەش لە قورئانی پیرۆزو فەرموودەکانی پێغەمبەر ﷺ‌و تێگەیشتنی هاوەڵانی (صحابە)و زانایانی لێکۆڵیارو ساغکەرەوەکانەوە، سەرچاوەی گرتووە..

ئه‌وه‌بوو له‌به‌رگی یه‌كه‌می ئه‌م كتێبه‌دا به‌درێژیی له‌م به‌رنامه‌یه‌ دواین، كه‌ تایبه‌ت بوو به‌ چیرۆكه‌كانی (به‌نو ئیسرائیل).. له‌م به‌رگه‌شدا هه‌ر چه‌ق ده‌خه‌ینه‌وه‌ سه‌ر ئه‌و به‌نامه‌یه‌، كه‌ پێشه‌كیی به‌رگی یه‌كه‌م بووو به‌پێشه‌كی یه‌كی ئه‌م به‌رگه‌و به‌سه‌ره‌تایه‌كی رێ خۆشكارییشی داده‌نێینه‌وه‌.

به‌ ڕاستی دیدو تێڕوانین له‌ ئایه‌ته‌كانی سووره‌تی (كهف) هه‌مه‌ لایه‌نه‌و هه‌مه‌گیره‌و، ده‌رس‌و په‌ندو وانه‌ لێ ده‌رهێنراوه‌كانیشی هه‌مه‌جۆرو هه‌مه‌ڕه‌نگن، وه‌ك ئه‌وه‌ی، كه‌ چه‌نده‌ها ده‌رس‌و په‌ندی (باوه‌ڕداریتی‌و، بانگخوازی‌و، جیهادكاری‌و، په‌روه‌رده‌یی‌و، مه‌نهه‌جی‌و، زانستی‌و، ڕه‌وشتمه‌ندی‌و، ئابووری‌و، كۆمه‌لایه‌تی‌و، پیشه‌سازی‌و، جوگرافی‌و، هه‌روه‌ها مێژوویی‌و.. چه‌ندین جۆره‌ بواری تریشن..) به‌لام سه‌ره‌ڕایی ئه‌مه‌ش نه‌مانتوانیوه‌ هه‌موو ئه‌و وانه‌و ئاماژه‌و په‌ندو عیبره‌تانه‌ی لێ ده‌ربێنین‌و، هیچ كه‌سێكیش ناتوانێت ئه‌و پرۆپاگانده‌یه‌ بۆخۆی بكات، بۆیه‌ بێگومان هێشتا گه‌لێك په‌ندو وانه‌ی وای تێدا ماون، كه‌ ئێمه‌ گوزه‌رمان به‌لایاندا نه‌كردووه‌.

لێره‌ش دا له‌ چه‌ند خاڵێكدا ئامانجی تێڕوانینی خۆمان له‌م چیرۆكانه‌و له‌وه‌ی ده‌مانه‌وێت به‌دییان بهێنین، دیاریی ده‌كه‌ین:-

١- هێشتنه‌وه‌ی باسی ئه‌و چیرۆكانه‌ له‌ كه‌ش‌و هه‌وای ده‌قه‌ قورئانیه‌كه‌داو، ده‌رنه‌چوون له‌و ده‌قانه‌ ته‌نها بۆ سه‌ر فه‌رمووده‌ ڕاست (صحیح)ه‌كانی پێغه‌مبه‌ر ﷺ نه‌بێت، كه‌ لایه‌نێكی نادیارو نه‌زانراو ڕوون ده‌كه‌نه‌وه‌و، ته‌م‌و مژو ئاسته‌نگێك ده‌ڕه‌وێته‌وه‌، واته‌ ته‌نها پشت به‌و دوو سه‌رچاوه‌یه‌ (قورئان‌و سوننه‌ت) به‌ستراوه‌.

٢- په‌سند نه‌كردنی هیچ هه‌واڵ‌و ڕوونكردنه‌وه‌و شیكارێك له‌ ده‌قه‌ هه‌ڵبه‌ستراوه‌ ئیسرائیلییه‌كان‌و له‌ هه‌ر سه‌رچاوه‌یه‌كی هاوشێوه‌یان له‌ ڕیوایات‌و قسه‌و باسه‌ پووچه‌ڵ‌و ئه‌فسانه‌ییه‌كان.. هه‌روه‌ها ڕه‌تكردنه‌وه‌ی هه‌ر وته‌و باس‌و خواسێك له‌

هەر مرۆڤێکەوە تەنانەت هەرکەسێك‌و لـە هـەر پلەیەکـدا بێـت ئەگـەر وتـەو باسـەکەی پـشتیان بـە دەقـی ڕۆشـنی قورئـان، یـان فـەرموودەی (صـحیح) نەبەستبێت، ئەمەش بەپێی بڕوابوونمان بەپێویستیی قایل بوون تـەنها بـە ڕوون کراوەی قورئان‌و فەرموودەی پێغەمبەر ﷺ، هەروەها پێویستی‌و پێویستبوونی بێ دەنگی لە ئاست ئەو ڕووداوو شیکارانەی کە ئەم دوو سەرچاوەیە (قورئـان و سوننەت) لێیی بێ دەنگ بوون.

٣- ئاوڕدانـەوە لـە ڕەهەنـدە واقیعییـەکانی ئـەو چـیرۆکانەو ئامـاژە کردنـی بـۆ پیادەکردنی هەندێك دیمەن‌و وێنەو نموونەیان بەسەر واقیعی ئـەمڕۆدا، هـەروەها پیادەکردنی ئەو ڕەهەند (بعد)ە واقیعییە کردەیی‌و زیندووەش بەسەر ئەو وانـەو بەڵگەو نیشانانەی لەو چیرۆکانەوە وەردەگیرێن.

٤- چـەق خـستنەسەر وانـە بـاوەڕداری‌و بـانگخوازی‌و جیهـادی‌و ڕێـسابەندییە دەرهێنراوەکانی ئەو چیرۆکانە، بەو پێودانگەی گرنگترین ئاتـاج‌و ویـستەمەنیی بانگەوازکارو چاکسازی خوازانی ئەم سەردەمەیان تێدایە.

چەند چیرۆکێکی تریش لە قورئاندا هـەن کەلێکۆڵینەوەیـەکی سـەربەخۆیان بـۆ دیاری دەکەین‌و، کە بەرگی سێ‌هەمی ئەم کتێبەیەو (ان شاءالله) لەدوای ئەم بەرگە دەردەچێت، دیارە ئەو چیرۆکانەی تریش هەردەربارەی پێـشینەکانە، وەك (چـیرۆکی هارووت‌و مارووت)و (چیرۆکی ئەو ڕێبوارەی بەلای ئاواییەکەدا تێپەڕی)و (چیرۆکی هەردوو کوڕەکەی ئادەم)و (چیرۆکی ئەو پیاوەی خۆی لە زانستی ئایەتەکانی خـودا داماڵی)و (چیرۆکی مێرووڵەو پەپووسلێمانکە)و (چیرۆکی لوقمان)و (چیرۆکی سەبەء)و (چیرۆکی هاوەڵانی گوندەکە).

خوێنـــەری هێژاو بەڕێز..

ئەوا پەندو وانە دەرهێنراوەکانی ئەو چیرۆکانەی نێـو سـوورەتی (کهـف) لەبـەر دەمتانـدان بـۆ ئـەوەی تـۆش بـەگورو تـینو شـەوقێکی گـەورەترەوە خوازیـاری خوێندنەوەیان بیتو، بۆ ئەوەی هاندەریشت بێت بۆ بەردەوامیی خوێندنـەوەی ئـەم سوورەتەی قورئان. بێگومان ئەم سوورەتی (کهف)ەش تایبەتمەندێتی یەکی جـوداو بابەتێکی دیاری تێدایەو ڕێزو پێزو فەزڵێکی تایبەتیشی هەیە.

سوننەتیش وایە گشت موسڵمانێك ڕۆژی هەینی سوورەتی (کهـف) بخوێنێـت، وەك پێغەمبەر ﷺ ڕێنمایی کردووینو چەندین فـەرموودەی لەمبارەیـەوە هەیـە، وەك:-

١- (مسلم) له (صحیح)ی خۆی له (ابو الـدرداء)ەوەو، ئـەویش لـە پێغەمبـەرەوە ﷺ گێڕاویانەتەوە، کە فەرمویـەتی: ((**مـن حفـظ عـشر ایـات مـن اول سـورة الکهف، عصم من الدجال**))[1]..واتـە "هەرکەسـێك دە ئایـەت لـە سـەرەتای سوورەتی (کهف) لەبەر بکات ئەوا لە دەجال پارێزراوە".

٢- (ابو داود)یش له (سنن)ی خۆی له (ابو الدراء)ەوە ــ خـوا لێـی ڕازی بێـت)و ئەویش لە پێغەمبەرەوە ﷺ گێڕاوێتیەوە کە فەرموویەتی: ((**مـن حفـظ عـشر ایات من اول سورة الکهف، عصم من فتنة الدجال**))، لە گێڕانەوە (روایە)یەکی دی دا هاتووە: کە ((**من حفظ عـشر ایـات مـن خـواتیم سـورة الکهـف**)). لـە ڕیوایەتێکی سێیەمدا واهاتووە: ((**من اخر الکهـف**))[2] هەردوو ڕیوایەتەکـەش مانای ئەوە دەگەیەنن کە هەرکەسێك لە کۆتایی سوورەتی (کهف)دا، دە ئایەت لەبەر بکات ئەوا لە شەڕو فیتنەی دەجال پارێزراوە.

---

(١) مسلم(٦): کتاب صلاة المسافرین (٤٤) باب فضل سورة الکهف، حدیث رقم (٨٠٩).

(٢) ابو داود : (٣٦) کتاب الملاحم (١٤): باب خروج الدال، حدیث رقم (٤٣٢).

٣- (ترمزی)یش لە (سونەن)ی دا –خوا لێی ڕازی بێت- و ئەویش لە پێغەمبەرەوە ﷺ گێڕاوێتیەوە، کە فەرموویەتی : ((**من قرأ ثلاث ايات من اول الكهف عصم من فتنة الدجال**))[1].. واتە: "هەرکەسێ: سێ ئایەت لە سەرەتای سوورەتی (کهف)ەوە بخوێنێت ئەوا لە شەڕو فیتنەی دەجال پارێزراوە".

٤- (بخاری)و (مسلم)و (ترمزی) لە (براو- کوڕی – عازب)ەوە- خودا لێی رازی بێت- گێڕاویانەتەوە کەوا: جارێکیان پیاوێك سوورەتی (کهف)ی دەخوێندو ئەسپێکی خۆیشی بەدوو گوریسی درێژ بەستبووەوەو لەوکاتەدا پەڵە هەورێك دایپۆشیو، وای لێ هات دەسوڕایەوەو نزیك دەبووەوە، تەنانەت ئەسپەکەش لێی نزیك دەبووەوە، کاتێك کابرا هاتە لای پێغەمبەرو ﷺ ئەوەی بۆ گێڕایەوە، پێغەمبەریش ﷺ پێی فەرموو: ((**تلك السكنيه تنزلت للقران**))[2]..واتە: ئەوە هێمنیو ئاسوودەیی یەك بووە، کە بۆ قورئان هاتۆتە خوارەوە".

٥- (الحاكم) لە (مستدرك)ی خۆی، لە (ابو سعيد-ی خدری)یەوە -خوا لێی رازی بێت- گێڕاویەتیەوە کە پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: ((**من قرأ سورة الكهف كما انزلت ثم خرج الى الدجال لم يسلط عليه ولم يكن له عليه سبيل**))[3].. واتە: " هەرکەسێك سوورەتی (کهف) وەك چۆن هاتۆتە خوارەوە هەموو پێکەوە بە وردبوونەوە لە ماناو مەبەستەکان، بخوێنێتو، پاشان بۆ ڕووبەڕووبوونەوەی دەجاڵ دەرچێت، ئەوا (دەجاڵ) ناتوانێت بەسەریدا زاڵبێتو هیچ ڕێگە چارەو دەربازێکی لە بەرامبەریدا نیە".

---

(١) ترمذي: (٤٢) : كتاب ثواب القرآن (٦) باب ماجاء في سورة الكهف، حديث رقم (٣٠٤٧).

(٢) البخاري: (٦٦) كتاب فضائل القرآن (١١): باب فضل سورة الكهف، حديث رقم (٥٠١١) ومسلم: (٦) كتاب صلاة المسافرين(٣٦) باب نزول السكينة لقراءة القران. حديث (٧٩٥). والترمذي: (٤٢) كتاب ثواب القرآن (٦) باب ماجاء في سورة الكهف، حيث رقم (٢٠٤٦).

(٣) المستدرك للحاكم كتاب الفتن والملاحم، باب من قرأ سورة الكهف لم يسلط عليه الدجال (٤: ٥١١) وقال عنه الذهبى في التلخيص: صحيح (٤: ٥١١) حاشية.

٦- (ابن مردویة)و (ضیائی مقدسی)یش له (المختـار)دا لـه (علـی)یـەوە ﷺ و ئەویش له پێغەمبەرەوە ﷺ گێڕاوێتییەوە که فەرموویەتی: **((من قـرأ الکهـف یوم الجمعة معصوم الی ثمانیة ایام من کل فتنة تکون، وان خرج الـدجال عـصم منه))**[1]. واته: (هەرکەسێك له ڕۆژی هەینی دا سورەتی (کهف) بخوێنێ، هەتا هەشـت ڕۆژ پـارێزراو دەبێـت لـه هـەر بەلایـەك ڕووبـدات، خـۆ ئەگـەر ڕۆژی دەرچوونی دەجالیش بێت، هەر لێی پارێزراوە".

ئەم فەرموودە ڕاستو صـحیحانەش هـەموویان بەڵگـەن لەسـەر ئـەوەی، کـه سوورەتی (کهف) ڕێزو پێزو فەزڵێکی تایبەتی هەیەو هەرکەسێك لەبـەری بکـاتو هەموو ڕۆژی هەینیەك لەسەر خوێندنـەوەی بـەردەوام بێـت، ئـەوا خـودا لەشـەڕو فیتنەی ماددەپەرسـتی دەیپارێزێـتو بەسـاغ وسـەلامەتو هێـزو تینـەوە لێیـان دەردەچێتو، جێگیرو خۆڕاگریش دەبێت لەسەر ئایینو ئیمانەکەی.

ئەم سەردەمەی ئێمەش سەردەمی فیتنەو ئاشووبی ماددەپەرستییە، کە هەموو خێرێك ڕادەماڵێت، کە سیستەمی ماددەپەرستیی جاهیلیی تێدا بڵاوبۆتەوەو جوان کراوەو، هەموو جادووو ساختەو فیتنەو فریودانو ئارەزووو بێشەرمیو لادانێکـی له نێـو موسـڵمانانداا بڵاوکراوەتـەوە، لەهـەموو ڕوویەکیـشەوە ڕووبەنـدی ژیـانی موسڵمانانی داگیرکردووە، موسڵمانانیش یەخسیری ئـەو داگیرکردنـە بـوونو، وەك نێـــچیرکەوتوونە بـــەر کەڵبـــەکانیو، خۆیـــان داوە بـــەدەم هـــەواو هـــەوەسو ئارەزووەکانیەوەو، بڕوایان بە جادووو ساختەو ڕێ لـێ ونکردنی کردووە.

بەڵام خودا موسڵمانە ڕاستو دڵسۆزەکانی لەبەردەم ئـەو شـالاوو ململانێیـەدا پاراستووە، بە قورئـان پاراسـتوونی لەکاتێکـدا ئـەوان ڕوویـان کردۆتـە قورئـانو لەبەریان کردووەو، بەتەواوەتی مافی خوێندنـەوەیان پـێداوەو، بەتـەواوەتیش لێـی تێگەیشتوونو، هەر بەقورئانیش جیهاد لە دژی سیستەمی ماددەپەرستیی جاهیلی

(١) الدر المثور للسیوطي (٥:٣٥٥).

دەکەن‌و لەرێی ڕاستییەکانی قورئان‌و چەمك‌و واتاو ڕێساکانیەوە بەربەرەکانیی ئەو سیستەمە دەکەن.

هەروەها سوورەتی (کهف) - سوورەتی ململانیی نێوان ئیمان‌و ماددەپەرستی- ئەرکێکی هێجگار گەورەی لە ڕووبەڕووبوونەوەو جیهادکاریی‌و خۆڕاگریدا هەیە.. مامۆستا (ابو الحسنی ندوی) دەربارەی ڕازی (خۆپاراستن لە فیتنەی دەجال بەم سوورەتە)و لەفیتنەی هاوشێوەکانی لەجادووگەران‌و درۆزنان، گووتوویەتی: "بێگومان ئەم سوورەتە لە سوورەتە بێ هاوتاکانی قورئانە کە گەورەترین‌و زۆرترین بابەتی تێدایە، بەتایبەتیش ئەو بابەتەی پەیوەستە بەفیتنەو پشێوییەکانی دوایین سەدە، کە جادووگەر دەجال حوکمی تێدا دەکات‌و فیتنەو جادوو گەورەدەکات‌و بەیداخەکەی هەڵدەگرێت. هەروەها ئەم سوورەتە زۆرترین بڕو میقداری ئەو دەرمانەی تێدایە کە ژەهری دەجال لەناو دەبات‌و زامەکەی سارێژ دەکات، هەرکەسێکیش هێدی هێدی لەکانیاوی واتاکانی ئەم سوورەتە بخواتەوەو خۆی لێ تێرکات، (واتە لەئەنجامی لەبەرکردنی‌و زۆر خوێندنی لە گشت حاڵەتێکدا) ئەوا لە فیتنەو ئاشووبی ئەم سەردەمە دەپارێزرێت، کە سەرتاپای جیهانی ئاڵۆزکردووەو، لە داوو تۆڕەکانیشی دەرباز دەبێت.

دیسان هەرئەم سوورەتە هێندەی ڕێنمایی‌و ئامۆژگاری‌و پەندو چیرۆك تێدایە، کە دەجال لە هەموو زەمان‌و جێگەیەکدا دیاری‌و دەسنیشان دەکات‌و، بنەمای فیتنەو بانگەشەکانیان دەردەخات‌و، عەقڵ‌و دەروونی خەڵکی بۆ بەربەرەکانێ‌و بەرەنگاربوونەوەی ئەو فیتنەیەو بۆ بەرپەرچدانەوەی سازو ئامادە دەکات، بێگومان عەقڵ‌و دەروونی مرۆڤیش گیانێکی وایان تێدایە کەبەرهەڵستیی‌و بەرەنگاری جادووگەری‌و پێشەوایانی‌و، بەرنامەی بیرکردنەوەیان‌و پلانی ژیانیان، بەرۆشنی‌و بەهێز دەکات)[1].

(١) ابو الحسن الندوی (تأملات فی سوره الکهف) ٩-١٠.

لەڕاستیشدا هەر بـەقورئان دەتـوانین خۆمـان لـەگوناهان بپـارێزین، هـەر بـە قورئـانیش ڕزگـاردەبین، خـۆڕاگریی‌و دان بەخۆداگرتنیـشمان تـەنها بەقورئانـەو، سەبەرزی‌و سەروەری‌و بەختەوەریـشمان بەقورئانەوەیـەو، سـەركەوتن‌و سـەرفرازی‌و گرەو بردنەوەشمان هەر بەهۆی قورئانەوەیەو، بەهەشتیشمان بەیارمەتی خودا تـەنها بە پابەندییمان بەم قورئانەوە دەست دەكەوێت.

(خودایە قورئانی پیرۆز بكە بە بەهاری دلاَنمانو، ڕۆشنایی سینەمانو، نـەمانی خەم‌و ڕەواندنەوەی پەژارەمانو، بواری خوێندنەوەی قورئانیشمان لەساتەكانی شەوو ڕۆژدا بۆ برەخسێنەو، ئەوەی لێی بێ ئاگـابووین ونـەمانزانیوە فێرمـان بكـەیتو، ئەوەی لەبیرمان چووەتەوە بەبیرمان بێنیتەوەو، بیكەیتە بەڵگـەو شـەفاعەتكارمان لە ڕۆژی قیامەتدا). لەگەڵ ئەم نزایەدا ئـەم نزایـەی پێغەمـەریش دەڵێینـەوە كـە (احمد) گێڕاوێتییەوە :

((اللهم اني عبدك وابن عبدك واين امتك، ناصيتي بيدك مـا مـن في حكمـك، عدل في قضائك. اسألك بكل اسـم هـو لـك، سميـت بـه نفسك او انزلتـه في كتابـك اوعلمته احدا من خلقك او استأثرت بـه مـن علـم الغيـب عنـدك، ان تجعـل القـرآن الكريم ربيع قلبى ونور صدري وجلاء حزني وذهاب همي وغمي)).

(احمد) لە پێغەمبەرەوەﷺ گێڕاوێتییەوە كە پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: (هەر عەبدێكی خودا تووشی خەم‌و پەژارەیەك بوو‌بێت، بەم نزایە لەخودا بپاڕێتەوە ئـەوا خوداش خەم‌و پەژارەكەی بۆ لابردووەو، بە خۆشی‌و شادی بۆی گۆڕیوە).

دروودو سلاَو لەسەر گیانی پێشەوامان پێغەمبەرو كەس‌و خانـەوادەو هـاوەلاَنی بێت.

صلاح عبدالفتاح الخالدى
صویلح- یەك شەممە
١٤٠٨/٦/١١ كۆچی
١٩٨٨/١/٣١ زایینی

بەرایــی:

ناساندنی ســوورەتی "کـهف"

"ئەو بارودۆخەی کە سوورەتەکەی تێداهاتۆتە خوارەوە":-

بەڕای تێکڕایی سەرجەم زانایانی تەفسیر، کــە لــە هۆیــەکانی هاتنــە خــوارەوە (اسباب النزول)ی قورئانیان کۆڵیوەتەوە، سوورەتی (کهف) مەکیە، واتــە لەشـاری (مەککە) هاتۆتە خوارەوە لەکاتێکیشدا هاتۆتە خـوارەوە کــە جــەنگو ململانێـی فیکریی لەنێوان پێغەمبەروﷺ موشریکانی قورەیش بەتوندی پەرەی سەندووە، لــە گەرمەی تەشەنەسەندنی ململانێی نێـوان بـاوەڕو ماددەپەرسـتیدا ئــەم ســوورەتە هاتۆتە خوارەوە.. ئەمە سەبارەت بە ڕەوشو بارودۆخی گشتیی هاتنــە خــوارەوەی سوورەتەکە.

بەڵام دیارە بۆنەو موناسەبەیەکی تایبەتیش بۆ بـارودۆخی هاتنــە خوارەوەکــەی هەیە، کە زانایانی تەفـسیر لــە (المأثور)و ژیاننامــە (سـیرە)ی پێغەمبــەرەوە ﷺ دیاریان کردووە. بۆ نموونەش: هەر یەکە لە (ابن اسحاق)و (ابن جریر)و (ابن المنذر)و (ابو نعیم) و(بیهقی) لە (ابن عباس)ەوە (خودا لێیان رازی بێت) بەسەر هاتێکیـان هێناوەو (اخراج)[1] کردووە، کە ناوبراو واتە (ابن عبـاس) گێڕاوێتیـەوەو گوتوویـە: (قورەیشیەکان (نضری کـوڕی حـارث)و (عقبـەی کـوڕی ابـو معـیط)یـان بـۆ لای زانایانی جوولەکەکانی نێو(مەدینە) ناردو پێیـان گـوت: (دەربـارەی"موحەممـەد" پرسیاریان لێ بکەنو، شێوەو سیفەتی باس بکەن بۆیانو هەواڵی ووتـەکانی پێیـان

(١) (اخراج) لە زاستی فەرموودەو گێرانەوەی دەقی فەرموودەکانی پێغەمبەردا مەبەست لەوەیە کەوا ئەو ریوایەتو فەرموودانەیان بە بەڵگەو (سەنەد)ە ڕاستەکانیانەوە هێناوە. (وەرگێر)

بدەن، چـونکە ئـەوان خۆیـان یەکـەم کۆمـەڵی شـوێنکەوتووی کتێبـی خـودانو، زانستێکی وەهاشیان لەمەڕ پێغەمبەران هەیە کە ئێمە نیمانە. ئـەو دوو کەسـەش (واتە: نضر و عقبە) ڕۆشتن تاکو گەیشتنە مەدینەو لەوێ پرسـیاریان لـە زانایـانی جوولەکەکان کرد دەربارەی پێغەمبـەری خـوداو وەسـفی کاروبـارو مەسـەلەکەیان بـۆکردنو هەنـدێك لـە فـەرموودەکانیان پـێ ڕاگەیانـدن. پێـشیان گـوتن: (ئێـوە شوێنکەوتووی تەوراتن، بۆیە ئێمە هاتووین بۆ لاتان تاکو هەواڵی ئـەو هاوڕێیـەی خۆمانمان پێ بلێین). جوولەکەکان لە وەڵامیاندا گوتیان " پرسیاری سـێ شـت لـەو پیاوە واتە لە (محمد) بکەن، جا ئەگەر هەواڵی تەواوی لەسەریان پێدان، ئەوە دیـارە پێغەمبەرێکی ڕەوانەکراوە، خۆ ئەگـەر وەڵامـی تەواویـشی پێ‌نـەبوو ئـەوە دیـارە لەخۆیەوە قسە دەهۆنێتەوە، ئێوەش بیروڕای خۆتان بخەنە کارو تاقی بکەنەوە.. ئەو سێ شتەش ئەوەیە:

یەکەم: پرسیاری دەربارەی زەمانی یەکەم لێ بکەن، کە ئاخۆ حاڵی خـەڵکی چـۆن بوو بێت، چونکە قسەوباسێکی سەرسوڕهێن لە بارەیانەوە هەیە.

دووەم: دەربارەی پیاوێکی گەڕۆکیش لێی بپرسن، کە هەموو ناوچەکانی ڕۆژهەڵاتو ڕۆژئاوای زەوی گەڕاوەو، داخۆ هەواڵی چی بێت..

سێیەم: لەبارەی گیانەوە (ڕۆح) لێی بپرسن کە داخۆ چی بێت؟!"

ئینجا (نضر)و (عقبە) دەستیان بەگەڕانەوە کـردو هاتنـەوە بـۆ لای قـوڕەیشو پێیان گوتن: ﴿ئەی گەلی قوڕەیش بەڵگەی جیاکەرەوەو بڕێنەرەوەی مەسەلەی نێوان ئێوەو (محمد)مان بۆ هێنانەنەوە کە زانایانی جوولەکەکان داوایـان لێکـردین چـەند پرسیارێك لەسەر چەند مەسەلەیەك لە (محمـد) بکـەین﴾.. ئینجـا پرسـیارەکانیان سەبارەت بەو سێ مەسەلەیە بۆ قوڕەیش گێڕایەوەو ئـەوانیش ئەوپرسـیارانەیان لـە پێغەمبەر ﷺ کرد. پێغەمبەریش ﷺ لەوەڵامدا پێی فەرموون: (سبەینێ هەواڵی ئەو ڕووداوو مەسەلانەتان پێ دەگەیـەنم (بێ‌ئـەوەی ئەگـەرێکی جیاکـاریی لەسـەر

دابنێت..)، واتە نەیفەرموو سبەینێ ئەگەر خودا خواستی لـێبێت (ان شاءالله) جا کاتێك ئەم وەلامەی بەبێ وتنـی (ان شـاءالله) پـێ گەیانـدن، ئـەوانی ڕۆشـتن بـەو هیوایەی سبەینێ بێنەوە بۆ لای.

پێغەمبەری خـودا ﷺ تـا پـازدە ڕۆژ مایـەوەو خـودا سـرووش (وحـی)ی بـۆ نەدەنارد، (جبریل)یش نەدەهاتە لای، تاوای لێ هات تەنانەت خـەڵکی مەککـەش دەستیان کرد بە دروستکردنی وتەو هەواڵی ناڕاستو پشێوی نانەوە.. ئەم حاڵـەتی ڕاوەستانی سرووشـەش پێغەمبـەری ﷺ دڵتـەنگ کردبـوو, کـاری ئاخـاوتنی بـۆ خەڵکی مەککەی لەلا گران کردبوو.

پاشان (جبریل) بە سوورەتی (کهف) لەلای خوداوە هات بۆ لای کە تێیدا لەسەر دڵتەنگ بوونی بۆ ئەوان گلەیی لێکراوە، هەروەها لەسەر هەواڵی پێگەیاندنی ئـەو مەسەلانەی کە دەربارەی لاوەکان وپیاوە گەڕیدەکەو حەقیقەتی ڕۆح پرسیاریان لـێ کردبوو، وەك فەرمایـشتی خـوداش ﴿ وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنِ ٱلرُّوحِ ... ﴿٨٥﴾ الإسـراء﴾ ئاماژەی بۆ دەکات[1].

بێگومان هاوەڵ بۆ خوادانەران (موشریکەکان) لەگەڵ جوولەکەکاندا ڕێکەوتبوون لەسەر ئەوەی، کەوا پێغەمبەر ﷺ تاقی بکەنـەوە، لـەو تاقیکردنەوەیەشـدا سـێ پرسیاریان خستبووە بەردەم کەوەلامیان بداتەوە. سوورەتی (کهف)یش وەلامی دوو پرسیاریان داوەتەوە، واتە وەلامی ئەو دوو پرسیارەی کە دەربارەی (هـاوەڵانی نێـو ئەشکەوت)و (ذو القرنین) بوون، بەلام دەربارەی پرسیاری سێهەم بۆ مەسـەلەی ڕۆح ئەوە دیارە کە سوورەتی (اسراء) بەوە وەلامی لەسـەرداوەتەوە کـە ئەمـەش (واتـە ڕۆح) لەکاروباری خودایەو، جگە لـەخوداش هـیچ کەسـێك لـە حەقیقـەتو بـنجو بناوانی نازانێت.

(١) الدر المنثور للسيوطي، ٣٥ : ٥٧

هەربۆیەش هیچ وەڵامێـــــــــك لەسەر ئەو پرسیارە لە قورئانـدا نەدراوەتـەوە ﴿ وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنِ ٱلرُّوحِۖ قُلِ ٱلرُّوحُ مِنْ أَمْـرِ رَبِّى وَمَآ أُوتِيتُم مِّنَ ٱلْعِلْمِ إِلَّا قَلِيـلًا ﴿٨٥﴾ الإسـراء ﴾، کەوا بوو سوورەتی (کهف) سـوورەتی ئـەو تاقیکردنەوەیەیـە کـە پێغەمبـەری خـودا ﷺ ئـەنجامی داوە، کـە خـودا تیایـدا پێغەمبـەری خـۆی سەرخستووەو جبریلی بۆ ناردۆتە خوارەوە تـاکو بـەو وەڵامانـەوە فریـای کـەوێت و ئەویش وەڵامەکانیان بۆ بخاتەڕوو بۆیان بخوێنێتەوە.. بەم شێوەیەش پێغەمبـەر ﷺ بەسەرپەرشتی خوداو سەرخستن و پشتگیریی خوداوە بۆیەوە سەرکەوتووە. ئەوەی کە لە کەش‌وهەوای تاقیکردنەوەکەشەوە دەردەکەوێت ئەوەیە ئایەتەکان بـە ڕاشـکاوی گوزارشت لەوە دەکەن، کـە وەڵامەکـە لەخوداوەیـەو هەرخوداشـە وەڵامـەکان بـۆ پێغەمبەرەکـەی ﷺ دەنێرێـت تـاکو ئـەویش لـەلای خۆیـەوە بـۆ ئـەو خەڵکـەی بخوێنێتەوە. خوداش دەربارەی هـاوەڵانی ئەشـکەوت فەرموویـەتی: ﴿ نَّحْنُ نَقُصُّ عَلَيْكَ نَبَأَهُم بِٱلْحَقِّۚ ..﴿١٣﴾ الکهف ﴾، واتـە: (ئێمـە هـەواڵ و دەنـگ وباسـی ئـەو کۆمەڵە لاوەت بەڕاستی و یەقینەوە بۆدەگێڕینەوە کە هیچ گومانێکی تێدانیە).

دەربـارەی (ذو القـرنین)یـش فەرموویـەتـی: ﴿ وَيَسْـَٔلُونَكَ عَن ذِى ٱلْقَرْنَيْنِۖ قُلْ سَأَتْلُواْ عَلَيْكُم مِّنْهُ ذِكْرًا ﴿٨٣﴾ الکهـف ﴾، واتـــە: (دەربـــارەی (ذو القـــرنین) پرسیارت لێ دەکەن، تۆش پێ یان بڵێ هەواڵ و دەنگ و باسێکتان لـە بارەیـەوە بـۆ دەگێڕمەوە).

دەربارەی گیان (روح)یـش خـودا فەرموویـەتی: ﴿ وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنِ ٱلرُّوحِۖ قُلِ ٱلرُّوحُ مِنْ أَمْـرِ رَبِّى قَلِيـلًا ..﴿٨٥﴾ الإسـراء ﴾، واتـە: (دەربـارەی گیـان پرسـیارت لـێ‌دەکەن تۆش لەوەڵامدا پێیان بڵێ مەسەلەی گیـان هەرلـە فـەرمان و کاروبـاری خودا خۆی دایە).

ســوورەتی ململانێی نێوان باوەڕداریێتیو ماددەپەرستی

مامۆستا (ابو الحسن ندوی) بەوردی لەم سوورەتەی ڕوانیوەو هەڵوێستەی لەسەر ئەو دەزووە وردە کردووە، کە هەموو ئایەتەکانی پێکەوە دەبە ستێتەوەو، چەقیشی خستۆتە سەر ئەو مەسەلەگشتییەی، کە چیرۆکەکانو برگـەکانیان کـۆ دەکاتـەوە.. بابزانین مامۆستای ناوبراو چۆن ئەم دەزووە وردەمان پیشان دەداتو لـەم بارەیــەوە چی دەڵێت ؟!

(من هەموو سوورەتەکەم وابینیوە کە ملکەچییەك بابەتەو دەتوانم نـاوی بنـێم: (لــە نێـوان بـاوەڕداریێتیو ماددەپەرسـتیدا) یــان (لــە نێـوان ئــەوهێزەی، کــە هەڵسووڕێنەری ئەم گەردوونــە- واتــە خــودا-و، لــەنێوان سروشـت یـان هۆیــەکان دایە).. هەروەها بینیم، کە گشت ئاماژە، یان گـشت بەسـەرهاتەکان، یــان گـشت پەندو وانەکان بەچوار دەوری ئەم مانایــەدا دەسـوڕێنەوەو، لەڕێگەیـەکی ڕۆشــنەوە ئاماژەی بۆ دەکەن، یان لەکەنارێکی نادیارەوە بۆی دەڕوانن)[1].

هەروەها دەڵێت: (بێگومان سوورەتی (الکهف) چیرۆکی ململانــێی نێـوان دوو تێڕوانینو، دوو عەقیدەو، دووکەسێتییە.. ململانێی نێـوان بڕواکـردن بـە مـاددەو پاشکۆکانو، باوەڕهێنان بەنادیار(غیـب) وباوەڕهێنـان بەخودایــە، هــەروەها ئــەم سوورەتە شیکاری پاشینەی گشت تێڕوانینێکە لەبیروباوەڕو، لـەکارو خووڕەوشـتو سەرەنجامو شوێنەوارەکان)[2].

مامۆستا (ندوی) لەکتێبەکەیدا (تأملات في سورة الکهـف) بایـەخی زۆری بـەم حەقیقەتە داوەو بەم ڕوانگەیەش هەر چوار چیرۆکەکەی (هاوەڵانی نێو ئەشکەوت)و

(١) تأملات في سورة الكهف- الصراع بين الايمان والمادية- للندوي: ص(١٠).

(٢) هەمان سەرچاوە: ص —٢٣.

(كابرای خاوه‌ن دوو باخه‌كه‌)و (موساو عه‌بده‌ سالْحه‌كه‌)و (ذو القرنين)ی خستۆته‌ ڕوو، پاشان ئه‌و ده‌زووه‌ ورده‌شی پیشان داوین، كه‌ پێكیانه‌وه‌ ده‌به‌ستێت‌و، ئه‌و بابه‌ته‌ گشتی یه‌شی بۆدیاریی كردووین، كه‌ هه‌رچوار چیرۆكه‌كه‌ی یه‌ك خستووه‌، ئینجا ڕه‌نگدانه‌وه‌ی ململانێ‌ی (نێوان باوه‌ڕداریتی‌و مادده‌په‌رستی)ی بۆ ڕوون كردووینه‌وه‌، له‌گه‌ڵ ڕوونكردنه‌وه‌ی ململانێ‌ی نێوان (تێڕوانینی مادده‌په‌رستیانه‌ی بڕواكار به‌ هۆیه‌ مادديیه‌ سرووشتییه‌كان)و، (تێڕوانینی ئیمان دارانه‌ی باوه‌ڕهێن به‌ حه‌قیقه‌ته‌ خودایی یه‌ نادیاره‌كان)و، سه‌ركه‌وتنی ئه‌م تێڕوانینه‌ ئیماندارانه‌یه‌ له‌ هه‌موو وێستگه‌و دیمه‌نه‌كانی سووره‌ته‌كه‌دا.

كرۆك و كلیلی سووره‌ته‌كه‌

مامۆستا (ندوی) دوای هه‌ڵوێسته‌كردنی له‌سه‌ر ئه‌و ده‌زووه‌ ورده‌ی سووره‌ته‌كه‌و، له‌سه‌ر دیاریكردنی مه‌سه‌له‌و بابه‌ته‌ گشتییه‌كه‌ی، له‌ئایه‌ته‌كانیشی كۆڵیوه‌ته‌وه‌، تاكو ئایه‌تێكی كۆكه‌ره‌وه‌ی هه‌موویان بدۆزێته‌وه‌، كه‌ وه‌ك گیانێكی سه‌رتاسه‌ریی به‌نێو هه‌ر ئایه‌تێكدا گوزه‌ر ده‌كات، ئینجا ئایه‌ته‌كه‌شی دۆزیوه‌ته‌وه‌، كه‌ له‌ نێوبه‌سه‌رهاتی (كابرایی خاوه‌ن دووباخه‌كه‌) داو له‌و بڕگه‌یه‌دایه‌، كه‌ گفتوگۆیه‌كه‌ له‌نێوان ئه‌م كابرایه‌و هاوڕێ ئیمانداره‌كه‌ی دا، ئایه‌ته‌كه‌ش له‌سه‌ر زاری ئه‌وهاوڕێ ئیمانداره‌یه‌وه‌ هاتووه‌، كه‌ پێی گوتووه‌: ﴿ وَلَوْلَآ إِذْ دَخَلْتَ جَنَّتَكَ قُلْتَ مَا شَآءَ ٱللَّهُ لَا قُوَّةَ إِلَّا بِٱللَّهِ ... ﴿٣٩﴾ الكهف ﴾ ، واته‌ (ئه‌رێ بۆچی تۆ كاتێك ده‌چیه‌ نێو باخ‌و بێستانه‌كه‌ته‌وه‌و پێی دڵشادو سه‌رسام ده‌بیت، ناڵێیت: ماشاءالله، لاقوة الا بالله (ئای خودا چی بۆ فه‌راهه‌م هێناوم، به‌ ڕاستی هیچ هێزوتوانایه‌كی خۆمی تێدا نیه‌ ته‌نها له‌خوداوه‌ نه‌بێت).

بێگومان هەر تەنها ئەم کلیلەش (واتە (ماشاءالله)و خواستو فەرهەم هێنانی خودایی) بەجێ هێنراوەو لە کایەدایەو هەر شتێك خودا خۆی خواستی لێ بێت هەردەبێت ببێت، هەرشتێکیش خودا خۆی خواستی لێ نەبێت هەرگیز ناشێت ببێت، کەوابوو ئەوەی خودا خواستی لێ بێت (ماشاءالله) بووە، ئەوەی خواستیشی لێ نەبێت, نەبووە.

هەروەها هیچ هێزێکیش جگە لەهێزی خودا لەئارادا نیەو، هەر هێزێکی دنیاش لە خودا دوور کەوێتەوەو بەربەرەکانێی بکات یان لەڕێبازی دادی خودا لابدات، ئەوە هێزێکی فەوتاوو لەنێو چووە، هەمدیسان هەرهێزێکیش کۆمەك لە خودا داوا نەکات ئەوە لاوازو تێکچووە، بۆیە تەنیا هێزێك، کە بەسوودو خێردار بێت، ئەو هێزەیەکە کۆمەك ویارمەتی لەهێزی خوداوە داوا دەکاتو، بەهێزی خوداوە پەیوەستەو هەر رووی لەقاپی خودایە. دەستەواژەی هەر خواستی خودایەو هیچ هێزێك نیە تەنها لەخوداوە نەبێت ﴿مَا شَآءَ ٱللَّهُ لَا قُوَّةَ إِلَّا بِٱللَّهِ﴾ دەبینین گیان وگوڕو تینی ئەم دەستەواژەیە لە گشت ئایەتەکانی سوورەتەکەو لە گشت بڕگەکانیشیدا دەگەڕێت، دەبینین ماناکەی لە گشت ئایەتێکدایە، لەئایەتەکانی چیرۆکی (هاوەڵانی ئەشکەوت)و چیرۆکی (خاوەنی هەردوو باخەکە)و چیرۆکی (موسا لەگەڵ عەبدە پیاو چاکەکە)و چیرۆکی (ذو القرنین)دا بەدی دەکرێت)[1].

پێناسەی مامۆستا سید قطب بۆ سوورەتەکە

مامۆستای پێشەوا (سید قطب) هەڵوێستەیەکی نایابی لەسەرەتای تەفسیرکردنی سوورەتی (کهف)ەوە پیشان داوە، کە تێیدا سوورەتەکەی ناساندووەو ئەوبابەتە بنچینەییەشی دیاری کردووە، کە بابەتە فەرعییەکانی پێکەوە دەبەستێتەوەو، کە لە گشت ئایەتو بڕگەکانیاندا رەنگ دەدەنەوە.

(١) الصراع الايمان والمادية من ٠٧٤.

لێرەدا پوختەی ئەو پێناسەیەی مامۆستا (سید قطب) دەخەینەڕوو بەو پێودانگەی ببێتە سەرەتایەکی ڕا خۆشکاری بۆ لێدوانمان لەسەر چیرۆکەکانی ئەم سوورەتە. مامۆستای بەڕێزمان گوتوویەتی:

(چیرۆکەکان ئەو ڕەگەزەن، کە باڵی بەسەر کەشی سوورەتەکەدا کێشاوە بۆ نموونە لەسەرەتاکەیەوە چیرۆکی(هاوەڵانی ئەشکەوت) دێت دوای ئەمە چیرۆکی (کابرای خاوەن دووباخەکە)و پاشان ئاماژەیەك بۆ چیرۆکی (ئادەمو ئیبلیس)و، لەناوەڕاستی سوورەتەکەشدا چیرۆکی (مووسا لەگەڵ عەبدە پیاو چاکەکەدا) دێت، لەکۆتاییشدا چیرۆکی (ذوالقرنین) دێت. ئیدی ئەم چیرۆکانە زۆربەی ئایەتەکانی سوورەتەکە دەگرنەوە. چونکە لەکۆی (١١٠) ئایەت لەحەفتاو یەك ئایەتیاندا هاتووە، زۆربەی ئایەتەکانی تریش تیشك دەخەنە سەر ئەو چیرۆکانە، یاخود لەئاکامو سەرەنجامیان دەکۆڵنەوە.

لەپاڵ چیرۆکەکانیشدا، هەندێك دیمەنی قیامەت باسکراوە، لەگەڵ باسکردنی هەندێك دیمەنی ئەو ژیانەی، کە بیرۆکەیەك، یان مانایەك (لەسەر شێوازی قورئان لە گوزارشت بەوێنە گرتن) وێنا دەکات، بەڵام ئەو تەوەرە بابەتیانەیەی سوورەتەکە، کە بابەتەکانی پێکەوە دەبەستێتەوەو سەرو بەندیشی لەخولگەیدا دەسوڕێتەوە، ئەمانەیە:

١- ڕاستکردنەوەی عەقیدە.

٢- ڕاستکردنەوەی بەرنامەی فیکرو تێڕوانین.

٣- ڕاستکردنەوەی بەهاکان بەم عەقیدەیە"[١])

(١) في ظلال القرأن / سید قطب (٤: ٢٢٥٦- ٢٢٥٧).

١- ڕاســـتكردنەوەی عەقیدە:

سەبارەت بە ڕاستكردنەوەی عەقیدە، سەرەتای ســـــوورەتەكەو كۆتاییەكەشی بڕیاری لەسەر دەدەن. لە سەرەتای سوورەتەكەوە خـودای گەورە فەرموویەتی[1]: ﴿ٱلْحَمْدُ لِلَّهِ ٱلَّذِىٓ أَنزَلَ عَلَىٰ عَبْدِهِ ٱلْكِتَٰبَ وَلَمْ يَجْعَل لَّهُۥ عِوَجَا ۜ ﴿١﴾ قَيِّمًا لِّيُنذِرَ بَأْسًا شَدِيدًا مِّن لَّدُنْهُ وَيُبَشِّرَ ٱلْمُؤْمِنِينَ ٱلَّذِينَ يَعْمَلُونَ ٱلصَّٰلِحَٰتِ أَنَّ لَهُمْ أَجْرًا حَسَنًا ﴿٢﴾ مَّٰكِثِينَ فِيهِ أَبَدًا ﴿٣﴾ وَيُنذِرَ ٱلَّذِينَ قَالُوا۟ ٱتَّخَذَ ٱللَّهُ وَلَدًا ﴿٤﴾ مَّا لَهُم بِهِۦ مِنْ عِلْمٍ وَلَا لِءَابَآئِهِمْ ۚ كَبُرَتْ كَلِمَةً تَخْرُجُ مِنْ أَفْوَٰهِهِمْ ۚ إِن يَقُولُونَ إِلَّا كَذِبًا ﴿٥﴾ الكهف﴾. لەكۆتایی سوورەتەكەشدا خودا فەرموویەتی: ﴿قُلْ إِنَّمَآ أَنَا۠ بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ يُوحَىٰٓ إِلَىَّ أَنَّمَآ إِلَٰهُكُمْ إِلَٰهٌ وَٰحِدٌ ۖ فَمَن كَانَ يَرْجُوا۟ لِقَآءَ رَبِّهِۦ فَلْيَعْمَلْ عَمَلًا صَٰلِحًا وَلَا يُشْرِكْ بِعِبَادَةِ رَبِّهِۦٓ أَحَدًۢا ﴿١١٠﴾ الكهف﴾.

هەر لە سەروبەندی سووڕەتەكەشدا، چەندان جارو لە چەندین شێوەدا ئەم مەسەلەو بابەتی عەقیدەیە دەسنیشانكراوە، بۆ نموونە: لە چیرۆكی (هـاوەڵانی ئەشـكەوت)دا ئەو لاوانەی باوەڕیـان بـەخودای پـەروەردگاریان هێنـاوە دەڵـێن: ﴿وَرَبَطْنَا عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ إِذْ قَامُوا۟ فَقَالُوا۟ رَبُّنَا رَبُّ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ لَن نَّدْعُوَا۟ مِن دُونِهِۦٓ إِلَٰهًا ۖ لَّقَدْ قُلْنَآ إِذًا شَطَطًا ﴿١٤﴾ الكهف﴾. فەرمایـشتی خـوداش لـە بەدواداچـوونی ئـەم وتەیەی لاوەكانو كاروبارياندا هاتووە، كە فەرموویـە: ﴿...مَا لَهُم مِّن دُونِهِۦ مِن وَلِىٍّ وَلَا يُشْرِكُ فِى حُكْمِهِۦٓ أَحَدًا ﴿٢٦﴾ الكهف﴾. لـە چـیرۆكی كـابرای خـاوەن دوو

(١) لەم (بەرایی)یەدا تەفسیری ئایەتەكانم نەهێناوەو واتا كوردییەكەم نەنووسیوە، چونكە بەیارمـەتی خودا لە یەكەمین چیرۆكی ئەم بەرگەوە چەند جارێك واتاو تەفسیری ئایەتەكانی دیاری كراون. وەرگێڕ

باخەکەدا، پیاوه باوەڕدارەکـەش لەدواندنی کابرادا دەڵێـت: ﴿...أَكَفَرْتَ بِالَّذِي خَلَقَكَ مِن تُرَابٍ ثُمَّ مِن نُّطْفَةٍ ثُمَّ سَوَّاكَ رَجُلًا ﴿٣٧﴾ لَّٰكِنَّا هُوَ اللَّهُ رَبِّي وَلَا أُشْرِكُ بِرَبِّي أَحَدًا ﴿٣٨﴾ الكهف﴾. لـه بەدواچـوونو تیـشك خـستنەسەر ئـەو گفتوگۆیەشـدا فەرمایشتی خودا هاتووه، کـە فەرموویـەتی: ﴿وَلَمْ تَكُن لَّهُ فِئَةٌ يَنصُرُونَهُ مِن دُونِ اللَّهِ وَمَا كَانَ مُنتَصِرًا ﴿٤٣﴾ هُنَالِكَ الْوَلَايَةُ لِلَّهِ الْحَقِّ ۚ هُوَ خَيْرٌ ثَوَابًا وَخَيْرٌ عُقْبًا ﴿٤٤﴾ الكهف﴾. له دیمەنێك له دیمەنەکانی ڕۆژی قیامەتیشـدا خودا فەرموویەتـــی: ﴿وَيَوْمَ يَقُولُ نَادُوا شُرَكَائِيَ الَّذِينَ زَعَمْتُمْ فَدَعَوْهُمْ فَلَمْ يَسْتَجِيبُوا لَهُمْ وَجَعَلْنَا بَيْنَهُم مَّوْبِقًا ﴿٥٢﴾ الكهف﴾ لـه تیـشك خـستنه سـەر دیمـەنێکی تریـشدا، خـودا فەرموویـــەتی: ﴿أَفَحَسِبَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَن يَتَّخِذُوا عِبَادِي مِن دُونِي أَوْلِيَاءَ ۚ إِنَّا أَعْتَدْنَا جَهَنَّمَ لِلْكَافِرِينَ نُزُلًا ﴿١٠٢﴾ الكهف﴾.

٢- ڕاستکرنەوەی بەرنامەی فیکرو تێڕوانین:

ڕاستکردنەوەی مەنهەجی فیکرو تێڕوانین بـە ڕوونـی، لـە بـە ناشـیرین دانـانی بانگەشـەی موشـریکاندا ڕەنگدەداتـەوه، کاتێـك لەسـەر مەسـەلەیەك دەدوێـن زانیارییان لەبارەیەوه نیەو، هیچ بەڵگەیـەکیش لەسـەر وتـەکانیان دیـاری ناکـەن. هەروەها ڕاستکردنەوەی ئەم مەنهەجە لەوەشدا دەردەکـەوێت، کـە مـرۆڤ ئاڕاسـتە دەکات بۆ ئەوەی حوکم بەپێی زانیـاری خـۆی بـداتو لـەوە تێپـەڕ نـەبێت، هـەر مەسەلەیەکیش زانـستو زانیـاریی لەبارەیـەوه نـەبوو، بـا بـۆ فـەرمانی خـودای بگەڕێنێتەوه. بۆیەش له سـەرەتای سـوورەتەکەدا خـودا فەرموویـەتی: ﴿وَيُنذِرَ الَّذِينَ قَالُوا اتَّخَذَ اللَّهُ وَلَدًا ﴿٤﴾ مَّا لَهُم بِهِ مِنْ عِلْمٍ وَلَا لِآبَائِهِمْ ﴿٥﴾ الكهف﴾

لاوەکانیش (واتە هاوەڵانی نێو ئەشکەوت) دەڵـێن: ﴿ هَٰٓؤُلَآءِ قَوۡمُنَا ٱتَّخَذُواْ مِن دُونِهِۦٓ ءَالِهَةٗۖ لَّوۡلَا يَأۡتُونَ عَلَيۡهِم بِسُلۡطَٰنِۭ بَيِّنٖۖ ﴿١٥﴾ الكهف ﴾.

کاتێك دەربارەی ماوەی مانەوەیان لە ئەشکەوتەکەدا لە یـەکتر دەپرسـن، ئـەو زانیاری یە تەنها بۆ خودا دەگێڕنـەوە، وەك دەڵـێن: ﴿ ...قَالُواْ لَبِثۡنَا يَوۡمًا أَوۡ بَعۡضَ يَوۡمٖۚ قَالُواْ رَبُّكُمۡ أَعۡلَمُ بِمَا لَبِثۡتُمۡ ... ﴿١٩﴾ الكهف ﴾ لەدوو تـوێی چیرۆکەکەشـەوە بەرپەرچی ئەوانە دەدرێتەوە، کە بەبێ بەڵگە دەربارەی ژمارەی لاوەکـان دەدوێـن‌و دەڵێن، کە گوایە ئەوەندە کەسە بوون:-

﴿ سَيَقُولُونَ ثَلَٰثَةٞ رَّابِعُهُمۡ كَلۡبُهُمۡ وَيَقُولُونَ خَمۡسَةٞ سَادِسُهُمۡ كَلۡبُهُمۡ رَجۡمَۢا بِٱلۡغَيۡبِۖ وَيَقُولُونَ سَبۡعَةٞ وَثَامِنُهُمۡ كَلۡبُهُمۡۚ قُل رَّبِّيٓ أَعۡلَمُ بِعِدَّتِهِم مَّا يَعۡلَمُهُمۡ إِلَّا قَلِيلٞۗ فَلَا تُمَارِ فِيهِمۡ إِلَّا مِرَآءٗ ظَٰهِرٗا وَلَا تَسۡتَفۡتِ فِيهِم مِّنۡهُمۡ أَحَدٗا ﴿٢٢﴾ الكهف ﴾.

لە چیرۆکی مووساش لەگەڵ عەبدە پیاو چاکەکەدا، کاتێك دەربارەی رازو نهێنی چەند هەڵس‌و کەوتێکی پرسیاری لـێ‌دەکات، کە پێی ناخۆش بوون، فەرموویـــە: ﴿ رَحۡمَةٗ مِّن رَّبِّكَۚ وَمَا فَعَلۡتُهُۥ عَنۡ أَمۡرِيۚ ﴿٨٢﴾ الكهف ﴾ لەمەشدا مەسەلەکە بـۆ لای خودا دەگێڕێتەوە.

ڕاستکردنەوەی بەهاکان بـەپێوەری عەقیـدە لەچـەندین شـوێنی هەمـە جـۆری سوورەتەکەدا هاتووەو، بەها ڕاستەقینەکان بۆ ئیمان وکاری چاك گێڕاوەتـەوە، بـەم پێیە بەها زەمینیە دنیایی‌یەکانیش، کە چاوان سەرسام دەکات، بچووك دەکاتەوە- چـونکە هەرشـتێکی جـوان‌و سەرسـوڕهێن بـۆ هەڵـسەنگاندنی مـرۆڤ و تاقیکردنەوەیەتی.. بەڵام کۆتایی هەموو شتە جوان‌و سەرنج ڕاکێـشەکان لـەدنیادا هەر نەمان‌و فەوتانـە: ﴿ إِنَّا جَعَلۡنَا مَا عَلَى ٱلۡأَرۡضِ زِينَةٗ لَّهَا لِنَبۡلُوَهُمۡ أَيُّهُمۡ أَحۡسَنُ عَمَلٗا ﴿٧﴾ وَإِنَّا لَجَٰعِلُونَ مَا عَلَيۡهَا صَعِيدٗا جُرُزًا ﴿٨﴾ الكهف ﴾.

پەناگەی پارێزگاریی خوداش فراوانترەو، ئەگەر مرۆڤ لەناچاریدا پەنا بباتە نێو ئەشکەوتێکی رەقو تەقو تەنگە بەر ئەوا زۆرباشترە بۆی.. لاوەکانی هاوەڵانی ئەشکەوتیش کە باوەڕیان هێناوە دوای خۆ دابڕانیان لە گەلەکەیان گوتوویانە:

﴿وَإِذِ ٱعْتَزَلْتُمُوهُمْ وَمَا يَعْبُدُونَ إِلَّا ٱللَّهَ فَأْوُۥٓا۟ إِلَى ٱلْكَهْفِ يَنشُرْ لَكُمْ رَبُّكُم مِّن رَّحْمَتِهِۦ وَيُهَيِّئْ لَكُم مِّنْ أَمْرِكُم مِّرْفَقًا ﴿١٦﴾ الكهف﴾.

هەروەها ڕووی گوتار (خطاب)یش ئاڕاستەی پێغەمبەر ﷺ کراوە، تاکو بێباکیش بێت لەئاست دیاردە فریودەرو جوانکراوەکانی دنیاو هاونشینی گەورە پیاوانو دەسەڵاتداران، کە لەخودا بێئاگان ﴿وَٱصْبِرْ نَفْسَكَ مَعَ ٱلَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُم بِٱلْغَدَوٰةِ وَٱلْعَشِىِّ يُرِيدُونَ وَجْهَهُۥ ۖ وَلَا تَعْدُ عَيْنَاكَ عَنْهُمْ تُرِيدُ زِينَةَ ٱلْحَيَوٰةِ ٱلدُّنْيَا ۖ وَلَا تُطِعْ مَنْ أَغْفَلْنَا قَلْبَهُۥ عَن ذِكْرِنَا وَٱتَّبَعَ هَوَىٰهُ وَكَانَ أَمْرُهُۥ فُرُطًا ﴿٢٨﴾ وَقُلِ ٱلْحَقُّ مِن رَّبِّكُمْ ۖ فَمَن شَآءَ فَلْيُؤْمِن وَمَن شَآءَ فَلْيَكْفُرْ ... ﴿٢٩﴾ الكهف﴾.

لەچیرۆکی هەردووباخەکەشدا ئەوە پیشان دەدات، کە چۆن مرۆڤی باوەڕدار لە بەرامبەر ماڵو سامانو پلەوپایەو دنیای ئاڵو واڵادا شانازی بەباوەڕەکەیەوە دەکاتو، بە (حەق)یش ڕووبەڕووی کەسێکی خاوەن سامانی پێ دەبێتەوە، کە تەواو لەخۆی گۆڕاوەو فووی کردۆتە خۆیو، ئەمیش (واتە باوەڕدارەکە) بەتوندی گلەیی لێ دەکات لەسەر ئەوەی، کەوا خودای لەبیرچۆتەوەو بەسامانو شتومەکی دنیاوە دەنازێت، وەك خودا فەرموویە: ﴿قَالَ لَهُۥ صَاحِبُهُۥ وَهُوَ يُحَاوِرُهُۥٓ أَكَفَرْتَ بِٱلَّذِى خَلَقَكَ مِن تُرَابٍ ثُمَّ مِن نُّطْفَةٍ ثُمَّ سَوَّىٰكَ رَجُلًا ﴿٣٧﴾ لَّـٰكِنَّا۠ هُوَ ٱللَّهُ رَبِّى وَلَآ أُشْرِكُ بِرَبِّىٓ أَحَدًا ﴿٣٨﴾ وَلَوْلَآ إِذْ دَخَلْتَ جَنَّتَكَ قُلْتَ مَا شَآءَ ٱللَّهُ لَا قُوَّةَ إِلَّا بِٱللَّهِ ۚ إِن تَرَنِ أَنَا۠ أَقَلَّ مِنكَ مَالًا وَوَلَدًا ﴿٣٩﴾ فَعَسَىٰ رَبِّىٓ أَن يُؤْتِيَنِ خَيْرًا مِّن جَنَّتِكَ وَيُرْسِلَ عَلَيْهَا

حُسۡبَانٗا مِّنَ ٱلسَّمَآءِ فَتُصۡبِحَ صَعِيدٗا زَلَقًا ﴿٤٠﴾ أَوۡ يُصۡبِحَ مَآؤُهَا غَوۡرٗا فَلَن تَسۡتَطِيعَ لَهُۥ طَلَبٗا ﴿٤١﴾ الكهف﴾.

لەدوای ئەم چیرۆکەشەوە نموونەیەك لەسەر (ژیانی دنیاو خێرایی لەنێو چوونی دوای گەشەکردنی) دەهێنێتەوەو، دەفەرمووێت ﴿ وَٱضۡرِبۡ لَهُم مَّثَلَ ٱلۡحَيَوٰةِ ٱلدُّنۡيَا كَمَآءٍ أَنزَلۡنَٰهُ مِنَ ٱلسَّمَآءِ فَٱخۡتَلَطَ بِهِۦ نَبَاتُ ٱلۡأَرۡضِ فَأَصۡبَحَ هَشِيمٗا تَذۡرُوهُ ٱلرِّيَٰحُۗ وَكَانَ ٱللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيۡءٖ مُّقۡتَدِرًا ﴿٤٥﴾ الكهف﴾، ئینجا وایشی لێك دەداتەوەکە بەهاو بیروباوەڕە پووچەڵو لەناوچووەکان لەبەهاوبیرو باوەڕە جوانو پیرۆزو بەردەوامەکان جیادەکاتەوە: ﴿ ٱلۡمَالُ وَٱلۡبَنُونَ زِينَةُ ٱلۡحَيَوٰةِ ٱلدُّنۡيَاۖ وَٱلۡبَٰقِيَٰتُ ٱلصَّٰلِحَٰتُ خَيۡرٌ عِندَ رَبِّكَ ثَوَابٗا وَخَيۡرٌ أَمَلٗا ﴿٤٦﴾ الكهف﴾.

(ذو القرنين)یش لە بەسەر هاتەکەیدا بەو ڕەنگە باس ناکرێت، کە پادشایەك بووە، بەڵکو لە بەرکارە چاکەکانی باس دەکرێت. بۆنموونە، کاتێك ئەو گەلەی کەوا دانیشتوانی ناوچەی نێوان دووچیاکە بوون، داوای لێ دەکەن بەنداوێکی وایان بۆ دروست کات، کەبیان پارێزێت لە (یەئجووجو مەئجووج) و، ئەمانیش لەهەمبەر کارەکەیدا سامانێکی پێ بدەن، بەڵام ئەو یەکسەر ئەو سامانەیان ڕەتدەکاتەوە، چونکە ئەوهێزو توانایەی، کە خودا لەدروستکردنی ئەو بەربەستو هۆیە پارێزگارییانەدا پێی داوە، لە ماڵو سامانی ئەوان باشترە بۆی، وەك خوداش فەرموویەتی: ﴿ قَالَ مَا مَكَّنِّي فِيهِ رَبِّي خَيۡرٞ ﴿٩٥﴾ الكهف﴾، کاتێك بەنداوەکەش تەواو دەکات، هۆکارو فەزڵی ئەم کارە هەر بۆخودا دەگێڕێتەوە، نەك بۆهێزە مرۆییەکەی خۆی: ﴿ قَالَ هَٰذَا رَحۡمَةٞ مِّن رَّبِّيۖ فَإِذَا جَآءَ وَعۡدُ رَبِّي جَعَلَهُۥ دَكَّآءَۖ وَكَانَ وَعۡدُ رَبِّي حَقّٗا ﴿٩٨﴾ الكهف﴾.

لەکۆتایی سوورەتەکەشەدا خودا بڕیار لەسەر ئەو ڕێسایە دەدات، کە ئەوانەی لە کارو کردەوەکانیاندا دۆڕاوترینو زەرەرمەندترین کەسن ئەوانەن، کە باوەڕیان بە (بەڵگەو نیشانە ڕۆشنەکانی خودا)و بە (گەڕاندنەوە بۆ لای خودا) نەهێناوە، ئەم جۆرە کەسانە هیچ سەنگو بەهاو قورساییەکیان نیە سەرەڕایی ئەوەش وابزانن کارو کرداری باشیان نواندووە: ﴿قُلْ هَلْ نُنَبِّئُكُم بِالْأَخْسَرِينَ أَعْمَالًا ﴿١٠٣﴾ الَّذِينَ ضَلَّ سَعْيُهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَهُمْ يَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ يُحْسِنُونَ صُنْعًا ﴿١٠٤﴾ أُولَٰئِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِ رَبِّهِمْ وَلِقَائِهِ فَحَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فَلَا نُقِيمُ لَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَزْنًا ﴿١٠٥﴾ الكهف﴾.

بەم ڕەنگەش دەبینین تەوەرەی سوورەتەکە: (ڕاستکردنەوەی بیروباوەڕ)و (ڕاستکردنەوەی بەرنامەی فیکرو تێڕوانین)و (ڕاستکردنەوەی بەهاکان بەتەرازووی عەقیدە)[1]یە جا ئیدی ئەمە سوورەتی (کهف)ەو، ئەمە بابەتەکەیەتیو، ئەمەش تایبەتمەندێتی یەکەیو، ئەوەش دەزووە وردەکەیو، ئەوەش کلیلو، ئەوەش گیانو کرۆکیەتی.. پاشەکەوتبوونی ئەمانەش لەهەر چوار چیرۆکەکەیدا (هاوەڵانی ئەشکەوت، خاوەنی هەردوو باخەکە، مووسا لەگەڵ (خضر و ذو القرنین) بەدی دەکەین.. دەفەرموون ئەوە چیرۆکەکان با هەڵوێستە لە ئاستیاندا بکەینو چەند ساتێك لەسایەیدا بژینو، هەندێك لە پەندو وانەکانی وەربگرین.

---

(١) سید قطب ـ في ظلال القران (٤: ٢٢٥٧-٢٢٥٩).

چیـرۆکی یەکـــەم

چیـرۆکی هاوەڵانی نێو ئەشـکەوتەکـە

چیرۆکەکە لە قورئاندا بەم جۆرە هاتووە، کە خودا لەبارەیەوە فەرموویەتی:

﴿ أَمْ حَسِبْتَ أَنَّ أَصْحَابَ الْكَهْفِ وَالرَّقِيمِ كَانُوا مِنْ آيَاتِنَا عَجَبًا (٩) إِذْ أَوَى الْفِتْيَةُ إِلَى الْكَهْفِ فَقَالُوا رَبَّنَا آتِنَا مِنْ لَدُنْكَ رَحْمَةً وَهَيِّئْ لَنَا مِنْ أَمْرِنَا رَشَدًا (١٠) فَضَرَبْنَا عَلَىٰ آذَانِهِمْ فِي الْكَهْفِ سِنِينَ عَدَدًا (١١) ثُمَّ بَعَثْنَاهُمْ لِنَعْلَمَ أَيُّ الْحِزْبَيْنِ أَحْصَىٰ لِمَا لَبِثُوا أَمَدًا (١٢) نَحْنُ نَقُصُّ عَلَيْكَ نَبَأَهُمْ بِالْحَقِّ ۚ إِنَّهُمْ فِتْيَةٌ آمَنُوا بِرَبِّهِمْ وَزِدْنَاهُمْ هُدًى (١٣) وَرَبَطْنَا عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ إِذْ قَامُوا فَقَالُوا رَبُّنَا رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ لَنْ نَدْعُوَ مِنْ دُونِهِ إِلَٰهًا ۖ لَقَدْ قُلْنَا إِذًا شَطَطًا (١٤) هَٰؤُلَاءِ قَوْمُنَا اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ آلِهَةً ۖ لَوْلَا يَأْتُونَ عَلَيْهِمْ بِسُلْطَانٍ بَيِّنٍ ۖ فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَىٰ عَلَى اللَّهِ كَذِبًا (١٥) وَإِذِ اعْتَزَلْتُمُوهُمْ وَمَا يَعْبُدُونَ إِلَّا اللَّهَ فَأْوُوا إِلَى الْكَهْفِ يَنْشُرْ لَكُمْ رَبُّكُمْ مِنْ رَحْمَتِهِ وَيُهَيِّئْ لَكُمْ مِنْ أَمْرِكُمْ مِرْفَقًا (١٦) وَتَرَى الشَّمْسَ إِذَا طَلَعَتْ تَزَاوَرُ عَنْ كَهْفِهِمْ ذَاتَ الْيَمِينِ وَإِذَا غَرَبَتْ تَقْرِضُهُمْ ذَاتَ الشِّمَالِ وَهُمْ فِي فَجْوَةٍ مِنْهُ ۚ ذَٰلِكَ مِنْ آيَاتِ اللَّهِ ۗ مَنْ يَهْدِ اللَّهُ فَهُوَ الْمُهْتَدِ ۖ وَمَنْ يُضْلِلْ فَلَنْ تَجِدَ لَهُ وَلِيًّا مُرْشِدًا (١٧) وَتَحْسَبُهُمْ أَيْقَاظًا وَهُمْ رُقُودٌ ۚ وَنُقَلِّبُهُمْ ذَاتَ الْيَمِينِ وَذَاتَ الشِّمَالِ ۖ وَكَلْبُهُمْ بَاسِطٌ ذِرَاعَيْهِ بِالْوَصِيدِ ۚ لَوِ اطَّلَعْتَ عَلَيْهِمْ لَوَلَّيْتَ

مِنۡهُمۡ فِرَارٗا وَلَمُلِئۡتَ مِنۡهُمۡ رُعۡبٗا ﴿١٨﴾ وَكَذَٰلِكَ بَعَثۡنَٰهُمۡ لِيَتَسَآءَلُواْ بَيۡنَهُمۡۚ قَالَ قَآئِلٞ مِّنۡهُمۡ كَمۡ لَبِثۡتُمۡۖ قَالُواْ لَبِثۡنَا يَوۡمًا أَوۡ بَعۡضَ يَوۡمٖۚ قَالُواْ رَبُّكُمۡ أَعۡلَمُ بِمَا لَبِثۡتُمۡ فَٱبۡعَثُوٓاْ أَحَدَكُم بِوَرِقِكُمۡ هَٰذِهِۦٓ إِلَى ٱلۡمَدِينَةِ فَلۡيَنظُرۡ أَيُّهَآ أَزۡكَىٰ طَعَامٗا فَلۡيَأۡتِكُم بِرِزۡقٖ مِّنۡهُ وَلۡيَتَلَطَّفۡ وَلَا يُشۡعِرَنَّ بِكُمۡ أَحَدًا ﴿١٩﴾ إِنَّهُمۡ إِن يَظۡهَرُواْ عَلَيۡكُمۡ يَرۡجُمُوكُمۡ أَوۡ يُعِيدُوكُمۡ فِي مِلَّتِهِمۡ وَلَن تُفۡلِحُوٓاْ إِذًا أَبَدٗا ﴿٢٠﴾ وَكَذَٰلِكَ أَعۡثَرۡنَا عَلَيۡهِمۡ لِيَعۡلَمُوٓاْ أَنَّ وَعۡدَ ٱللَّهِ حَقّٞ وَأَنَّ ٱلسَّاعَةَ لَا رَيۡبَ فِيهَآ إِذۡ يَتَنَٰزَعُونَ بَيۡنَهُمۡ أَمۡرَهُمۡۖ فَقَالُواْ ٱبۡنُواْ عَلَيۡهِم بُنۡيَٰنٗاۖ رَّبُّهُمۡ أَعۡلَمُ بِهِمۡۚ قَالَ ٱلَّذِينَ غَلَبُواْ عَلَىٰٓ أَمۡرِهِمۡ لَنَتَّخِذَنَّ عَلَيۡهِم مَّسۡجِدٗا ﴿٢١﴾ سَيَقُولُونَ ثَلَٰثَةٞ رَّابِعُهُمۡ كَلۡبُهُمۡ وَيَقُولُونَ خَمۡسَةٞ سَادِسُهُمۡ كَلۡبُهُمۡ رَجۡمَۢا بِٱلۡغَيۡبِۖ وَيَقُولُونَ سَبۡعَةٞ وَثَامِنُهُمۡ كَلۡبُهُمۡۚ قُل رَّبِّيٓ أَعۡلَمُ بِعِدَّتِهِم مَّا يَعۡلَمُهُمۡ إِلَّا قَلِيلٞۗ فَلَا تُمَارِ فِيهِمۡ إِلَّا مِرَآءٗ ظَٰهِرٗا وَلَا تَسۡتَفۡتِ فِيهِم مِّنۡهُمۡ أَحَدٗا ﴿٢٢﴾ وَلَا تَقُولَنَّ لِشَاْيۡءٍ إِنِّي فَاعِلٞ ذَٰلِكَ غَدًا ﴿٢٣﴾ إِلَّآ أَن يَشَآءَ ٱللَّهُۚ وَٱذۡكُر رَّبَّكَ إِذَا نَسِيتَ وَقُلۡ عَسَىٰٓ أَن يَهۡدِيَنِ رَبِّي لِأَقۡرَبَ مِنۡ هَٰذَا رَشَدٗا ﴿٢٤﴾ وَلَبِثُواْ فِي كَهۡفِهِمۡ ثَلَٰثَ مِاْئَةٖ سِنِينَ وَٱزۡدَادُواْ تِسۡعٗا ﴿٢٥﴾ قُلِ ٱللَّهُ أَعۡلَمُ بِمَا لَبِثُواْۖ لَهُۥ غَيۡبُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِۖ أَبۡصِرۡ بِهِۦ وَأَسۡمِعۡۚ مَا لَهُم مِّن دُونِهِۦ مِن وَلِيّٖ وَلَا يُشۡرِكُ فِي حُكۡمِهِۦٓ أَحَدٗا ﴿٢٦﴾ الكهف﴾.

واتە: ئەی پێغەمبەر ﷺ.. ئایا واتێ دەگەیت کە هاوەڵانی نێو ئەشکەوتەکەو، ئەو تابلۆ بەردینەی[1]، کە بەسەرهاتی ئەوانی لەسەر نووسراوەتەوەو خراوەتە

(١) تابلۆ بەردینە کە (الرقيم) کە لێرەدا بۆ ماناای وشەکە (الرقيم)هێناومە، لە هەمان کاتدا زانایانی تەفسیر لەسەر وشەی (الرقيم) گوتوویانە (ئەو دۆڵەیەکە ئەشکەوتەکەی تیایدا بووە) گوتراویشە ئەو

بەردەرگای ئەشکەوتەکە، بەڵگەیەکی جێی سەرسوڕمان بێتو کە لە شتە گرنگو سەرسوڕهێنەکانی تری نێو ئاسمانەکانو زەویدا هەیە،کە خودا ئەو هەموو مەخلووقات وشتە جۆربەجۆرانەی نێوان ئاسمانەکانو زەویشی تیادا دروست کردووە، بەتواناشە لەوەدا، کە چەند کەسێك لەخەڵکی بۆماوەی پتر لەسێ سەد ساڵ لەشوێنێك داپارێزێت. ئەی پێغەمبەر ﷺ ئەوە بۆ ئەوکەسانە باس بکە، کە پرسیارت لێ دەکەن دەربارەی چەند لاوێك کاتێك چوونەتە نێو ئەشکەوتێکەوەو پەنایان بۆ بردووەو لەدەست پادشایەکی ستەمکارو بێ باوەڕ هەڵاتوون وگوتوویانە: (خودایە، ئەی پەروەردگاری ئێمە لەلایەن خۆتەوە سۆزو رەحمەتێکمان پێ ببەخشە، کە ویستەمەنیەکانی لێخۆشبوونو ئاسودەییو رزقو رۆزیی تێدا بێت، هەرلە لایەن خۆشتەوە ڕێنمایی یەکی وەهامان بۆ دابین و ئاسان بکەیت کە ڕەزامەندیی تۆی تێدا بەدی بکەینو لەدەست بێ باوەڕبوون دەربازبین) دوای ئەم نزایەیان ئێمەش پەردەیەکی وەهامان بەسەر گوێیاندادا و خەومان لێ خستن وماوەی خەولێخستنیان لەو ئەشکەوتەدا چەندین ساڵی دیاری کراوو بڕێردراوبووە. دوای ئەو ساڵانەش لەخەو هەڵمان ساندوون و بەخەبەرمان هێناونەتەوە تاکو زانیاریی لەپێشترمان پەیوەست بێت بەڕاستی وتەی یەکێك لەو دووتاقمەی، کە وتەکەی لەوی دی ڕاسترە لەسەر ژماردنی ماوەی مانەوەی لاوەکان لە ئەشکەوتەکەدا.. ئەی پێغەمبەر ﷺ ئێمە هەواڵو بەسەرهاتی ئەو لاوانەت بەو ڕاستیو یەقینەوە بۆ دەگێڕینەوە، کە هیچ گومانێکی تێدا نیە.. بەڕاستی ئەوان چەند گەنجێك بوون، کە باوەڕیان بەخودای پەروەردگاریان هێنابووو ئێمەش ڕێنماییو بەرچاو روونیەکی

تابلۆیەیە کە هەندێك کەس لە میللەتی ئەو سەردەمە ناوی هاوەڵانی نێو ئەشکەوتەکەو بەسەرهاتو چیرۆکیانی لەسەر نووسیوەتەوە گوتراویشە (رقیم) لەسەر کێشی (فعیل) لە وشەی ژمارە(رقم)ەوە هاتووە، کە ریشەی (مرقوم)ە، وەك (جریح و مجروح)، هەروەها گوتراویشە (رقیم) شوێنی نزیك (تیلە)یە لە خوارووی (فەلەستین).

زێدەترمان پێ بەخشیبوون تا بەهۆیەوە بتوانن ئارام لەسـەر بەجێهێـشتنی خـاکی گەلەکـەیان بگـرن‌و بـە ئاینەکەیانـەوە هـەڵبێن. هـەروەها سروشـتی خـۆڕاگری‌و دانبەخۆداگرتنمان پێ گەیاندبوون ودڵیانمان بەجورئەت‌و بوێری لەسەر دیـاریکردنی حەق قایمکردبوو، کە توانیان بەهۆیەوە مانەوەو ژیانی نێـو ئەشـکەوت هەڵبـژێرن، ئەوانیش لەو حاڵەتە دڵ قایمی وباوەڕداریێتییە بەهێزەیانـدا گوتیـان (پـەروەردگاری ئێمە پەروەردگاری ئاسمانەکان‌و زەوی یەو جگە لەخودا هیچ پەرسـتراوێکی دی داوا ناکەین‌و نایکەینە خودای خۆمان، گەر وانەبین ئەوە بێگومـان وتەیـەکی هێجگـار ناڕاسـت‌و پـڕ لـە درۆو دەلەسـەمان درکانـدووەو تەنەنـەت لەسـنووری ئەوپـەڕی درۆشدایە) جاکاتێك ئەم لاوانـە لەشـار دەردەچـن، دەڵـێن : (ئـا ئـەوە گەلـە بـێ باوەڕەکەمانە کەلەجیاتی خودا چەند بتێك دەپەرستن‌و کردوویـانن بـە پەرسـتراوانی خۆیان، ئەی بۆچی بەڵگەیان لەسەر شیاوی پەرستنیان نیەو بۆچی بەڵگەی راسـت‌و دروستیان وبیانوو پاکانەی رۆشن‌و بێ پێچ‌و پەنایان لەسەر رەفتارەکەیان نیە ئیـدی کێ ستەمکارترە لەوکەسەی، کە درۆودەلەسەی خستۆتە پاڵ خـودا بـەهۆی ئـەوەی هـاوەڵی بـۆ دادەنێـت) (جـا مـادام ئێـوە خۆتـان لـەم گەلـە بـێ بـاوەڕەو لەپەرستراوەکانیان دادەبڕن‌و مل بەهەڕەشەی پادشای ستەمکار نادەن‌و تەنها خـودا دەپەرستن، ئەوا پەنا بەرنە بەر ئەشکەوتی چیایەك، کە ناوی (ئەنجلۆس) بووە، تاکو خودا سۆزو بەزەیی بەرفراوانی خۆی بۆ سازو دابین بکات).

جاکاتێك ئەی پێغەمبەر ﷺ تۆ، یاخود هەرکەسێکی دی بیدیایە ئـەو لاوانـە چۆن خەوتوون دەیزانی، کە چۆن لەئامێزێکی تۆکمەی پارێزگاریی خودادان‌و، ئەگەر خۆر لەخۆرهەڵاتەوە دەرکەوتایە ئەوا بەلای ڕاستی ئەشکەوتەکەدا لاردەبـۆوە تـاکو خۆر لێیان نەدات، لەکاتی خۆرئاواش خۆرەکـە بـەلای چـەپی ئەشـکەوتەکەدا لای دەداو تێدەپەڕی تـاکو بـەریان نەکـەوێت چـونکە دەرگـای ئەشـکەوتەکە لـەڕووی باکوورەوە بـووەو، بـەم رەنگـەش تیـشکی خۆرەکـە دەکەوتـە سـەر هـەردوو لای

ئەشکەوتەکەو بەریان نەدەکەوتو، ئازاری بەجەستەیان نەدەگەیاند، ئەوانیش لەهۆڵێکی فراوانی ناوەوەی بوون.. ئەم پارێزگارییەش بۆ ئەوان، لە بەڵگە دیارەکانی تواناو قوودرەتی خودایە، هەرکەسێکیش خودا ڕێنمایی ئیمانی پێ بدات (وەك هاوەڵانی نێو ئەشکەوتەکە، کە بەهۆی خواستی خۆیان لەئیمانداریێتیو ڕەتکردنەوەی زوڵم وکفر) خودا ڕێنمایی پێ گەیاندن، هەرکەسێك ئاوابێت، ئەوا خوداش ڕێی ڕاستی پیشاندەداتو جێگیرو دامەزراوی دەکات. خۆ هەرکەسێکیش بەهۆی سەرکێشیو بەدکاریی خۆیەوە خودا گومرای بکات، ئەوا سەرخەرو ڕێ پیشاندەرێکی نابێت.

تۆ کاتێك لاوە خەوتووەکانت دەبینی، واتدەزانی بێدارو بەخەبەرن، ئەمەش بەهۆی ئەوەی چاوەکانیان کرابوونەوەو بەزۆریش هەڵدەگێڕانەوە، ئەوە بوو ئێمە لەکاتی ئەو خەوتنەیاندا بەملاولایاندا هەڵماندەگێڕانەوەو دەمانخستنە سەر لای ڕاستو سەر لای چەپیان. (ابن عباس) گوتوویە: (ئەگەر ئەوان بەملاولادا نەخرانایەو ڕاستو چەپیان پێ نەکرایە، ئەوا زەوی لاشەیانی دەخوارد)[1]. سەگەکەشیان هەردوو قوڵی لەسەر زەویی حەوشەی ئەشکەوتەکە درێژکردبوو، وەك ئەوان خۆی هەڵدەگێڕایەوەو باری لاشەی خۆی دەگۆڕییو وەهەردووچاویشی کراوە بوون. خۆ ئەگەر تۆ بۆیانت بڕوانیایە، ئەوا لەترسان ڕاتدەکردو لەودیمەنەیان زۆر دەترسایتو ترسو بیمێکی زۆر دڵیدادەگرتیت، چونکە خودا سامو هەیبەتێکی وەهای پێ بەخشیبوون، تاکو هیچ کەسێك نەتوانێت بەلایان دابچێت. خوداش وەها پاراستنی، کە هیچ کەسێك غیرەتی لێ نزیك بوونەوەیانی نەبوو. پاشان دوای ئەوەی ماوەیەکی زۆر خەواندنمان، لەو خەوە هەڵمان ساندنەوەو ئەوانیش تەماشای یەکتریان دەکردو دەربارەی حاڵی خۆیانو ماوەی مانەوەی نێو ئەشکەوتەکەیان پرسیاریان لەیەکتر دەکرد، ئەوە بوو یەکێك لەخۆیان گوتی: (ئەرێ ئێوە چەندێك

---

(١) بڕوانە (مختصر تفسير الطبري) لابي يحيى بن صمادح التجيبي. (وەرگێر)

لەم ئەشکەوتەدا خەوتوون)؟! هەندێکیان گوتیان : (ڕۆژێك یان هەندێك لەرۆژێك تێیداماوینەتەوە) هەندێکی تریشیان گوتیان (خودای پەروەردگارتان خۆی دەزانێت چەندە ماونەتەوە. ئێستاش برسیمان بووەو یەکێکتان بنێرن با بەم دەرهەمانەی، کە پێمانە بچێت بۆبازاڕو پاکترین خۆراکمان بۆ بکڕێتو کە چوو بۆ ناو خەڵکەکەش با بەهێمنیو نەرمونیانی سەودا لەگەڵیاندا بکاتو بەهێمنی بەڕێگادا بڕوات تاکو هیچ کەسێك هەستی پێ نەکات، کە کێیەو لەکوێوە هاتووە!!

چونکە ئەگەر کافران شوێنەکەتان پێ بزانن‌و بیدۆزنەوە زەفەرتان پێ دەبەن‌و بەردبارانتان دەکەن‌و دەتانکوژن، یان ناچارتان دەکەنەوە بۆ ئەوەی پەیڕەویی دینە نابەجێکەی خۆیان بکەن‌و گەر واش بکەن ئەوا هەرگیز بەسەرفرازیو رەزامەندیی خودا ناگەن‌و هەرگیز بەهەشتی خوداو ژیانی هەمیشەیی نێو بەهەشتتان دەسگیر نابێت). ئێمە بەم رەنگە (وەك چۆن بەخەبەرمان هێنان) کۆمەڵەکەی ترمان لە خەڵکی لەوە ئاگادارکردەوە کەوا ئەوانەی گومانیان لەسەر زیندووکردنەوەی مردووان هەیە بابزانن، کە بەڵێنی خودا راستە وهەقەو هەر بەدی دێت وهەر زیندوو دەکرێنەوەو قیامەتیش کاتی خۆی دێت وگومانی تێدا نیە، جا ئەو کەسانەی لەشارەکەدا بوون ناکۆکیو مشتومڕی بیروڕایان لەنێواندا پەیدا ببوو، هەندێکیان گومانی تێدا هەبوو بەدووری دەگرت، هەندێکی تریشیان وای بۆ دەچوون گوایە تەنها رۆحەکان زیندوو دەکرێنەوەو لاشەکان لەخاکدا دەڕزێن.. هەندێکیان دەربارەی لاوەکان، کە لەدواییدا لە ئەشکەوتەکەدا مردن) گوتیان: (ساختمانێك لەسەرگۆڕەکانیان دروست بکەن، خودا خۆی زانایە لەکاروباریاندا، هەندێکی تریشیان، کە حاکمان بوون‌و دەسەڵاتیان لەکاروباری لاوەکان‌و ناوچەکەدا هەبوو گوتیان: (بڕیار دەدەین، کە مزگەوتێك لەسەر گۆڕەکانیان دروست بکەین تاکو بەندایەتی بۆ خودا تێدا بکرێت.

جائەی پێغەمبەر ﷺ له سەردەمی تۆشدا کەسانێك هەنو دەربارەی ژمارەی هاوەڵانی نێو ئەشکەوتەکە پرسیاری هەمە جۆر دەکەنو لەخۆیانەوە ژمارەیان بۆ دادەنێن هەندێکیان دەڵێن (لاوەکان پێنج کەس بوون شەشەمیان سەگەکەیان بووە) ئەم وتانەشیان هەر لەگومان بردنەوەیە ولەخۆیانەوە باس لە نادیار دەکەن. هەندێکی تریشیان دەڵێن:حەوت کەس بوونو هەشتەمیان سەگەکەیان بووە. جاتۆش ئەی پێغەمبەر ﷺ مشتومڕ لەگەڵیاندا لەسەر مەسەلەو کاروباری لاوەکان مەکە تەنها بەوەندە نەبێت، کە بۆمان گێڕایتەوە، هەروەها پرسیار لەم بارەیەوە لە هیچ کەسێ: لەوانە مەکە، کە دەربارەی ژمارەیان مشتومڕ دەکەن. ئەی پێغەمبەر ﷺ فەرمانیشت پێ دەکەین، کە دەربارەی هیچ کارێك، کە سبەینێ دەیکەیت مەڵێ (سبەینێ ئەو کارە دەکەم) بەڵکو ئەو ڕستەیەت بلکێنە بە (ان شاء الله)وەو بڵێ (ئەگەرخوا خواستو ئیرادەی لەسەربوو سبەینێ ئەو کارەتان بۆ دەکەم) هەرکاتێکیش لەبیرت چوو، کە بڵێیت (ان شاء الله)و پاشان لەدواییدا بیرت کەوتەوە ئەوا بیڵێرەوەو بڵێ ﴿وَقُلْ عَسَىٰٓ أَن يَهْدِيَنِ رَبِّى لِأَقْرَبَ مِنْ هَٰذَا رَشَدًا ﴿٢٤﴾ الكهف﴾، واتە (بڵێ تکاکارم خودا ڕێنماییم بکات بۆ پڕکردنەوەی ئەو پێویستییەو بۆ پێکانی ئەو ڕاستییەی، کە بەڵێنم پێدابوون لەسەر گەیاندنیی بە ئێوەو پێم ڕاگەیاندن کە (انشاءالله – بەخواستی خودا) ئەو کارە دەکەم.

لاوەکان ماوەی سێ سەدو نۆ ساڵ بەزیندوویی و بەخەوتوویی لە ئەشکەوتەکەیاندا مانەوە (هەندێك لە زانایان گوتوویانە، کە سێ سەد ساڵی هەتاوی (شمس) بەرامبەر بە سێ سەدو نۆ ساڵی مانگی (قمری) ماونەتەوە. تۆش ئەی پێغەمبەر ﷺ بڵێ (خودا خۆی دەزانێت ماوەی چەندە ماونەتەوەو زاناترە لەوکەسانەی، کە ڕێی جۆراو جۆریان لەسەر ماوەی مانەوەیان دەربڕیوەو، خوداش پێشتر ئەو ماوەیەی دیاری کردووە)، چونکە پەیوەستە بەخۆیەوەو دەزانێت لە بارودۆخی خەڵکی ئاسمانەکانو زەویدا چی دیارەو چی نادیارە ئای بەڕاستی خودا

چەند بیناو بیسەرە، هیچ شتێك لە چوارچێوەی بیناییو بیستنی خوادا دەرناچێت. خەڵکیی سەر زەویشو مەخلوقاتی ئاسمانەکانیش هیچ خاوەنو سەرپەرشتیارێکیان جگە لە خودا نیەو هیچ کەسێکیش بەشداریی حوکمو بڕیارەکانی خودا نیە).

تا ئێرە تەفسیرێکی ئایەتەکانی (٩-٢٦) بوو، کە ئەم چیرۆکە دەگێڕنەوە.

کورتـەی چیـرۆکەکـە لە ڕێی گێڕانەوەی قورئانـەوە

ئێمـە لـەڕێی گێڕانـەوە قورئانیەکـەوە لـە چـیرۆکی هـاوەڵانی ئەشـکەوت دەکۆڵینەوەو، بەهیچ شێوەیەك ڕوو ناکەینە دەقە ئیسرائیلییەکان چ لـە ڕیوایـەتو وتـەو بەسەرهاتەکانیـشیان بێـت، کـە چـەند مێـژوونووسو راڤـەکارێکیش هێناویانەتەوە.. چونکە ئەمە ئەو مەنهەجە دروستەیە لە مامەڵە لەگەڵ چـیرۆکی پێشینەکاندا، وەك چۆن قورئان خستویەتیە بەرچاومانو کە خۆشمان ئاوا پێی قایـل بووین.

هاوەڵانی ئەشکەوتەکە کۆمەڵە لاوێکی باوەڕهێن بـەخودا بـوون ئـەم کۆمەڵـە لاوەش ژمارەیان (وەك لەقورئاندا ئاماژەی پێ کراوە) حەوت کـەس بـووە.. دیـارە هیچ زانیارییەکیشمان لەسەر ناوەکانیانو کارەکانیانو ئەوشارەی تێیدا بوونو، ئەو پادشایەی لەسەردەمیدا ژیاونو، ئەو ئاینەی پەیڕەوییان کردووەو، ئەوئەشـکەوتەی پەنایان بۆ بردووە، نیە. ئـەم لاوە باوەڕدارانـە هەڵوێـستەیەکیان بـۆ لێکۆڵینـەوەو تێڕوانین تەرخان کردووەو، ئەنجامێکی بنەبڕ (قاطع)یان لێوە دەرهاویشتووە، ئەوەیە کە بێگومان خودا هەر تەنها خۆی پەروەردگاری جیهانییانەو، ئەوانیش تەنها باوەڕ بەخودا دەهێننو جگە لەخودا هیچ شتێکی تر ناپەرستن.

بێگومـان زانیویـشیانە کـە گەلەکـەیان بێبـاوەڕن، چـونکە غـەیری خودایـان پەرستووە ئـەم کفـرو بێبـاوەڕی یەشـیان سـتەمو درۆو هۆنینـەوەی بوختـانی بـۆ بەدیهێناون، جا کێ سـتەمکارترە لـەو کەسـەی، کـە درۆودەلەسـە لەسـەر خـودا

دەهۆنێتەوە؟ هەڵوێستی ئەم لاوە باوەڕدارانەش بیرکردنەوە بوو لەڕێگە چارەیەك بۆ ئەو قۆناغە، رێگە چارەکەشیان لە خۆدابڕاندا بینیەوە بۆیە بڕیاریانـدا، خۆیـان لـە گەلەکەیان دابڕن، چونکە خۆیان باوەڕدارنو گەلەکەشیان کافرن، لەبەر ئـەوە هـیچ بوارێك بۆ پێکەوە ژیان لەگەڵیانـدا نـەماوە ئـەوە بـوو لەشـارەوە بـەرەو چیاکان دەرچوونو بڕیاریاندا پەنا بەرنەبەر ئەشکەوتێك لە چیایەك دا...

داواشـیان لـە خـودا کـرد، کـە رەحمـی بـەرفراوانی خـۆی لـە ئەشـکەوتەکەدا پێبگەیەنێت. خوداش بەدەم داواکەیانەوە هاتو نزای گیرا کردنو رەحمەتی خۆی لە ئەشکەوتەکەدا بۆ ناردن، ئەوەبوو خودا کارەکەی بۆ ئاسان کردن وهـەموو بەڵگـەو نیشانەیەکیشی بـۆ بەیدەسـت کـردنو فـەرمانی بـە خـۆرکرد، کـە بەرجەسـتەیان نەکـەوێت، تـاکو ئازاریـان نـەدات. ئـەوەبوو لـەکاتی بەیانیانـدا خـۆر لەسـەر جەستەیانەوە بەلاڕێی رەت دەبوو بەڵام نەدەکەوتە سەریان لەکاتی ئێوارانیش دا بەم رەنگە بەلاریی بەسەریاندا رەت دەبووو لێی نـەدەدان. ئـەوانیش لەبۆشـایی یـەکی ناوەڕاستی ئەشکەوتەدا بوون یەکێك لە بەڵگـە رۆشـنەکانی خـودا لەسـەریان لـەو ئەشکەوتەدا ئەوەبوو چاوەکانیان کرابوونەوە، بۆیە هەرکەسێ: سەیری بکردنایە وای دەزانی بێدارو بەخەبەرنو سەیری دەکەن کەچی لەگەڵ ئەوەشدا خەوتووو پاڵکەوتوو بوون. جا بۆ ئەوەی زەویش لەشو لاریان نەخوات، خودا جارێك لەسەر لای ڕاسـت دایدەنانو، جارێکی تریش بەلای چەپیان دا هەڵیدەگێڕانەوە.

ئەوان سەگێکی خۆیشیان لەگـەڵ دابـوو کـە لەبـەردەم دەرگـای ئەشـکەوتەکە دانیشتبووو هەر دووقۆڵی بڵاوکردبۆوەو، وەك شێوە نووستنی ئەوان نوسـتبوو، جـا بۆ ئەوەی لەکاتی پاڵکەوتنو نووستنیاندا هیچ کەسێك دەستدرێژییان نەکاتە سەر، خودا ترسو بیمی خستبووە دڵی هەرکەسێکەوە، کە بۆیـان دەڕوانـیو ترسـەکەش بەشێوەیەك بوو، کە ئەو کەسەی بۆی بڕوانینایە خێرا ڕووی وەردەگێراو هەڵدەهاتو ترسێکی زۆری لێ دەنیشت.

ئەو لاوانە لە نووستنێکی درێژخایەندا بوونو سێسەدو نۆ ساڵ لەو حاڵەدا مانەوە.

دوای ئەوماوەیەش خودا لە خەوەکەیان بێداری کردنەوەو، ئەوانیش پرسیاریان لەنێوخۆیاندا لە یەکتر دەکرد لەسەر ماوەی نووستنەکەیانو لە مەزەندەکردنیدا بیروڕای جیاوازیان هەبوو، هەندێکیان دەیانگوت کە: (ماوەی ڕۆژێك، یان هەندێکی ماوە ڕۆژ خەوتوون)، بەڵام زۆر لەوەیان نەکۆڵییەوە، چونکە زانیارییان لەبارەیەوە نەبوو، بۆیە زانیارییەکەیان بۆ خودا گەڕاندەوەو گوتیان (خودای پەروەردگارتان زانایە لەوەی چەند ماونەتەوە)، بەڵکو بایەخیان بەکاری گرنگتر داو، یەکێ: لەخۆیان بەوە ڕاسپارد، بچێت بۆ شارەکەو ئەو پارەیەی پێیان بوو پێیانداو داوایان لێکرد خۆراکێکیان بۆ بکڕێ تابیخۆن، داواشیان لێکرد خواردەمەنیەکی خۆشو حەڵاڵو ڕێ پێدراویان بۆ بکڕێت. هەروەها ئامۆژگارییان کرد، زۆر وریاو چاپووكو ئاگادار بێت نەبادا کەسێك لەکاری بەئاگا بێتو، با کەسیش هەستی پێ نەکات، چونکە ئەوان لەگەلەکەیان دەترسانو، ئەگەر بە مەسەلەیەکەیان بزانیایەو شوێنەکەیان بۆ دەرکەوتایە ئەوا دەیانکوشتن، یان تووشی بەلایان دەکردنو وایان لێدەکردن لە ئاینەکەیان هەڵگەڕێنەوەو بیانگێڕنەوە بۆ سەرشیركو هاوەڵ بۆ خوا دانان.

ئەو کەسە ڕاسپێردراوەش چووە نێو شارەو تاکو خواردەمەنییان بۆ بکڕێتو، سووریش بوو لەسەر ئاگاداربوونو وریایىو خۆ حەشاردان، بەڵام خودا خواستی لەسەرکارێکی تر هەبووە، خواستی خودا وابوو ئەمان بکات بە بەڵگەو نیشانەیەك بۆ تواناو قودرەتی خۆی لەسەر زیندووکردنەوە. ئەوەبوو ڕاستی مەسەلەی ئەم لاوانەی دەرخستو بەگەلەکەیان ئاشنای کردنەوەو، بەڵام گەلی ئەو سەردەمە (واتە دوای تێپەڕبوونی ئەو سێسەد ساڵە) گەلێکی باوەڕداربوونو باوەڕیان بەخودا هێنا بوو، چونکە ئەو نەوە کافرو بێئیمانەی ئەوسا نەمابوون، کە لاوەکان لەدەستیان

هـــەڵاتبوونو چـــووبوونە نێــو ئەشـــکەوتەکە، بـــەڵکو دوای بەخەبەرهاتنـــەوەیان (نەوەیەکی ئیماندارو باوەڕهێن بەخودا) هاتبوونە کایـەوە جـا کاتێـك دانیـشتوانە ئیماندارەکانی ئەو شارە پیاوە ئیماندارەکە دەبینن دوای دەکەون تا ئەشـکەوتەکەو کاتێك دەگەنە ئەشکەوتەکە هەرحەوت لاوە ئیماندارەکە دەبینن، کەوا (مــردوون). ئەم جارەیان بەشێوەیەکی ئاسایییو راستەقینە مردوون.

ئینجا دەربارەی ڕێوشـوێنی بـەخاك سـپاردنیان بـیروڕای جیـاوازو ناکۆکیـان لەنێواندا دروست دەبێت، پێویستە چییان لـێ بکەن؟!

لەوبارەیەوە هەندێکیان دەڵێن: (ساختمانێکیان لەسـەر دروسـت بکـەن، خـودا خـۆی زانایــە لــە کاروباریـــان، بـــەڵام حـــاکمو کاربەدەســـتەکانیان بڕیاریانـــدا، مزگەوتێکیان لەسەر دروست بکەن. ئەم بڕیارەش ئەنجامدراو مزگەوتەکە لەسەریان لەبەردەم دەرگای ئەشکەوتەکە دروستکرا. بەم ڕەنگەش لاپەڕەیەك لـە لاپـەڕەکانی بـاوەڕدارێتیو دڵـسۆزیو نەویـستن لـە دنیـاداو پەنابردنـە بـەرخودا پێـچرایەوەو، بەسەرهاتی هاوەڵانی نێو ئەشکەوتەکە بـۆ هەمیـشە مایـەوەو هـەموو خـەڵکیو شوێنکەوتوانی ئایینە ئاسمانیەکان بەردەوام بەیـەکتری دەگەیـەننو، بـاوەڕدارانیش لێی ڕادەمێننو هەڵوێستەی لەبەردەمدا دەکـەن، تـاکو چـەند وانەیـەکی لـەبارەی باوەڕو دڵسۆزیو جێگیربوون لەسەر ڕێی ڕاستەوە لـێ وەرگرن.

هـۆی هاتنـه خوارەوەی ئایەتەکـــان

(ابن هشام) لە ژیاننامە (سیره)دا ئەوەی گێڕاوەتەوە کاتێـك جـەنگی فیکریـی نێوان پێغەمبەری خودا ﷺو (قورەیش) لە (مەککـە)دا تونـدو دژوارتـر بـووەوە، قورەیشییەکان داوای کۆمەکیان لە جوولەکەکانی نێو(مەدینە)کرد، ئەوەبوو (نضری کوڕی حارث)و (عقبەی کوڕیو معیط) یان بۆ لای زانایانی جوولەکـە نـارد تـاکو پرسیاریان دەربارەی پێغەمبەر ﷺ لێ بکەن. ئـەوانیش هاتنـە لای جوولەکـەکانو پێیان گوتن: (ئێوە خاوەنی تەورات)نو هـاتووین هـەواڵمان دەربـارەی هاوڕێکـەی خۆمـان (واتە محمد ﷺ) پێ بدەن).. زانایـانی جوولەکـەش پێیـان گـوتن: (لەسـێ رووەوە پرسیارلەو هاوڕێیەتان بکەن، ئێمەش سێ فەرمانتان پێ دەدەین، جا ئەگەر دەربارەی ئەوسێ فەرمانە، وەڵامو هەواڵی پێدان ئەوە دیارە پێغەمبـەرێکی رەوانـە کراوە، خۆ ئەگەر هەواڵی پێ نەبوو، ئـەوە پیـاوێکی قـسە هەڵبەسـتەو لەخۆیـەوە دەدوێت. جا ئێوەش بزانن بیروڕای خۆتان چۆنە:

١- دەربارەی چەند لاوێك پرسیاری لێ بکەن، کە لەیەکـەم سـەردەمدا رۆشـتوونو داخـۆ مەسـەلەکەیان بەچـی گەیـشتووە، چـونکە بەڕاسـتی دەنگوباسـێکی سەرسوڕهێن لەمەڕ ئەو چەند لاوەوە هەیە!!

٢- دەربارەی پیاوێکی گەڕیدە پرسیاری لێ بکـەن کـە لەگـەڕانو هاتوچـۆی نێـو دنیادا سەرانـسەری خۆرهـەڵاتی زەویو سەرانـسەری خۆرئـاوای بڕیـوەو داخـۆ هەواڵی چیە!!

"دەربارەی گیـان (رۆح)یش پرسیاری لێ بکەن"

ئەوانیش (واتە ئەو دوو نێـردراوە) هاتنـەوە بـۆ لای قـورەیش وگوتیـان (ئـەی کۆمەڵی قورەیش ئێمە هەواڵی یەکلاکەرەوەی کێشەی نێوان ئێوەو (محمد)مـان بـۆ هێناونەتەوە، کە زانایانی جوولەکە تێی گەیاندووینو فەرمانیان پێکردین پرسـیار

لە محمد ﷺ لەسەر چەند شتێك بکەین ئەوانیش هاتنە لای پێغەمبەری خوداو ﷺ گوتیان: (ئەی محمد ﷺ هەواڵمان پێ بدە لەسەر چەند لاوێك، کە لەسەردەمی یەکەمدا ژیاونو رووداوێکی سەیرو سەرسوڕهێنیان هەیە، هەواڵیشمان لەسەر پیاوێکی گەڕیدە پێ بدە،کە سەرانسەری خۆرهەڵات وخۆرئاوای زەویی گەڕاوە، ئینجا هەواڵمان لەسەر رۆح پێ بدە ئاخۆ چی بێت!!)

پێغەمبەری خوداش ﷺ لەوەڵامیان فەرمووی: (سبەینێ هەواڵی ئەو مەسەلانەتان پێ دەدەم کە پرسیاریان لەبارەوە دەکەن : بەڵام پێغەمبەر ﷺ لەو وەڵامەیدا ئەگەرێکی وای جیانەکردەوە، کە بڵێت (ان شاءالله) (ئەگەر خودا بیکات)، واتە (ان شاءالله)ی لەگەڵ وەڵامەکەیدا نەگوت. کاتێ: سبەینێ داهات (جبریل) وەڵامی بۆ نەهێناو، ئیدی پازدە شەو بەبێ سرووش (وحی) مایەوە خەڵکی (مەککە)ش دەنگوباسی خراپیان بڵاوکردەوەو گوتیان: (محمد ﷺ بەڵێنی سبەینێی پێداینو، کەچی وا ئەمڕۆ پازدە شەو تێپەڕیو هەواڵی لەسەر ئەو مەسەلانە پێ نەگەیاندین پێغەمبەریش ﷺ بە دواکەوتنی سرووش دڵتەنگ بوو،و گرانبوو لەسەری لەو رووەوە بۆ خەڵکی (مەککە) بدوێت.

دوای ئەو پازدە رۆژەش (جبریل) بە سوورەتی (کهف)ەوە هات بۆ لایو تێیدا گلەیی یەکی سووکی لەسەر دڵتەنگ بوونی بۆیان تێ دایەو، هەروەها وەڵامو هەواڵی ئەو مەسەلانەی لاوەکانو پیاوەگەڕۆکەکەو، گیان (رۆح) تێدایە[1].

زانایانی تەفسیریش وەك (طبريو سیوطيو شوكانيو ابن كثير) ئەم ڕیوایەتانەیان بەشێوەی (مأثور) [2] لە (ابن اسحاق)ەوە هێناوەو، لەویشەوە (ابن هشام) ڕیوایەتەکانی ژیاننامە (سيرة)ی وەرگرتووە.

---

(١) الروض الانف- شرح السيرة النبوية (٣: ١٢٨-١٢٩).

(٢) -مأثور- ئەو فەرموودە گێڕراوەیەیە کە دواییەکان (خلف) لەپێشینەکان (سلف)ەوە وەریانگرتووە. — وەرگێر-.

چەند هێماو ئاماژەیەك لەم ڕووداوەوە

کاتێك لەم ڕیوایەتە ورد دەبینەوە، چەند هێماو نیگاو ئاماژەیەك دەردێنین، وەك:-

١- ئارەزووی قورەیش لەدروست کردنی گومان لەدژی پێغەمبەری خوداﷺ هەروەها لە بەکارهێنانی هەر ئامرازێك بۆ وەستان بەڕوویداو نەهێشتنی بڵاوبوونەوەی بانگەوازەکەی.

٢- پشت بەستنی قورەیش بەهۆزو تیرەکانی دی لە بەرەنگاریی پێغەمبەری خوادا ﷺ، ئەمەش هێماو دەلالەتە لەسەر توندو تیژیو دڕندەییو سەختی ئەو جەنگەی کە دەیانگێڕا.

٣- بێگومان جوولەکەکانیش مەترسیدارترین خەڵك بوون لەسەر بانگەوازی حەق، هەروەها سەرسەخت ترین دوژمنی ئەم بانگەوازەنو زۆرترین ئارەزوویان لە ریشەکێشکردنیدا هەیە، هەر بۆیەش قورەیش پەنایان بۆ بردن لەدژایەتی کردنی پێغەمبەری خواداﷺ ئەم دوژمنایەتی یە توندەی جوولەکەش لەبەرامبەر ئیسلام و موسڵماناندا تائەمڕۆش هەیەو بەردەوامەو هەمیشەش لەسەردەمی پێغەمبەرەوە ﷺ تا کاتی ئێستامانو، تا هەتاهەتایە هەردەمێنێت.

٤- بەڕاستی جوولەکەکان مامۆستایانی بەدکاریو، زانایانی ناهەقو پێشەوایانی تاوانو شێواندنو، شەیتانە مرۆییەکانن، واتە ئەوانەن کەخەڵکانی نالەباری تر پەنایان بۆ دەبەن تاکو دەرسیان لەلا بخوێننو لێیانەوە فێربنو سوود لە زانستو زانیاری یەکانیان وەربگرنو، کار بە بیروڕاکانیان بکەنو پەیڕەویی زانیاریو ئامۆژگارییەکانیان بکەن. ئەوە بوو پێشەوایانی قورەیش لەزایانانی جوولەکەوە فێری زانیاری دەبوونو لەبەرەنگار بوونەوەی پێغەمبەری خوادا ﷺ دەرسیان لەوانەوە وەردەگرت.

هه‌روه‌ها به‌رده‌وام جووله‌كه‌كان چاوگێك بوون بۆ كافرانو كه‌سانی دژی هه‌قو، تاوانبارانو تێكده‌رو به‌دڕه‌فتاران.. له‌م رووه‌شه‌وه‌ هه‌ر خودی جووله‌كه‌كان هه‌ر چه‌ندێكیان له‌ زانستو زانیاری هه‌بووبێت بۆ ئه‌وه‌ی خه‌ڵكیی پێ فێری خراپه‌و ناهه‌قو تاوانو به‌دكاریی بكه‌ن، ته‌رخانیان كردووه‌و درێغییان نه‌كردووه‌. به‌ڕاستی ئه‌مه‌ش په‌یامێكی پیسیی جووله‌كانه‌یه‌و، پێشڕه‌وایه‌تییه‌كی جووله‌كانه‌شه‌ له‌خراپه‌و ناهه‌قیو تاوانكارییدا.

٥- بێگومان جووله‌كه‌كان مه‌به‌ستیان تاقیكردنه‌وه‌ی پێغه‌مبه‌ر بووه‌ ﷺ له‌ كاتێكدا ئه‌وسێ پرسیاره‌یان به‌قوره‌یشدا ئاڕاسته‌كردووه‌، پێغه‌مبه‌ی خوداش ﷺ تاقیكردنه‌وه‌یه‌كی سه‌ختو دژواری ئه‌نجام داوه‌، چونكه‌ پازده‌ رۆژ چاوه‌ڕوانی كردووه‌ تا وه‌ڵامی له‌لایه‌ن خوداوه‌ بۆهاتووه‌.

٦- بێگومان پێغه‌مبه‌ر ﷺ وتنی (ان شاءالله‌)ی له‌بیرچووه‌ له‌كاتێكدا به‌ڵێنی به‌ گه‌له‌كه‌ی ئه‌داو، له‌سه‌ر ئه‌وه‌ی، رۆژی دواتر (سبه‌ینێ) وه‌ڵامی پرسیاره‌كانیان پێ بگه‌یه‌نێت، دیاره‌ خوداش وانه‌یه‌كی كاریگه‌ری به‌ پێغه‌مبه‌ره‌كه‌ی داوه‌ (وه‌ك چۆن هه‌مان وانه‌ی به‌ئێمه‌ش گه‌یاندووه‌) وانه‌كه‌ش ئه‌وه‌یه‌ پازده‌ رۆژ سرووش (وحی)ی لێ دواكه‌وت، سه‌ره‌ڕایی ئه‌وه‌ی زۆر زۆر پێویستیی پێ بوو، سه‌ره‌ڕایی ئه‌وه‌ش له‌به‌رده‌م تاقیكردنه‌وه‌یه‌كی سه‌ختوگران بوو، پاشان سه‌ره‌ڕایی ئه‌وه‌ی ده‌بوایه‌ وه‌ڵامی چه‌ند پرسیارێكی قورسی جووله‌كه‌كان بداته‌وه‌.

٧- بێگومان دواكه‌وتنی سرووش له‌ پێغه‌مبه‌ر ﷺ بۆ ماوه‌ی پازده‌ رۆژو له‌و ماوه‌یه‌شدا هه‌موو رۆژێك قوره‌یشییه‌كان بچنه‌ لایو داوای هه‌واڵو وه‌ڵامی مه‌سه‌له‌كانی لێبكه‌نو، هه‌موو جارێكیش پێغه‌مبه‌ر ﷺ له‌ وه‌ڵامیاندا بفه‌رموێت:- (هێشتا وه‌ڵامه‌كه‌م بۆ نه‌هاتووه‌)، به‌ڵگه‌یه‌كی ڕوونو ئاشكرایه‌ له‌سه‌ر ئه‌وه‌ی كه‌: "قورئان له‌لایه‌ن خوداوه‌ نێردراوه‌، نه‌ك له‌لایه‌ن (محمد) خۆیه‌وه‌ ﷺ چونكه‌ ئه‌گه‌ر قورئان له‌لایه‌ن محمد ﷺ خۆیه‌وه‌ بووایه‌، ئاتاجی به‌و

چاوەڕوانیە نەدەبوو و، دەسبەجێ وەڵامیی دەدانەوەو دەیشیدایە پاڵ خودا (والعیاذ بالله).. بۆیە دەستەوسان بوونی لە وەڵامدانەوەدا سەرەڕایی پێویستییەکی فرەی پێیشی‌و، چاوەڕوانی کردنی هاتنی سرووش لە ئاسمانەوەو، خەمباربوونی بۆ دواکەوتنی سرووش‌و، تەنگەتاوبوونی بە قسەو دەنگ‌و باسی موشریکان، هەموو ئەمانە هێماو دەلالەتن لەسەر ئەوەی کە (قورئان فەرمایشتی خودایە).

چەند وشەیەکی گرانی نێو ئایەتەکان(١).

١- ٱلْكَهْفِ : ئەشکەوتێکە لەچیادا

٢- وَٱلرَّقِيمِ : بەردێکی تەخت‌و رێکە کە بەژمارە ناوەکانی هاوەڵانی نێو ئەشکەوتەکەی لەسەر نووسراوەتەوەو، خراوەتە سەردەرگای ئەشکەوتەکە.

٣- فَضَرَبْنَا عَلَىٰٓ ءَاذَانِهِمْ : وامان لێکردن بخەون.

٤- شَطَطًا : ناهەق‌و پووچەڵ.

٥- يَنشُرْ لَكُمْ رَبُّكُم : پەروەردگارتان سۆزو بەزەییتان بۆ دابین دەکات.

٦- مِّرْفَقًا : ئەوەی بەکاری دێنن وەك ئامراز بۆسوود لێوەرگرتن لەگوزەرانتاندا.

٧- تَّزَٰوَرُ : لە ئەشکەوتەکە لادەدات‌و لێوەی لاردەبێتەوە.

٨- تَّقْرِضُهُمْ : لێیان لادەدات‌و لێیان دوور دەکەوێتەوە.

٩- وَهُمْ فِى فَجْوَةٍ مِّنْهُ : لە پانتاییەکی نێوەڕاستی ئەشکەوتەکەدان.

(١) هەرچەند واتێدەگەم لەم دەقەی تەرجەمە کوردییەکەدا ئەم برگەیەی ماناکردنی چەندو وشەیەکی گران هێندە پێویست نەبێت، بەڵام وەك ئەمانەتێکی کارەکەو لەبەر ئەوەی نووسەر دیاری کردووە منیش تەرجەمەی ماناو راڤەکانی ئەوم کردووە. (وەرگێر).

١٠- بِٱلۡوَصِيدِۚ : پێش دەرگاکە.

١١- بِوَرِقِكُمۡ : بەو دراوە زیوەتان.

١٢- أَزۡكَىٰ طَعَامٗا : حەلاڵترین و خۆشترین خواردن.

١٣- يَظۡهَرُواْ عَلَيۡكُمۡ : پەردە لەسەر کاروبارتان هەڵدەدەنەوە.

١٤- أَعۡثَرۡنَا عَلَيۡهِمۡ : دەرمان خستن بۆخەڵکی.

١٥- رَجۡمَۢا بِٱلۡغَيۡبِۖ : قسەیەك بەگومانەوە، بەبێ یەقین و زانیارییەك.

١٦- فَلَا تُمَارِ فِيهِمۡ : مشت ومڕ لەسەر مەسەلەکەیان مەکە.

چەند لایەنێکی نادیار لە چیرۆکەکەدا.

لایەنە نادیارەکانی قورئان گەر قورئان خۆی روونی نەکردبنەوە، ئەوا لەرێی سەرچاوە ناڕاستەکان و بێ متمانەکان و نایەقینیەکانەوە روون ناکرێنەوە. هەر بۆیەش بە چەندلایەنێکی نادیارو نەزانراوی وا دانراون، کە بەر هەستی مرۆڤ ناکەون. هەروەها بۆ زانینیان تەماشای فەرموودەکانی پێغەمبەر ﷺ دەکرێت، خۆ ئەگەر فەرموودەیەکی (صحیح) لە سەریان هەبوو ئەوا پێویستە کاری پێ بکرێت. دەنا ئەگەر لە فەرموودەشدا نەبوو ئەوا پێویستە لەسەرمان لێی بێ دەنگ بین و لەسەر بارە نادیاریەکەی بیهێڵینەوە، چونکە بۆمان شیاو نیە لە سەرچاوە ئیسرائیلییەکان و سەرچاوەکانی ترەوە هەوڵی روونکردنەوەیان بدەین.

لە چیرۆکی هاوەڵانی نێو ئەشکەوتیشدا چەند لایەنێکی نادیار هەیەو لە قورئان و لە فەرموودەشدا روونەکراونەتەوە، لەو لایەنە نادیارانەش، وەك:-

١- ئەو ماوە زەمەنیەی کە خەڵکی سەردەمی ئەشکەوتەکە تیایدا ژیاون، ئایا لـە پێش جوولەکەکاندا بوون، یان لە دوایان هـاتوون؟ ئـەی ئایـا پـێش سـەردەمی (عیسا سلاّوی لیّ بێت)یان لە دوای ئەو بوون؟!

٢- ئەو ئاینەی پەیڕەوییان کردووە، ئایا ئایینی جوولەکە؟، یان ئایینی نەسـرانی، یان ئاینێکی تری ئاسمانیی خوا بە یەکگرتن بووە؟

٣- ناوی ئەو پادشایەی لەماوەی حوکمڕانیدا ژیاون ئایا پادشاکەش (رۆمـانی)یـان (یۆنانی)یان (فارس)یان (جوولەکە) یاخود(عەرەب) بووە؟

٤- ناوی ئەو شارەی کەتیایدا بوون، ئایا(ئەفسووس)ی تـورکی، یـان (طرطـوس)ی سووریا، یان (عەممان)ی ئەردەن، یان کام شار بووە؟

٥- شوێنی ئەو ئەشکەوتەی کەتیایدا حەساونەتەوە، لەئەردەن، یان سووریا، یان لە تورکیا، یان لەولاّتێکی تر بووە.

٦- کاری ئەو لاوانە پێش ئەوەی بچنە نێـو ئەشـکەوتەکەوە، ئایـا کـوڕانی مـیرو پادشـــایان بوون، یان لـە گـەورە فەرمانبـەرانی لای پادشـا بـوون، یـان چـەند شوانێك بوون.

٧- چۆنیەتی هیدایەتـدانو ڕێنمـایی کرانیـان بـۆ ڕێبـازی خـوداو باوەڕهێنانیـان بەخوداو زانیارییان لەسەربیّ باوەڕیی‌و گومڕایی گەلەکەیان.

٨- چـۆنیەتیی پێککەیـشتنی هەنـدێکیان بەیـەکتریو دەرچـوونیان لەشـارەکەو، ڕۆیشتنیان بەرەو ئەشکەتەکە، ئەی ئایا گەلەکەیان پیّ یـان زانیبـوون یـان نـا؟ ئەی ئایا پادشاکە گرتبوونیەوە یان پێیان نەگەیشتبوو.

٩- سەگەکەیان، ئایا لەکویّ دوایانکەوتووەو چۆن ناسیونیو، فەرمانی لەگەڵیانـدا چی بووە؟!

١٠- ناوەکانی ئەو لاوانەو، ناوی سەگەکەیانو ڕەنگو بارستایی یەکەشی؟!

١١- کاتی چوونە نێو ئەشکەوتەکەو کاتی بەخەبەر هاتنەوەیان تێیدا.

١٢- ناوی ئەوکەسەی لەخۆیان بووو چوو بۆ نێو شارەکە تاکو خۆراکیان بۆ بهێنێتەوە، ئەی داخۆ ئەوبڕە پارەیەی پێی بووە چەند بووەو، ئایا لەنێو شارەکەشدا چ رووداوو مەسەلەیەکی کتوپڕی تووشبووە؟

١٣ - شیکارو درێژەی پێزانینی خەڵك بەو لاوانەو ناسینەوەیانو، چۆنیەتی گەیشتنیان پێیانو ناکۆکییان لەبیروڕادا لەسەر کاروباریانو بنیاتنانی مزگەوت لەسەریانو، ئایا رۆڵی پادشاکەش لەوەدا چی یە؟

١٤- دوای دۆزینەوەو پێزانینیان لایەن خەڵکەکەوە چییان بەسەرهاتووەو ئایا خەڵکانی دواتر پێیان گەیشتوون یان نا؟ ئەی ئایا خەڵکانی تر لە هاوڕێو یاوەر بینیویانن؟ ئەی ئایادەشێت کەسێکی دی بیانبینێت، یان نا؟

١٥- ئایا هاوەڵانی ئەشکەوت لەپاشە رۆژدا چییان بەسەر دێت؟ ئایا لەکاتی هاتنە خوارەوەی (عیسا)دا، سلاوی لیَ بێت- ئەوانیش دەژینو، ئایا لەگەڵیدا دەبن یان نا؟

بۆ هەموو ئەم پرسیارانەو چەندانی تریش وەلامێکی زانراوی راستو دروست ویەقین بەخش نیە، بەداخەوە چەندین تەفسیرکارو مێژوونووسی پێشین تێیدا رۆچوونو لەئەنجامدا برێکی زۆری کەڵەکە بوویان لەئەفسانەو دەقە ئیسرائیلییەکان هێناوەو خەڵکییان پێ سەرقاڵی ناتەباییو خیلافات کردووەو، بەرچاویان لەئاست دەقە قورئانیەکەو، لێوردبوونەوەیو دەرهێنانی فەرمایشتە ناسکەکانیو دەرسو پەندەکانی، گرتوون.

بەڕاستی گەڕان بەدوای ئەو لایەنە نادیارانەداو هەوڵی وەلامدانەوەی، ئەو پرسیارانەی پێشووی نێو ئەو پازدە خاڵە، هیچ زانستو سوودوکەڵکێك بەخەلکی ناگەیەنێت، جگە لەوەی کە لەگەڵ (بەرنامەی ڕاستی مامەڵە لەگەڵ نادیارەکانی قورئاندا) ناگونجێت.

هەندێك لە بەڵگـەو نیشانەكانی خودا لەم چیرۆكەدا

چیرۆكی هاوەڵانی نێو ئەشكەوت دیاردەیەكە لـەدیاردەكانی قـودرەتی بـەكاری خوداو، خواستی بەجێ گەیـەنراوی‌و، هێـزی بـاڵا دەسـت‌و سـەروەری‌و، دانـایی‌و رەحمەت‌و رێكخستنی كاروباری دنیا.

قورئـــان لـــەكاتی باســـكردنی چـــیرۆكەكەدا كۆمـــەڵێك بەڵگـــەو نیـــشانەی سەرسوڕهێن‌و، چەندین موعجیزەی دیـارو، چـەندین سـەربازی نادیـاری لەوانـەی (خودا هەر خۆی دەیانناسێت‌و تەرخانی كردوون بۆ پاراستنی هاوەڵە ئیماندارەكانی نێو ئەشكەوت‌و، خۆشگوزەرانییان) دیاری كردووە. لەو سەربازانەی خـودا دیـاریی كردوون‌و لەو ئامرازانەی دەستەبەری كردوون كە بە چەند بەڵگەو نیشانەیەكی خودا دادەنرێن، ئەمانەن:

١- (ئەشكەوتەكە) لەوشـوێنە گونجـاوو شـیاوەیدا كـە ژیـانی هاوەڵـەكانی تێیـدا هەمووی خۆش‌و ئاسان‌و ئاسوودە بووەو، بەیانیان‌و ئێوارانیش لە تیشكی خـۆر پاراستوونی.

٢- ئەو سەگەی یاوەرو هاوڕێیان بووەو كاتێك چوونەتە نێو ئەشـكەوتەكەوە، ئـەم سەگە لە پێش دەرگاكە راوەسـتاوەو پاسـەوانیان بـووەو هەردوودەسـتی بەسـەر زەوی حەوشەی پێش دەرگای ئەشكەوتەكەدا بڵاوكردۆتەوەو وەك شێوە نووستنی ئەوان نووستووە.

٣- ئەو خۆرەی كە سوور بووە لەسەر ئەوەی بە گەرمییەكەی خۆی ئازاریان نەدات، بۆیە خۆرەكەش وەك زیندوویەكی ژیرو هوشیارو دانا رەفتاری كردووە، بۆ نموونە كاتێك هەڵهاتووە تیشكەكەی لەوان دوورخستۆتەوەو بەلای راستدا لار بۆتـەوە، لەكاتی ئاوابوونیشدا بەلای چەپدا لێیان دووركەوتۆتەوە، ئەوانیش لە كەلێنێكی فراوان‌و پانتاییەكی نێو تیشكەكەی‌و لە نێوەڕاستی ئەشكەوتەكەدا بوون.

٤- بۆ ئەوەی لاشەکانیان بەنووستنە درێژخایەنەکەیان ماندوو شەکەت نەبێتو، پاشان بۆ ئەوەی زەوی لەلاشەیان نەخوات، خودا بەلای راستو بەلای چەپیاندا هەڵیدەگێڕانەوە، جا کاتێك بەلای راستدا هەڵدەگێڕرانەوە، لای چەپیان بەرهەوا دەکەوت، لەکاتێکیشدا بەلای چەپدا هەڵدەگێڕرانەوە لای راستیان دەکەوتە بەرهەواو دەحەسایەوە بەم رەنگەش لایەکانی لەشیانو سەرجەم بەشەکانی جەستەیان بەساغو سەلیمی دەمانەوە.

٥- بۆ ئەوەی کەسێکیش دەستدرێژییان نەکاتە سەر، خودا لەبەرچاوی کەسانی تر دیمەنێکی ترسناكو بەسامی پێدابوون کە بینەرانیان وا لێدەکرد رابکەنو ترسێکی زۆریان لێ بنیشێت دیارە هۆکاری لێترسانیشیان ئەوەبووە کە چاوانیان کراوەتەوەو، هەرکەسێك بۆیانی ڕوانیوە، وایزانیوە ئەمان بێدارو بەخەبەرن وبۆی دەڕوانن، کەچی لەگەڵ ئەوەشدا راکشاوو نووستوو بوون.

٦- بەخەبەرهێنانەوەیان لەو خەوە درێژخایەنەیان، کە سێ سەدونۆ ساڵی خایاندووە.

" ژمارەیان و ماوەی مانەوەیان"

گەلو نەتەوە دێرینەکان هاوڕێو یەکدەنگ نەبوون لەسەر ژمارەی لاوەکان. زانایانی موسڵمانیش لەسەر ئەگەری زانینی ژمارەیان یەکدەنگ نین.. قورئانیش سێ جۆرە بیروڕای گەلانی پێشینی لەمەڕ ژمارەکەیان خستۆتەڕوو.

١- ژمارەیان سێکەس بووە: ﴿ سَيَقُولُونَ ثَلَاثَةٌ رَّابِعُهُمْ كَلْبُهُمْ ﴾

٢- ژمارەیان پێنج کەس بووە: ﴿وَيَقُولُونَ خَمْسَةٌ سَادِسُهُمْ كَلْبُهُمْ رَجْمًا بِالْغَيْبِ ﴾.

٣- ژمارەیان حەوت کەس بووە:﴿سَبْعَةٌ وَثَامِنُهُمْ كَلْبُهُمْ ﴾

﴿قُل رَّبِّيٓ أَعۡلَمُ بِعِدَّتِهِم مَّا يَعۡلَمُهُمۡ إِلَّا قَلِيلٞۗ ﴿٢٢﴾ الكهف﴾.

هەر بۆیەش کۆمەڵێك لەزانایانی تەفسیر وای بۆچوون کە ناکرێت ژمارەیان بزانرێت، چونکە قورئان بەڕاشکاوی ئاماژەی بۆ نەکردووە، بەڵکو زانینی ژمارەی ئەو لاوانەیان بەکاروباری خودا داناوەو، تەنیا خوداش زاناو ئاگادارە لە ژمارەکەیان (قُل رَّبِّيٓ أَعۡلَمُ بِعِدَّتِهِم).

بەڵام کۆمەڵێکی دی لەزانایانی لێکۆڵیارو ساغکەرەوە لە تەفسیردا وای بۆچوون، کە ژمارەی لاوەکان حەوت کەس بن لەم بۆچوونەشیاندا گوتوویانە:" ئەمە وتەی لابەلاو گومان فڕێدانە، چونکە دەستەواژەی (رجما بالغیب/ گومان فڕی دان) لە زمانی عەرەبیدا ئەوەیە: بەبێ زانستو بێ بەڵگە بدوێیت" ئەوان بۆ ئەم وتەیان، ئەم بەڵگانەیان هەیە:

١- قورئان هەردوو وتەکەی پێشوو، کە گوتراوە (سێ بوون) یان (پێنج کەس بوون): " سَيَقُولُونَ ثَلَٰثَةٞ رَّابِعُهُمۡ كَلۡبُهُمۡ "و "وَيَقُولُونَ خَمۡسَةٞ سَادِسُهُمۡ كَلۡبُهُمۡ" ڕەتکردۆتەوە ئەمەش بەو وەسفە کەوا (رَجۡمَۢا بِٱلۡغَيۡبِ)ن، واتە بەبێ زانیاریو، بەڵگەیەك گوتراون بۆیە ئەم وەسفەش ڕەتکەرەوەی هەردوو وتەکەیە.

٢- بێ دەنگیی قورئان لەئاست وتەی سێیەم، کە گوتراوە (حەوت کەس بوون): " وَيَقُولُونَ سَبۡعَةٞ وَثَامِنُهُمۡ كَلۡبُهُمۡۚ " کە بە هیچ وەسفێك تیشکی نەخستۆتە سەری، ئەگەر ناڕاست بوایە ئەوا بە لاوازو بێ نێوەڕۆکی دادەنا. ئەم بێدەنگی یەی قورئان بەڵگەیە لەسەر دانانی بەم وتەیەی دواییو پشت پێبەستنیدا.

هێنانی ئامرازی گەیاندنی پیتی (و) بۆ وتەی سێیەم، بەڵگەیەکە لەسەر ڕاستیو دروستی بۆچوونەکە. ئەم (واو)ەش لە زمانی عەرەبیدا بە (واو

الثمانية) ناو بردووە لە بڕگەیەکی تری ئەم باسەدا (ان شاءالله) هەڵوێستەیەکی لە ئاستدا دەکەین.

٤- قورئان بەشێوەیەکی نەگۆڕو دەسنیشانکراو (زانینی ژمارەی هاوەڵانی نێو ئەشکەوتەکە)ی بەکاری چەند کەسێکی کەم داناوە.. وەك فەرموویە (قُل رَّبِّيٓ أَعۡلَمُ بِعِدَّتِهِم مَّا يَعۡلَمُهُمۡ إِلَّا قَلِيلٞ) جائەگەر هیچ کەسێك تواناو مافی ئەوەی نەبوایە کەژمارەکەیان بزانێت، ئەوا قورئان بەراشکاویی ئەو فەرمایشتەی ئاوا ڕادەگەیاند (ما يعلمهم الا الله).

٥- وتەی ڕاشکاوانەی هەندێك لە هاوەڵان (ضمانة) لەسەر ئەوەی کە ئەوان لەو کەسە کەمانەن کەوا ژمارەی لاوەکان دەزانن، بۆ نموونە: (عبدالله ی کوڕی مسعود) (خوالێی ڕازی بێت) گوتوویەتی: (من لەو چەند کەسە کەمانەم کە ژمارەیان دەزانن، ئەوان حەوت لاو بوون). (ابن عباس)یش- خودا لێیان ڕازی بێت- گوتوویەتی: (من لەو کەسە کەمانەم کە خودا لە زانینی ژمارەکەیاندا جیای کردووینەتەوە، ئەوان حەوت لاو بوون)، هەمان وتەش لە (قتادة) و (عطاء). خودا لێیان ڕازبێت- گێڕراوەتەوە.

بەڵام ماوەی مانەوەیان لە ئەشکەوتەکەدا بیروڕای هەمە جۆری لەسەر هەیە. بۆ نموونە هەندێك لە زانایانی تەفسیر گوتوویانە (سێسەدو نۆ ساڵە) ئەمەش لەدەقی ئایەتەکەوە وەریان گرتووە، هەندێکیشیان گوتوویانە: (بەڵگەیەك لەسەر ئەو ماوەیە نیە، چونکە خودا هەر لەوێدا دەفەرموێت: (قُلِ ٱللَّهُ أَعۡلَمُ بِمَا لَبِثُواْ) هۆی لێك نەچوونی بیروڕای زاناکان لەسەر مەزندەکردنی ماوەکە جودایی بۆچوونیانە لەمەبەستی ئایەتەکە، کە خودا تیایدا فەرموویەتی: ﴿ وَلَبِثُواْ فِي كَهۡفِهِمۡ ثَلَٰثَ مِاْئَةٖ سِنِينَ وَٱزۡدَادُواْ تِسۡعٗا ٢٥ ﴾ الكهف، واتە (سێ سەد ساڵ لە

ئەشکەوتەکەیاندا مانەوەو نۆ ساڵی تریشیان زیاد کردووە) کەواتە جودایی بیروبۆچوونی زاناکان لەم فەرمایشتەدایە.

١- (ابن کثیر) گوتوویەتی: (ئەمە هەواڵێکە لە خوداوە بۆ پێغەمبەرەکەی ﷺ دەربارەی ماوەی ساڵانی مانەوەی هاوەڵانی نێو ئەشکەوتەکە لە ئەشکەوتەکەیاندا، لەو کاتەوەی خودا خەوی لێ خستوون تاکو کاتی بەخەبەر هێنانەوەیان و دەرخستنەوەیان بۆ خەڵکی ئەوسەردەمەی تیادا بەخەبەر هاتوونەوە. ئەم ماوەیەش سێ سەدساڵ بووەو، بەڵام لە ساڵی مانگی (هیلالی)دا نۆ ساڵی تریشی دەچێتەسەر)[1].

٢- لە کاتێکدا زانایانی تری تەفسیر وای بەڕاست تر دادەنێن گوایە ئەمە لە وتەی (ئەهلی کیتاب) بێت، واتە (جوولەکەو دیانەکان)، بەڵام ئەم وتەیە ڕاست نیە، وەك چۆن وتەشیان دەربارەی ژمارەی لاوەکان ڕاست نەبووە (ابن عباس) (خوا لێی ڕازی بێت) گوتوویەتی: (مرۆڤ کاتێك ئایەتەکە لێك دەداتەوە وای دەبینێت کە بەپێی ژمارەو ساڵەکان ئاوایە، بەڵام لەماوەی نێوان ئاسمانو زەوی دوورترە، کە دەخوازێت لە نادیار بزانێت، پاشان (ابن عباس) ئایەتی (وَلَبِثُواْ فِي كَهْفِهِمْ ثَلَٰثَ مِاْئَةٍ سِنِينَ)ی خوێندوتەوەو گوتوویەتی: (ئەو کەسانە چەند ماونەتەوە؟ گوتوویانە: (سێ سەدو نۆ ساڵ) گەر وابوایە خودا نەیدەفەرموو (قُلِ ٱللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا لَبِثُواْ) واتە: (بڵێ خودا خۆی دەزانێت چەند ماوەنەتەوە) ئینجا وتەی ئەو گەلەی هێناوەتەوەو گوتوویەتی: (سَيَقُولُونَ ثَلَٰثَةٌ رَّابِعُهُمْ كَلْبُهُمْ ..) تا دەستەواژەی (رَجْمَۢا بِٱلْغَيْبِ) کە لەسەر زاری ئەوان هاتووە هەواڵی ئەوە دەگەیەنێت کە ئەوان ژمارەکەیان نەزانیووە. هەروەها گوتوویە:

---

(١) تفسیر ابن کثیر (٣: ٧٩).

دەڵێن (وَلَبِثُواْ فِي كَهۡفِهِمۡ ثَلَٰثَ مِاْئَةٖ سِنِينَ وَٱزۡدَادُواْ تِسۡعٗا) ئەم وتەیەشی لە (قتادەو مطرقو ابن اسحاقو كەسانی ترەوە هێناوەو (ابن كثیر)یش یەكخستنێكی لەنێوان هەردوو فەرمایشتەكەی خودا (وَلَبِثُواْ فِي كَهۡفِهِمۡ ...)و (قُلِ ٱللَّهُ أَعۡلَمُ بِمَا لَبِثُواْۖ)دا دروست كردووەو گوتوویەتی: (لە فەرمایشتی خوادا- قُلِ ٱللَّهُ أَعۡلَمُ بِمَا لَبِثُواْۖ - واتە: ئەگەر دەربارەی مانەوەی لاوەكان پرسیارت لێكراو، تۆش هیچ زانیارییەكت لەو بارەیەوە پێ نیەو لەلای خوداشەو ئاوا دانرا بێت، ئەوا هیچ ڕایەك مەخەرە پێش چاویان، بەڵكو لەو جۆرە حاڵەتەدا بڵێ (الله اعلم بما لبثوا له غیب السموات والارض) واتە: خودا دەزانێتو هیچ كەسێك نازانێت، ئیدی كێ هەیە لە خەڵكی دروستكراوی خۆی، كە ئەو زانیاریەیەی پێبگەیەنێت)[1]. بەمانای ئەو ژمارەیە هەرچەندە لای خوداوە ئاوا دانراوە، بەڵام هەر خودا خۆی زانایە. ئێمەش ڕامان لەسەر یەكلاییكردنەوەی وتەكەی (ابن كثیر)ە لەسەر ماوەی مانەوەیان، كە سێ سەدو نۆ ساڵە بەتایبەتیش، كە ئەمە وتەی كۆمەڵێ زانایانی تەفسیرەو، هەر خوداش زانایە.

"چیرۆكەكەیان كورت كراوەیەو پاشان درێژكراوەیە"

قورئانی پیرۆز چیرۆكی هاوەڵانی ئەشكەوتی بە شێوازێكی جوانو كاریگەر خستۆتەڕوو، كە سەرنجی دڵو دەروونی مرۆڤی بەلایدا ڕادەكێشێتو بەپێی بەرزترین شێوازی دارِشتنی هونەری هێناویەتی..

---

(١) تفسیر ابن كثیر (٣ : ٧٩).

له سەرەتاشدا بەكورتیو پوختی باسی بەسەرهاتەكەیان دەكات، پاشان بەدرێژی شیكارو ڕوونی دەكاتەوە بۆ نموونه لـه چـوار ئایـەتی سـەرەتای چـیرۆكەكەدا ئـەو كورتیو پوختكردنەوەیه بەدی كراوە، كه خودا تیایاندا فەرموویەتی:

﴿ أَمْ حَسِبْتَ أَنَّ أَصْحَـٰبَ ٱلْكَهْفِ وَٱلرَّقِيمِ كَانُوا۟ مِنْ ءَايَـٰتِنَا عَجَبًا ﴿٩﴾ إِذْ أَوَى ٱلْفِتْيَةُ إِلَى ٱلْكَهْفِ فَقَالُوا۟ رَبَّنَآ ءَاتِنَا مِن لَّدُنكَ رَحْمَةً وَهَيِّئْ لَنَا مِنْ أَمْرِنَا رَشَدًا ﴿١٠﴾ فَضَرَبْنَا عَلَىٰٓ ءَاذَانِهِمْ فِى ٱلْكَهْفِ سِنِينَ عَدَدًا ﴿١١﴾ ثُمَّ بَعَثْنَـٰهُمْ لِنَعْلَمَ أَىُّ ٱلْحِزْبَيْنِ أَحْصَىٰ لِمَا لَبِثُوٓا۟ أَمَدًا ﴿١٢﴾ الكهف ﴾.

بەڵام شـیكارو درێژەی چیرۆكەكه لەو ئایەتانەی دواتریانەوەیه، كـه بـه ئایـەتی ﴿ نَّحْنُ نَقُصُّ عَلَيْكَ نَبَأَهُم بِٱلْحَقِّ... ﴿١٣﴾ الكهف ﴾ دەستپێدەكات.

ڕەگەزەكانی كورتو پوختكردنەوە، سەرجەم بەشەكانی چیرۆكەكەشی بەیەكـەوە بەستۆتەوە. جا بە وردی سەرنج بدە لەم پوختكردنەوەیەی قورئان لەسەر چیرۆكەكە:

ئەوان هاوەڵانی نێـو ئەشـكەوتو، دۆڵەكـەن، ئـەوان لـه بەڵگەونیـشانەكانی خودان.. ئەوان چەند لاوێكن.. پەنایان بۆ ئەشـكەوتەكە بـردووەو داوای كۆمـەكو بەهاناوە هاتنی خودایان كردووەو، خوازیاری ڕەحمـەتو ڕێنمـاییو ئاڕاسـتەكردنی خودا بوون خوداش خەوێكی قورسی وای لێ خستوون كه گوێیان له هیچ دەنگێـك نەبێت، ئەوانیش خەوتوون.. خەوەكەشیان تاچەندین سـاڵ بـەردەوام بـووە، پاشـان خودا لەوخەوە هەڵی ساندوونەتەوە خـەڵكیش لەمەسـەلەی ژمـارەی ئـەو لاوانـەو لەسەر ماوەی مانەوەی نێـو ئەشـكەوتیاندا بـوون بەدووكۆمـەڵی لێـك جـودا لـه بیروڕادا. قورئانیش له بیروڕاو وتەی هەردوولایان وتەی ڕاستی كۆمەڵێكیانی دیاری كردووەو، وتەی ئەوی تریانی پووچەڵ كردۆتەوە.

دیــارە لــە ئایــەتی یەکــەمی بەســەرهاتەکەدا کــە ئایــەتی ژمــارە (٩)ی ســوورەتەکەیەو کــە تێیــدا فەرموویــەتی: ﴿ أَمۡ حَسِبۡتَ أَنَّ أَصۡحَٰبَ ٱلۡكَهۡفِ وَٱلرَّقِيمِ كَانُواْ مِنۡ ءَايَٰتِنَا عَجَبًا ﴾ لەم ئایەتەدا وەڵامێکی ئەو کەسانە دەداتەوە کــە لــە چیرۆکەکەیان سەرســام دەبــن، هــەروەها وەڵامێکیــشە بــۆ ئــەو جوولەکــەو موشریکانەی کە پرسیاریان دەربارەی لاوەکان لە پێغەمبەری خودا ﷺ کردووە.

"رَبَّنَآ ءَاتِنَا مِن لَّدُنكَ رَحۡمَةً"

بێگومــان لاوە باوەڕدارەکــان کاتێــك پــەنایان بردەبــەر ئەشــکەوتەکە، داوای کۆمەك‌و هانایان لە خودا کردو لێی پاڕانەوەو گوتیــان.. ﴿رَبَّنَآ ءَاتِنَا مِن لَّدُنكَ رَحۡمَةً وَهَيِّئۡ لَنَا مِنۡ أَمۡرِنَا رَشَدٗا﴾ ئەوان بــەم نزایــە بوونەتــە پێـشەنگی ئیمانــداران لــە پەنابردنە بەرخواداو لەداوای هانا لێ کردنی‌و داوای ڕەحمەت‌و پشت پێ بەستنی لە ڕێنمایی بۆ ڕێی چاکەو دانانی لەکاروباری ژیاندا. دیارە ئــەوان زانیویانــە کەســۆزو ڕەحمــەتی راســتەقینە تــەنها لــەخودا خۆیەوەیــەتی، هەربۆیــەش لــە سەرچــاوە بەخشندەکەیەو داوایان کردووە ﴿ءَاتِنَا مِن لَّدُنكَ رَحۡمَةً﴾ مانای (لــدنك) بــە عــەرەبی (عندك) واتە: (لەلایەن خۆتەوە لە کانگاوی سەرچاوەی بەخشندەیی خۆتەوە).

وەك تێبینیش کراوە وشەی (لدن) بەزۆریی لەسوورەتی (کهف)دا بــەکارهێنراوە کە چوار جار تێیدا هاتووە:-

١- خــودا فەرموویــەتی: ﴿قَيِّمٗا لِّيُنذِرَ بَأۡسٗا شَدِيدٗا مِّن لَّدُنۡهُ وَيُبَشِّرَ ٱلۡمُؤۡمِنِينَ ٱلَّذِينَ يَعۡمَلُونَ ٱلصَّٰلِحَٰتِ أَنَّ لَهُمۡ أَجۡرًا حَسَنٗا ٢﴾ الكهف.

٢- هــەروەها فەرموویــەتی: ﴿... رَبَّنَآ ءَاتِنَا مِن لَّدُنكَ رَحۡمَةً وَهَيِّئۡ لَنَا مِنۡ أَمۡرِنَا رَشَدٗا ١٠﴾ الكهف.

٣- هــەروەها فەرموویــەتی: ﴿فَوَجَدَا عَبۡدٗا مِّنۡ عِبَادِنَآ ءَاتَيۡنَٰهُ رَحۡمَةٗ مِّنۡ عِندِنَا وَعَلَّمۡنَٰهُ مِن لَّدُنَّا عِلۡمٗا ٦٥﴾ الكهف.

٤- هەروەها فەرموویە: ﴿... قَدۡ بَلَغۡتَ مِن لَّدُنِّي عُذۡرٗا ٧٦﴾ الكهف.

وەك تێبینیش دەكرێت وشەی (رحمة) بەزۆریی لە سوورەتەكەدا هەیە كە شەش جار هاتووە، وەك :-

١- وتەی هاوەڵانی نێو ئەشكەوتەكە: ﴿... رَبَّنَآ ءَاتِنَا مِن لَّدُنكَ رَحۡمَةً وَهَيِّئۡ لَنَا مِنۡ أَمۡرِنَا رَشَدًا ﴿١٠﴾ الكهف﴾.

٢- وتەی هەندێك لەو هاوەڵانە بە هەندێكی تریان لەكاتی چوونە نێو ئەشكەوتەكەدا: ﴿...فَأۡوُۥٓاْ إِلَى ٱلۡكَهۡفِ يَنشُرۡ لَكُمۡ رَبُّكُم مِّن رَّحۡمَتِهِۦ... ﴿١٦﴾ الكهف﴾.

٣- فەرمایشتەكەی خودا: ﴿وَرَبُّكَ ٱلۡغَفُورُ ذُو ٱلرَّحۡمَةِۖ لَوۡ يُؤَاخِذُهُم بِمَا كَسَبُواْ لَعَجَّلَ لَهُمُ ٱلۡعَذَابَۚ ... ﴿٥٨﴾ الكهف﴾.

٤- خودا دەربارەی (خضر) گوتوویە: ﴿فَوَجَدَا عَبۡدًا مِّنۡ عِبَادِنَآ ءَاتَيۡنَٰهُ رَحۡمَةً مِّنۡ عِندِنَا وَعَلَّمۡنَٰهُ مِن لَّدُنَّا عِلۡمًا ﴿٦٥﴾ الكهف﴾.

٥-(خضر) لەمەڕ هەردوو كوڕە مێردمنداڵە هەتیوەكانی نێو شارەكە گوتوویە: ﴿... فَأَرَادَ رَبُّكَ أَن يَبۡلُغَآ أَشُدَّهُمَا وَيَسۡتَخۡرِجَا كَنزَهُمَا رَحۡمَةً مِّن رَّبِّكَۚ ... ﴿٨٢﴾ الكهف﴾.

٦- (ذو القرنين)یش كاتێك بەربەستەكەی بنیات نا، گوتی:﴿قَالَ هَٰذَا رَحۡمَةٌ مِّن رَّبِّيۖ فَإِذَا جَآءَ وَعۡدُ رَبِّي جَعَلَهُۥ دَكَّآءَ... ﴿٩٨﴾ الكهف﴾.

ڕەحمەتی خوداش لە سوورەتی (كهف)و لە چیرۆكەكانیدا بەدیار دەكەوێت، بۆ نموونە ڕەحمەتی خودا بۆ هاوەڵانی نێو ئەشكەوتەكە ئەوەیە، كە ڕێنمایی بۆ ئەشكەوتەكە كردوون، ئەوانیش تێیدا نیشتەجێ بوونو خۆیان لە گەلە (هاوبەش بۆ دانەرو موشریكەكەیان) دابڕیوە.

هەروەها خودا لەوەشدا رەحمی پێکردوون، کاتێك مانەوەی نێو ئەشکەوتەکەی بەدرێژایی ئەو چەندین ساڵە بۆ ئاسان کردوون.

هەروەها لەوەشدا خودا رەحمی پێکردوون، کاتێك وای لێکردوون سەدان ساڵ بخەون، تا ئەو نەوە بێباوەڕەی، کە هەڵاتبوون لەدەستیان، نەمابوون و نەوەیەکی باوەڕدار جێنشینیان ببوون، پاشان رەحمەتی خودا بۆ ئەوان لەوەش دایە، کە خودا چەندین نیشانەو موعجیزەو کەراماتی لەنێو ئەشکەوتەکەدا بۆ بەیدەست (تسخیر) کردبوون.

ئەوان زانیبویان، کە رەحمەت و بەزەیی تەنها لەخوداوە دەسگیر دەبێت، بۆیە لێیان خواستبوو، هەروەها زانیبوویان، کە رێنمایی ئەوەیە: خودا بە شوێنکەوتوانی خۆی دەدا، بۆیە لێیان خواستبوو: ﴿...فَقَالُوا۟ رَبَّنَآ ءَاتِنَا مِن لَّدُنكَ رَحْمَةً وَهَيِّئْ لَنَا مِنْ أَمْرِنَا رَشَدًا ﴿١٠﴾ الكهف﴾.

کاتێك ئەو رەحمەت و رێنمایی یەشیان بەدڵسۆزی و گەڕانەوە بۆ لای خوداو بە ڕاستگۆیی و تکاکاری یەوە داوا کردبوو، خوداش بەدەم نزاکەیانەوە هات و، دەرگای رەحمەتی خۆی لێ کردنەوەو، وای لێکردن لەو ئەشکەوتی رەحمەتەدا بژین و، لەنێو سێبەرو فێنکاییەکانیدا ئەملاولای جەستەیان بگۆڕن.

بەڕاستی رەحمەتی خودایان لەنێو ئەشکەوتەکەدا بۆ چوو بووو بەو ڕەحمەتەش شوێنەکەیان ببووە هۆی بەختەوەری و نازونیعمەت.. هەر لەم ڕووەوە خودا فەرمویە: ﴿ مَّا يَفْتَحِ ٱللَّهُ لِلنَّاسِ مِن رَّحْمَةٍ فَلَا مُمْسِكَ لَهَا ۖ وَمَا يُمْسِكْ فَلَا مُرْسِلَ لَهُۥ مِنۢ بَعْدِهِۦ... ﴿٢﴾ فاطر﴾.

" نَّحْنُ نَقُصُّ عَلَيْكَ نَبَأَهُم بِالْحَقِّ[٤] "

ئەم فەرمایشتەی خودا (نَّحْنُ نَقُصُّ عَلَيْكَ نَبَأَهُم بِالْحَقِّ). چەندین ئامـاژەی سرووش بەخشی تێدایە، وەك:-

١- بێگومان کاتێك خودا خۆی هەواڵی هاوەڵانی ئەشکەوتەکەمان پێ دەگەیەنێت، ئەوە دیاردەیەکە لە دیاردەکان رەحمەتی خودا بۆ ئێمەو، دیاردەیەکی فێرکارییشە کە فێرمان دەکاتو ئەوەی سوودی بۆمان هەیە لە چیرۆکەکانی پێشینان بۆمان دەگێڕێتەوە، ئەمەش چاکەو فەزڵو رێز لێنانێکە لەخوداوە بۆ ئێمە.

٢- ئەو بارودۆخەشمان بیرناچێت کە ئایەتەکانی تێدا هاتوونەخوارەوە، ئەو دۆخەی کە موشریكو جوولەکەکان تیایدا پێغەمبەریان ﷺ (دەربارەی هاوەڵانی ئەشکەوتەکە) تاقی کردۆتەوە، بۆیە هەربەوەی کە خودا خۆی هەواڵەکانی بە پێغەمبەرەکەی ﷺ لەسەر ئەو تاقیکردنەوەیە گەیاندووە، هەر بەمە سەرکەوتنو پشتگیریی لە خوداوە تێدایە بۆی.

٣- هەمدیسان ئەم رەحمەتەی خودا دەشێت بە بەڵگەیەك لە بەڵگەکانی (پێغەمبەرێتی)و (شایەتی دانێکی خودا) بۆ پێغەمبەرەکەی ﷺ دابنرێت خۆ ئەگەر پێغەمبەر ﷺ نەبووایە ئەوا خوداش بۆی بەڕاست دانەدەناو شاهێدیی بۆ نەدەداو بۆی نەدەگێڕایەوە.

٤- وەسفکردنی گێڕانەوەی چیرۆکەکە لەلایەن خوداوە بە (حەق): " نَّحْنُ نَقُصُّ عَلَيْكَ نَبَأَهُم بِالْحَقِّ " بانگەوازێکە بۆ ئێمە بۆ باوەڕکردن بە هەموو ئەو مەسەلەو رووداوانەی نێو چیرۆکەکەو بڕواهێنانیش بە ڕاستیو دروستیو بوونی لە واقیعدا سەرەڕایی ئەوەی کە چەند مەسەلەیەکی هەندەکی (جزئی)یشی تێدا

بێتو ملکەچی پێوەرە ماددیو دنیاییەکان نەبێت، چونکە عەقڵی باوەڕدار ئەو ڕاستییە بۆ خودا دەسەلمێنێت کەوا (قودرەتی بەکار)و (ئیرادەی بەجێگەیەنراو)و (خواستی ڕەها)ی هەیە کە هەموو جۆرە یاساو ڕێساو سوننەتێکی گەردوونی پێ دەگۆڕێت.

٥- هەروەها وەسفکردنی گێڕانەوەکە بە (حەق): (نَحْنُ نَقُصُّ عَلَيْكَ ...) بانگەوازێکیشە بۆ ئێمە کە سیفەتی (حەق) بەدی بێنین، ئەو حەقەی، کە مانای: ڕاستگۆییو ڕاست پێکانو وجودی ڕاستەقینە دەگەیەنێت لە توێژینەوەماندا لەمەڕ چیرۆکەکانی پێشینان لە قورئانداو، لەو مەیدانەی، کە تێیدا هەڵدەسووڕێتو، لەو سەرچاوانەی لێوەیان سوود وەردەگرینو، لەو بەرەنجامەش، کە دەریدەهێنین. بۆیە هەردەبێت هەموو ئەمانە بە سیفەتی ڕاستیو حەق وەسف بکرێت، ئەمەش تەنها بۆ سەرچاوە ڕاستو دڵنیاکارو جێی متمانەکان دەگونجێت کە قورئانی پیرۆزو فەرموودە ڕاستەکان (الحديث الصحيح)ن.

بێگومان وەسفکردنی گێڕانەوەی چیرۆك لە بەسەرهاتەکەی هاوەڵانی ئەشکەوتدا بە(حەق)، بانگەوازێکە بۆ توێژەرو لێکۆڵیاران، کە تەنها پشت بەگێڕانەوە ڕاستگۆیانە حەق بێژەکەی خودا ببەستنو ڕوو نەکەنە ئەو سەرچاوانەی تر، کە چەندین دەقی ئیسرائیلیو ئەفسانەو شتی پڕوپووچیان لەخۆگرتووەو، تەنانەت پێویستە ئەو جۆرە سەرچاوە ڕاستانە تێ بپەڕێنن، پشتگوێیان بخەنو، هەموو جۆرە ڕیوایەتێکی لێ وەرگیراوەیان بەلاوەنێن.

٦- وشەی (نبأ) لە ئایەتەکەدا: (نَحْنُ نَقُصُّ عَلَيْكَ نَبَأَهُم بِالْحَقِّ) مانای ئەوە دەگەیەنێت، کە چیرۆکی هاوەڵانی نێوئەشکەوتەکە گرنگە، چونکە وشەی (نبأ) بەو هەواڵو بەسەرهاتە گرنگانە دەگوترێت، کە لە هەمان کاتدا ڕاستیشن.

" إِنَّهُمْ فِتْيَةٌ "

خودای مەزن هـاوەڵانی نێـو ئەشـكەوتەكەی بەچـەند لاوێـك (فِتْيَةٌ) وەسـف كردووە: ﴿إِنَّهُمْ فِتْيَةٌ ءَامَنُواْ بِرَبِّهِمْ وَزِدْنَٰهُمْ هُدًى ﴿١٣﴾ الكهف﴾.

وشەی (فِتْيَةٌ) كۆی (فتى)یە.. لە عەرەبیدا (فتى)بەو لاوە دەگوترێت كـە لـە سەرەتای تەمـەنی گـەنجێتی دایـەو لـە مێردمنـداڵ، یـان لـە نەوجـەوان (غـلام) گەورەترەو لە گەنج (شاب)یش بچووكترە.

قۆناغی گەنجی (مرحلة الفتوة) قۆناغی جۆش سەندنو جموجۆڵو چالاك بوونـەو هەروەها قۆناغی بەخشینو بەرزیو پابەندییە."گەنجێتی" سیفەتێكی ستایـشكراوە لـە قورئانـداو خاوەنەكەشـی ستایـشكراوە لەكاتێكـدا ئەگـەر باشـترین كـردەوەو گەورەترینو بەرێزترین ئاكار بنوێنێت.

بۆ نمونەش (ئیبراهیم) (سڵاوی خـودای لـێ بێـت) كاتێـك بتـەكانی گەلەكـەی تێكشكاند، بەگەنجێكی تازە پێگەیشتوو (فتى) وەسـفیان كـرد: ﴿قَالُواْ سَمِعْنَا فَتًى يَذْكُرُهُمْ يُقَالُ لَهُۥٓ إِبْرَٰهِيمُ ﴿٦٠﴾ الأنبيـاء﴾، واتـە: (بیـستمان گـەنجێك كـە نـاوی (ئیبراهیمە) باسـی بتـەكانی دەكـرد كـە نابێـت بپەرسـترێن) ئـەوان بـەم وەسـفە مەبەسـتیان بەكـەم دانـانو سەرزەنـشتكردنو تاوانبـاركردنی بـووە، وەك ئـەوەی لەبارەیەوە بڵێن: (ئەو گەنجێكی بزێوو سەركەشەو لە ئاكامی كردەوەكانی نازانێتو هەست بە ئەنجامی رەفتارەكانی ناكات. خۆ ئەگەر گەورەو پێگەیشتوو بوایە خـۆی لەقەرەی ئەو كارە نەدەدا).. بەڵام ئێمە لە وەسفكردنیدا بە گـەنجێتی (فتـوة)و لـە

ستایشکردنی تێدەگەین، کە لەڕاستیدا ستایشی رەفتارەکەی کراوە، چونکە گەنجێتییەکە پاڵنەری بووە بۆ بەربەرەکانێکردنی کاری خراپەو تێکشکاندنی بتەکانو هەر گەنجێتییەکەشە رێی نەداوە، کە حەوسەڵەی بینینی خراپەو ناڕەوایی هەبێتو، هەر بۆیەش هەنگاوی بۆ تێکشکاندنەکە ناوە. گەنجێتی لاوی موسڵمانو پابەندی بە دینەکەشیەوە، سەرچاوەی تۆمەتبارکردنیو سەرزەنشتکردنیو بەکەم گرتنیەتی لەلایەن دوژمنانی ئیسلامەوە. ئەوەتا بەچەند گەنجێکی سەرەڕۆو چەند لاوێکی بێباكو بزێویان دادەنێنو دەڵێن: (گەر ئەوان چەند پیاوێکی گەورەبوونایە ئەوا هوشیارو داناو زیرەكو پێگەیشتوو ئەبوون). لەکاتێکدا گەنجێتیی ئەو لاوە پابەندانە کانگای هیممەتو ووزەو هەوڵو کۆششو چالاکییانەو هەمیشەش بەروبوومی پێگەییوی گەنجێتی راستگۆیانەو پابەند بونیانە. هەروەها لاوان هۆکاری گۆرانکاریو چاکسازیشنو بانگەوازەکانیش هەر بەهێزو توانای لاوان بەڕێوەچوون گۆڕانکاریش تەنها بەکۆششی ئەوان بەدی دێت، زۆربەی هەرە زۆری لایەنگرو شوێنکەوتوانی پێغەمبەران وبانگەوازکارو چاکسازانیش هەر لاوان بوون.

جا لەبەرئەوەی لاوان کاریگەریەکی دیاریان هەیەو لەبەرئەوەش دوژمنانی موسڵمانان لەم سەردەمەدا سورن لەسەر ئەوەی کە نابێت موسڵمانان سوود لە وزەو ورەی لاوەکانیان وەربگرنو، بۆیە رژدن لەسەر ئەوەی کە ناخی فیکرو عەقیدەو بڕوایان داگیر بکەنو بیانخەنە نێو گێژاوی ون بوونو بێهودەیی یەوەو جوامێری وورەو چالاکییان لەناوبەرنو، رێنمایان بکەن یان بۆ شتە کەم بایەخو بێنرخەکانو چەند کاروبارێکی لابەلای ژیان.

بێگومان لە مەوبەر هێندەی ئەم زەمانە لاوانی موسڵمان دژایەتی نەکراونو وەك ئەمڕۆش غەزوی فیکریی یان لەسەر نەبووە. موسڵمانان لە مەوبەر وەك ئەمڕۆ توشی کارەساتی جەرگبڕ لە نێوان ڕیزەکانی لاوانیاندا نەبوون..تەنانەت هەرگیز موسڵمانان لە رابردوودا وەك ئەمڕۆ لاوەکانیان گومڕاو سەرگەردانو سەرنگوم

نــەکراون. داخــۆ نەتــەوەش چــەندە زیــانی لێ بکــەوێت کاتێــك لــە ســەنگەری لاوانیەوەتوشــــی کارەســـات دەبێـــت وکاتێـــك لـــەنێو نەوجـــەوانان وگەنجـــە تازەپێگەیشتوەکانیەوەمەینەتی بەسـەردا دەبارێـت. لـە کاتێکـدا لاوان کۆڵەکـەی نەتەوەو جێ ئومێدی گەورەی نەتەوەن. بەڵام نەتەوەی موسڵمان هـەموولاوانی لـە دەسـت نـەداوەو، چـونکە هێـشتا چـەندەها لاوی سـاڵح ویـاش وچـەندین گـەنجی هەڵـسوڕاوی تێـدا مـاوەو فەرمایـشتو وەسـفی خـوداش کـە بـۆ لاوانـی نێـو ئەشکەوتەکەیەو, ئەوانیش دەگرێتـەوە: ﴿...إِنَّهُمْ فِتْيَةٌ ءَامَنُوا۟ بِرَبِّهِمْ وَزِدْنَٰهُمْ هُدًى ﴿١٣﴾ الكهف﴾، چـونکە ئـەم لاوانـەی ئـەمڕۆمان ڕوویـان کردۆتـە ئـاینی ئیسلامەکەیان‌و بـە تـەواوی ناسـیویانەو ڕاسـتگۆیانەش پابەنـدبوون پێـوەی‌و بـە هیممەت‌و گورج وگۆڵی‌و دڵسۆزیـشەوە بانگـەوازی بـۆ دەکـەن.. لاوانـی ئێمـەش ئەوانەن کە (إِنَّهُمْ فِتْيَةٌ ءَامَنُوا۟ بِرَبِّهِمْ): کاتێك باوەڕیان بە خودای پەروەردگاریان هێناوەو ڕێبازەکەیان هەڵبژاردووەو ئیدی خوداش ڕاستگۆیی‌و دڵسۆزی لێ بینیون‌و بەم هۆیەشەوە کۆمەك‌و هانایان لەلایەن خـوداوە پێگەیـشتوەو ئەوەیـە کـە زیـاتر ڕێنمایی کردوون بۆ سەر ڕێبازە ڕاستەکەیان.

ئەم ئایەتە دەیەوێت جەخت لەسەر ئەو حەقیقەتـە قورئانیـە ڕاسـتگۆیانەیە لـە بابەتی باوەڕداری‌و ڕێی ڕاست گرتنەبەردا بکات، کـە ئەوەیـە: بێگومـان مرۆڤـی باوەڕدار خۆی ڕێی خۆی هەڵدەبژێرێت‌و کاتێك ڕێی باوەڕداریەتی هەڵدەبژێرێت‌و بـە دڵسۆزی‌و پابەندی‌و ڕاستگۆیی‌و پەرۆشییەوە ڕووی تێدەکات‌و باوەڕی بەهێز دەکات. خۆ ئەگەر ئەوکەسە خۆی هەنگاوی یەکەم نەنێت‌و ڕێی ڕاست بە کردەوەو دڵـسۆزی هەڵنەبژێرێت‌و، ئـەوا خـوداش هیدایـەت‌و ڕێنمـایی پـێ نـادات‌و وێـڕای ئـەوەی نەخوازەڵا بۆی زیاد بکات. بۆیە ئەرکی تۆ تەنها هەڵبژاردنی ڕێگاکەیـەو خـوداش (ئەوەی هەڵیدەبژێرێت) بۆت زیادو زۆرتـر دەکـات‌و کۆمـەکت پـێ دەدات، سـائیتر

باوەڕداربیت، یان بێ باوەڕو، لەسەررێیی ڕاست بیت یا گومڕایی. ئەمەیە ئەو سوونەتەی خودا کە لە چەند ئایەتێکی قورئاندا بڕیاری لەسەر داوە، وەك ئەم ئایەتانە: ﴿مَّن كَانَ يُرِيدُ ٱلْعَاجِلَةَ عَجَّلْنَا لَهُۥ فِيهَا مَا نَشَآءُ لِمَن نُّرِيدُ ثُمَّ جَعَلْنَا لَهُۥ جَهَنَّمَ يَصْلَىٰهَا مَذْمُومًا مَّدْحُورًا ﴿١٨﴾ وَمَنْ أَرَادَ ٱلْـَٔاخِرَةَ وَسَعَىٰ لَهَا سَعْيَهَا وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَأُو۟لَـٰٓئِكَ كَانَ سَعْيُهُم مَّشْكُورًا ﴿١٩﴾ كُلًّا نُّمِدُّ هَـٰٓؤُلَآءِ وَهَـٰٓؤُلَآءِ مِنْ عَطَآءِ رَبِّكَ ۚ وَمَا كَانَ عَطَآءُ رَبِّكَ مَحْظُورًا ﴿٢٠﴾ ٱنظُرْ كَيْفَ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَىٰ بَعْضٍ ۚ وَلَلْـَٔاخِرَةُ أَكْبَرُ دَرَجَـٰتٍ وَأَكْبَرُ تَفْضِيلًا ﴿٢١﴾ الإسراء﴾. واتە: (هەرکەسێك خۆشیو شادیی هەر لەدنیادا دەوێت (ئەوا ئێمەش بەخواستی خۆمان) ئەو شادیو ئاواتە بەپەلەیەی دنیای بۆبەدەست دێنین، پاشان بەبێزراویو دەرکراولە ڕەحمەتی خودا دەچێتە نێو دۆزەخەوەو بەگڕوتینی ئاگری دۆزەخ دەبرژێنرێت جاهەر کەسێکیش خوازیاری خۆشیو شادیی ڕۆژی دواییەو بەئیمانداریتیو خواپەرستی یەوە هەولّی تەواوی بۆ دەدات، ئەوا ئەم جۆرە کەسانە هەولّو کۆششیان بەفیرۆ ناچێتو پاداشتیان لەبەرچاوە. ئێمە کۆمەکی هەریەکە لەوان (چ دنیاپەرستانو، چ کۆششکارانی ئاخیرەت) دەکەینو هەموو لایەکیان لەنێو بەخششو کۆمەکی خوادانو، بەخششی پەروەردگاریشت لە کەس قەدەغە نەکراوە، جا بڕوانە چۆن هەندێکیانمان لە هەندێکی تریان جیاکردۆتەوەو فەزلّی باوەڕو ڕێی ڕاستمان بەهۆی هەولّو دلّسۆزیی خۆیانەوە پێداوە.

دیارە لە ڕۆژی دواییشدا پلەو پایەو فەزلّو سەرخستنی زیاتر بەو تاقمەی دووەم (باوەڕداران) دەدرێت).

" وَرَبَطْنَا عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ "

لاوە باوەڕدارە ڕێنماییکراوەکانی (هاوەڵانی نێو ئەشکەوتەکە) لەنێو کەسانێکی کافرو بێباوەڕدابوون پێـچەوانەی ڕێبـازی کافرانیـان گرتبووەبـەرو لایـەنی حـەق‌و ڕێگای باوەڕیان هەڵبژاردبوو ئەوەبوو دڵیان بۆ باوەڕ والآ کردو کاتێ باوەڕیش چووە نێو دڵەکانیانەوە خودا زیاتری کرد بۆیان، باوەڕو هیدایەتی زیاتریشی پـێ بەخـشین بە شێوەیەك کە هەموو دڵەکانی ئەوانی لـێ پڕکرد.

دوای ئەوەش دڵەکانیان پڕ بوو لە ئیمان‌و هیدایەت‌و، خودا ئەو دڵانەی جێگیرو بەئارام‌و دامەزراو کرد کە ئارامی‌و ئازایەتیی تێداچاند، هەموو ئەمانـەش مانـای ئەم دەستەواژەیەی نێو ئایەتەکەیە (وَرَبَطْنَا عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ).

مانای (وَرَبَطْنَا عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ) واتـە: (ثبتنـاهم علـى الايمـان= لەسـەر بـاوەڕ جێگیرو دامەزراومان کرد)، ئیدی جێگیربوون لەسەری بەوپەڕی توندو تـۆڵی‌و ورەو ئارامی‌و سوور بوونەوە. من خۆم (نووسەری ئەم کتێبە) زۆرسەرسـامم بـەو دیمەنـە قەشەنگەی کە ئەم ڕستەیە پیـشانی دەدات، بـەجۆرێك سەرسامیـشم کـە وێنـەی دڵەکانیان لەبەرچاومە چۆن پڕبوون لە باوەڕو هیدایەت، ئەمـەش زیـاتر هاوشـێوەو وێکچووی گۆزەیەکی پڕ لەئاوە کە خاوەنی گۆزەکە توند سەرەکەی دەبەستێت تاکو ئاوی لێ نەڕژێت‌و ئاوەکەی تێدا لەنێودا بمێنێت.

جائەو دڵانەی کەباوەڕو هیدایەتیان هەڵبژاردووەو ترسی ئەوەیان لێ دەکرێت کە لە نێوەندی فیتنەو بەڵای قەومی کافراندا (بـاوەڕو هیدایەتەکـەیان لـێ بکـەوێت‌و بڕژێت) ئەوا خودا خۆی ئەو دڵانەی جێگیر کردووەو دەمە کانیانی بەسـتووە تـاکو ئیمان‌و هیدایەتەکەی نێویان بهێڵێتەوە.

جا ئەو دڵانەی کە باوەڕ هەڵدەبژێرن ئاتاجیـان بـە جێگیربـوونو دامەزراوەیـە، تاکو ئیمانیان لیٚ کەم نەبێتەوە، یان لـێ ون نـەبێت، وەك خـودا بـە بـاوەڕدارانی جـەنگی (بـەدر)ی فـەرمووە: ﴿...وَيُنَزِّلُ عَلَيْكُم مِّنَ ٱلسَّمَآءِ مَآءً لِّيُطَهِّرَكُم بِهِۦ وَيُذْهِبَ عَنكُمْ رِجْزَ ٱلشَّيْطَٰنِ وَلِيَرْبِطَ عَلَىٰ قُلُوبِكُمْ وَيُثَبِّتَ بِهِ ٱلْأَقْدَامَ ﴿١١﴾ الأنفال﴾. واتە: (ئەوەبوو خودا بارانیشی لە ئاسمانەوە بۆ بارانـدن تـاکو خاوێنتـان بکاتەوە پێیو وەسوەسەو دڵە خورپەی شەیتانیشتان لیٚ دوورخاتەوەو، پاشان دڵتان بەهێزو دامەزراو کاتو جێگیربن لە مەیدان).

" إِذۡ قَامُواْ فَقَالُواْ "

خـــودا دەفـــەرموێت: ﴿ وَرَبَطۡنَا عَلَىٰ قُلُوبِهِمۡ إِذۡ قَامُواْ فَقَالُواْ رَبُّنَا رَبُّ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِ لَن نَّدۡعُوَاْ مِن دُونِهِۦٓ إِلَٰهٗاۖ لَّقَدۡ قُلۡنَآ إِذٗا شَطَطًا ﴿١٤﴾ ﴾ الكهف

بێگومان لاوە باوەڕدارەکان (هاوەڵانی نێو ئەشکەوت) بە چەند قۆناغێکی یەك لەدوای یەكو پلە بەپلەی ڕێگەی ئیماندا تێپەڕیون، کە بەم ڕەنگەیە:-

١- ئەوان، یەکەمجار باوەڕیان بەخودای پەروەردگاریان هێناوەو داوای ڕەحمەتو شارەزایی‌و ڕێنماییان لێ کردووە. خوداش بەدەم داواکەیانەوە هاتووەو باوەڕو شارەزایی‌و هیدایەتی زیاتری پێ داون.

٢- هەروەها ئەوان کەرامەتو ڕێزو نیعمەتیان لەخودا وە چنگ کەوتووەو، خودا خۆی دڵیانی دامەزراو کردووەو پڕی کردووە لەباوەڕ بۆیان، تاکو ئیمانەکەیان بەزیندوویی تێدا بهێڵنەوە.

٣- ئەوان دوای ئەمەش بە ورەو هیمەتەوە جووڵانەتەوەو بە چالاکی‌و کۆششکردنیشەوە گەڕاونو بەڕاشکاویی ڕایانگەیاندووە، کە خودای پەروەردگاریان بەتەنها پەروەردگاری ئاسمانەکانو زەوییشە، ئیدی ئەوان جگە لەم خودایە، هیچ خواوەندو پەرستراوێك بۆخۆیان دانانێن، بۆیە ئەو گەلەیان، کە پەرستراوێکی دی، جگە لەخودا دەپەرستن بەهەڵەداچوون. ئەم قۆناغەی سێیەمیش قورئان گوزارشتی بەم فەرمایشتەی خودا لێ‌کردووە: ﴿...إِذۡ قَامُواْ فَقَالُواْ رَبُّنَا رَبُّ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِ لَن نَّدۡعُوَاْ مِن دُونِهِۦٓ إِلَٰهٗاۖ لَّقَدۡ قُلۡنَآ إِذٗا شَطَطًا ﴾

﴿إِذۡ قَامُواْ﴾ لهم ئایهتهدا كه بهمانای (كاتێك ههستان.. یان كاتێك جوولآن‌و كهوتنه‌خۆ)، یان به ههر مانایهكی زمانهوانیی هاوشێوهی تر دێت، چهند بیروڕایهكی له زانایانی تهفسیرهوه لهسهر دهربڕاوهو ماناكانی ههستان‌و كهوتنه خۆ (القیام)یان لهم چهند خاڵهدا ڕوون كردۆتهوه:

١- ههندێك لهزانایان گوتوویانه: ئهوه ههستانێك بووه لهو لاوانهوه به ڕووی پادشا بێ باوهڕهكهدا.. ئهمهش سیفهتێكی ههستانیانه لهبهردهمیداو، پادشاكهش پێی زانیون، كهوا سهرپێچی له ئایینی ئهو دهكهن، بۆیه مهسهلهكهیان خراوهته بهرچاویو، پاشان خۆیشیان براونهته لای پاشاو پێی گوتراوه: ئهمانه خۆیان له ئایینی تۆ دابڕیوهو باوهڕ به تۆ ناهێنن، پادشاكهش فهرمانی پێكردوون، كه وانهكهن، بهلآم ئهوان لهسهر حهق جێگیربوون‌و پێیان گوتووه: (ربّنا رب السموات...) ئهم بهسهرهاته گهر بهڕاستی له پێغهمبهرهوه ﷺ گێڕرابێتهوه ئهوا پهسنده، بهلآم گهر به فهرموودهی (صحیح) لێیهوه ڕیوایهتی نهكرابێت ئهوا ئێمهش نایڵێینهوه.

٢- ههندێك له زانایانی تری تهفسیر گوتوویانه: ئهو لاوانه له كوڕانی گهورهپیاوانی شارهكه بوون‌و لهوشاره دهرچوون‌و له قهراغی شار (بهبێ بوونی وادهیهكی نێوانیان) كۆبوونهتهوهو یهكێكیان گوتوویهتی: (من لهدڵی خۆمدا وای دهبینم كه خودای پهروهردگارم، خودای ئاسمانهكان‌و زهوییه)، ئهوانیش گوتوویانه: (ئێمهش له دڵی خۆماندا ههمان شت دهبینین). ئنجا ههموویان ههستاون‌و گوتوویانه (ربّنا ربّ السموات والارض) ئهم شیكارهش له ڕیوایهته ڕاست (صحیح)هكانی فهرموودهدا (دهربارهی ئهم جۆره ههستانه) دهقێكی لهسهر نههاتووه.

٣- ههندێكی تر له زانایانی تهفسیر گوتوویانه: قورئان لێرهدا ههستان (قیام) گوزارشتی له جیابوونهوهو دهرچوون لهگهڵهكهیان‌و، سووربوونیان لهسهر ههڵاتن

بۆ لای خودا، کردووە، وەك چۆن بلێیت: فلان کەس هەستاو کەوتەخۆ بۆ فلان کار، ئەگەر ئەوکەسە بەوپەری جیددیو پەرۆشییەوە بەتەمای ئەوکارە بێت[1].
بەلام ئێمە مەسەلەیەکی تر لە وشەی هەستان (قیام) لەم جێگەیەدا تێدەگەین. لەوانەشە هەستانێکی ڕاستەقینەی هەست پێکراو بێت بەمانای وەستان (وقوف) بەو ڕەنگەی کە ڕێگەی خودایان هەلبژاردبێتو خوداش دلیانی جێگیرو دامەزراوکردبێتو ئینجا ئەوان هەستابنو راوەستابنو بەئاشکراو بەڕاشکاوی ڕایانگەیاندبێت کەخودای پەروەردگاری ئەوان، خودای ئاسمانەکانو زەوی یە، هەروەها دەشێت مەبەست لەهەستان (قیام): (اذا قاموا) کۆششو لێکۆلینەوەو بایەخ دانو پەرۆشیو ماندوو بوون بێت، چونکە ئەوان جیددیو ڕاستگۆبوون لە هەلبژاردنی ڕێگای خواداو، پاشان بەجوامێریو ورەو ئیرادەوە پەیڕەویی ڕێگاکەیان کردووە.

هەروەها شێوازێکی دی لە هەستانەکەیان تێدەگەین، ئەویش بزاوتنو کۆششو هەولدانە، بەمانای ئەوان باوەڕوئیمانیان تەنها لەبازنەی زانیاری یەکی تیۆری (نظري)و فیکریو عەقلیدا دانەناوەو، هەر تەنهاش بەرۆشنبیری یەكو مەعریفەیەكو شارەزایی یەك دانەناوە، بەلکو هەنگاوێکی تریان ناوە کەبە بەروبوومێکی سروشتی وئەنجامێکی لۆژیکی (منطقي)ی مەعریفەی هزرو ڕۆشنبیری وعەقلی دادەنرێت، ئەوەش لەکاتێکدا بووە کەهەستاونو جوولاونو کۆششیان کردووە.

بێگومان هەستانو کۆششکردنیشیان هۆکارێك بووە لە بەهێزکردنی باوەڕیانداو، پاشان بزاوتو جموجولو هەنگاوە کردەیی (عملی)یەکەشیان زۆر پێویستو تەواو کەری باوەڕەکەیان بووە. کەوابوو هەر دەبێت باوەڕ ئیمانمان زیندوو کاراو بەهێز بێت، وەك ئیمانی ئەو لاوانە هەردەشبێت کە ئەو ئیمانە پێشەواو

(١) القرطبي/ ١٠: ٣٦٥-٣٦٦.

ڕێنیشاندەرمان بێت بۆ هەنگاوە کردەیی یەکان وجم وجۆڵە دەرەکییەکان بەو ڕەنگەی ژیانمان هەمووی بەگوێرەی ئەو باوەڕەدا برێژینەوەو، پاشان هەربەو باوەڕەوە ڕووبکەینە لای کەسانی ترو بانگەوازیان بکەین بۆ لای ڕێبازی خودا.

بێگومان هەستانیش بە ئیمانو ئیسلامەوەو بە جێگیربوون لەسەری‌و بە بانگەواوکردنی بۆ لای ئاتاجی بە چەند دڵێکە کە هەڵبژێری ئەو باوەڕەنو پاشان لێی پڕ دەنو، ئینجا داوا لەخوداش دەکەن کەبەهێز ودامەزراویان کات، چونکە کاتێك خودا دڵانی لاوەکان (هاوەڵانی نێو ئەشکەوتەکە)ی لەسەر باوەڕ دامەزراوو جێگیرکردووە، هیواو وزەو هیممەتیشی پێ بەخشیونو، ئەوانیش بەباوەڕەکەیانەوە هەستاون.. هەموودڵێکی باوەڕدارو جیهادکاریش هەمیشە ئاوان، بێگومان قورئان داوای ئەو هەستانو هەڵوێستەمان لێ دەکات کەهەموو کارێکی بایەخدانو هیممەتو وزە لەگەڕانو لێکۆڵینەوەو وردبوونەوە لەخۆ دەگرێت، ئەگەر ئەم کارانەش بەجێ بگەیەنرێت ئەوا مرۆڤ باوەڕو پابەندیی هەڵدەبژێرێت.. خودا فەرموویەتی: - ﴿قُلْ إِنَّمَآ أَعِظُكُم بِوَٰحِدَةٍ ۖ أَن تَقُومُوا۟ لِلَّهِ مَثْنَىٰ وَفُرَٰدَىٰ ثُمَّ تَتَفَكَّرُوا۟ ۚ مَا بِصَاحِبِكُم مِّن جِنَّةٍ ۚ إِنْ هُوَ إِلَّا نَذِيرٌ لَّكُم بَيْنَ يَدَىْ عَذَابٍ شَدِيدٍ ﴿٤٦﴾ سبأ﴾. واتە پێیان بڵێ من یەك پەندو دەرس بەئێوە دەگەیەنم ئەوەیە کە دوو دوویان یەك یەك لەپێناوی خوادا هەستنو ئیمانو ئیسلام وەرگرن، پاشان بیربکەنەوە لەوەی کە هاوەڵەکەتان (واتە پێغەمبەری خودا ﷺ شێت نیەو هیچ جۆرە شێتییەکی بەپڕوپاگەندەی ئێوە تێدا نیە، بەڵکو ئەو ترسێنەرێکە بۆتان لەبەردەم سزایەکی سەخت دا".

شتێکی سەیرو سەمەرەش لە ڕێبازی سۆفیگەرییدا هەیە، ئەوەیە گوایە ئەوان پەیوەستن بە هەستانەکەی هاوەڵانی ئەشکەوتو ئەو وتەیەیانەوە کە گوتیانە: (ربنا رب السموات والارض) ئەمەشیان کردۆتە بەڵگەیەك بۆخۆیان لەسەر شیاوبوونی ڕاوەستانیانو حەرەکاتیانو سەماو خۆبادانیان لە هەڵقەکانی زیکرو دەروێشیو سروودبێژیدا..

ئیمامی (قرطبـي)یش وەڵامی ئەو پەیوەستبوونەی سۆفیەکانی وەهاداوەتـەوە کە بەڵگە هێنانەوەکەیانی پووچەڵ کرۆدتەوەو گوتوویەتی: "ئەمە پەیوەست بوونێێ ناڕاستە، چونکە لاوەکانی نێو ئەشکەوتەکە هەستاون‌و یادو زیکـری خودایـان لـەو بارەیەوە کردووە کە ڕێنمایی کردوون بۆ ڕێی راسـت، هـەروەها سوپاسـی خودایـان لەسەر بەخشش ونیعمەتەکانی کردووە..ئیدی ئەمەلە کوێ وئەو ڕەفتارەی سـۆفی‌و درەوێشەکان لەکوێ کە پـێ بەزەویـدا دەدەن‌و سـەمادەکەن‌و شـان هەڵدەتـەکێنن، بەتایبەتیش لەم زەمانەدا کە لەکاتی بیستنی دەنگە ناسـکەکانی منـداڵ‌و ژنانـدا حاڵیان لێ دێت‌و ئەو سەمایانە دەکەن.. بەڕاستی نێوانیان واتە: (نێـوانی ئـەمان‌و لاوانی نێو ئەشکەوتەکە ئەرزو ئاسمانە) پاشان ئەو نەریتەش لەلای کۆمەڵی زانایان حەرامە. ئیمـام (ابـوبکری طرسوسـي)یـش دەربـارەی (ڕێـچکەی سـۆفییگەریی) پرسیاری لێ کراوەو لە وەڵامدا گوتوویە: (سەماکردن‌و حاڵ لێ هـاتن یەکـەم جـار هاوڕێ یانی (سامیری) دایانهێنا، ئەوەبوو دوای ئەوەی جەستەی گوێرەکەیەکی لـە ئاڵتوون بۆ کردن، کە هیچ گیـانێکی تێدانـەبووو دەنگێکـی وەك بـۆڕەی مانگـای لـێ‌دەهات، کەوتنە سەماکردن بەدەوری داو حاڵیان لەخۆیەوە دەهێنا)[1].

---

١) (القرطبـي/ ١٠٣٦٦)

"لَّوْلَا يَأْتُونَ عَلَيْهِم بِسُلْطَٰنٍۭ بَيِّنٍ"

هاوەڵانی نێو ئەشکەوتەکە هەستانو گوتیان:﴿ رَبُّنَا رَبُّ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ لَن نَّدْعُوَا۟ مِن دُونِهِۦٓ إِلَٰهًا ۖ لَّقَدْ قُلْنَآ إِذًا شَطَطًا ﴿١٤﴾ الكهف﴾، هەروەها هەستانو گوتیان ﴿ هَٰٓؤُلَآءِ قَوْمُنَا ٱتَّخَذُوا۟ مِن دُونِهِۦٓ ءَالِهَةً ۖ لَّوْلَا يَأْتُونَ عَلَيْهِم بِسُلْطَٰنٍۭ بَيِّنٍ ۖ فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ ٱفْتَرَىٰ عَلَى ٱللَّهِ كَذِبًا ﴿١٥﴾ الكهف﴾.. بێگومان ئەو ڕێبازەی تریان دەپەرست و، چەندین خواوەندیان لەجیاتی خودای پەروەردگار بۆ خۆیان دانابوو. بۆیە داوایان لەگەڵەکەیان کرد، کە بەڵگەو پاساوو پاکانەو نیشانەیەکی ڕوونو ئاشکرایان لەسەر شیاو بوونی ئەو باطیلەی لەسەری بوون، پێ بدەن، پاشان بڕیاری ئەنجامی ئاساییان لەسەر ئەوەدا، ئەنجامەکەش ئەوەبوو کە: (بێگومان هیچ کەسێك ستەمکارترو زۆردارتر نیە لەوکەسەی درۆ بۆ خودای پاكو میهرەبان هەڵدەبەستێتو، هاوبەشی بۆ دادەنێتو شتی تری لەگەڵدا دەپەرستێت.

جا بۆیە وتەی لاوەکان: "لَّوْلَا يَأْتُونَ عَلَيْهِم بِسُلْطَٰنٍۭ بَيِّنٍ" واتە (بۆچی بەڵگەیەکی ڕوونو ئاشکرا لەسەر شیركو بێباوەڕییتیەکەیان ناخەنە بەرچاو)؟!

ئەم وتەیە حەقیقەتێکی بنەبڕ (قاطع)ی قورئان دەخاتە ڕووو بڕیار لەسەر ڕێسایەکی زۆر پێویستی قورئانیش لەبابەتی عەقیدەو فیکرو بیرو ڕاکاندا دەدات.

(لَّوْلَا يَأْتُونَ عَلَيْهِم بِسُلْطَٰنٍۭ بَيِّنٍ) ئەرێ بۆچی بیانووو بەڵگەو پاساوێك لەسەر ڕێچکەو ڕێبازی خۆیان ناهێننەوە؟!.. لێرەدا پیتی (لولا) پیتی مەرج (حرف شرط) نیە، بەڵکو پیتی هاندانو پاڵنانە، چونکە ئەگەر لەدوای (لولا)وە فرمان (فعل) هاتبێت، ئەوابە پیتی ئامرازی هاندانو پاڵنان دادەنرێتو، بەمانای (هلا) دێت، واتە (بۆچی)؟!

خۆ ئەگەر لەدوای (لولا) ناو (اسم) هەبێت ئەوا بە پیتی مەرج (حرف شرط) دادەنرێت کە پیتی (امتناع لوجود)ە.

بێگومان قورئانی پیرۆز دەیەوێت خەڵکی هەموویان بە ئاکارێکی زانستیو مەنهەجیو بابەتیانەوە لە مەسەلەی عەقیدەو فیکرو بیروڕاو تێڕوانینیاندا بجوولێنەوەو، فیکرو ڕایەکی وەها وەرنەگرن، گەر لەگەڵ ڕاستیدا نەگونجێتو، گەر لایەنە زانستیو مەنهەجیو بابەتیانەکەشی تیادانە بێت.

جابۆ ئەوەی ئەم سیفەتە هەرە پێویستەی ڕێبازە پەیرەوکراوەکەیان بەدی بهێنن، دەبێت نیشانەو بەڵگەو پاساو لەسەر بیروباوەڕیان بخەنە ڕووو ئەو بەڵگەو پاساوەش دەبێت روونو ئاشکرا بێتو هەموو عەقڵێکی ساغ پەسندی کاتو لەگەڵ هەموو دانایی یەکی ڕاستیشدا بگونجێت.

خۆ ئەگەر هەرمرۆڤێك بەڵگەو پاساوو نیشانەیەك لەسەر ئەوەی باوەڕی پێی هەیە، یان لەسەر ئەوەی کە بە وتن دەری دەبڕێت، داوابکاتو تەنانەت هەر بیروڕاو فیکرو ڕێسایەکیش لەسەر بنچینەی بەڵگەیەکی ئاشکرابێت بخاتە لاوە، ئەوا خەڵکی واز لە زۆربەی وتەکانو بیروباوەڕەکەیان دێننو بەمەسەلە بەڵگەنەویستە دانپێدانراوەکانیان دادەنێن بەڕاستی ئەمڕۆ زۆربەی ئەو بیروباوەڕو ئەفکارو ڕێساو تیۆرو دروشمانەی لە جیهاندا بڵاوبوونەتەوە لە بێئاگاییو بۆشاییەکی توێژینەوەی زانستیو مەنهەجیو بابەتیانەدانو پێویستیان بە بەڵگەو نیشانەو پاساوی ڕەوایە.

قورئانی پیرۆزیش داوای بەڵگەو نیشانە لە خەڵکی دەکاتو ئەم داوایەشی بەتایبەتی خستۆتە بەرچاوی کافرانو لەسەرفیکرو بیروڕاو ڕێساکانیان گفتوگۆیان لەگەڵدا دەکات.

خودای مەزن لەبارەی دیاریکردنی شتە حەرامکراوەکانەوە فەرموویەتی ﴿ قُلْ إِنَّمَا حَرَّمَ رَبِّيَ ٱلْفَوَٰحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَنَ وَٱلْإِثْمَ وَٱلْبَغْيَ بِغَيْرِ ٱلْحَقِّ وَأَن تُشْرِكُوا۟ بِٱللَّهِ

مَا لَمْ يُنَزِّلْ بِهِۦ سُلْطَٰنًا وَأَن تَقُولُوا۟ عَلَى ٱللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٣٣﴾ الأعراف﴾. واتە "بڵێ بێگومان خودای پەروەردگار هەموو درۆو گوناه و سەرپێچی یەکی ناشیرینی چ بەکردار، یان بەگفتار بێتو، چ بە ئاشکراو دیار بێت، حەرام کردووە، وەك ئەو کردارانەی، کە بە دەستی ئەنقەست دەکرێت، وەك کوشتنو زیناو دزیکردن، یان بە پەنهانیو شاراوە بێت، وەك کردارە ناوەکییەکانی دڵ لە مەسەلەی حەسوودیو نیازی خراپ، هەروەها بڵێ: خودا هەموو جۆرە سەرپێچییەك، کە (گوناه)ی لێدەکەوێتەوەو هەموو جۆرە ستەمو دەستدرێژیەکیشی بۆ سەر خەڵکی، کە بە ناهەق ستەمیان لێدەکرێت حەرامکردووە، هەروەها شەریكو هاوبەش بۆ خودا دانانیشنی حەرام کردووە، کە هیچ بەڵگەیەکی لەسەر نەناردۆتە خوارەوەو، پاشان ئەوەشی لێ حەرام کردوون، کە لەخۆتانەوەو بەبێ بەڵگەو وتەو قسەی وەها لەسەر خودا دەربڕن، کە زانستتان لەسەری نیە.

هەروەها قورئان وتەی ئەو موشریکانەشی هێناوە، کە کوڕیان بۆ خودا داناوەو، بەوەش وەڵامی داونەتەوە، کە هیچ بەڵگەیەکیان لەسەر ئەو وتەیەیان نیە:

﴿ قَالُوا۟ ٱتَّخَذَ ٱللَّهُ وَلَدًا ۗ سُبْحَٰنَهُۥ ۖ هُوَ ٱلْغَنِىُّ ۖ لَهُۥ مَا فِى ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَمَا فِى ٱلْأَرْضِ ۚ إِنْ عِندَكُم مِّن سُلْطَٰنٍۭ بِهَٰذَآ ۚ أَتَقُولُونَ عَلَى ٱللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٦٨﴾ یونس﴾.

هەروەها قورئان جەختی لەسەر ئەوەش کردووە، کە ئەو موشریکانەی هیچ بەڵگەیەکیان لەسەر شیركو هاوبەش بۆ خوادانانیان نیەو وێڕای ئەوەش سوورن لەسەر نەریتی هاوبەش بۆ خوادانانەکەیانو مشتومڕ لە ئایەتەکانی خوادا دەکەن ئەوە بێگومان بەهۆی خۆ بەزل زانینیانەوەیە لەناخی خۆیاندا، وەك دەفەرموێت:

﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ يُجَٰدِلُونَ فِىٓ ءَايَٰتِ ٱللَّهِ بِغَيْرِ سُلْطَٰنٍ أَتَىٰهُمْ ۙ إِن فِى صُدُورِهِمْ إِلَّا كِبْرٌ مَّا هُم بِبَٰلِغِيهِ ۚ وَمَا .. ﴿٥٦﴾ غافر﴾

واتە" ئەوانەی مشتومڕ لە ئایەتو نیشانەکانی خوادا دەکەن بەبێ ئەوەی بەڵگەیەکیان لەخوداوە بۆ هاتبێت ئەوانە لەدڵیاندا نەریتی خۆ بەزل دانانو ئێرەیی پێبردنیان هەیە. بەڵام بێئەوەی بگەن ئەو مەبەستانەی خۆ بەزل دانانو ئێرەیی پێ بردنە".

لە شوێنێکی تری قورئاندا، خودا فەرمانی بەپێغەمبەری خۆی (محمد) ﷺ کردووە، کە با بەرپەرچی موشریکان لە پەرستنی بتو پەیکەرەکان بداتەوەو پووچەڵیان بکاتەوە، چونکە هیچ بەڵگەیەکیان لەسەری نیە وەك دەفەرمویت "

﴿ أَفَرَءَيْتُمُ ٱللَّٰتَ وَٱلْعُزَّىٰ ﴿١٩﴾ وَمَنَوٰةَ ٱلثَّالِثَةَ ٱلْأُخْرَىٰٓ ﴿٢٠﴾ أَلَكُمُ ٱلذَّكَرُ وَلَهُ ٱلْأُنثَىٰ ﴿٢١﴾ تِلْكَ إِذًا قِسْمَةٌ ضِيزَىٰٓ ﴿٢٢﴾ إِنْ هِىَ إِلَّآ أَسْمَآءٌ سَمَّيْتُمُوهَآ أَنتُمْ وَءَابَآؤُكُم مَّآ أَنزَلَ ٱللَّهُ بِهَا مِن سُلْطَٰنٍ ۚ إِن يَتَّبِعُونَ إِلَّا ٱلظَّنَّ وَمَا تَهْوَى ٱلْأَنفُسُ ۖ وَلَقَدْ جَآءَهُم مِّن رَّبِّهِمُ ٱلْهُدَىٰٓ ﴿٢٣﴾ ﴾ النجم.

واتە: (ئەی ئەوانەی هاوەڵ بۆ خوادادەنێن، ئایا دەتوانن هێزو توانای ئەو بتانەم پێ ڕاگەیەنن کە (لات –ی پەرستگەی – قورەیش)و (عوززا–ی پەرستگەی – طائیف)و (مەنات–ی پەرستگەی – بنو کعب)نو، ئایا ئەی موشریکان، ئێوە وای دادەنێن، کە ئەم بتانە کچانی خودان، ئایا کوڕەکان بۆ خۆتان دادەنێنو، کچانیش لە مێینە بۆ خودا دادەنێن، بەڕاستی ئەمە دابەشکردنێکی ناتەواوو ناڕێکە، بێگومان ناوی ئەو بتانەش (لاتو عوززاو مەنات) چەند ناوێکی دانراوی خۆتانو، چەند شتێکی ناولێنراوی خۆتانو بابو باپیرانتانن‌و، خوداش هیچ بەڵگەو بیانوویەکی لەسەر ئەو مەسەلە دەسهەڵبەستانەی خۆتان نەناردۆدتە خوارەوە، بەڵکو ئەوان بەو وتە ناڕاستو خولقێنراوانەیان، دوای گومانو هەواو ئارەزووی نەفسیان کەوتوون، لەکاتێکدا (محمد) ﷺ لەلایەن پەروەردگاریانەوە پەیامی ڕێی ڕاستی بۆ هێنان، کەچی سوودیان لێ وەرنەگرت".

بێگومان بێباوەڕان هیچ بەڵگەو بیانووو پاساوێکیان لەسەر ئەو بێباوەڕیو ڕێبازە پووچەڵە نیە، کە پەیڕەوی دەکەن، تەنانەت گەر هەموو تەمەنیشیان تێدا بەسەربەنو، ژیانی بۆتەرخانکەنو عەقڵو ژیرییان تیا بڕەتێننو، خۆیان بەگەڕانو خواستنو لێکۆڵینەوەوە ماندوو بکەن. چونکە بەڵگەو پاساوێ بۆ هیچ ڕێچکەیەك نیە، تەنها بۆ یەك حەقیقەت نەبێت، ئەویش حەقیقەتی پەرستراوێتیو پەروەردگارێتی خودای پەروەردگاری جیهانییانەو، پابەندییشە بە هەر فەرمانو حوکمو ڕێساو بنەمایەکەوە کە لەخوداوە ئاڕاستەی بەندەکانی کرابێت.

ئێمەش لەم سەردەمەماندا ئەو وتەیەی (هاوەڵانی ئەشکەوت)، کە بەگەلەکەیان ڕاگەیاندبوو) بەو کەسانەی هاوچەرخی خۆمان دەڵێینەوە، کە لە بەرنامەی خودا دەرچوونو ڕێگەیەکی دی پیادە دەکەن، پێیان دەڵێین:

﴿ هَٰٓؤُلَآءِ قَوۡمُنَا ٱتَّخَذُواْ مِن دُونِهِۦٓ ءَالِهَةٗۖ لَّوۡلَا يَأۡتُونَ عَلَيۡهِم بِسُلۡطَٰنِۭ بَيِّنٖۖ فَمَنۡ أَظۡلَمُ مِمَّنِ ٱفۡتَرَىٰ عَلَى ٱللَّهِ كَذِبٗا ١٥ ﴾ الكهف؟!

" وَإِذِ ٱعۡتَزَلۡتُمُوهُمۡ "

دوای ئـەوەی لاوەکـان (هـاوەڵانی ئەشـکەوتەکە) گەیـشتنە ئـەو قۆناغــە لــە لێکۆڵینەوەو وەبەرنانی ڕێی ڕاست، هەروەها دوای ئەوەی هێزی خۆیانو تواناکانیان لە بەرامبەر هێزو توانای گەلەکەیاندا زانیو، دوای ئەوەش بۆیان دەرکەوت کە ئـەوان لەئاست ڕووبەڕووبوونەوەو گۆڕانکارییدا دەستەوسـانن، بڕیـاری خـۆ دابڕانیـان لــە گەلەکەیان داو، وایان بە چاکتر زانی کە بۆ ئەشـکەوتەکە بـڕۆنو، هەنـدێکیان بـە هەندێکی تریان گوت: ﴿وَإِذِ ٱعۡتَزَلۡتُمُوهُمۡ وَمَا يَعۡبُدُونَ إِلَّا ٱللَّهَ فَأۡوُۥٓاْ إِلَى ٱلۡكَهۡفِ يَنشُرۡ لَكُمۡ رَبُّكُم مِّن رَّحۡمَتِهِۦ وَيُهَيِّئۡ لَكُم مِّنۡ أَمۡرِكُم مِّرۡفَقٗا ١٦﴾ الکهف بـەمانای: بەهۆی ئەوەی بڕیاری خۆ دابڕانتان لەگەڵە کافرەکەتان داو، بڕیاری خۆبە دوورگـرتن لەو بەندایەتییە بێ ناوەڕۆکەی ئەوانتاندا کە چەند پەرسـتراوێکی تریـان لـەجیاتی خودا پەرستووە، لەبەرئەوە بەرەو ئەشکەوتەکە بڕۆنو پەنای بۆبەرن، چونکە ئـەوێ باشترین شوێنە بۆ دابڕانو، هەر لەوێش خودا باڵی ڕەحمـەتو بـەزەییتان بەسـەردا دەکێشێتو بەسـەرتاندا بڵاویدەکاتـەوەو شـوێنی شـیاوی نیـشتەجێ بوونتـان بـۆ دەڕەخسێنێـت.

" کـــەی لە گـەلەکـەیان دابـڕاون؟"

ئەو پرسیارەی خۆی دەردەخات‌و قوت دەبێتەوە، ئەوەیە: کەی لاوە باوەڕدارەکان بڕیاری خۆ دابڕان لەگەلەکەیاندا؟

وەڵامەکەش ئەوەیە، ئـەوان دوای دیراسـەکردنی ئـەو واقیعـەی تێیـدا دەژیـان بڕیاری خۆ لێ دابڕانیانداوە، ئەوەبوو تەماشای هێزی گەلەکافرەکەیان کردو، بۆیـان دەرکەوت کە هـەموو دەزگـاو ئـامرازێکی هێـزو دەسـەڵاتیان هەیـەو، تەماشـای خۆیشیان کرد کە هیچ هێزێکی ماددیی ئەوتۆیان لەبەر دەست نیە.

ئەمەش مانای وایە گەر ئەوان ڕووبەڕووی گەلەکـەیان ببنـەوەو لەبەرامبـەریان بجەنگن، ئەوا جەنگێکی نابەرامبەر دەبێت‌و ئاکامەکەشی هەر پێشتر زانـراوە کـە ئەوان تێیدا سەرناکەون، ئیدی بۆچی جەنگێکی ئاوا بگێڕن؟!

پاشان بەوردی سەرنجی هەڵوێست‌و ئاکاری گەلەکەشیان داوە، کـە ئـەوان هـەر سوور بوون لەسەر کفرو بێ باوەڕی‌و گوێ لەهیچ وشەیەکی (بانگەواز بۆ باوەڕهێنان بەخودا) ناگرن‌و، بەدەم بانگەوازی خاوەن بانگەوازەکەوە ناچن، بەڵکو پەنا دەبەنـە بەر لەنێو بردنی، یان ئازاردان‌و ئەشکەنجەدانی‌و، یاخود کوشتنی‌و ڕژاندنی خوێنی، کەوا بوو هیچ سوودێك لەمشتومڕ لەگەڵ کردنیان، یان لەبانگەوازکردنیاندا نیە.

لەبەر ئەوە لاوە باوەڕدارەکان زانییان، کە هیچ سوودێك لە وجودیان لەگەڵیانـدا نەماوەو، هیچ توانایەکیش بۆمانەوە لەگەڵیاندا نەماوە، بەڵکو تەنانـەت دەترسـان لەوەی، کە بەڵایان بەسەردا بێنن‌و لەباوەڕەکەیان پاشگەزیان کە نـەوە. بۆیـە هـیچ ڕێگە چارەیەکیان نەمابوو، تەنها خۆدابڕان‌و ڕووکردنە ئەشـکەوتەکە نـەبێت تـاکو لەگەڵ باوەڕەکەیاندا بژین‌و، خودای پەروەردگاریان تێدا بپەرستن بێگومـان بڕیـاری خۆدابڕانەکەیان‌و ڕۆشتن بەرەو ئەشکەوتەکەش، بڕیارێکی ڕاست‌و بەجێ بوو ولەگەڵ بارودۆخ‌و واقیعیاندا دەگونجا، بۆیەش خودا نزاکـەی بـۆ گیراکـردن‌و، بـاڵی سـۆزو ڕەحمەتی بۆ کردنەوەو، وەك مەنزڵگایەکی هێمن بۆی سازکردن.

"ئایا ئێمـەش لە خۆدابڕاندا شـوێن پێی ئەوان هـەڵگرین"

هەندێك كەس لە موسڵمانان دەربارەی (خۆدابڕانی هـاوەڵانی ئەشـكەوت (لـە گەلەكـەیان) پرسـیارێك دەخـولقێننو دەڵـێن: (بـەو پێودانەگـەی كـە هـاوەڵانی ئەشكەوتەكە ئیماندار بوونو بڕیاری خۆ دابڕانیشیان ڕاستو دروست بووەو خوداش لە قورئاندا ستایشی هەڵوێستەكەیانی كردووە، ئایا دەشێت ئێمەش لـەوەدا شـوێن پێی ئەوان هەڵگرین؟ ئەی چ ئەركێكمان لەسـەرە ئەگـەر خۆمـان لـە گەلەكـەمان دابڕیو ڕوومان كردە ئەشكەوتو چیاكانو یان لەماڵەكانی خۆماندا گۆشەگیربینو خۆمانیان لێ دابڕین!؟).

بۆ وەڵامی ئەم پرسیارە دەڵێین: بـۆ مرۆڤـی موسـڵمان ناشـێت، كـە خـۆی لـە خەڵكی دابڕێتو بەجەستە لێیان جویَ بێتەوەو، پەیوەنـدییان لەگـەڵ بپـچڕێنێتو تێكەڵاوییان نەكاتو بانگەوازو ئامۆژگارییان نەكات، بۆیە ناشێت لەم سەردەمەدا مرۆڤی موسڵمان لەخۆ دابڕاندا شوێن پێی هاوەڵانی نێو ئەشكەوتە هەڵگرێت.

" جیاوازی یەكانی نێوان ئێمـەو ئـەوان"

چەند جیاوازییەكی بنچینەیی لەنێوان واقیعی ئەمڕۆی موسـڵمانانو هـاوەڵانی ئەشكەوتەدا هەیە، ناشێت كەواقیعی موسڵمانان بەهەمان پێوەری واقیعـی ئـەوان هەڵسەنگێنین، لەو جیاوازیانەش:-

١- هاوەڵانی ئەشكەوت شەرعێكی تری جودا لـەم شـەرعەی ئێمـەیان هـەبووەو، بەپێی ئەو شەرعەیان بۆیان شیاوە كە خۆیان لە گەلەكەیان دابڕنو پاساوی پـێ ڕانەگەیاندنیشیان بۆ داناون، بەڵام ئێمە لەم حوكمەدا شوێن پێیان هـەڵناگرین. بەڕای یەكلاكراوەی زانایانی (اصول)یـش" شـەرعی گـەلانی پـێش ئێمـە، بـە شەرعو یاسا بۆ ئێمە دانانرێت".

٢- شه‌رعی ئێمه‌ به‌ ڕاشكاوی ئاماژه‌ی بۆ قه‌ده‌غه‌بوونی دابڕانكردووه‌و، به‌ ڕاشكاویش باسی پێویستبوونی ڕاگه‌یاندن‌و بانگه‌وازیكردووه‌. له‌ قورئاندا چه‌ندین ئایه‌تی ڕوون‌و ئاشكرا له‌م باره‌یه‌وه‌ هه‌یه‌، وه‌ك:

أ- خودا فه‌رموویه‌تی: ﴿يَـٰٓأَيُّهَا ٱلرَّسُولُ بَلِّغْ مَآ أُنزِلَ إِلَيْكَ مِن رَّبِّكَ ۖ وَإِن لَّمْ تَفْعَلْ فَمَا بَلَّغْتَ رِسَالَتَهُۥ ۚ وَٱللَّهُ يَعْصِمُكَ مِنَ ٱلنَّاسِ ۗ إِنَّ ٱللَّهَ لَا يَهْدِى ٱلْقَوْمَ ٱلْكَـٰفِرِينَ ﴿٦٧﴾ المائدة﴾، واته‌: ئه‌ی پێغه‌مبه‌ر هه‌ر شتێك، كه‌ له‌ خودای په‌روه‌ردگارته‌وه‌ بۆت هاتۆته‌ خواره‌وه‌ به‌خه‌ڵكیی ڕابگه‌یه‌نه‌، گه‌ر وانه‌كه‌یت ئه‌وا ڕاسپارده‌ی خودات نه‌گه‌یاندووه‌، خوداش خۆی له‌ ده‌سدرێژیی كافران ده‌تپارێزێت، بێگومان خودا ڕێنماییی كۆمه‌ڵی به‌دڕه‌فتاران ناكات.

ب- هه‌روه‌ها فه‌رموویه‌تی: ﴿قُلْ إِنِّى لَن يُجِيرَنِى مِنَ ٱللَّهِ أَحَدٌ وَلَنْ أَجِدَ مِن دُونِهِۦ مُلْتَحَدًا ﴿٢٢﴾ إِلَّا بَلَـٰغًا مِّنَ ٱللَّهِ وَرِسَـٰلَـٰتِهِۦ ... ﴿٢٣﴾ الجن﴾، واته‌: پێیان بڵێ من جگه‌ له‌خودا كه‌س نامپارێزێت، جگه‌ له‌ خوداش هیچ په‌نایه‌كم نیه‌، هه‌روه‌ها هیچ زیان‌و ڕێنمایی‌یه‌كیشم بۆتان نیه‌، ته‌نها ئه‌و ڕاگه‌یاندنه‌ نه‌بێت، كه‌ له‌ خوداو راسپارده‌و په‌یامه‌كانیه‌وه‌ پێتان ده‌گه‌یه‌نم.

بێگومان ئیسلام ته‌نها به‌ تێكه‌ڵبوون له‌گه‌ڵ خه‌ڵكی‌و بانگه‌وازكردنیان بڵاوده‌بێته‌وه‌، مرۆڤی موسڵمانیش، ته‌نها له‌ڕێی بانگه‌وازو پێڕاگه‌یاندن‌و ڕوونكردنه‌وه‌وه‌، ئه‌ركی سه‌رشانی خۆی ڕاده‌په‌ڕێنێت‌و له‌ به‌رپرسارێتی‌و سزاش رزگاری ده‌بێت.

٣- بێگومان پێغه‌مبه‌ر ﷺ هانی داوین له‌سه‌ر تیكه‌ڵبوون له‌گه‌ڵ خه‌ڵكی‌و، ئارامگرتنیش له‌ به‌رامبه‌ر ئازارگه‌یاندنیان‌و، پاشان ڕێی خۆ لێ دابڕانیشیانی لێگرتووین.. له‌ ڕێنمایی‌و ئامۆژگاریه‌كانیشیدا ئه‌م فه‌رمووده‌یه‌مان به‌سه‌، كه‌ (ابن ماجه‌) له‌ (عبدالله‌ كوڕی عومه‌ره‌وه‌) (خودا لێی رازی بێت) گێڕاوێتیه‌وه‌

کە گوتوویەتی: (پێغەمبەری خودا ﷺ فەرموویەتی: **((المؤمن الذي يخالط الناس ويصبر على اذاهم، اعظم أجرا من المؤمن الذي لايخالط الناس ولايصبر على اذاهم))**[1]... واتە" ئەو ئیماندارەی تێکەڵاوی خەڵکی دەبێتو ئارام لەسەر ئازاردانیان دەگرێت، لەو ئیماندارە پاداشتی گەورەترە کە تیکەڵاوی خەڵکی نابێت وئارام لەسەر ئازاردانیان ناگرێت".

بێگومان (تێکەڵبوون لەگەڵ خەڵکی) دەبێت لەپێناوی ئامۆژگاری کردنو بەیاد هێنانەوەیان لەرێبازی چاکدا بێت، نابێت موسڵمان، باز بەسەر ئاینەکەی دابدات، یان بنەماکانی پشتگوێ بخات، یاخود بە بیانووی خۆتێکەڵاوکردنی خەڵکی کاری ناشیرینو حەرامکراو ئەنجام بدات. بەڕاستی هاوەڵی بەڕێزو سەنگین (عبدالله کوڕی مسعود) (خودا لێی رازی بێت) پیاوێکی هێجگار وردبینو زیرەكو کراوەو هاوسەنگبووە، کاتێك گوتوویە: (خالط الناس و دینك لاتکلمنه)[2]. واتە" بەهاوسەنگیو ڕێکسازی لەگەڵ خەڵکیدا تێکەڵ بە، بەڵام دەخیل وریابە لەوەی کە بەهۆی کاری خراپو، بەد رەفتاریو، وازهێنان لە ئەرکی سەرشانەوە ئاینەکەت زامدارو بریندار بکەیت".

٤- پاشان چوارەمین جیاوازی لەنێوان ئێمەو هاوەڵانی ئەشکەوتەکەدا، ئەو واقیعەیەکە ئێستا تێیدا دەژیین، ئەوان بێگومان لەنێو گەلێکی کافرو بێ باوەڕدا دەژیان کەبەردەوام سووربوون لەسەرکفرو، هەمیشە بانگەوازو ئامۆژگاری یەکانیان رەتدەکردەوە، بۆیەهەردەبوایەخۆیانیان لێ دابڕن.

بەڵام ئێمە لەنێوەندی کەسانێکی موسڵمانی وادا دەژین کە زۆرجار مەسەلەیەکی هاوبەش (کە ئایینی ئیسلام) لەنێوانماندا هەیەو دەشێت لێیەوە هەنگاونێینوکاری لەسەر بنیات بنێینو، لەرێی پێکەوە ژیان ولەگەڵ تێکەڵبوونیانەوە بیانگێڕینەوە بۆ خانەی پابەندیو پەیڕەوی کردنی بەرنامەی خودا.

---

(١) ابن ماجة، كتاب (صلى الله عليه وسلم٦) الفتن، باب ٢٣ – الصبر على البلاء) حديث ٤٠٣١.

(٢) رواه البخاري- تعليقا- في كتاب ٧٨ –الادب- باب ٨١ الانبساط الى الناس في ترجمة الباب.

"لەنێـوان دابڕانی جەسـتەیی و فیکـریی دا"

لێرەشدا پێویستە ئاماژەبکەین بۆ دابڕانی فیکریو، جیـاوازیی لەگـەڵ دابڕانـی جەستەییدا دابڕانی جەستەیی ئەوەیە خەڵکی بەجی بێڵێتو بەلەش ولارەوە خۆتیان لێ دابڕییتو لەگەڵیاندا نەژییت، بەڵکو ئەوەت لاباشتربێت کە لە کونجی ماڵەکەتا لێی دانیشیت، یان لە ئەشکەوتو چیاکاندا، وەك زانیشمان ئەمە شیاو نیە.

بەڵام دابڕانی فیکریی، ئەوەیە بەجەستە تێکـەڵاویی خـەڵکی بیـت، بـەڵام بـە فیکرو دیدوبۆچوونو ڕەوشتو ڕەفتار لێیان جودا بیـت، واتـە بەهەسـتو شـعوورو تێڕوانینت خۆت لەو ڕێبازە پووچەڵەی ئـەوان دابڕیـتو پـەیڕەویی هـیچ بەشـێکی ڕێبازەکەیان نەکەیتو تەنها بە ڕێبازی ئیسلام هەڵسوکەوت بکەیت، بەم ڕەنگـەش تێکەڵاوییان دەکەیتو کاریشیان تێ دەکەیت لەکاتێکـدا لەبـەر بەسـتێکی باشـی وادایت کە کارت تێ ناکەن.

"لەنێوان تەنگەبەریی دنیاو، بەرفراوانی ئەشکەوتدا"

لاوە باوەڕدارەکـان بڕیـاری خـۆدابڕان لـە گەلەکەیانـداو، پـەنایان بـردە بـەر ئەشکەوتەکەو ئومێدەواربوون خودای پەروەردگاریان ڕەحمـەتیان بەسـەردا بڕێـژێت، خوداش نزای بۆ گیراکردنو، ئومێدو تکایانی بۆ بەدیی هێنانو، لە ئەشکەوتەکەدا ڕەحمەتی خۆی بەسەردا ڕژاندن بەڕاستی مرۆڤ سەری لەو دیمەنە دەسوڕمێت، بڕوانە:

ئەو دنیا فراوانو پانو بەرینەی کە تێیدا لەگەڵ گەلەکـەیان دادەژیـان، وێـڕای فراوانیەکەی، لەبەرچاویان تەسکبۆتەوە، چونکە، بەتاڵ بووە لە ئیمان، پاشان بۆیـە

دنیایان لەلا تەنگەبەربۆتەوە، چونکە پڕبووە لـە کفـرو لـە بـێ بـاوەڕیی بـەخودا. بەرتەسکبوونەوەی دنیاو ژیانی دنیاش لەکاتێکدایە، کە لە ئیمان خـاڵی دەبنـەوەو کە کفرو بەدکاریی وگومڕایی بەتەواویی دایان دەپۆشێت، ئیـدی مرۆڤـی بـاوەڕدار هێندە بە تەسكو تەنگەبەر دەیانبینێـت کەخەریکـە هەناسـەکانی لـێ دەبڕێـت- کەچی ئەو ئەشکەوتە — تەسکەشیان- لەلا بەرفراوان بۆتەوەو هەسـتیان واکـردووە کە فراوانو پانو بەرینە، جائاخۆ لەکوێوە ئەم هەستەیان بۆ هاتبێت؟!

بێگومان ئەوە هەستکردنێکی ڕاستەقینەیە، نەك خەیاڵێك یان دڵنەواییەك یـان گومانێك بێت، هەربۆیەش مرۆڤی باوەڕدار کاتێك پەیڕەویی ئیسلامەکەی دەکاتو لەنێو ڕاستییەکانی باوەڕەکەیدا دەژی، هەست بە خۆشیو ئاسـوودەییو دڵفراوانـی دەکات. لاوەکان ئەم ڕاستیانەیان لەئەشکەوتەکەدا دۆزیبووەوە، ئەوەبوو بەئیمانەوە لەنێو ئەشکەوتەکەدا ژیان وتامی بەندایەتیو خۆشی پاڕانەوەی شـیرینی ئیمانیـان تێدا چەشتو، هەستیان بە بەرفراوانیەکەی کردبوو.

دیارە ئەوەی، کە ئەشکەوتەکەیانی فـراوانو ئاسـوودەو ئـارام کردبـوو، ئـەو ڕەحمەتە زۆرەی خودا بوو، کە خوازیـاری بـوونو کـە خـوداش خواسـتەکەیانی بەجـێ گەیانـدبوو ڕەحمـەتی خـۆی بەسـەر داڕشـتبوون﴿...يَنشُرۡ لَكُمۡ رَبُّكُم مِّن رَّحۡمَتِهِۦ...﴾(١٦) الکهف﴾. بەڕاستییش خودا لە ڕەحمـەتی خـۆی بەسەرداڕشـتنو، ئەشکەوتەکەیانی لـێ پڕبوو و، هەر بەوەش بە کامەرانیو بەختەوەری ژیـان. هـەر سـەبارەت بـە ڕەحمـەتیش خـودا فەرموویـەتی: ﴿مَّا يَفۡتَحِ ٱللَّهُ لِلنَّاسِ مِن رَّحۡمَةٖ فَلَا مُمۡسِكَ لَهَاۖ وَمَا يُمۡسِكۡ فَلَا مُرۡسِلَ لَهُۥ مِنۢ بَعۡدِهِۦۚ...﴾(٢) فـاطر﴾، واتـە" گـەر خـودا دەرگای خێر لە هەر کەسو خەڵکێك بکاتەوە، کەس ناتوانێت دایخات، گەر خوداش خۆی دایبخات، کەس ناتوانێت جگە لە خوداو لەجیاتی خودا بیکاتەوە".

کاریگەریی ڕەحمەتی خودا لە گوتاری (سید قطب)دا

بێگومان (سید قطب) –خودا لێی خۆشبێت- دەربارەی (کاریگەریی ڕەحمەتی خودا لەسەر ژیان کاتێك ئاوێزانی دەبێت)، هەروەها دەربارەی ئەو ڕەحمەتە لەسەر دنیا کاتێك تێیدا بڵاودەبێتەوەو، لەسەر مرۆڤی باوەڕداریش کاتێك باڵی بەسەردا دەکێشێت، چەند وتەیەکی هەیەو دەربارەی کاریگەریی ژیانیش بەبێ ئەو ڕەحمەتە، دواوە، لە وتەیەکیدا گوتوویەتی: (هەر نیعمەتێکیش ئەگەر خودا ڕەحمەتی لەگەڵ دانەنێت دەبێتە سزاو ناخۆشی، هەر نیعمەتێکیش ڕەحمەتی خودای لەگەڵ بێت، خۆی لەخۆیدا دەبێتە نیعمەت).

مرۆڤ گەر لەسەر دڕکیش بخەوێت بەڵام ڕەحمەتی خودای لەگەڵ دابێت ئەوا ئەو جێگە دڕکاوییەی بۆ دەبێتە پێخەفێکی نەرم، کەچی ئەگەر لەسەر ئاوریشم بخەوێتو، بەڵام ڕەحمەتی خودای لێ‌بڕابوو ئەوا دەبێتە دڕکەڵانێکی ئەستوورو ئاگرین. گرانترین کێشەش بەرەحمەتی خودا چارەسەر دەبێت، بەکێشەیەکی زۆر سادەو ساکار دەردەکەوێت. بەڵام ئەگەر لە چارەسەری ساناترین کێشەدا ڕەحمەتی خودا نەمابێت ئەوە ئاڵۆزوو دژوار دەبێت. هەر بەو ڕەحمەتە خودایی یەش ڕێگە ترسناكو ئاڵۆزەکان دەبڕێتو وەك ڕێگە هێمنو متمانە پێ کراوەکان دەردەکەوێت. کەچی شێوازو ڕێبازە ئاسانەکان بەبێ ڕەحمەتی خودا دەبنە بنکەی لەناوچوونو فەوتان هیچ بارگرانیەکیشی لەگەڵ ڕەحمەتی خوادا نیە، بەڵکو لەگرتنەوەی دایەو کە لەجیاتی ئەو دەست بەشتێکی ترەوە بگیرێت. هیچ بارگرانیەك لەو ڕەحمەتەدا نیە تەنانەت گەر لەمرۆڤی ڕەحمەت پێ کراو لەتاریکییەکانی زینداندا بێت، یان لە دۆزەخی سزای دنیایدا بێت، یاخود لە توولەڕێی تیاچووندا.. هیچ خۆشیو بەرفراوانیەکیش لە حاڵەتی نەمانی ڕەحمەتی خوادا نیە تەنانەت گەر مرۆڤ لەو پەڕی نازو نیعمەتدابێتو بچێتو لەکانگەی هەموو خێرو خۆشیو

خۆشگوزەرانیەکیش دابێت. چونکە هەر بە رەحمەتی خودا لەناخی دەروونەوە کانیاوی بەختیاریو ڕەزامەندیو ئارامی دەتەقێتەوە، هەر بە نەمانی رەحمەتی خوداش لەناخی دەروونەوە میلەکانی کاتژمێری بێ ئارامیو ماندوێتیو بەلاو نارەحەتیو مەینەتی دەزرنگێتەوە[1]".

هەروەها (سید قطب) چەند نموونەیەك دەربارەی ئەو پێغەمبەرو کەسە پیاوچاکانەش دەخاتە ڕوو، کە خودا بەڕەحمەتی خۆی دەرگای خێرو سەرفرازیی لێ کردوونەتەوەو حاڵو گوزەرانیانی بۆ خۆشیو بەرچاوتێری گۆڕیوە، لەمبارەیەشەوە گوتوویەتی: (رەحمەتی خودا لە هیچ جێگەو زەمانێکدا لە هیچ خوازیارێکی نەگیراوەتەوەو لێی ئاڵۆزنەکراوە، ئەوەبوو پێغەمبەری خودا (ابراهیم) - سلاوی خودای لێ بێت- لە ئاگرەکەدا رەحمەتی خودای بینیەوە، (یوسف) (سلاوی خودای لێ بێت) ڕەحمەتی خودای لەبیرەکەدا بینیەوە، پاشان لە زیندانیشدا هەر دیتی. (یونس) -سلاوی خودای لێ بێت -یش لەنێو سکی نەهەنگەکەداو لە سێ تاریکیدا بەدیی کرد، (موسا)ش -سلاوی خودای لێ بێت- لە دەریادا کاتێك منداڵێکی ساوای دابڕاو لە هەر هێزو هەر پاسەوانیەك بوو، رەحمەتی خودای پێگەیشت، هەروەها لە کۆشکی فیرعەوندا، کە دوژمنێکیشی بوو، لە بۆسەدا بووە بۆیو بەدوایدا گەڕاوە. هاوەڵانی نێو ئەشکەوتەکەش لە ئەشکەوتدا ڕەحمەتی خودایان بەدی کردووە لەکاتێکدا ئەو ڕەحمەتەیان لە کۆشكو تەلارو خانووەکانی نێو شاردا لەدەست دابوو، بۆیە هەندێکیان بە هەندێکی تریان گوتبوو: ﴿...فَأْوُۥٓا۟ إِلَى ٱلْكَهْفِ يَنشُرْ لَكُمْ رَبُّكُم مِّن رَّحْمَتِهِۦ... ﴿١٦﴾ الكهف﴾، دە پەنا بەرنەبەر ئەشکەوتەکەو لەوێ خودا دەتانخاتە بەر ڕەحمەتی بەرفراوانی خۆی.. پێغەمبەری خوداش محمد ﷺ خۆیو (ئەبوبەکر)ی هاوەڵی، لە ئەشکەوتدا رەحمەتی خودایان

(١) في ظلال القرآن، ٥: ٢٩٢٢.

بینیەوه له کاتێکیشدا که گەلەکەیان بەدوایاندا دەگەڕانو شوێن پێکانیان هەڵدەگرتن.. ئیدی هەر کەسێك لەوپەڕی نائومێدییدا تەنها پەنای بۆ رەحمەتی خودا بردبێتو هەر ڕووی له قاپیی رەحمەتی خودا کردبێتو وازی له هەر قاپیو دەروازەیەکی دنیایی هێنابێتو، دەستی له هەر هێزێکی ڕواڵەتباری رەحمەتو له هەر دیاردەیەکی گومان پێبراویشی هەڵگرتبێت، ئەوه به بێگومان ڕەحمەتی خودای بەدی کردووەو بەرکەوتووه"[1].

دیاریکردنی ئەزموونێکی دی له مامەڵه لەگەڵ رەحمەتی خوادا..

هەروەها (سید قطب) که به شێوەیەکی واقیعی مامەڵەی لەگەڵ رەحمەتی خوادا کردووەو، که بەکردەوەش له حەقیقەتەکانی ژیانیدا هەڵسوکەوتی کردووەو، که دیویەتی ژیان بەرەحمەتو بەزەیی خوداییەوه چۆنه، ئەزموونێکی کردەییو زیندووی خۆیان لەمامەڵه لەگەڵ ڕەحمەتدا بۆ دەگێڕێتەوەو دەڵێت: " ماوتەوه بڵێم، کاتێك من بەسوپاسکردنی خوداوه ڕوو له ڕەحمەتێکی تایبەتی خودا بوومو، لەم ئایەتەوه پێم زانیوەوه لەساتێکدا هاتۆته بەرەو ڕووم، لەساتێکدا، که من له تەنگانەو ماندوێتیو تەنگەبەریو ناڕەحەتیدا بووم، له ساتی وشك هەڵاتنی رۆحیو، بەدبەختی دەروونیو، تەنگ پێ هەڵچنین بەتەنگانەو، بارگرانی له ناڕەحەتیدا، لەوساتانەدا رەحمەتی خودا هاتۆته بەرەو رووم، لەو ساتانەدا خودا بۆی ئاسانکردم که ئاگاداری باری ڕاستیو حەقیقەتەکەی بم، لەوکاتانەدا بارانی حەقیقەتەکەی بەسەر رۆحمدا برژێت وەك ئەوەی بۆنو بەرامەیەکی خۆش بێتو هەڵی دەمژمو هەست بەرۆشتنو خشانی بکەم لەناخی دەروونمدا. ئەمە حەقیقەتێکەو دەیچێژم، نەك مانایەك بێتو پەی پێ ببەم، بەڕاستی خۆی لەخۆیدا

(١) في ظلال القرآن، ٥: ٢٩٢٣.

هەر ڕەحمەت بووەو لەخودی خۆیشدا تەفسیرێكی واقیعیی ئەو ئایەتەم بـۆ دەكـات كە ئەم كرانەوەیەی خۆی بۆ كردوومەتەوە.

بێگومان من لەمـەوپێش ئـەم ئایەتـەم زۆر خوێندۆتـەوەو، زۆرجـاریش پێیـدا تێپەڕیوم، بەڵام لەو ساتە وەختەدا، كە باسمكرد بـۆنو بەرامـەو گـوڵاوی بەسـەردا ڕشتوومو ماناكەیم بەدیی كردووەو، ڕاستیو حەقیقەتەكەیم بەتەنها بـۆ دابـەزیوەو پێشی گوتووم: (ها ئـا ئـەوەتا نموونەیـەك لەرەحمـەتی خـودا كاتێـك دەكرێتـەوە، دەبڕوانە چۆن دەبێت)؟

لەڕاستیشدا خـۆ هـیچ گۆڕانكارییـەك لـە چـواردەورم (لـە دەرەوەی قـەوارەی جەستە) پەیدا نەبووە، بـەڵام هـەموو شـتێك لـە ناخمـدا گـۆڕا، بەڕاسـتی ئەمـە نیعمەتێكی هێجگار گەورەیە، ئەگەر دڵ بۆ حەقیقەتێكی گەورە لە حەقیقەتـەكانی وجود (وەك بۆ ئەم حەقیقەتە گەورەیەی نێو ئایەتەكە) والآ بێتو بكرێتەوە"[1].

" شـوێنی ئەشكـەوتەكـە"

لە ئاسانكاریی خودا بۆ لاوە باوەڕدارەكان، ئەو ئەشكەوتەبوو، كە سرووشی پەنا بۆ بردنی پێدان. قورئان ئاماژەی بۆ جێكەوتە (موقع)ی ئەشكەوتەكەو ئەو بەڵگەو نیشانانەی نێویشی كردوە، لەگەڵ ئاماژە بۆ ئەو سەربازە ڕامكراوانـەی خـودا، كـە ڕامو بەردەست (تسخیر)ی كردبوون بۆ خزمەتكردنیانو، ئاسـانیی تێـدا نیـشتەجێ بونیـــــان: ﴿وَتَرَى ٱلشَّمْسَ إِذَا طَلَعَت تَّزَٰوَرُ عَن كَهْفِهِمْ ذَاتَ ٱلْيَمِينِ وَإِذَا غَرَبَت تَّقْرِضُهُمْ ذَاتَ ٱلشِّمَالِ وَهُمْ فِى فَجْوَةٍ مِّنْهُ ذَٰلِكَ مِنْ ءَايَٰتِ ٱللَّهِ ﴿١٧﴾ الكهـــــف﴾: ئیمام (ابن كثیر) — خودا لێی خۆشبێت- لە ئایەتەكەوە بەڵگەی ئەوە دێنێـت، كە

(١) في ظلال القرآن، ٥: ٢٩٢٤.

ڕووی دەرگای ئەشکەوتەکە بەرەو باکوور بووە، لـەم ڕووەوە گوتوویـەتی: (لەمـەدا بەڵگەیەك هەیە لەسەر ئەوەی، کە دەرگـای ئـەو ئەشـکەوتە ڕووەو بـاکوور بـووە، چونکە خودا خۆی هەواڵەکەی وا ڕاگەیاندووە، کـە ئەگـەر تیـشکی خـۆر لـەکاتی هەڵاتنیدا کەوتبێتە نێو ئەشـکەوتەکەوە، ئـەوا بـەلای ڕاسـتدا لار بۆتـەوە، واتـە سێبەرەکەی بەلای ڕاسـتداو لـەڕێی لاربوونـەوەی تیـشکی خـۆرەوە کـەم بۆتـەوە. ئەمەش لەبەرئەوەی هەرچەندە لە ئاسۆدا بەرزتربێتـەوە، تیـشك‌و گەرمییەکەشـی کەم دەبێـتەوە، تا لە کاتی ئاوابووندا هیچ شتێکی وای لەو جێیەدا نامێنێت. هەر بۆیەش فەرموویەتی: ﴿وَإِذَا غَرَبَت تَّقۡرِضُهُمۡ ذَاتَ ٱلشِّمَالِ﴾: واتـە خۆرەکـە لـە باکووری دەرگاکەیەوە چۆتە نێو ئەشکەوتەکەیان ئەمەش لـە ڕووی خۆرهەڵاتـەوە. بەمەش دەلالەت لەسەر ڕاستیی وتەکەیان دەکات[1].

خۆ ئەگەر ئێمە هاوڕێی (ئیمام – ابـن کـثیر) بـین لـە بەڵگەهێنانەوەیـدا بـەو ئایەتە لەسەر جێکەوتەی ئەشکەوتەکە، بەڵام لەوەدا هاوڕێی نین، کـە خۆرەکـە لـە باکووری دەرگاکەیەوە لەکاتی خۆرئاوابووندا چووبێتە نێو ئەشکەوتەکەیەوە، چونکە ئایەتەکە هەواڵی ئەوەی ڕاگەیاندووە، کە خۆرەکە لە کاتی خۆرئـاوا بوونـدا ڕووەو بـاکوور لێیـان دوورکەوتۆتـەوەو لاربۆتـەوە مانـای (تَّقۡرِضُهُمۡ) واتـە: لێیـان دوور دەکەوتەوەو خۆی لێ لادەدات، چونکە لەزمانی عەرەبیـدا (قـرض) مانـای (قطـع) دەگەیەنێت.

زانای ئیـسلام (مجاهـد) گوتوویـەتی: "تَّقۡرِضُهُمۡ - واتـە بـەجێیان دەهـێڵا - (تتـركهم)".

(قتادە)ش گوتوویەتی "تَّقۡرِضُهُمۡ - واتە: وازیان لـێ دەهێنێت (تدعهم)".

---

(١) تفسير القرآن العظيم لابن كثير (٣: ٧٥)

(نحاس)یش گوتوویەتی: "(القرض) واتە بڕینو وازلێهێنان (القطع والترك)" ئەمەش لە زماندا زانراوە.

(قرطبی)یش گوتوویەتی:" ماناکەی ئەوەیە ئەوان هەڵبەت خۆریان (وەك ڕێزلێنانێك بۆیان) بەرنەکەوتووە.. ئەمە وتەی (ابن عباس)یشە"[1].

ئەوە لە بەڵگەو نیشانەکانی خودا بووە.. (ذلك من آيات الله).

کۆمەڵێ زانایانی تەفسیر بیروڕایان وابووە، کە خۆر نە لە کاتی هەڵاتنو، نە لە کاتی ئاوابووندا بەریاننەکەتووە، ئەمەش بەهۆی جێکەوتەی ئەشکەوتەکەو ئەو دەرگایەشیەوە کە ڕووەو باکوور بووە، لەمەڕ ئەم واتایەش، ئیمام (ابن کثیر) گوتوویەتی: (ئەمە ڕوونو ئاشکرایە بۆ ئەو کەسەی بەوردی سەرنجی داوەو زانیاریی لەسەر زانینی ڕووکارەکەو، سووڕانەوەی خۆرو مانگو ئەستێرەکان هەیە. ڕوونبوونەوەی ئەمەش لەوەدایە ئەگەر دەرگای ئەشکەوتەکە لە ڕووی خۆرهەڵاتەوە بوایە، ئەوا لەکاتی خۆرئاوا بووندا هیچ شتێکی وای لەتیشکی خۆر بەرنەدەکەوت، گەر لە ڕووی قیبلەشەوە بوایە ئەوا لەکاتی هەڵاتنداو لەکاتی ئاوابوونیشدا بەرینەدەکەوت، سێبەرەکەش بەلای ڕاستو بەلای چەپدا لار نەدەبووەوە، خۆ ئەگەر دەرگا لە ڕووی خۆرئاواشەوە بوایە ئەوا لەکاتی هەڵاتنی خۆردا تیشکی خۆری تێنەدەچوو، بەڵکو لە نیوەڕۆوە تا خۆرئاوابوون تێی دەچوو"[2].

جێی باسیشە ئێمە هاوڕای (ابن کثیر) نین لە تێگەیشتنیدا دەرباری بزووتنی خۆر. گوایە ئەو ئەشکەوتەی، کە لاوەکانی تێدابووە، لەکاتی خۆرهەڵاتنو ئاوا

---

(١) الجامع الاحكام القران للقرطبي (١٠: ٣٦٩).

(٢) تفسير ابن كثير (٣ ٧٥).

بووندا خۆری لێکەوتووە، چونکە رێی تەواوو یەکلاکراوە لە وشەکانی ئایەتەکە دایە، کە خۆر هەرگیز نەچۆتە ئەشکەوتەکەوە، نە لە کاتی بەیانیو نە لە کاتی نیوەڕۆداو، خوداش هەرخۆی زانایە (والله اعلم).

قورئانی پیرۆز جێکەوتەی ئەشکەوتەکەو بزووتنی خۆری بە دەوریدا بە دوو نیشانە لە نیشانەکانی خودا داناوە: (ذلك من آيات الله). مانای بەنیشانەبوونی ئەمانەش، ئەوەیە بێگومان خودا خۆی خواستو قەدەری بۆ ئەوان وابووە، کە پەنا ببەنەبەر ئەو ئەشکەوتەو سرووشی چوونە ناوەوەی پێداون، پاشان ویستی خودا لەسەر ئەوەش بووە، کەوا ئەشکەوتەکە لەو جێگەیە دابێتو، بزاوتی خۆریش بەدەوریدا بەو شێوەیە بێت.

بەڵام زانا (زجاج) بۆ چوونێکی تری لە تەفسیری ئایەتەکەدا هەیەو بەڕای خۆی: "بێگومان کرداری خۆرەکە نیشانەیەك بووە لە خوداوە، بۆئەوەی دەرگای ئەشکەوتەکە روو لەو لایە بووبێت، کە وای پێویست کردبێت"[1].

بە مانای: خۆرەکە، ئەگەر بەپێی سروشتی خۆی بوایە، دەشیا بچێتە نێو ئەشکەوتەکەوە، بەڵام خودا فەرمانی پێکردووە کە لەئاست لاوەکاندا کورت ولار بێتەوەو، لە بەیانیاندا لێیان دوورکەوێتەوەو لەنیوەڕوانیشدا هەروەها، خۆ ئەگەر خودا ئەو فەرمانەی پێ نەکردایە، ئەوا خۆرەکە دەکەوتە نێو ئەشکەوتەکەوە.

ڕای یەکلاکراوەش لەمبارەیەوە ئەوەیە، کە کۆمەڵێ زانایانی ئیسلام پێی گەیشتوون، وێناندنی شێوەی کەوتنیان لەنێو ئەشکەوتەکەدا قورئانی پیرۆز وێنەی کەوتنو راکشانی لاوەکانی لەنێو ئەشکەوتەکەدا بەشێوەیەکی هێجگار وردو دیارو کاریگەرو گرتووەو بەجۆرێکیشە، کە کاتێك بەسەرهاتەکەیان دەخوێنینەوە

---

(١) تەفسیری- قرطبي- (١٠:٣٦٩)، هەروەها (امام- ی- شنقيطي-یش) لە أضواء البيان) (بەرگی ٤، لاپەرە ٣٣-٣٤)دا، رای (زجاج)ی هێناوەو پەسەندی کردووەو، ئەو رایەی پێشووشی رەت کردۆتەوە .

وادەزانین خەریکە دەیانبینینو هەست بە وجودیان دەکەین، ئەمەش لە دیارییو زیندویێتیی وێناندنی ئیعازی بێهاوتای قورئانە...

وەك خودا دەفەرموویێت: ﴿ وَتَحْسَبُهُمْ أَيْقَاظًا وَهُمْ رُقُودٌ وَنُقَلِّبُهُمْ ذَاتَ الْيَمِينِ وَذَاتَ الشِّمَالِ وَكَلْبُهُمْ بَاسِطٌ ذِرَاعَيْهِ بِالْوَصِيدِ لَوِ اطَّلَعْتَ عَلَيْهِمْ لَوَلَّيْتَ مِنْهُمْ فِرَارًا وَلَمُلِئْتَ مِنْهُمْ رُعْبًا ﴿١٨﴾ الكهف ﴾.. لە ئایەتەکەی پێشوودا ئاماژە کراوە بۆ قەدەرو خواستی خودا بۆ ئەوان کە لە ئەشکەوتەکەدا بن، چونکە ئەوە بۆئەوان گونجاو بووە.. لەم ئایەتەشدا ئاماژە کراوە بۆ قەدەرێکی تری خودا بۆیان لەکاتێکدا ئەوان نووستووو جێنشینی نێو ئەشکەوتەکە بوون، پارێزەرێکیان بەیارمەتی خودا بۆ ماوەتەوە،.. ئەم قەدەرو خواستە خوداییەش لە چەند خاڵێکدا خۆی دەنوێنێت، وەك:-

١- وای لێ کردوون کە چەندین ساڵی دوورو درێژ بخەون بێئەوەی زەوی لە لاشەکانیان بخوات، یان هەستەکانیان تێك بچێتو، بێئەوەی هیچ کەسێکیش لێ یان نزیك بێتەوە.

٢- بۆ ئەوەی لاشەو هەستەکانیشیان پارێزراو بێت، چاوەکانیان کراوەبوونو ڕوانینیان هەبووەو سەرەڕایی ئەوەی خەوتوویشن ئەمەش بۆ ئەوەی تێك نەچنو خراپ نەبن، هەروەها بۆ ئەوەی هەوایان بۆ بچێت، چونکە ئەمە زیاتر هۆی مانەوەی چاوانیان بووە.

٣- مەبەستێکی تریش لە هێشتنەوەی چاوانیان بەکراوەیی، لە فەرمایشتەکەی خوادا هاتووە: (لَوِ اطَّلَعْتَ عَلَيْهِمْ لَوَلَّيْتَ مِنْهُمْ فِرَارًا وَلَمُلِئْتَ مِنْهُمْ رُعْبًا)، ئەمەش بەمانای بۆ ترساندنی هەرکەسێك بووە کە بۆی ڕوانیین، تاکو خراپەیەکیان دەرهەق نەکات، چونکە لە کاتێکدا بۆی ڕوانیونو بینیونی کەوا چاوانیان کراونەتەوەو وەك ئەوەش دیاربووە گوایە بۆی دەڕوانن، یەکسەر هەڵاتووە لەلایان.

٤- بۆئـەوەی زەوی لـە لـەش‌و لاریـان نـەخوات، هـەڵگێڕو داگێڕیـان پـێ‌کراوە: (وَنُقَلِّبُهُمْ ذَاتَ ٱلْيَمِينِ وَذَاتَ ٱلشِّمَالِ).. هەڵبـــژاردنی فـــەرمانی ڕانـــەبردوو (الفعل المضارع) لەم ڕستەیەدا (ونقلـبهم) کـە دەلالەتـە لەسـەر نوێ‌کردنـەوەو بەردەوام کـردن، دەلالەتیـشە لەسـەر ئـەوەی کـە هەڵگێڕانـەوەی لاشـەکانیان بەردەوام‌و هەمیشەیی بووە، نەك (وەك هەندێك لە پێشینەکان دەڵێن گوایە: لە ساڵێکدا دووجار بووە).

گەڕانەوەو خستنە پاڵی فەرمانی هەڵگەڕاندنەوەشـیان بـۆ (خـودا) دەلالەتـە لەسەرئەوەی، کە ئەمە کاری خوداو قەدەرو فەرمانی خۆی بـووەو دیـارە خـودا فریشتەیەك لە فریشتەکانیشی ڕاسپاردوە بەئەنجامدانی کاری هەڵگێڕانەوەیان.

٥- لە ڕێکی‌و تـەواویی بایەخپێـدانیان‌و پاراستنیـشیان، ئەوەیـە خـودا خواسـتی وابووە کە سەگێکیشیان لەپێش دەرگای ئەشکەوتەکە هەبووبێت،و لەو شوێنەدا هەڵتووەتاوە (دانیشتووە) و، هەردوو پەلی لـێ‌بڵاوکردۆتەوەو نووستووە. بـەڵام بـــاری جەســـتەیی ســـەگەکە جـــێگیرو نـــەگۆڕبووە، واتـــە بـــەملاولادا هەڵنەگەڕێندراوەتەوە، بکەری پەل درێژکردن (بسط) کە لە عەرەبیـدا (باسـط)ە بە (اسم ی فاعل= بکەر) دادەنرێت‌و، مانای نەگۆڕی‌و مانەوە لەسەر یەك جۆرە حاڵەت دەگەیەنێت. ئیدی کێ دەتوانێت لێیان نزیـك بێتـەوەو ئازارێکیـان پـێ بگەیەنێت لەکاتێکدا سەگەکەشیان بەو حاڵەتەوە پاسـەوانە لەبـەردەم دەرگـای ئەشکەوتەکەدا.

٦- هەرکەسێك بیری لە ئازاردانیان‌و دەستدرێژی کردنە سەریان کردبێتەوە، تـرس‌و بیم خراوەتە نێو دڵییەوە، دەستبەجێ لێیان هەڵاتووە.

وێناکردنی وردی ئەشکەوتەکەو باری جەستـەییی لاوەکـانیش تێیـدا، بەڵگـەی سەرچاوەگیریی قورئانە.

وەك تێبینی دەکەین قورئان چەند زانیاریەکی وردو گرنگی (بەشێوازی ئیعجازی وێنەگرتنی دیمەنەکان) لەمەڕ ئەشکەوتەکەو جێکەوتەو بزاوتی خۆر لەگەڵیداو، لەمەڕ لاوەکانی نێو ئەشکەوتەکەش، خستۆتەڕوو.

زانایان ئەم زانیارییە قورئانیانەیان بە بەڵگەی سەرچاوەگەریی (مصدر)ی قورئان داناوە، کەوا لە قورئانەوە سەرچاوەیان گرتووەو، هەروەها بەو بەڵگەو نیشانانەشیان داناون، کە تەنها لەخوداوە هاتوون، نەك لە خودی (محمد)ەوە ﷺ.

ڕێبازی بەبەڵگە دانانەکەشیان ئەوەیە، پێغەمبەر ﷺ سەبارەت بە هاوەڵانی ئەشکەوت پرسیاری لێکراوەو، وەڵامی پرسیارەکانیش بەو زانیاریانەوە هاتووە، بەڵام زانیاریەکانیش نە لە تەوراتو نە لە ئینجلیشدا دیاری نەکراون، بەم ڕەنگەش ئەگەری وەرگرتنیان لەو کتێبانەوە پووچەڵ دەبێتەوە.

وەك زانراویشە پێغەمبەر ﷺ لەژیانیدا ئەو ئەشکەوتەی نەدیوەو نەچۆتە سەر لاوەکان لەنێو ئەشکەوتەکەدا.. بەم ڕەنگە ئەگەری وەرگرتنی ئەم زانیاریانە لەو ڕێگەیەشەوە، کە گوایە دواتر خۆی خوێندبنیەوە، پووچەڵ دەبێتەوە.

تەنها ئەوە دەمێنێتەوە، کە هەر خودای پاكو بێ خەوش زاناو شارەزایەو، هەر خوداش خۆی سرووشی ئەو مەسەلەیەی بە پێغەمبەرەکەی ﷺ گەیاندووە. بەم پێیەش ئەوەمان بۆ دەسەلمێت، کەوا قورئانی پیرۆز سەرچاوەی زانیارییەکانەو بێگومان قورئانیش لەلایەن خوداوە نێردراوەتە خوارەوە.

(ئیمام السهیلی) لە کتێبی (الروض الانف)دا گوتوویەتی: (سوودی گەورەو زانیاریی دیار لەو سیفەتانەدا ئەوەیە، کە ئەم زانیاریو ڕوونکردنەوانە هیچ کەسێکیش لەوانەی کەلاوەکانیشی بینیوە، نەزانراوە، چونکە هەرکەسێ: ئەگەر چاویشی پێیان کەوتبێت، دەستبەجێ ترسێکی زۆری لێنیشتووە، بۆیە نەیتوانیوە هەموو ئەو زانیارییە وردو گرنگانە دەربارەی بارودۆخی لاوە نووستووەکان بزانێتو بەوردی سەرنج لە حاڵەتو شێوەی خەوتنەکەیان بدات..

پێغەمبەری خوداش ﷺ هەرگیز نەیدیبوون‌و، هیچ قسەو باسێکی لەبارەیانەوە نەبیستبووو، کتێبێکیشی لەسەریان نەخوێندبووەوە، جگە لەوەی هەر نەخوێندەواریش بووەو لەنێو گەلێکی نەخوێندەواردا بووە، بەڵام بێگومان زانیاری‌و هەواڵێکی وای لەسەر ئەو بەسەرهاتە بۆهێنان کە پێشتر هیچ کەسێکی دی پێی نەگەیاندبوون.

ئەوەش لە ڕێی ئەو سرووش (وحی)ەی کە لە خوداوە بەوشێوە ڕوون‌و ئاشکرایەو بەو بەڵگە تەواوانەوە بۆی هێناون[1].

سەگەکەشیان لە پیت‌و بەرەکەتی ئەوان بەهرەمەند دەبێت

قورئانی پیرۆز باسی ئەو سەگەشی فەرامۆش نەکردووە، کە یاوەری لاوەکان بووەو باسی شێوەی دانیشتنی کردووە کە هەردوو پەلی لێ بڵاوکردۆتەوە لەبەردەم دەرگاکەدا لەوانەشە هەندێك کەس پرسیار دەربارەی حیکمەتی باسکردنی سەگەکەیان بکەن، دیارە حیکمەت لەوەدا ئەوەیە کە - وەك پێشتر گوتمان — ئاماژە بۆ چاوگدارێتیی (قورئان)کراوە، دەنا چۆن پێغەمبەریش ﷺ دەیزانی کەوا (سەگیان لەگەڵ بووەو، هەردوو باڵی بڵاوکردۆتەوە، لەبەردەم دەرگای ئەشکەوتەکدا) ئەگەر سرووش (وحی)ی بۆنەهاتایە؟!

زانایانی ئیسلام لەم ڕووەوە باس لەوە دەکەن کە بێگومان سەگەکەشیان هەمان پیت‌و بەرەکەتی ئەوانی بەرکەوتووە بەهۆی یاوەریکردنیانەوە.

ئیمام (ابن کثیر) گوتوویەتی (سەگەکەشیان بەهەمان پیت‌و بەرەکەتێك، کە بەر ئەوان کەوتووە، بەهرەمەند بووە، واتە وەك ئەوان بەوحاڵەتەوە خەوێنراوە، ئەمەش

---

(١) الروض الانف للسهيلي، ٣: ١٦٥-١٦٦) (بأختصار).

ســوودێکی یــاوەریکردنی پیاوچــاکانە. بــەم پێیــە ســەگەکەش بــاس و هــەواڵو بەسەرهاتێکی هەبووە)[1].

ئیمامی (قرطبی)یش گوتوویەتی: "خۆ ئەگەر هەندێك سەگ-یـان- سـەگێك- ئەو پلە بـەرزەی بـەیاوەریکردنو تێکـەڵبوونی لەگـەڵ پیاوچـاکانو خواپەرسـتاندا دەستکەوتبێتو، بەم شێوەیە خوداش لە کتێبەکەیدا هەواڵی لەسەر هێنـابن، ئـەی داخۆ کەسانی باوەڕدارو خواناس (کە خودا بەیـەك دەگـرنو لـە یـەك خواپەرسـتی دان)و، تێکەڵی پیاوچاکانو خواویستانو خۆشەویستانی خودا دەکـەن، لـەچ پلـەو پایەیەك دا بن.. تەنانەت لەو جۆرە هەواڵانەی تایبەت بـەو سـەگو گیانەوەرانـەدا دڵنەوایيو لاواندنەوەیەك بۆ ئەو باوەڕدارانەش هەیـە، کـە هێـشتا نەگەشـتوونەتە پلەکانی کامڵ بوونو درێغییان هەیە، بەڵام پێغەمبەریان ﷺ خۆشدەوێت"[2].

جا لەکاتی وردبوونەوە لـەم ئایەتانـەدا دەبیـنین جیاوازییـەك لـەنێوان هـەواڵی لاوەکانو، هەواڵی سەگەکەیاندا هەیە، جیاوازییەکەش ئەوەیە، ئەوان بەلای راستو چەپدا هەڵگێڕدراونەتەوە، کەچی سەگەکەیان وای لیَ نەکراوە، بەڵکو تەنها هەردوو پەلی لەبەردەم دەرگاکەدا بڵاوکراوەتەوەو، بەوشێوەیە خەوتووە.

ئیمامی (سهیلی) هەوڵیـداوە حیکمـەتی ئـەو هەڵنەگێڕانەوەیـەی سـەگەکەش دەستنیشان بکات، ئەویش ئەوەیە، کـەوا لاوەکـان بـاوەڕدارنو لـە خۆشەویـستو شوێنکەوتوانی خودان، لەدنیاو لە ڕۆژی دواییشدا، دیارە سەگەکە لـەدەرەوەی ئـەم ئایەتەیە، مەگەر نابینیت خودا فەرموویە (لەبەر دەرگاکە بووە/ بالوصيد) واتە: لە حەوشەی ئەشـکەوتەکە، نـەك لەگـەڵ لاوەکـان لـە نـاوەوەی بووبێـت. بێگومـان مەلائیکەتەکانیش ناچنە نێو ماڵێکەوە، کە سەگی تێدا بێـت)[3].

---

(١) تفسير ابن كثير، (٣: ٧٦).

(٢) تفسير القرطبي (١٠، ٣٧١-٣٧٢).

(٣) الروض الانف (٣: ١٦٦-١٦٧).

جگە لەم حیکمەتە، دەشێت حیکمەتی تریشی تێدا بێت، وەك ئاماژەکردن بۆ تواناو قودرەتی خودا لەسەر پاراستنی نووستووەکان. ئەم توانا خوداییەش ژێرباری هیچ هۆکارێك نیە، چونکە خودا لە ڕێی هەڵگێڕاندنیانەوە لاوەکانی پاراستووە، زەویش لە جەستەکانیانی نەخواردووە، کەچی لەکاتێکدا خودا لە ڕێی هەڵگێڕاندنەوەوە سەگەکەیانی نەپاراستووەو، زەویش لەلاشەی سەگەکەی نەخواردووە سەرەڕایی ئەوەی سێ سەدو نۆ ساڵ سەگەکە بەبێ جموجوڵ لەو حاڵەتەدا ماوەتەوەو جێگیر بووە).

" هەڵسوکەوتی لاوەکان دوای وەخەبەرهێنانەوەیان لە نووستنەکەیان "

خودا فەرموویەتی: ﴿ وَكَذَٰلِكَ بَعَثْنَاهُمْ لِيَتَسَاءَلُوا بَيْنَهُمْ ۚ قَالَ قَائِلٌ مِّنْهُمْ كَمْ لَبِثْتُمْ ۖ قَالُوا لَبِثْنَا يَوْمًا أَوْ بَعْضَ يَوْمٍ ۚ قَالُوا رَبُّكُمْ أَعْلَمُ بِمَا لَبِثْتُمْ ﴿١٩﴾ الكهف﴾.

خودای پەروەردگار لاوەکانی نێو ئەشکەوتەکەی وەخەبەرهێنان لەو خەوەی، کە سێ سەدونۆ ساڵی خایاند، لەم ڕستانەشدا گوزارشتە قورئانیەکە، ئاوڕێکی جوانی لەمەڕ بەخەبەرهێنانەوەیان بەکرداری زیندووکردنەوە (بعث) داوەتەوە: " وَكَذَٰلِكَ بَعَثْنَاهُمْ " چونکە کردارەکە هاوشێوەی کرداری زیندووکردنەوەی مردووانە لە گۆڕەکانیانەوە، دەنا ئایا دەشێت مرۆڤ پتر لە سێ سەد ساڵ بژیو بتوانێت جەستەشی بە پارێزراویی بهێڵێتەوەو، دوای ئەوەش لە نووستنەکەیو خەبەریبێتەوە؟ بەڕاستی ئەمە موعجیزەیەکی دیاریی خوداییەو، بەڵگەیە لەسەر توانای ڕەهاو بەربڵاوی خوداو، لەسەر خواستی بەجێگەیەنراوییشی.

هەروەها گوزارشت (تەعبیر) لە زیندووکردنەوە، مانای ئەوە دەگەیـەنێت، کـە لاوە باوەڕدارەکان جەستەو هەستو شعورو پۆشاکەکانیان پارێزراو بوونو هیچ کەمو کووڕییـەکیان تێـدا پەیـدا نـەبووە.. (بَعَثْنَٰهُمْ لِيَتَسَآءَلُواْ بَيْنَهُمْ)= (وەخەبـەرمان هێنان تاکو پرسیارو گفتوگۆ لەگەڵ یەکدیدا دامەزرێنن لەمەڕ ماوەی نووسـتنیان) لە ڕستەکەدا (لام)ی (لِيَتَسَآءَلُواْ) بەپێتی بەدوا دواچوون (لام العاقبة) دادەنرێـت، بەمانای لە ئەنجامی پرسیارو بەدواداچوون لەنێوخۆیانو لەسەر ماوەی مانەوەیان.. دیارە ئەوان لەسەر ماوەی مانەوەیان لـە ئەشـکەوتەکەدا پرسـیاریان لـە یەکـدیی کردووە، بۆ نموونە یەکێکیان لێی پرسـیون: (ئێـوە چـەند لـەم ئەشـکەوتەکەدا بـە نووستوویی ماونەتەوە) یەکێکیشیان لە وەڵامیدا گوتوویەتی (ڕۆژێك یان هەنـدێك لەماوەی ڕۆژێك ماوینەتەوە.. لەوانەیە ڕۆژێـك تـەواو خـەوتبین، یـان بەشـێك لـە ڕۆژەکە خەوتبین).. ئەوان لەو بڕوایە دابوون هەر هێندە خەوتبن، چونکە هەرچی لـە ئەشکەوتەکەدا بووە وای بۆ دەرخستوون کە ڕۆژێك یـان بەشـێکی ڕۆژ خـەوتوونو، هەموو ئەو شتانەی نێو ئەشکەوتەکە دەلالەتی لەسـەر ئـەوە کـردووە کـە مـاوەی خەوەکەیان درێژ نەبووە، چونکە هیچ شـتێکی چواردەوری خۆیـان تێـك نەچـووەو نەڕزیوەو نەگۆڕاوە.

وادیاریشە هەنـدێکیان ئـەو وەڵامـەیان بـە وەڵامێکـی وردو تـەواو دانـەناوەو زانیویانە، کە ناتوانن ماوەی مانەوەیان لـە خـەوی نێـو ئەشـکەوتەکەدا مەزەنـدە بکەن، بۆیە ئەو زانیارییەیان تەنها بۆ خودا گەڕاندۆتەوەو گوتوویانە: "رَبُّكُمْ أَعْلَمُ بِمَا لَبِثْتُمْ ".

لەم هەڵوێستەشیانەوە پەندو وانەیەك وەردەگرین، ئەوەیە نابێت خۆمـان لـەوەدا ماندوو بکەین، کە هیچ ئامرازێکی سـاغو سـەلیمو ڕێنماکـاری وامـان بـۆ قـووڵ بوونەوە تیایدا دەست دەکەوێت، چـونکە ئـەوە تـەنها بـەفیڕۆدانی کـاتو هـەوڵو

فیکرە، کەوابوو پێویستە ئەوە تەنها بۆخودا بگێڕینەوەو ئەوەی کە ناتوانین تیایـدا قووڵ بینەوە، لەبارەیەوە بڵێین هەر خودا زانایە (الله اعلم).

﴿ قَالُواْ رَبُّكُمْ أَعْلَمُ بِمَا لَبِثْتُمْ فَٱبْعَثُوٓاْ أَحَدَكُم بِوَرِقِكُمْ هَٰذِهِۦٓ إِلَى ٱلْمَدِينَةِ فَلْيَنظُرْ أَيُّهَآ أَزْكَىٰ طَعَامًا فَلْيَأْتِكُم بِرِزْقٍ مِّنْهُ وَلْيَتَلَطَّفْ وَلَا يُشْعِرَنَّ بِكُمْ أَحَدًا ﴿١٩﴾ إِنَّهُمْ إِن يَظْهَرُواْ عَلَيْكُمْ يَرْجُمُوكُمْ أَوْ يُعِيدُوكُمْ فِى مِلَّتِهِمْ وَلَن تُفْلِحُوٓاْ إِذًا أَبَدًا ﴿٢٠﴾ الكهف ﴾.

واتە: "گوتیان: پەروەردگارتان زانایە لەوەی چەندە لەو خەوەدا ماونەتەوە. بۆیە ئێستاش دوای وەخەبەرهاتننتان ئەم دراوە زیوینەتان بە یەکێکتاندا بۆ بـازاڕی نێـو شارەکە بنێرن تاکو حـەڵاڵترین‌و باشـترین خۆراکتـان بـەم پارەیـەی پێمانـە بۆتـان بکڕێت‌و، کە چووە نێو خەڵکیشەوە، با بـە هێمنـی‌و نـەرمی سـەودایان لەگەڵـدا بکات‌و بەهێواشی بەڕێدا بڕوات‌و کەس هەستی پێ نەکات، کە کێ‌یەو لـە کوێـوە هاتووە، چونکە ئەگەر خەڵکی کافری ئەو شارە شوێنەکەتان پێ بزانن‌و بیدۆزنـەوە، بەرد بارانتان دەکەن‌و دەتانکوژن، یان ناچارتان دەکەن، کە بتانگەڕێننەوە بـۆ نێـو ئایینە ناشایستەکەی خۆیان، گەر واش بکەن، هەرگیز بە سەرفرازی‌و ڕەزامەنـدیی خودا ناگەن".

ئەم ئاڕاستەو ڕێنموونیکردنەش، کـە بەهۆیـەوە نێردراوەکـەی خۆیـان بـۆ نێـو شارەکە نارد، چەندین واتاو سرووش‌و ئاماژەی لەخۆ گرتـووە، لێـرەدا ئامـاژە بـۆ هەندێکیان دەکەین:-

یەکـەم: شـیاویی ڕاسـپاردن:-

هەندێك لە زانایان لە وتەی هاوەڵانی نێو ئەشـکەوتەوە (فَٱبْعَثُوٓاْ أَحَدَكُم بِوَرِقِكُمْ)دا بەڵگەیەك لەسەر شیاویی ڕاسپاردن لە ئیـسلامدا وەردەگـرن، ڕێـسای

بەڵگە لێوەرگرتنەکەشیان ئەوەیە لاوەکـان کەسـێك لـەخۆیان راسـپارد بـۆ کڕینـی ئاتاجو پێداویستی خۆیان لەشارەکەو، پارەودراوی خۆیان پێسپاردبوو بۆ ئەو کارە.

پێشەوا (شنقیطی) لە (اضـواء البیـان): دا "شـیاوبوونی راسـپاردنو ڕاسـتیو دروستییەکەی دیاریکردوە ئەوەیە کە گوتوویانـە (فَٱبۡعَثُوٓاْ أَحَدَكُم بِوَرِقِكُمۡ) دەلالەتە لەسەر راسپاردنی ئەو نێردراوە، یان بە کڕینی خۆراك.

هەندێك زاناش گوتوویانە:- (ئەم ئایەتە بە ڕەهـایی دەلالـەت لەسـەر شـیاوو بوونی راسپاردن ناکـات، بـەڵکو بەڵگـەی سـڵکردنو ترسـاندنە، چـونکە ئەگـەر هەموویان بۆ کڕینی پێویستی یەکەیان دەرچن ئەوا دوژمنانیان لەگومانی خۆیانـدا پێیان دەزانن‌و ئەوانیش پاساوی خۆیان دەبێـت، بۆیـە ئایەتەکـە دەلالەتـە لەسـەر ڕاسپاردنی کەسێك، کە پاساوی هەیە لەجیاتی غەیری خۆی. ئیمام (ابو حنیفە)ش هەمان ڕای هەیەو، هەر ئەمەش وتەی (سحنون)ە، کـە لـە هـاوەڵانی (مالـك)ەو، دەربارەی راسپاردنی کەسێك بۆ نێو ناکۆكو دژەکان ڕەوا بکرێت"[1].

(شنقیطي) ئـەم سـەرنجەی لەمـەڕ راسـپاردن بەشـیاو دانـاوە تـاکو دەربـارەی ڕاسپاردن‌و بەشدارکردن‌و مەسەلەو بەڵگەو لێکۆڵینەوەکانی ئەو وتەیـە دەرببڕێـت‌و هەربۆیەش سی لاپەڕەی لە کتێبەکەی (اضواء البیان)دا بۆ تەرخان کردووە[2].

ئێمەش وای بۆ دەچین، کە (بەڵگە هێنانەوە بەو ئایەتە لەسەر ڕاستی ڕاسپاردن) لە ئایینی خۆماندا جێی تێڕامان‌و تاوتوێکردنە، چونکە ڕاست تر وایە بڵێین ئـەوە شەرعێکی پێش ئێمە بووە، نەك شـەرعێك بووبێـت بـۆ ئێمـە. هـەروەها وایـشی دەبیـنین، کـە ڕای هـەڵهێنجراوی (ئیمـام شـنقیطي) سـەبارەت بـە ڕاسـپاردن‌و بەشدارکردن دەرچوونە لەمانەوە سەر دەقەکە، ئەگەرچی ئاماژەکانی نێو دەقەکە لە تەفسیرکردندا واش بگەیەنن.

---

(١) (اضواء البیان، ٤ :٤٥).

(٢) (اضواء البیان ، ٣: ٤٥-٧٥)

دووەم: شـــــیاویی بەشــدارکردن:

(شنقیطي) بەڵگەهێنانەوەی هەنـدێك لـەزانایانی مەزهـەبی (ئیمـام مالـك)ی دەربارەی وتەی هاوەڵانی نێو ئەشکەوتەکە (فَٱبۡعَثُوٓاْ أَحَدَكُم بِوَرِقِكُمۡ) لەسەر ڕاستی وشیاویی بەشدارکردن هێناوەتەوە، وەك گوتویەتی: (هەنـدێك لـە زانایـانی سەر بەمەزهەبی ئیمام مالیك لـەم ئایەتـە پـیرۆزەوە شـیابوونی بەشـداریکردنیان خستۆتەڕوو چونکە ئەو لاوانە لەپارە زیوەکەدا بەشدارو هاوبەشبوون، کـە ناردیـان بۆ ئەوەی خۆراکیان بۆ پێ بکڕێت.

زانا (ابن العربي مالیکی) گوتوویەتی: (لەم ئایەتەدا هـیچ بەڵگەیـەك لەسـەر بەشدارکردن نیە ئەویش لەبەر ئەو ئەگەرەی لەوانەیە هەریەکە لەولاوانە بەشی خۆی بەتەنیا بەنێراوەکەیاندا ڕەوانەکردبێت تاخۆراکی خۆی بەتەنیا بۆ بکڕێت).

(شنقیطي)یش لە هەڵسەنگاندنی ئـەم وتەیـەدا گوتوویـەتی: (ئـەوەی کـە ابـن العربي- باسی کردووە بەباری بینراوو ڕواڵەتی ماناکەییدا ئاڕاستەکراوە)[1] ئێمەش لە هەڵسەنگاندنی ئەو جۆرە بەڵگەهێنانەوەو جیاوازیی بیروڕایانەش دا ڕامان وایـە کە (هیچ هۆکارو پێویستییەکمان پێی نابێت، چونکە ئەوە شەرعو یاسایەکی پێش ئێمە بووە، نەك شەرعێك بووبێت بۆ ئێمە، چـونکە لەدەقـەکانی خۆمانـدا هێنـدە بەڵگەمان لەسەر شیاویی بەشدارکردنو راسپاردن هەیە کە، بەسمانە.

سـێیەم: گـەڕان بەدوای خـۆراکی حەڵاڵو باشـدا:

ئەوان نوێنەرەکەی خۆیان، کە ناردیـان بـۆ نێـو شـار، ڕاسـپارد بەچـاوگێڕانو وردبینـیو، هێنـانی خـۆراك بۆیـان، پـاكو حـەڵاڵ بێـت (فَلۡيَنظُرۡ أَيُّهَآ

(١) اضواء البيان، ١٠: ٥٠.

أَزْكَىٰ طَعَامًا)..بێگومان فەرمان (فعل)ی (فَلْيَنظُرْ) بەڵگەیە لەسەر پێویستبوونی وردبوونەوەو چاوگێڕانو پشکنینی خۆراکی باشو هەڵبـژاردنی بەچـاکی. ئەمـەش زیاتر لەکاتی زۆریی حەرامو حوکمی نـەفامیو، کـەمی حەڵاڵـدا دەبێـت. مرۆڤـی موسڵمانیش لەم جۆرە بارودۆخەدا ئەوەی لـێ خـوازراوە، بـە وردیـیو وریاییـیەوە بەدوای خۆراکی حەڵاڵدا بگەڕێتو، حەرام هەڵنەبژێرێت.

لە ڕستەکەدا وشـەی (أَزْكَىٰ طَعَامًا)یـش ئاوڕدانەوەیـەکی جـوانی قورئانـە لـە خۆراکی پاكو خـۆشو حـەڵاڵ.. لـەبارەی مانـای (أَزْكَىٰ طَعَامًا)ەوە چـەند وتـەو بیروڕایەك هەیە، بۆ نموونە: (ابن عباس) گوتوویەتی: (مانـای- أَيُّهَآ أَزْكَىٰ طَعَامًا) واتە: (حەڵاڵترین خۆراك). هەندێك لەزانایانی تریش گوتوویانـە، واتـە: (خۆشـترین خۆراك) هەندێکی تریشیان گوتوویانە، واتە: (هەرزانترین خۆراك) چـەند زانایـەکی تریش گووتوویانە، واتە: (زۆرترین خۆراك) بەڵام (ئیمام ابن كثير) وتەی یەکەمی بە ڕاست وبەڕای یەکلاکراوە داناوەو گوتوویەتی: (مانای ڕاستی لەوتەی یەکـەم دایـە، چونکە مەبەستی لاوەکان لەخۆراکێکی باشو حەڵاڵدا بووە، سائیتر کـەم بووبێـت، یان زۆر بووبێت)[1].

چـوارەم/ قورئانو حـەزی گشـتی لە خـۆراکدا:

لە وتەی لاوەکان (أَيُّهَآ أَزْكَىٰ طَعَامًا)دا ئاماژەیەکی دی هەیەو مەبەسـتیان لـە (أَزْكَىٰ طَعَامًا) حەلالترینو چاکترینو خۆشترین خواردنـە.. لێـرەدا وشـەی (أَزْكَىٰ) ماناکانی پاكو گەیشتووییو چاکیو بەپیتیی دەگەیـەنێت. قورئـان ئـەوەمان لـێ دەخوازێت، حەزو میزاجمان لە هەڵبژاردنی جۆرەکـانی خـۆراكو پۆشـاکدا، بـەپێی ڕێنماییەکانی ئیسلامو ڕێساکانی حەڵاڵو حەرام بێت.

---

(١) تفسير ابن كثير/٣ ٧٧

له ڕێبازی نەفامیدا ئەم مەسەلەیە دەشێوێنرێت‌و، شوێنکەتووە نەفامەکانیش پیس‌و ناشیرینی دەکەن، چونکە حەزو میزاجەکانیشیان دەردەدارو شێوێنراوو ساختەن.

بێگومان خۆراکی باش لای ئەوان، کە بە (أَزْكَىٰ طَعَامًا)ی دادەنێن ئەوەیە بەپێی تازەترین شێوازو مۆدێلی کولاندن‌و لێنان‌و خواردن بێت، بێ ئەوەی هۆکارە ئاینیەکەی تێدا ڕەچاوبکەن یان لەبازنەی حەلاڵ‌و حەرامدا بیهێڵنەوە. ئەوەی زیاتر جێی داخە ئەوەیە، ئەم (بۆچوونە جاهیلییە لەسەر پاکژترین‌و باشترین خۆراک) هەندێك کەسی له موسڵمانانیش گرتۆتەوەو ئامادەنین مەسەلەی حەلاڵ‌و حەرام له خۆراکدا ڕەچاو بکەن، بەڵکو وای دادەنێ، گوایە لەگەڵ حەزی ساغ‌و میزاجی ڕاستدا ناکۆکەو پەیوەندیی بە هەڵبژاردنی چاکترین‌و ڕەوانترین خۆراکەوە نیە.

بێگومان پوختترین خۆراك لەژیاندا ئەوەیە خۆشترین‌و حەلاڵترینیان بێت پوخت ترین پۆشاکیش لەژیاندا ئەوەیە کەوا لەگەڵ ڕێساو ڕێنماییەکانی ئیسلامدا گونجاو بێت دیارە خۆراکی حەرام‌و، پۆشاکی حەرامیش ئەوەیە پیسترین‌و خراپترینیان بن.

حەزی موسڵمانیش، کە قورئان بەرزو بەڕێزی کردووەو، میزاجیشی، کە ئیسلام ڕێنماکارو ڕێکخەریەتی، خۆراکی حەرام‌و، پۆشاکی حەرام پەسەند ناکات، چونکە لەبازنەی شتەپیس‌و خراپ‌و ناپەسەندەکاندا دایاندەنێت.

هەر خۆراکێکی حەلاڵیش، پاك‌و پوختە، هەموو خۆراکێکی حەرامیش پیسە، هەموو پۆشاکێکی حەلاڵیش پاك‌و پوختە، هەموو پۆشاکێکی حەرامیش پیسە.

ئەم ئاماژە قورئانیەش ئەوەمان لێ دەخوازێت ئاوڕو سەرنجی ورد له ڕێنمایی‌و ئاڕاستەو پەندە جوانەکانی قورئان بدەینەوەو چەند بەڵگەیەکی ڕاستیان لێ دەربێنین، قورئانیش چەندەها ئاماژەی هەمەڕەنگ‌و چەندین سەرنجی هەمەگیرو هەمەلایەنەی لەسەر هەموو چەشنە بوارێکی ژیان تێدایە، گرنگیش ئەوەیە ئێمە بزانین چۆن ئاوڕیان لێبدەینەوەو وەریان بگرین‌و سەوداو مامەڵەیان لەگەڵدا بکەین.

پێنـجـەم/ "ولیتلطـــف"

لاوەکان، نێردراوەکەی خۆیان بۆ نێو شار بەوە راسپارد، کـە نـەرمونیان بێـت، بەباشیو بەنەرمونیانی مامەڵە لەگەڵ خـەڵکی شـارەکەدا بکـات، کاتێـک پێیـان دەگاتو، شتیان لێ دەکڕێت.

نەرمونیانییش لەگەڵیاندا بەوە دەبێت، کە لەخۆبوردوو، ساکارو، هـێمنو، رۆح سووکو، ئاسانکار بێت، ئەم راسپاردەیەی ئەوان بۆ ئەو نێردراوە کەنەرمونیان بێت ئاوڕدانەوەیـــەکی زیرەکانـــەیان بـــووە لـــە گرنگیـــی نـــەرمونیانیو ســـاکاریو لـەخۆبووردوویی لەژیانـداو، لـە پەیوەنـدی کـردن بەخـەڵکیو مامەڵـە لەگەڵـدا کردنیانو، لە کڕینو فرۆشتنندا.

ئەمەش ئاوڕێکی پێویستو ڕێنماییەکی گرنگە بۆ هـەر موسـڵمانێکو، ئـەوە دووپاتدەکاتـــەوە، کـــەوا ژیـــان تـــەنها بـــە نـــەرمونیانی ڕێکـدەبێتو، بێگومـــان پەیوەندیشی لەگەڵ کەسانیتردا تەنها بەنەرمونیانی دەبێت، دیارە مامەڵەکردنیشی لەگەڵیاندا لە گشت بوارە هەمەجۆرەکانی کارو، لەهەموو لایەنەکانی ژیاندا تـەنها بە نـەرمونیانی بەدیـدێتو سـەردەکەوێت. بەڕاسـتی جیاوازییـەکی هێجگـار زۆر لەنێوان پیاوێکی (نەرمونیان لەگەڵ خەڵك)و پیاوێکی تـری (خـراپو دڵـڕەقو قـین لەدڵو توورە)دا هەیە نەرمونیانیو هێمنیو چاوپۆشـیو بەسـۆزیی، پەیوەسـتن بـە ئاکاری جوانو نەفسی ڕەزامەندو خوونەریتی هێدیەوە، دەشێت ئەم ڕەوشتە جوانانە بە تاقیکردنەوەو کۆشـشکردنو کۆڵنـەدانو هـەوڵی بـەردەوام دەسـتەبەر بکرێـت. ئارامی بەئارام گرتنو، نەرمونیانییش بەرەحمو سۆزبەخشین دەبێـت.

قورئـانی پیرۆزیـش ئامـاژەی بـۆ چـاکیی نـەرمونیانیو گرنگـی چاوپۆشـیو ئاسانکارییو نیعمەتی رۆح سووکی لەگەڵ خەڵکیدا کـردووە، ئەمـەش لەکاتێـکدا خودا ئەو ئاکارە بەرزەی بە پێغەمبەرەکەی ﷺ بەخشیوەو پێی فەرمووە:

﴿ فَبِمَا رَحْمَةٍ مِّنَ ٱللَّهِ لِنتَ لَهُمْ وَلَوْ كُنتَ فَظًّا غَلِيظَ ٱلْقَلْبِ لَٱنفَضُّواْ مِنْ حَوْلِكَ فَٱعْفُ عَنْهُمْ وَٱسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَشَاوِرْهُمْ فِي ٱلْأَمْرِ لَهُمْ .. ﴿١٥٩﴾ آل عمـران ﴾. واتـه " ئەی پێغەمبەر بەهۆی ڕەحمەتی خوداوە تـۆ نـەرمونیان بوویـت لەگەڵیانـدا، دەنـا ئەگەر کەسـێکی دڵـڕەق‌و تونودتیژبوویتایـە، هـەموویان لـەدەورت دەتەکینـەوە. دەتۆش لێیان ببوورە وداوای لێخۆشبوونیان لەخودا بۆ بکـەو ڕاوێـژو تەگبیریـشیان لەسەر کاروبارەکان پێبکە".

هەروەها پێغەمبەری خوداش ﷺ لە چەندین فەرموودەیدا، هانی داوین لەسەر نەرمونیانی‌و ڕەحم‌و بەزەیی لەگەڵ موسڵمانانـدا، لەو فەرموودانەش:-

- وەك ئەوەی، کە (مسلم) لە(جریری کوڕی عبدالله) وە – خودا لێی ڕازی بێت- گێڕاویێتییەوە، کە پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: (**(مـن يحـرم الرفـق يحـرم الخير كله)**)[1].. واتە "هەرکەسێك بە نەرمونیانی بێبەش بوبێـت، ئـەو لـە هـەموو خێرێك بێبەش کراوە ".
- هەروەها (مسلم) لە (عائشة)وە گێڕاویێتییەوە کە پێغەمبەر ﷺ فەرمویەتی: (**(یا عائشة ان الله رفيق يحب الرفـق، ويعطـي علـى الرفـق مـالا يعطـي علـى العنف)**)[2]. واتـە.. "ئـەی (عائـشە)خـودا نەرمونیانـەو، نـەرمونیانیی پـێ خۆشەو، ئـەو پاداشـتەی لەسـەر نـەرمونیانی دەیبەخـشێت، هـەرگیز لەسـەر توندوتیژی نایبەخشێت".

ئەمەش بانگەوازێکە بۆ ئێمە، لە هاوەڵانی ئەشـکەوتەکەوەو لـە قورئـانو لـە پێغەمبەری خوداشەوە ﷺ بۆ ئـەوەی لـە ژیانمانـدا نـەرمونیان بـین، لـە گفتـارو کردارەکانمانو، لە ژیانو پەیوەندییەکانمانو لە ئاشنایەتی‌و سەوداو ئاڵوێرییەکانماندا هەر نەرمونیان بین.. ئیدی ژیان بەئاسوودەیی‌و بەختەوەری‌و خێـرو خۆشـی بەسـەر

---

(١) رواه مسلم في (٤٥) كتاب البرو الصلة، باب (٢٣) فضل الرفق/ حديث (٢٥٩٢).
(٢) رواه في كتاب البـرو الصلة، باب الرفق، حديث رقم (٢٥٩٣).

دەبەین‌و، پەیوەندییەکانیشمان لەگەڵ کەسانی‌تردا لە خۆشی‌و نەرمونیانی‌و چاکیدا دەبێت خوداش فەرموویەتی: ﴿...وَقُولُواْ لِلنَّاسِ حُسْنًا...﴾ البقرة (٨٣)، واتە.. "قسەی جوان‌و بەجێ‌و ناسك لەگەڵ خەڵکیدا بکەن".

هەروەها فەرموویەتی: ﴿وَلَا تَسْتَوِي ٱلْحَسَنَةُ وَلَا ٱلسَّيِّئَةُ ٱدْفَعْ بِٱلَّتِي هِيَ أَحْسَنُ فَإِذَا ٱلَّذِي بَيْنَكَ وَبَيْنَهُۥ عَدَٰوَةٌ كَأَنَّهُۥ وَلِيٌّ حَمِيمٌ (٣٤) وَمَا يُلَقَّىٰهَآ إِلَّا ٱلَّذِينَ صَبَرُواْ وَمَا يُلَقَّىٰهَآ إِلَّا ذُو حَظٍّ عَظِيمٍ (٣٥)﴾ فصلت، واتە: (چاکە‌و خراپە وەك یەك نین. ئەوەی وتەی چاك‌و پەسەندی هەیە. یەکسان نیە لەگەڵ ئەوکەسەی، کە وتەی خراپ‌و ناپەسەندی هەیە. تۆش ئەی پێغەمبەر ﷺ بە هێمنی‌و نەرمونیانیی خۆت هەڵوێستی باشتر لەئاستیاندا بنوێنە وئیدی ئەوکەسەی دوژمنایەتی لەگەڵتا هەیە دەبێتە هاوڕێیەکی نزیکت، وەك ئامۆزایەك یان وەك کەسێکی نزیکتی لێ دێت. ئەم ئاکاری وەڵامدانەوەی (خراپە) بەچاکەیەش، تەنها ئەوکەسانە پێی بەهرەمەندن کە ئارامیان لە بەرامبەر کەسانی خراپ‌و بەدکاردا گرتووە، هەرکەسیش ئەم ئاکارە جوانەی ئارامگرتنی هەبێت زۆر بەختەوەرەو بەختێکی زۆری لە پێشبڕکێی بەدەستهێنانی خێرو هەڵوێستی چاکەدا هەیە.

شەشەم: شاردنەوەی دەنگ‌و باسی خۆیان لە گەلەکەیان:

هەر لەو راسپاردانەی لاوەکان بەنێردراوەکەیان ئەوەبوو، هەواڵ‌و دەنگوباس‌و مەسەلەکەیان لەگەلەکەیان بشارێتەوە: ﴿وَلَا يُشْعِرَنَّ بِكُمْ أَحَدًا (١٩) إِنَّهُمْ إِن يَظْهَرُواْ عَلَيْكُمْ يَرْجُمُوكُمْ أَوْ يُعِيدُوكُمْ فِي مِلَّتِهِمْ وَلَن تُفْلِحُوٓاْ إِذًا أَبَدًا (٢٠)﴾ الکهف، واتە:.. " با هیچ کەسێك هەستتان پێنەکات‌و بە هەواڵ‌و دەنگوباستان نەزانێت، چونکە ئەگەر بە کاروبارتان بزانن بەردبارانتان دەکەن‌و

دەتـانکوژن، یـاخود دەتانخەنـە سـەر دینـی خۆیـانو، بـەم ڕەنگـەش هەرگیـز سەرکەوتوو نابن".

ئەوان پێشتر داوایان لە نێردراوەکەیان کرد، لەگـەڵ خـەڵکی شـاردا نـەرمونیان بێت وەك ئەوەی لە جموجووڵیداو لە گەیشتنە نێـو شارەکەشـدا، نـەرمونیان بێـت. هەروەها لەکڕینی خۆراکەکەو، لە هەڵسوکەوتیو لە گەڕانەوەشدا هێندە نەرمونیان بێت کە مەسەلەکەی خۆییان لـێبشارێـتەوەو هیچ گومانێکی لـێ نەکەنو شك لە مەسەلەکەی نەکەنو دوای نەکەونو شوێن پێی هەڵنەگرن. ئـەوان (واتـە لاوەکـانی نێو ئەشکەوتەکە) هۆی ئـەم نهێنگیریـیو نـەرمونیانیو مەسـەلە حەشـاردانەیان ئەوەبوە، کەوا بێگومان، ئەگەر گەلەکەیان پێیان بزانو پەردە لەسەر مەسەلەکەیان هەڵدەنەوەو بگەنە ئەشکەوتەکەیانو رازی مانەوەیان دەربخـەن، ئـەوا بـەردبارانیان دەکەنو دەیانکوژن، یاخود دەیانگێڕنـەوە بـۆ سـەر ئـەو ئاینـە پووچـەڵەو ڕێبـازە ناڕاستەکەیانو، وایان لێ دەکـەن باوەڕیـەخودا نـەهێننو، هـاوەڵ (شـەریك)ی بـۆ دابنێن. بەم رەنگەش هەرگیز سەرکەوتوو نابن، نە لە دنیاو، نە لە ڕۆژی دواییشدا.

لەمەوە تێدەگەین، کە بێگومان هاوەڵانی نێو ئەشـکەوتەکە سـووربوون لەسـەر شاردنەوەی مەسەلەکەیانو، کە نابێت هـیچ کەسـێك پێیـان بزانێـت. هەربۆیـەش ویستوویانە خۆیان لەچاوانیان بشارنەوە.

ئەمەش ئاماژەیە کەبۆ شیاویو ڕەوایی شـاردنەوەی ڕێکخـستن. کـەبێگومان دەشێت بانگەوازکاران شێوازی ڕێکخستنیان لەگەلەکەیان بشارنەوەو هـەموو جمو جووڵێکیان بەنهێنی بێت و کەس پێیان نەزانێتو خۆشیان بۆیـان دەرنەخـەن، کـە سەر بە چ تاقمو لایەنێکنو پەیوەندییان پێوەیان چۆنەو چەندە!!

دیارە دەشێت (کاری ڕێکخستنی ئیسلامی)یش بەنهێنیو پەنهانی بێت، ئەگەر هۆو زەرورەت وابخوازێت. بێگومـان دوژمنـانی ئـەم ئاینـە دەیانـەوێت دەسـتی بەسەردا بگرنو، دژایەتی پیاوانو سەربازانی بکەنو، هـەموو رەنـگو شـێوەیەکی کاری ئیسلامی بسڕنەوە. خـۆ ئەگـەر بانگـەوازکاران لـەو جـۆرە ژینگەیـەی وەك سەردەمی ئەم لاوانە دابوونو، لە قۆنـاغێکی لاوازیو بێدەسـەڵاتیدا بـوون، ئـەوا

بۆیان دەشێت کە ڕێکخستنەکەیان بەنهێنی بێتو کاروباری خۆیان لـە ناحـەزانیان بشارنەوە. بەڵام پێویستە لەسەریان کەوا کەسانی تریش بـۆ ئـەو ڕێبازەیـان بـانگ بکەنو، ئیسلامبوونی خۆیان بۆ ئاشکراکەنو، ئامۆژگاریی گەلەکەشیان بکەنو لە هەوڵی سەرخستنی ئاینەکەیاندا بـن نـەك هـەر لێـی دانیـشنو بـەو نهێـنگیریو مەسەلە شاردنەوەیەوە سەرقاڵ بن، واز لە بەجێهێنانی ئەرکەکەیان بهێنن.

بێگومـان ڕێکخـستنو پێکـەوە جۆشـدانی (بـزاوتو ڕێکخـستنی نهێنـی)و (بانگەوازو ڕوونکردنەوەی ئاشکرا) ئاتاجیان بەهاوسەنگیو زیرەکیو دانایی هەیە، جگە لە ئاتاجی زۆریان بەیارمەتیو ڕێنمایی خوداش.

قورئانی پیرۆزیـش چـەندین نموونـەو پەنـدی لەسـەر (نهێنیگیریـیو پـەنهانیو باسنەکردنی کارو چالاکی لـەلای کەسـانی تـر) پیـشان داویـن، وەك بەسـەرهاتی خوشکەکەی (مووسا) کە بە راسپاردەی دایکیی کەوتە شوێن هەواڵی براکەیو لـە دوورەوە چاودێریی دەکرد بێ ئەوەی ناحەزانیان پێی بزانن.

لە ژیاننامە (سـیرە)ی پێغەمبەریـشدا ﷺ گـەلێك نموونـەی لـەم چەشـنەمان لەسـەرکاری پـەنهانی پێغەمبـەری خـودا ﷺ هەیـە کـە چـۆن ڕێکخـستنە ئیسلامییەکەی لە یەکـەمین قۆنـاغی بانگـەوازەوەو لـە هـەردوو بـارودۆخی نێـو (مەککە)و (مەدینە)شدا تا دواقۆناغ بەڕێوە بردووە. دیارترین نموونەش لـەم ڕووەوە ئـەو بەرسـەرهاتانەیە کـە (ابـو ذری غفـاری)- خـودا لێـی رازی بێـت- لەسـەر موسڵمانبوونی خۆی گێڕاویێتییەوە کەوا باسی هەڵوێستی (فاطمـەی کچی الخطاب) لە بەرامبەر دایکی (ابوبکری صدیق)دا دەگێڕێتەوە، کاتێك (فاطمة) هاتووە بۆلای ئـەو ژنـەو پرسـیاری دەربـارەی پێغەمبـەر ﷺ لـێ کـردووە.. هـەروەها، کـە پێغەمبەریش ﷺ مامی (واتە —عبـاس-ی خـودا لێـی رازی بێـت) راسـپاردووە بەوەی لە مەککەدا بمێنێتەوە، تاکو هەواڵو دەنگوباسی دانیشتوانەکەی لەوێوە بە موسڵمانان بگەیەنێت.

"حیکمەت لە ناردنی نێردراوەکەیان‌و، ئاشکرابوونی بەسەرهاتەکەیان"

خودا فەرموویە: ﴿وَكَذَٰلِكَ أَعْثَرْنَا عَلَيْهِمْ لِيَعْلَمُوٓاْ أَنَّ وَعْدَ ٱللَّهِ حَقٌّ وَأَنَّ ٱلسَّاعَةَ لَا رَيْبَ فِيهَآ ..﴾(٢١) الكهف " لە چیرۆکی هاوەڵانی نێو ئەشکەوتەکەدا بۆشاییەکی هونەریی هەیە، بۆشاییەك لەنێوان ناردنی یەکێکیان بۆ بازاڕی نێو شارەکە، تاکو خۆراکیان بۆ پەیدا بکات‌و، لەنێوان گەڕانەوەی ئەو نێردراوەشیاندا بۆ لایان لە ئەشکەوتەکە، لەم بۆشاییە هونەرییەدا بەسەرهات‌و مەسەلەکەیان ئاشکرا دەبێت بۆشایی ی ڕۆشتنی ئەم پیاوە، تاگەیشتۆتە شارەکەو ئەو دیاردە سەیرو سەمەرانەی، کە چاوی پێیان کەوتووەو ئەو هەڵسوکەوت‌و مامەڵانەی لەنێوان خۆی‌و دانیشتوانی شارەکەدا بووەو، گەڕانەوەشی بە سەرسامی‌و سەرسوڕمانەوە بۆ لای هاوەڵەکانی لە ئەشکەوتەکەدا بە ڕاستی بۆشایی‌و پانتاییەکی هونەرییانەیە، کە هیچ شتێکی لە ڕیوایەتە ڕاستەکان‌و لە ناڕاستەکانیشدا لەبارەوە بەدیی ناکەین.

قورئانی پیرۆزیش هیچی لەبارەوە نەخستۆتەڕوو، ئەمەش وەك ئەوە وایە، خوێنەر بانگ کات بۆ ئەوەی بە بیروخەیاڵی خۆی, هۆیەك بۆ ئەو بۆشاییە دیاری بکات‌و، هەر بە بیروبۆچوونی خۆیشی ڕووداوو پێشهاتی کتوپڕی لەو بۆشاییەدا مەزەندە بکات. لێرەدا تەنها ئەوەندە هەیە کە (نێردراوەکەیان بۆ نێو شار) کارەکەی لێ ئاشکرا بووەو، (ناشزانین چۆن) بۆ لای هاوەڵەکانی لە ئەشکەوتەکەدا گەڕاوەتەوەو، ئەی داخۆ چۆن خەڵکی شارەکە دوای کەوتوون‌و، کاتێك گەیشتوونەتە بەر دەرگای ئەشکەوتەکە، هەموو لاوە ئیماندارەکانیان بەمردوویی تێدا دیوەتەوەو، ئەم جارەیان بەڕاستی بە واقیعی مردوون.

بێگومـــان خـــودا هـــاوەڵانی ئەشـــکەوتەکەی بـــۆ خـــەڵکی ئاشـــکراکردووەو وای لەخـــەڵکی شـــارەکە کـــردووە پێیـــان بـــزانن‌و هەڵوێـــستە لەئاســـت مەســـەلەو بەسەرهاتەکەیاندا بکەن، قورئان حیکمەتی ئەمەی لـەوەدا دەرخـستووە، بەدوایـدا هـــــاتووە: ﴿وَكَذَٰلِكَ أَعۡثَرۡنَا عَلَيۡهِمۡ لِيَعۡلَمُوٓاْ أَنَّ وَعۡدَ ٱللَّهِ حَقّٞ وَأَنَّ ٱلسَّاعَةَ لَا رَيۡبَ فِيهَآ﴾ واتە: "بەمڕەنگە (بەو جۆرەی کـە نێردراوەکـەیان چـۆتە نێوشـارو، خەڵکی شاریش بەنهێنیەکەیان زانیوە دوای کـەوتوون‌و، پاشـان چاویان بەهـەموو لاوەکان کەوتووە کەوا تازەو لەکاتێکی کەمـدا بەڕاسـتی گیانیـان لـێ کێـشراوە، بەمڕەنگە کاروبارو بەسەرهاتیانمان بۆ خـەڵکی شـارەکە دەرخـستووە تـاکو بـزانن کەبێگومان بەڵێنی خوداو تواناو قودرەتی خودا لەسەر زیندووکردنـەوەی مـردووان راستەو حەقەو، دەبا ئەوانەی ئەم وتەو بەسەرهاتانە بەدرۆ دەخەنەوە بزانن ئەمەیـە وەعدی خوداو بزانن بێگومان رۆژی دوایی هەر دێتە پێشەوەو هیچ گومانێکی تێدا نیە".

حاڵ‌و مەسەلە ئاوابووە تاکو خەڵکی شارەکە بزانن کە بـەڵێنی خـودا ڕاسـتەو قیامەت شك‌و گومانی تێدا نیە. بەڵێنی خودا بۆ بەندە ئیمانداره‌کانیـشی ڕاسـتەو هیچ لارییەکی تێدا نیە، خـودا لەگەڵیاندایـە بەهـەموو شـێوازێکی سەرپەرشتی کردنیـان‌و پاراسـتنیان‌و سەرخـستنیان‌و راگیرکردنیـان لەسـەر ڕێبازەکـەی دەبـا هەرکەسێك، مەرجە خوازراوەکان جێبەجی بکات، تەواو دڵنیا بێت لـە بـەدیهاتنی بەڵێنی خودا.

ئـەوەتا هـاوەڵانی نێـو ئەشـکەوتەکە پـەنایان بردۆتـە بـەرخوداو خـوداش لەگەڵیانـدابووەو پاراسـتوونی‌و بـەرگریی لێکـردوون‌و، لاشـەکانیانی بەسـاغی هێشتۆتەوە لەکاتێکدا ئەوان بۆماوەی سێ سەد ساڵ لەخەودا بوون.

پاشان خودا مەسەلەکەیانی ئاشکرا کردۆتەوە تاکو خەڵکی شارەکەو (کەسـانی دوای خۆیـان ونـەوەکانی دواتریـان) بـزانن، رۆژی دوایـی (رۆژی زیندووکردنـەوە)

هەردێت‌و گومانی تێدانیە. شێوازو هۆکاری بەڵگە هێنانەوە بە چیرۆکی هاوەڵانی نێو ئەشکەوتەکە لەسەر زیندووکردنەوە لەرۆژی قیامەتدا ئەوەیە، ئەوان سی سەدو نۆساڵ خەوتوون‌و، رۆحەکانیشیان لەو ماوە درێژەدا لەلاشەکانیان جیابووەتەوەو، پاشان خودا رۆحەکانیانی بەبەرلاشەکانیاندا کردۆتەوەو، ئیدی لەخەوەکەیان هەڵیساندوون‌و وبیێداری کردوونەتەوە.

جا مادام خودا بەتوانایە لەسەر ئەوەی، کە ئاوایان بەسەر بێنێت ولەو خەوە درێژەش بەخەبەریان بێنێت، ئەوا بەتواناشە لەسەر زیندووکردنەوەی خەڵکی لە رۆژی قیامەتداو بەتوانایە لەسەر ئەوەش، جارێکی دی رۆحەکانیان بە بەر لاشە رزیوەکانیاندا بکاتەوە.

بە ڕاستی چیرۆکی هاوەڵانی ئەشکەوتەکە لەبەهێزترینی بەڵگە کردەیی (عملی)یەکانی قورئانە لەسەر زیندووکردنەوەی خەڵکی لە رۆژی قیامەتدا، ئەم بەڵگە قورئانیەش بەردەوام ئاماژەو دەلالەتی خۆی، تا ڕۆژی قیامەت دەگەیەنێت..

"گەلەکەیان لەئاستیاندا بوون بەدوو بەشەوە"

گەلەکەیان لەسەر مەسەلەی لاوەکان ناکۆکییان تێ کەوتووەو، واپێ دەچێت دوای ئەوسێ سەدەیە گەلەکەیان باوەڕدار بەخودا بوونو یەکخواپەرستی (توحید)یان رەچاو کردووە، وەك خوداش لەبارەیانەوە فەرموویەتی: ﴿إِذْ يَتَنَـٰزَعُونَ بَيْنَهُمْ أَمْرَهُمْ ۖ فَقَالُوا۟ ٱبْنُوا۟ عَلَيْهِم بُنْيَـٰنًا ۖ رَّبُّهُمْ أَعْلَمُ بِهِمْ ۚ قَالَ ٱلَّذِينَ غَلَبُوا۟ عَلَىٰٓ أَمْرِهِمْ لَنَتَّخِذَنَّ عَلَيْهِم مَّسْجِدًا ﴿٢١﴾ الكهف﴾.. کەواتە ئەوان دەربارەی لاوەکان بوون بە دوو کۆمەڵەوە:

<u>کۆمەڵی یەکەم</u>/ ئیمانداره ڕاستو چاکەکانن، کە گوتوویانە (بینایەکیان لەسەر دروست بکەنو خوداش خۆی لەکاروبارياندا زانایەو چییان لێ دەکات).

بێگومان ئەوان داوای دروستکردنی بینایەکیان لەسەریان کردووە،ئەم بینایەش مزگەوت نیە، یاخود بۆ مەبەستی بە پیرۆزدانانی لاوەکان نیە، بەڵکو بۆ مەبەستی رێزلێنانیان بووە کەلاشەکانیان دفن بکرێتو، بنێژرێنو، لەو بینایەدا بپارێزرێت. وەك زانراویشە، ڕێزنان لەمردوو ئەوەیە بنێژرێت. ئەم باوەڕدارانەش زۆر بە مەسەلەکەدا رۆنەچوون، چونکە دەیانزانی، کە هیچ ئامێرو ئامرازێکیان بۆ پشکنین ولێکۆڵینەوەو دیراسەو شیتەڵکاری نیەو، مادام ئەم جۆرە ئامرازانەشیان بەدەستەوە نیە، ئەوا نابێت پەنا بەرنە بەر گریمان وگوتەرەکاریو ئەفسانەکان، هەروەها نابێت کاتو هەوڵو عەقڵ و فیکریشیان لەشتێکدا، کە بۆیان یەکلا ناکرێتەوەو، سوودێکیان پێ نادات بەفیڕۆ بدەن. کەوا بوو تەنها ئەوەیان لەسەرە، مەسەلەکە بخەنە پاڵ زانستی خوداو، زانینی بنجو بناوانی بەسەرهاتەکەش هەر بۆ خودای پاكو زاناو

شـارەزا بگێڕنـەوە، هەربۆیـەش گوتوویانـە (رَّبُّهُمْ أَعْلَمُ بِهِمْ) بێگومـان (ئیمانداریێتیو باوەڕهێنانیان بـەخودا) ڕێنمـایی کـردوون بـۆ ئـەو بیروڕایـەو سرووشی ئەو وتەیەی (رَّبُّهُمْ أَعْلَمُ بِهِمْ) پێگەیاندوون ئێمەش بـەهۆی ئـەو باوەڕەیانەوە بەباوەڕدارمان داناون.

کۆمەڵی دووەم/ ئەو حاکمو دەسەڵاتدارە کار بەدەستانەیانن کـە قورئـان بەوەسـفی (ٱلَّذِينَ غَلَبُواْ عَلَىٰٓ أَمْرِهِمْ)ناوی هێناونو، بیروڕایان وابووە، مزگەوتێك لەسەر هـاوەڵانی نێـو ئەشـکەوتەکە بینـات بنرێـت: قَالَ ٱلَّذِينَ غَلَبُواْ عَلَىٰٓ أَمْرِهِمْ لَنَتَّخِذَنَّ عَلَيْهِم مَّسْجِدًا ، واتـە: " ئەوکەسـانەش، دەسـەڵاتداربوونو دەسەڵاتیان لەکاروباری لاوەکانو ناوچەکەدا بوو گوتیان: (ئێمە بڕیار دەدەین، مزگەوتێك لەسەریان دروست بکەین". لەم وتەیەی دەسەڵاتدارەکاندا هەستێکی خۆ بەزل زانینو خۆبەگەورە دانانو خۆسەپاندنو دیکتاتۆرییش بەدیی دەکەین، چونکە ئەوان بەسـەرگەلەکەیاندا (دەربـارەی کاروبـاری لاوەکـان) زاڵ بـوونو ڕکێفیان لەسەر توندکردوونو، بە لووتبـەرزیو خۆبـەزل دانانـەوە مامەڵـەیان لەگەڵدا کردوونو بەزەبرو زەنگێکی وەهاشەوە قسەیان لەگەڵدا کردوون، بواری هیچ گفتوگـۆو موناقەشـەیەك، یـان پاشـگەزبوونەوە لـە بیروڕاکـەیانی تێـدا نەماوەتەوە بەتوندی گوتوویانە: (لَنَتَّخِذَنَّ عَلَيْهِم مَّسْجِدًا).

کاتێك زانایانی تەفسیریش، لە نووسـینی تەفـسیرەکانیاندا گەیـشتوونەتە ئـەم جێگەیە، دەربارەی حوکمی (بنیاتنانی مزگەوت لەسەر گۆڕەکـان) دواون وچـەندین فەرموودەی پێغەمبەریان ﷺ لەوبارەیەوە دیاری کردووە، کە بنیاتنانی مزگەوتیان لەسەر گۆڕەکان تێـدا قەدەغـەکراوەو، کـە نـەفرەتی خـودای تێدایـە بۆجوولەکـەو دیانەکان بەهۆی ئەوەی، گۆڕی پێغەمبەرانو پیاوچاکانیان کردۆتە پەرستگا.

لەو فەرموودانەش:-

١- (مسلم) لە (عائشة)وە – خودا لێی ڕازی بێت – گێڕاوێتییەوە: (أم حبيبة)و (ام سلمة) لە (حەبەشە) کڵێسەیەکیان بینیوە، کەوا چەندین وێنەو نیگاری پێغەمبەرانی خودای تێدا کێشراوەو ئەمەیان بۆ پێغەمبەری خودا ﷺ گێڕاوەتەوەو ئەویش فەرمویەتی: **((ان اولئك اذا كان فيهم الرجل الصالح فمات، بنوا على قبره مسجداً، وصوروا فيه تلك الصور، اولئك شرار الخلق عند الله يوم القيامة))**[1]. واتە: " ئەو جوولەکەو گاورانە ئەگەر پیاوێکی باشیان تێدا بمردایە، پەرستگایەکیان لەسەر گۆڕەکەی دروست دەکردو ئەوجۆرە وێنەو نیگارانەشیان تێدا دەکێشا، بەڕاستی ئەوانە لەقیامەتدا لەلای خودا خراپترین خەڵکن".

٢- (مسلم) لە (عائشة)وە –خودا لێی رازی بێت- گێڕاوێتییەوە، پێغەمبەری خودا ﷺ لە نەخۆشییەکەی دواجاریدا، کە لێی هەڵنەسایەوە فەرمووی: **((لعن الله اليهود والنصارى اتخذوا قبورا أنبيائهم مساجد))**[2]. واتە " نەفرەتی خودا لە جوولەکەو گاورەکان بێت کە گۆڕەکانی پێغەمبەرانیان کردۆتە چەند پەرستگایەك".

٣- (مسلم) لە (جندب)ەوە (خودا لێی رازی بێت) گێڕاوێتییەوە، گوتوویەتی: (گوێم لە پێغەمبەری خودا بوو ﷺ لەپێش مردنیدا پێنج ناوی هاوەڵی تەنیای هێناو فەرمووی: **((اني أبرأ الى الله، ان يكون لي منكم خليل، فان الله تعالى قد اتخذني خليلا، كما اتخذ إبراهيم خليلا ولو كنت متخذا من أمتي خليلا لاتخذت ابابكر خليلاً الا وان من كان قبلكم كانوا يتخذون قبور انبيائهم**

---

(١) مسلم، كتاب (٥) المساجد ومواضع الصلاة، باب (٣) النهي عن بناء المساجد على القبور، حديث (٥٢٨).

(٢) مسلم ، حديث (٥٢٩).

وصالحهیم مساجد. الا فلا تتخذوا القبور مساجد، اني انهاکم عن ذلك))[1]...

واتە: " من پەنا دەگرم بەخودا لەوەی، تاکە هاوەڵێکی هەڵبژاردە لەئێوە بۆخۆم دابنێم، چونکە خودا خۆی منی کردووە بەتاکە هـاوەڵی هەڵبـژاردە، وەك چـۆن (ئیبراهیم)ی کردۆتە تاکە هاوەڵی هەڵبژاردەی پـاك و دڵـسۆز. خـۆ ئەگـەر لـە نەتەوەکـەم، تاکـە یـەك هاوەڵـێ پـاك و هەڵبـژاردەم بـۆ خـۆم دابنایـە، ئـەوا (ئەبوبەکر)م بەو جۆرە هاوەڵـە دادەنـا، بـەڵام کەسـانی و گـەلانی پـێش ئێـوە گۆڕەکانی پێغەمبەرانیان دەکردنە چەند پەرستگایەك، جـا ئێـوەش ئـەو جـۆرە گۆڕانە (واتە گۆڕەکەی مـن و گـۆڕی پیاوچـاکانی نەتەوەکـەم) مەکەنـە چـەند مزگەوتێك، چونکە من بە تەواوی ئەوەم لێ قەدەغە کردوون".

لەم فەرموودانەوە ئەوە تێدەگەین، گەلانی پێش ئیسلام سەرزەنشتکراون لەسەر بنیاتنانی پەرستگاو مزگەوت لەسەر گۆڕی پێغەمبەرانیان و پیاوچاکانیان. تەنانەت لەسەر ئەم تاوانە نەفرەتیان لێکراوە. ئەمەش دەلالەتە لەسـەر ئـەوەی کەئەوانـەی سووربوون لەسەر بنیاتنانی مزگەوت لەسەر گۆڕەکانی هاوەڵانی نێو ئەشـکەوتەکە، لەئیمانداره چاکەکان نەبوون و، بیروڕاشیان ڕاست یان پەسەند نەبووە، هـەروەها لـە جەختکردنـەوەیان لـەو ڕسـتەیەی (لَنَتَّخِذَنَّ عَلَيۡهِم مَّسۡجِدٗا)دا واتێدەگـەین، حاکم و دەسەڵاتدارەکان ئەو رایەی خۆیان، کە لەسـەری ڕژدبـوون، بـەجێ هێنـاوەو مزگەوتیان لەسەر ئەو ئەشکەوتە بنیات نـاوە، بـەڵام قورئـان هـیچ شـتێکی وای لەبارەی بنیاتنانی مزگەوتەکەوە باس نەکردوە، بەڕوونیش ئامـاژەی بـەوە نـەداوە، ئاخۆ دروستکراوەو کارەکە تەواوکراوە یان نا..؟ ئەمەش لەبەر دوو هۆ:-

یەکەم/ بێگومان قورئان لە شێوازی گێڕانەوەی چیرۆکەکاندا هەمیـشە بۆشـاییەکی هونەری جێدێڵێت، تاکو بوار بدات بەبیرو خەیاڵی خوێنەرو، تـا خوێنـەر خـۆی

---

(١) مسلم، حدیث (٥٣٢).

ئەو بۆشاییه پڕبکاتەوە. ئێمەش وەك خوێنەر لێرەداو لـەم چـیرۆکەدا خـەیاڵمان دەچێتە سەر ئەو گەلە، سـەرگەرمی بنیاتنـانی مزگەوتەکـە بـوونو لەخـەیاڵی خوێنەریشدا وێنەی مزگەوتەکە دەکێشرێت کەوا لەسەر ئەشکەوتەکە بنیاتنراوە.

دووەم/ لەبەر بێزراوی (کراهیة)ی کاری بنیاتنانی مزگەوت لەسـەرگۆڕەکانو لەبـەر بێزراویی ئەوکارەش کـەوا جێبـەجێکارانی کردوویانـەو، خـوداش خـۆی زانـاو ئاگادارە لێیان.

"سـێ وتـە لەسـەر ژمارەی لاوەکـان"

قورئانی پیرۆز ئاماژەی بۆ جیـاوازیی وتـەو بـیروڕای خـەڵکی لەسـەر ژمـارەی هاوەڵانی نێو ئەشـکەوتەکە کردووەو، لەمبارەیەوە سێ وتەی خەڵکی هێناوەتـەوە، وەك لە فەرمایشتەکەی خوادا هاتووە:

﴿ سَيَقُولُونَ ثَلَاثَةٌ رَّابِعُهُمْ كَلْبُهُمْ وَيَقُولُونَ خَمْسَةٌ سَادِسُهُمْ كَلْبُهُمْ رَجْمًا بِالْغَيْبِ وَيَقُولُونَ سَبْعَةٌ وَثَامِنُهُمْ كَلْبُهُمْ ... ﴿٢٢﴾ الكهف ﴾.

وتەی یەکەم دەڵێن: "ژمـارەی لاوەکـان سـیان بـوونو، چـوارەمیان سـەگەکەیان بووە".

وتەی دووەم دەڵێن: " پێنج بوونو، شەشەمیان سەگەکە بووە".

وتەی سێیەم دەڵێن: " حەوت بوون، هەشتەمیان سەگەکەیان بووە".

لەو دەستەواژانەی پێشووەوە، ئەم چەند خاڵە تێبینی کراوە یاخود گەلاڵە دەبن:-

١- قورئان، وتەی یەکەمو دووەمی ڕەتکردۆتەوەو پووچەڵی کردوونەتەوە، چونکە بەشێوەیەك وەسفی کردوون، هۆکارە بۆ ڕەتکردنەوەو پشتگوێ خستنیان، بۆیەش لەبارەیانەوە فەرموویە: (رجما بالغیب)، واتە (لەخۆیانەوە باسی نادیار دەکەن) وشەی (رجما بالغیب) لەم ئایەتەدا، واتە: (وتەیەك بەبێ زانستو زانیاری)و (ئیددیعایەك بەبێ بەڵگە).

٢- قورئان هەردوو وتە پووچەڵەکە بە (رجما بالغیب) وەسف دەکات، لەوەدا بانگەوازێکە بۆ ئێمە، کە وتەکانی ئێمەش ڕاستو سەلمێنراوبنو فیکرو بیروڕاکانیشمان بەڕاستیو دڵنیاییەوە بخەینەڕوو، دەبێت تەنها بەپێی ئەو زانیارییەی هەمانە بیروڕا دەربڕینو، هیچ وتەیەکیش نەدرکێنین، ئەگەر بەڵگەیەك لەسەر ڕاستیو دروستییەکەی نەبێت. دەنا وتەیەك بەبێ زانستو ڕایەك بەبێ بەڵگەیەك، لەگەڵ ئەو بەرنامەڕێژییە زانستیانەو بابەتیانەدا (کە قورئان خوازیاریەتی لێمان) ناگونجێت.

٣- بێدەنگیی قورئان لەسەر وتەی سێیەم ﴿وَيَقُولُونَ سَبْعَةٌ وَثَامِنُهُمْ كَلْبُهُمْ﴾ هەروەها بەخراپ دانەنانی ئەم وتەیە لەلایەن قورئانەوە، دیارە ئەمە دانپێدانانێکی قورئانو پەسەند کردنێکی بێت، بەپێی ئەوەی، کە چەند زانایەکی کەم لەزانا لێکۆڵیارەکان ئاوا لێی تێگەیشتوون.. بەپشتیوانی خوداش دوای نەختێکی دی دێینەوە سەر باسی ئەم مەسەلەیە.

٤- ژمارەی هاوەڵەکانی نێو ئەشکەوت ژمارەیەکی تاك (فردی)یە، نەك جووت (زوجی) واتە: ئەوان سێ، یان پێنج کەس، یان ڕاستتر وایە حەوت کەس بووبن، هەرسێ ژمارەکەش تاکن.

٥- له‌ هه‌موو وته‌كاندا سه‌گه‌كه‌شیان حسابكراوه‌، ئه‌مه‌ش له‌گه‌ڵ ئه‌وه‌دا، كه‌ هه‌ردوو وته‌ی یه‌كه‌مو دووه‌م جیاوازییان له‌گه‌ڵ به‌ ژماره‌دانانی سه‌گه‌كه‌و لاوه‌كاندا نه‌كردووه‌، وه‌ك گوتوویانه‌: سێ كه‌سن‌و چواره‌میان سه‌گه‌كه‌یانه‌، پێنج كه‌سن‌و شه‌شه‌میان سه‌گه‌كه‌یانه‌ ﴿سَيَقُولُونَ ثَلَاثَةٌ رَّابِعُهُمْ كَلْبُهُمْ وَيَقُولُونَ خَمْسَةٌ سَادِسُهُمْ﴾ به‌ڵام له‌وته‌ی سێیه‌مدا، كه‌ وته‌ی یه‌كلاكه‌ره‌وه‌یه‌ جیاوازییه‌كه‌ی نێوانیان به‌ پیتی واو (و) دانراوه‌ ﴿وَيَقُولُونَ سَبْعَةٌ وَثَامِنُهُمْ كَلْبُهُمْ﴾.

وادیاریشه‌ باسی سه‌گه‌كه‌یان له‌و ده‌سته‌واژانه‌دا، كه‌ له‌ هه‌رسێ وته‌كه‌دا هاتووه‌ بۆئه‌وه‌یه‌، پاسه‌وانیی كردوون‌و بۆئه‌وه‌ی له‌گه‌ڵیشیاندا بێت، بۆیه‌ له‌خێرو به‌ره‌كه‌تی ئه‌وانیشی به‌ركه‌وتووه‌و، نیعمه‌ته‌كه‌یان ئه‌ویشی گرتۆته‌وه‌، به‌جۆرێك كه‌ كاتێك باسی ئه‌و لاوانه‌ ده‌كرێت باسی ئه‌ویش ده‌كرێت‌و هه‌واڵی ئه‌ویشیان بۆ زیادكراوه‌، ئه‌م زیادكردنه‌ش له‌ ڕووی خاوه‌نداریێتیان‌و تایبه‌تكاری‌و ڕێز لێ گرتنه‌وه‌یه‌تی.

" پیتی (واوی هه‌شته‌مین): (واو الثمانية).

ئه‌م پیته‌ (و) ئه‌وه‌یه‌ له‌ فه‌رمایشته‌كه‌ی خوادایه‌: ﴿وَيَقُولُونَ سَبْعَةٌ وَثَامِنُهُمْ كَلْبُهُمْ﴾، ئه‌م واوه‌ش ئه‌وه‌یه‌، كه‌ دوای ژماره‌ی حه‌وتی پێش ژماره‌ی هه‌شته‌م هاتووه‌، هه‌ربۆیه‌ش به‌واوی هه‌شته‌مین (واو الثمانية) ناوبراوه‌، ماناكه‌ش كاتێك دیاری ده‌كرێت ئه‌گه‌ر وشه‌ی په‌یوه‌ست (معطوف)ی دوای خۆی نه‌چووبێته‌ نێو ڕسته‌یه‌كی په‌یوه‌ستكراوی پێش خۆی، چونكه‌ ده‌لاله‌ت له‌گۆرانكاریی مانای نێوان په‌یوه‌سته‌كراو ده‌كات.

رازی دیاریکردنی لێرەشدا ئەو ئاماژەیـەمان پـێ دەبەخـشێت، وتـەی سـێیەم لەسەر ژمارەی هاوەڵانی نێو ئەشکەوتەکە وەك هەردوو وتەکەی پـێش خـۆی نیـە، بەڵکو گۆڕانکاری هەردووکیەتی، جائەگەر ئەو دوو وتەیە رەتکراوەو نا پەسـەندبن، ئەوا واوی هەشتەم ئاماژە بۆ ڕاستیو دروستی وتەی سـێیەم دەکـاتو ئامـاژە بـۆ ئەوەش دەکات، قورئان پشتی پێ بەستووە.

(امامی سهیلی) لە کتێبی (الروض الانـف)دا دەربـارەی ئـەم (واوە) وتەیـەکی نایابی هەیەو ئاماژەیەکی جوانیشی لێـوە دەرهێنـاوەو گوتوویـەتی: (ئـەم- واوە- دەلالەت لە بـڕوا پێکـردنو پـشتگیریکردنی خاوەنـانی وتـەکان دەکـات، چـونکە گەیەنەری وشەیەکە بەوشەیەکی نادیاری نێو ڕستەکە، بەمەزەندە (وشەی —بـەڵێ- یە) بـۆ: هەشـتەمیان سـەگەکەیانە ﴿وَثَامِنُهُمْ كَلْبُهُمْ﴾. بـۆ نموونـەش گـەر کەسێك بڵێت (زەید شاعیرە)و تـۆش سـیفەتێکی تـری بـۆ زیـاد کـەیتو بڵێیـت: (هـەروەها زاناشـە) ئـەوا لەوحاڵەتـەدا، وەك ئەوەیـە تـۆ بڵێیـت: (بـەڵێ وایـە ئەوشاعیرەو، هەروەها زاناشە) لە فەرموودەیەکیشدا دەربارەی ئەم پیتی گەیەنەری (واو)ەکە بۆ بەڕاستدانان وپشتگیریکردنی ڕستەیەکی پێش خۆیەتی، لە پێغەمبەری خودا ﷺ پرسیارکرا: ((**أنتوضأ بـما افضلت الحمر؟ قال: نعم، وبـما افضلت السباع كلها**)) اخرجه الدار القطني[1].. واتـە (ئـەی پێغەمبـەری خـودا ﷺ ئایـا ئێمـە دەتوانین بەئاوی بەرماوەی ئاژەڵە گیاخۆروماڵییەکان دەستنوێژ بگرین؟ ئەویش لە وەڵامدا فـەرموی: بـەڵێ، هـەروەها لـە بـەرماوەی ئـاوی ئاژەڵـە گۆشـت خـۆرو دڕندەکانیش).

---

(١) ئەم فەرموودەیە جگە لەوەی (دار قطني)- تخريج-ی کردووە، (شافعی)و (بیهقی)یـش لـە (معرفـة السنن والاثار)دا- تخريج-یـان کـردووە هـەروەها (بیهقـي) گوتوویـەتی: ئـەم فەرموودەیـە چـەند (سند)ێکی هەیە، ئەگەر هەندێ: (سەنەد یان بە هەندێکی تریان بگەیـەنرێت ئـەوا بـەهێز دەبێـت بڕوانە کتێبی (نیل الاوطار)ی- شوکاني- (١: ٤٥).

لە قورئانی پیرۆزیشدا ئەم (واو)ی زیادکردنە لەچەند شوێنێکدا هەیە، وەك لەم ئایەتەدا ﴿... وَارْزُقْ أَهْلَهُ مِنَ الثَّمَرَاتِ مَنْ آمَنَ مِنْهُم بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ قَالَ وَمَن كَفَرَ فَأُمَتِّعُهُ قَلِيلًا ... (١٢٦) البقرة﴾، واتە" ئیبراهیم لەخودا پاڕایەوەو گووتی: (خودایە رزق‌و رۆزی لە بەرووبومەکانی دنیا بەوکەسانەی، کە دانیشتوانی ئەم ناوچەیەن‌و باوەڕیان بەخوداو رۆژی دوایی هێناوە، ببەخشە). خودا فەرمووی: (هەروەها یەکسانی بێباوەڕو پێ نەزانیش دەبەخشم)" لەم ئایەتەدا بەپیتی (واو)ی گەیەنەرو زیادکراوی ڕاستییەکان، ئەوە دەگەیەنێت، کە خودای پەروەردگار لەوەڵامی نزاکەی (ئیبراهیم)دا بفەرموێت: "بەڵێ من نەك هەر رزقی ئیماندارەکان دەدەم، بەڵکو رزقی ئەو کافرانەش دەدەم، کە لەماوەیەکی کەمی ژیانی دنیادا بەهرەمەند دەبن‌و لەدواییشدا بەرەو سزای دۆزەخیان دەبەم، کە خراپترین چارەنووسە بۆیان). جا بۆیە سەبارەت بەمەسەلەی لاوەکانیش هەر ئاوایەو بەو رەنگەیە، کاتێك خەڵکی گوتوویانە (حەوت کەس بوون) خوداش فەرموویەتی: (هەشتەمیان- سەگەکەیانە) بەڵام گەر بگوترایە (سادسهم کلبهم- شەشەمیان سەگەکەیان)یان حەوتەمیان "وسابعهم کلبهم ئاواو بەم رەنگەی لێ نەدەهات، چونکە لەجێگەی وەسفی پێش خۆی دایە"[1].

هەروەها پیتی (واوی هەشت) لە چەندین جێگەی تری قورئاندا هاتووە، وەك:-

١- ئەو فەرمایشتەی خودا دەربارەی ئەو ئیماندارانەی بەیعەتیانداو نەفس‌و ماڵ‌و سامانیشیان بەخودا فرۆشتبوو: ﴿التَّائِبُونَ الْعَابِدُونَ الْحَامِدُونَ السَّائِحُونَ الرَّاكِعُونَ السَّاجِدُونَ الْآمِرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَالنَّاهُونَ عَنِ الْمُنكَرِ وَالْحَافِظُونَ لِحُدُودِ اللَّهِ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ (١١٢) التوبة﴾ لەم

---

(١) الروض الانق (٣: ١٧٠).

ئایەتـــەدا (واو-ی هەشـــت) ئەوەیـــە کـــە چـــووەتە ســـەر (وَٱلنَّـاهُونَ عَنِ ٱلْمُنكَرِ) واتە چووەتە سەر سیفەتی هەشتەم لـە سـیفەتەکانی ئیمانـداران. لەمەشـــدا تـــاووتویّو ئالّوگۆڕکاریـــەك لـــەنێوان (ٱلْأَمِرُونَ بِٱلْمَعْرُوفِ) و (وَٱلنَّـاهُونَ عَنِ ٱلْمُنكَرِ)دا هەیـە، واتـە لـەنێوان رسـتەی پـێش (واوی هەشتەم سیفەت)و لەرستەی دوایەوە.

٢- هـەروەها لەئایـەتێکی تـردا خـودا فەرموویـەتی: ﴿عَسَىٰ رَبُّهُۥٓ إِن طَلَّقَكُنَّ أَن يُبْدِلَهُۥٓ أَزْوَٰجًا خَيْرًا مِّنكُنَّ مُسْلِمَٰتٍ مُّؤْمِنَٰتٍ قَٰنِتَٰتٍ تَٰٓئِبَٰتٍ عَٰبِدَٰتٍ سَٰٓئِحَٰتٍ ثَيِّبَٰتٍ وَأَبْكَارًا ۝٥﴾ التحريم لەم ئایەتەدا (واوی هەشت) چۆتە سەرسـیفەتی هەشـتەم لـە سـیفەتەکانی ژنـە ئیمانـدارەکان، هـەروەها سـیفەتی دوای (واو)ەکـەش پێچەوانەی سیفەتی پێش واوەکەیەو ناشێت هەردوو سیفەتەکە (ثَيِّبَٰتٍ وَأَبْكَارًا) لەیەك ئافرەتدا پێکەوە هەبن چونکە مەحاڵە ئافرەتێـك لەیـەك کاتـدا ژنـیش‌و کچیش بێت (ثیب وبکر) بەڵکو یان ژن دەبێت، یان کچی شوونەکردوو.

"مَّا يَعْلَمُهُمْ إِلَّا قَلِيلٌ

تەنها چەند کەسێکی کەم ژمارەی لاوەکان دەزانێت"

کۆمەڵێك لە زانایانی تەفسیر وای بۆ دەچن کەوا مرۆڤ دەستەو سانە لە زانینی ژمارەی لاوەکانی نێو ئەشکەوتەکە، بۆئەم بۆچوونەشیان پشتیان بەو فەرمایشتەی خودا ﴿قُل رَّبِّيٓ أَعۡلَمُ بِعِدَّتِهِم﴾ بەستووە، کە تیایدا خودا ئەم زانیارییەی، تەنها بۆ خۆی گەڕاندۆتەوە، ئێمەش نابێت دەمەقاڵێو مشتومڕی لەسەر بکەین‌و، ناشبێت پرسیار لەکەسان‌و گەلانی پێشین لەبارەیانەوە بکەین. بەڵام کۆمەڵێکی دی لە زانایانی تەفسیر وای بۆچوون، کەوا ئێمە دەتوانین ژمارەی لاوەکان بزانین، چونکە قورئانیش ڕێنمایی‌و ئاماژەی بەوە داوەو، ئایەتەکانیشی ئاتاجیان لەلێوردبوونەوە هەیە، بەوردی لەماناکانیان بکۆڵینەوەو لە ئاماژەو ڕێنمایی یەکانیان تێ بگەین. لەبەر ئەمەشە گوتوویانە (لاوەکان حەوت کەس بوون‌و، هەشتەمیان سەگەکەیان بووە). ئەوبەڵگانەی لەم ئایەتەوە بەدیی دەکرێن، ئەمانەن:-

١- بێگومان خودا زانینی مرۆڤی لەسەر ژمارەی لاوەکان، بەشتێکی مەحاڵ دانەناوەو، ئەو زانیارییەشی لێ یان نەسڕیوەتەوە، بەڵکو بەپێچەوانەوە باسی مرۆڤو توانای زانینی تێداکردووەو، دەشێت ئەوە بزانن، وەك فەرموویەتی: ﴿مَّا يَعۡلَمُهُمۡ إِلَّا قَلِيلٌ﴾، واتە: (تەنها ژمارەیەکی کەم، تەنها چەند کەسێکی کەم لەخەڵکی ژمارەی لاوەکان دەزانن). خۆ ئەگەر خودا بیویستایە زانیاری مرۆڤ لەوەدا نەبێت، ئەوا دەیفەرموو: (لَا يَعۡلَمُهُمۡ إِلَّا ٱللَّهُ)، واتە (جگە لەخودا کەس زانیاریی لەسەریان نیە). ئایا نابینیت لە سورەتی (ابراهیم)دا خودا باسی

دەستەوسانی مرۆڤ دەکات لەمەڕ زانیاریی گەلانی دوای (سەموود)و، زانیارییەکانی تایبەت بەو گەلانەی تەنها بەخۆیەوە بەندکردووە، وەك فەرموویەتی: ﴿ أَلَمْ يَأْتِكُمْ نَبَؤُا۟ ٱلَّذِينَ مِن قَبْلِكُمْ قَوْمِ نُوحٍ وَعَادٍ وَثَمُودَ ۛ وَٱلَّذِينَ مِنۢ بَعْدِهِمْ ۛ لَا يَعْلَمُهُمْ إِلَّا ٱللَّهُ ۚ ... ﴿٩﴾ إبراهيم ﴾، کەواتە جیاوازیی کردووە لەنێوان ﴿ قُل رَّبِّىٓ أَعْلَمُ بِعِدَّتِهِم مَّا يَعْلَمُهُمْ إِلَّا قَلِيلٌ ﴾.

٢- چوونی (واوی هەشت) بۆ سەر وتەی سێیەم ﴿ وَيَقُولُونَ سَبْعَةٌ وَثَامِنُهُمْ كَلْبُهُمْ ﴾ ئەم (واوە) دەچێتە سەر ئەو ڕستەیەی کە لە پێشیەوە هاتووەو پێچەوانەی ماناکەیەتی، چونکە ئەگەر هەردوو وتەکەی پێشتر (واتە وتەی یەکەمو دووەم) ڕەتکرابنەوە، ئەوا وتەی سێیەم وتە ڕاستەکەیەو، والله اعلم.

٣- قورئان لەکاتێکدا هەردوو وتەکەی پێشووی ڕەتکردۆتەوە بەوە وەسفی کردوون (رجما بالغيب) بوون لەکاتێکدا وتەی سێیەمی ڕەتنەکردۆتەوە، بەڵکو لێی بێدەنگ بووە، وەك لێ بێدەنگ بوونێکی دانپیانان وبڕیار بۆدان.

٤- هاوەڵانی پێغەمبەرو ﷺ زانایانی لێکۆڵیاریش لەبواری تەفسیری قورئاندا وا لە ئایەتەکە تێگەیشتوون، دەشێت مرۆڤ زانیاریی لەسەر ژمارەی لاوەکانی نێو ئەشکەوتەکە هەبێت. بۆیە ڕایان لەسەر ڕاستی وتەی سێیەمەو قورئانیش دانی بەوەدا ناوە، پاڵنەریانە بۆ ئەو رایەو بۆ خستنەگەڕی عەقڵو فیکریان تێیدا وەك (ابن کثیر) یش لە (ابن عباس)ەوە — خودا لێی رازی بێت- گێڕاویتییەوە، گوتوویەتی: **((أنا من القليل الذين استثنى الله عزوجل كانوا سبعة))** .. واتە "من لەوچەند کەسە کەمەم کەخودا جیای کردوونەتەوەو زانیارییان لەسەر ژمارەی لاوەکانی ئەشکەوت هەیە، ئەو لاوانە ژمارەیان حەوت کەس بووە".
هەروەها ناوبراو واتە -ابن عباس-) گوتوویەتی: (أنا ممن استثنى الله كانوا

سبعة)[1]... واتە (من یەکێکم لەوانەی کە خودا جیای کردوونەتەوە بۆ زانینی ژمارەی لاوەکان، کە حەوت کەس بوون) ئێمەش لەگەڵ (امام عباس) دایـن لـە تێڕوانینیدا بۆ ئایەتەکەو بۆهەڵهێنجاندنی ئەو ڕایەی کە پێی گەیشتووە، بۆیـە ئێمەش دان بەوەدا دەنێین، ژمارەی لاوەکان حـەوت کـەس بـوونو هەشـتـەمیان سەگەکەیان بووەو، خوداش هەرخۆی زانایە.

حیکمـەتێکـی دیکـەی (واو-ی هەشـتـەم)

بـــەتێڕوانینی ورد لـــە ڕســـتەی ﴿وَيَقُولُونَ سَبْعَةٌ وَثَامِنُهُمْ كَلْبُهُمْ﴾ ئاماژەیەکی دیکە وەردەگرینو بەحیکمەتێکیدیکە دەگەین، ئەمەش بەهۆی ئەوەی (واو-ی هەشـــت)ی چـــووەتە ســـەر.. ئـــەم (واو)ەش هەرحـــەوت هاوەڵەکـــەی، لەسەگەکەیان جیاکردۆتەوە ئەم جیاکردنەوەیەش زۆر پێویستە، چونکە ئەوان چـەند ئیمانداریکی پیاوچاك بوونو، سەگەکەشیان ئاژەڵێکی پـیس بـووە، بۆیـە ناشـێت مەسەلەی سەگەکەیان بە وتنو ناوبردنیش لەگەڵ ئەواندا بەراورد بکرێت.

کاتێك لەهەردوو وتەکەی پێشووش ڕادەمێنین، دەبیـنین بـەراوردێکیان لـەنێوان لاوە ئیماندارەکانو سەگەکەیاندا نەکردووە: ﴿سَيَقُولُونَ ثَلَاثَةٌ رَّابِعُهُمْ كَلْبُهُمْ﴾ یـــان ﴿وَيَقُولُونَ خَمْسَةٌ سَادِسُهُمْ كَلْبُهُمْ﴾، دیـــارە ئـــەم بەراوردنەکردنـــەش هۆکارێکی تری بەرهەڵستی کردنی قورئانە بۆ ئەو دوو وتەیەو بـۆ ڕەتکردنـەوەیان. دیـارە جیاکردنـەوەی وتـەی سـێیەمیش بـە (واو)ی (هەشـت) هۆکـارێکی تـری پەسەندکردنیو پشت پێبەستنیو دانپیانانیەتی، جا ئەوانەی وتەی سێیەم دەڵـێن، تێبینی ئەم مانا نەدەبییە دەکەن، چێژێکی نایابی تێدایە، چونکە ئەوان بەراوردیان

---

(١) تفسير ابن كثير(٣: ٧٨)

لەنێوان مرۆڤە ئیماندارەکانو ئـاژەڵێکی وەك ئـەو سـەگەدا کـردووە، بـەراوردیان لەنێوان پیاوە پاکەکانو، سەگە پیسەکەدا کردووە، وێڕایی ئەوەی یاوەریشیان بووە، بەڵام بەو یاوەری کردنە تۆزقاڵێك لە پیسییەکەی نـەگۆڕاوە، هـەر بۆیـەش قورئـان دووری خستۆتەوە لێیانو لەبـەردەم دەرگـای ئەشـکەوتەکەدا داینـاوە (بِٱلْوَصِيدِ) خوداش هەرخۆی زانایە.

"وَلَا تَسْتَفْتِ فِيهِم مِّنْهُمْ أَحَدًا"

نزیکترین مانای ئەم دەستەواژەیە ئەوەیە، داوا لە پێغەمبەری خودا –محمد ﷺ دەکات، پرسیار دەربارەی هاوەڵانی نێو ئەشکەوتەکە لە هیچ کەسێك نەکات، بەتایبەتیش لە (ئەهلی کیتاب). واتە لە جوولەکەو دیانەکان. هیچ پرسیارێکیان لێ نەکاتو پرسوڕایان پێنەکات، چونکە ئەوان هیچ زانیارییەکیان لەوبارەیەوە نەبووەو خاوەنی زانستێکی ڕاستەقینەو راستو دروستو بڕواپێکراوو جێی متمانەش نەبوون، بەڵام خۆ ئەم دەستەواژەیە تەنها دەربارەی هاوەڵانی ئەشکەوتەکە نیە، لەگەڵ ئەوەش، لەسەرئەوان هاتۆتەخوارە- چونکە (پەندو وانە لێوەرگرتنیشی) گشتییەو هەموو مەسەلەیەك دەگرێتەوە، پرسیار لەوان لەسەریان نەکات، لەدوان واتە، نەك تەنیا بەوهۆیەوە، بەڵکو بەگشتییەو پەلدەهاوێت بۆ (سەرجەم چیرۆکەکانی تری قورئانو بەسەر هاتەکانی پێشینان)، نابێت پێغەمبەر ﷺ پرسیاریان لەبارەوە لە جوولەکەو دیانەکانو خەڵکانی تر بکات.

هەروەها ڕێنماییو داواکاریی (پرسیار لەکەس نەکردنەکەش) تەنها ئاڕاستەی خودی پێغەمبەر خودا ﷺ نەکراوەو تەنها بەوەوە بەندنیە ئەگەرچی ڕووی گوتارەکە سەرەتا ئاڕاستەی ئەو کراوە، بەڵام گوتاری ئاڕاستەکراو بۆ شەخصی پێغەمبەری خودا -محمد- ﷺ گوتارێکە بۆ سەرجەم نەتەوەکەشی تەنها چەند مەسەلەیەکی پەیوەستو تایبەت بەخۆیەوە نەبێت کە بەڵگەیەکی لەسەر هەبێت.

بێگومان داواکارییەکەی ئەم دەستەواژەیە کە دەفەرموێت پرسو ڕاو پرسیار لە هیچ کەسێکیان مەکە ﴿وَلَا تَسْتَفْتِ فِيهِم مِّنْهُمْ أَحَدًا﴾ ئاڕاستەی گشت موسڵمانێك کراوە تاڕۆژی دواییو، ڕێی لێ دەگرێت، پرسیار لە شوێنکەوتوانی

کتێبە ئاسمانیەکانی پێشوو (بەتایبەتیش لەجوولەکەو دیانەکان) نەکەن یان لە کەسانی غەیری ئەوانیش پرسیار نەکەن دەربارەی هاوەڵانی نێو ئەشکەوتەکە، یان دەربارەی کەسانی تری نێو چیرۆكو بەسەرهاتەکانی پێشینان لە قورئانی پیرۆزدا.

بێگومان ئەم دەستەواژەیە ڕێسایەکی پتەوی قورئانییمان لە مامەڵە لەگەڵ چیرۆکەکانی قورئاندا پێ دەگەیەنێت، لەلایەکەوە ڕێمان لێ دەگرێت لە پرسیارکردن لە شوێنکەوتوانی کتێبە ئاسمانیەکان (أهل الكتاب)و لەکەسانی تر دەربارەی ئەو چیرۆکانەو ڕێمان لێ دەگرێت، هیچ وتەیەك لەوانەوە وەرنەگرینو بۆلایان نەگەڕێینەوەو، وتەو هەواڵو بەسەرهاتو گێڕانەوەکانیان نەهێنینەوەو نەگێڕینەوە.

هەروەها ئەمە ڕێسایەکی زانستیو مەنهەجیو بابەتیانەشە.. نابێت پرسیار لە ئەهلی کیتاب بکەینو هیچیان لێوەربگرین، چونکە دەسکاریی کتێبەکانی خودایان کردووەو شێواندوویانەو (لەسەر مێژوو هەواڵی گەلانو ڕاستییە مێژووییەکان) دەسپاكو جێی متمانە نین. هەروەها لەلایەکی دیکەشەوە لەبەرئەوەش نابێت پرسیار لەوان بکەین، چونکە چیرۆکەکانی پێشینانو ڕووداوو شیکارو وردەکارییەکانیان لەجیهانی نادیارو غەیبی رابردوون. دیارەو بێگومان ئەو ڕووداوو وردەکاریانەی غەیبیش تەنها خودا دەیانزانێت، بۆیە تەنها لە خوداوەو لە کتێبی ڕاستی خودا (لە قورئانەوە) دەبێت وەرگیرێن بەپێی ئەو ڕادەیەی ئاماژەیان بۆ کراوە تێیدا.

ئێمەش بۆ مەسەلەی بەسەرهاتەکانی هاوەڵانی نێو ئەشکەوتەکەو چیرۆکەکاکانی قورئان- تەنها لەچوار چێوەی هەقو ڕاستیو دروستیدا پابەندینو، ڕاستیو یەقینیش تەنها ئەوەیە کە لە قورئانی خواداو لە فەرموودەکانی پێغەمبەردا ﷺ هاتووە. خودا لەو کەسانەش خۆشبێت، بەنەفامی پەنایان بردۆتە بەر ئەهلی کیتابو، وتەو ڕیوایەتیانی لەسەر چیرۆکەکانی پێشینان هێناوەتەوەو، بەو هۆیەشەوە سەرپێچیان لەورێنمایی یە پیرۆزە خودابیە کردووە کە دەفەرموێت

﴿وَلَا تَسْتَفْتِ فِيهِم مِّنْهُمْ أَحَدًا﴾.

(امام ابن كثير) لە تەفسیرکردنی ئەم دەستەواژەیەدا گوتوویەتی: "سەبارەت بەم مانایـە ﴿وَلَا تَسْتَفْتِ فِيهِم مِّنْهُمْ أَحَدًا﴾ ئەوەیـە چـونکە ئـەوان هـیچ زانیارییەکیان لەسەر لاوەکان نەبووە، تەنها ئەوە نـەبێت، کـە لەخۆیانـەوەو (رجما بالغیب) دەیلێن، واتە بەبێ بەڵگە وپـشت بەسـتن بـە وتەیـەکی راسـت ودروسـت قسەیان لەبارەوەدەکەن، جا ئەی (محمد) ﷺ تۆش لەلایەن خوداوە حەق‌و راسـتییت بۆ هاتووە، هیچ شك‌و گومانێکی نیەو هەرئەم حەقەش زانیارییـەکانت پێـشکەش دەکات‌و حەکەم‌و هەڵسەنگێنەری ئەو ڕیوایەتە پێشکەشکراوانەی نێـو کتێبـەکانی ترو نێو قسەو باسەکانیانە"[1].

" لەبیـرچوونەوەکـەی پێغەمبـەر ﷺ "

خـودا فەرموویـەتی: ﴿وَلَا تَقُولَنَّ لِشَاْىْءٍ إِنِّى فَاعِلٌ ذَٰلِكَ غَدًا ﴿٢٣﴾ إِلَّآ أَن يَشَآءَ ٱللَّهُ ۚ وَٱذْكُر رَّبَّكَ إِذَا نَسِيتَ ﴿٢٤﴾ الكهف﴾.. لەم ئایەتەدا فـەرمانێك هەیـە لەخوداوە بۆ پێغەمبەرەکەی ﷺ، هەروەها بۆگشت موسـڵمانێکی لـەدوای خـۆی، تایبەتە بەوەی هەرکارێك لە ئایندەدا دەکەن بەخواستی خوداوە بیبەستنەوەو لەکاتی باسی کارێکی داهاتوویدا بڵێت: (بەخواستی خودا (ان شاء الله) سبەینێ ئـەوکارە دەکەم.. هەر لەم ئایەتەدا ڕێنمایییەکی خودای بۆ پێغەمبەر ﷺ تێدایـە، لـەدوای لەبیرچوونی گوتنی (بەخواسـتی خـودا) دووبـارە بـەیادخۆی بێنێتـەوەو بیڵێتـەوە: (وَٱذْكُر رَّبَّكَ إِذَا نَسِيتَ).. هەروەها ئەم ئایەتـە ئامـاژە بـۆ بۆنـە (مناسـبە)ی هاتنەخوارەوەی ئایەتەکانی چیرۆکی هاوەڵانی نێو ئەشکەوتەکە دەکـات. (کـە لـە سەرەتای لێدوانمان لەم چیرۆکەوە) خستمانەڕووو کەوا پێغەمبەری خودا ﷺ بەڵێنی

---

(١) تفسير ابن كثير (٣: ٧٨).

بەکافرانی قورەیش دابوو بۆ رۆژی سبەینێ وەڵامی ئەو پرسیارانەی ئاراستەیان کردبوو بداتەوە. ئەوەبوو پێی فەرموون: (سبەینێ وەڵامتان دەدەمەوە) بەڵام لەبیری چووبوو کە بەواژەی (ان شاء الله) جیاکاری (استثناء)یەکی بۆ دابنێت،واتە لەبیری چوو، بەرستەی (سبەینێ – بەخواستی خودا "یان ئەگەر خوایستی" وەڵامتان دەدەمەوە، بەڵێنیان پێبدات.

ئەوەبوو بەم هۆیەوە(جبریل) پازدە رۆژ لێی دواکەوت. ئەمەش زۆرناخۆش بوو بۆ پێغەمبەری خودا ﷺ، چونکە ئیدی کافرانیش دەستیان کرد بە نوکتەو گاڵتەجاڕیو قاقای پێکەنینو دەیانگوت (بەڕاستی هاوەڵەکەت خۆی لێ لادایەتو نەهاتەوە بۆلات)، بێگومان ئەو دواکەوتنەی سرووشو مەلائیکەت لە پێغەمبەر ﷺ نیازدار بووەو حیکمەتو نیازێکی خودای تێدا هەبووە بۆ ئەوەی ئەم وانەیەمان فێربکاتو ئەورێسا باوەڕدارییەشمان بخاتە بەرچاو کە ئایەتەکە خستویەتییەڕوو.

" ئایا پێغەمبەر ﷺ شتی بیر دەچێتەوە؟! "

ئەم لەبیرچوونەوەیەی پێغەمبەری خودا ﷺ نابێتە هۆی لاریو کەمو کووڕی لە پێغەمبەرایەتییەکەیداو، لە عیصمەتو پاکێتیشی کەمناکاتەوە.

ڕاستە، خودا ئەوکارەی بۆ لەئەستۆناوە کە شتی بیرنەچێتەوە ﴿سَنُقْرِئُكَ فَلَا تَنسَىٰٓ ۝٦﴾ الأعلى، واتە.. "ئێمە لەم قورئانە هێندەت پێ دەخوێنینەوە کە هێزی لەبەرکردنیت هەبێتو بیرت ناچێتەوە" بەڵام خۆ ئەم (نەفی کردنی لەبیرچوونەوەیەش) هەرلەچوار چێوەی خواستو دانایی خودا دابوو، دەنا ئەگەر خواستی خودا لەکاتێکی تایبەتیو دیاری کراودا وابووبێت کە پێغەمبەرەکەی شتێکی لەبیربچێت، ئەوەی بێگومان لەبیری دەچێت. هەربۆیەش دوای ئەوەی پێی

فەرمووە ﴿ سَنُقْرِئُكَ فَلَا تَنسَىٰٓ ﴾ بەدوای ئەم فەرمایشتەدا یەکسەر پێی فەرمووە: ﴿ إِلَّا مَا شَآءَ ٱللَّهُ ۚ إِنَّهُۥ يَعْلَمُ ٱلْجَهْرَ وَمَا يَخْفَىٰ ﴿٧﴾ الأعلى ﴾، واتە "ئێمە هێندەت قورئان پیٚ دەخوێنین تا لەبیرت نەچێت تەنها شتیٚ: کەخودا خواستی لەبیرچوونەوەیتی لەسەربێت، چونکە هەرخوداش لەئاشکراو نهێنی ئاگادارە".

پاشان ئەو لەبیرچوونە نەفیکراوە ئەوەیە، دەربارەی لەبەرکردن (حفظ)ی قورئانە، چونکە خوداش پاراستنی قورئانی بۆ دابینکردووەو ئەوەی بۆ پێغەمبەرەکەی ﷺ لەئەستۆ گرتووە، کە قورئان لەبەر دەکاتو تاکە پیتێکیشی لەبیرناچێتەوە.

بەڵام بیرچوونی شتیتر لە غەیری قورئان، مەسەلەیەکی چاوەڕوانکراوە، تەنانەت شتی لەبیرچووی نێو نوێژیشی لیٚ ڕوودواوەو لەکاتی نوێژکردندا شتی لەبیرچۆتەوە، پاشان کڕنووشی هەڵەکردن (سجدة السهو)ی لەپێش سەلامدانەوەدا بردووە. لەم ڕووەوە (مسلم) لە (صحیح)ەکەیدا لە (عبدالله-ی کوڕی- بحینە) وە – خودا لێی ڕازی بێت- گێڕاوێتییەوە، کەوا پێغەمبەر ﷺ لە هەندێك نوێژدا دوو ڕکاتی بۆ کردووین (واتە پێشنوێژی بۆ کردووین) پاشان هەستاوەتەوەو دانەنیشتووە بۆ (تەحیات خوێندن) خەڵکی نوێژ خوێنیش لەدوایەوە هەستاونەتەوەو کاتیٚ: نوێژەکەی تەواوکردووەو چاوەڕێی سەلامدانەوەی بووین، تەکبیری کردۆتەوە (واتە – واژەی – الله اکبر-ی دەربڕیوەو دوو سوژدەی بردووە (پێش سەلامدانەوە بەدانیشتنەوە) ئینجا سەلامی داوەتەوە)[1]. کەواتە پێغەمبەر ﷺ لەنوێژەکەیداو (خوێندنی تەحیاتی یەکەم)دا سەهوی کردووەو، یەکسەر چۆتە سەر ڕکاتی سیٚیەم، بەڵام (کاتێك پێی زانیوەو بەبیری هاتۆتەوە)، دوو سوژدەی سەهووی پێش سەلام دانەوەی بردووە.

---

١) رواه مسلم. كتاب ٥ المساجد ومواضع الصلاة باب ١٩ السهو في الصلاة والسجود له، حديث ٥٧٠.

هەروەها (مسلم) له (عبدالله‌ی کوڕی مسعود)ەوە خودا لێی رازی بێت – گێڕاوێتییەوە، پێغەمبەری خودا ﷺ نوێژێکی کردووەو کاتێ: سەلامی داوەتەوە لێی پرسراوە: -(ئەی پێغەمبەری خودا ﷺ ئایا شتێك لەنوێژەکەدا رووی داوە؟ ئەویش فەرمووبە: (چی بوو)؟ گوتوویانە (نوێژەکەت ئاواو ئاواکرد) ئینجا ئەویش هەردوو پێی رێکخستۆتەوەو ڕووی لە قیبلە کردووەو دوو سوژدەی بردووەو، سەلامی داوەتەوە پاشان ڕووی تێ‌کردین‌و فەرمووی: **((انه لوحدث في الصلاة شيء انبأتكم به، ولكن انما انابشر، انسى كما تنسون ، فأذا نسيت فذكروني، واذا شك احدكم في صلاته فليتحر الصواب، فليتم عليه، ثم ليسجد سجدتين))**[1]. واتە.. "ئەگەر لە نوێژەکەدا شتێك- سەهوویەك – رووی دابێت ئەوا ئێوەی لێ ئاگادار دەکەم، بەڵام خۆ منیش مرۆڤم‌و وەك ئێوە شتم بیردەچێتەوە، جا ئەگەر شتێکم بیرچوو، بەبیرم بخەنەوە، هەروەها ئەگەر هەرکەسێك لەئێوەش گومانێکی لە نوێژەکەیدا هەبوو، با بەدوای ڕاستییەکەیدا بگەڕێت‌و نوێژەکەی لەسەرتەواو کات‌و، پاشان دوو سوژدەی سەهوو ببات" هەروەها (مسلم) له (ابو هریرەوە) گێڕاوێتیەوە گوتوویە: (پێغەمبەری خودا ﷺ پێشنوێژی نوێژێکی کاتی ڕۆژی بۆکردین (سائیتر یان نوێژی نیوەڕۆ بووە، یاخود نوێژی عەسر) لەدوای دوو ڕکات سەلامی دایەوەو پاشان هاتە لای (پەلە دارخورمایەکی) قیبلەی مزگەوتەکەوەو بە زویری باڵی لەسەر دانا، لەنێو خەڵکەکەشدا (ابوبکرو عمر)ی لێ بوون‌و، بەڵام ترسان کە لەوبارەیەوە قسەی لەگەڵدا بکەن. خەڵکیش چوونە دەرەوەو دەیانگوت، گوایە نوێژ کورت کراوەتەوە. پیاوێك کە ناسرابوو بە (ذو اليدين) له پێغەمبەری ﷺ پرسی: (ئەرێ ئەی پێغەمبەری خودا ﷺ ئایا نوێژەکە کورتکراوەتەوە یاخود خۆت لەبیرت چوو؟ پێغەمبەریش ﷺ سەیرێکی لای ڕاست‌و چەپی کردو فەرمووی: (ذو اليدين،

---

١) مسلم/ هەمان سەرچاوە، هەمان (كتاب و باب) حديث (٥٧٢).

چی دەڵێیت؟ ئایا وایە، گوتیان: (بەڵێ ڕاست دەکات تەنها دوو ڕکاتـت بـۆکردین) ئینجا پێغەمبەر ﷺ دوو ڕکاتی تری لە نوێژەکە کردەوەو، سەلامی دایەوە)[1].

کەواتە، لەونوێژەدا پێغەمبەری خودا ﷺ شتی لەبیرچـووەو سەهوویـشی تێـدا کردووەو، لەڕکاتی دووەمدا سـەلامی داوەتـەوە، بـەڵام کاتێـك هـاوەڵان ئـەوەیان بەبیرهێناوەتەوە، هەردوو ڕکاتەکەی تریشی کردۆتەوەو، پاشان سـوژدەی سـەهووی بردووەو سەلامی داوەتەوە. لەفەرموودەکەشیدا بەڕاشکاوی دانی بەوەدا نـاوە، کـە بێگومـان ئەویش خۆی مرۆڤێکەو، وەك مرۆڤـەکانی دی شـتی لـەبیر دەچـێتەوەو، داوایشی لێیانکردووە، هەرکاتێك شتێکی لەبیرچوو، بەیادی بێننەوە.

بێگومـان هـەر ئـەو لەبیرچـوونەوەیەی پێغەمبـەریش ﷺ بەڵگەیەکـە لەسـەر مرۆڤبوونی پێغەمبەری خـودا ﷺ، چـونکە مەسـەلەی لەبیرچـوونەوە، خوویـەکی هەمیشەیی مرۆڤەو بەڵگەیەکیشە لەسەر پێغەمبەرێتییەکەی. چونکە خـودا خـۆی بەبیری هێناوەتەوەو، ئاگاداری کردۆتەوە لەوشتەی کەلە بیری چووە.

لەوانەشە هەندێك کەس پرسیار بکەن دەربارەی ئەوەی: چۆن پێغەمبەری خـودا ﷺ سەهووی لەنوێژیدا کردووە؟! ئەی داخۆ فیکروخـەیاڵی لـەکوێ بوویێـت؟! بـۆ لێکدانەوەی مانای ئەم مەسەلەیەش شاعیرێك گوتوویەتی:

یاسـائلی عن رسـول الله کیف سـها

والسـهو في کـل قلـب غافـل لان

قد غـاب عن کـل شيء قلبـه منها

عمـا سـوی الله فـي التعظـیم لله..

---

1) مسلم – هەمان (کتاب) وهەمان (باب حدیث)، (٥٧٣)

واتە: (ئەی ئەوکەسەی پرسیارم لێ دەکەیت، ئاخۆ چۆن دەبێت پێغەمبەری خودا ﷺ سەهووی کردبێت، لەکاتێکدا سەهوو لە هەموو دڵێکی بێئاگاو ئاڵوودەدایە.. بەڵام دڵی پێغەمبەر ﷺ خەیاڵی لەسەر هیچ شتێکی دنیایی نەبووە. تەنها ئەوەنەبێت کەدڵی بەخوداو بەگەورەگرتنی خوداوە سەرقاڵ بووە).

"چەند پێغەمبەرێکی دیکەش شتیان لەبیرچۆتەوە"

دیارە هەر پێغەمبەری ئێمەش ﷺ شتی لەبیر نەچووە، بەڵکو چەندین پێغەمبەری تریش (سەلامی خودایان لێ بێت) ئەو حاڵەتەیان بەسەردا هاتووە، لەمبارەیەوە پێغەمبەری خودا ﷺ هەواڵی بەسەرهاتێکی (سلێمان سەلامی خودای لێ بێت) بۆ گێڕاوینەتەوە، کە لەبیری چووە بڵێت: (ان شاء الله)، ئەمەش لەو فەرموودەیەیدا هاتووە، کە (بخاري) لە (أبوهريرە)وە —خودا لێی رازی بێت- و ئەویش لە پێغەمبەرەوە ﷺ گێڕاویێتیەوە، فەرموویەتی: (قال سليمان بن داود — عليه السلام- : **((لاطوفن الليلة على مائة امراة- او تسع وتسعين- كلهن يأتي بفارس يجاهد في سبيل الله. فقال له صاحبه: قل إنْ شاء الله. فلم يقل إنْ شاء الله. فلم تحمل منهن الا أمراة واحدة جاءت بشق رجل. والذي نفس محمد ﷺ بيده لو قال ان شاء الله. لجاهدوا في سبيل الله فرسانا اجمعون))**[1]..

واتە (سلێمانی کوڕی داود- سڵاوی خودایان لێ بێت- جارێکیان گوتی (ئەمشەو بەسەر سەد ئافرەت) (یان نەوەدونۆ ئافرەتدا) دەگەڕێم (واتە لە هاوسەرەکانی، چونکە نابراو خاوەنی ژمارەیەکی هێجگار زۆری هاوسەران بووە) دەگەڕێمو هەریەکەشیان شۆڕە سوارێکی وام بۆ دەخاتەوە، کە لەپێناوی خوادا بجەنگێت) هاوڕێیەکی لەو کاتەدا پێی گوت: (بڵێ: ان شاءالله)، بەڵام ئەو نەیگوت (ان شاءالله)

(١) (البخاري) كتاب الجهاد، باب (٢٣) من طلب الولد للجهاد. حديث رقم (٢٨١٩).

لەدواییدا تەنها ئافرەتێکیان سکی لێی هەبوو، ئەویش کوڕێکی شان خوارو کەم ئەندامی لێبوو.. دەسا بەو خودایەی کە گیانی (محمد)ی ﷺ بەدەستە ئەگەر (سولەیمان) بیگوتبایە " ان شاء الله" لە هەر هاوسەرێکیان شۆڕەسوارێکم دەبێت- ئەوا لە هەموویان ئەو شۆڕەسوارانەی دەبوو کە لە پێناوی خودادا جیهاد بکەن).

هەروەها لە سوورەتی (کهف)ەوە ئەوەشمان زانیوە کاتێك (مووسا) (سلاوی خوای لێ بێت) بەڵێنی بە هاوڕێکەی داوە (کە- خضر- بووە سلاوی لێ بێت) دەربارەی هیچ هەڵسوکەوتێکی (خضر) پرسیاری لێ نەکاتو، بەرهەڵستی هیچ کارێکی نەکات، بەڵام کاتێك دیتی پاپۆڕێکی کونکرد، بەرهەڵستی کردو گوتی: ﴿أَخَرَقْتَهَا لِتُغْرِقَ أَهْلَهَا لَقَدْ جِئْتَ شَيْئًا إِمْرًا ﴿٧١﴾ الكهف﴾، ئایا ئەو پاپۆڕەت بۆیە کون کرد، تاکو سەرنشینەکانی سەرنگوم بکەیت، بەڕاستی کارێکی ناشایستەو غەریبت کرد".

کاتێك هاوڕێکەشی بەڵێنەکەی بیردەخاتەوە لەسەرئەوەی گلەیی لەهیچ کارێکی نەکات، خێرا (مووسا)ش دان بەبیرچوونەوەکەی دەنێتو پێی دەڵێت: ﴿قَالَ لَا تُؤَاخِذْنِي بِمَا نَسِيتُ وَلَا تُرْهِقْنِي مِنْ أَمْرِي عُسْرًا ﴿٧٣﴾ الكهف﴾، واتە (سەرزەنشتم مەکە لەسەر ئەوەی، کە لەبیرم چووەو بارگرانی وکاری قورسم بەسەردامەدە بەوەی، کە گوایە هەرنابێت شتم بیربچێت).

هەروەها قورئان ئەو بەسەرهاتەشی لەسەر یەکەم مرۆڤ، کە باوکی مرۆڤەکانو یەکەم پێغەمبەریشە (واتە ئادەم- سلاوی لێ بێت) بۆگێڕاوینەتەوە، کە شتی بیرچۆتەوەو لە درەختەکەی خواردووەو، بەوەش فەرمانەکەی خودای بیرچۆتەوە، ئەمەش بە ئانقەستو بەسەرپێچیو سووربوون لەسەر گوناهەکە نەبووە، چونکە مرۆڤێك، کە پێغەمبەری خوداش بووە (واتە ئادەم) بەئانقەست سەرپێچی لە فەرمانو پەیمانی خودا نەکردوە.

" هـەموو کارێـك بەخواسـتی خـودایـە"

﴿ وَلَا تَقُولَنَّ لِشَاْىۡءٍ إِنِّى فَاعِلٌ ذَٰلِكَ غَدًا ﴿٢٣﴾ إِلَّآ أَن يَشَآءَ ... ﴿٢٤﴾ الكهف ﴾ ..
ئەم ئایەتە (لـەڕێی ئاگادارکردنـەوەی پێغەمبـەرەوە ﷺ هـەموو موسـڵمانێکیش ئاگادار دەکاتەوە لەوەی، لە داهاتوودا هەر کارێك دەکات بیبەستێتەوە بەخواسـتی خودایی یەوە، هەروەها ئاگاداری دەکاتەوە لەوەی بەبێ جیاکاریی (استثناء) هـیچ بـەڵێنێك نـەدات (وَلَا تَقُولَنَّ لِشَاْىۡءٍ إِنِّى فَاعِلٌ ذَٰلِكَ غَدًا ﴿٢٣﴾ إِلَّآ أَن يَشَآءَ ...)..
لەوانەشە مرۆڤ پرسـیار بکـاتو بڵێـت (بۆچـی ئـەم جیاکارییـە هـەبێتو بۆچـی سبەینێو داهاتوو بەخواستی خـوداوە ببەسـترێتەوە؟ ئـەی ئایـا ئەوکەسـەی، کـە (کارەکانی داهاتوو بەخواستی خوداوە دەبەسـتێتەوە) دەستەوسـانە لـەوکارەی لـە داهاتوودا دەیکات؟ ئەی بۆچی دەستەوسانە لێی؟

بێگومـان داهـاتوو شـتێکی نادیـارە لەمرۆڤـ، چـونکە ئـەم داهـاتووە تـەنها بەدەستی خودا خۆیەتیو، خوداش هیچ ئامرازێکی وای بەمرۆڤـ نـەداوە تـا بـەو هۆیەوە ئاگاداریی هەبێت وبتوانێت ئەوەی لە داهاتوودا دێتەڕێی دیـاریی بکـات، یان ئەوکارەی لە داهاتوودا دەیکات بیزانێت.

جا لەبەرئەوەی داهاتووش نادیارە، ئەوا هەر خودا خۆی دەیزانێت، چونکە خودا خۆی کلیلەکانی نادیـاری هەیـە: ﴿ قُل لَّا يَعۡلَمُ مَن فِى ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِ ٱلۡغَيۡبَ إِلَّا ٱللَّهُۚ وَمَا يَشۡعُرُونَ أَيَّانَ يُبۡعَثُونَ ﴿٦٥﴾ النمل ﴾. مرۆڤ نازانێت لە داهاتوودا، چ ڕووداوێکـی تووش دەبێتو لە سـبەینێشیدا چی دەکات، لەم ڕووەشـەوە خـودا دەفـەرموێت:
﴿ إِنَّ ٱللَّهَ عِندَهُۥ عِلۡمُ ٱلسَّاعَةِ وَيُنَزِّلُ ٱلۡغَيۡثَ وَيَعۡلَمُ مَا فِى ٱلۡأَرۡحَامِۖ وَمَا تَدۡرِى نَفۡسٌ مَّاذَا تَكۡسِبُ غَدًاۖ وَمَا تَدۡرِى نَفۡسُۢ بِأَىِّ أَرۡضٍ تَمُوتُۚ ... ﴿٣٤﴾ لقمـــان ﴾. واتـــە:

"بێگومان خودا زانستی رۆژی لێپرسینەوەی لەلایەو جگە لەخودا هیچ کەسێك نازانێت کاتی قیامەت کەی دێت، هەروەها خودا هەرخۆی باران دەبارێنێتو، هەرخۆیشی دەزانێت چی لە ڕەحمەکانی دایکان دایە، هەر خوداش دەزانێت سبەینێ چی ڕوودەداتو، هیچ نەفسێك ئاگاداری ڕووداوەکانی سبەینێ نیەو، هیچ نەفسێکیش نازانێت لەچ خاکێکدا دەمرێت".

بێگومان سبەینێ (الغد) پڕە لە ڕووداوی کتوپڕو ئەگەرەکان بۆ مرۆڤ ، بەپێی بیرکردنەوەی مرۆڤیش لەوانەیە لە سبەینێدا فلان کارو فلان شتو فلان مەسەلەی وای بۆ ڕووبدات، هەرگیز حسابی بۆ نەکردوە. هەروەها لەوانەیە مرۆڤ بەتەمای کارێك بێتو لە ئایندەدا تووشی ببێت، لەوانەشە نەخشە بۆکارێك بکێشێت، سبەینێ دەیکاتو هەموو جۆرە ئامرازو کەرەسەیەکی پێویستیشی بۆ دابین بکاتو هیچ سستیو درێغی یەکیشی تێدا نەکاتو، کارەکەشی بەپێی حساباتو مەزەندە مرۆییەکان لەسەداسەد بە مسۆگەرکراوی دەرکەوتبێت، کەچی دواتر شتێکی کتوپڕیی بێتە پێشەوەو هەموو مەسەلەکان هەڵگێڕێتەوە، هەموو نەخشەو بەرنامەیەکیشی بۆ هەڵوەشێنێتەوە، ئەم شتە کتوپڕییەش لە حسابو مەزەندەیدا نیەو تواناش لەسەر لابردنی نیە.

ئەمە سەبارەت بە تێڕوانینو زانستو توانای مرۆڤ.

بەڵام سەبارەت بەخودای پاكو میهرەبان، ئەوە دیارە توانایەکی باڵا دەستیی ڕەهاو، خواستێکی بەجێگەیەنراوو ئیرادەیەکی بێسنووری هەیە، بەڕاستی خودا بەخواستو هەڵبژاردنی خۆی دەتوانێت هەموو کارێك بکات، هەروەها هەر کارێکیش بیەوێت دەیکاتو هیچ ڕەتکەرەوەیەك بۆ کارو فەرمانی نیە، هەر خواستە ئیرادەو توانای خوداشە، کە بڕیار لەسەر ڕووداوەکانو هەواڵەکانو فەرمانو هەڵسوکەوتەکانیش دەدات، هیچ کەسێکیشو هیچ فەرمانێکیش لەو خواستە ئیلاهییە دەرناچن، تەنانەت گشت مەخلووقێکیش لەم گەردوونەدا، سائیتر

له مرۆڤـ یان —جن-یان —مەلائیکه بن- هـەموویان ملکەچـی ئـیرادەو خواسـتی خودان، دیاره هیچ کەسێکیش لەو مەخلووقانه ناتوانن بەرامبـەر خواسـتی خـودا بووەستن، یان نکوولّی لیّ بکەن، یاخود پێچەوانەی بوەسـتن، یـان دژایـەتی بکـەن، یاخود پووچەڵی بکەنەوه. چونکه ئەوه فەرمانی خودای خالق‌و بەهێزو توانایه.

بۆیه دەبینین هەرشتێك لـه گەردوونـدا روودەدات، بەخواسـتی خودایـەو هـیچ شتێکیش بەبیّ ویست وئیرادەی خودا نابێت. خواستی خـەڵکیش لـەژێر خواسـتی خوادایه، ئیدی هەرشتێك خواستی خودای لەسەربێت، دەبێت هەرشتێکیش خواستی خودای لەگەڵدا نەبێت، نابێت خەڵکیش هەموویان هیچ خواستێکیان بەجیّ ناگات، گەر خواستی خودای لەگەڵدا نەبێت، وەك لەمبارەیەوه خودا فەرمووییه:

﴿... فَمَن شَآءَ ٱتَّخَذَ إِلَىٰ رَبِّهِۦ سَبِيلًا ﴿٢٩﴾ وَمَا تَشَآءُونَ إِلَّآ أَن يَشَآءَ ٱللَّهُۚ إِنَّ ٱللَّهَ كَانَ عَلِيمًا حَكِيمًا ﴿٣٠﴾ الإنسان﴾.

هەروەها خودا فەرموویـەتی: ﴿وَمَا تَشَآءُونَ إِلَّآ أَن يَشَآءَ ٱللَّهُ رَبُّ ٱلْعَٰلَمِينَ ﴿٢٩﴾ التكـوير﴾ ، جا بەهۆی ئەوەی مرۆڤ نازانێـت لـه سـبەینێدا چـیی بـۆ ڕوو دەدات، بەهۆی ئەمەش، که بیّ‌توانایه لەسەر بەرگری لەهەرشتێك، که خودا خواستی وایـه تووشی ببێت‌و، بیّ تواناشه لەسەر پەیداکردنی ئەوشتەی خودا خواستی وایـه پێـی نەگات، بۆیه دەبینین مرۆڤـ شکست‌و دەستەوسانه له زانین‌و پێشبینیکردنی ئەوەی (له خێر یان لەشەڕ) دێته ڕێی، تەنانەت لەمسۆگەر کردنی نەخشەو بەرنامەکانی‌و، له دەسته بەرکردنی ئەوەش، که نەخشەو بەرنامەی بۆ دادەنا.

لەبەرئەمـه ئایەتەکـه ڕێنمـایی دەکـات، بـۆ هەڵس‌وکـەوتی شـیاو لـەو مەسـەلەیەداو، داواشـی لـیّ دەکـات، کەهـەموو بـەڵێن‌و نەخـشەیەکی ئایـندەی بەخواستی بەجێگەیەنراوی خودا وەگریّ بدات، ئیدی مـرۆڤ ناکەوێتـه بـەر گلـەیی خەڵکی، لەکاتێکدا دەستەوەسان بێت لەبەجیّ هێنانی ئەوەی بەڵێنی لەسـەرداوه..

دیارە ئەمە مانای ئەوە ناگەیەنێت، مرۆڤی موسڵمان هۆکارەکان نەگرێتەبەرو، هەموو نەخشەو بەرنامەو هیواو ئاواتێکیشی هەڵوەشێنێتەوە، چونکە وەبەرنانی هۆکارەکان لە بنەماکانی باوەڕو لەبوارەکانی بەندایەتیو عیبادەتە. تەنها ئەوەندە هەیە، نابێت پەنای تەواو بۆهۆکارەکان ببات‌و هەر چاوی لە نەخشەو بەرنامەکان بێت، بەڵکو دەبێت پێودانگی یەکەم بۆخواستی ئیلاهی دابنێت..

" وَٱذۡكُر رَّبَّكَ إِذَا نَسِيتَ "

لەبیرچوونەوەی پێغەمبەر ﷺ لـەوەدا بـوو، کاتێـك بـەڵێنی بـە موشـریکانی مەککەدا لەسەر ئەوەی سبەینێ وەڵامی پرسیارەکانیان دەداتـەوە، نەیفـەرموو (ان شـاءالله) ئەمـەش هۆیـەکی گونجـاوی قورئانـە، ڕێنماییـەکی خـودای تێدایـە بـۆ پێغەمبەرو ﷺ هەرموسڵمانێکی دوای خۆیشی، کە ئەم بنەما جوانە قورئانیە لەم سەرزەوییە پیادە بکات.

هەر بۆیەش خودا فەرموویەتی: (وَٱذۡكُر رَّبَّكَ إِذَا نَسِيتَ) کاتێك شتێکت بیر چوو، یادی خـودا بکـەرەوە.. ئـەم وتـە نایابـەش ڕاسـتی یـەکی بنـچینەییە لـە ڕاسـتییەکانی ئیـسلامو، چارەسـەرێکی سوودبەخشیـشە بـۆ لادان، یـان بـۆ کەمتەرخەمی، یان بۆ بێ ئاگاییو لەبیرچوونەوە.

بێگومان مرۆڤی موسڵمان لەم ژیانەدا جەنگێکی حـەتمیو بەسـەردا سـەپێنراو دەگیرێت، جەنگێك لەگەڵ –شەیتان– و لەگەڵ شوێنکەوتووانی، جـەنگێك لەگـەڵ ناهەق (باطل)و شوێنکەوتوانی...

بێگومان خوداش سەرکەوتنی لەو جەنگەدا بۆ مسۆگەرکردووە گەر ئەو مرۆڤـە موسڵمانە پەنا بباتە بەرخودای پەروەردگاریو پشتی پێ ببەستێت. هەروەها خـودا ئەو مرۆڤەی لە دوژمنەکەی (لە شەیتان) ئاگادارکردۆتـەوەو بۆشـی ڕوونکردۆتـەوە کـەوا شـەیتان تـەنها دەسـەڵاتو ڕکێـفو کاریگـەریی لەسـە رشـوێنکەوتوانو سەربازانی خۆی هەیە، لەدەروازەی (بێ ئاگاییو لەبیرچـوونەوەو پـشتگوێ خـستنو کەمتەرخەمیشەوە) دەچێتە نێو بیرو خەیاڵی مرۆڤەوە.

هەربۆیــە خــودا مرۆڤــی لــەم دەروازانــەی (بێئاگــایی‌و لەبیرچــوونەوە، کەمتەرخەمیی، پشتگوێ خستن) وریاکــردۆتەوەو، پێشی فەرمووە:

﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ ٱتَّقُواْ ٱللَّهَ وَلۡتَنظُرۡ نَفۡسٞ مَّا قَدَّمَتۡ لِغَدٖۖ وَٱتَّقُواْ ٱللَّهَۚ إِنَّ ٱللَّهَ خَبِيرُۢ بِمَا تَعۡمَلُونَ ١٨ وَلَا تَكُونُواْ كَٱلَّذِينَ نَسُواْ ٱللَّهَ فَأَنسَىٰهُمۡ أَنفُسَهُمۡۚ أُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلۡفَٰسِقُونَ ١٩ ﴾الحشر.

واتە: " ئەی ئیماندارن لەخودا بترسن باهەر کەسێك بڕوانێت بۆ ئـەوەی بزانێـت چی ی بۆسبەینێی خۆی دابینکردووە، بەمەش لەسزای خودا خۆتان بپارێزن، چونکە شارەزاو ئاگاداری کردەوەکانتانە. هەروەها ئێوە ئەی ئیمانداران وەك ئەوکەسـانەی پێش خۆتان نەبن، کە خوداو ڕێبازی خودایـان لـەبیرکردو،خوداش ئـەوانی لـەبیری خۆیان بردەوەو وایان لێ هات نەفسی خۆیـانو ئەرکـەکانی نەفـسی خۆیـان لـەبیر چووەوە، بەم ڕەنگە ئەوان بەدکارو لە ڕێ لادەر دەرچوون".

جا ئەگەر مرۆڤ بـێ ئاگـابوو، یـان شتێکی لەبیرچـوو (بێگومـان هەرتووشـی حاڵەتی بێ ئاگایی‌و لەبیرچوونەوەش دەبێت) ئەوا لەسەری پێویستە، بە بیری خـۆی بێنێتەوەو وریاو ئاگادار بێتەوە،بەم پێیەش پەنابەرێتـە بـەرخودای پـەروەردگاری‌و داوای لێخۆشبوونی لێ بکات وداوای کۆمەك‌و یارمەتیشی لێ بکـات، خـودا لـەم بارەیەشەوە فەرموویەتی:

﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ ٱتَّقَوۡاْ إِذَا مَسَّهُمۡ طَٰٓئِفٞ مِّنَ ٱلشَّيۡطَٰنِ تَذَكَّرُواْ فَإِذَا هُم مُّبۡصِرُونَ ٢٠١ وَإِخۡوَٰنُهُمۡ يَمُدُّونَهُمۡ فِي ٱلۡغَيِّ ثُمَّ لَا يُقۡصِرُونَ ٢٠٢ ﴾الأعراف.

واتە " ئەوکەسانەی خۆپارێزو لەخواترس بوون هەرکاتێك خورپـەو خـەیاڵێکی نابـەجێیان لەشـەیتانەوە بەرکـەوێت، خێـرا یـادی خـودا دەکەنـەوەو بەرچـاویان ڕووندەبێتەوەو باری ڕاستیی واقیعەکە دەبینن، بەڵام برایـانی شـەیتان کـە (کـافرو

موشریکەکانن) لەلایەن شەیتانەکانەوە کۆمەك وهاریکاریی دەکرێن تاکو هەر لە گومڕاییدا بمێننەوەو پاشان لەو کۆمەكو هاریکارییانەیاندا درێغی و کەمتەرخەمیی ناکەن).

هەروەها فەرمووییە (وَٱذۡكُر رَّبَّكَ إِذَا نَسِيتَ).. جابۆیە زیکرو یادی خودا باشترین چەکە بۆ سەرکەوتن بەسەر شەیتانو سەربازانییدا، هەروەها زیکرو ناوهێنانی خودا چارسەرێکی کارای قورئانە بۆ کەمتەرخەمیو پشتگوێخستنو دەربازبوون لە حوکمەکانو گوناهکردن.

هەمدیسان زیکرویادی خودا ژیانێکە بۆ دڵ و، بەختیارییە بۆگیانو، حەوانەوەیە بۆ مرۆڤی باوەڕدارو، ڕۆشناییەکە بۆ ژیانو، ڕێگایەکە بۆ خۆشویستنی خوداو ڕەزامەندی خوداو، هۆیەکیشە بۆ چوونە نێو بەهەشتەکەیو، ڕزگاربوون لە سزای دۆزەخەکەی.

هەروەها ئەم ئایەتە ڕێنماییمان دەکات بۆ جێگەیەکی ترلە باسی یادی خودا، کە (لەبیرچوونەوەیە) واتە مرۆڤ بیری خودا بکاتەوە لەکاتی لەبیرچوونەوەدا.

"وَٱذۡكُر رَّبَّكَ إِذَا نَسِيتَ " لێرەدا لەبیرچوونەوە سنووردارو دیاریکراو نیە، بەڵکو گشتیو ڕەهایە. قورئانیش لەسەربارەگشتییەکەی داینـاوە تـاکو هەموو شێوەو ڕەنگێکی ئەو (لەبیرچوونەوە) یە بگرێتەوە، هیچ چارسەرێکی نیە تەنها بەیادکردنەوەی خودا نەبێت.

باشترییش وایە دەستەواژەکە لەسەربارەگشتییەکەی خۆی بهێڵرێتەوەو، سنووردارو دیاریکراو نەکرێت، چونکە ئەمە یەکێکە لەکلیلەکانی مامەڵە لەگەڵ قورئانو ڕێسایەکیشە لە ڕێساکانی لێ تێ گەیشتنی.

هەندێك لەو وێنەو ڕەنگو حاڵەتانەی، کە دەستەواژەی (لەبیرچوونەوەکە) دەیانگرێتەوە، ئەمانەن:-

١- لەبیرچوونەوەی خوا (نسیان الله)، خودا بەیادت بێنەوە ئەگەر لەبیرت چوو، چونکە بۆ هیچ موسڵمانێك ناشێت، بۆ ساتێکیش خودای لەبیربچێت. لەبیرچوونەوەی خوداش (واتە ئەگەر موسڵمانێك خودای لەبیربچێت) ئەوە بێگومان گوناهو کەمتەرخەمییەکە. بۆیە هەر دەبێت یادی خودا بکاتەوەو داوای لێخوشبوونی لێ بکات. هەروەها لەبیرکردنی خودا هۆیەکە بۆ کەوتنە نێو گوناهانەوەو، چارەسەری ئەمەش تەنها یادکردنەوەی خودایە.

٢- لەبیرچوونەوەی (جیاکاری‌و دانانی ئەگەر)و هەڵپەساردنی بەڵێن بەخواستی ئیلاهی یەوە:- واتە یادی خودا بکەرەوە ئەگەر لەبیرت چوو بڵێیت: (سبەینێ — ان شاءالله - ئەوە دەکەم) بۆیە لەکاتی بەبیرهاتنەوەدا ئەو (جیاکاری‌و ئەگەردانانە)ش دیاری بکەو مەسەلەکە بەخواستی خوداوە ببەستەرەوە. ئەم شێوازەی بەبیرداهاتنەوەیە زۆربەی زانایانی تەفسیریش لەشیکردنەوەی ئەم ئایەتەدا باسیان کردووە.

٣ -لەبیرچوونەوەی دوژمنایەتیی دوژمنە گەورەکە (شەیتان‌و شوێنکەوتوانی)، چونکە بیرچوونەوەی دژایەتی کردنیان هۆیەکی بەدەمەوە چوونی وەسوەسەکانیانە بۆیە یادی خودا خاوەنیادکەرەکەی بەکەسێکی بیناو بەرچاو ڕۆشن‌و ئاگادار لەو دوژمنانە دەهێڵێتەوە.

٤- لەبیرچوونەوەی ئەرکەکان: یادکردنەوەی خودا هۆیەکە بۆ یادکردنەوەی ئەرکەکان‌و بەجێ گەیاندنیان، هەمدیسان هۆکارێکی راستەوخۆشە لەمامەڵەکردنی باش لەو ئەرکانەو لەتێڕوانین بۆیاندا.

٥- بیرچوونەوەی (مەبەست لە ژیان)و فەرمان تیایداو نەخشەی سەرکەوتوو بۆ بەسەر بردنی ژیان لەسەر بەرنامەی خودا.

٦- لەبیرچوونەوەی مردن‌و، دەرچوون لەم دنیایەونەمانەوەی بەنەمری تێیدا.

٧- لەبیرچوونەوەی رۆژی دوایی‌و لەبیرچوونەوەی دۆزەخ وسزاکانی‌و، لەبیرچوونەوەی بەهەشت‌و نیعمەت‌و خێروخۆشییەکانی.

بێگومان ئەم وێنانەو ئەوانی تریش، ترسناکن‌و چەندین زیانی کاریگەریان لەژیانی موسڵماندا هەیەو، هیچ چارەسەرێکی نیە تەنها بەردەوامی لەسەر زیکرو یادی خودا نەبێت (وَٱذۡكُر رَّبَّكَ إِذَا نَسِيتَ).

"کێ گوتوویەتی (سێ سەد ساڵ) لە ئەشکەوتەکەیاندا ماونەتەوە"؟

لە فەرمایشتەکەی خوادا ﴿ وَلَبِثُواْ فِي كَهۡفِهِمۡ ثَلَٰثَ مِاْئَةٖ سِنِينَ وَٱزۡدَادُواْ تِسۡعٗا ﴿٢٥﴾ الكهف ﴾ هەواڵێکە لەسەر ئەوماوەیەی کە لاوەکان لە ئەشکەوتەکەدا ماونەتەوە، یان لەسەر ئەو ماوەیەیی لە ئەشکەوتەکەدا (بەدەربڕینێکی وردتر) خەوتوون، ئەمەش ئەو ماوەیەی نێوان چوونە نێو ئەشکەوتەکەیانە تائەو کاتەی گەلەکەیان پێیان زانیون، پاشان هەواڵەکە بڕیاری ئەوە دەدات، گوایە ئەو ماوەیە سێ سەدو نۆ ساڵ بووە. بەڵام کێ ئەم هەواڵەی گوتووەو راگەیاندووە؟! ئایا ئەمە فەرمایشتی خودایە تابیبێتە بڕیار لەسەر ئەو ماوەیە؟! یان وتەی ئەوکەسە پێشینانەیە، کە جیاوازیی وتەو بیروڕایان لەنێواندا هەبووە لەسەر بەسەرهاتی لاوەکان؟ تا بەم ڕەنگە قورئانیش لە (باب)ی گێڕانەوەی حیکایەت‌و داستانەکانەوە هێنابێتی یان لە(باب)ی دان پیانان‌و بڕیاردانەوە؟!

زانایان لەمەدا بیروڕای لێك جودایان هەیە، هەندێکیان گوتوویانە: (ئەمە فەرمایشتی خودایە لەسەرماوەی لاوەکان لە ئەشکەوتەکەدا) هەندێکی دیکەشیان گوتوویانە: (ئەمە وتەی ئەوکەسە پێشینانەیە لەسەر مەسەلەی بەسەرهاتی لاوەکان ناکۆك بوون).

وتەی یەکەم/ وتەی ئەو پێشینانە بوو لە مەسەلەی لاوەکاندا ناکۆك بوونو قورئانیش دانی پێدانەناوە یان پشتی پێ نەبەستووە، بەڵکو بەرهەڵستی کردووەو ڕەتیکردۆتەوە.

پیتی (واو) لای ئەوان لەو وتەیەدا﴿ وَلَبِثُواْ فِي كَهۡفِهِمۡ ثَلَٰثَ مِاْئَةٍ سِنِينَ ﴾ - لەمەدا- واوی پەیوەندییە، واتە ئەم وتەیەی بە وتەکەی ترەوە﴿ سَيَقُولُونَ ثَلَٰثَةٞ رَّابِعُهُمۡ كَلۡبُهُمۡ ﴾پەیوەست کردوە. ماناکەش ئاوای لێدێت (دەڵێن: ئەوان سێ کەسن، چوارەمیان سەگەکەیانە﴿ سَيَقُولُونَ ثَلَٰثَةٞ رَّابِعُهُمۡ كَلۡبُهُمۡ ﴾ ... (هەروەها دەڵێن: ئەوان سێ سەد ساڵ لە ئەشکەوتەکەیاندا ماونەتەوە ﴿ وَلَبِثُواْ فِي كَهۡفِهِمۡ ثَلَٰثَ مِاْئَةٍ سِنِينَ ﴾قورئانیش ئەو وتەیەی ئەوانی لەم وتەیەی خۆیدا پووچەڵکردۆتەوە کەخودا تیایدا فەرموویە: ﴿ قُلِ ٱللَّهُ أَعۡلَمُ بِمَا لَبِثُواْۖ لَهُۥ غَيۡبُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِۖ ...﴿٢٦﴾الكهف﴾، واتە: (بڵێ خودا هەرخۆی دەزانێت چەندە ماونەتەوە، زانستی نادیارەکانی ئاسمانەکانو زەوی لەلای خۆیەتی)... کەواتە بەم وتەیە قورئان ماوەی مانەوەیانی بۆ زانستی خودا حەواڵە کردووە. خۆ ئەگەر وتەی ئەو کەسە پێشینانە ڕاستو جێی باوەڕ بوایە ئەوا مانایەکی نوێ بۆ وتەکەی قورئان دەبوو،واتە بۆ وتەی (قُلِ ٱللَّهُ أَعۡلَمُ بِمَا لَبِثُواْۖ) خۆ ئەگەر ئەم وتەیە لەخوداوە بوایە ئەوا هیچ مانایەك بۆ فەرمایشتی (قُلِ ٱللَّهُ أَعۡلَمُ بِمَا لَبِثُواْۖ) نەدەبوو..

زانای ئیسلام (سیوطي) لە (الدر المنثور)دا لە (ابن عباس-ەوە- خودا لێیان ڕازی بێت) وتەیەکی هێناوە، گوتوویەتی: مرۆڤ کاتێك تەفسیری ئایەتەکە دەکات، وادەزانێت بەو ڕەنگەیە، کە خۆی دەبینێت، بۆیە دوورتر لەماوەی نێوان ئاسمانو زەوی بۆی دەڕوات.

پاشـــان (ابـــن عبـــاس) رســـتەی (وَلَبِثُواْ فِي كَهْفِهِمْ ثَلَٰثَ مِاْئَةٍ سِنِينَ)ی خوێندۆتەوەو ئینجا گوتوویەتی (ئەو لاوانە چەندە ماونەتـەوە)؟ گوتوویانـە (سـێ سەدو نۆساڵ) ئەویش گوتوویەتی: (ئەگەر ئەوەندە ماونەتەوە، خودا نەیدەفـەرموو: (قُلِ ٱللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا لَبِثُواْ) بەڵكو تەنها وتەی ئەو خەڵكـەی پێـشینانی گێڕاوەتـەوە، وەك چۆن لـە ڕسـتەی (سَيَقُولُونَ ثَلَٰثَةٌ رَّابِعُهُمْ كَلْبُهُمْ)دا وتـەی ئـەو خەڵكـەی گێڕاوەتەوەو هەواڵی ئەوەشیداوە، ئەوان نازانن (ئینجا (ابـن عبـاس) گوتوویـەتی: ئەوان دەڵێن: سێ سەد ساڵ ماونەتەوەو، نۆ ساڵی تریشیان بۆ زیاد كردوە (وَلَبِثُواْ فِي كَهْفِهِمْ ثَلَٰثَ مِاْئَةٍ سِنِينَ).

هەروەها (سیوطي) لە (قتادة)وە – خودا لێی رازیبێـت –گێڕاوێتیـەوە: ئەمـە خەڵكی گوتوویەتی، ئایا نابینیێت ئـەو گوتوویـەتی (وَلَبِثُواْ فِي كَهْفِهِمْ ثَلَٰثَ مِاْئَةٍ سِنِينَ) پاشان گوتوویەتی: (قُلِ ٱللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا لَبِثُواْ) لە ڕوایەتێكی تردا، هەر لە (قتادە) وەیە گوتوویەتی: (ئەمە وتەی ئـەهلی كیتابـە، خـوداش بـە فەرمایـشتی (قُلِ ٱللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا لَبِثُواْ) وەلامیداونەتەوە[1].

وتەی دووەم/ بێگومـان هـی خودایـە، هەواڵدانێكـە لـەخوداوە دەربـارەی مـاوەی مانەوەی لاوەكان لەئەشكەوتەكەدا، وەك (سیوطي)یش لە(مجاهد)ەوە وتەیەكی ئەوی دەربارەی ئایەتەكە هێناوە، گووتوویەتی (ئەوە ژمارەی ئەو ماوەیەیانە، كە لەنێو ئەشكەوتەكەدا ماونەتەوە[2].

پێشەوا (ابن كثير)یش ئەم وتەیەی تەبەننی كردووەو پشتگیریـشی لێكـردووەو، وتەی یەكەمینی رەتكردۆتەوەو، پاشان گوتوویەتی: "ئەمە هەواڵێكە لەخوداوە بـۆ

---

(١) الدر المنثور للسيوطي (٥ : ٣٧٩).

(٢) هەمان سەرچاوە

پێغەمبەرەكەی خۆی ﷺ دەربارەی ژمارەی ساڵانی ئەو ماوەیەی، كە لاوەكان لەرۆژی خەولێكەوتنیانەوە ژمارەی بەخەبەرهاتنەوەیان وپێزانینی خەڵكیو وڵاتەكەش بە كاروباریان" تێیدا ماونەتەوە ژمارەی ئەو ساڵانەش سێ سەد ساڵ بووە بەڵام بە ساڵی مانگی (هیلالی) نۆ ساڵی تریشی دێتەسەر فەرمایشتەكەی خوداش (قُلِ ٱللَّهُ أَعۡلَمُ بِمَا لَبِثُواْ)، واتە: ئەگەر دەربارەی ماوەی مانەوەیان پرسیارت لێكراو، بێگومان تۆش زانیاریەكت لەسەری نیەو، ئەمەش لەلای خودا بەندە ئەوا لە وەڵامدا هیچ شتێك مەخەرەڕوو، بەڵكو لە وەڵامی ئەوجۆرە پرسیارانەدا بڵێ: (خودا خۆی دەزانێت چەند ماونەتەوە، هەواڵی نادیارەكانی ئاسمانەكانو زەوی هەر لەلای خودا خۆیەتی: ﴿قُلِ ٱللَّهُ أَعۡلَمُ بِمَا لَبِثُواْ لَهُۥ غَيۡبُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِ﴾.. بەمانای كەس ئەوە نازانێت تەنها خودا نەبێت، جا كێ هەیە لەبەندەكانی خودا بتوانێت ئەو زانیاریانە بەخودا بدات؟

ئەمەی ئێمەش (واتە: ابن كثیر) گوتوومانە ڕای پتر لەیەك كەسی زانایانی تەفسیری لەسەرە، وەكو ڕای (مجاهد)و زانایانی پێشین وپاشین (السلف والخلف)، بەڵام وتەكەی (قتادە) كە گوتوویە گوایە (دیدوبۆچوونێكی لەسەرە)، ئەوە دیارە ئەوەیە (ئەهلی كیتاب) دەریان بڕیوە، كەوا (سێ سەدساڵ لاوەكان لە ئەشكەوتەكەدا ماونەتەوە، واتە بەبێ حسابكردنی ئەو نۆ ساڵەی لە ساڵنامەی (مانگی) حسابی بۆ كراوە، بەڵام بەپێی ساڵنامەی (هەتاویی/ شمسی) تەنها سێ سەدساڵ دەكات. خۆ ئەگەر خودا وتەی ئەوانی بگێڕایەتەوە ئەوا نەیدەفەرموو: (وازدادوا تسعا). وەك لە ئایەتەكەشەوە بەدیی دەكرێت، ئەم ماوەیە هەواڵێكە لە خودا خۆیەوە نەك گێڕانەوەی بێت لەزاری ئەهلی كیتابەوە ئەمە ڕای هەڵبژێرراوی (ابن جریر)یشە رەحمەتی خودای لێ بێت"[1]. بۆ ئەوەی ماوەی جیاوازیی نێوان ساڵانی (هەتاوی)و (مانگی) بزانین.

---

(١) تفسیر ابن كثیر، (٣ ٧٩)..

"ئایا نۆ سـالەکە ئەو جیاوازییـەی نێوان هـەردوو ژمارە حسـابکراوەکەیە"؟

چـەندین زانـای دێـرینو هاوچـەرخی (تەفـسیر) وای بۆچـوون، لاوانـی نێـو ئەشکەوتەکە بەپێی سالنامەی (هەتاوی (شمسی) سێ سەدسال لە ئەشکەوتەکەیاندا ماونەتەوە، ئەم ژمارەیەش (٣٠٠ سال) بەپێی سالنامەی (مانگی/ قمری) دەکاتـە (٣٠٩) سال. جا ئەو نۆ (٩) سالەی دواییش ئەو جیاوازییەی نێوان هەردوو ژمـارە حسابکراوەکەی سالنامەی (هەتاوی)و (مانگی)یە.

ئەو زانایانە (ئەو نۆ سالەی قورئان باسی کـردووە) دەکەنـە بەلگەیـەك لەسـەر ئەوەی، تەنها قورئان تاکە سەرچاوەی چیرۆکەکەیە، دیارە قورئـانیش فەرمایـشتی خودایە، نەك فەرمایشتی پێغەمبەری خودا ﷺ.

(ئیمام ابن کثیر) دەربارەی (بوونی ئەو نۆ سـالە بـە جیـاوازیی نێـوان هـەردوو حسابەکە) گوتوویەتی: "بێگومان میقداری سالانی مانەوەیان لـە ئەشـکەوتەکەدا سێ سەد سال بووە، بەلام بە سالی مانگی (نۆسالی تریشی بۆ زیاد دەبێت) ئیـدی بەپێی سالنامەی (هەتاوی) سـێ سـەد سـالە، چـونکە جیـاوازیی نێـوان هـەردوو سالنامەکە لە هەر سەد سال جارێکدا سێ سالە، بۆیەش خودا دوای ئەو سێ سـەد سالە فەرموویەتی: (نۆ سالی تریشیان زیاد کردووە)، (ازدادوا تسعا)"[1].

بەلام هەندێك لە زانایانی هاوچەرخ بەم رایە قایـل نـینو، وای دادەنـێن لەگـەل حسابەکەدا ناگونجێت.. یەکێك لەوانەش (عبدالرحمن الوکیـل-ی خـوالێی خـۆش بێت) لە لێکدانەوەی (الروض الأنـق)یدا بۆ ئەم وتەیە، دەلێت، (ئەم لێکدانەوەیـەی ژمارەی سالەکان، بۆ کتێبی خودا ناشایستەیە، هەروەها بۆ فەرمایـشتی خـوداش

(١) تفسیر ابن کثیـر (٣: ٧٩).

هەر ناشایستەیە، دەبینن ڕستەی (وَلَبِثُواْ فِي كَهْفِهِمْ ثَلَٰثَ مِاْئَةٍ سِنِينَ) لە فەرمایشتی خودا خۆی بێت نەك وتەیەك بێت لە خەڵکانی دیکەوە گێڕابێتەوە، لە ئایەتەکەشدا بەڵگەیەکی وانیە بەرەهایی (مطلق) ئاماژە بۆ ئەم لێکدانەوەیە بکات"[1].

پێش ئەوەش وتەی کۆمەڵێ زانایان بسەلمێنین کە (ابن کثیر) لەنموونە هەرە دیارەکانیانە، دەبێت لەوە بکۆڵینەوە، ئاخۆ جیاوازیی نێوان هەردوو ساڵنامەکە لەسێ سەد ساڵدا، نۆ ساڵە؟ بۆ وەڵامدانەوەی ئەم پرسیارەش، پرسیارێکی دیکە دەکەین، (ئایا جیاوازیی نێوان ساڵی هەتاوی‌و ساڵی مانگی چەندە؟!.. مێژوونووسی هاوچەرخی ئیسلامی (احمد عادل کمال) لەکتێبەکەیدا (جداول التقویم المیلادی المقابل للتقویم الهجری)دا دەڵێت:

(یەك ڕۆژ لەساڵی –هەتاوی- بەمیقداری (سێ دەقیقەو- ۹ر۵۵- ی چرکە) لە ڕۆژێکی ساڵی –مانگی- زیاترە لەلای عەرەبەکانیش "ڕۆژ لەکاتی ئاوابوونی خۆرەوەیە تا ئاوابوونی جارێکی تری لە ڕۆژی دواتردا) مانگی ساڵی (مانگی/ قمری)یش (۲۹ر۵۳۰۵۸۸) ڕۆژە.

(ساڵی مانگی)یش: (۳٥٤) ڕۆژو (هەشت سەعات)و (٤۸دەقیقە)و (۳٦) چرکە (ثانیة)یە. واتە نزیکەی (۱۱) ڕۆژی لە (ساڵی هەتاوی) کەمترە، چونکە ساڵی (هەتاوی)-۳٦٥- ڕۆژو- شەش سەعات-و- ۹ دەقیقەو- ٥ر۹- چرکەیە"[2].

دوای ئەم هەژمارکردنە وردە دەبینین جیاوازیی نێوان هەردوو حسابە هەتاوی‌و مانگییەکە تەنها نۆ ساڵ نیە، بەڵکو لەوە زیاترە (ئیمامی- ئالووسی)یش لەم مەسەلەیەی کۆڵیوەتەوەو تێبینی جیاوازیی نێوان هەردوو ساڵەکەی کردووەو،

(۱) الروض الانق بتحقیق الوکیل (۳ : ۱۷۳).

(۲) جداول التقویم المیلادی الهجری لاحمد عادل کمال (۳-٤).

گوتوویەتی: (جیاوازیی نێوان هەردوو ساڵنامەکە لەیەك ساڵدا- دە ڕۆژو- بیستو یەك سەعاتو- یەك دەقیقەیە.

جا ئەگەر ئەمە جیاوازیی یەك ساڵیان بێت، ئەواجیاوازیی سەد (١٠٠) ساڵیان (هەزارو هەشتاو حەوت ڕۆژو، سیازدە سەعاتو چوار دەقیقەیە، ئەمەش دەکاتە (سێ ساڵو بیستو چوار ڕۆژو یازدە سەعاتو شازدە دەقیقە)، بەم پێیە جیاوازیی سێ سەد ساڵیشیان دەکاتە (نۆ ساڵو حەفتاو سێ رۆژو، (نۆ سەعاتو، چلو هەشت دەقیقە)"[١].

کەواتە جیاوازیی نێوان هەردوو جۆرە ساڵنامەکە نۆ ساڵی بێ کەم و زیاد نیە وەك قورئان دیاری کردووە،بەڵکو پتر لە (٧٣) رۆژیشی زیاترە.

جا لە بەر ئەم ژمارە زیاترەی کە لەسەر (نۆساڵە زیادەکە)ش پەیدا بووە، چەند زانایەك گووتوویانە: (ئەمە هەواڵێك نیە لە خوداوەو، بڕیاردانی خوداش نیە، بەڵکو دیاریکردنی وتەی ئەو کەسە پێشینانەیە، لە بەسەرهاتی هاوەڵانی ئەشکەوتەکەدا ناکۆك بوونو، بیروڕای جیاوازیان دەربڕیوە لەسەریان. جا ئەم کەسانە وەك چۆن لەسەر ژمارەی لاوەکانیش بیروڕای هەمە جۆریان هەبووە، لەسەر ماوەی مانەوەی لاوەکانیش لەئەشکەوتەکەدا هەربیروڕای لێکجوداو جیاوازیان هەبووە، بۆ نموونەش کۆمەڵێکیان وایان ڕاگەیاندووە، ئەو لاوانە سێ سەدو نۆساڵ لە ئەشکەوتەکەیاندا ماونەتەوە، بەڵام ئەم وتەیەشیان ڕاست نیە. چونکە ئەگەر ئەمە فەرمایشتی خوداو (هەواڵێك بوایە لە خوداوە) ئەوا زۆر وردو تەواو دەبوو، قورئانیش هەموو هەواڵو بەسەرهاتو وتەیەکیشی بەوردیو تەواوی هێناوەو بەم شێوازە ڕایهێناوین.

هەندێك لە زانایانی دیکەی ئیسلام گوتوویانە: ئەم جیاوازییە کەمە (واتە ئەو زیادەیە لە نۆ ساڵەکە)ش گرنگ نیەو دەشێت، چونکە لەچوار مانگ کەمترە،

(١) روح المعاني للالوسي (١٥: ٢٥٢).

نەریتی عەرەبەکانیش هەر وابووە، هەمیشە پارچە وپاشماوەکان دەبڕنو ئەگەر لە نیوە کەمتر بووبێت باسیان نەکردووە، هەر بۆیەش قورئان نەیفەرمووە (نۆ ساڵی زیاترو چارەکە ساڵێك، یان نۆساڵی زیاترو حەفتاو سێ ڕۆژی زیاتریش ماوەنەتەوە).. لەم ڕووەوە (ئالووسی) دەڵێت: " دانانی جیاوازییەکە هەر بە تەنیا بۆ نۆ ساڵ، لەسەر بنچینەی بەنزیکی دانانەیەتی، چونکە ماوە زیادەکە نەگەیشتۆتە نیوەی ساڵێكو وەرزێك لە وەرزکانیشی تەواو نەکردووە، بۆیە بایەخێکی ئەوتۆی پێ نەدراوە"[1].

"ڕای راستتر ئەوەیە : ئەمە هەواڵدانێکە لەخوداوە"

لێرەدا، دوای هەڵوێستەیەك لەئاست بەڵگەکانی هەردوو لادا، هەوڵ دەدەین ڕای راستتر یەکلابکەینەوە.. بەڵگەکانی کۆمەڵی یەکەمی زانایان، کە دەڵێن (ماوەی مانەوەی لاوەکان لە ئەشکەوتەکەدا بەسێ سەدو نۆساڵ دیاری بکرێت)، ئەوە وتەی ئەو پێشینانەیە،کە ڕای جیاوازو لێکجودایان لەسەر ژمارەی لاوەکانی نێو ئەشکەوتەکە دەربڕیوە. قورئانی پیرۆزیش ئەم وتەیەی لە (باب)ی (گێڕانەوەی وتەو باسی ئەو پێشینانەوە) هێناوەتەوە، بەڵگەکانی ئەم کۆمەڵەش لە ڕووی وردبینیو، ژمێریارییەوە بەهێزن.

بەڵام کاتێك گومانی جیاوازیی ژمێریارییەکە دەڕەوێنینەوە بەوەی گوایە عەرەب خۆیان ئەگەر کەرتەکان لە چوار کەمتربێن دایدەشکێنن، بۆیە لەمەوە ئەگەر نزیکەی هەشتا (٨٠) ڕۆژیش لەو نۆساڵە زیاتر مابنەوە، ئەوە قەیدی ناکات گەر حساب نەکرێت، بۆیە ئێمە لەگەڵ کۆمەڵی (جمهوری) زانایان داین بەوەی، ئەم هەواڵە (وَلَبِثُواْ فِي كَهۡفِهِمۡ ثَلَٰثَ مِاْئَةٖ سِنِينَ) هەواڵدانێکە لەخودا خۆیەوە

---

(١) روح المعاني، (١٥: ٢٥٢)

دەربارەی ماوەی مانەوەی لاوەکان لــە ئەشــکەوتەکەدا، نــەك گێڕانــەوەی وتەیــەك لەوتەی پێشینان بێت.

ئەم فەرمایشتەش بایــەخی هــەردوو ســاڵنامە (هــەتاوی) و(مــانگی)یەکەشــی پاراستووە، واتە ئەمە بەساڵنامەی (هەتاویی- رۆمی ی — زایــین) کــە (دەوڵــەتی رۆمانی) ئەوسا کاری پێ دەکردو دەوڵەتە هاوچەرخەکانی خۆرئــاواش بەکەلــەپوور لێیان گرتوونەتەوە، سێ سەد ساڵە، بەڵام بەساڵنامەی (مانگی)ی عــەرەبی — کــە (عەرەب) لەسەردەمی جاهیلیدا لەسەری بــوونو، بەســاڵنامەی کۆچــی (هیجــری) دادەنرێت وموسڵمانانیش لەدواییدا کاریان پێکردووە، سێ سەدو نــۆ ســاڵە. ئیــدی ئەو نۆ ساڵەو، ئەوکەرتــە کەمــەی لێــی داشــکێنراوە، جیــاوازیی نێــوان هــەردوو ساڵنامەکەیە.

ســـوودی برگـــەی " قُلِ ٱللَّهُ أَعۡلَمُ بِمَا لَبِثُواْ "

لەرێی بەهێزترین بەڵگەی ئەوانەی گوتبوویــان (دیــاریکردنی مــاوەی مانــەوەی لاوەکان لە ئەشــکەوتەکەدا بــەڕای کەسەپێــشینەکانی شــوێنکەوتووی کتێبــەکانی دیکەی خودان، (واتە بەڕای ئەهلی کیتــاب) دەبێــت، قورئــانی پیرۆزیــش لــەدوای هێنانی وتەکەیانەوە، دەفەرموێــت (قُلِ ٱللَّهُ أَعۡلَمُ بِمَا لَبِثُواْ) ئەمە وەك ئــەوە وایــە قورئان ئەو وتەیەی ئــەوان ڕەتدەکاتــەوەو بــەتاڵ و پووچــەڵی دەکاتــەوەو، وایــشی لەقەڵەمدەدات، لەسەر بنچینەی زانستێکی راست نیەو رێنماییــشمان دەکــات بــۆ ئەوەی مەسەلەکە بۆ زانستی خودا بگێڕینەوە.

(عبدالرحمن الوكيل) لە (تحقيق الروض الانف) دا گوتوویــەتی : لێکدانەوەکــەی (ابن هشام) بۆ فەرمایشتەکەی خــودا (ولبثــوا في كهفهــم) لێکدانەوەیــەکی نایابــە

(بەپێی ئەوەی لەم فەرمایشتەدا وتەی پێشینەکان هاتووە) ئەم وتەیەش بـە وتـەی (ئەهلی کیتاب) دادەنێت، بەم رەنگە تێگەیشتنیـشمان لەئایەتەکـە ڕێکـو راسـت دەبێتەوە، هەر ئەمەش لەگـەڵ ڕستەی دواتریـدا (قُلِ ٱللَّهُ أَعۡلَمُ بِمَا لَبِثُواْ)دا ڕێـك دەکەوێت چونکە گەر دەستەواژەی (ولبثوا) لەفەرمایشتی خودا خـۆی بوایـە ئـەوا فەرمایشتەکەی خۆی (قُلِ ٱللَّهُ أَعۡلَمُ بِمَا لَبِثُواْ) هیچ مانایەکی نەدەبوو.[1]

بەڵام کۆمەڵی زانایان ئەم لێکدانەوەیە پەسـەندناکەنو ئـەو بەرهەڵـستی یـەش لادەبەنو، وای دادەنێن کەهەردوو ڕسـتەکە لەفەرمایـشتی خـودان، واتـە ڕسـتەی (ولبثوا فی کهفهم..)و ڕستەی (قُلِ ٱللَّهُ أَعۡلَمُ بِمَا لَبِثُواْ)..

لێـرەدا پوختەیـەکی بەسـوودی ڕسـتەی پاشـینەی (قُلِ ٱللَّهُ أَعۡلَمُ بِمَا لَبِثُواْ) دێنینەوە لەگەڵ روون کردنەوەی هاوڕێکبوونی بەرامبەر بە ڕستەی پێش خـۆی کـە (امـامی الوسـی) هێناویـەتی یـەوە.. (ولبثـوا فی کهفهـم) ڕسـتەیەکی بـەرایی ودەسپێکراوی روونکراوەیە، لە فەرمایشتی خودا (فضربنا علـى آذانهـم في الكهـف سنين عـددا)دا پوخت کراوەتەوە. هەر لەسەر ئەم بنچینەیەش فەرمایشتەکەی تـری خودا (قُلِ ٱللَّهُ أَعۡلَمُ بِمَا لَبِثُواْ) بڕیار دەدات لەسەر ئەوەی مـاوەی مانـەوەیان لـەو خەولێخستنەدا ئەوەندەبووە، کەئاماژەمان بۆ کرد، وەك ئـەوەی بفـەرموێت (بلـێ هەر خودا خۆی ئاگادارو زانایە لەماوەی مانەوەیانداو، ئەو زانیارییەشی بەئێمـەی داوەو، ئەم زانیاریەش ئەو حەقە ڕاست ودروستەیە هیچ گومانێکی لەسەر نیە.

سوودی دواخستنی ئەم روونکردنەوەیەش دەربارەی مـاوەی مانەوەکەیانـە، بـۆ ئەوەیە ئاگاداربین، لەسەر ئەوەی کەسانی پێـشینەکان لەسـەرماوەی مانەوەکـەیان ناکۆك بوون، وەك چۆن لەسەر ژمارەی لاوەکانیش نـاکۆك بـوون، بۆیـە دوابـەدوای

(١) الروض الانف- بەرگی سێ (٣) لاپەرە (١٧٢-١٧٣) پەراوێز.

ناکۆکیان ولێك جودایی بیروڕاکانیان لەسەر ژمارەی لاوەکان ئـەم روونکردنەوەیـەی هێناوە.

پاشگری ڕستەی دواییش بە فەرمانی (قل/ قُلِ ٱللَّهُ أَعۡلَمُ بِمَا لَبِثُواْۖ) هێنـاوێتی تاهەر بە پاشگری[1]. (قُل رَّبِّيٓ أَعۡلَمُ بِعِدَّتِهِم)یش بیگێڕێتەوە، پاشـان بـۆ ئەوەشـە بەڵگە بێت لەسەر ئەوەی ئەم چیرۆکە لە نادیار (غیـب)ەوە بـە پێغەمبـەری خـودا ﷺ گەیەنراوە تاکو ببێتە موعجیزەیەکی تر بۆی"[2].

هەروەها (ئالووسی هەڵوێستەیەکی نایابو زیرەکانەی لەئاست ئـەو وتەیەشـدا کردووە، کە درابووە پاڵ (ابن عباس) خودالێیان رازی بێـت- لێیـەوە گێڕرابـووەوە کـەوا گوتوویـەتی: " وتـەی کەسـانی پێـشین دەربـارەی مانـەوەی لاوەکـان لـە ئەشکەوتەکەدا بۆ دیاریکردنی ماوەکـەیان بـە ڕاسـت دادەنرێـت) قورئـانیش ئـەو وتەیەی بەفەرمایشتی (قُلِ ٱللَّهُ أَعۡلَمُ بِمَا لَبِثُواْۖ) بەتاڵکردۆتەوە. هەروەها (ئالوسی) ڕای (ابن عباس) مان دەربارەی ژمارەی لاوەکانی نێـو ئەشـکەوتەکە بـۆ بەڕاسـت دادەنێت وای بۆچووە ژمارەیان حـەوت کـەس بـووەو، هەشـتەمیان سـەگەکەیانە، سەرەڕایی ئەوەش خودا لەدوای ڕسـتەکەیەوە فەرموویـەتی: (قُل رَّبِّيٓ أَعۡلَمُ بِعِدَّتِهِم) ئەم بەدوا داچوونەش مەسەلەی زانینی ژمارەکەیان حەواڵەی زانست وعلمـی خـودا دەکات، ئەو وتەیە بەدرۆ ناخانەوە کـە (ژمارەکـەیان حـەوت بـووەو هەشـتەمیان سەگەکەیان بووە، ئیـدی بۆچـی لێـرەدا فەرمایـشتەکەی دواتـر کـە بەدواداچـوون (تعقیب)ە لەسەر ژمارەکە (قُلِ ٱللَّهُ أَعۡلَمُ بِمَا لَبِثُواْۖ) ڕێگر بێت لە پشت بەستن بـەو هەواڵەی پێشتریەوە؟!

---

(١) ئێمە وشەی پاشگریی (التذیل) بۆ شێوازی قورئان بڕیار نادەین، بەڵکو باشتر وایە ڕستـەی (ختم الایة بکذا - ئایەتەکە بەوە کۆتایی پێ هێناوە) بەکاربێنین. (نووسەر)

(٢) روح المعاني (١٥: ٢٥٢)

(ئالوسی) گوتوویه: (وادیاره ئەمه لەزانایەکی وەك (ابن عباس)ەوه- خودا لێی رازی بێت - (واته: كه دەربارەی ماوەی مانەوەی لاوەكانه) بەڕاست نەهاتووه، بێگومان وتەی پێشتری دەربارەی ژمارەی لاوەكانی نێو ئەشكەوتەكه بەڕاست هاتووه، كه گوتوویەتی (ژمارەیان حەوت كەس بووەو، هەشتەمیان سەگەكەیان بووه) لەكاتێكدا خوداش لەدوای باسكردنی ئەم ژمارەیەوه فەرمووشیەتی: (هەر خودا ژمارەكەیان دەزانێت "قُل رَّبِّيٓ أَعۡلَمُ بِعِدَّتِهِم " هیچ جیاوازی یەكیش لەنێوان هەردووفەرمایشتی "قُل رَّبِّيٓ أَعۡلَمُ بِعِدَّتِهِم " و، " قُلِ ٱللَّهُ أَعۡلَمُ بِمَا لَبِثُواْۖ " دا نیه ئەی بۆچی ئەمەیان دەلالەتی كردۆته سەر رەتكردنەوەو بەتاڵكردنەوەی وتەكەو، ئەوی تریشیان دەلالەتی نەكردۆته سەر رەتكردنەوەكه"[١].

"بەڵگە دارێتی (وَٱزۡدَادُواْ تِسۡعٗا) لەسەر بە چاوگبوونی قورئان"

زانایانی ئیسلام هەڵوێستەیەكی هێواش‌و لەسەرخۆیان لەئاست فەرمایشتی (وَٱزۡدَادُواْ تِسۡعٗا)دا كردووەو هەوڵیانداوه حیكمەتی دیاریكردنی ئەم فەرمایشته بدۆزنەوه.

پوختەی دیدو بۆچونیشیان ئەوەیه: ئەم ڕستەیه (وَٱزۡدَادُواْ تِسۡعٗا) دەلالەتێكی ئاشكرا دەكاته سەر بەچاوگبوونی قورئان، واته ئاماژه بۆ ئەوه دەكات، قورئان سەرچاوەی چیرۆكەكەیەو لەخوداوه نێردراوەته خوارەوه، نەك كتێبێكی دانراوی پێغەمبەر خۆی بێت ﷺ رووكاری دەلالەت كردنەوەكەشی ئەوەیه: -ئایەتەكه بێگومان (دوو ساڵنامەی (هەتاوی)و (مانگی)ی لەمەڕ ماوەی مانەوەی لاوەكان لەئەشكەوتەكەدا) لەخۆگرتووه: (وَلَبِثُواْ فِي كَهۡفِهِمۡ ثَلَٰثَ مِاْئَةٖ سِنِينَ وَٱزۡدَادُواْ

---

(١) روح المعاني (١٥: ٢٥٢-٢٥٣).

تِسْعًا).. ماوەکەش بەحسابی ساڵی (هەتاوی) سێ سەد ساڵ بووەو، بەحسابی ساڵی مانگیش نۆ ساڵ و کەرتێکی بۆ زیاد دەکرێت.

ئەمەش هەواڵدانێکە لە خوداوە بە پێغەمبەرەکەی خۆی ﷺ. خۆ ئەگەر قورئان لە دانانی پێغەمبەر ﷺ بوایە، ئەوا چۆن دەیزانی ئەو ماوەیە سێ سەدساڵە؟ لەکاتێکدا. (ئەهلی کیتاب)یش لە جوولەکەو دیانەکان نەیاندەزانی، هەروەها پێغەمبەر ﷺ (بێگومان کەسێکی نەخوێندەواریش بووە) نەیشیدەزانی، ئەوماوەیە بەحسابی ساڵی مانگی: (سێ سەدو نۆ ساڵ)بووە.

وشەی (وازدادوا)ش ئەم مانایە دەدات، ئەم (نۆ ساڵە) زیادکردنێکە بۆ ساڵە هەتاوییەکە، چونکە جیاوازیی نێوان هەردوو جۆرە ساڵنامەکەشە.

بێگومان جوولەکەکانیش گرانی ئەم پرسیارەیان دەزانی. هەربۆیەش پرسیارەکەیان ئاڕاستەی پێغەمبەر ﷺ کردۆتەوە، هەروەها زانیونیشیانە ئەمە بەڵگەو دەلالەتە لەسەر کاری پێغەمبەرێتییەکەیو ﷺ لەسەر پەیامەکەشی لە حاڵەتی وەڵامدانەوەدا. وەڵامەکەی خوداش بۆ بڕیاردان لەسەر ئەو حەقیقەتە هاتووەو، بۆ زیاد کردنی بەڵگەیەکی تری بنەبڕیش بۆ سەر بەڵگە زۆرەکانی لەسەر ئەوەی بێگومان ئەم قورئانە فەرمایشتی خودای پاكو میهرەبانەو، خودا بەسرووش بۆ پێغەمبەرەکەی خۆی ﷺ ناردووە.

"چەند بەڵگەیەکی دی لەسەر بەچاوگبوونی قورئان"

ئەمەی پێشوو هەرتاکە بەڵگەیەك نیە لەسەر چاوگدارێتی قورئان. بەڵکو هەموو چیرۆکەکە بۆ ئەو دەلالەتە هاتووە، هەر بۆیەش موعجیزەیەك بووە لە موعجیزەکانی پێغەمبەری خودا ﷺ..

ئەو بەڵگانەی تریش لەم ڕووەوە، ئەمانەن:-

١- فەرمایشتەکەی خودا (إِنَّهُمْ فِتْيَةٌ ءَامَنُوا۟ بِرَبِّهِمْ)، وێڕایی دیاریکردنی حاڵەتی تەمەنیان کەلاو بوون.

٢- فەرمایشتەکەی خودا (وَتَرَى ٱلشَّمْسَ إِذَا طَلَعَت تَّزَٰوَرُ عَن كَهْفِهِمْ ذَاتَ ٱلْيَمِينِ وَإِذَا غَرَبَت تَّقْرِضُهُمْ ذَاتَ ٱلشِّمَالِ)ئەم ئایەتەکە پێشتر بەدرێژی ماناکەیمان لێکدایەوە، وێناکردنێکی وردی بزاوتی خۆرە.

٣- فەرمایشتەکەی خودا (وَهُمْ فِى فَجْوَةٍ مِّنْهُ): بەم شێوەیە کە (لە گۆشەیەکی پانتایی ناوەڕاستی ئەشکەوتەکەدا بوون) وێنەگرتنێکی وردی شێوەی پاڵکەوتنیانە لەنێو ئەشکەوتەکەدا.

٤- ئەوەی لە وێنەگرتنی پێشووی جێگەی ئەشکەوتەکەیانەوەو لە ڕووگەی دەرگاکەشیانەوە لێی دەفامرێتەوە.

٥- فەرمایشتی خودا: (وَتَحْسَبُهُمْ أَيْقَاظًا وَهُمْ رُقُودٌ) لەگەڵ ئاماژە بۆ (کراوەیی چاویان) وێڕای ئەوەش کە نوستوون.

٦- فەرمایشتی خودا (وَنُقَلِّبُهُمْ ذَاتَ ٱلْيَمِينِ وَذَاتَ ٱلشِّمَالِ) و وێنەگرتنی جموجوڵی هەڵگێڕانەوەی لاشەکانیان لەنێو ئەشکەوتەکەدا.

٧- فەرمایشتی خودا (وَكَلْبُهُم بَٰسِطٌ ذِرَاعَيْهِ بِٱلْوَصِيدِ) دیاریکردنی جێگەی سەگەکەو ئەوبارە جەستەییەی، کە بەسەریدا خەوتبوو.

٨- فەرمایشتی خودا (لَوِ ٱطَّلَعْتَ عَلَيْهِمْ لَوَلَّيْتَ مِنْهُمْ فِرَارًا وَلَمُلِئْتَ مِنْهُمْ رُعْبًا) لەگەڵ دەلالەتی ئەو ڕاستییەی، کە پێغەمبەر ﷺ ئاگاداری حاڵەتەکەشیان نەبووە، چونکە لەم ئایەتەدا ئامرازی (لو) پیتی قەدەغەکردنە، بۆ قەدەغەکردنێك، چونکە پێغەمبەر ﷺ خۆی لێیان هەڵنەهاتووەو لەترسان ڕای نەکردووە، لەبەر ئەوەی ئاگاداری‌و بینەری حاڵەتەکەیان نەبووە، ئیدی

چۆن ئەو هەموو شیکارو باسە وردانەو، ئەو وێنەگرتنە وردبینییانەشی زانیوە، کە هیچ کەسێکی دیکە نەیزانیون؟!

٩- فەرمایشتی خودا (قَالَ ٱلَّذِينَ غَلَبُواْ عَلَىٰٓ أَمْرِهِمْ لَنَتَّخِذَنَّ عَلَيْهِم مَّسْجِدًا)و ئاماژەکردن بۆ بنیاتنانی مزگەوتەکەش کەبیرورای ئەوکەسە حاکمو کاربەدەستانەیان بوون، کە ڕای خۆیان بەسەر شێوازی مەسەلەو کاروباری ناشتنی تەرمەکەکانیاندا سەپاندووە.

١٠- دیاریکردنی وتەکان لەبارەی ژمارەی لاوەکان لەسێ وتەدا، کەچوارەمیان‌نیە.

١١- فەرمایشتی خودا: (وَيَقُولُونَ سَبْعَةٌ وَثَامِنُهُمْ كَلْبُهُمْ) کە وتەی هەرە ڕاستترو یەکلاکەرەوەیە لەسەر ژمارەیان.

١٢- فەرمایشتی خودا (وَلَا تَقُولَنَّ لِشَاْىْءٍ إِنِّى فَاعِلٌ ذَٰلِكَ غَدًا ﴿٢٣﴾ إِلَّآ أَن يَشَآءَ ٱللَّهُ)و، ئاماژەی بۆ هۆی هاتنە خوارەوەی ئایەتەکەو، لەبیرچوونی پێغەمبەر ﷺ کە بەڵێنی وەڵامدانەوەکەی بە خواستی خوداو گوتنی (ان شاء الله)وە پەیوەست بکات، جگە لە دواکەوتنی (سرووش) لەسەر وەڵامەکەی بەهۆی ئەو لەبیرچوونەوەیەوە.

١٣- ئەوەی لە ڕیوایەتەکاندایە دەربارەی هۆیەکانی هاتنەخوارەوەی قورئان و دەربارەی دواکەوتنی هاتنە خوارەوەی (جبریل) – سڵاوی لێ بێت- بۆ لای پێغەمبەری خودا ﷺ لەگەڵ ئەمەشدا زۆر پێویستی پێ بووە، بەتایبەتیش، کە بەڵێنی بە موشریکان دابوو لەسەر وەڵامدانەوەی پرسیارەکانیان لەرۆژی سبەینێداو، هەرجارێکیش، دەچوونە لایو ئەویش پێی دەفەرمون: (هێشتا سرووشم بۆ نەهاتووە)، ئەمەش وای لێدەکردن گومانو پڕوپاگەندە لەدژی بڵاوبکەنەوە، دیارە ئەمەش نارەحەتیو ئازارێکی زۆری بە پێغەمبەری خودا ﷺ گەیاندووە.

١٤- فەرمایـــشتی خـــودا (وَلَبِثُوا۟ فِى كَهْفِهِمْ ثَلَٰثَ مِا۟ئَةٍ سِنِينَ)و جـــەخت کردنەسەر دیاریکردنی ئەوماوەیە وەك باسمان لێوەکرد..

١٥- فەرمایشتی خودا (وَٱزْدَادُوا۟ تِسْعًا) ودیاریکردنی ئەوسالآنەش بەبێژە (لفـظ)ی ئـەو زیادکردنـەی کـەئاماژە بـۆ جیـاوازیی نێـوان هـەردوو جـۆرە سـاڵنامە (هەتاوی‌و مانگی)یەکە دەکات.

"حیکمـــەت لە بەدواداچوونی قورئان بۆ چیرۆکـــەکانی"

وەك تێبینی دەکرێـت قورئانی پیرۆز بەچەند ئایەتێك بەدواداچوون‌و لێکدانەوەی لەسەر ئەو چیرۆکانە هەیە کە هێناونیەوە، لەو بەدوا داچوونەشدا گرنگترینـی ئـەو مانایانەی چیرۆکەکەو ئەو بەڵگەو دەلالەت کردنانەشی دیـاریکردووە، کـە لێیـەوە وەردەگیرێن، لەگەڵ دیاریکردنی ئاتاجی موسـڵمانان بـەدەرس‌و عیبرەتـەکانی ئـەو چیرۆکانە. ئەم بەدواداچـوونە قورئانیـەش چـەند مەسـەلەیەکی وەك ئەمانـەی لای خوارەوەمان بۆ نیشان دەدات:-

١- بێگومان چیرۆکەکانی قورئان بۆ گێڕانـەوەی خـودی بەسـەرهات‌و رووداو نیـە، بەڵکو ئەمە ئامرازێکی سەرکەوتووانەیە بۆ گەیشتن بەچـەند ئامـانجێکی پـاك‌و چەند نیازێکی بەهادار.

٢- قورئان داوامان لێ دەکات، کە نیازو مەبەست لە چیرۆکەکەدا بـەدیی بکـەین‌و پەی بەو زانستە ببەین‌و هەڵوێستەشی لەسەربکەین‌و، لێی وردبینەوەو مامەڵەی چاکی لەتەکدا بکەین.

٣- قورئـــان داوامـــان لـــێ دەکـــات، خۆمـــان ماندووکـــەین لـــە لێکدانـــەوەی وردەکارییەکانی چیرۆکەکەدا، واتە لـەو مەسـەلە وردو گرنگانەیـدا کـە نـە لـە قورئان‌و فەرموودەی ڕاست (صحیح)یـشەوە تیـشکیان نەخراوەتـە سـەر، بـەڵام

نابێت خۆمان بە ڕوونکردنەوەی لایەنە شاراوەو نەزانراوەکانی ئەو چیرۆکانەوە خەریك بکەین‌و، کەسان‌و زەمەن‌و جێگەکانی دیاریبکەین، بەڵکو لەجیاتی ئەوە پێویستە ئاوڕ لەپەندو ئامۆژگاری‌و نیازو مەبەستەکانی بدەینەوە.

٤- قورئان داوامان لیَ دەکات، شوێنکەوتووی ئەو بیروباوەڕو ڕێبازە بین کە لە چیرۆکەکانەوە دەیانخەینەڕوو، ئەمەش بەو جۆرەی مەبەست‌و ئامانجمان تێدا هەبێت‌و لەڕێی ئەو چیرۆکانەوە هەوڵی بەدی هێنانیان بدەین.

"بەدواداچوونی قورئان بۆ چیرۆکی هاوەڵانی نێو ئەشکەوتەکە"

بەدوادا چوون‌و لێکۆڵینەوەی قورئان بۆ چیرۆکی هاوەڵانی نێو ئەشکەوتەکە لەم ئایەتانەی خوارەوە دایە، کە خودای پەروەردگار تێیاندا فەرمووییە:

﴿ وَٱتْلُ مَآ أُوحِىَ إِلَيْكَ مِن كِتَابِ رَبِّكَ ۖ لَا مُبَدِّلَ لِكَلِمَـٰتِهِۦ وَلَن تَجِدَ مِن دُونِهِۦ مُلْتَحَدًا ﴿٢٧﴾ وَٱصْبِرْ نَفْسَكَ مَعَ ٱلَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُم بِٱلْغَدَوٰةِ وَٱلْعَشِىِّ يُرِيدُونَ وَجْهَهُۥ ۖ وَلَا تَعْدُ عَيْنَاكَ عَنْهُمْ تُرِيدُ زِينَةَ ٱلْحَيَوٰةِ ٱلدُّنْيَا ۖ وَلَا تُطِعْ مَنْ أَغْفَلْنَا قَلْبَهُۥ عَن ذِكْرِنَا وَٱتَّبَعَ هَوَىٰهُ وَكَانَ أَمْرُهُۥ فُرُطًا ﴿٢٨﴾ وَقُلِ ٱلْحَقُّ مِن رَّبِّكُمْ ۖ فَمَن شَآءَ فَلْيُؤْمِن وَمَن شَآءَ فَلْيَكْفُرْ ۚ إِنَّآ أَعْتَدْنَا لِلظَّـٰلِمِينَ نَارًا أَحَاطَ بِهِمْ سُرَادِقُهَا ۚ وَإِن يَسْتَغِيثُوا۟ يُغَاثُوا۟ بِمَآءٍ كَٱلْمُهْلِ يَشْوِى ٱلْوُجُوهَ ۚ بِئْسَ ٱلشَّرَابُ وَسَآءَتْ مُرْتَفَقًا ﴿٢٩﴾ إِنَّ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ وَعَمِلُوا۟ ٱلصَّـٰلِحَـٰتِ إِنَّا لَا نُضِيعُ أَجْرَ مَنْ أَحْسَنَ عَمَلًا ﴿٣٠﴾ أُو۟لَـٰٓئِكَ لَهُمْ جَنَّـٰتُ عَدْنٍ تَجْرِى مِن تَحْتِهِمُ ٱلْأَنْهَـٰرُ يُحَلَّوْنَ فِيهَا مِنْ أَسَاوِرَ مِن ذَهَبٍ وَيَلْبَسُونَ ثِيَابًا خُضْرًا مِّن سُندُسٍ وَإِسْتَبْرَقٍ مُّتَّكِـِٔينَ فِيهَا عَلَى ٱلْأَرَآئِكِ ۚ نِعْمَ ٱلثَّوَابُ وَحَسُنَتْ مُرْتَفَقًا ﴿٣١﴾ الكهف﴾.

واته: "ئەی پێغەمبەر بڵێ خودا خۆی دەزانێت ماوەی چەندە ئەو لاوانە لە ئەشکەوتەکەیاندا ماونەتەوە، یان لە رۆژی بەخەبەرهێنانەوەیانو پاشان مراندنیان تائەمرۆ خودا خۆی دەزانێت ماوەکەی چەندە، جاتۆش هەر لەو ڕاستییە بڕوانە کە خودا چەندە بیناو بیسەرەو هیچ شتێکی لەبەرچاو ون نابێتو، هیچ شتێکیشی لێ تێك ناچێت، خەڵکی ئاسمانەکانو زەویش جگە لە خودا هیچ سەرپەرشتکارێکی دیکەیان نیە سەرپەرشتی کاروباریان بێت، هەروەها هیچ کەسێکیش بەشداریی حوکمو دادوەریی خودا نیە. جا ئەی پێغەمبەر ﷺ (لەویشەوە بۆ هەر موسڵمانێك بەردەوام) بە لەسەر خوێندنەوەی قورئان، کە بەسرووش ناردوومانە بۆت، ئەمە کتێبی پەروەردگارتەو هیچ کەسێك ناتوانێت لە وتاری خودا بگۆڕێتو جگە لە خوداش هیچ پەناگەو پشتیوانێك نیە. پاشان تۆ هەر لەگەڵ ئەو هەژارو کەم دەستانەدا (وەك بیلالو ابو ذرو ابن مسعودو سەلمانی فارسیو صهیبو ئەوانی دیکەدا) دانیشەو ئارام بگرە لەدانیشتن لەگەڵیاندا، چونکە هەر ئەوانن، بەیانیان و ئێواران لەخودا دەپاڕێنەوەو بەتەمای رەزامەندی خودان. دەتۆش ئەم موسڵمانە هەژارانە بەکەم مەزانەو چاویان لێ مەترووکێنەو مەڕوانە بۆ دەوڵەمەندان تا ڕازییان بکەیت، ئایا دەتەوێت کۆڕوکۆمەڵی ژیانی دنیات بەدانیشتن لەگەڵ دەوڵەمەندانو دەسڕۆیشتواندا بڕازێنیەوە،؟! لەگەڵ ئەوەدا، حاڵەتی دەوڵەمەندیی دیاردەیەکی کاتیو لەنێو چووە، بۆیە نابێت گوێڕایەڵی ئەوکەسانە بیت، کە دڵو دەروونیانمان (بەهۆی کردەوە خراپەکانیانەوە) لەیادی خۆمان بێ ئاگاکردووەو، ئەوانیش شوێنکەوتووی هەواو ئارەزووی خۆیان بوونو لەوکارە نالەبارانەیاندا لەسنوور تێپەڕیوون.

هەروەها ئەی پێغەمبەر ﷺ ئەوانەی دڵیان لەیادی ئێمە بێئاگایە، پێیان بڵێ: (هەق ئەوەیە خاوەنی موڵکەکە دادوەریی تێدا دەکات، هەق لەپەروەردگارتانەوەیە، جا هەرکەسێك بڕوای پێدەکات باپێی بکاتو، هەرکەسێکیش نایەوێت بابێ باوەڕ

بێت، هەرکەسە بەئارەزووی خۆیەتی‌و، ئەمە بەزۆرکاری نیە، بەڵام دوایی ئێمە ئاگری دۆزەخمان بۆ ئەو زاڵم وکافرانە ئامادەکردووە، هەموو شوورەو دیوارەکانی ئەو دۆزەخە چوار دەوری تەنیوون، خۆ ئەگەر لەو دۆزەخەدا لەبەر زۆری تینوێتیان داوای ئاو بکەن، ئەوا ئاوێکی وەها گەرم‌و توندو تیژیان بۆ دێنن کەوا وەك ئاسنی تواوە وایەو دەم‌و چاویان دەبرژێنێت، ئەمەش خراپترین خواردنەوەیە فریایان دەخەن، ئەو دۆزەخەش ژینگەیەکی زۆر خراپ‌و نالەبارە.

جا ئەوانەی باوەڕیان بەخودا هێناوەو شوێنکەوتووی ڕێبازەکەی بوون‌و کارو کردەوەی چاکیان کردووە، ئێمە پاداشتی چاکەکاران، ون ناکەین، ئەوچاکە کارو ئیماندارانە دەخەینە نێو بەهەشت وباخاتێکەوە، جۆبارو رووبارەکانیان لەژێردا دەڕوات‌و، تیایدا چەندین بازنەی ئاڵتوون‌و پارچە پۆشاکی سەوزو ئاوریشمین لەبەردەکەن‌و بەرگی تەنك‌و ئەستووری تێدایەو، لەسەر تەختی شاندانان پاڵی لێ دەدەنەوەو، ئەمەش باشترین پاداشتەو، شوێنی بەهەشتەکەشیان باشترین شوێنی لەبارو گونجاوە بۆیان".

هەندێك ئاماژەو وتەی نەستەقی نێو ئەم بەدواداچوونە:

١- فێرمان دەکات ئەدەبمان لەگەڵ خوادا چۆن بێت‌و، پاشان هەموو کاروبارو مەسەلەو زانیارییەکی تایبەت بەچیرۆك‌و ڕووداوەکان بۆ زانستی هەمە لایەنەی خودا بگێڕینەوە، وەك لەفەرمایشتەکەشیدا هاتووە: (قُلِ ٱللَّهُ أَعۡلَمُ بِمَا لَبِثُواْ).

٢- فێری ستایشکردنی خوداو سوپاسگوزاریمان دەکات‌و، کە دەبێت بەشێوەیەکی هێجگار زۆر ستایشی بکەین، وەك لەم فەرمایشتەشیدا دیارە (ابصر بە واسمع) ماناکەشی واتە: (خودا چەند بینەرو چەند بیسەرە!!)، چونکە دیتنی خودا هەمەگیرەو هەموو شتێك لە وجوددا دەگرێتەوە.

٣- خودا هه‌رخۆی سه‌رپه‌رشتیارو هه‌ڵسوڕێنه‌ری کاروباری خه‌ڵکی یه‌و، هیچ که‌سێکی دی جگه‌ له‌خۆی شایسته‌ی ئه‌و جۆره‌ سه‌رپه‌رشتیارێتییه‌ نیه‌، هه‌رکۆمه‌ڵه‌ خه‌ڵکێکیش که‌سێکی دی جگه‌ له‌خودا بکه‌ن به‌ سه‌رپه‌رشتیارو کاروباری خۆیانی پێ بسپێرن، سوودێکیان پێ ناگه‌یه‌نێت. بۆیه‌ هیچ سه‌رپه‌رشتکارێك له‌جیاتی خودا نیه‌ (مَا لَهُم مِّن دُونِهِۦ مِن وَلِيٍّ).

٤- بێگومان خودا پێویستی به‌هیچ هاوبه‌شێك نیه‌و بێ باکه‌ له‌ که‌سانی جیهان، هه‌ربۆیه‌ش که‌س له‌حوکمیدا به‌شدار نیه‌ (وَلَا يُشْرِكُ فِي حُكْمِهِۦٓ أَحَدًا).

٥- بانگه‌وازێکه‌ بۆمان، که‌ داوای خوێندنه‌وه‌ی قورئانو لێوردبوونه‌وه‌ی‌و تێگه‌یشتنی ماناکانی‌و گوزه‌ران پێی‌و بانگه‌واز بۆ لای قورئانمان لێ ده‌کات. ئه‌م جۆره‌ خوێندنه‌وه‌یه‌ی قورئان ژیانی دڵان وگیانو جه‌سته‌کانیشی تێدایه‌: (وَٱتْلُ مَآ أُوحِيَ إِلَيْكَ مِن كِتَابِ رَبِّكَ).

٦- قورئان هه‌واڵی ئه‌وه‌شمان پێ ده‌دات که‌، فه‌رمایشته‌کانی خودا هیچ گۆڕانکاری‌و ئاڵوگۆڕێکیان به‌سه‌ردا نایه‌ت. وشه‌کانی ئه‌م فه‌رمایشتانه‌ش هه‌مه‌گیری خواستو نیازه‌کانیه‌تی‌و، په‌ل ده‌هاون بۆ هه‌موو ئه‌و ڕێسا گشتییانه‌ی، که‌ ژیانی مرۆڤ ڕاگیر ده‌که‌نو، بۆهه‌موو ئه‌و به‌ڵگه‌و نیشانه‌و ئایه‌ته‌ حه‌کیمانه‌یه‌ی قورئان که‌: (لَا مُبَدِّلَ لِكَلِمَٰتِهِۦ).

٧- قورئان فه‌رمانی ئه‌وه‌شمان پێ ده‌کات، که‌ له‌گه‌ڵ پیاوچاکاندا بینو، لێیان بێ ئاگا نه‌بین وچاویان لێ نه‌نوقێنین، له‌م ڕووه‌شه‌وه‌ ئارامی‌و خۆڕاگرییه‌کی وه‌هاش بۆ ده‌روونمان مه‌یسه‌ر بکه‌ین، که‌ بتوانین هه‌ر له‌گه‌ڵ ئه‌و پیاوچاکانه‌دا بژیین: " (وَٱصْبِرْ نَفْسَكَ مَعَ ٱلَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُم بِٱلْغَدَوٰةِ وَٱلْعَشِيِّ يُرِيدُونَ وَجْهَهُۥ وَلَا تَعْدُ عَيْنَاكَ عَنْهُمْ تُرِيدُ زِينَةَ ٱلْحَيَوٰةِ ٱلدُّنْيَا).

٨- قورئان هەواڵی ئەوەشمان پێ دەدات، کە هەرکەسێك خۆی لە پیاوچاکان دابڕێتو، دەستبەرداریان بێت، وەك ئەوە وایە ژیانی دنیاو شتە جوانەکانی دنیا بەتەنیا بخوازێت : (وَلَا تَعْدُ عَيْنَاكَ عَنْهُمْ تُرِيدُ زِينَةَ ٱلْحَيَوٰةِ ٱلدُّنْيَا).

٩- (خەڵکی) لە دوو کۆمەڵ پێکدێنو، سێ هەمیان نیە، یەکەمیان: کۆمەڵی چاکانو، ئەو باوەڕدارانەی شەوو رۆژ لەخودا دەپاڕێنەوەو خوازیاری ڕێبازی ڕاستو ڕەزامەندیی خودان. دوەمیشیان: کۆمەڵی ئەو کافرو ستەمکارانەن، کە دڵیان لەیادی خودا بێ ئاگایەو دوای هەواو ئارەزووەکانیان کەوتوونو ژیانی خۆیان شێواندووە. هەرکەسێکیش واز لەچاکانو مرۆڤە ئیمانداره‌کان بێنێت، ئەوە بێگومان هەر لەگەڵ کۆمەڵە خراپەکەی دیکەدایە.

١٠- هەروەها قورئان دەلالەت دەکاتە سەر ئەوڕاستییەی، کە باوەڕهێنان بەخودا ئەو سیستەمە ڕێکوپێکەیە ژیانی مرۆڤ کۆ دەکاتەوەو، ئەو ڕایەڵە پتەوەشە، کە گەردیلەکانی ئەم ژیانە پێکەوە دەبەستێتەوەو یەکیان دەخات. جا ئەگەر ئەم سیستەمە لەنێو بچێتو، ئەم ڕایەڵەش بپچڕێت، ئەوا گەردیلەکانی ژیانیشی پەرش و بڵاو دەبنەوەو ون دەبنو، دەبن بەو سنووربەزاندنە پشت گوێ خراوو گوم بووەی، کە هیچ خێرو چاکەیەکی تێدا نیە: (وَلَا تُطِعْ مَنْ أَغْفَلْنَا قَلْبَهُۥ عَن ذِكْرِنَا وَٱتَّبَعَ هَوَىٰهُ وَكَانَ أَمْرُهُۥ فُرُطًا).

١١- ئێمە ئەوەمان لێ خوازراوە (واتە بەشێوازێکی ڕوونی بانگکردنو ڕاسپاردنو بە بەڵگەو ڕوونکردنەوەو پێناساندنەوە) لێمان خوازراوە، هەق بە ڕۆشنیو بەئاشکرا بۆ خەڵکی ڕوونبکەینەوەو ڕێ نیشاندەریان بین بۆ ئەو هەقەو، بانگیان بکەین بۆ ئەوەی لەگەڵ هەقدا بن، بەم ڕەنگەش ئەرکەکەمان بەجێ دەگەیەنرێت: (وَقُلِ ٱلْحَقُّ مِن رَّبِّكُمْ).

١٢- خەڵكی سەربەستن كە چ ڕێگایەك دەگرنە بەرو، دوای چ كۆمەڵێك دەكەون، ئێمە لەسەرخاڵی لێكجیابوونەوەی ڕێگاكان دەیانوەستێنینو ڕێگاكانیان پێ دەناسێنین، ئەوانیش بەخواستی خۆیان، یان ڕێگای باوەڕ، یان ڕێگای بێ باوەڕیی، هەڵدەبژێرن، (فَمَن شَآءَ فَلْيُؤْمِن وَمَن شَآءَ فَلْيَكْفُرْ).

١٣- بۆ ئەوەی یارمەتییان بدەین لەسەر هەڵبژاردنی ڕاستو، لەسەر دووركەوتنەوە لەڕێی چەوت، ئاكامو كۆتایی ڕێگاكانیان پێشاندەدەین، بۆ نموونە باسی چەند دیمەنێكی بەهەشتو نیعمەتەكانیان بۆ دەكەین، هەروەها باسی چەند دیمەنێكی دۆزەخو ئازارو ئەشكەنجەكانی دۆزەخیان بۆ دەكەین.

١٤- دنیا خانەی كاركردنەو، ڕۆژی دواییش خانەی پاداشتە، جا هەركەسێك لەدنیادا ڕێی چاك بگرێتەبەرو، باوەڕ بێنێتو كاری چاكە بكات، ئەوا خودا پاداشتی ئەوكەسانە ون ناكات كە ڕای چاك دەگرنەبەر، (إِنَّا لَا نُضِيعُ أَجْرَ مَنْ أَحْسَنَ عَمَلًا).

١٥- سەرەڕایی ئەوەی هەردوو كۆمەڵی ئیمانداراناو كافرانیش لەژیانی نێو دنیادا هاوبەشن، بەڵام لە ئاكامو چارەنووسی ڕۆژی قیامەتیاندا لێك جیان، بەهەشتەكەی باوەڕداران باشترین پاداشتو، چاكترین شوێنی حەوانەوەیانەو، ئاگری دۆزەخەكەی كافرانیش خراپترین خۆراكو خواردنەوەو، خراپترین شوێنی مانەوەشیانە.. ئای چەند جیاوازو لەیەك دوورن، ئای چەند جوداو ناتەبان هەریەكە لە (چاكە)و (خراپە)، (بەهەشت)و (دۆزەخ)، (پاداشت)و (سزا)..

"پوختەی گرنگترین وانەكانی ئەم چیرۆكە"

لەكۆتایی لێدوانماندا دەربارەی چیرۆكی هاوەڵانی نێو ئەشكەوتەكە هەڵوێستەیەك دەكەین، بۆ ئەوەی گرنگترین وانەو ئاماژەو پەندی لێ وەرگیراوی لێ تۆماركەین:-

١- بێگومان كافران لەنێو خۆیاندا هاوكاریی یەكدی دەكەنو، هەڵوێستو راوێژیان یەك دەخەن بۆ بەربەرەكانێ ی بانگەوازی هەقو، بە ڕوودا وەستانی، وەك چۆن قورەیشییەكانو جوولەكەكان هاوكاریی یەكدیان كرد لە ئاڕاستەكردنی ڕاسپاردەكانیاندا بۆ پێغەمبەری خودا ﷺ.

٢- جوولەكەكان توندترین دوژمنایەتییان بۆ موسڵمانان هەیە (وەك قورئانیش بە ڕاشكاوی ئەم ڕاستییەی دەرخستووە). هەروەها زۆرترین ڕقیان لەموسڵمانان هەیە، وەك لەو پرسیارە قورسو ئاڵۆزانەشدا ئەم ڕقە بەدیاركەوتووە، كە ئاڕاستەی پێغەمبەریان ﷺ كردووە.

٣- جوولەكەكان وەستای خراپەو شێواندنن، بۆیە كەسانی خراپی هاوشێوەیان پەنایان بۆ دەبەن، تاكو لەسەردەستی ئەوان فێری خراپەو شێواندن بن، وەك چۆن قورەیش لەوانەوە فێربوون.

٤- بۆ زانینی ڕووداوەكانو وردەكارییەكانی ئەو چیرۆكانە، پێویستە تەنها پشت بە قورئان ببەسترێتو لە سنووری قورئان تێپەڕنەبێت بۆ وتەی ئیسرائیلیات و ئەفسانەكانیان.

٥- دیارینەكردنو لەخۆوە دەسنیشان نەكردنی لایەنە نەزانراوەكانی قورئان، سەبارەت بەو كەسە نەزانراوانەو كاتو جێگە نەزانراوەكانی ڕووداوەكانیش.

٦- چیرۆكی هاوەڵانی نێو ئەشكەوتەكە، لەدیارترینی ئەو بەڵگانەی قورئانە دەربارەی ئەگەری بوونی پلەی (كرامات) بۆ بەندە چاكەكانو، پەیدا بوونی لە

جیهانی واقیعدا، چونکە ئەم چیرۆکە ئاماژەی بۆ چەندین حاڵـەتی (کرامـات)ی ئەو لاوە باوەڕدارانە کردووە، کە بۆیان پەیدا بووە.

٧- لەم چیرۆکەدا چەندین ئایەتیش دەربارەی وجودی خوداو، ناسینی خودا هەیـەو هەندێك سیفەتو کردارییشیمان بۆ دەخاتەڕوو.

٨- ئەم چیرۆکە روونترین بەڵگەیە لەسەر پارێزگـاریی خـودا بـۆ شـوێنکەوتوانیو، سـەر خـستنیان ئیـدی ئـەوانیش لـەئارامیو ئاسـوودەییدا دەژیـنو، بـە لـە سەرخۆییو خۆڕاگرییەوە بەرەو ڕووی دوژمنانیان دەوەستن.

٩- ئەم چیرۆکە فێری ئەوەمان دەکات، دەبێت مرۆڤـی بـاوەڕدار پـەنا بباتـە بـەر پەروەردگاریو دەست بە ڕێبازەکەیەوە بگرێـتو پـشتی پـێ ببەسـتێتو داوای رەحمەتو لێخۆشبوونی لێ بکات، ئەمەش بـەهێزترین ئـامرازی ئـارامگرییو خۆڕاگرتنو جیهادکردنو سەرکەوتنە.

١٠- قورئان چیرۆکی هاوەڵانی ئەشکەوتی بە ڕاستیو بەحـەق بـۆ گێڕاوینەتـەوە، ئەمەش مانای وایە هەر هەواڵو بەسەرهاتێك، لەقورئاندا هاتبێت، ڕاستنو ئەو ڕاستییەشن، کە هیچ گومانێکیان تیادا نیە، ئیـدی هەرچـی لەگـەڵ قورئانـدا نەگونجێت ڕاستی تێدا نیە.

١١- قورئان کاتێك وەسفی هاوەڵانی نێو ئەشکەوتەکەی بەچـەند لاوێـك کـردووە، ئەوە وەسفێکی ستایـشکردنو ڕێـز لێنانـە، ئەمـەش ئاماژەیەکـە بـۆگرنگیی قۆناغی لاویو گەنجێتی بەو پێودانگەی قۆناغی بەخششو چالاکیو بنیاتنـانو خوێن گەرمییە.

١٢- خودا توانای بەدەستهێنانو هەڵبژاردنی ڕێگای بەمرۆڤیش داوە، مرۆڤ گـەر ڕێگای خۆی هەڵبژێرێت، ئەوا لەو هەڵبژاردنەشدا هەر بەپێ ئـیرادەی خودایـەو، سائیتر ڕێی ڕاستی هەڵبژارد بێت، یان ڕێی خراپ، خوداش بۆی زیـاد دەکـات، گەر هەر ڕێگایەکیشیان بێت.

١٣- دڵی هاوەڵەکانی نێو ئەشکەوتەکە پڕ ببوو لەئیمانو بەسەقامگیریی لەسەر ئەو باوەڕەشەوە ڕوویان لەخودا کردبوو، خوداش دڵیانی پێوە پەیوەستکردبوو، بۆیە موسڵمانیش پێویستە دڵی خۆی پڕکات لەباوەڕو پاشان داوا لەخودا بکات دڵی پێوەی پەیوەستبکات، تاکو باوەڕی تیا کەم نەبێتەوە، یاخود تاکو شتی دیکە بەباوەڕەوە لەدڵیدا تێکەڵ نەکات.

١٤- دوای بڕینی قۆناغی هەڵبژاردنی ڕێی باوەڕو پڕکردنی دڵ بەباوەڕو پێوە پەیوەستبوونی، قۆناغێکی دیکە دێتە ئاراوە، کە هەوڵو بانگەوازو هەڵسووڕانەو، کارکردنە بەجیددیو تێکۆشانیشە لەپێناوی ئەوباوەڕەدا کە هەڵی بژاردووە..

١٥- بنەماکانی عەقیدەو کاروباری باوەڕ لەنێو دڵو هەستدا، تەنها بە بزاوتو کارکردنو، بانگەواز بۆ ئایینو، هەڵسووڕان بەحەقەوەو، بە بەرەنگاربوونەوەی ناهەق، دەچەسپێت.

١٦- هیچ بیرۆکەو بانگەوازێك پەسەند ناکرێت، تەنها دوای لەئارادابوونی بە بەڵگەی بنەبڕو ڕۆشن نەبێت، دیارە چەندەها بیروباوەڕو بانگەوازی لابەلاش ئاتاجیان بەم ڕێسا بنچینەییەیە.

١٧- ستەمکارترین کەس ئەوەیە کەدرۆ بەدەم خوداوە هەڵدەبەستێت، جا ئەگەر درۆ کردن لەگەڵ خەڵکیدا تاوانێك بێت، ئەوە دیارە درۆکردن لەگەڵ خوداشدا تاوانێکی گەورەترەو، بەڵگەیەکیشە لەسەر نەمانی چاکەو خێر لەدڵ و دەروونی خاوەنەکەیدا (واتە تاوانبارەکەدا).

١٨- بێگومان هاوەڵانی ئەشکەوتەکە لەبەرئەوە خۆیان لەگەلەکەیان دابڕی، چونکە تەنها ئەو ڕێی خۆدابڕانەیان لەبەردەمدابوو، خۆ ئێمەش نابێت لەوەدا لاساییان بکەینەوەو خۆمان لەگەلەکەمان دابڕین، چونکە چەندین جیاوازیی لەنێوان ئێمەو ئەوانو بارودۆخەکانماندا هەیە.

١٩- بێگومـان تێکـەڵاوبوون لەگـەڵ کەسـانی تـرو پەیوەنـدیی پێوەکردنیـانو ئامۆژگاری کردنیانو بانگکردنیـان بـۆ ڕێبـازی ڕاسـتو بـەیاد هێنانـەوەیان، ئەرکێکی مرۆڤی بانگەوازکارەو نابێت خۆی لە کەسـانی تـر دابـڕێـت، مەگـەر لەکاتێکدا نەبێت کە ئەو ئامرازی تیکەڵاو بوونانەیانی لەبەردەمدا نەمابێت.

٢٠- لەگەڵ ئەوەشدا مرۆڤی بانگەوازکار تێکـەڵی خـەڵکی دەبێـتو پەیوەنـدییان پێوەدەکات، پێویستە هەر لەڕووی هەستو نەستەوە خۆیانی لێ دابڕێتو (ئەم جۆرە دابڕانەی لێ یان هەبێت) ئەمەش بەومانایەی لەڕێبازە چـەوتەکەی ئـەوان هیچ وەرنەگرێتو، هەموو دڵو دەروونو هەستو قەوارە گیانیو جەستەییەکەی بەخودای خۆیەوە بهێڵێتەوە.

٢١- کاتێك هاوەڵانی نێو ئەشکەوتەکە چوونە نێـو ئەشـکەوتەکەیانەوە، خـوداش ئەشکەوتەکەی بۆ ئاسانو لەبارکردن، ئەمەش بەهۆی ئەو ڕەحمەتـەوە بـوو کـە پەخشی کرد بەسەریاندا، جا چەند خۆشە ژیان بەرەحمەتی خوداوەو، چەند تـاڵو ناخۆشیشە بەبێ ڕەحمەتی خودا.

٢٢- خـودا لـەو ئەشـکەوتەدا چـەندین سـەربازو هاوکـاری بـۆ لاوەکـانی نێـو ئەشکەوتەکە فەراهەمکردبوو و، چەندین ئامرازی مـاددیی بـۆ پاراستنیـشیان دابینکردبوو.

٢٣- یاوەریکردنی پیاوچاکان خێرو بەرەکەت بەسـەر ئەویاوەرانەیانـدا دەڕژێنێـت، ئەمەش بەهۆی هاوەڵێتیکردنیانەوە، بەڵام یاوەریکردنی پیاوخراپان بەشـێك لـە خراپەو زیان بەسەر یاوەرانیاندا دەبارێنێت.

٢٤- تێپەڕاندنی ئەو مەسەلە لاوەکیو بەتاڵانەی، کە هیچ سوودو خێرێکیان تێـدا نیەو، بەفیڕۆ نەدانی کات تیایدا، وەك چۆن هاوەڵانی نێو ئەشـکەوتەکە لـەوەدا وایان کردو مشتو مڕو دەمەقاڵێی بێسوودیان لەگـەڵ گەلـە بێباوەڕەکەیانـدا نەکردو بەئەندازەی ئەو ماوەی نووستنەیان لەو ئەشکەوتەدا مانەوە.

٢٥- ئەم چیرۆکە بەڵگەیە لەسەر ئەوەش کە نوێنەردانانو نێرراو بۆ کارێکی تایبەتی دەشێتو ڕەوایە، ئەوە بوو لاوەکان یەکێك لەخۆیان ڕاسپاردو ناردیان بۆ نێو شارەکە تا خۆراکیان بۆ بکڕێتو پارەو پوولیشیان بۆ ئەوکارە پێدابوو.

٢٦- هەروەها ئەم چیرۆکە ئاماژە بۆ بێزرانو نەویستراویی قەرز دەکاتو، ئاماژە بۆ ئەوەش دەکات، باشتروایە کڕین بەپارەی حازر بێت، وەك لە سرووشی وتەی لاوەکان دایە کە خودا لەسەرزاریان فەرموویەتی: (فَٱبۡعَثُوٓاْ أَحَدَكُم بِوَرِقِكُمۡ هَٰذِهِۦٓ إِلَى ٱلۡمَدِينَةِ).

٢٧- هاوەڵانی نێو ئەشکەوتەکە فێری ئارامگریو لێوردبوونەوەمان لەکاتی کڕینی خۆراکدا دەکەن، دەبێت بەدوای خۆراکی حەڵاڵ وباشدا بگەڕێینو، واز لەخۆراکی حەرامو پیس بێنین.

٢٨- وتەی لاوەکان بۆ ئەوکەسەیانن کە ناردیان بۆ شار(فَلۡيَنظُرۡ أَيُّهَآ أَزۡكَىٰ طَعَامٗا) بڕیار لەسەر ڕێسایەکی بنچینەیی قورئان دەربارەی خۆراك دەدات. ڕێساکەشی ئەوەیە بێگومان خۆراکی پاك تەنها خۆراکی حەڵاڵە، دەنا جگە لەخۆراکی حەڵاڵ تەنها خۆراکی پیسو بێزراو هەیە.

٢٩- ئەم ڕێسا قورئانییە دەلالەتە لەسەر بایەخدانی قورئان بەحەزو میزاجی تایبەتی تاکە کەسی، بۆ نموونە ئەوە لە موسڵمان دەخوازێت، زەوق ومیزاجی بەپێی شەرع بێتو داخۆ شەرع بڕیاری حەڵاڵکردن یان حەرامکردن لەسەر چ خۆراکێك دەدات.

٣٠- وشەی (ولیتلطف) (با نەرمو نیان بێت) ڕوخسارێکی جوانو دەرکەوتووی قورئانیەو، ڕووناکییەکی ڕێ نیشاندەرە دەربارەی پێویستی ی نەرمونیانیو هێمنی لەژیانداو، دەربارەی پەیوەندیو سەوداو مامەڵە لەگەڵ کەسانی تردا.

٣١- وتەكەی تریشیان (وَلَا يُشْعِرَنَّ بِكُمْ أَحَدًا) سرووشی مەسەلەیەكی دی دەدات، شیاوی‌و ڕەوایی خۆشاردنەوەیە لە كافران‌و دوژمنان‌و پەنهانیی بانگەوازو رێكخستنەو، هەروەها سووربوونیشە لەسەر دەرنەخستنی ئەو بانگەوازو ڕێكخستنە بۆ دوژمنان.

٣٢- سەرەڕایی سووربوونی هاوەڵانی نێو ئەشكەوتەكە لەسەر خۆ حەشاردان، كەچی خودا لە كۆتاییدا ئاشكرایان دەكات بۆگەلەكەیان‌و مەسەلەكەیان بۆ دەردەخات، ئەمەش لەبەر حیكمەتێك، كە خودای دانا خۆی خوازیاری كەشف كردنیان بووە تاكو بیكاتە بەڵگەیەكی كردەیی (عملی) لەسەر زیندووكردنەوەو، لەسەر رۆژی دوایی.

٣٣- بەخەبەرهێنانەوەی هاوەڵانی نێو ئەشكەوتەكە لەو خەوەی كە پتر لە سێ سەدەی خایاندووە، لەبەهێزترین بەڵگە عەمەلی‌و واقیعییەكانە لەسەر زیندووكردنەوەو رۆژی دوایی..

٣٤- لەو وتەیەی حاكم‌و كاربەدەستەكانی ئەوشارەدا كە كاری ناشتن‌و شێوازی رێ‌و رەسمەكەیان بەدەستەوەبووەو گوتبویان (مزگەوتێك لەسەر گۆڕەكانیان دروست دەكەین "لَنَتَّخِذَنَّ عَلَيْهِم مَّسْجِدًا ") نەغمەیەكی خۆ بەزلدانان‌و دەسەڵاتدارێتی‌و باڵا دەستی تیا بەدیدەكرێت، ئەمەش نەریتێكی هەمیشەیی هەموو ئەوحاكم‌و دیكتاتۆرانەیە، كە بەمەنهەجی خوداوە پابەند نین.

٣٥- قورئانی پیرۆز هەندێك وتە دەخاتەڕووو ئاماژەش بۆ هۆكاری رەتكردنەوەو بەرهەڵستیكردن‌و بەتاڵكردنەوەشیان دەكات، ئەمەش لەئیشارەت‌و هۆیەكی ئاماژە بەخشی وادا دەردەكەوێت، كە زۆركەس سەرنجی لێنادات، بەڵام لەو كەسە زیرەكانە پەنهان نیە، كە بە وردی‌و تێڕامانەوە قورئان دەخوێنن.

٣٦- سەرەڕایی جیاوازی بیروڕای خەڵکەکە لەسەر ژمارەی هاوەڵانی نێو ئەشکەوتەکەو،سەرەڕایی هێنانەوەی سێ وتە لەسەر ژمارەکەیان، بەڵام قورئان بڕیاری شیاوی و ئەگەری زانینی مرۆڤی لەو ژمارەیەدا داوە.

٣٧- وتەی ڕاست ترو یەکلاکراوە ئەوەیە، هاوەڵانی نێو ئەشکەوتەکە، حەوت کەس بوون‌و هەشتەمیان سەگەکەیان بوویێت. دەشێت لەخودی قورئانەوە چوار بەڵگە لەسەر یەکلاکردنەوەی ئەم وتەیە دەرهاوێژین.

٣٨- لەم چیرۆکەدا پیتێکی (واو) هەیە، کە بە (واو-ی هەشتەمین) دادەنرێت، وەك لە فەرمایشتەکە دایە (وَثَامِنُهُمْ كَلْبُهُمْ) ئەم -واوە-ش چەند ئاماژەیەکی بەخشیوە.

٣٩- فەرمایشتی خودا (وَلَا تَسْتَفْتِ فِيهِم مِّنْهُمْ أَحَدًا) ڕێسایەکی قورئانیە لەسەر چۆنیەتی مامەڵە لەگەڵ چیرۆکەکانی پێشیناندا، ئەمەش قەدەغە کردنێکی توندە لە خوداوە لەسەر ئەوەی، نابێت پرسیارو داوای ڕوونکردنەوە لە هیچ کەسێك لەپێشینەکان بکرێت، یان وتەکانیان لەوبارەیەوە وەرگیرێت.

٤٠- لەبیرچوونەوەی وشەی (ان شاءالله) لەلایەن پێغەمبەرەوە ﷺ وهێنانەوەی نموونەش لە قورئاندا لەسەر نەریتی لەبیرچوونەوەی پێغەمبەرانی تر، بەڵگەیەکە لەسەر مرۆڤبوونی پێغەمبەران‌و لەسەر ئەوەی، کەوتوونەبەر چەندین نەریتی مرۆڤایەتییەوە.

٤١- لە ڕاستییەکانی تری قورئان: ئەوەیە هەرشتێك لە گەردوون‌و ژیان‌و هەڵسوکەوتی مرۆڤدا، بەقەدەرو ئەندازەی خوداو، بەپێی خواست‌و ئیرادەی خودایەو، هیچ شتێك بەبێ ئاگاداری‌و خواستی خودا ڕوونادات.

٤٢- مرۆڤ لەبەردەم نادیاردا دەستەوسان‌و نەفامە، چونکە هیچ کەسێك لە غەیب‌و نادیار نازانێت، تەنها خودا نەبێت، هەرخودا خۆیشی چواردەوری نادیاری گرتووەو لێی ئاگادارە.

٤٣- لەوانەیە مەزەندەکاریو نەخشەو بەرنامەکانی مرۆڤ دوا بکەویٚو، لەوانەشە دەستەوسان بێت لەبەدی هێنانیان چونکە خودا خواستی لەسەر بەدیی هاتنیان نەبووە، ئەمەش مانای ئەوەنیە کە گرتنەبەری ئەوهۆیانە پێویست نیەو گوایە پێویستییەکەیان لابرێت، بەڵکو دوای گرتنەبەری ئەو هۆیانە دەبێت پشت بەخودا ببەسترێت.

٤٤- قورئان فێری ئەوەمان دەکات، کە بەڵێنەکانمان بەخواستی ئیلاهییەوە ببەستینەوەو، لەکاتی بەڵێندانیشدا ئەگەرو جیاکارییەك بە وشەی (ئەگەر خودا کردنی/ ان شاء الله) دابنێین.

٤٥- لەبیرچوونەوە نەریتێکی پێوەلکاوی مرۆڤەو، هیچ مرۆڤێك نیە، کە شتی بیرنەچێتەوە، هەندێکجاریش لەبیرچوونەوە دەبێتە نیعمەتێکی خودا، وەك لەبیرچوونەوەی کارەساتەکان، هەندێك جاریتریش لەبیرچوونەوە لەئەرکەکاندا دەبێت، وەك لە فەرزەکانو فەرمانەکاندا، ئەم جۆرە بیرچوونەوەیەش لە شەیتانەوەیە.

٤٦- قورئان ڕێنماییمان دەکات، بۆ پێویستی یادکردنەوەی خودا لەکاتی لەبیرچوونەوەدا تاکو بەسەر وەسوەسەو خورپەکانی شەیتاندا زاڵ بینو دڵو قەوارەی جەستەو گیانیشمان لەگەڵ خوادا بهێڵینەوە.

٤٧- قورئان دانی بەوەداناوە کە خەوەکەی هاوەڵانی نێوئەشکەوتەکە درێژەی کێشاوەو ماوەیەکی زۆریی تا سێ سەدو نۆ ساڵ خایاندووە.

٤٨- نۆساڵەکە جیاوازیی نێوان هەردوو ساڵنامە (هەتاوی) و(مانگی) یەکەیە، لە ماوەی مانەوەیاندا. ئەمەش بەڵگەیە لەسەر بەسەرچاوەبوونی قورئانو کە بێگومان لە خودای پاك ومیهربانەوەیە.

٤٩- ئەم چیرۆکە پتر لەپازدە بەڵگەی تێدایە لەسەر ئەوەی قورئان لەلایەن خـوداوە نێراوەو لەدانانو هەڵبەستنی پێغەمبەری خودا ﷺ نیە. دەنا کێ ئـەو هـەموو شیکارو وردەکارییانەی فێردەکردو پێ دەگەیاند، کە هیچ مرۆڤێك نەیزانیون.

٥٠ – قورئان هەمیشە بۆ هەموو چیرۆکەکانی، لێکدانەوەو بەدواداچوونی هەبووە، ئەمەش بۆ چارەسەری ئەو مەسەلەو کێشانەیە، لەژیانو واقیعـی موسـڵماناندا دروسـت دەبـن، پاشـان قورئـان ئـەو دەرسو پەندانـەی نێـو چیرۆکەکانیـشی دیاریکردووە.

چیـرۆکـی دووەم

چیـرۆکی "خاوەنی هەردوو باخـەکە"

ئەم چیرۆکە لە قورئان دا بەم شێوەیە هاتووە:-

خودا فەرمووپەتی:

﴿ وَٱضْرِبْ لَهُم مَّثَلًا رَّجُلَيْنِ جَعَلْنَا لِأَحَدِهِمَا جَنَّتَيْنِ مِنْ أَعْنَـٰبٍ وَحَفَفْنَـٰهُمَا بِنَخْلٍ وَجَعَلْنَا بَيْنَهُمَا زَرْعًا ﴿٣٢﴾ كِلْتَا ٱلْجَنَّتَيْنِ ءَاتَتْ أُكُلَهَا وَلَمْ تَظْلِم مِّنْهُ شَيْـًٔا ۚ وَفَجَّرْنَا خِلَـٰلَهُمَا نَهَرًا ﴿٣٣﴾ وَكَانَ لَهُۥ ثَمَرٌ فَقَالَ لِصَـٰحِبِهِۦ وَهُوَ يُحَاوِرُهُۥٓ أَنَا۠ أَكْثَرُ مِنكَ مَالًا وَأَعَزُّ نَفَرًا ﴿٣٤﴾ وَدَخَلَ جَنَّتَهُۥ وَهُوَ ظَالِمٌ لِّنَفْسِهِۦ قَالَ مَآ أَظُنُّ أَن تَبِيدَ هَـٰذِهِۦٓ أَبَدًا ﴿٣٥﴾ وَمَآ أَظُنُّ ٱلسَّاعَةَ قَآئِمَةً وَلَئِن رُّدِدتُّ إِلَىٰ رَبِّى لَأَجِدَنَّ خَيْرًا مِّنْهَا مُنقَلَبًا ﴿٣٦﴾ قَالَ لَهُۥ صَاحِبُهُۥ وَهُوَ يُحَاوِرُهُۥٓ أَكَفَرْتَ بِٱلَّذِى خَلَقَكَ مِن تُرَابٍ ثُمَّ مِن نُّطْفَةٍ ثُمَّ سَوَّىٰكَ رَجُلًا ﴿٣٧﴾ لَّـٰكِنَّا۠ هُوَ ٱللَّهُ رَبِّى وَلَآ أُشْرِكُ بِرَبِّىٓ أَحَدًا ﴿٣٨﴾ وَلَوْلَآ إِذْ دَخَلْتَ جَنَّتَكَ قُلْتَ مَا شَآءَ ٱللَّهُ لَا قُوَّةَ إِلَّا بِٱللَّهِ ۚ إِن تَرَنِ أَنَا۠ أَقَلَّ مِنكَ مَالًا وَوَلَدًا ﴿٣٩﴾ فَعَسَىٰ رَبِّىٓ أَن يُؤْتِيَنِ خَيْرًا مِّن جَنَّتِكَ وَيُرْسِلَ عَلَيْهَا حُسْبَانًا مِّنَ ٱلسَّمَآءِ فَتُصْبِحَ صَعِيدًا زَلَقًا ﴿٤٠﴾ أَوْ يُصْبِحَ مَآؤُهَا غَوْرًا فَلَن تَسْتَطِيعَ لَهُۥ طَلَبًا ﴿٤١﴾ وَأُحِيطَ بِثَمَرِهِۦ فَأَصْبَحَ يُقَلِّبُ كَفَّيْهِ عَلَىٰ مَآ أَنفَقَ فِيهَا وَهِىَ خَاوِيَةٌ عَلَىٰ عُرُوشِهَا وَيَقُولُ يَـٰلَيْتَنِى لَمْ أُشْرِكْ بِرَبِّىٓ أَحَدًا ﴿٤٢﴾ وَلَمْ تَكُن لَّهُۥ فِئَةٌ يَنصُرُونَهُۥ مِن دُونِ ٱللَّهِ وَمَا كَانَ مُنتَصِرًا ﴿٤٣﴾ هُنَالِكَ ٱلْوَلَـٰيَةُ لِلَّهِ

ٱلْحَقِّ ۚ هُوَ خَيْرٌ ثَوَابًا وَخَيْرٌ عُقْبًا ﴿٤٤﴾ وَٱضْرِبْ لَهُم مَّثَلَ ٱلْحَيَوٰةِ ٱلدُّنْيَا كَمَآءٍ أَنزَلْنَٰهُ مِنَ ٱلسَّمَآءِ فَٱخْتَلَطَ بِهِۦ نَبَاتُ ٱلْأَرْضِ فَأَصْبَحَ هَشِيمًا تَذْرُوهُ ٱلرِّيَٰحُ ۗ وَكَانَ ٱللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَىْءٍ مُّقْتَدِرًا ﴿٤٥﴾ ٱلْمَالُ وَٱلْبَنُونَ زِينَةُ ٱلْحَيَوٰةِ ٱلدُّنْيَا ۖ وَٱلْبَٰقِيَٰتُ ٱلصَّٰلِحَٰتُ خَيْرٌ عِندَ رَبِّكَ ثَوَابًا وَخَيْرٌ أَمَلًا ﴿٤٦﴾ الكهف ﴾

مانای چه‌ند ووشه‌یه‌كی گران له‌ ئایه‌ته‌كان دا[1]:

١- وَحَفَفْنَٰهُمَا بِنَخْلٍ : واته‌ (چوارده‌وری هه‌ردوو ڕه‌زه‌كه‌یمان به‌ دارخورما گرتبوو).

٢- وَلَمْ تَظْلِم مِّنْهُ شَيْـًٔا : واته‌ (ئه‌و دو ڕه‌زه‌ هیچ كه‌موكوڕی یه‌ك له‌ به‌روبوومیان دا نه‌بوو).

٣- وَأَعَزُّ نَفَرًا : واته‌ (به‌هێزترین پشتیوان‌و ده‌ست‌و پێوه‌ند).

٤- أَن تَبِيدَ : واته‌ (پێم وانییه‌ كه‌ ئه‌مه‌ له‌ناوبچێت‌و نه‌مێنێت).

٥- مُنقَلَبًا : واته‌ (پاشینه‌یه‌كی چاكتر).

٦- حُسْبَانًا : واته‌ (سزایه‌كی وه‌ك چه‌خماخه‌و هه‌وره‌ بروسكه‌).

٧- فَتُصْبِحَ صَعِيدًا زَلَقًا : واته‌ (وه‌ك خاكێكی بێرِوونی ڕه‌ق‌و بێ سه‌وزایی).

٨- غَوْرًا : واته‌ (ئاوه‌كه‌ی به‌ناخی زه‌ویدا بچێته‌ خواره‌وه‌و سوود به‌ باخه‌كان نه‌گه‌یه‌نێت).

---

(١) هه‌رچه‌نده‌ له‌ ماوه‌ی لێكدانه‌وه‌ی ئایه‌ته‌كانی ئه‌م چیرۆكه‌و بڕگه‌كانی باسه‌كه‌شدا هه‌موو وشه‌و ڕسته‌كانی ئه‌م ئایه‌تانه‌م به‌ كوردی لێكداوه‌ته‌وه‌، به‌ڵام وه‌ك سپارده‌یه‌كی نووسه‌ری كتێبه‌كه‌، به‌پێویستم زانی ماناكانی ئه‌و چه‌ند وشه‌یه‌شی له‌هه‌مان ماناكانی خۆیه‌وه‌ ته‌رجه‌مه‌ بكه‌م. (وه‌رگێڕ)

٩- وَأُحِيطَ بِثَمَرِهِۦ : واتە (ماڵ و سامانەکەی لەنێو برا).

١٠- وَخَيْرٌ عُقْبًا: واتە (باشترین سەرەنجام بۆ خاوەنانی باوەڕ).

١١- هَشِيمًا : واتە (وردوخاش بووو وەك کایەکی وشكو وردکراوی لیٚ هات).

١٢- تَذْرُوهُ ٱلرِّيَٰحُ : واتە (با دەیبرد بەحەواداو پەرشو بلاوی دەکردەوە).

"کورتەی چیرۆکەکە لەڕێی گێڕانەوەی قورئانەوە"

ئەم چیرۆکە دوو تێڕوانینی لێك جودا بۆ ژیانمانو بۆ دیاردەو موڵكو سامانەکانی ژیانمان دەخاتە بەرچاو: تێروانینی کابرایەکی ئیماندار، کە لە ڕواڵەتەکانی دنیا، خاوەنی هیچ شتێك نیە، لەگەڵ ئەمەشدا کاری نەکردۆتە سەر چاویلکە ئیمانیەکەیو تەرازووە ئیسلامی یانەکەی. بۆیەش بەوردی بۆ کەرەسەو موڵکی دنیای ڕەوانبوەو، ئەوەشی بە کێشێکی ڕاستو دروستەوە کێشاوە، هەروەها تێڕوانینی پیاوێکی کافر کە خودا دوو ڕەزی جوانو دوو بێستانی فراوانیشی پیٚ بەخشیوە. هەردوو باخەکەش لەتریٚ بوون، تریٚکانیش بەچەندین ڕیزی دارخورما چواردەوریان درابوون، تۆوی میوەکانیش لەنێوان درەختەکاندا دەچێنران، خوداش فەرمانی بەهەردوو باخەکە کردبوکە هەموو جۆرە بەروبوومێك بۆ خاوەنە بیٚ ئیمانەکەیان بەرهەم بێنن، ئەو دوو باخەش فەرمانی خودایان بەجیٚهێناو بەروبوومەکانی خۆیان بەتەواوەتی بۆ بەرهەم هێنا.

کابرای بیٚ باوەڕیشی بەو موڵكو سامانەی دنیا خرۆشاو لەخۆبایی بوو و، وای دادەنا، گوایە ئەمە هەموو شتێکەو، ئیدی خوداو ڕۆژی دواییی بیرچووەوەو، خۆی بەسەر هاوڕیٚ ئیماندارەکەیدا بادەداو، فیزی بەسەردا دەکردو خۆی لەلای خەڵکیو

لەلای خوداش لەو بەباشتر دادەنا، لەکاتێکدا قسەی لەگەڵ دا دەکـردو موناقەشـەو دەمەتەقێی لەگەڵدا دەکردو خۆی بەسـەریا بـادەدا، پـێی دەگـوت: (مـن مـاڵو سامانو کەسو عەشیرەتم لەتۆ زۆر زیاترە)، ئەمەش چونکە دیاردەکانی چاکیو خۆ بەباشتر دانانی لەسەر بنچینەی ماڵو سامانو هۆیەکانی خۆشگوزەرانی بوو، بۆیـە بەڕای خۆی وای دەبینی گوایە بەماڵو سامانەکەیەوە لەلای خەڵکی لەو لەپێشترەو، کەسوکارو پاڵپشتی زۆرتری هەیەو، پلەو پایەیەکی کۆمەڵایەتیی بەرزیشی لەلایان هەیە.

ئەم کابرا بێباوەڕە جارێکیان دەچـێتە نێـو باخەکەیـەوەو بەنـەریتێکی (سـتەم لەخۆکاری)یەوەو بەدڵێکی داپۆشراو بەکفرەوە خۆی پێ دادەکات، دیارە بـەگومانو بۆچوونە تایبەتییەکانیشی ئەمە هەمیشەییەو نەمرەو هەموو شتێکە بۆخۆی یەو، گوایە زیندوو بوونەوەو لێپرسینەوەو قیامەت نیە، بۆیە دەڵێت: (وا گومان نابەم کە ئەمە هەرگیز لەنێو بچێت، واش گومان نابەم کە قیامەت بێتە کایەوە).. بەڵام بۆ بەدواداچـوونی وتـەکانی خـۆی، دووبـارە دەڵێـت: "خـۆ ئەگـەر بـۆ لای خـودای پەروەردگاریـشم بگەڕێنرێمـەوە ئـەوا پێگـەو پاشـینەیەکی باشـتر لەمـەم دەسـت دەکەوێت، جا ئەگەر زیندوو کردنەوەو کۆکردنەوەی مرۆڤەکانیش ڕاست بێتو، بـۆ لای خودا بگەڕێنرێمەوە ئەوا ئەو کاتـەش لەوپـەڕی ڕێـزو حورمـەتی لای خـودادا دەبمو، خودا لەم باخانەی ئێستام باشتر پـێ دەدات، چـونکە لـەدنیادا ئـاوا ڕێـزو کەرەمی لێ ناومو ئەم باخەی پێ داوم، جا لەبەر ئەوەی من شایانی ئەم ڕێزلێنـانو نیعمەتانەم، ئەوا خوداش لەوێ — لەقیامەت -دا خێری زیاترم پـێ دەبەخـشێت.. ئەمە ئەگەر بۆ لای خۆی بگەڕێنرێمەوە، (ئەگەر).."

بەڵام هاوڕێ ئیماندارەکەی بەردەوام هەر پابەند بووە بە ئیمانەکەیەوەو هەر بـە تەرازووو چاویلکەی ئیمانداریتی یەکەی، ئەو مەسەلەیەی هەڵـسەنگاندووەو، بـەو دیاردەی ماڵو سامانەش کـە پیـاوە دەوڵەمەنـدە کافرەکـە خـاوەنی بـووە فریـوی

نەخواردووە، هەروەها لەبەردەمی دا بێ هێـز نـەبووەو، بـێ دەنـگو ترسـنۆکیش نەبووە، بەڵکو بەلۆژیکی دانایانەی کەسێکی موسڵمانی بڕوا بەخۆو جـێگیرو بینـا دواندوویەتی و، وەڵامی داوەتەوەو، پێی گوتووە: (ئەرێ تۆ بێ باوەڕیت بەرامبـەر ئەو خودایەی کە لەخۆڵ دروستی کردوویتو پاشان لەئاوێکی لینجو ئینجا گۆشـت پارەو، پاشان کردوویتی بە پیاو؟ بەڵام من ئەو خودایە بەپەروەردگاری خۆم دەزانمو هیچ شتو کەسێکی بۆ ناکەم بەهاوەڵو بەشدار). دوای ئەم وتەیە کابرای ئیماندار، هاوڕێ بێ ئیمانەکەی ڕێنمایی کردووە بۆ زانینی چاکەی خوداو، بۆ فریونـەخواردن بە دیاردە لەنێوچووەکانی دنیاوەو، پێی گوتووە: (ئەوە بۆچی کاتێك دەچـیتە نێـو باخەکانتەوە نالێیت ﴿مَا شَآءَ ٱللَّهُ لَا قُوَّةَ إِلَّا بِٱللَّهِ﴾ ئای خودا چی ی بـۆ کـردوومو هیچ هێزێك نیە تەنها لەخوداوە نەبێت) هەروەها (لە سەرەنجامی کفرو پێنەزانینو بێباکیو تەفرە خواردن بەباخەکانی)ی وریا کردۆتەوەو تێی گەیاندووە کە بێگومان خودا بەتوانایە لەسەر ئەوەی هەردوو باخەکـەی بـۆ وێـرانو خـاپوور بکـاتو، لـە ئاکامی کفرو بێ باکییشی دا سزای بدات، پاشان داوای لێ دەکات کە لە ئەنجامی سپڵەییو بێ باوەڕیەکەیدا پێشبینیی چەخماخەیەکی لەنێو بەر بکات کـە هـەردوو باخەکەی وێران دەکاتو، هەرچی ترێو خورماو میوە چـێنراوەکانیەتی ناهێڵێـتو هەریەکـەیان وەك خـاکێکی ڕەقو ڕووتو بـێ سـەوزایی لێ بێـت، هەمدیـسان پێشبینیی بەناخی ئەرزا چوونی ئاوی ئـەو ڕووبـارەش بکـات کـە بـەنێو هـەردوو باخەکەدا دەڕواتو بە فـەرمانی خـودا بـۆی نـەمێنێت، جـا ئایـا لـەو حاڵەتـەدا دەتوانێت ئەم ئاوە بگێڕێتەوە؟

لە ئاکامدا خودا سزای کفرو بەدکارییەکەی داو نیعمەتەکەی نەهێشتو لەنێوی بردن وەك چۆن هاوڕێ ئیماندارەکەی پێـشبینیی دەکـرد.. کـابرای کـافر پەشـیمان بووەوە، بەڵام لەکاتێکدا کە پەشیمانی سوودی پێ نەدەگەیاندو، هـەردوو چـەپۆکی خۆی دەشکاندەوەو، دڵتەنگیش بوو بە لەدەستدانی ئەو پارەو خەرجییەی کە تێیـدا

سەرفی کردبوو، ئەمەش دوای ئەوەی ئەو هەموو ئەو موڵکەی لەدەست چووو پێگەو پایەکانی نەماو بەسەریەکدا هەپروون بوون.

ئینجا ئەو پیاوە بێباوەرە وای لێهات خۆزگەی بەوە دەخواست کە باوەڕی بەخودا بهێنایەو باوەڕدارو سوپاسگوزاری خودا بوایە، وەك دەیشیگوت: "خۆزگە هیچ کەسێکم نەکردایە بەهاوەڵی خودا: ﴿يَٰلَيۡتَنِي لَمۡ أُشۡرِكۡ بِرَبِّيٓ أَحَدٗا﴾.

ئیدی چیرۆکی هەردوو پیاوەکە: (باوەڕدارە بەرچاو ڕۆشنەکە)و (بێباوەرە بەدرەفتارەکە) بەشێوەیەکی دەرکەوتوو ماوەتەوەو بووەتە مەشخەڵێکی باوەڕدارێتیو ، ڕۆشناییەکی یادەوەریو پەند لێ وەرگرتن.

قورئانی پیرۆزیش لە لێکدانەوەی ئاکامی چیرۆکەکەدا ئەوەی ڕاگەیاندووە کەوا بێگومان کابرای بێباوەڕ خەسارەتمەندو لەنێو چووە، ئەو سزاو فەرمانەی خوداش کە بۆ خۆیو هەردوو باخەکەی دانراوە هیچ هێزو دەستەو تاقمو سوپاو حیزبێك بەهانایەوە نەهاتوونو، نەیانتوانیوە بیپارێزنو سزای خودای لەسەر ڕاگرن، لەبەر ئەوە لەناوچووەو زەرەرمەند بووەو، سەرکەوتوو نەبووە.

لەو پلەو جێگەیەشدا سەرکەوتن تەنها بۆ خودای حەقو مافپەروەرە. مرۆڤی سەرکەوتووو سەرفرازیش ئەو کەسەیە کە لەگەڵ خودا بێتو کە خوداش لەگەڵی دایەو ڕێنماکارو پاڵپشتو پارێزەرو سەرخەریەتی، هەر ئەم جۆرە کەسەشە کەخودا خۆشیی دەوێت تەنانەت گەر هیچ بەشێکی لەدنیاو خۆشی یە براوەکانی دنیاش پێ نەدابێت، تەنها ئەوەندە بەسە کە خودا ئیمانو یەقینو متمانەو سەربەرزیو بەختیاریو کامەرانیو خۆشی ی پێ بەخشیبێت، وەك ئەو پیاوە ئیمانداڕەی کە گفتوگۆو مشتومڕی لەگەڵ پیاوە بەدکارو بێ ئیمانەکەدا کردووە. دنیاش هەمووی دەبڕێتەوە، هەرچی شتو مەكو ماڵو سامانو نەوەو دیاردە ڕازێنراوەکانی تریشیەتی، چەند ڕووکارێکی جوانن کە بەپەلە لەناو دەچن وك لەناوچوونی هەردوو

باخەكەی پیاوە بێ باوەڕەكە، دیارە هەر ئەو كردارە چاكو باشانەش لەلای خودا دەمێنن كە پیاوە باوەڕدارە بەرچاو ڕۆشنەكە ئەنجامی داون. خەڵكیش هەر ئەوەیان لەسەرە كە یەكێك لەم دوو نموونەیە هەڵبژێرن: یان نموونەی پیاوە باوەڕدارە چاوكراوەكە، یان نموونەی پیاوە كافرە بەدكارە بێباكو لەخۆبایی یەكە. بەڵام دەبێت ئەنجامی هەڵبژاردنەكەشیان لەئەستۆ بگرن لە دوای ئەوەی ئەنجامی ئیمانداریتییان زانیوە، دوای ئەوەش كە سەرەنجامی كفرو ستەمو لەخۆبایی بوونیشیان بۆ دەركەوتووە.

"ئەمە چیرۆكێكی ڕاستەقینە بووە، نەك نمایشكاریی"

هەندێك لێكۆڵیار گومانیان وایە كە "چیرۆكی خاوەنی هەردوو باخەكە چیرۆكێكی هێماكاریی (ڕەمزی)یە، نەك واقیعی، هەروەها چیرۆكێكی نمایشكاریی (تمثيلي)یە نەك ڕاستەقینە".

(گوایە قورئانیش وەك نموونەیەكی نواندن بۆ خێرو شەڕو، ئیمانو كفرو، ڕووكردنە دنیاو نەویستنی دنیا، باسی لێوە كردوە، چونكە ئەم چەمكو واتایەی لە دوو نموونەی شوبهاندنو لێك نزیك خستنو، لە دوو دیمەنی تەمسیلیدا خستۆتەڕوو).

وتەی ئەم لێكۆڵیارانە ساغو پەسەندكراو نیە، چونكە پەسەندكردنی ئەم وتەیە دەبێتە هۆی گومان كردن لە واقیعی بوونی چیرۆكە قورئانیەكانو، گومان بردن بەوەی گوایە هێماكاری یەكی تەمسیلیانەن، واتە گوایە ئەوە ڕاست نیە، بەڵكو لە ئەفسانەكانە، ئەمەش وتەی ئەو كافرانەیە كە قورئانیان بە (ئەفسانەكانی گەلانی زوو)ی دادەنا.

بەڵام لێكۆڵیارە ساغ كەرەوەو دادپەروەرەكان لە چینی زانایان ڕایان وایە كە چیرۆكەكانی قورئان واقیعین نەك ڕەمزییو، ڕاستەقینەش بن نەك تەمسیلكردن. بە

مانای: ئەم چیرۆکانە لەزەمانێکی زوودا بەڕاستی‌و بەواقیعی ڕوویان داوەو، کەسەکانی نێو چیرۆکەکەش چەند مرۆڤێکی زیندووی بەشداری نێو بەسەرهاتەکە بوونو، ڕووداوەکانیش بەعەمەلی لەسەر ڕووی زەوی هاتوونە ئاراوە. چیرۆکی کابرای خاوەن دوو باخەکەش لەم چوارچێوەیە بەدەر نیە. چونکە بەسەرهاتی دوو پیاو لە واقیعدا دەخاتە ڕوو کە ئەو ڕووداوانەی لە ئایەتەکانی تایبەت بەچیرۆکەکەدا هاتوون دەگێڕێتەوەو، دیارە چەند ڕووداوێکی ڕاست‌و واقیعین.

"وردەکاری یەکانی ئەم چیرۆکە نەزانراوە"

لەوانەشە هەندێك کەس لە مەسەلەی واقیعی بوونی چیرۆکەکەوە بچنە سەر مەسەلەیەکی ترو، داوای شیکارو وردەکارییەکانی چیرۆکەکە بکەنو، بڵێین: (دەی مادام ئەمە چیرۆکێکی ڕاست‌و واقیعییە، شیکارو درێژەی ناوەرۆکەکەیمان پێ بڵێن)، ئێمەش دەڵێین: (لە ڕووی بەواقیعی بوونی ئەم چیرۆکەوە مەرج نیە کە بەدوای وردەکارییەکانی ڕووداوەکاندا بگەڕێین، چونکە دوو مەسەلەی لێك جوداو پێکەوە نەبەستراون، واتە مەسەلەی بەواقیعی بوونی چیرۆکەکە شتێکەو، گەڕانمان بەدوای درێژەی ناوەرۆکەکەی دا شتێکی ترە.

بێگومان ڕووداوەکانی ئەم چیرۆکە لەزەمانێکی هێندە زوودا بووە کە بەڕاستیش سەرزەوی لەو ڕۆژگارەدا ئەو ڕووداوانەی بەخۆوە دیوە. بەڵام ئەوەی لەئێمە خوازراوە ئەوەیە درێژەو شیکاری چیرۆکە واقیعی‌و ڕاستەقینەکانی پێشینان لەسەرچاوە ڕاست‌و بێ‌گرێ‌و گۆڵو متمانە پێکراوەکانەوە وەرگرین کە ئەو سەرچاوانەش بەپلەی یەکەم لە قورئانی پیرۆزو فەرموودە ڕاستەکانی پێغەمبەردا بەندن، تاکو لە غەیری ئەمەوە وتەو بەسەرهاتی ناڕاست لەسەر پێشینەکان هەڵنەبەستینو، هیچ شتێکی زیادەش نەخەینە سەر ڕووداوەکان گەر وا نەبنو لەڕاستیدا نەبووبن.

جا ئەگەر ڕوو بکەینە سەرچاوە ڕاستەکان بۆ زانینی درێژەی چیرۆکی کابرای خاوەن دوو باخەکە ئەوا دەبینین تەنها ئەوەندەی لەسەر هەیەکە لە قورئانی پیرۆزدا هاتووە، هیچ شتێکی بۆ زیاد کراویشی لە فەرموودە ڕاستەکانی پێغەمبەر ﷺ لەسەر نیە. لەبەرئەوە بڕیار دەدەین لەسەر ئەوەی کە درێژەو شیکاری چیرۆکەکە لەو لایەنە نەزانراوانەیەتی کە بۆ ڕوون کردنەوەیان لێی ناکۆڵینەوە.

هەر لەدوای ئەمەش چەند پرسیارێکی بێ وەڵام پەیدا دەبن، وەك (کێن ئەو دوو پیاوەی کە وتووێژیان لەگەڵ یەکتردا کردووە؟ ناوەکانی هەردووکیان چی بوون؟ لە چ وڵاتێکدا دەژیان؟ ئەی لە چ سەردەمێکدا هەبوون؟ پلەی نزیکیو خزمایەتییان چەند بووە؟ چی بەیەکی گەیاندوون؟ هەردوو ڕەزەکەی کابرا بێ باوەڕەکە لەکوێ بوون؟ باسی کشتوکاڵو درەختەکانیان بەدرێژی چۆنە؟ ئەی کەی خودا سزای وەك هەورە تریشقەی لەئاسمانەوە بۆ ناردوون؟ ئەی خۆیان دوای وێران کردنی هەردوو باخەکە چییان بەسەرهاتووە؟

ئەم پرسیارانەش لە مەسەلە نەزانراوەکانن، بۆیە هیچ وەڵامێکیان لەسەرچاوە ڕاستەکانەوە لەسەرنیەو، لەبەر ئەمە ئێمەش وزەی کەمی سنووردارمان لە لێکۆڵینەوەیاندا خەرج ناکەینو، کاتی خۆمانو خەڵکی تریشی تێدا بەفیرۆ نادەین، بەڵکو ئەوەی قورئان باسی کردووە هەر ئەوەندە بەسەو لەوەشدا پەندو وانەی لێوە بەدیی دەکرێت.

وَٱضۡرِبۡ لَهُم مَّثَلًا رَّجُلَيۡنِ

بۆچی قورئان ئەم دوو پیاوەی بۆکردووین بە نموونە؟ ئەی بۆچی چیرۆکی ئەم دوو پیاوەی بۆباس کردووین؟ ئەی بۆچی خودا لە قورئاندا فـەرمان بـە پێغەمبەرەکـەی ﷺ دەکات کە بەنموونە بۆ خەڵکیان بهێنێتەوە؟ ئەی ئەو ڕاستییانە چین کـە ئـەم چیرۆکە بڕیاری لەسەر داون؟

چیرۆکی (پیاوی خاوەن دوو باخەکە)و (هاوەڵە ئیماندارەکـەی) لـە چوارچێوەی نیـازە بنـچینەییەکەی نێـو چیـرۆکەکانی سـوورەتی (کهـف)دان کـە ئامانجیـان (ڕاستکردنەوەی عەقیـدە)و (ڕاسـتکردنەوەی فیکـرو تێـڕوانین)و (ڕاسـتکردنەوەی چەمك‌و بەهاکان بە تەرازووی عەقیدە)یە..

بێگومان ئەم چیرۆکە عەقیـدە ڕاسـت دەکاتـەوە، ئەمـەش لەکاتێکـدا پیـاوە ئیماندارەکە داوای لە هاوڕێکەی کردووە کە ئیمان بەخودا بێنێت‌و سوپاسی بکات‌و لە سەرەنجامی کفرو ستەمەکەشی ئاگادار کرۆدتەوە.

هەروەها ئەم چیرۆکە چەمك‌و بەهاکان (قیم)یـش بەتـەرازووی عەقیـدە ڕاسـت دەکاتەوە، ئەمەش لەکاتێکـدا سـەرەنجامی ئـەو کەسـە ڕوون دەکاتـەوە کـەوا بـە موڵك‌و ماڵی دنیا تەفرەی خواردووەو سەرگەرمی بـووەو شانازیـشی پێـوەکردووە، بەڵام لەبەرچاوی خۆی ئەو موڵك‌و ماڵەی وردوخاش‌و پەرش‌و بڵاوبۆتەوە..

پاشان ئەم چیرۆکە چارەنووسی ئەو کەسە باوەڕدارەشمان بـۆ ڕوون دەکاتـەوە کـە شانازیی بە خودای پەروەردگارییەوە کردووەو پەنای بۆ بردووەو هـۆگریی پاداشـتی نەبڕاوەی لای خودا بووەو، ئیدی باشترین پاداشت‌و باشـترین هیـوای تێـدا بـەدیی کردووە.

ئەم دوو پیاوەی کە سوورەتی (کهف) بۆی کردووین بە پەندێك، لە دوو نموونـەی مرۆیی (بشری) پێکهـاتوونو، لـە هـەر پارچـە خـاکێکی سـەرزەوی داو لـە هـەر سەردەمێکی مێژووشدا نموونەکانیان هەیە، تەنانەت هیچ سـەردەمێك نـەبووە کـە بەدەربێت لەم دوو نموونەیە. هەربۆیەش قورئانی پیرۆز داوامان لێ دەکات، تێبینـی ئەم دوو حاڵەتە بکەین لەکاتی دیتنو سەرنج لێدانیاندا.

﴿وَٱضۡرِبۡ لَهُم مَّثَلٗا رَّجُلَيۡنِ ﴾، "ئەی پێغەمبەر تـۆ بەسـەرهاتی دوو پیـاو بـە نـموونەیەك بـۆ گەلەکـەت بگێـڕەڕەوە"، هەرچـەندە ئـەم فەرمانـە ئاڕاسـتەی پێغەمبەری خودا ﷺ کراوە، بەڵام لەویـشەوە هـەموو لێکۆڵیـارو پـەیڕەوکارێکی قورئانیش دەگرێتەوە لەوانەی کە ئەرکی (بانگەواز بـۆ لای خـودا)و (ئامـۆژگـاریو ڕێنوێنی کردنی کەسانی تر) لەئەستۆ دەگـرن، بۆیـە قورئـانیش داوا لـەم کەسـانە دەکات کە ئەم نموونانە بەبیسەرانیان بگەیەنن تاکو ئەمە باشترین هـۆی بەدەمـەوە هاتنیان بێت، هەروەها داواشیان لێ دەکات لـەکاتی بانگـەوازدا پـەنا بەرنـە بـەر چیرۆکەکانو وەك ئامرازێك لە ئامرازەکانی بانگەواز بەکاریان بێنن.

"خـودا نیعمـەتی دنیایی بەسـەر کافردا دەڕێژێـت"

لە چیرۆکەکەدا ئەو هەموو نازو نیعمەتە ماددییە دنیایییەش بـەدیی دەکـەین کە خودا بەمرۆڤی کافری بەخشیوەو بەلێشاو بەسەریدا ڕشتویتیی.. بۆ نموونـە ئـەم پیاوە کافرە دوو ڕەزی گـەورەی ترێـی هەیـەو چـواردەوریان بـەڕیزەدار خورماکـان تەنراوەو لـەنێوان هـەردوو ڕەزەکەشـدا کـشتوکاڵێکی تـری هەیـەو ڕووبـارێکیش بەنێوانیانـدا دەڕوات، هـەردوو ڕەزەکـەش بـەری خۆیـان بـە تـەواوەتی گرتـووەو، خاوەنەکـەیان بەهۆیـەوە بـەروبوومێکی گـەورەی دەسـت کـەوتووەو هەسـت بـە دەوڵەمەندییو ماڵو سامانو گەورەییو پلەو پایـە دەکـات. کاتێـك دەچـێتە نێـو

باخەکەشیەوە ستەم لەخۆی دەکات، بەهۆی ئەم وتەیەوەی کە گوتوویەتی: ﴿مَآ أَظُنُّ أَن تَبِيدَ هَٰذِهِۦٓ أَبَدًا﴾ هەرگیز پێم وانیە کە ئەمەم لەدەست دەرچێت".

هاوڕێ باوەڕدارەکەشی هیچ شتێکی لەموڵك‌و ماڵی دنیا نەبوو، بەڵام ئەم پیاوە بێ باوەڕە خۆی بەسەر ئەودا بەگەورە دەگرێت‌و پــێی دەڵێـت: ﴿أَنَا۠ أَكْثَرُ مِنكَ مَالًا وَأَعَزُّ نَفَرًا﴾ من ماڵ‌وسامان‌و کەس‌و عەشـیرەتم لـەتۆ زیـاترو بـەهێزترن"، ئـەم هاوڕێ باوەڕدارەشی وەڵامی دەداتەوەو پێی دەڵێـت: ﴿إِن تَرَنِ أَنَا۠ أَقَلَّ مِنكَ مَالًا وَوَلَدًا ﴿٣٩﴾ فَعَسَىٰ رَبِّيٓ أَن يُؤْتِيَنِ خَيْرًا مِّن جَنَّتِكَ﴾، "ئەگەرچــی ئێـستا تــۆ دەمبینی کە من بە ماڵ‌و کەس‌وکار لەتۆ کەمترم، بەڵام نابێت ئەوە بەدوور بگریت کە خودای پەروەردگارم پێ‌دەچێت لەو باخەی تۆ باشترم پێ‌بدات".. جا ئەو پەندەی کەوا لەم ئایەتانەوە بەدیی دەکەین ئەوەیە: بێگومان ئەم جۆرە بەخشینە بۆ مرۆڤی بێ‌باوەڕو ئەو جۆرە بەخشینەش بـۆ مرۆڤـی بـاوەڕدار، تاقیکردنـەوەی خـودان بـۆ هەردوو پیاوەکە. کابرای بێ باوەڕ بەو هەموو ماڵ‌و نیعمەتە تاقیکراوەتـەوەو، لـە تاقیکردنەوەکەشدا کەوتووەو دەرنەچووەو، ئیدی کفرو بێ‌باوەڕییەکەشی زۆر بـوون، کـابرای بـاوەڕداریش بـە بێ‌بەشـکردنی لـەو ڕواڵەتـە مادديیانـە تاقیکراوەتـەوەو لەتاقیکردنەوەکەدا دەرچووەو سەرکەوتوو بووەو، ئیمان‌و باوەڕیشی زیاتر بووە.

هەر لەوەشدا ڕاستییەکی حاشا هەڵنـەگری بـاوەڕدارێتیی نێـو قورئانمـان دێتـە بەرچاو، ئەوەیە: "بێگومان خۆشی‌و دارایی دنیا کەشتێکی براوەشە، دیاردەیـەکی ڕێزلێنانی خودا لەمرۆڤ نیە بەهەمان شـێوە، بێگومـان بـێ بـەش بوونیـشی لـەو خۆشی‌و داراییانەی دنیاێ یانی دیاریدەی بەکەم دانانی ئەو مرۆڤە نیە لەلای خودا، چونکە ئەم دارایی‌یەی دنیا زۆر سووکترو ساناترە لەلای خودا کـە ببێتـە بـوارێکی ڕێزلێنان یان بەکەم گرتنی بەندەی خودا، یان مایەی خۆشەویستی یاخود ڕق‌و کینە بگەیەنێت لەخوداوە.. هەر بۆیەش خودا ئەم دارایی‌و کەرەسەو کەل‌وپەلە براوانـەی

دنیا (كه بێگومان هەر دەبڕێنەوە) بەشێوەیەکی زۆر زیاتر بەکافران دەدات وەك لەوەی، كه بەموسڵمانانی بدات.

قورئانی پیرۆزیش سەرزەنشتی ئەو کەسە کورتبینانەی کردوە، کە ئەم جۆرە گومانە بەخودا دەبەن و، ئەگەر خودا کەرەسەو دارایی زۆری لەدنیا بەمرۆڤێك بەخشیبێت، ئەوە گوایە خودا خۆشی دەوێت و ڕێزی لێناوە، یان ئەگەر ڕزق و ڕۆزیی لێ کەم کردەوەو شتێکی ئەوتۆی لەماڵی دنیا پێ نەدا، ئیتر گوایە خودا بەکەمی داناوەو ڕێزی لێ نەناوە، نەخێر ئەمە وانیە، ئەم دوو سێ دێرەی دواییش واتای ئەم ئایەتانە بوون، کە ئاماژە بۆ ئەم ڕاستییە دەکەن، کە خودا تیایاندا لەم بارەیەوە دەفەرموێت: ﴿ فَأَمَّا ٱلْإِنسَٰنُ إِذَا مَا ٱبْتَلَىٰهُ رَبُّهُۥ فَأَكْرَمَهُۥ وَنَعَّمَهُۥ فَيَقُولُ رَبِّىٓ أَكْرَمَنِ ﴿١٥﴾ وَأَمَّآ إِذَا مَا ٱبْتَلَىٰهُ فَقَدَرَ عَلَيْهِ رِزْقَهُۥ فَيَقُولُ رَبِّىٓ أَهَٰنَنِ ﴿١٦﴾ كَلَّا ۖ بَل لَّا تُكْرِمُونَ ٱلْيَتِيمَ ﴿١٧﴾ الفجر ﴾.. کەوابوو خودا لەدنیادا بەشی زۆری هەر کەسێك دەدات، سا ئیتر ئەو کەسەی خۆش بوێت یان خۆشی نەوێت، بەڵام دین و ئیمان تەنها بەو کەسانە دەدات کە خۆشیی دەوێن.

" گێڕانەوەی فەرمانەکان بۆ لای خودا"

لە ئایەتی سەرەتای چیرۆکەکەدا تێبینیی ڕێسایەکی ڕوونی زمانەوانی دەکەین، کە دەلالەتێکی باوەڕداریتی و عەقیدەییشی هەیە، ئەویش لەم ئایەتەدا ﴿ جَعَلْنَا لِأَحَدِهِمَا جَنَّتَيْنِ مِنْ أَعْنَٰبٍ وَحَفَفْنَٰهُمَا بِنَخْلٍ وَجَعَلْنَا بَيْنَهُمَا زَرْعًا ﴾.. بێگومان لەم ئایەتەدا سێ فەرمانی ڕابردوو (الافعال الماضية) بۆ لای خودا گێڕراوەتەوە:

١- جَعَلْنَا لِأَحَدِهِمَا جَنَّتَيْنِ مِنْ أَعْنَٰبٍ .

٢- وَحَفَفْنَاهُمَا بِنَخْلٍ.

٣- وَجَعَلْنَا بَيْنَهُمَا زَرْعًا وَجعَلْنَا بَيْنَهُمَا زَرْعًا.

ئەم ئاماژە روونە ڕێزمانیەش دەلالەتی ئەوەمان دەخاتە بەرچاو کە بێگومان خودا هەر خۆی بکەر (فاعل)ی ڕاستەقینەو دانەری ئەو کشتوکاڵو درەختو بەروبوومانەی نێو هەردوو ڕەزو باخەکەی کابرای بێباوەڕە. بێگومان ئایەتەکەش خاوەنە بێباوەرەکەی ئەو دوو باخەی لە هەر کردو کۆششێك دابڕیوە سەرەڕایی ئەوەش کە کابرا زەوی یەکەی کێڵاوەو تۆوەکانی تێدا چاندووەو درەختەکانی ڕواندووەو ئاوی داونو پاراستوونیو هەمیشە بەسەریانەوە گەراوەو چاودێریی کردوون.. ڕاستە کابرا ئەم ئەرکە ماددیانەی بەئەنجام داوە، بەڵام ئەو خۆی تەنها هۆکارێکی ڕواڵەتیو مادیی بووە لەوەدا. دەنا خۆ ئەگەر خواست ئیرادەی خودای لەسەر نەبوایە، هەوڵو کۆششی ئەو بەئەنجام نەدەگەیشتو، ئیشەکانیشی بەفیرۆ دەچوونو، باخو ڕەزو درەختەکانیشی نەشونمایان نەدەکردو بەریان نەدەگرت، ئەمە هەمووی ئەگەر ویستو نیازی خودای لەسەر نەبووایە، خاوەنی هەردوو باخەکە تەنها هۆیەك بووە، بەڵام خودا خۆی (هۆ خۆڵقێن/ مسبب) بووە. کابرا ئەو کەسە (بەهۆکار دانراوەی خودا) بووە کە زەویی کێڵاوەو چاندووە، خوداش بەمەزندەو خواستی خۆی بڕیاری لەسەر بەئەنجام گەیشتنی کارەکەی بۆداوە، ئیدی هەرچی خواستی لەسەر بێت، بووە، هەرچیش خودا خواستی لەسەر نەبێت، نابێت. هەر بۆیەش فەرمانەکان دراونەتە پاڵ خوداو، کابرای کافریش هەر هەوڵو کۆششێکی لەدوو باخەکەدا بوویێت لێی داماڵراوە.. ئەم ڕاستییە لە سوورەتی (الواقعة)شدا جەختی لەسەر کراوەتەوە، وەك خودا تیایدا دەفەرموێت:

﴿ أَفَرَءَيْتُم مَّا تَحْرُثُونَ (٦٣) ءَأَنتُمْ تَزْرَعُونَهُۥٓ أَمْ نَحْنُ ٱلزَّٰرِعُونَ (٦٤) لَوْ نَشَآءُ لَجَعَلْنَٰهُ حُطَٰمًا فَظَلْتُمْ تَفَكَّهُونَ (٦٥) إِنَّا لَمُغْرَمُونَ (٦٦) بَلْ نَحْنُ مَحْرُومُونَ (٦٧) ﴾ الواقعة..

واتە: "ئەرێ دیوتانە ئەو تۆوەی دەیچێنن؟ ئایا ئێوە بەرهەمی دێنن یان ئێمە بۆتان دەچێنینو بەرهەمی دێنین؟! خۆ ئەگەر ئێمە بمانویستایە دەمانکردە پووشو پەڵاشی بەر (با)و ئەوسا ئێوە هەر سەیرتان دەکردو هیچتان بۆ نەدەکرا، بەڵکو دەتانگوت: (ئێمە لەدەستمان چووو دۆڕاندمان، تەنانەت دەتانگوت ئێمە بێ بەشو مەحرووم بووین).

هەروەها لە گەڕاندنەوەی مافەکان بۆ دەسەڵاتی خوادا، لایەنێکی تری لێ تێدەگەین، ئەویش بەناشیرین دانانی ڕەفتارو کردەوەی کابرای خاوەن دوو باخەکەیە، کە لە بێباوەڕیو لادانو لووتبەرزییدا دەردەکەوێت، هەمدیسان ڕوونکردنەوەی ئەو ڕاستییەشە، کە ئەو خۆی هیچ مافێکی لەو هەڵسوکەوتانەیدا نیە، چونکە ئەو دوو باخەی، کە ئەو بەهۆیانەوە فریوی خواردووەو پێیان سەرسامو دڵخۆش بووە، هیچ دەستێکی خۆی تیایان دا نیە، بەڵکو خودا بۆی داناون، خودا چواردەوریانی بە دارخورماکان ڕازاندۆتەوە. خودا لەنێوانی هەردوو ڕەزەکەدا چەندین کشتوکاڵو ڕووەكو سەوزایی تری بۆ داناوە.. خودا ڕووبارێکی سازگاری بە نێوانی هەردو باخەکەیدا تەقاندۆتەوە.. ئەم کابرایەش لەباتی ئەوەی سوپاسی خودا لەسەر ئەو هەمو نیعمەتانە بکات، کەچی سپڵەو بێباوەڕ دەرچووەو، لە لووتبەرزیو خۆ بەزل زانیدا تەفرەی خواردووەو، ئاکارو نەریتیشی تێکچووە.

"هونەرێکی کشتوکاڵی لە ڕێکخستنی هەردوو باخەکەدا"

دیسان ڕوانینێکی دی بۆ ئەو ئایەتانە هەیە، کە ئەو دوو باخە دەخەنە بەرچاوان، ئەوەش ڕوانینێکی هونەرییانەی ئەندازیاری نێوکشتوکاڵیە بۆ ڕێکخستنی باخەکان..

ئەم ئایەتانە وێنەیەکی نموونەیی هونەریی لە ڕێکخستنی باخەکەو، ئەندازیاریی بێستانەکەو ڕواندنی درەختەکان تێیدا بەشێوازێکی هونەریانەی جوانو سەرنج ڕاکێش، جا بە وردی سەرنج بدە:-

- دوو ڕەزە جوانەکەی ترێ.
- خودا چواردەوری هەردوو ڕەزەکەی بەچەند ڕیزێکی دارخورما گەمارۆ داوە.
- پاشان خودا کشتوکاڵێکی تری لەنێوانیاندا داناوە.
- هەروەها بەنێویاندا (بەنێوانی هەردوو باخەکەدا) ڕووبارێکی تەقاندۆتەوە.

لە ئەنجامی ئەمانەدا هەردوو ڕەزەکە بەروبوومی خۆیان گرتو هیچ کەمو کوورییەك لەو بەروبوومەیاندا نەبوو. ئێمە واتێدەگەین، کە مەبەست لەم شیکاری ئەندازیارییانەوەیەو لە بنیاتنانی هەردوو ڕەزەکە (کە بەبێ باری ئاساییی قورئان لە تێپەڕاندنی خێرا بەسەر نموونەکانی ئەم مەسەلە درێژە پێدراوە مامناوەندیانەدا)، بانگکردنی بینەرانی قورئانو لێوردبووەوانیەتی بۆ بەدییکردنی ئەم هونەرە ئەندازەییە ڕێکخەرە.

جا کاتێك سەرنج لەم ئاوڕە هونەرییەی قورئان دەدەین، چەند مەسەلەیەکی دی بەدیی دێنین، وەك:

١- زەوقی جوانکاریی‌و هونەرییانە، لە ئایەتەکانی قورئاندا لەڕووی ئاماژەکردنیەوە، بۆ ڕەهەندی ئەندازیاریی کشتوکاڵی لە ڕێکخستنی باخچەو بێستانەکاندا.

٢- پەیڕەوکردنی ئەم ڕێسا قورئانیەو، ڕێکخستنی باخچەو بێستانەکان لەسەر ئەم بنچینەیە.

٣- سوودوەرگرتن لە قورئان لەڕیزبەندکردنی شتەکاندا، بەم ڕیزبەندییە ئەندازەیی‌و هونەرییە، سا ئیتر لە جیهانی کشتوکاڵ، یان لە جیهانی هەر پیشەیەکی تردا

بێت. چونکە هەر تەنها ئامادەکردنی شتەکانو بەئەنجامگەیاندنی کارەکە گرنگ نیە، بەڵکو گرنگ ئەوەیە ئەنجامدانی کارەکە بەچاوێکی هونەریو، زەوقێکی جوانکاریو، دەستێکی ڕیز بەندو ڕێکخەرەوە بێت.

جا بڕوانە چەند جوانە ڕێکخستنو لایەنی ئەندازیاریی هەردوو باخچەکە.

- ئەو دارو درەختانەی کە مێوی ترێکانیان پیا هەڵواسراوەو کەپریان بۆ ترێکە کردووە.
- ئەو مێوانەی کە بەبێ کە پر ترێیان گرتووە.
- پۆلە دارخورماکان بەڕیز چواردەوری ئەو باخچەیەیان داوەو هەردوو ڕەزەکەیان بەکەپردارو بێ کەپرەکانیشەوە گەمارۆ داوە وەك ئەوەی بووبنە پەرژینێك بۆیان..ئەو کشتوکاڵو کێڵگەو دانەوێڵە چێنراوانەی کە لەتەنیشت ڕەزەکانەوە نەشونمایان کردووە.
- ئەو ڕووبارەی کە بەنێوانی هەردوو ڕەزەکەدا دەڕوات.

دیارەو ئەوەشمان لەبیر نەچێت کە ئەم ڕێکخستنو ڕیزبەندی یە ئەندازەییو جوانکاریو هونەرییانەیە هەر تەنیا تامو بۆی جوانیو قەشەنگی نابەخشێت، بەڵکو لەهەمان کاتدا دەسکەوتێکی کشتوکاڵیو ئابووریشی دەستەبەر کردووە، چونکە هەردوو ڕەزەکە بەروبوومی خۆیان هەبووەو هیچی لێ کەم نەبۆتەوە. بێگومان ڕێکخستنو ڕیزکردن کار بەرەو چاکیی ئەنجامدانی دەباتو، وزەی زەوی لە بەخشیندا دەقۆزێتەوەو وزەی دارو درەختەکانیش لەبەرگرتندا پاشەکەوت دەکات، زەویش بەئەندازەی ئەوەی پێی دەدەیت، بەرهەمت پێ دەبەخشێت، درەختیش ئاتاجی بە بایەخدانو سەرپەشتیارییو هەوڵو تەنسیقی تۆیە تاکو ئەوەی لە بەروبوومی هەیەتی پێت ببەخشێت.

مانای ﴿وَلَمۡ تَظۡلِم مِّنۡهُ شَيۡـٔٗاۚ﴾و زوڵمی خاوەنی باخەکان چییە؟

لە ئایەتەکانی ئەم چیرۆکەدا دووجار ئاماژە بۆ زوڵمو ستەم کراوە کە جارێکیان بە (نەرێ)و جارێکیش بە (ئەرێ) هاتوون، واتە لەجاری یەکەمدا زوڵم لەنەریتی باخەکان دوور دەخاتەوە کە بەبێ کەموکوڕی بەروبوومی خۆیان بۆ کابرا گرتووەو لەمبارەیەوە زوڵمیان نەکردووە: ﴿كِلۡتَا ٱلۡجَنَّتَيۡنِ ءَاتَتۡ أُكُلَهَا وَلَمۡ تَظۡلِم مِّنۡهُ شَيۡـٔٗاۚ﴾ بێگومان هەردوو ڕەزەکە هەرچییان بووە لە بەروبوومو بەرهەم بەبێ ئەوەی تۆزقاڵێکی لێ کەم کەنەوە دەستەبەریان کردووە، قورئان ئەمەی بەوەناو بردوە کەوا ڕەزەکان، باخەکەو کشتوکاڵەکانیان ستەمیان لەکاری خۆیاندا نەکردوە ﴿وَلَمۡ تَظۡلِم مِّنۡهُ شَيۡـٔٗاۚ﴾. لە جاری دووەمیشدا کە وشەی (ظلم)یان تێداهاتووە قورئان کاری ستەمو زوڵم کردنی داوەتە پاڵ خاوەنی ئەو دوو ڕەزە: ﴿وَدَخَلَ جَنَّتَهُۥ وَهُوَ ظَالِمٞ لِّنَفۡسِهِۦ﴾ واتە: (کابرا زاڵم بووە کاتێك بەبێ پەروایی‌و لووتبەرزی یەوە خۆی بەنێو باخەکەدا کردووە) کەوابوو ئەو خۆی ستەمکارو زاڵم بووە نەك باخەکان. دیارە ئەو کەسەی بەوردی لەماناو ڕاڤەی قورئان سەرنج بدات لەم دیمەنە سەرسام دەبێت: (باخێك پێکهاتووە لە کێڵگە ڕەزی ترێو دارخورما.. باخێکی عادل‌و بەئەمەك کە هیچ زوڵمێکی لەخاوەنەکەی نەکردووەو هیچ بەشێکی بەروبوومەکەی لێ نەشاردۆتەوە).. دیمەنێك کە (ڕووەك‌و خۆڵو شتی بێ‌گیان‌و بێ دەنگ بوون‌و قورئان زوڵمی لێ دوورخستوونەتەوە). (مرۆڤێکیش پێکهاتووە لە عەقڵو گیان‌و، هەست‌و سۆزو بیروڕێی هەیەو، لەگەڵ ئەوەشدا لەژیانیدا ستەمکاربوە، ئەم مرۆڤە ستەمکارە کاتێك دەچێتە نێو ئەو باخە بێ ستەمەیەوە کە بەدڵفراوانی‌و بەخشندەیی یەوە بەروبوومەکانی خۆی پێ‌دەبەخشێت، کەچی ئەو بەزوڵم‌و لووتبەرزی‌و خۆبەگەورە دانانەوە وەریان دەگرێت)، سەیرە ئەم مەسەلەیە: (کێڵگە بەخشندەو بەردارەکە

ستەم ناکات، لەگەڵ مرۆڤێکی چاوچنۆكو لەخۆبایی‌و ستەمکار).. دەبێت لەبیرمان نەچێت کە قورئان ستەمی مرۆڤە بێباوەڕەکەی بۆ سەر مرۆڤەکە خۆی زیادکردوە،واتە ئەو مرۆڤە ستەمی لەخۆی کردوە، ئەمەش بەوەی کەوا بەرامبەر بەخودا کافرو بێباوەڕ بووە، ئەم بێباوەڕییەشی بەرەو ڕۆخەکانی تیاچوونی بردوە.. هەمدیسان ئەو بۆیە ستەمکاری نەفسی خۆی بووە، چونکە ماڵو سامانی ونکردوە، هەروەها بۆیەش ستەمکاری نەفسی خۆی بوە، چونکە هەردوو باخەکەی لەدەست کفرو بێباوەڕ بوون گۆڕیوە، لەڕاستیشدا هەر ستەمکارێك تەنها ستەم لەخۆی دەکات ﴿وَلَا يَحِيقُ ٱلْمَكْرُ ٱلسَّيِّئُ إِلَّا ...﴿٤٣﴾ فاطر﴾، واتە: (فروفێڵو نەخشەو پلانی خراپ لەئاکام دا هەر خاوەنە پیلانگێرەکەی دەگرێتەوە).

"تێڕوانینێکی لەخۆبایی یانەی فریوخواردوو"

قورئانی پیرۆز بەشێوەیەکی سەیرو سەرسوڕهێن وێنەی هەڵس‌وکەوتی کابرای خاوەن دوو باخەکەی بۆ کێشاوین‌و، لە ڕەفتارە سەیرەکانی ئاگاداری کردووین‌و، وتەو ڕستەکانی خۆ بەزل زانی‌و خەیاڵ پڵاوییی بۆ تۆمارکردووین،و پەردەی لەسەر تێڕوانینە پووچو دەردەدارەکەشی هەڵداوەتەوە.

جێی باسە ئەو ڕووبەڕندەی، کە هەموو ئەم هەڵس‌وکەوت‌و ڕەفتارو گفتارانەی لەخۆگرتوە ئەوەیە، کە لە مرۆڤێکی لەخۆبایی‌و فریوخواردووەوە دەرکەوتوون، کە ماڵو سامانو ڕواڵەتە ماددییەکان کوێری کردوون‌و، ئەو دەوڵەمەندیی یە زۆرەیشی خستووێتی یە نێو خۆ بەزل زانی‌و دەعیەو لوتبەرزییەوە، ئیدی هەموو ئەم دەردو پەتایانەش، پەردەیەکی ڕەشیان بەسەر ئاسۆی تێڕوانینی داهێناوەو، نەیزانیوە چی بڵێت‌و، چۆن ڕەفتارکات‌و، چۆن سەنگی خۆی بزانێت‌و، بەهاونرخیشی چۆن بزانێت.

بێگومان قورئانی پیرۆز ئەم ڕەفتارو گفتارانەی بۆ تۆمارکردووە:-

١- کە چۆتە نێو باخەکەیەوە ستەمکاری نەفسی خۆی بووە ﴿وَدَخَلَ جَنَّتَهُۥ وَهُوَ ظَالِمٌ لِّنَفۡسِهِۦ﴾.

٢- گومانی وابووە ئەم باخە هەر دەمێنێت بۆی و، گوایە نیعمەتو بەخششەکانی هەمیشەیین هەر بۆیە سەرگەرمی بووەو گوتوویەتی ﴿مَآ أَظُنُّ أَن تَبِيدَ هَٰذِهِۦٓ أَبَدًا﴾.

٣- بەهۆی ملکەچبوونی بۆ باخەکەو قایل بوونی بەتەنیا بۆ نیعمەتەکانی و، لەبیرچوونەوەی ڕۆژی دوایی و، سەرکێشی کردنی لە بەدیهێنانی ڕۆژی لێپرسینەوەوە گوتبووی ﴿ وَمَآ أَظُنُّ ٱلسَّاعَةَ قَآئِمَةً ﴾.

٤- جا ئەگەر (وەك گوتبووی) ڕۆژی لێپرسینەوەو قیامەتیش بەوتەی باوەڕداران هەبێتو، ئەگەر خودا ئەم کابرا دەوڵەمەندەی لەگۆڕەکەیەوە زیندوو کردەوەو، بردی یەوە بۆ لای خۆی ئەوا (بەڕای خۆی) گوایە خودا نیعمەتی باشتر لەو بەهەشتەی پێ دەدات، جا لەبەر ئەوەی خودا لەدنیادا ئەو دوو باخەی پێ بەخشیبوو، ئەوا لەڕۆژی دواییشدا لەوە باشتری پێ دەدات (ئەمە ئەگەر بەڕای جەنابیان ئاخیرەت هەشبێت) هەر بۆیەش گوتبووی: ﴿وَلَئِن رُّدِدتُّ إِلَىٰ رَبِّي لَأَجِدَنَّ خَيۡرًا مِّنۡهَا مُنقَلَبًا﴾.

٥- هەر ئەمەش (واتە هەموو ئەم بیروبۆچونە فریوخواردوانەی) پەلکێشیان کردبوو، بۆ ئەوەی خۆی بەسەر هاوەڵە باوەڕدارەکەیدا بەرز بگرێت لەکاتی ووتو ویژ لەگەڵ کردنیدا، بۆیەش پێی گوتبوو:- ﴿أَنَا۠ أَكۡثَرُ مِنكَ مَالٗا وَأَعَزُّ نَفَرٗا﴾.

ئەم پیاوە گومانی وابووە گوایە بـواری بەچـاکتربوونی کەسـێکی دی بـەزۆریی ماڵو سامانەو، ئیدی بەهۆی زۆریی ماڵو سامانەوە لەهاوڕێکەی باشترە، هـەروەها گومانی وابووە گوایە مەیدانی ڕێزو بواری ئەم شتانە بێت ئەوا بە(پێوەرو تەرازووی خۆی) لە هاوڕێکەی خۆی سەنگینترە.

بێگومان لەخۆبایی بوون خاوەنەکەی (واتە مرۆڤە لەخۆبایی بووەکـە) لەئاسـت ڕاستی یەکان دا کوێر دەکات، ڕووکردنە سەر کەرەسەو باقو بریقی دنیای بـراوەش چاوەکانی خاوەنەکەی بەپەردەیەکی وا دادەپۆشـێت کـە ناهێڵێـت ڕێگـای ڕاسـتو دروست بینێت.

"ژێـربێـژیی باوەڕدارانە لە قسـەکردنی پیـاوە ئیمانـدارەکـە"

هەرچـەندە ئاگـاداریی لۆژیـك (منطـق)ی خۆبـەزل زانـیو لـەخۆبایی بـوونو لووتبەرزییو سپڵەیی کابرای بێباوەڕ بووین، بەڵام قورئان لۆژیکێکی تـری پیـشان داوین، ئەویش لۆژیکی ژیربێژییو نەرمونیانیو میهرەبانیە خۆشویـستراوەکەیەتی، ئەمەش ئەو ژیربێژییە باوەڕدارانەیەتی کە بە ڕوونی لە ئاخاوتنی پیاوە ئیماندارەکە بۆ پیاوە بێئیمانەکەدا ڕەنگی داوەتەوە، ئەم پیاوە باوەڕدارە لە هەموو ڕواڵـەتێکی فریودەری ماددەپەرستیو لە هەموو کەرەسەیەکی جوانو سەرنج ڕاکێشی ساختەی دنیـای بـراوە دوور بـووەو، هەمیـشە دەسـتی گرتبـوو بەباوەڕویـەقینو دڵـسافیی یەکەیەوە. کاتێك هاوڕێ بێئیمانەکەشی دیوە کە بەهۆی موڵكو ماڵەوە لەخۆبایی بووەو، کە گوێی لە وتەکانیشی بووە وەك کەسێکی لەخۆ ڕازیو بەهەیبەت خـۆی پیشان داوەو لە ستەمو زۆرداریدا ڕۆچووە، بەم هەڵوێـستەی نەخەڵـەتاوەو، بـەڵکو پیاوێکی داناو بەرچاو ڕۆشن بووە، هـەروەها هەسـتی بـەلاوازیو سەرشـۆڕی یـان بەترسنۆکی نەکردووە لەبەردەم هاوڕێ بەدکارەکـەی داو، خۆیـشی بـەهۆی ئـەوەوە

هەڵنەسەنگاندووەو، هیوای ئەوەشی نەخواستووە کە وەك ئەو خاوەنی موڵكو سامان بێت، حەزی لەوەش نەکردووە کە لەمەیدانەکە بکشێتەوە یان لەگۆشەیەکدا گۆشەگیربێتو تەنها بەسوپاسو زیکری خوداوە خەریك بێت. بەڵکو بەرامبەر هاورێ لوتبەرزو لەخۆبایی یەکەی وەستاوەو دەمەتەقێو ووت وویێژی لەگەڵدا کردووەو، بەجورئەتو سەربەرزیو باوەڕی پتەوو خۆڕاگریو سەربلندی یەوە قسەی لەگەڵ دا کردووەو، وەك ئامۆژگارو ڕوونکەرەوەو تێگەیەنەرێك دووانددوویەتیو ڕێی ڕاستیی پیشان داوەو ڕێنموونیی کردووە بۆ ڕێبازی چاكو هەرەباشترو، فێریشی کردووە چۆن بڕوانێت بۆ ئەو ماڵو دارایی یەی کە خودا پێی بەخشیوەو، چۆن بەکاریشی بێنێت، هەروەها داوای لێ کردووە کە لەخۆبوردوو بێتو بەباشی هەڵسوکەوت بکاتو، بە چاکی ئەو پەروەردگارەیشی بناسێت کە نیعمەتی پێ بەخشیوەو پاراستوویەتیو ڕزقو ڕۆزیی پێداوە.. پاشان بەر لەوەی تووشی ئەو چارەنووسە بێت سەرەتاو ڕەگو ڕیشەی کاروبارەکانی پێ ناسان دووە. وەك خوداش فەرموویەتی: ﴿ قَالَ لَهُۥ صَاحِبُهُۥ وَهُوَ يُحَاوِرُهُۥٓ أَكَفَرْتَ بِٱلَّذِى خَلَقَكَ مِن تُرَابٍ ثُمَّ مِن نُّطْفَةٍ ثُمَّ سَوَّىٰكَ رَجُلًا ﴿٣٧﴾ لَّٰكِنَّا۠ هُوَ ٱللَّهُ رَبِّى وَلَآ أُشْرِكُ بِرَبِّىٓ أَحَدًا ﴿٣٨﴾ وَلَوْلَآ إِذْ دَخَلْتَ جَنَّتَكَ قُلْتَ مَا شَآءَ ٱللَّهُ لَا قُوَّةَ إِلَّا بِٱللَّهِ ۚ إِن تَرَنِ أَنَا۠ أَقَلَّ مِنكَ مَالًا وَوَلَدًا ﴿٣٩﴾ فَعَسَىٰ رَبِّىٓ أَن يُؤْتِيَنِ خَيْرًا مِّن جَنَّتِكَ وَيُرْسِلَ عَلَيْهَا حُسْبَانًا مِّنَ ٱلسَّمَآءِ فَتُصْبِحَ صَعِيدًا زَلَقًا ﴿٤٠﴾ أَوْ يُصْبِحَ مَآؤُهَا غَوْرًا فَلَن تَسْتَطِيعَ لَهُۥ طَلَبًا ﴿٤١﴾ ﴾..

ئەوەی لەم پیاوە ئیماندارەوە سوودی لێ وەردەگرین ژیربێژیو شێوازە نایابەکەیەتی لە دواندنو ئاخاوتندا، چونکە فێرمان دەکات چۆن کەسانی تر بدوێنینو، گومانەکانیان پووچەڵ بکەینەوەو، پەردە لەسەر چاوانیان لابدەینو، دیدو تێڕوانینەکانیان بۆ ڕاست بکەینەوەو، ئیدی (ئەو پلەو پایەو دەسەڵاتو نازو نیعمەتانەشیان) نەبنە ڕێگر لەکاری دواندنیاناندا. هەروەها فێرمان دەکات خۆمان

نەخەڵەتێنینەو، خۆمان بەوان هەڵنەسەنگێنینەو خۆزگە بەحاڵوماڵیـان نـەخوازین..
چونکە ئێمە لەوان بەهێزترو خۆڕاگرترو سەربەرزترو باشترو دەوڵەمەنـدترو لـە خـوا
نزیکترین، مادام ئێمە خاوەنی باوەڕین بەخودای پاكو باڵادەست.

" مَا شَآءَ ٱللَّهُ لَا قُوَّةَ إِلَّا بِٱللَّهِۚ "

پیاوە باوەڕدارەکە لەکاتی دواندنی هاوڕێ کافرەکەی دا ڕێنموونی ی کرد بۆ هەڵسوکەوتێکی شیاوو ڕاست بەو ڕەنگەی سوپاسی خودای پەروەردگاری تێدا بکاتو هەوڵ بدات بۆ بەردەوامیی نیعمەتی خودا لەسەری، داواشی لێکرد پەنا بەرێتە بەر خوداو، کاروباری بەخواستی خوداوە هەڵپەسێرێتو، بەقودرەتی خوداشەوە ببیەستێتەوەو، هێزی خۆی لەهێزو کۆمەکی خوداوە وەربگرێت. وەکو پێی گوت: ﴿ وَلَوْلَآ إِذْ دَخَلْتَ جَنَّتَكَ قُلْتَ مَا شَآءَ ٱللَّهُ لَا قُوَّةَ إِلَّا بِٱللَّهِۚ ﴾.. لەمەدا حیکمەتێکی گەورە هەیە کە پیاوە ئیماندارەکە بەم دەستەواژەو ڕستە باوەڕداریتییانەوە دواوە لەکاتێکدا (نەختێك لەماڵو سامان یان لەکەسو کارو عەشرەت)ی کەسێکی دی سەرسامی کردبیت. نەکردوە.

بێگومان ئەو دانی بەوەدا ناوە کە ئەوەی پەیدای کردووە بەخواستو ئیرادەی خودا بووە، نەك (کابرایی بێ باوەڕ) بەهەوڵو کەسایەتیو کۆششی خۆی بێت، هەر بۆیەش پێی گوتووە: (ماشاءالله) پاشان باوەڕی وابووە کە هێز پەیدا نابێت تەنها لەکاتێکدا نەبێت کە لەهێزی خوداوە کۆمەکی بکرێت، چونکە هەر خودا خۆیەتی کە بەهێزەو بەتواناو باڵادەستە، هەر خۆشیەتی هێز بەخەڵکی دەدات، خۆ ئەگەر خودا هێز لە مرۆڤێك بسێنێتەوە ئەوا هەموو هێزەکانی تری سەرزەوی سوودی پێ نابەخشنو هەر ناشتوانن هێزی پێ بگەیەنن، لەبەر ئەمەشە بە گوتەی زمان پێی وتووە ﴿لَا قُوَّةَ إِلَّا بِٱللَّهِۚ ﴾. بێگومان ئەم دەستەواژە قورئانیە ئیماندارانەیە بەڵگەیەکە لەسەر هێزی ئیمانداریتیی خاوەنەکەیو لەسەر پەنابۆخودابردنی و، هەستکردنی بەپێویستیو ئاتاجی زۆری بەخوداو بەلاوازیی خۆی لەبەردەم خوادا..

هەروەها ئەم دەستەواژەیە خاوەنەکەی ڕادەسپێرێت بە لەخۆبوردنو میانڕەوی و، پاشان نەریتەکانی بەخۆنازینو لووتبەرزیو خۆبەزل دانانو فیزو هەوا لەناو دەبات. هەروەها داوای لێ دەکات کە ئەو نیعمەتەی خودا پێی داوە لەسوودو بەرژەوەندیی بەندەکانی خوداو لەڕێی لەخوا نزیك بوونەوەیدا بـەکاری بێنێـتو، بـەو شـێوازەش بەکاری بێنێت کـە ڕایـدەگرێت لەسـەر زیکـرو سوپاسـی خـوداو لەسـەر بەچـاکی پەرستنی خودا.

بەندە چاکەکانیش لەم ڕسـتە ئیماندارانەیـە هۆشـیار بوونەتـەوە، کـە چ واتـاو سـوودێك دەبەخـشێت، هـەر بۆیـەش هـەموو جموجـۆڵو کاروبارێکیـان ژێربـاری ئەوەکردووەو بەوەوە پابەند بوون، هەروەها ئـەم ڕسـتەیەیان بـەزمان گوتووەتـەوە، کاتێك بەسەرسامییەوە ماڵو سامانی دەوڵەمەندانیان بینیوە، یان کـوڕو نـەوەیان، یان خانووو زەویو زاریان بینیوە.

له (عروەی کوڕی زبیر)ەوە –خودا لێی ڕازی بێـت- ئـەوەی گێڕراوەتـەوە، کـە هەرکاتێك شتێکی لەماڵو موڵکەکەی بدیایەوە، پێی سەرسامو دڵگیر ببوایە، یان دیوارێك له دیوارەکانی ماڵەکەی بدیایە دەیگـوت: ﴿مَا شَآءَ ٱللَّهُ لَا قُوَّةَ إِلَّا بِٱللَّهِ﴾ ئەو بەم نەریتەی خۆی ئەم فەرمایشتەی خـودای لێکدەدایـەوە، کـە فەرموویـەتی:

﴿ وَلَوْلَآ إِذْ دَخَلْتَ جَنَّتَكَ قُلْتَ مَا شَآءَ ٱللَّهُ لَا قُوَّةَ إِلَّا بِٱللَّهِ ﴾.

له (ابن شهابی زهری)یشەوە گێڕراوەتەوە، کە خۆی هەر کاتێك بـەنێو موڵـكو سامانیدا بگەڕایە دەیگوت: ﴿مَا شَآءَ ٱللَّهُ لَا قُوَّةَ إِلَّا بِٱللَّهِ﴾. له (امام مالك)یشەوە گێڕراوەتەوە، کە ئەگەر بچوایەتە نێو ماڵەکەیـەوە دەیگـوت: ﴿مَا شَآءَ ٱللَّهُ لَا قُوَّةَ إِلَّا بِٱللَّهِ﴾.. قوتابییەکی خۆی، کە ناوی (مُطَرِّف) بوو لێی پرسی (مامۆستا بۆ وا دەڵێیت؟) ئەویش پێی گوت: (ئـەرێ نەتبیـستووە خـودا دەفـەرمێت: ﴿ وَلَوْلَآ إِذْ دَخَلْتَ جَنَّتَكَ قُلْتَ مَا شَآءَ ٱللَّهُ لَا قُوَّةَ إِلَّا بِٱللَّهِ ﴾.

(میسرە)ش گوتوویەتی: " لەسەر دەرگای (وهبی کوڕی منبە) دیتم ئەم ڕستەیە نووسرابوو (ماشاءالله)، ئەمەش بەپێی فەرمایشتی خودا: ﴿ وَلَوْلَآ إِذْ دَخَلْتَ جَنَّتَكَ قُلْتَ مَا شَآءَ ٱللَّهُ لَا قُوَّةَ إِلَّا بِٱللَّهِ ﴾"[1].

پێویستە ئێمەش ئەم دەستەواژە باوەڕدارانەیە بکەینە دروشمێکی هەمیشەیی بۆ خۆمان کە دڵەکانمان لێی هۆشیار بێتەوەو زمانەکانیشمان بیڵێنەوەو، لەجەستەو واقیعو ژیانیشماندا لەگەڵیا بژیین تاکو نیعمەتی خودامان لەسەر بەردەوام بێتو، هەتا سوپاسی خوداشی لەسەر بکەین.

(١) (الدر المنثور، للسيوطي ٥:٣٩١).

"وَأُحِيطَ بِثَمَرِهِۦ"

پیاوە باوەڕدارەکە هاوڕێ بێباوەڕەکەی لە (نەمانی نیعمەتی خودا لەسەری بەهۆی کفرو لە خۆبایی بوونەکەیەوە) ئاگادارکردەوە. ئەو باخەی کە پێوەی دەنازێت بێگومان خوای گەورە دەتوانێت لە ناوی ببات، بۆیە پێی گوت: (دوور نیە خودا لەو باخەی تۆ باشترم پێ بداتو لە ئاسمانەوە سزایەکی وەك هەورە تریشقەی بۆ بنێرێتو وەك بەردێکی ڕەقی بێ سەوزایی لێ بکات، یاخود ئاوەکەی بەقووڵایی زەویدا بباتە خوارەوەو باخەکەی پێ ئاو نەداتو، تۆش هیچ دەسەڵاتێکت نەبێت)، وەك خوداش لەسەر زاری ئەو فەرموویەتی: ﴿ فَعَسَىٰ رَبِّيٓ أَن يُؤْتِيَنِ خَيْرًا مِّن جَنَّتِكَ وَيُرْسِلَ عَلَيْهَا حُسْبَانًا مِّنَ ٱلسَّمَآءِ فَتُصْبِحَ صَعِيدًا زَلَقًا ﴿٤٠﴾ أَوْ يُصْبِحَ مَآؤُهَا غَوْرًا فَلَن تَسْتَطِيعَ لَهُۥ طَلَبًا ﴿٤١﴾ الكهف ﴾.. کەچی هاوڕێکەی وازی نەهێناو پەشیمانو وریا نەبۆوە، بەڵکو هەر لەسەر کفرو خۆ بەزل زانیو لووتبەرزیو بەدرەفتاری یەکەی مایەوە. لەدواییشدا خودا بەپێی ئەو سزایەی کە شایستەی بووە مامەڵەی لەگەڵدا کردووەو، لەسەر کارەکانی گرتوویەتیو، ئازاری توندی لەسەرەنجامی بەدکاریو بێ پەروایيو بێ باوەڕیی داوەو، هەردوو باخەکەی بۆ وێران کردووەو، هەرچی ترێو دار خورماو کێڵگەی هەبووە نەیهێڵاوەتەوەو، هەموو بەرو بوومەکەشی بۆ پەرشو بڵاو کردۆتەوەو ئەو ئاوەی پێشیان دادەرۆی بەناخی زەویدا بردویێتی یە خوارەوە، قورئان هەموو ئەم ڕووداوانەی بەڕستەی ﴿وَأُحِيطَ بِثَمَرِهِۦ﴾ درکاندووە، لێرەشدا، ئەم ڕستەیە کە مانای (لەناوچوونی هەموو ماڵو سامانەکەی دەگەیەنێت)و کە فەرمانی

(واحیط)ش لە (الاحاطة) وە هاتووە، واتاکانی (لەناوبردنو، وێرانکـردنو، نـەمان) دەگەیەنێت.

ئیدی هەموو ئەو ماڵو سامانو نیعمەتانەی کە کـابرای بـێ بـاوەڕ تەمـەنێكو زەمـەنێكو هـەوڵو کۆشـشی تێـدا بەسـەر بردبـوو و، کـە پـارەو پـوولێکی زۆرو ماندووبوونێکی تەواویشی لـە سەرپەرشـتیو پەرەپێدانیـدا تێـدا خـەرج کردبـوو، هەمووی ڕۆیشت، هەموو ئەمانـە لەسـاتەوەختێکی کـەم دا، لەچـاوترووکانێك دا ڕۆشتنو نەمانو، بوونە شوێنەوارێكو، بەسەرهاتێك.

تەنانەت فەرمانەکەش (واحیـط) بەفەرمانی نادیار (مبنی للمجهول) هـاتووەو، بکەر (فاعل)ەکەشی لابراوە (حذف) ﴿وَأُحِيطَ بِثَمَرِهِۦ﴾.

لەم نادیارییەی فەرمانەکەدا هەندێك حیکمەت هەیە، وەك :

١- بێگومان خاوەنی هەردوو باخەکە، بکەر (فاعل)ەکەی نەناسـیوە، واتـە هـۆی نـەمانی هـەردوو باخەکـەی نـەزانیوەو، گومانـەکانیش بـەرەو هـەموو جـۆرە بیروڕایەکی لە زانینی بکەرەکەدا بردوون.

٢- جیاوازیی بیروڕاکانی چاودێرانو ئاگایانو لێکۆڵیاران لەدیاری کردنی بکـەردا، چونکە هەندێکیان بیروڕایان وایە گوایە هۆکارەکانی کەشوهەوا بوونەتـە هـۆی لەناوچوونی باخـەکانی، هەنـدێکی تریـشیان هۆکـارە کـشتوکاڵی یـەکان بـۆ نەمانی باخەکان دادەنێن، هەندێکی تریـشیان بـۆ مەسـەلەی چـۆنیەتی مـاڵو پەرەپێدانی خەرج کردنی دەگێڕنەوە، هەنـدێکی تریـشیان دەیبەنـەوە بـۆ هـۆی کەمتەرخەمیو درێغی کردنی خاوەنەکـەیان.. جگـە لەچـەندین هـۆی تـر کـە لێکۆڵیارانو چاودێرانی ڕووداوەکان دایـدەنێن. بـەڵام کـەم کەسـیان هەیـە کـە زیرەکانە بیخەنە پاڵ هۆی باوەڕداریێتیو هۆکاری خـوداییی، کـە ئەمـەش لـەبێ باوەڕیو لەڕا لادانو یاخی بوونو کابرای خاوەنی باخەکاندا دەردەکەوێت، هـەر بۆیەش بەخراپیی کارو کردەوەکانییەوە تووشی زەرەرو سزاکە بووە.

٣- قورئانی پیرۆز کاری نیعمەت بەخشینەکەی خستۆتە پاڵ خـوداو فەرمانـەکانی نێو ڕستەکانیشی هـەر بـۆ خـودا گەڕاندۆتـەوە: ﴿جَعَلْنَا لِأَحَدِهِمَا جَنَّتَيْنِ مِنْ أَعْنَابٍ وَحَفَفْنَاهُمَا بِنَخْلٍ وَجَعَلْنَا بَيْنَهُمَا زَرْعًا ﴿٣٢﴾ الكهـف﴾. جـێی باسـە پێـشتر ئاماژەو دەلالەتی ئەم، خستە پاڵو بۆ گەڕاندنەوەی نیعمەتو فەرمانەکانـمان، ڕوون کردەوە، ئەمەش بۆ ئەوەی فەزڵو چاکەی خودا لەسەر مرۆڤ دەرکـەوێت، کە خودا چ فەزڵو ڕێزلێنانو نیعمـەتو بەخشـشێکی بـەمرۆڤ بەخـشیوە، تـا مرۆڤیش سوپاسی خوداو گوێڕایەڵیی خودا لەسەر ئەو نیعمەتانە بکات.

لێرەشدا – واتە لەم جۆرە حاڵەتەشدا کارێکی گونجـاو نیـە کـە نەهێـشتنەوەی نیعمەتەکەو نەهێڵان لەلای خاوەنەکەی بخرێتە پاڵ خودا، لەکاتێکدا بێگومان خودا خۆی داناو دادگەرە لە کاری نەهێشتنەوەکەدا.. خوداش خـۆی زانایـە لـەم ڕووەوە (والله أعلم)..

"پەشـیمانیو زیانمـەندیـی"

کابرای بێباوەڕ، کتوپڕ بـە لەناوچـونی مـاڵو سـامانەکەیو، بەهەدەرچـوونی کارەکـانی، کـە لـە مـاوەی چـرکە سـاتێکدا لەناوچـوون، شـڵەژاو، هەسـتی بـە زەرەرمەندییو گومڕابوونیو فەوتانی پاشەڕۆژو چارەنووسیی دەکرد، بۆیە پەشیمان بووەوەو زۆریش پەشیمان ببووەوە، وەك قورئان لەفەرمایشتەکەی خوادا گوزارشـتی لـێکردووە: ﴿وَأُحِيطَ بِثَمَرِهِ فَأَصْبَحَ يُقَلِّبُ كَفَّيْهِ عَلَىٰ مَا أَنفَقَ فِيهَا وَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلَىٰ عُرُوشِهَا وَيَقُولُ يَا لَيْتَنِي لَمْ أُشْرِكْ بِرَبِّي أَحَدًا ﴿٤٢﴾ الكهـف﴾، واتە (لە ئاکامدا بـەپێی بۆچـوونی باوەڕدارانـەی هـاوڕێ ئیمانداره‌کـەی، مـاڵو سـامانو بەروبوومـەکانی لـەناوبراو، ئـەویش بـەدەم ناڵـەو ئاخوداخـەوە دەسـتەکانی بەیەکـدا دەکێـشاو

ئه‌فسووس‌و په‌رێشانیی له‌سه‌ر ئه‌و هه‌موو مه‌سره‌ف‌و خه‌رجییه‌ی تێیدا کردبوو، ده‌رده‌بڕی، ئه‌مه‌ش له‌کاتێکدا باخه‌که‌ خاپوور کرابووو به‌ته‌واوی وێران‌و په‌رش‌و بلاو ببوو، هه‌روه‌ها ده‌یگوت: بریا من هیچ جۆره‌ هاوڵو شه‌ریکێکم بۆ خودای په‌روه‌ردگارم دانه‌نایه‌). له‌م ئایه‌ته‌دا ڕسته‌ی ﴿فَأَصۡبَحَ يُقَلِّبُ كَفَّيۡهِ﴾ مانای ئه‌وه‌ ده‌گه‌یه‌نێت که‌ کابرا له‌ حه‌سره‌ت‌و په‌شیمانی‌و شڵه‌ژاندا هه‌ردوو ده‌ستی به‌یه‌کتردا کێشاوه‌و په‌شیمان بووه‌ له‌و هه‌موو مه‌سره‌فه‌ی که‌ له‌باخه‌که‌دا کردوویه‌تی‌و که‌ به‌سه‌ر یه‌کتر داته‌پیوه‌و خاپوور بووه‌.. واته‌ به‌حسابات‌و خه‌رجییه‌کانیدا چۆته‌وه‌، بۆ ده‌ستمایه‌ی خۆی ڕوانیوه‌و، خه‌رجییه‌کانی کۆکردۆته‌وه‌ که‌ له‌و باخه‌دا تێی چوون. وشه‌ی (مَآ أَنفَقَ فِيهَا) وشه‌یه‌کی گشتگیرو هه‌مه‌لایه‌نه‌و هه‌مه‌ جۆرو شێوازێکی خه‌رج کردنی ماددی‌و مه‌عنه‌وییش ده‌گرێته‌وه‌. بێگومان پاره‌وپوولێکی زۆری له‌و باخه‌ی دا خه‌رج کردبوو، که‌چی له‌گه‌ڵ ئه‌وه‌شدا، باخه‌که‌ی له‌ده‌ست ده‌رچووه‌و په‌رش‌و بلاو بووه‌.. هه‌روه‌ها کات‌و ڕۆژگارێکی زۆریشی تێداو له‌پێناودا خه‌رج کردووه‌و، که‌چی ئه‌و هه‌موو وه‌ختانه‌ی به‌فیرۆو به‌زیان لێ ڕۆشتوون.

هه‌مدیسان گوڕوتوانایه‌کی زۆریی جه‌سته‌ییشی له‌هات‌و چۆو پێداگه‌ران‌و به‌سه‌رکردنه‌وه‌و کارتێ کردن بۆ خه‌رج کردووه‌، که‌چی ئه‌وا له‌به‌رده‌میا هه‌موو هه‌وڵه‌کانی به‌ (وێرانی‌و ته‌فروتوونابوون‌و نه‌مان) ده‌بینێته‌وه‌. پاشان خه‌ون‌و خه‌یاڵ‌و هیواو ئاواتێکی زۆریشی تێدا خه‌رج کردووه‌و له‌پێناویاندا ژیاوه‌و پشتی پێ‌یان به‌ستووه‌، که‌چی ئه‌وا هه‌موو هیواو خه‌ونه‌کانی له‌ژێر به‌رداشی ڕاستییه‌کی تاڵ‌و واقعیدا پووچه‌ڵ ده‌بنه‌وه‌. دیسان هه‌موو ئه‌و ژیانه‌ی خۆی که‌ له‌پێناویدا به‌سه‌ری بردووه‌و هه‌موو ئه‌و ته‌مه‌نه‌یشی که‌ تێیدا بۆی ژیابووو ئه‌و موڵک‌و ماڵه‌ش که‌ بۆی کردبووه‌ ده‌ستمایه‌و سه‌رمایه‌و تێیدا خه‌رجی کردبوون، که‌چی ئه‌وا هه‌موو ئه‌وه‌ی له‌پێناویدا خه‌رجی کردوون‌و مامه‌ڵه‌ی پێوه‌ کردوون بوونه‌ته‌ زه‌ره‌رو وێرانه‌و کاول بوون..

لەبەر هەموو ئەوانە لەوپەڕی پەشیمانی دا پەشیمان بۆتەوەو، دەستەکانی بەتوندی بەیەکدا کێشاوەو، چاوی بەهەموو ئەو خەرجی‌و مەسرەفە هەمەجۆرانەیدا گێڕاوەتەوەو، ئەو هەموو زەرەرو زیانانەشی هێناوەتە بەرچاوی خۆی‌و سەرنجی لێ داون. ئیدی زمانیشی هاتۆتە گۆو ئەم ڕستەیەی پێ درکاندووە ﴿يَٰلَيۡتَنِي لَمۡ أُشۡرِكۡ بِرَبِّيٓ أَحَدٗا ﴾ خۆزگە هەرگیز هیچ کەسێکم نەکردایە بەهاوەڵ بۆ خودا" ئای چەند پەشیمانی یەکی گەورەو بەربڵاوە.. ئای چ زیانێکی سەختو کاریگەرە.. ئای چ ژیانێکی بەدبەختی‌و نەگبەتییە.. ئای چ تەمەنێکی بەفیڕۆ دراوە.. ئای چ مرۆڤێکی گومڕاو سەرلێشواوە! ئەو مرۆڤەی، کە بە کەشخەیی‌و بەخۆنازین‌و بەبێ پەروایی‌و لووتبەرزییەوە خۆی دەنواند.. ئەو مرۆڤەی، کە بەهۆی ماڵو باخەکانییەوە شانازی بەسەر هاوڕێ ئیماندارەکەیدا دەکردو پێی دەگوت ﴿أَنَا۠ أَكۡثَرُ مِنكَ مَالٗا وَأَعَزُّ نَفَرٗا ﴾.. ئەو مرۆڤەی کاتێك بۆ باخەکەی دەڕوانی، لەبارەیەوە ڕای وابوو، کە دەیگوت: ﴿مَآ أَظُنُّ أَن تَبِيدَ هَٰذِهِۦٓ أَبَدٗا ﴾.. ئەم مرۆڤە ئێستا دەبینێت باخەکەی بەسەریەکدا تەپیوەو خاپوورو وێران بووە، بۆیە بەکردەوە (عەمەلی) پەشیمان بووەتەوەو، پەشیمانیەکەشی لەدەست بەیەکدا کێشانەکەی دا ڕەنگی داوەتەوە، هەروەها بەوتەو درکاندنی زمانیش پەشیمان بۆتەوەو لەوەدا ڕەنگی داوەتەوە، کە گوتوویەتی: ﴿يَٰلَيۡتَنِي لَمۡ أُشۡرِكۡ بِرَبِّيٓ أَحَدٗا ﴾.

" هُنَالِكَ ٱلْوَلَٰيَةُ لِلَّهِ ٱلْحَقِّ "[٤]

قورئـانی پـیرۆز لەبەدواداچـوونی دا بـۆ ئـەو زیانـە سـەختەی کـابرای کـافرو لەناوچوونی هەردوو ڕەزەکەی، بەم شێوەیە دۆخەکەی هەڵسەنگاندووە: ﴿هُوَ خَيْرٌ ثَوَابًا وَخَيْرٌ عُقْبًا ﴿٤٤﴾ الکهف﴾.. واتە: (لەو جۆرە بارودۆخانەدا یارمەتیو کۆمەك تەنها لەخودای حەقو حاکمی هەقپەروەرەوەیەو، خودای حاکم هەر خۆیشی باشترین پاداشتی بۆ چاکەکاران لەلایەو، چاکترین چارەنووسو سەرەنجامیشی بۆ بەختەوەران داناوە).. ئەم بەدواداچوونەش حەقیقـەتێکی ڕاسـتگۆیانەی قورئـانو بنەمایـەکی هەمیشەیی ی باوەڕداریێتیشمان دەخاتە بەرچاو لەسەر ئەوەی بێگومان خـودا هـەر خۆی یارمەتی دەرو پشتیوانەو، ئەم سیفەتەش تەنها لە خوادایـەو، هـەر کەسـێك خودا پشتیوانو یارمەتیـدەری بێـت سـەرکەوتووە، هەرکەسـێکیش خـوا وازی لێ بێنێتو پشتیوانی نەبێت ئەما زەرەرمەندو سەرشۆرە.. سەرەنجامی پـشتیوانیێتی ی خوداش بۆ هەر کەسـێك سـەرفرازیو سـەرکەوتنو خێروخۆشـیی ئـەو کەسـەیەو، لەڕۆژی دواییـشدا لـە لایـەن خـوداوە پاداشـتێکی فـرەی چـنگ دەکـەوێت. ئـەم مەسەلەیەش زیاتر لەبەسەرهاتی ئەو دوو پیاوەدا دەرکەوتووە، پیاوێکیـان بـاوەڕی بەخودا هێناوەو، پیاوەکەی هاوڕێیشی بێ باوەڕ بووەو ئیمانی بـەخودا نـەهێناوەو، شـانازیی بەهـەردوو ڕەزو باخەکەیـەوە کـردووە، پیـاوە باوەڕدارەکـە خـودای بـە یارمەتیدەرو پشتیوان داناوەو، خوازیاری پاداشتی لای خودا بووەو، خۆی لەسـەروو ماڵو دارایيو کەرەسە دلڕفێنەکانی دنیـاوە دانـاوەو پێیـان نەخەڵـەتاوە، لـەکاتی گفتوگۆیشی لەگەڵ هاوڕێ دنیا پەرستەکەیدا پـێی گوتـووە: ﴿لَّٰكِنَّا۠ هُوَ ٱللَّهُ رَبِّي وَلَآ أُشْرِكُ بِرَبِّيٓ أَحَدًا ﴿٣٨﴾ وَلَوْلَآ إِذْ دَخَلْتَ جَنَّتَكَ قُلْتَ مَا شَآءَ ٱللَّهُ لَا قُوَّةَ إِلَّا

بِٱللَّهِۚ إِن تَرَنِ أَنَا۠ أَقَلَّ مِنكَ مَالًا وَوَلَدًا ﴿٣٩﴾ فَعَسَىٰ رَبِّىٓ أَن يُؤۡتِيَنِ خَيۡرًا مِّن جَنَّتِكَ ...﴿٤٠﴾ الكهف﴾، واتە (بەڵام من هەردەڵێم ئەو خودایە پەروەردگارمەو هیچ کەسێك ناکەمە هاوەڵ بۆی، تۆش کاتێك دەچیتە نێو باخەکەت بۆچی ناڵێیت: (ماشاالله)، ئەمە بەخواستی خوا دادەبینیت، کە بەماڵو منداڵ لەتۆ کەمترم، ئەوا بەدووری مەزانە کە پەروەردگارم لەو باخەی تۆ باشترم بۆ دابین بکات). ئەوەبوو سەرەنجامی باش‌و پاداشتی فرەو نەبڕاوەش بۆ ئەو پیاوە باوەڕدارە بووو، دیتی هەر خودا ﴿خَيۡرٌ ثَوَابٗا وَخَيۡرٌ عُقۡبٗا﴾.. بەڕاستی باوەڕێکی تەواوی بە خودا هێنابووو، داوای یارمەتیی هەر لەخودا دەکردو، لەبەرئەمەش ڕزگارکار خودایەو، تواناو هێزو کۆمەکیش هەر لەخوداوەیە، جائەگەر منیش سەرکەوتووبووم، ئەمەش تەنها بەوە دەبێت، کە یارمەتی‌و کۆمەکی ڕاستەقینە بەمافی خودای حەق‌و پشتیوان بزانرێت. بەڵام کابرای بێباوەڕ غەیری خودای بەیاریدەدەرو پشتیوان دادەناو، پەنای بۆ غەیری خودا بردبووو شانازیشی بەغەیری خوداوە دەکردو، بەشتومەکی لای غەیری خوداوە سەرسام بوو و، تەنها سەری کردبووە سەر هەردوو ڕەزەکەی‌و گۆشەگیریان ببوو و بە نیعمەتەکانیان خرۆشابووو، خۆیشی بە کەسوکاری زۆرو سەروەت‌و سامانیەوە بادەدا.. ئەی داخۆ چیی لێوەیان دەسکەوتبێت؟ بێگومان هەموو ئەو شتانەی سەرقاڵی ببووو پشتی پێ بەستبوون‌و پێیانەوە دەنازی‌و گۆشەگیریان ببوو، لەچەند چرکەساتێکدا نەمان، ئیدی ئەم پیاوە بووە کەسێکی لاوازو بێ دەسەڵات‌و خەمبارو سەرشۆڕو پەشیمان‌و حەسرەتکێش‌و، زەرەرمەندو گومڕا، هیچ کەسێکیش لەجیاتی خودا نەیتوانی سەرخەرو یارمەتیدەری بێت ﴿...فَمَا كَانَ لَهُۥ مِن فِئَةٖ يَنصُرُونَهُۥ مِن دُونِ ٱللَّهِ وَمَا كَانَ مِنَ ٱلۡمُنتَصِرِينَ ﴿٨١﴾ القصص﴾.

بێگومان مێژووش گەلێك لەم نموونانەی لەخۆ گرتووە، کە ئەم حەقیقەتە قورئانیەو، ئەو بنەما باوەڕدارێتییەشیان تێدا ڕەنگ دەداتەوە، چونکە (مێژوو

زیانو بچووکیو لاوازیی ئەو کەسانەی بۆ تۆمارکردووین، کە جگە لە خودایان بە پاڵپشتو یارمەتیدەر بۆ خۆیان داناوە، ئەو کەسانەش وەك (قاروون)و (فیرعەون)و هەزارانی دی.

هەروەها مێژوو چەندین نموونەی کەسانی باوەڕداریشی بۆ تۆمارکردووین، کە هەر خودایان بەیارمەتیدەرو پشتیوانی خۆیان ناسیوەو، بەم هۆیەشەوە کۆمەكو سەرکەوتنو سەروەریو بەختەوەریو سەربەرزییان لەدنیادا (پێش ڕۆژی دوایش) بەدەست هێناوە. قورئانی پیرۆز، ئەم دوو نموونەیەی بۆ ئەوە خستۆتە بەرچاومان، تاکو خۆمان یەکێکیان هەڵبژێرینو، بشزانین چۆن هەڵی دەبژێرینو ئۆباڵی ئەو هەڵبژاردنەش لەئەستۆ بگرین. دەی ئایا پشتیوانیێتیی خودا هەڵبژێرینو ڕووی تێ بکەینو بەتەمای پاداشتی لای ئەو بین؟! گەر ئەم لایەیان هەڵبژێرین، ئەوا بێگومان شوێن پێی پیاوە باوەڕدارەکەی نێو ئەم چیرۆکەمان هەڵگرتووەو، هەمان دەسکەوتی ئەویشمان (ان شاءالله) دەست دەکەوێتو، خێرو چاکەی خوازراویشمان بەردەکەوێت، هەر کەسێکیش جگە لە خودا پاڵپشتێکی دی هەڵبژێرێتو، لەمەدا شوێن پێی پیاوە کافرەکەی (خاوەنی دوو باخەکە) هەڵگرێت، ئەوا لەئاکام دا تەنها گلەیی لەخۆی دەکات، چونکە خۆی وادەبینێتەوە، کە هیچ هێزو تواناو پلەو پایەو دەسەڵاتێکی نەماوە، ئیدی لەو ڕۆژەدا پەشیمان دەبێتەوە، کە ڕۆژێکەو پەشیمانی تێیدا سوودی نیەو، ئەوێ ڕۆژێ زەرەرو زیانەکانیشی بێکۆتاییو نەبڕاوەن ﴿هُنَالِكَ ٱلْوَلَٰيَةُ لِلَّهِ ٱلْحَقِّ ۚ هُوَ خَيْرٌ ثَوَابًا وَخَيْرٌ عُقْبًا ﴿٤٤﴾﴾ الکهف..

" مَثَلَ ٱلْحَيَوٰةِ ٱلدُّنْيَا "

لەکاتێکدا دڵ ودەروونەکانی خەڵکیی ئاگادار لەم جۆرە بەسەرهاتانە، سەرنجی شێوازی گێڕانەوەکەی قورئان دەدەنو، چوونەتە نێو قووڵاییی ئەو سەرەنجامەی کە کابرای بێباوەڕی خاوەنی دوو ڕەزەکەی تێکەوتووەو، دوای ئەوەش (ئەم دڵو دەرونانەی خەڵکی) ئەو ڕاستییە بنچینەیەی ژیانی مرۆڤایەتییان بۆ دەردەکەوێت کە (بێگومان مافی پشتیوانێتیی حەقو ڕاستەقینە هەر بۆ خودایە)، لەم جۆرە کاتانەو لەسایەی ئەم ڕاستییانەدا خودا لە قورئاندا نموونەیەك لەژیانی دنیامان بەئاوێك بۆ دێنێتەوە کە لە ئاسمانەوە باراندوویەتی، وەك دەفەرموێت: ﴿ وَٱضْرِبْ لَهُم مَّثَلَ ٱلْحَيَوٰةِ ٱلدُّنْيَا كَمَآءٍ أَنزَلْنَٰهُ مِنَ ٱلسَّمَآءِ فَٱخْتَلَطَ بِهِۦ نَبَاتُ ٱلْأَرْضِ فَأَصْبَحَ هَشِيمًا تَذْرُوهُ ٱلرِّيَٰحُ ۗ وَكَانَ ٱللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَىْءٍ مُّقْتَدِرًا ﴿٤٥﴾ الكهف ﴾.. واتە (ئەی پێغەمبەر نموونەیەکیان لەژیانی دنیا بۆ بهێنەرەوە وەك ئاوێك وایە کە لەئاسمانەوە باراندوومانەتە خوارەوەو هەموو جۆرە ڕووەكو دانەوێڵەیەکی لەزەویدا چێنراوی لێ بەرهەم هاتووەو لەدوایيشدا هەمووی بووەتە پووشو پەلاشێکی بێنرخی وەها کە (با) پەرشو بڵاوی کردۆتەوە، بەم ڕەنگە خودا بەسەر هەموو شتێکدا بەتواناو دەسەڵاتە). خودا ئەم نموونەیەی لەقورئاندا لەو جێگەیەدا هێناوەتەوە کە لەدوای بەسەرهاتی پیاوی خاوەن دوو ڕەزەکەوە خستوێتی یە بەرچاومان، وەك بەدواداچوونێك بۆ چیرۆکی کابرا کە هەردوو ڕەزو باخەکەی لەچەند چرکەساتێکدا بۆ وێران کردووەو، لاپەرەی وجودیانی پێچاوەتەوە لەکاتێکدا خاوەنەکەیان بەتەمای بەردەوام بوونیانو مانەوەیانو، لەناونەچوونیان بووە، جا هەموو ژیانی دنیاش لەم نموونەیەدا "بەکورتو خێراو بڕاوە" دەرکەوتووە، ئەمەش ئاوێکەو لەئاسمانەوە خودا

لەماوەی چەند چرکە ساتێکدا باران دوویەتی یە سەرزەوی وڕووەكو سەوزاییەکانی زەوییشی لەچەند چرکەساتێکدا تێکەڵ بووەو، پاشان هەر ئەم ڕووەكو سەوزاییانە لە چەند چرکەساتێکدا بوونەتە پووش‌و پەلاشێك کە بەهۆی باوە پەرش‌و بلاوبوونەوە.

بێگومان ئەم نموونە بەرچاو خراوەی، ژیانی دنیا لەشریتێکی سینەمایی ی کورت‌و خەیاڵی دا، کە بەخێرایی‌و لەچەند ئەڵقەیەکی کەم دا پیشان دەدرێت، باس دەکات، ئەمەش نموونەیەکە بۆ چەند دیمەنێکی کورت‌و خێرا لەقورئاندا.

ئەوەتا ئاوەکە لەئاسمانەوە دێتەخوارەوەو، ڕووەك‌و کشتوکاڵەکانیش تێکەڵی بوون، (نەك ئاوەکە خۆی تێکەڵیان بووبێت).. ئەمەش لەپێناوی خێرایی پیشاندانی نموونەکەدا، ئینجا دوبارە ڕووەکەکان وشك بوونەوەو، دەبنە پووش‌و پەلاشێکی وشکی دووراوەی هاڕراو، کە لە تۆپەڵەیەکی بچووکدا خۆی دەنوێنێت‌و، کت‌وپڕ بایەك دێت‌و پەرش‌و بلاوی دەکاتەوەو لەگەڵ خۆیدا بۆ جێگەیەکی دووریان دەبات.

لەو ئایەتەدا "پیتی ـف- (فاختلط بە..) ـو- (فأصبح هشیماً).." پیتی (فاء) لەمانەدا بۆ ڕێکخستنی ڕووداوەکان‌و، بەدواداچوونی کت‌وپڕیی یە لە خێرا پیشاندانی دیمەنەکان‌و ڕیزبەندی‌و ئەڵقەکاندا. جا بۆ ئەوەی بەسەرنج دانی قووڵترەوە بۆ خێرایی پیشاندان‌و کورت کردنەوەی دیمەنە پیشاندراوەکەی ژیانی دنیا بڕوانین، نموونەیەکی تری قورئانمان بەیاد دێتەوە، کە هەر دەربارەی ژیانی دنیا هێناویتی یەوە، بەڵام دیمەنێکی درێژکراوەیەو، بەپیشاندانێکی خاوی (دژی خێرا)و بەچەند قۆناغێکی هێواشەوەیە، ئەمەش لەو فەرمایشتەی خودادا هاتوە، کە فەرموویەتی:

﴿أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يُزْجِي سَحَابًا ثُمَّ يُؤَلِّفُ بَيْنَهُ ثُمَّ يَجْعَلُهُ رُكَامًا فَتَرَى الْوَدْقَ يَخْرُجُ مِنْ خِلَالِهِ وَيُنَزِّلُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ جِبَالٍ فِيهَا مِنْ بَرَدٍ فَيُصِيبُ بِهِ مَنْ يَشَاءُ وَيَصْرِفُهُ عَنْ مَنْ يَشَاءُ يَكَادُ سَنَا بَرْقِهِ يَذْهَبُ بِالْأَبْصَارِ ﴿٤٣﴾﴾ النور. واتە: "ئایا نابینیت خودا

بە ئارامی یەوە هەورەکان بەئاسمان دا دەبات‌و، پاشان بەیەکیانەوە دەبەستێتەوەو، ئینجا لەسەر یەك کۆیان دەکاتەوەو، بەم ڕەنگە دەبینیت لەو هەورانـەوە (کـە وەك چیاکان دەرکەوتوون‌و هەروەك چیاکانیش دۆڵ‌و شیو لە نێوانیـان دا هەیـە) بـاران‌و تەرزە دەبارێنێت‌و لەسوودی ئـەو بارانـە خـودا بەخواسـتی خـۆی بەشـی خـەڵکی دەدات‌و، بەشی خەڵکانێکی تریش (هەر بەخواسـتی حەکیمانـەی خـۆی) نـادات‌و لێیان دوور دەخاتەوە، هـەورە تریـشقەکانیش هێنـدە بـەهێزو برووسـکەدارن، کـە خەریکە برووسکەکانیان بینایی چاوانی تەماشاکارانی نەهێڵێت).

بێگومـان دیمەنەکـەی نێـو سـوورەتی (کهـف)، کـە دەربـارەی ژیـانی دنیایـە بەخێرایی‌و بەکورتی پێشان دراوەو لەگەڵ کەش‌و دۆخی دیمەنەکەدا ڕێك کـەوتووەو، هەروەها لەگەڵ ئەو شوێنەو شێوازەی، کە تێیدا پشتی پێ بەستبوون، کـە لەچـەند چرکەساتێکدا نەمان‌و، کە بەشێك بوون لەژیانی دنیا.

جا وەك چۆن ئەو دوو باخە لەچەند چرکە ساتێکدا نەمان‌و وێران کران، بەهەمان شێوە ژیانی دنیاش لەچەند چرکەساتێکدا نامێنێـت، خـاوەنی هـەردوو باخەکـەش چۆن هەموو شتێکی لەنێوانیاندا بەدەستەوە نەما، بەهەمان شێوە هـەر کەسـێکی تریش خۆی تەنها سەرقاڵی دنیا بکات‌و خودای پەروەردگاری لەبیر بچێتەوە، ئـەوا هەموو شتێکی تێدا لەدەست دەدات، چونکە پەنا دەباتە بەر سـێبەرێکی بـڕاوەو، ماڵ‌و سامانێکی ڕۆیشتوو و، خەوو خەیاڵێکی تەفرە دەر.

جا ئایا ئەم نـمایشەی، کە ژیـانی دنیـای بـەخێرایی‌و بـەکورتی تێـدا پیـشان دەدرێت، خەیاڵییە، یان واقیعییە؟ ڕاستەقینەیە، یان مەجازی‌و پێوانەکاری؟

بێگومان واقیعی‌و ڕاستەقینەیەو، لەژیاندا ڕاستگۆیی‌و بوونی هەیە، ئیدی دنیا بەهـەموو شـێوەو جۆرەکانیـەوە، بەبـەراورد لەگـەڵ ژیـانی ڕۆژی دواییـدا لـەچ ئاستێکدایە؟ ئەی داخۆ تەمەنی مرۆڤ چەند بێت، کە تێیدا دەژی؟ ئەی داخـۆ ئـەو تەمەنە لەئاست دنیاشدا بە چ بەراوردێك هەڵسەنگێنرێت؟ ئەی داخـۆ بـە بـەراورد

لەگەڵ ژیانی نێو قیامەتو ڕۆژی دواییدا چۆن بەراورد بکرێت؟ بەڕاستی هێندە جێی بەراوردو شایانی باس نیە، چونکە کورتو کورتە. خێراو خێرایە.. بەڕاستی ژیانێکی کورتو بێ بەهایە.. هەر لەم ڕووەوە خودا فەرموویەتی: ﴿وَيَوْمَ يَحْشُرُهُمْ كَأَن لَّمْ يَلْبَثُوٓاْ إِلَّا سَاعَةً مِّنَ ٱلنَّهَارِ يَتَعَارَفُونَ بَيْنَهُمْۚ قَدْ خَسِرَ ٱلَّذِينَ كَذَّبُواْ بِلِقَآءِ ٱللَّهِ وَمَا كَانُواْ مُهْتَدِينَ ﴿٤٥﴾ يونس﴾. واتە: (خودا ئەوان لەڕۆژێکدا کۆ دەکاتەوە کەوا هەست دەکەن گوایە تەنها یەك سەعاتی ڕۆژێکیان لەژیاندا بەسەر بردووەو، لەنێو خۆیشیاندا خزمو ئاشنایان یەکتر دەناسنەوە. بێگومان زیانبارن ئەو کەسانەی، کە بڕوایان بە دیداری خودا نەبوەو شارەزای ڕێگەش نەبوون.

هەروەها خودا فەرموویەتی: ﴿قَٰلَ كَمْ لَبِثْتُمْ فِى ٱلْأَرْضِ عَدَدَ سِنِينَ ﴿١١٢﴾ قَالُواْ لَبِثْنَا يَوْمًا أَوْ بَعْضَ يَوْمٍ فَسْـَٔلِ ٱلْعَآدِّينَ ﴿١١٣﴾ قَٰلَ إِن لَّبِثْتُمْ إِلَّا قَلِيلًاۖ لَّوْ أَنَّكُمْ كُنتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿١١٤﴾ المؤمنون﴾. واتە: "خودای گەورە لەقیامەتدا لەکافران دەپرسێت: ئەرێ ئێوە چەند ساڵ لەسەر زەوی مانەوە؟ ئەوانیش لەوەڵامدا دەڵێن: ڕۆژێك، یان ماوەی هەندێك لەڕۆژێك لەژیانی سەر زەویدا ماینەوە (بەمانای ژیانی دنیا هێندە کەمە، لە قیامەتدا وادەزانن) دەی پرسیار لەو کەسانە بکەن، کە زانیارییان لەسەر حسابی کاتو ڕۆژگار هەیە، ئینجا خوای گەورە پێیان دەفەرموێت: "بەڕاستی مانەوەی ئێوە لەدنیادا ماوەیەکی هێجگار کەم بووە، ئەگەر بەچاکی بتانزانیایە".

هەروەها خودا فەرموویەتی:

﴿أَلْهَىٰكُمُ ٱلتَّكَاثُرُ ﴿١﴾ حَتَّىٰ زُرْتُمُ ٱلْمَقَابِرَ ﴿٢﴾ التكاثر﴾. واتە (ئەی خەڵکینە زۆرکردنی ماڵو سامانو دارایی‌و بیناسازییتان، ئێوەی لەزیکری خوداو بەندایەتی سەرقاڵ کردوەو، بێئاگای کردوون، تا ئەوکاتەی دەمرنو دەبرێنە نێو گۆڕەکانتان).

"زِينَةُ ٱلْحَيَوٰةِ ٱلدُّنْيَا"

دوای ئەوەی قورئانی پیرۆز کورتیی ژیانی دنیاو خێراییی بەسەر بردنی‌و بەسەرچوونیی ڕوون کردۆتەوە، ئەوەشی بۆ ڕوون کردووینەوە کە ئەوەی (لە ماڵو سامان‌و کوڕو نەوەو کەرەسەی هەمەڕەنگ) تێیدایە خۆشییەکی کەم‌وبڕاوەیە، وەك خودا فەرموویەتی: ﴿ٱلْمَالُ وَٱلْبَنُونَ زِينَةُ ٱلْحَيَوٰةِ﴾. ئەمەش هەمدیسان ڕاستی یەکی بەڵگەنەویستی قورئانە کەوا ماڵو کوڕو نەوە، یان باشتر بڵێین (ماڵو منداڵ) هەموو ژیانی دنیا نیین، هەروەها گرنگترین شتی نێو ژیانی دنیاش نیین، بەڵکو جوانی‌و ئارایشتی ژیانی دنیان، ئەمەش واتای ئەوە دەگەیەنێت کە بەم چاویلکەیە بۆی بڕوانین‌و لەسەر ئەم بنچینەیەش مامەڵەی لەگەڵدا بکەین. وشەی (زینة) لەو ئایەتەدا ئەم واتایە دەگەیەنێت‌و ئەو سێبەرەش دەنیشێنێت، چونکە مانای (زینة) ڕووکاری دەرەکی ی شت دەگەیەنێت کە بۆ جوانی‌و ڕازاندنەوەو چێژی هونەریی جوانکاری یە، بەڵام بەشێك نیە لەڕاستی یەکانی مەسەلەکەو لەبنچینەکانی.

(ئیمام راغیبی ئەسفەهانی) لەکتێبی (مفردات)ەکەیدا دەربارەی وشەی (زینة) گوتوویەتی: "زینەت‌و جوانکاریی ڕاستەقینە ئەوەیە مرۆڤ لە هیچ شتێکی بارودۆخ‌و حاڵەتەکانی، نە لە دنیاو نە لە ڕۆژی دواییدا ناشیرین نەکات، بەڵام ئەوەی لە جۆرە حاڵەتێکی تایبەتیدا زینەتێکی پێ بدات‌و لە حاڵەتێکی تردا پێی نادات، ئەوە لەبۆتەی ناشیریندایە. هەروەها بەپوختی‌و بەکورتی (زینەت‌و جوانکاری) لە سێ باردایە:-

١- جوانکارییەکی دەروونی: وەك زانست‌و بیروباوەڕە جوانەکان.

٢- جوانکارییەکی جەستەیی: وەك هێزو درێژی‌و باڵاو بەژن ڕێکی.

٣- جوانکاری یەکی دەرەکی: وەك ماڵو پلەو پایە"[١].

بەڵام خۆ دانانی (ماڵو منداڵ) بەجوانکاریی ژیانی دنیا، مانای پشتگوێ خستنیانو واز لێهێنانیان ناگەیەنێت بەو بیانووەی گوایە تەنها بۆ جوانیو زینەتی ژیانن، بەڵام لەوانەیە ببنە هۆی باوەڕنەهێنان بەخوداو، خاوەنەکەیان لە ڕووکردنە خودا دوورخەنەوە.

دیارە مرۆڤی موسڵمان ئەوەی لێ خوازراوە کە مامەڵەو هەڵسوکەوت بەجوانکاریی ماڵو منداڵەوە بکاتو، بەڵام تێڕوانینی بۆیان بەگوێرەی فەرمانەکانی قورئانو حەقیقەتەکانی بێت. مامەڵەو ڕەفتاری بەم دوو دیاردەیەوە لەسەر ئەو بنچینەیە بێت کە تەنها جوانیو زینەتێکی دنیان، جوانکاری یەکن بۆ ڕازاندنەوەی ژیانو باش کردنیو سوود لێ دیتنیان بەخۆشی، دەنا خۆنابێت لەم بارستایی یە گەورەتری پێ بداتو ڕۆڵێکی لەمە گەورەتریشیان بۆ دانەنێت. واتە بۆی ناشێت کە ماڵو منداڵ (المال والبنين) بەهەموو شتێك دابنێت لەژیاندا، یان لەخودای دوور بخەنەوە، یاخود لەجیاتی خودا پشتی پێیان ببەستێت.

ئەم دوانە (ماڵو منداڵ) زینەتن، وەك زینەتیش مامەڵەیان پێوە بکاتو، وەك زینەتیش بۆیان بڕوانێتو، هەڵسوکەوتیشیان وەك زینەت پێوە بکات.. خوداش لەمبارەیەوە فەرموویەتی:

﴿ زُيِّنَ لِلنَّاسِ حُبُّ ٱلشَّهَوَٰتِ مِنَ ٱلنِّسَآءِ وَٱلْبَنِينَ وَٱلْقَنَٰطِيرِ ٱلْمُقَنطَرَةِ مِنَ ٱلذَّهَبِ وَٱلْفِضَّةِ وَٱلْخَيْلِ ٱلْمُسَوَّمَةِ وَٱلْأَنْعَٰمِ وَٱلْحَرْثِ ۗ ذَٰلِكَ مَتَٰعُ ٱلْحَيَوٰةِ ٱلدُّنْيَا ۖ وَٱللَّهُ عِندَهُۥ حُسْنُ ٱلْمَـَٔابِ ﴿١٤﴾ آل عمران ﴾

واتە: (خۆشویستنی ئارەزووەکان لەئافرەتو بوونی کوڕو نەوەو، لەهەبوونی زێڕو زیوی زۆرو لەسەریەك دانراوو، لەئەسپی ڕەسەنو چاكو لەمەڕو ماڵاتو لە

(١) المفردات : ٢١٨.

زەویوزاری كشتوكاڵی، بۆ خەڵكی جوانو ڕازێنراونەتەوە، ئەمانەش هەموویان كەرەسەی خۆشیو نازو نیعمەتی ژیانی دنیان، خوداش باشترین شوێنی گەڕانەوەی بۆ عەبدەكانی سازو ئامادەكردووە).

وەسف كردنی ماڵو منداڵ بە (جوانیو زینەتی ژیان) سێبەرێكی گونجاوی تر بۆ ئەم دۆخەو بۆ ئەو شوێنەی، كە ئایەتەكەی تێدا لەبارەوە هاتۆتە خوارەوە، دەخولقێنێت، ئەویش مەسەلەی لەناوچوونی هەردوو ڕەزەكەو وێرانبوونیانە، كەواتە (زینەت) مانای نەمانی شتەكەو لەناوچوونی دەگەیەنێت، نەك مانەوەیو جێگیر بوونیو بەردەوامیی، هەروەها قورئان لەجێیەكیتردا ماڵو منداڵی بە (گوڵی ژیانی دنیا) وەسف كردوون، وەك خودا فەرموویەتی: ﴿ وَلَا تَمُدَّنَّ عَيۡنَيۡكَ إِلَىٰ مَا مَتَّعۡنَا بِهِۦٓ أَزۡوَٰجٗا مِّنۡهُمۡ زَهۡرَةَ ٱلۡحَيَوٰةِ ٱلدُّنۡيَا لِنَفۡتِنَهُمۡ فِيهِۚ ﴿١٣١﴾ طه ﴾، واتە: (ئەی مرۆڤی خاوەن باوەڕ چاوەكانت مەبڕە لەو نازو نیعمەتەی، كە بەهەندێك خەڵكمان داونو كە زینەتو جوانیی ژیانی دنیاو: كە " گوڵی ژیانی دنیان" تاكو بەوە تاقییان بكەینەوە).

كەوابوو گوڵیش تەمەنی كورتەو بەخێرایی دەژاكێتو سیس هەڵدەگەڕێتو دەمرێت، زینەتو جوانكارییش، ماوەكەی كەمەو بەخێرایی نامێنێتو لەناودەچێت، بەم ڕەنگەش ماڵو سامان سێبەرێكی بڕاوەنو، منداڵو نەوەش بەخششێكی پێدراوو سەنراوەن. جا ئاخۆ ئەو كەسانەی پەنا دەبەنەبەر ئەم سێبەرە دوابڕاوو بەسەرچووی، كە (پێیان دراوەو لێیان سەنراوەتەوە) چەندە خەسارەتمەندو ڕەنجەڕۆن.

"وَٱلْبَـٰقِيَـٰتُ ٱلصَّـٰلِحَـٰتُ خَيْرٌ"

جا ئەگەر ماڵو منداڵ جوانیی دنیا بن، ئەوا قورئانی پیرۆز ڕێنموونییمان دەکات بۆ شتێکی جێگیر لەدنیادا کە شایانی ئەوەیە هەموو گرنگیو بایەخێکی پێ بدرێتو، تەمەنی تێداو لەپێناودا بەسەر ببرێتو، کاتو ڕۆژگاریشی بۆ تەرخان بکرێت، وەك خوداش فەرموویەتی: ﴿وَٱلْبَـٰقِيَـٰتُ ٱلصَّـٰلِحَـٰتُ خَيْرٌ عِندَ رَبِّكَ ثَوَابًا وَخَيْرٌ أَمَلًا﴾.. لێرەدا ئەوەی بەمەبەست گیراوە (الباقیات الصالحات)ە لەدوای دیاریکردنی زینەتی ژیانی براوەی دنیاو، لەبەدواداچوونی بەسەرهاتی هەردوو ڕەزە وێرانکراوەکەو، زیانمەندیی خاوەنەکەیاندا.. جا ئەگەر ماڵو منداڵ جوانیەکی براوەبن، ئەی چی هەیە کە مابێتەوە؟

دەی باشە ئەوا هەردوو باخەکەی سەر زەوی نەمانو لەناو بران، ئەی چی ماوەتەوە؟ وەڵام (الباقیات الصالحات) ئەو نیەتە چاکانەو ئەو کردەوە باشانەن کە دەمێننەوەو کە لە لای خودا پاداشتی تەواویان هەیەو، کە خاوەنەکەیان باشترین پاداشتو زۆرترینو جوانترین پاداشتی دەدرێتەوە.. ئەمەش باشترین هیوایە (خیر املاً) واتە باشترین شتێکە کە خاوەنەکەی هیوای بۆ دەخوازێتو ئەگەر هیوای لەسەر هەڵچنی ئەوا ئەو هیوایە ون ناکات، هەمدیسان ئەگەر بەتەمای شتێك بوو، ئەوا بێ ئومێدو هیوا بڕاو نابێت.

ئاخۆ (الباقیات الصالحات) لەم ئایەتەدا چی بن؟! زانا پێشینەکانی ئیسلام لەم بارەیەوە چەند وتەیەکی لێك نزیكو هاوشێوەی یەکدییان دەربڕیوە، بۆ نموونە (ابن عباس)و (ابن جبیر)و پتر لە زانایەکی پێشین دەربارەی (الباقیات الصالحات): (چاکە ماوەکان) گوتوویانە: " (ئەو کارە چاکانەی کە دەمێننەوەو ون نابن/

الباقيات الصالحات) پێنج نوێژه فەرزەکەن". هەر له (ابن عباس)یشەوه گێڕراوەتەوه، گوتوویەتی: (ئەم کاره چاکانه گوتنی زیکرەکانی: (سبحان الله و، الحمد لله و، لا اله الا الله و، الله أكبر)ن.

له (عثمانی کوڕی عفان)یشەوه ﷺ گێڕاوەتەوه که گوتوویەتی: (ئەوه گوتنی زیکرەکانی سبحان الله و، الحمد لله و، لا اله الا الله و، الله أكبر و، لاحول ولا قوه الا بالله العلي العظيم)ن.. هەروەها له (ابن عباس)ەوه وتەیەکی تریشی گێڕاوەتەوه که گوتوویەتی: (ئەوه وته جوانو چاکەکانن). له (عبدالرحمنی کوڕی زیدی کوڕی اسلم)یشەوه گێڕراوەتەوه که گوتوویەتی: (الباقيات الصالحات) تێکرا هەموو کردەوه چاکەکان دەگرێتەوه)[1].

جا ئەگەر بەوردی سەرنج لەم وتانەی پێشوو بدەین، دەبینین هەموویان لێك نزیکنو هاوواتای یەکدیین، نەك پێچەوانەی یەکدی، هەروەك دەشێت که پێکیانەوه بلکێنین بەو پێودانگەی هەموویان باسی کاره چاکه بەردەوامەکان دەکەن که لەدواییدا دەمێننەوه. چونکه هەر یەکێك لەو زانایانه ئاماژەیان بۆ نموونەیەکیان کردووه، دیاره هەموو نموونەکانیانو بەچەندین نموونەی هاوشێوەی تریانەوه تێکرا بەکۆی هەموویان (الباقيات الصالحات) پێك دەهێنن. (الباقيات الصالحات)یش کردەوه باشەکانن، بەگشتی هەموو ئیسلامن بەرێو رەسمە عیبادییەکانو بەیاساو شەریعەتو رەفتارو مامەڵەکانەوه. قورئانیش ئەمانەی بەکاره چاکەماوەکان (باقيات) داناوه، چونکه لەڕاستیدا ماونو لەلای خودا دیارن.. هەروەها له شوێنەواری ژیانی خاوەنەکەیاندا دەمێنن. هەروەك که له قووڵبوونەوەی میزاجو تێڕوانینو قەوارەی گیانو کەسێتییەکەشیدا دەمێنن، پاشان لەنێو کۆمەڵگەو دابو نەریتەکانیدا دەمێنن.. هەروەها لەتەرازووی ڕۆژی یارمەتیشی دا بۆ خاوەنەکەی دەمێنن، پاشان لەکاتێکدا -بەیارمەتی خودا- ئەو کەسە شایستەی چوونه

---

(١) (ابن كثير/ ٣: ٨٥-٨٧) بەکورتی.

بەهەشت دەکەن، دەمێنن کە بێگومان لەنازو نیعمەتی هەمیشەییدا دەبێت‌و، لە نەمریی هەمیشەیی نێو باخەکانی بەهەشتیشدا دەبێت.. ئەم کارە چاکە ماوو بەردەوامانەش پێویستە گشت موسڵمانێك بایەخی پێ بداتو ڕووی تێ بکەن‌و بەشێوەو بڕێکی زۆر زۆر ئەنجامیان بدەن.

پوختەی گرنگترین وانەو ئاماژەکانی ئەم چیرۆکە

١- چیرۆکی کابرای خاوەنی دوو باخەکە چیرۆکێکی ڕاستەقینەیەو لە زەمەنێکی ڕابردوودا ڕووی داوەو، بەسەرهاتێکی دەسهەڵبەستی خەیاڵی نیە.

٢- شیکارو درێژەی چیرۆکەکە نەزانراوەو لەو نەزانراوانەشە کە ناشێت هەوڵی ڕوون کردنەوەیان بدەین، هیچ زانیاری یەکیش لەم بارەیەوە پەسەند ناکەین تەنها ئەوە نەبێت کە لە قورئانەوە دەربارەی هاتووە، چونکە لە پێغەمبەری خواداشەوە ﷺ هیچ شتێکی وای لەسەر نەگێڕراوەتەوە.

٣- هێنانەوەی نموونەکان لە قورئاندا واتا تیۆری (نظري)یەکان لە دەروونی بەشەری نزیك دەکاتەوەو ئەو مانایانەش کە نموونەیان لەسەر هێنراوەتەوە پتەوو بەتین دەکات.

٤- هەردوو پیاوەکە لەم چیرۆکەدا (ئیماندار)و (بێئیمان)ەکە، دوو نموونەی مرۆیی دووبارە بووەوەن کە لە هەموو کات‌و شوێنێکدا وجودیان هەیە.

٥- پێویستە بانگەوازکاران سوود لە شێوازی بانگەوازو ڕوونکردنەوەی قورئان وەرگرن، ئەمەش بەو ڕەنگەی کە چیرۆك‌و بەسەرهات بێننەوەو نموونەکان بخەنە ڕوو.

٦- خودا مۆڵەت بەکافر دەدات‌و نیعمەتێکی زۆریشی پێ دەدات، ئەمەش بۆ هەڵسەنگاندن‌و تاقیکردنەوەیەتی، نەك بەڵگەیەکی خۆشویستنی خوداو لێ ڕازی بوونی بێت.

٧- بێگومان خودا مرۆڤی ئیمانداریش بەوە تاقی دەکاتەوە کە ڕزق‌و ڕۆزیی لێ کەم‌و گران دەکات‌و، ماڵو سامانی بڕاوەی دنیای لێ دەشارێتەوە، ئەمەش مانای ڕق هەستانی خوداو تووڕەبوونی لەو کەسە نیە، چونکە دارایی دنیا لەلای خودا ساناترە لەوەی ببێتە بوارێك بۆ ڕێزلێنان، یان بۆ سووکایەتی پێکردن، خوداش بەخواستی خۆی دنیا بەکەسانێك دەدات، سا ئیتر ئەوکەسانەی خۆش بوێتیش یان نا، بەڵام ئایین تەنها بەکەسانێك دەدا، کە خۆشیانی بوێت.

٨- خودا هەر خۆی ڕزق‌و ڕۆزی‌و نیعمەت دەبەخشێت، دەنا هەوڵو کۆشش‌و تێفکرین‌و پرۆژەو ماڵو سامانەکانی مرۆڤ تەنها چەند هۆکارێکی ماددیی‌و ڕواڵەتیین.

٩- لەقورئاندا سەرنجێکی هونەرییانەی کشت‌وکاڵی هەیە، دەربارەی شێوازی ڕێکخستنی ڕەزو باخ‌و باخچەکان‌و بێستانەکان.. ئەوەش لەو گێڕانەوەیەی چیرۆکەکەدا بەدیار دەکەوێت، کە باسی ڕێکخستنی کێڵگەو بەروبوومی نێو هەردوو باخەکە دەکات.

١٠- بایەخدان بەزەوی‌و ڕێکخستنی چاندنی‌و ڕێك دانانی کێڵگەو دارو درختەکانی، چێژێکی هونەریی دەبەخشێت‌و، دەبێتە هۆی زیادبوونی بەرهەم‌و بەروبووم تێیدا.

١١- زەوی ستەم لەباخەوان ناکات‌و بەروبوومی لێ قەدەغە ناکات، بەڵکو بە بێ جیاوازیی‌و جیاکردنەوەی ئەم‌و ئەو، بەرهەمی خۆییان پێ دەدات، کەچی وێڕای ئەوەش خەڵکانێکی کافرو بێباوەڕ، ستەم دەکەن‌و کافرو سپڵە دەردەچن بەرامبەر بەخوداو، بەرهەمەکانیش لە کەسانی تر قەدەغە دەکەن. جا ئایا ناتوانن لەو بەخشینەدا لاسایی زەوی بکەنەوەو بیکەن بە پێشەنگ بۆ خۆیان؟

١٢- خاوەنە کافرەکەی هەردوو باخەکە بەهۆی خۆ بەزل زانیو لـەخۆبایی بوونـەوە چاوەکانی لەئاست دیتنـی ڕاسـتی یەکانـدا کـوێر ببـوون، بۆیـە بـەڕەفتارێکی خەڵـەفاویو تـەفرە خواردووانـەوە دەجوولایـەوە.. هـەر کەسـێکیش بـەهۆی دیاردەکانی دەوڵەمەندیو ماڵو سامانی براوەی دنیایی یەوە لەخۆی بایی بێـت وەك ئەو وایەو هەمان نەریتو ڕەفتاری هەیە.

١٣- یەکێك لەو دیدو بۆچوونە گومرایی یانەی لەخۆبایی بووان ئەوەیـە وا گومـان دەبەن گوایە خودا لەڕۆژی قیامەتیشدا بـەماڵو سـامانیان ڕێزیـان لێ دەنێـت، چونکە گوایـە لـەدنیاش دا ڕێـزی لێ نـاون، گومانیـشیان وایـە گوایـە خـودا لەقیامەت دا ڕێز لەباوەڕداران نانێتو پاداشـتی نـەبڕاوەیان ناداتـەوە، چـونکە لـەدنیادا مـاڵو سـامانو دیـاردە جوانـەکانی دەسرۆیـشتوویی دنیـای لێ قەدەغەکردوون.

١٤- (باوەڕداریتی) زمانەی دڵنیایی (صـمام الامـان)ە بـۆ خاوەنەکـەی، چـونکە بەئیمانەکەیەوە سەربەرزەو، بەپەروەردگاریشیەوە شانازی دەکات، ئیـدی لاوازو سەرشۆڕنابێتو لەبەردەم خاوەن ماڵو سامانەکانیشدا ترسنۆك نابێت، تەنانـەت هیوای ئەوەش ناخوازێت کە وەك ئەوانی لێ بێت.

١٥- پێویست بوونی ئامۆژگاری کردنی ئـەو کەسـانەی لـەخۆبایی بـوونو بـەنازو نیعمەت هەڵخەڵەتاون، هەروەها پێویستی ی ئاگادارکردنەوەشیان لەسەرەنجامی ئەو ڕەفتارو نەریتانەی کە هەیانەو، داواشیان لێ بکرێت کـە سوپاسـی فـەزڵو چاکەکانی بکـەنو کـەدەبێت نیعمـەتو بەخششـەکانی خـودا لەگوێرایـەڵی ی فەرمانەکانی خودادا بەکاربهێنن.

١٦- ڕێسایەك لە ڕێساکانی تێڕوانینی ئیسلامی ئەوەیە، کـە هـیچ شـتێك بـەبێ ویستو ئیرادەی خـودا نایەتـە کایـەوە، هەرچـی خـوداش بیـەوێت دەبێـتو، هەرچییەکیش خودا خواستی لەسەر نەبێت نابێت، هیچ هێـزێکیش نیـە تـەنها

لەخوداوە نەبێت، هەرکەسێکیش خودا هێزو توانای پێ نەدات، ئەوا هیچ هێزو توانایەکی نیە.

١٧- وشەکانی (ماشاءالله)و (لا قوة إلا بالله) بڕگەیەکی باوەڕداریتییانەی قورئانن کە مرۆڤی باوەڕدار لەکاتێکدا (بەدیتنی کەس‌وکارێکی یان کوڕێکی یان مالّو سامانێکی) سەرسامو دڵشاد بێت، دەیانڵێتەوە. بەم ڕەنگەش سوپاسی خودا دەکات‌و، هەوڵ بۆ بەردەوامیی نیعمەتەکانی دەدات‌و، لەکاری جێی ڕەزامەندیی خوادا بەکاریان دێنێت.

١٨- سزای خودا هەر تووشی لەخۆبایی یەکان دەبێت‌و، بەو سزایەش هەر مالّو نازو نیعمەتێکیان هەبێت لەناو دەچێت، ئەوەش سزای کردەوە نابەجێکانیانە.

١٩- لەوانەیە بۆچوون‌و لێکدانەوەو مەزەندەکارییەکانی خەڵکی (دەربارەی ئەو کارەسات‌و مەینەتییانەی بەسەر کافرە لەخۆباییەکاندا دێت) لێك جوداو جیاوازبن، بەڵام دەبێت لەوەدا یەك دەنگ هاوڕێ بن، کە ئەو کارەساتانە بە فەرمانی خودا وەك سزایەك بۆ دوژمنانی خودا نازل دەبن لە بەرامبەر کردەوە خراپەکانیاندا.

٢٠- کاتێك نیعمەت نامێنێت‌و ڕزق‌و ڕۆزی لەنێو دەبرێت، مرۆڤی کافرو لەخۆبایی تووشی حەسرەت‌و پەشیمانی دەبێت، بەڵام لە وەختێکدایە کە پەشیمانی سوودی نابێت.

٢١- مرۆڤی لەخۆبایی لەکاتی سزاو مەینەتییەکانیدا ڕاستیی ئەو سەرەنجامەی بۆ دەردەکەوێت کە پێشتر لەلایەن پیاوچاکان‌و ڕێنماکارانەوە لێیان وریا کرابۆوە، بۆیە لەو کاتەدا خۆزگە دەخوازێت کە بڕوای پێ بکردنایە، بەڵام ئەم خۆزگەیەی قەت بەدی نایەت.

٢٢- پشتیوانێتیی ڕاست تەنها بۆ خودایەو، هەر کەسێك شانازیی بەخوداوە بکات ئەوەی دەیەوێت لەلای خودا دەستی دەکەوێت، هەر کەسێکیش شانازی

بەغەیری خوداوە بکات، سەرشۆڕو زیانمەند دەبێت. هەموو لایەنگرو شوێنکەوتوانی خوداش خۆیان بەتەنیا توانای بەدەستهێنانی سەرکەوتنو سوود وەرگرتنیان نیە، هەموو هێزو دیاردەو هۆکارو شتەکانی تر لەئاست تواناو ئیرادەو سەربازانی خودادا دەستەوسانن.

٢٣- بێگومان هەر کەسێك لەگەڵ خوادا بێت، هیچ شتێك لە حەقیقەت نادۆڕێنێت، تەنانەت گەر هەموو دنیاو نیعمەتەکانیشی لەدەست بدات، خۆ ئەگەر هەر کەسێك لەگەڵ خوادا نەبێت، ئەوا هیچ شتێکی دەست نەکەوتووە، تەنانەت گەر خاوەنی هەموو شتەکانی نێو دنیاش بێت.

٢٤- ژیانی دنیا خێراو کورتو بڕاوەیە، ئای چەند خەسارەتمەندە ئەو کەسەی سەرقاڵی دنیا دەبێتو پشتی پێ دەبەستێت، ئەمەش ڕاستی یەکی ڕەگ داکوتاوە.. جا داخۆ چەندی لەسەر بژیو چەندی لێ کۆبکاتەوەو، دوای ئەوەش چی ڕوودەدات؟!

٢٥- هەموو ماڵو سامانو نیعمەتی دنیاو ئەوەی لەدنیادایە زینەتو ئارایشتێکن بۆ دنیا، پێویستیشن بۆ ژیانو جوانکردنی ژیان، هەروەها بۆ ئێمەش پێویستن، تا لەژیان دا بژین.. بەڵام شیاو نیە، کە بیکەینە گەورەترین خەمانو، فراوانترین ئەڵقەی پێزانینمانو، بەهەموو شتێکی خۆمانی دابنێین.

٢٦- دانانی هەرچی لەدنیادایە (بەجوانیو بەگوڵ) دەلالەت لە کورتیو نەمانی دەکات، وەك (جوانیەکە لەنەمانی دا)و (گوڵەکەش لە کورتیی تەمەنیدا) دەی ئاخۆ چەند زەرەرمەندن ئەو کەسانەی، کە دنیا بە هەموو شتێك دادەنێن.

٢٧- پێویستە مرۆڤی موسڵمانی عاقڵ، بایەخ بە مەسەلە بنچینەیی یەکان بداتو، ئەوەی ماوە (باقی)یە بیخاتە پێش نەماوەکە (زائل)ەوە، هەروەها ئەوەی جێگیرە، بیخاتە پێش ڕۆیشتووەکەو، دوایین بخاتە پێش هەوەڵینە تیژ تێپەڕەکەو، ئیدی بەزۆریی ئەو کردەوە چاکانە ئەنجام بدات، کە لەئایندەی ژیانیدا سوودی پێ دەگەیەننو، لەکاتی ئاتاج پێیاندا ئەنجامیان دەچێنیتەوە.

٢٨- خواپەرستی‌و گوێڕایەڵی فەرمانەکانی خوداو کردەوەی باش لە چاکە ماوەکانن (الباقیات الصالحات)، ئەمەش لەڕووی پاداشتی لای خوداوە بەخێرو بەرەکەتن، لەڕووی هیواو ئاواتەکانی خاوەنەکەشیانەوە هەر بەخێرو بەرەکەتن، بۆیەش بەخێرو بەرەکەتن، چونکە خاوەنەکەی لەبەردەمی خۆی لە ئایندەدا دەیانبینێتەوەو، ئاواتەکانیشی بە وەدی هێنراویی دەبینێتەوەو، پاداشتی فرەو زۆرو جوانیشیان لەسەر دەبینێتەوە.

چیرۆکی سێیەم

چیرۆکی (مووسا)[1] لەگەڵ (خدر) دا- سڵاوی خودایان لێ بێت-

ئەم چیرۆکە لە قورئاندا بەم جۆرە گێڕراوەتەوە، کە خودا فەرموویەتی:

﴿ وَإِذْ قَالَ مُوسَىٰ لِفَتَىٰهُ لَآ أَبْرَحُ حَتَّىٰٓ أَبْلُغَ مَجْمَعَ ٱلْبَحْرَيْنِ أَوْ أَمْضِىَ حُقُبًا ﴿٦٠﴾ فَلَمَّا بَلَغَا مَجْمَعَ بَيْنِهِمَا نَسِيَا حُوتَهُمَا فَٱتَّخَذَ سَبِيلَهُۥ فِى ٱلْبَحْرِ سَرَبًا ﴿٦١﴾ فَلَمَّا جَاوَزَا قَالَ لِفَتَىٰهُ ءَاتِنَا غَدَآءَنَا لَقَدْ لَقِينَا مِن سَفَرِنَا هَٰذَا نَصَبًا ﴿٦٢﴾ قَالَ أَرَءَيْتَ إِذْ أَوَيْنَآ إِلَى ٱلصَّخْرَةِ فَإِنِّى نَسِيتُ ٱلْحُوتَ وَمَآ أَنسَىٰنِيهُ إِلَّا ٱلشَّيْطَٰنُ أَنْ أَذْكُرَهُۥ ۚ وَٱتَّخَذَ سَبِيلَهُۥ فِى ٱلْبَحْرِ عَجَبًا ﴿٦٣﴾ قَالَ ذَٰلِكَ مَا كُنَّا نَبْغِ ۚ فَٱرْتَدَّا عَلَىٰٓ ءَاثَارِهِمَا قَصَصًا ﴿٦٤﴾ فَوَجَدَا عَبْدًا مِّنْ عِبَادِنَآ ءَاتَيْنَٰهُ رَحْمَةً مِّنْ عِندِنَا وَعَلَّمْنَٰهُ مِن لَّدُنَّا عِلْمًا ﴿٦٥﴾ قَالَ لَهُۥ مُوسَىٰ هَلْ أَتَّبِعُكَ عَلَىٰٓ أَن تُعَلِّمَنِ مِمَّا عُلِّمْتَ رُشْدًا ﴿٦٦﴾ قَالَ إِنَّكَ لَن تَسْتَطِيعَ مَعِىَ صَبْرًا ﴿٦٧﴾ وَكَيْفَ تَصْبِرُ عَلَىٰ مَا لَمْ تُحِطْ بِهِۦ خُبْرًا ﴿٦٨﴾ قَالَ سَتَجِدُنِىٓ إِن شَآءَ ٱللَّهُ صَابِرًا وَلَآ أَعْصِى لَكَ أَمْرًا ﴿٦٩﴾ قَالَ فَإِنِ ٱتَّبَعْتَنِى فَلَا تَسْـَٔلْنِى عَن شَىْءٍ حَتَّىٰٓ أُحْدِثَ لَكَ مِنْهُ ذِكْرًا ﴿٧٠﴾ فَٱنطَلَقَا حَتَّىٰٓ إِذَا رَكِبَا فِى ٱلسَّفِينَةِ خَرَقَهَا ۖ قَالَ أَخَرَقْتَهَا لِتُغْرِقَ أَهْلَهَا

---

(١) شیکارو لێکدانەوەی ئایەتەکان لە یەکەبەیەکەی بڕگەکانی ئەم چیرۆکەدا بەدرێژی دیاری کراون بۆیە لەسەرتاوە تەرجەمەیەکی کورتی ئایەتەکانمان بەپێویست نەزانی.. (وەرگێر).

لَقَدْ جِئْتَ شَيْـًٔا إِمْرًا ﴿٧١﴾ قَالَ أَلَمْ أَقُلْ إِنَّكَ لَن تَسْتَطِيعَ مَعِىَ صَبْرًا ﴿٧٢﴾ قَالَ لَا
تُؤَاخِذْنِى بِمَا نَسِيتُ وَلَا تُرْهِقْنِى مِنْ أَمْرِى عُسْرًا ﴿٧٣﴾ فَٱنطَلَقَا حَتَّىٰٓ إِذَا لَقِيَا غُلَٰمًا فَقَتَلَهُۥ
قَالَ أَقَتَلْتَ نَفْسًا زَكِيَّةًۢ بِغَيْرِ نَفْسٍ لَّقَدْ جِئْتَ شَيْـًٔا نُّكْرًا ﴿٧٤﴾ قَالَ أَلَمْ أَقُل لَّكَ إِنَّكَ لَن
تَسْتَطِيعَ مَعِىَ صَبْرًا ﴿٧٥﴾ قَالَ إِن سَأَلْتُكَ عَن شَىْءٍۭ بَعْدَهَا فَلَا تُصَٰحِبْنِى ۖ قَدْ بَلَغْتَ مِن
لَّدُنِّى عُذْرًا ﴿٧٦﴾ فَٱنطَلَقَا حَتَّىٰٓ إِذَآ أَتَيَآ أَهْلَ قَرْيَةٍ ٱسْتَطْعَمَآ أَهْلَهَا فَأَبَوْا۟ أَن يُضَيِّفُوهُمَا
فَوَجَدَا فِيهَا جِدَارًا يُرِيدُ أَن يَنقَضَّ فَأَقَامَهُۥ ۖ قَالَ لَوْ شِئْتَ لَتَّخَذْتَ عَلَيْهِ أَجْرًا ﴿٧٧﴾
قَالَ هَٰذَا فِرَاقُ بَيْنِى وَبَيْنِكَ ۚ سَأُنَبِّئُكَ بِتَأْوِيلِ مَا لَمْ تَسْتَطِع عَّلَيْهِ صَبْرًا ﴿٧٨﴾ أَمَّا
ٱلسَّفِينَةُ فَكَانَتْ لِمَسَٰكِينَ يَعْمَلُونَ فِى ٱلْبَحْرِ فَأَرَدتُّ أَنْ أَعِيبَهَا وَكَانَ وَرَآءَهُم مَّلِكٌ يَأْخُذُ كُلَّ
سَفِينَةٍ غَصْبًا ﴿٧٩﴾ وَأَمَّا ٱلْغُلَٰمُ فَكَانَ أَبَوَاهُ مُؤْمِنَيْنِ فَخَشِينَآ أَن يُرْهِقَهُمَا طُغْيَٰنًا
وَكُفْرًا ﴿٨٠﴾ فَأَرَدْنَآ أَن يُبْدِلَهُمَا رَبُّهُمَا خَيْرًا مِّنْهُ زَكَوٰةً وَأَقْرَبَ رُحْمًا ﴿٨١﴾ وَأَمَّا ٱلْجِدَارُ
فَكَانَ لِغُلَٰمَيْنِ يَتِيمَيْنِ فِى ٱلْمَدِينَةِ وَكَانَ تَحْتَهُۥ كَنزٌ لَّهُمَا وَكَانَ أَبُوهُمَا صَٰلِحًا فَأَرَادَ
رَبُّكَ أَن يَبْلُغَآ أَشُدَّهُمَا وَيَسْتَخْرِجَا كَنزَهُمَا رَحْمَةً مِّن رَّبِّكَ ۚ وَمَا فَعَلْتُهُۥ عَنْ أَمْرِى ۚ
ذَٰلِكَ تَأْوِيلُ مَا لَمْ تَسْطِع عَّلَيْهِ صَبْرًا ﴿٨٢﴾ الكهف ﴾.

چیـرۆکەکـە لە فەرموودەی پێغەمبـەردا ﷺ

ئێمە لەباسی ئەم چیرۆکەدا ئەو شێوازی بەرنامە ڕێژییە زانستییە دەگرینەبـەر کە زانایان بڕیاریان لەسەرداوەو کە داوایان لە لێکۆڵیـارانی چـیرۆکی پێـشینەکانی نێو قورئانیش کردووە کە پێوەی پابەندبن‌و ڕەچاوی بکەن، ئەمەش پێویستیی پـەنا بردنەبـەر فـەرموودەی ڕاسـت (صـحیح)ی پێغەمبـەر ﷺو، هـەروەها پێویـستی تێنەپەڕاندنی ئەم سنوورە بۆ ئەفسانە ووتە دروستکراوەکانی جوولەکـەو دەقـەکانی (ئیسرائیلیات)و چیرۆکە نەسەلمێنراوەکان، دەردەخات. لەچیرۆکی (مووسـا) لەگـەڵ (خدر)دا ـ سلاویان لێ بێت ـ پێغەمبـەری خـودا ﷺ چـەند لایـەنێکی لـێ ڕوون کردۆتەوەو چەندزانیاریەکی تری خستۆتە پاڵ گێڕانەوەکەی قورئان. زۆربەی زانایانی فەرموودەش لە کتێبەکانیاندا، چەندین فەرموودەیان لـەم ڕووەوە دیـاری کـردووە. فەرموودەکانی تایبەت بەم چیرۆکە، لە کتێبەکانی (بخاری)و (مسلم)وو (ابو داود)و (ترمذي)و (نسائی)و (ابن ماجە)و (احمد)و (الحاکم)و ئەوانی تردا هاتوون.

هەروەها چەند زانیاریەکی تری ئەم چیرۆکە لە کتێبەکانی مێژووشـدا هـاتوون، وەك کتێبی (تـأريخ الطـبري)و (ابـن کـثیر)و (ابـن اثـیر)و ئـەوانی تـر.. زانایـانی تەفسیریش لەکاتی باسکردنی ئایەتەکانی ئەم چیرۆکەدا ئاماژەیان بـۆ زانیاریـەکان کردووە. لێرەشدا ئەوەی لەلای ئێمە گرنگ‌بێت ئەو فەرموودەڕاست‌و (صحیح)انەیە کە لەم ڕووەوە هاتوون، تەنها بەو فەرموودانەشەوە پابەند دەبین، کە هەردوو زانـای گەورە (الشیخان)، (بخاري)و (مسلم) لەسەر ڕاستی‌و (صحة)یان کۆکن.

ئیمامی (بوخاری) لەچەندین جێگەی (صحیح)ەکەیدا، کە بە کتێبـی (صـحیح البخاري) ناسراوە، ئەم چیرۆکەی لە ڕوانگەی فەرموودەکانـەوە هێنـاوەو، چـەندین بەش‌و (باب)ی لە (کتاب العلم)و (في الاجـازة)و (في الـشروط)و (بـدء الخلق)و (في الانبیاء)و (في التفسیر)و (في الایمان والنذور) و (في التوحید) بۆ تەرخان کردوە.

ئیمامی (مسلم)یش له (كتاب الفضائل)، (باب فضائل الخضر) (عليه السلام)دا فەرموودەكانی تایبەت بەم چیرۆكەی (تەخریج) كردووە ئێمەش پوختەی فەرموودەگێڕاوەكانی نێو هەردوو كتێبەكەی (بخاری)و (مسلم) كە بە (الصحيحين) ناسراون، دێنینەوە.

(بخاري) و(مسلم) له (عبیداللەی كوڕی عبداللەی كوڕی عتبەی كوڕی مسعودی كوڕی عبداللەی كوڕی عباسەوە ـ خوا لێیان ڕازی بێت ـ گێڕاوێتیانەوە كە (ابن عباس) خۆیو (حری كوری قیسی كوڕی حصنی فزاری) لەسەر هاوەڵەكەی (مووسا) ـ سلاوی لێ بێت ـ هاوڕێ نەبوونو هەریەكەیان كەسێكی دیاریكراوی بۆ داناوە، بەڵام (ابن عباس) گوتوویەتی: (ئەو هاوەڵە خدره) لەوكاتەدا (ابی كوڕی كعبی انصاری ـ خودا لێی ڕازی بێت ـ بەلایان دا تێپەڕیوەو (ابن عباس)یش بانگی كردووەو پێی گوتووە ئەی (أباء الطفیل)وەره بۆلامان، وا منو ئەم هاوڕێیەم مشتومڕمانە لەسەر هاوەڵەكەی (مووسا) كە مووسا داوای چۆنیەتی ناسینو پێگەیشتنی كردبوو، جا ئایا تۆ هیچت لە پێغەمبەری خوداوە ﷺ نەبیستووە كە دەربارەی ئەوپیاوە باسی فەرمووبێت)؟

لە وەڵامیدا (أبي) دەڵێت: (بەڵێ لە پێغەمبەر خودام ﷺ بیستووە، فەرموویەتی:

" لەكاتێكدا (مووسا) لەنێو كۆمەڵە كەسێكی گەلەكەی خۆی (بنو اسرائيل)دا دەبێت، پیاوێك دێتە لای ولێی دەپرسێت: (ئەرێ تۆ دەزانیت كەسێكی تر لە تۆ زاناتر هەبێت"؟

ئەویش دەڵێت: (نەخێر)، واتە كەسی دی لەمن زاناتر نیە.. خوداش لەوكاتەدا سرووشی بۆ (مووسا) ناردو پێی فەرمووە: بەڵێ كەسێكی دی لە تۆ زاناتر هەیە، كە بەندەمان (خدر)ە، مووساش داوای هۆی چۆنیەتی پێگەیشتنو ناسینی كرد. خوداش ماسییەكی بۆ كردە نیشانە، ئەوەبوو بە مووسا گوترا: (هەر كاتێك لە هەر

شوێنێك دا ئەو ماسیەت ون کرد ئەوا بۆ ئەو شوێنە بگەڕێرەوەو، لەوێ دا خدر دەبینیت ئیدی مووساش بە پێی خواستی خودا ماوەیەك ڕۆیشتو کوڕێکی نەوجەوانی خزمەتکاری لەگەڵ دابوو. دوای ئەو ماوەیە داوای لە خزمەت کارەکەی کرد کە پشویەك بدەنو قاوەڵتی یەك بکەن، خواردنی قاوەڵتییەکەشیان ماسییەکی برژاو بوو، ئەوە بوو بە خزمەتکارەکەی گوت: (خۆراکەکەمان بۆ بێنە). ئەویش لە وەڵامیدا پێی گوت: (ئەرێ لە بیرتە کاتێك چووینە سەر بەردە گەورەکەی کەنار دەریاکە بۆ حەوانەوە، بیرم چوو پێت بڵێم، کە ماسییەکە بەڕاستی زیندوو بۆوەو بەشێوەیەکی سەرسوڕهێنەر خۆی کردەوە بەناو دەریاکەدا.. ئەم بەسەرهاتەش، تەنها شەیتان لەبیری بردمەوە).. (مووسا)ش پێی دەڵێت: (دەی مەبەستی ئێمەش ئەمەبوو)، واتە (لەکوێ ئەو ماسییە زیندوو بۆوەو خۆی کردەوە بەناو دەریادا، لەوشوێنەدا بەخدر- دەگەم).

ئنجا بەناچاری گەڕانەوە بۆ ئەو شوێنەی، کە بەجێیان هێشتبوو، لەوێدا (خدر)یان بینیو، لەوێوە ئەو بەسەرهاتانەیان لێ ڕوودا‌وە، کە قورئان دەربارەیان گێڕاویێتیەوە"[1].

ئەم فەرموودەیەش بە کورتەیەکی چیرۆکەکە دادەنرێت.. لێرەدا فەرموودەیەکی درێژو تێروتەسەلیش دەربارەی ئەم چیرۆکە دیاری دەکەین، کە هەر (بخاري)و (مسلم) گێڕاویانەتەوە:-

لە (سعیدی کوڕی جبیر)ەوە ـ خودا لێی ڕازی بێت ـ گێڕراوەتەوە، گوتوویەتی: (ئێمە جارێکیان لەلای (ابن عباس) بووین لەماڵی خۆیداو، پێی گوتین (پرسیارم لێ بکەن) منیش گوتم: (ئەی ابا عباس خودا بمکات بەفیدای تۆ، لە شاری (کووفە) پیاوێکی چیرۆکزان هەیە، کە ناوی (نوف البکالی)یەو گومانی وایە، کە

---

(١) البخاري (٦٠) کتاب الانبیاء (٢٧) باب الخضر مع موسی علیهما السلام، حدیث رقم (٣٤٠٠) ومسلم (٤٣ کتاب الفضائل (٤٦) باب فضائل الخضر- علیه السلام- حدیث رقم (٢٣٨٠).

(مووسا) ـ سلاّوی لیّ بێت ـ پێغەمبەری بەنوئیسرائیل ئەو مووسایە نیە کە هاوەڵیّ (خدر)بووە ـ سلاّوی لیّ بێت ـ) (ابن عباس)ش گوتی: (ئەوە دوژمنی خودایەو درۆ دەکات: چونکە لە (ابی ی کوڕی کعب)ەوە گوێم لیّ بووەکە ئەویش لە پێغەمبەری ﷺ بیستووە، فەرموویەتی: لەکاتێکدا (مووسا) لەنێو گەلەکەی دا وتاریّکی دەداو ڕۆژانی خوداو ڕۆژگاری نازونیعمەتو بەلام کارەساتی بەبیردەخستنەوە، لەوکاتەدا پرسیارێکی لیّ کرا لەسەر ئەوەی (ئاخۆ زاناترین کەس کیّ بێت) ئەویش لەوەلاّمدا گوتبووی (من زاناترین کەسم) خوداش لەسەر ئەوە گلەیی لیّ دەکات، چونکە هێندەی زانست پیّ نەدابوو کە زاناترین کەسی سەرزەمین بێت. هەر بۆیەش خودا سرووشی ئەوەی پیّگەیاند کەوا (بەندەیەك لە بەندەکانم کە لە ناوچەی بەیەکگەیشتنی هەردوو دەریادایە، لەتۆ زاناترە).

مووساش گوتی: (ئەی خودای پەروەردگارم، چۆن پێی بگەم؟ ڕێنوومایيم بکە بۆ لای)، ئینجا پێی دەگوترێت: (ماسییەکی سوور کراوە لە زەمبیلەیەکدا هەڵگرەو بیکەتوێشووی سەفەرو بڕۆ، هەر بڕۆ تا دەگەیتە ئەوشوێنەی کە ماسییەکەت تیا لیّ ون دەبێت، ئیدی لەوێدا بەو پیاوە زانایە دەگەیت.

(مووسا)ش خۆیو کوڕێکی مێرد منداڵی خزمەتکاری بەڕیّ دەکەون کەناوی (یوشعی کوری نون)بوو. مووساش ماسییەکەی لە زەمبیلەیەکدا هەڵگرتو لەگەڵ خزمەتکارەکەیدا دەڕۆیشتن تاکو گەیشتنە لای بەردە گەورەکە لەوێدا مووساو خزمەتکارەکەی ڕاکشانو خەوتن لەکاتی خەوتنیاندا ماسییەکە لەنێو زەمبیلەکەدا دەست بە جموجووڵ دەکات تاکو لێی دەردەچێتو دەکەوێتە نێو دەریاکەوە، خوداش ڕێچکەی ئاوەکەی لیّ دەگرێتەوەو ناهێڵێت ئاوەکە بڕوات تا وای لیّ دێت کەڵەکە دەبێت وەك تاقێکی بەرزو ماسیەکەش ڕێی خۆی دەدۆزێتەوەو ڕێی دەریا دەگرێتەبەر. پاشان مووساو کوڕە مێردمنداڵەکە پاشماوەی ئەو ڕۆژەیانو شەوەکەشی بەڕۆشتن دەست پیّدەکەنەوە، کوڕەکەش بیری دەچێت کە (مووسا) لە نەمانی ماسییەکەیان ئاگادارکاتەوە. لەکاتی بەیانیدا مووسا بە یاوەرەکەی دەڵێت:

(ئادەی خۆراکەکەمان بۆ بێنە، بەڕاستی لەم سەفەرەماندا تووشی ماندوێتیو هیلاکییەکی زۆر بوون). بێگومان مووساش، تا ئەوکاتەی لە شوێنی دیاریکراو، واتە لە (بەردە زلەکەی ناوچەی بەیەکگەیشتنی هەردوو دەریاکە) تێپەڕنەبووبوون، ماندوونەبووبوو، بۆیە لەوێدا کوڕە یاوەرە خزمەتگوزارەکەشی ڕووداوی دەرچوونی ماسییەکەی بەبیرداهاتەوەو گوتی: "گەر لەیادت بێت ئەو وەختەی چووینەپاڵ بەردە گەورەکە بۆ پشوودان، من بیرم چوو مەسەلەی ماسییەکەت بۆ باسکەم، کە ڕۆشتو، ئەمەش تەنها شەیتان لەبیری بردمەوە، تا بۆت بگێڕمەوە، ئیدی ماسییەکەش بەشێوەیەکی سەرسوڕهێن ڕێی خۆی لە دەریاکەدا گرتەبەر.

ئنجا (مووسا) بە کوڕەکە دەڵێت: (ئەمەبوو مەبەستی ئێمە) ئیدی بەخێرایی گەڕانەوە بۆ ئەو ناوچەیەی کە لێی تێپەڕ ببوونو بەدوای ئاسەوارەکەیدا دەگەڕان تا گەیشتنە لای بەردە گەورەکە، کە لەوێدا ماسییەکە دەستی بەدەرچوون کردبۆوە (مووسا) گوتی: (ئائەم شوێنەم بۆ وەسف کراوە). بۆیە دەست دەکات بەگەڕان لەو شوێنەدا، تاکو سۆراخی (خدر) بکات، ئینجا بە دیداری دەگاتو دەبینیت، کەوا کاڵایەکی لەخۆی ئاڵاندووەو دەموچاوی پێ داپۆشیوەو لەسەر پشت لێی ڕاکشاوە. (مووسا) سەلامی لێ دەکات، خدریش کاڵاکە لەسەر دەموچاوی لادەباتو وەڵامی سەلامەکەی دەداتەوەو دەڵێت: (سەلام لەتۆش.. بەڵام سەلامو ئاشتی لە کوێی زەویەکەی تۆ دایە؟!) ئینجا ئاخاوتنێکی لەم جۆرە لەنێوانیاندا دروست دەبێت:

(مووسا) گوتی: (من مووسام).

(خدر): تۆ (مووسای) بەنوئیسرائیلیت.

(مووسا): بەڵێ.

(خدر) تۆ زانیاریەکت لەزانستی خوداوە هەیە، کە خودا فێری کردوویتو، من نایزانمو لێی ئاگادارنیم..منیش خودا زانیاریەکی وەهای لەزانستی خۆی فێرکردووم، کە تۆ نایزانیت. (مووسا): ئایا دەتوانم بەدووت بکەوم، تامنیش لەو زانیارییەی، کە فێری کراویت فێرم بکەیت.

(خدر): ئاخر تۆ ناتوانیت لەڕێگەدا بەرامبەر بەمن خۆڕاگربیت، کاتێك کارێك دەکەم، کە بە ڕواڵەت جێی ڕەزامەندیی تۆ نەبێت (واتە من کاری سەیرو سەمەرە دەکەمو تۆش پێیان ڕانەهاتوویت) ئیدی چۆن خۆت ڕادەگریت لەئاست کارێکدا کە هیچ هەواڵو زانیارییەکت لەسەری نیە)؟ من بێگومان فەرمانم بەشتێك پێکراوەو ئەگەر تۆ بیبینیت ئارامی لەسەر ناگریت.

(مووسا): ان شاءالله دەمبینیت بە ئارامو خۆڕاگرمو سەرپێچیی هیچ فەرمانێکت لێ ناکەم.

(خدر): دەی کەوابوو ئەگەر بەدووم دەکەویت پرسیارم لەسەر هیچ شتیك لێ مەکە، تاکو ئەوکاتەی خۆم لە مەبەستەکەیت ئاگادار دەکەمەوە.

(مووسا):- بەڵێ باشە.

(ئینجا ـ مووساو خدرـ بەسەر کەناری دەریاکەدا ڕۆشتنو پاپۆڕێکیان پێ نەبوو، لەوکاتەدا پاپۆڕێك بەلایان داهات، ئەوانیش داوایان لێکردن لەگەڵ خۆیاندا هەڵیان گرن، سەرنشینانی پاپۆڕەکە لەبەر ئەوەی (خدر)یان دەناسی، بەبێ کرێ هەڵیانگرتن. چۆلەکەیەك هاتو لەسەر لێوارێکی پاپۆرەکە نیشتەوەو دەنووکێك یان دوانی دا بە دەریاکەدا.

(خدر) بە (مووسا)ی گوت: ئەی (مووسا)، کەمیی زانیاریی منو تۆ لە زانستی خوداوە، وەك دەنووك کێشانی ئەم چۆلەکەیە بەدەریاکەدا.. لەوکاتەدا (خدر) بەدەستی ئانقەست پارچە تەختەیەکی لەبن پاپۆرەکە کردەوەو هەڵی کێشا.

(مووسا) خێرا پێی گوت: (ئەم کۆمەڵە کەسەی سەرپاپۆرەکە بەخۆڕاییو بەبێ کرێ ئێمەیان لەگەڵ خۆیاندا سواری پاپۆرەکە کردوو، کەچی تۆش بەئانقەست کونێکت کردە بنەکەی، تاکو سەرنشینەکانی لەدەریادا بخنکێنیت، بەڕاستی کارێکی ناهەمواری دیارت کرد.

(خدر)یش پێی گوت: (ئەرێ من پێم نەگوتیت تۆ ناتوانیت هەرگیز لەگەڵ مندا بەرامبەر کارەکانم خۆراگر بیت.

(مووسا)ش گوتی: (دەی لەسەر ئەم لەبیرچوونەم سەرزەنشتم مەکە).

پاشان لەدوای ئەوەی لە کەشتییەکە دابەزیبوون، دووبارە بەسەر قەراغێکی تری دەریاکەدا ڕۆشتن، لەوێدا کوڕێکی نەوجەوانیان بینی، لەگەڵ مندالانی تردا یاریی دەکرد.

کەچی (خدر) ئەو مندالەی گرتو سەری هەڵکەندو بەدەستی خۆی کوشتی. مووساش زۆر بەتوندی ترساو گوتی: (ئەرێ چۆن کەسێکی بێگوناهت کوشت کە هیچ تاوانێکی نیە، بەڕاستی کارێکی نارەواو دزێوت ئەنجامدا)؟!

(خدر)یش پێی گوت (ئەرێ پێم نەگوتیت تۆ ئارام لەسەر کارەکانم بگریت)؟ دیارە ئەم جارەیان بەتوندتر لێی پرسیوە بیری هێناوەتەوە کە بە ئارام بێت..

پێغەمبەری خودا محمد ﷺ فەرموویەتی: (ڕەحمەتی خوا لە ئێمەو لە (مووسا)ش بێت، گەر (مووسا) هێندە پەلەی نەکردایەو خێرا لە هەموو شتێکدا پرسیاری لێ نەکردایە، ئەوا شتی زۆر سەرسوڕهێن تری دەبینی، بەڵام بەهۆی گلەییو گازاندەوە لە هاوڕێکەی دابڕاوە.

(مووسا) گوتی: (ئەگەر لەمەولا لەسەر شتێکی دی پرسیارم لێ کردیت ئەوا هاوڕێیەتیم مەکە بەڕاستی هیچ بیانووو پاساوێکم لەلای تۆ نەماوە).

ئینجا دەستیان بەڕۆشتن کردەوە تاگەیشتنە گوندێك کە خەڵکێکی نەفامو سپڵەی تێدا دەژیان ئەوانیش هەردووکیان بەنێو کۆمەڵانی خەڵکی ئەو گوندەدا سووڕانەوەو داوای میوانداریو خۆراکیان لێ دەکردن، خەڵکەکەش قایل نەبوون کە میوانداریيان بکەن، کەچی وێرای ئەوەش خدر (دیوارێکی درز تێبووی ماڵێکی کە خەریك بوو دەڕووخا) چاك کردەوەو نەیهێشت بڕووخێت.

لەوکاتەدا (مووسا) جارێکی تر ڕەخنەی لە(خدر) گرتەوەو پێی گوت: (ئێمە هاتینە ناو ئەم خەڵکەو، میوانداریشیان نەکردین‌و، خۆراکیان پێ نەداین، تۆش گەر بتویستایە کرێیەکت لەسەر ئەو دیوارە وەردەگرت).

(خدر) لەوەڵامدا پێی گوت: (ئیتر بەسە ئێستا هۆو مەبەستەکانی ئەو کارانەمت پێ دەڵێم کە لەتواناتدا نەبوو ئارامیان لەسەر بگریت‌و قسەیان لەسەر نەکەیت. سەبارەت بە پاپۆڕەکە: ئەو پاپۆڕە موڵکی چەند هەژارێك بوو کە لە دەریادا کاریان پێ دەکرد، من بۆیە ویستم کونی بکەم‌و عەیبداری بکەم، چونکە لەوسەرەوە پادشایەکی زۆردار هەبوو دەیویست هەموو پاپۆڕێکی چاك بە زوڵم‌و ستەم داگیر بکات، جا ئەو پاپۆڕەی کە بەرەو لای دەچوو کە ئەو دەیوست قۆرخی بکات بۆ خۆی، دیتی کون کراوەو بەکەڵکی نایەت، بۆیە چاوی لێنووقاندو، دواتر خاوەنە هەژارەکانی کەشتییەکەش بە تەختەیەك چاکیان کردەوە سەبارەت بەکوڕە مێردمنداڵەکەش: لەو ڕۆژەوەی لەدایك بووە بەنەریتێکی کافرانە دەژیاو، باوك‌و دایکیشی نازوسۆزێکی زۆریان پێدابوو، خۆ ئەگەر گەورە ببوایەو لەلایان بوایە ئەوا بە کوفرو زۆرداریيەکی زۆرەوە تەنگی پێ هەڵدە چنیین، ئێمەش ویستمان خودای پەروەردگاریان کوڕێکی باشتریان پێ ببەخشێت کە پاکترو بەڕەحمتر بێت بۆیان.

دیوارەکەش هی دوو کوڕی مێردمنداڵی هەتیوو بوو لە ناوچەکەداو لەژێر دیوارەکەیاندا گەنجینەیەکی حەشاردراو هەبوو دایك‌و باوکیشیان دووکەسی چاك‌و بۆ خوا سوڵحاو بوون، خودای پەروەردگار لەمەدا خواستی وابوو کە ئەو دوو کوڕە تا گەورە دەبن‌و باڵغ دەبن ئەو گەنجینەیەیان بۆ بمێنێت‌و دەری بێنن‌و سوودی لێ ببینن)[1].

---

(١) بڕوانە ئەم فەرموودەیە لە چەند ڕێگەو ڕیوایەتێکی هەمەجۆرەوە لە (مسلم‌و بخاري)یەوە گێڕراوەتەوە. بڕوانە (صحيح مسلم) —٤٣- كتاب الفضائل (٤٦)باب من فضائل الخضر، حيث: ٢٣٨٠. بڕوانە (صحيح بخاري) —٣- كتاب العلم (١٩)باب الخروج في طلب العلم، حديث رقم

"هەندێك مەبەستو واتای فەرموودەکان"

لێرەدا گرنگترین ئەو ئاماژەو واتایانە وەردەگرین کە لە فەرموودەکانی تایبەت بەم چیرۆکەوە دەرهێنراون "ئیمامی (نووي) لە (شرح صحیح مسلم)داو (ئیمام ابن حجر)یش لە کتێبی (فتح الباري)دا ئەم واتایانەیان دیاری کردووە".

١- خۆشویستنی سەفەر بۆ وەرگرتنی زانست، تەنانەت گەر ماوەکەش دووربێت.

٢- خۆشویستنی وەرگرتنی زانستی زۆر، چونکە مرۆڤ هەرچەندێك زانستی دەستکەوێت لە زۆربەی مەسەلە زانستییەکانی تر بێئاگایە.

٣- خۆشویستی فێربوونی زانایەك لە زانایەکی لەخۆی زیرەکترەوە، ڕۆشتنی بۆلای.

٤- فەزڵو چاکیی خواستنی زانست.

٥- شیاوبوونی هەڵگرتنی ئامرازەکانی توێشووو جۆرەکانی خۆراك لە سەفەردا.

٦- نواندنی ئەدەبی جوان لەگەڵ زاناداو ڕێزگرتن لە پیرانو، وازهێنان لە بەرهەڵستی کردنیان.

٧- لێکدانەوەو پاساو هێنانەوە بۆ ئەو وتەو کردارو کردەوانەی کە بەڕواڵەت لێیان تێناگەین.

٨- پابەندی بە پەیمانو بەڵێنەکانەوەو داواکردنی لێبوردن لەکاتی شکاندنی پەیماندا.

٩- شیاو بوونی بەکرێ گرتنی پاپۆڕ.

---

(٧٨)و کتاب العلم (٤٤) باب مایستحب للعالم، حدیث رقم (١٢٢) و (٦٠) کتاب احادیث الانبیاء (٢٧) باب حدیث الخضر مع موسی حدیث (٣٤٠٠)و (٣٤٠١) و(٦٥) کتاب التفسیر (٢) باب (واذ قال موسی لفتاه، حدیث (٤٧٢٥) ورقم (٤٧٢٦)و (٤٧٢٥) .

١٠- شیاو بوونی سواربوونی پاپۆڕو هۆیەکانی تری گەیاندنو، دانیشتنی نێو خانووبەرەو لەبەرکردنی جلو بەرگ بەبێ کرێ وبەرەزامەندیی خاوەنەکەی.

١١- حوکم کردن بەڕواڵەت تاکو پێچەوانەی ڕواڵەتەکە (ناوەڕۆك) ڕوون دەبێتەوە.

١٢- خۆشویستنی دووعاکردنی مرۆڤ، یەکەم جار بۆ خۆیو، پاشان بۆ کەسانی تر لە کاروباری ڕۆژی دوایی دا، بەڵام بۆکاروباری دنیاو دەسکەوتەکانی دنیا باشتروایە مرۆڤی ئیماندار یەکەمجار ئەوانەی بۆ کەسانی تر بوێتو، خەڵکی تر بخاتە پێش خۆی.

١٣- شیاو بوونی خزمەتکردنی مرۆڤی زاناو پیاوچاكو، دابین کردنی پێویستی یەکانی بەبێ بەرامبەر.

١٤- هاندان لەسەر لەخۆبوردوویی لەزانستو کاری تردا.

١٥-ڕێنماییکردنی کەسی زانا لەکاتێکدا ئەگەر پرسیاری ئەوەی لێ کرا کە ئایا کێ زاناترین کەسە، با لەوەڵام دابڵێت (خودا دەزانێت کێیە).

١٦- پێویست بوونی خۆ تەسلیم کردن بە هەر یاسایەك هێناویتی، تەنانەت گەر هەندێك هۆو حیکمەتیشی بۆ عەقڵی خەڵکی دەرنەکەوتبێت[1].

١٧- شیاوبوونی مشتومڕ لەسەر زانست ئەگەر بەبێ نکوولیو سەرکێشی بێت.

١٨- پێویستبوونی گەڕانەوە بۆ لای زانستمەندان لەکاتی ناکۆکی دا.

١٩- کارکردن بەیەك هەواڵو بەسەرهاتی ڕاستەقینە[2].

٢٠- ڕای ڕاستو یەکلاکراوە دەربارەی (خدر) ئەوەیە، کە پێغەمبەرێك بوبێت، ئەمەش بەگوێرەی چەندین بەڵگە کە (ان شاء الله) لەدواییدا باسیان دەکەین.

---

(١) بۆ ئەم بەڵگانە بڕوانە: (شرح النووی علی مسلم، (١٥/١٣٧)و (١٥/١٤٦-١٤٧).

(٢) بۆ ئەم بەڵگانەش بڕوانە: (فتح الباری ١: ١٦٩.

٢١- بێگومان خودا بەخواستی خۆی هەڵس‌وکەوت له موڵكی گەردووندا دەكات‌و هەر بەخواستی خۆیشی حوكم لەنێو مەخلووقاتی دا دەكات.

٢٢- ڕای یەكلاكراو لەسەر ژیانی (خدر) ئەوەیە، كە پێش ڕەوانەكردنی پێغەمبەرمان محمد ﷺ مردووە، (ان اشاء الله) لەدواییدا دێینە سەر ئەم مەسەلەیەش.

٢٣- شیاوبوونی گوتنی زانا بە خەڵكی (لێم بپرسن)، ئەگەر دووربوو لە نەریتی بەخۆوە نازین، یان ئەگەر پێداویستی ڕۆژگار وای دەخواست، كە وەك زانا خۆی بە خەڵك پیشان دات‌و داوایان لێبكات، كە پرسیاری لێ بكەن.

٢٤- ماسییەكە ماسییەكی مردووی سوێركراو بوو، خوداش زیندووی كردەوەو، ئەمەش بەڵگەیەكە لەسەر زیندووكردنەوە.

٢٥- بێگومان كوڕە مێردمنداڵەكەی یاوەری مووسا، كە لە هۆزەكەیدا جێنشینیشی بووە، ناوی (یوشعی كوڕی نون) بووە ـ خوا لێی ڕازی بێت ـ.

٢٦- شیاوبوونی ناوبردنی شوێنكەوتووی كەسێك بە (فتی) وەك ﴿ وَإِذْ قَالَ مُوسَىٰ لِفَتَـٰهُ ﴾[1].

٢٧- شیاوبوونی كارپێكردنی مرۆڤی ئازاد (حر) لەكارێك لەكارەكاندا.

٢٨- پێویست بوونی گوێڕایەڵی كردنی خزمەتكار بۆ گەورەو خزمەتكراوی.

٢٩- ڕەوایی پاساوی كەسێك كەشتی لەبیرچۆتەوە، چونكە هیچ چارەیەك بۆ لەبیرچوونەوەكەی نیە.

---

(١) لەزمانی عەرەبیدا وشەی (فتی) جگە لە كەسێكی نەوجەوان‌و تازە پێگەیشتوو، چەندین مانای تری وەك (خادم) خزمەتكارو، (سخی/ بەخشندە) و (ذوالنجدة/ فریاد ڕەس) و چەند مانایەكی تریش دەگەیەنێت. مێ یینە (مؤنث) یشی (فتاة)ە (وەرگێڕ)

٣٠- وەرگرتنی دیاری لە کەسێکی ناموسڵمانیش.

٣١- مرۆڤی موسڵمان بۆی شیاوە کەئەگەر ماندوێتی یەك، یان نەخۆشی یەك، یان هەژارییەکی تووش بوو، کەسانی تر لەو حاڵەتەی خۆی ئاگادار بکاتەوە.

٣٢- ئەوکەسەی لە سەفەردا ڕوو لە خودایەو خودای لەبیرە، خوداش لەو سەفەرەدا کۆمەکی دەکاتو، ئیدی بەزوویی تووشی ماندووێتیو برسێتی نابێت، ئەمەش بەپێچەوانەی کەسێکەوە کە لەجیاتی ڕووکردنە خودا بەتەمای کەسانی دی یە.

٣٣- شیاوبوونی داواکردنی میوانداریێتیو، داواکردنی خۆراكو خواردەمەنی.

٣٤- خستنەڕووی پاساوو لە جاری یەکەم داو، خستنە ڕووی بەڵگەش لەجاری دووەم دا.

٣٥- ئەدەبی جوان لەگەڵ خواداو، هیچ وەسفو بێژەیەکی ناشیرین نەخرێتە پاڵ خودا[1].

"مانای چەند وشەیەکی گرانی نێو ئایەتەکان"

١- مَجۡمَعَ ٱلۡبَحۡرَيۡنِ : (شوێنی پێك گەیشتنی هەردوو دەریاکە).

٢- أَوۡ أَمۡضِيَ حُقُبٗا : (چەندن ساڵی درێژ دەڕۆم)

٣- سَرَبٗا: (ڕێگەیەکی کراوەو جێی پیاتێپەڕبوون).

٤- نَصَبٗا : (زەحمەتو ماندوێتی).

٥- فَٱرۡتَدَّا عَلَىٰٓ ءَاثَارِهِمَا قَصَصٗا : (لە ڕێگەدا گەڕانەوە بۆ سەر ئاسەواری یەکەم (شوێن پێ)یان لەو جێگەیەوەی کە پشوویان لێ دابوو).

(١) بۆ ئەم بەڵگانە بڕوانە: "فتح الباري (٨ : ٤٠٩-٤٢٢)"

٦- خُبۡرٗا : (زانستو زانیارییەك).

٧- وَلَا تُرۡهِقۡنِي مِنۡ أَمۡرِي عُسۡرٗا : (بارگرانیو نارەحەتی مەخەرە ئەستۆم).

٨- شَيۡـٔٗا نُّكۡرٗا : (شتێكی نابەجێ)

٩- وَرَآءَهُم مَّلِكٞ : (لە پادشا یەك بەدواوەیانە).

١٠- يُرِيدُ أَن يَنقَضَّ : (خەریك بوو دەڕووخا)

١١- يُرۡهِقَهُمَا طُغۡيَٰنٗا: (لە ئاكامدا بە ستەمو زۆرداریی تەنگی پێ هەڵدەچنیین).

١٢- زَكَوٰةٗ : (پاكیی ئایینو چاكیی دەروون).

١٣- وَأَقۡرَبَ رُحۡمٗا : (ڕەحمیان پێ بكاتو چاكو بەئەمەك بێت بۆیان).

١٤- يَبۡلُغَآ أَشُدَّهُمَا : (گەورەبنو بگەنە كاتی ژیریو عاقل بوون).

"خزمەتكارەكەی مووسا (یوشع) ی كوڕی (نون)ە"

خودا فەرموویەتی: (وَإِذۡ قَالَ مُوسَىٰ لِفَتَىٰهُ). لێرەدا (فتی) بەو لاوە دەوترێت، كە لە هەرەتی پێگەیشتن دایەو لە سەرەتای تەمەنی لاوی دایە.. هەروەها وشەی (فتی) بەكەسێكی (بەندە)و بەكەسێكی (شوێنكەوتوو یاوەری كەسێكی تر)یش دەگوترێت. ئەم لاوەی (مووسا)ش (یوشعی كوری نون) بووە - خوا لێی ڕازی بێت ـ ئەمەش لەخۆمانەوە نایڵێین، بەڵكو لە دیاریكردنی ئەم ناوەدا پشتمان بە فەرموودەیكی پێغەمبەر ﷺ بەستووە، چونكە گەر فەرموودەكە ئەو ناوەی دیاری نەكردایە، ئێمەش دیاریمان نەدەكردو، بەڵكو هەر لە چوارچێوەی لایەنە نادیارەكانی ئەم چیرۆكەدا دەمانهێشتەوە.

وەك لە برگەیەکی پێشوودا ئەو فەرموودەیەمان هێنایەوە کە (بخاري ومسلم) لە (ابــن عبــاس)ەوە - خــوا لێــی رازی بێــت- و ئــەویش لــە پێغەمبــەرەوە ﷺ گێڕاوێتیەوەو کە لە دەقی فەرموودەکەدا هاتبوو: ((**فانطلق، وانطلق معه فتاه وهـو (يوشع بن نون، فحمـل موسـى عليـه الـسلام حوتـا في مكتـل، وانطلـق هـو فتـاه يمـشيان**))[1]. واتــە (موســا دەســتی کــرد بەڕۆشــتنو کــوڕە مێردمنداڵەکــەی یاوەریشی لەگەڵیدا دەستی کــرد بــە ڕۆیــشتن، کــە (یوشــعی کــوڕی نــون) بــووە، مووساش ماسییەکی لە زەمبیلەیەکدا هەڵگرتو هــەردووکیان (خــۆیو کوڕەکــە) بەڕێگاوە هەنگاویان دەنا).

(یوشعی کوڕی نون) کە نەوجــەوانێکی خزمــەتکارو یــاوەری (مووســا)بــووە ـ سڵاوی خودای لێ بێت ـ بــەرای هەنــدێك کــەس لــە زانایــانی تەفــسیر، پلەیــەکی نزیکتری لە ئاشنایەتی (مووسا)دا هەیە، بەڵام زاناکان لەم پلەیەدا وتەو بیــروڕای لێك جوداو جیاوازیان هەیە، کە وتەکانیان زۆر لەیەکتر جیــاوازن. هەنــدێك زانــای تری تەفسیریش ڕایان وایە، کە ئەم لاوە تەنها خزمەتکارێکی مووساو بەندەیــەکی، یان نیمچە کۆیلەیەکی بووە، لەم ڕایەیانەدا پشتیان بەشــێوە دەربڕینەکــەی قورئــان ﴿ وَإِذْ قَالَ مُوسَىٰ لِفَتَاهُ ﴾ بەســتووە، بەوپێودانگــەی، کــە وشــەی (فتــی) بــۆ خزمــەتکارێکی بەنــدە دەگوترێــت. بــەڵام وادیــارە مەســەلەکە لەمــە ساناترەو، ئایەتەکەش دەلالەت ناکاتە سەر ئەو مانایانەی ئەوان،.. ئەی کێ گوتوویەتی، کــە گوایە وشەی (فتی)، تەنها بۆ خزمەتکارێکی بەندە بەکاردێت؟! لەم ڕووەوە (ئیمــام راغبی اصفهانی) لەکتێبی (مفردات)ەکەیدا لــەبارەی ئــەم وشــەیەوە گوتوویــەتی:

---

(١) من پێشتر لە سەرەتای ئەم چیرۆکەوە دەقە عەرەبییەکەی فەرموودەکەم نەنووسیوەتەوە، چــونکە زۆر درێژەو لاپەرەیەکی گەلێ زیاتر داگیر دەکــات بــەڵکو تــەنها تەرجەمــە کوردییەکــەیم دیــاری کردووە، جێی باشیشە لە نوسخە عەرەبییەکەی ئــەم کتێبــەدا (دەقــی فەرموودەکــە) هەیــەو، لــە (صححين)یشدا هەیە.

"(الفتی) واته ئەو گەنجەی تازه پێدەگاتو هێشتا نەرمو ڕۆح سووكو تازه بالّغ بووه.. مێیینەی وشەكەش (فتاة)ە، چاوگ (مصدر)ەكەشی (فتاء)ەو، بەلاّم له كینایەتدا بۆ بەندەش ـ پیاوبێت یان ئافرەت ـ بەكاردێت"[1].

ڕیشەی بەكارهێنانی (فتی) بۆ ئەوگەنجە ناسكو تازه پێگەیشتووەیە، كه له سەرەتای تەمەن دایە، بەلاّم بەكارهێنانیشی بۆ بەندەكۆیلەكان لەڕووی خوازراویی ناوو كینایەتو مەجازە وەیە.

قورئانی پیرۆز له شوێنێكدا وشه (فتی) واته (وشەی لاوی تازەپێگەیشتووی) بۆ (ئیبراهیمی خەلیل) ـ سلاّوی خودای لێ بێت- داناوه وەك له فەرمایشتەكەی خوادا هاتووه، كه لەسەر زاری كافرانی گەلەكەی خودا فەرموویەتی: ﴿قَالُواْ سَمِعۡنَا فَتٗى يَذۡكُرُهُمۡ يُقَالُ لَهُۥٓ إِبۡرَٰهِيمُ ٦٠﴾ الأنبياء، واته (گوێمان له گەنجێكی تازه پێگەیشتوو بوو، كه ناوی (ئیبراهیم) بوو و هێرشی قسەی دەكرده سەر بتەكانمان).

(یوشعی كوڕی نون)یش له هەرەتی لاویدا بووه، كاتێك لەو سەفەرەدا یاوەریەتی (مووسا)ی كردووه، وەك له ئایەتەكەشەوه دەركەوتووه، كه لاوێك بووه.

هەروەها سەرنجێكی تر له بەكار هێنانی وشەی (فتی)دا بۆ (یوشعی كوڕی نون) هەیە، ئەوەش ئاماژە دانێكه بەگوێڕایەڵی (یوشع) بۆ پێغەمبەری خودا (مووسا)ـ سلاّوی خودای لێ بێت وـ هەروەها بۆ شوێنكەوتنیو پەیڕەوییكردنی، دیاره ئەمەش هاوشێوەی گوێڕایەڵیی بەنده (عەبد)ێكه بۆ ئاغاكەیو شوێنكەوتنی، پاشان زیادكردنی وشەی (فتی) بۆ مووسا، كه فەرموویەتی: (فتاه) زیادكردنێكی ڕێزلێنانو قەدرگرتنی (یوشع)یشه، ئیدی هیچ وەسفێك لەوه باشتر نەبووه، كه (نەوجەوانو شوێنكەوتووو یاوەری پێغەمبەرێكی بەڕێزە)و، كه له پێغەمبەرانی خاوەن عەزمو كۆششی قورسن..

---

[1] (المفردات، ص٣٧٢-٣ و٣٣٣.

ئایـا (یوشـعی کـوڕی نون) پێغەمبـەر بووە ؟

هەندێك لە زانایانی تەفسیر وای بـۆ دەچـن، کـەوا (یوشـع) یـەکێك بێـت لـە پێغەمبەران، لەوانەیە ئـەم بـۆ چوونەشـیان لـەو جوولەکانـەی (بنـو اسـرائیل)ەوە وەرگرتبێت، کە گوویانە (ئەو پێغەمبەر بووە، گوتووشیانە (یوشـعی کـوڕی نـون) دوای کۆچی دوایی (مووسا) ـ سـلاوی خـودای لـێ بێـت ـ سـەرکردایەتی گـەلی (بنوسرائیلی کردووەو گەیاندونیە نێو فەلەسـتینەوەو، بیـت المقـدس)ی پـێ ئـازاد (فتح) کردوون لەمەشدا هـیچ بەڵگەیـەك لەسـەر پێغەمەرێتییەکـەی نیـە. چـەند زانایەکی تریش بەڵگەیان بۆ پێغەمبەرێتی (یوشعی کوڕی نون) ئەو فەرموودەیـەی پێغەمبەری خودایە ﷺ، کە (ئیمامی مسلم) لە صحیحەکەیدا هێناویەتی، کە لە (ابـو هریـر)ەوە ﷺ و ئـەویش لـە پێغەمبـەری خـوداوە ﷺ گێڕاوێتیـەوە، کـە فەرموویەتی: ((**غزا نبـي من الانبياء فقال لقومه: لا يتبعني رجل قد ملك بـضع امراة بضع امراة وهو يريد أن يبنى بها، لمايبن، ولا آخر قد بنى بنياناً وهـو يريـد غنما أو خلفات ولما يرفع سقفها، ولا آخر قد اشترى غنمـاً أو خلفـات وهـو منظـر ولادها فغـزا فأدنى للقرية حيـن صـلاة العصر، أو قريبـا من ذلك فقـال للشـمس: ان مأموره وانا مأمور. اللّهم احبسها علي شيئا. فحبست عليـه، حتـى فـتح الله عليـه**))[1].. ئەم فەرموودەیە باسی پێغەمبەرێك لە پێغەمبەران دەکات، کە ناوی نەبردووەو داوای لە گەلەکـەی کـردووە بـۆ جیهـاد دوای کـەون، مەگـەر پیاوێـك خانوویەکی تازەی دروست کردووەو هێشتا سەربانی بۆ نەکردووە، یـان کەسـێك، کە مەڕو ماڵاتێکی کڕیوە، یـاخود ئـاژەڵی شـیردەرو گوانـداری کڕیـوەو چـاوەڕێی زاووزێ کردنیان دەکات...

(١) مسلم (٣٢) كتاب الجهاد والسير (١١) باب تحليل الغنائم لهذه الامة، حديث (١٧٤٧).

ئینجا جیهادەکەی بەئەنجام داوەو لە شارەکە نزیك بۆتەوە لەکاتی نوێژی عەسرا یان لە کاتێکی نزیك لە نوێژی عەسردا، بە (خۆرەکەشی) گوتووە: "تۆ فەرمان پێکراوێکیت، وەك چۆن منیش فەرمان پێکراوێکم، خودایە ماوەیەك ئەم خۆرەم بۆ بووەستێنە) ئینجا خۆرەکەی بۆ وەستێنراوە هەتا ئەوکاتەی بەیارمەتی خودا فەتحی شارەکەی کردووە".

لەم فەرموودەیەدا ناوی ئەو پێغەمبەرە نەهاتووە کە خودا خۆرەکەی بۆ وەستاندووە، بۆیە ئێمەش ناتوانین ناوێکی بۆ دیاری بکەین.. سەبارەت بە پێغەمبەرێتیی (یوشع)یش وای دەبینین کە باشترو ڕاستتر وایە لەوەدا بوەستین، نە دان بەناوەکەدا بنێینو نە ڕەتیشی بکەینەوە، چونکە ئەگەر دان بە پێغەمبەرێتییەکەی دابنێین، ئەوا لەوانەیە پێغەمبەر نەبووبێتو ئێمەش وامان لێ دێت بیخەینە ڕیزی پێغەمبەرانەوەو لەوانیش نیەو، ئەمەش کارێکی نەشیاوە خۆ ئەگەر لەخۆمانەوە (بەبێ بەڵگەیەك) پێغەمبەرێتیی لێ بکەینەوەو دانی پێ دانەنێین، ئەوا لەوانەیە ئەگەر پێغەمبەرێك بووبێت وامان لێ دێت یەکێك لە پێغەمبەران لەو بازنەیەدا لابەرین، ئەمەش دووبارە کارێکی نەشیاوە..

بۆیە وای دەبینین کە (ڕاستترو گونجاوتر لەگەڵ باری زانستیو مەنهەجیدا) ئەوەیە لەئاست ئەمەدا هەڵوێستە بکەینو هیچ ڕایەك لەسەر ئەوەی کە (یوشع)ی کوڕی (نون) پێغەمبەر بووە، یان نا، دەرنەبڕین.

رۆڵی (یوشع) لە كۆمەڵگای (بنو اسرائیل)دا

هەموو ئەو وتانەی دەربارەی (یوشعی كوری نون) گوتراون، ئەوەیە (ناوبراو ئەوكەسەیە، كە دوای مووسا جڵەوی سەركردایەتی (بنواسرائیل)ی گرتۆتە دەست‌و، پیاوێكی چاك‌و ئیماندارو خواپەرست بووەو، پەیڕەویی حوكم‌و شەریعەتی خودای لە جیهادو كوشتاردا كردووە.

هەروەها لەلای (بنواسرائیل) لەوپلە بەرزەدابووە، كە (ابوبكری صدیق) ﷺ لەلای موسڵمانان هەیبووە.

بەڵام لە سەرچاوەكانی بەسەرهاتی (بنواسرائیل)دا، چەندین داستانی ئەفسانەی دروستكراو لەسەر (یوشعی كوڕی نون) گێڕراوەتەوە، بەتایبەتیش دەربارەی جەنگ‌و كوشتاریی لەگەڵ دوژمنانداو، چۆنیەتی فەتح كردنی شارەكانی فەڵەستین، وەك (ئەریحا)و (بیت المقدس). دیارە ئەوادستانە ئەفسانەیی یانە، هەموویان چەندین درۆو دەلەسەو شتی پووچەڵ‌و دروستكراون‌و، چەند كەسێكیش لە عەرەبەكان بڕوایان بەو درۆو دەلەسەو ئەفسانە ئیسرائیلیانە كردووەو، (یوشع)یان بە زوڵم‌و زەبرو زەنگ‌و وێرانكاری‌و توندوتیژی‌و تۆقاندن‌و شێواندن، خەتابار كردووە، هەروەها ڕقیان لێی بۆتەوەو سەرزەنشتیان كردووە. وەك دەشبینین‌و زانیومانە، (یوشع) لە هەموو ئەو وتانە بەری‌و بێ‌تاوانەو، لە هەموو ئەو پڕوپاگاندەو قسە هەڵبەستراوانەش پاك‌و تەمیزەو، بەندەیەكی چاكی خوداو، موجاهیدێكی دادپەروەرو بانگەوازكارێكی ڕێبازی خودا بووە.

"هەڵوێستەیەك لەگەڵ (نوف البکالی)دا"

پێشتر لە بڕگەیەکی سەرەتایی ئەم باسەدا وتەیەکی (ابن عباس)مان لە (سعیدی کوڕی جبر) لەبارەی (نوف البکالی)یەوە هێنایەوە کە (سعید) بە (ابن عباس)ی گوتبوو: " خودا بمکات بەفیدای تۆ، لە (کووفە) پیاوێکی چیرۆکزان هەیە ناوی (نوف البکالی)یەو وای ڕادەگەیەنێت گوایە (مووسا) ـ سلاوی لێ بێت ـ کە پێغەمبەری (بنو اسرائیل)ە، ئەو (مووسا)یەتی یە کە لەگەڵ (خدر)دا ئەو سەفەرەی کردووە). (ابن عباس)یش گوتبووی:- (ئەوە دوژمنی خودایەو درۆ دەکات) پاشان فەرموودەکەی پێغەمبەری لە (ابی ی کوڕی کعب)ەوە هێنابووەوە.

وادیارە ئەوەی پاڵی بە (نوف البکالی)یەوە ناوە بۆ ئەم وتەیە، دووهۆن، یەکەم: گوایە مەحاڵەو بەهیچ شێوەیەك نەشیاوە، کە (مووسا)ی پێغەمبەری خودا -سلاوی خودای لەسەر بێت- زانست لە (خدر)ەوە فێربێت. ئەمەش لە ڕادەو پلەی بەرزی (مووسا)دا نیە، سائیتر (خدر) بە پێغەمبەری دابنێین، یان بە پیاوچاکێك. بەیارمەتی خودا لە دواییدا وەڵامی ئەم گومانەش دەدەینەوە.

دووەم: ناوبراو ئەم وتەیەی لە دەقە ئیسرائیلیەکانەوە وەرگرتووە، هەر بەو دەقانەش فەرمایشتەکەی خودای تەفسیر کردووە.

بێگومان (نوف) خۆیشی پەیوەندییەکی بەهێزی بە (کعب الأخبار)ی زانای جوولەکەکانەوە هەبووە، چونکە ئەو (نوف)ی کوڕی (فضالەی بکالی) بووەو سەر بە بنەماڵەی (بنی بکال) لە هۆزی (حیمیەر)ی یەمەنەوە بووە. هەروەها کوڕی ژنەکەی (کعبی احبار)بووە[1]، واتە: (کعب) (زڕباب)ی بووە. نابێت ئەو ڕاستییەشمان

(١) بڕوانە (فتح الباري، ٨: ٤١٣).

لەبیرچێت کە (کعبی احبار) جوولەکەیەك بووە لە جوولەکەکانی (یەمەن)، پاشان لەسەردەمی خەلافەتی (عومەری کوڕی خطاب)دا ﷺ موسڵمان بووە.

زانایانی ئیسلام قسەوباسێکی فرەیان لەسەر (کعبی الاحبار)و لەسەر ڕادەی زانستو بەسەرهاتو هەواڵەکانی هەیەو کە لە دەقەکانی (ئیسرائیلیات)ەوەی وەرگرتوونو فەرمایشتی خودای پێ تەفسیر کردوون.. لەوانەشە (نوف البکالی) ئەم بیروڕایانەی لە مێردەکەی دایکییەوە واتە (کعب الاحبار)ەوە وەرگرتبێت، بۆیە نکۆڵیی کردووە لە (گەیشتنی (مووسا)ی پێغەمبەری خودا بە (خدر)سەلاوی لێ بێت) و، لەجیاتی ئەوە کەسێکی تر لە هۆزی (بنواسرائیل) کە گوایە ئەویش ناوی (مووسا) بووەو بەیاوەری (خدر) داناوە.

بێگومان ئەم هەڵوێستەی (نوف البکالی) لەوەوە سەرچاوەی گرتووە کە بە چەند بڕیارێکی نامۆی پێشترەوە تەماشای قورئانی کردووەو بەو بڕیارانەو بە چیرۆكو بەسەرهاتی پێشینەکانی نێو دەقە ئیسرایلییەکانەوە فەرمایشتی خودای لە قورئاندا پێ تەفسیر کردووە.. ئەمەش هەڵەیەکی نێو مەنهەجەکەیەتی‌و، لە ئەنجامیشدا هەر بۆ هەڵەو کەموکووڕی پەلی هاویشتووەو، بە هەڵەش تەفسیری کردووە. بەڵام بێگومان هاوەڵان (صحابە)ی پێغەمبەری خودا —خوا لێیان ڕازی بێ- سووربوون لەسەر پابەندیی بە مەنهەجی زانستیی پتەوەوە لە تێگەیشتنی قورئانو تەفسیرکردنی‌و، دەرهێنانی پەندو ئاماژەکانی‌و، گەیاندنیان بەم جۆرە بە قوتابییەکانیان، هەروەها هاوەڵانی بەتوندی دژی هەرکەسێك بوون لەوانەی کە سەرپێچییان لەم مەنهەجە دەکرد. ئەم ڕژدییەشیان لەسەر مەنهەجەکە لەو وتەیەی (ابن عباس) ڕەنگی داوەتەوە کە دەربارەی (نون البکالی) گوتبووی: (ئەوە دوژمنی خودایەو درۆ دەکات).

(ابن حجر) لە لێکدانەوەی وتەکەی (ابن عباس)دا گوتوویەتی: "وتەی (ابن عباس) کە لەبارەی (نوف البکالی)یەوە گوتبووی (درۆ دەکات)و، (دوژمنی

خودایە) ئەم دوو بڕگەیە لەوپەڕی سەرزەنشتو بەدرۆخستنەوەی وتەکەی کابرادان کە هیچ جێی بڕوا پێکردن نیە"[١].

خۆ (نوف) لەڕاستیدا درۆزن نەبوەو دوژمنێکی خوداش نەبووە، چونکە موسڵمانێکی ڕاستگۆو بەتەقواش بووە، بەڵام وتەکەی خۆی دەربارەی (مووسا)، کە گوایە (مووسا پێغەمبەر نەبووە لەگەڵ (خدر)دا) تەنها ئەم وتەیەی بووە، کە هەڵەیەکی لە (مەنهەجی مامەڵەی لەگەڵ قورئاندا) دەرخستووە، هەر بۆیەش (ابن عباس) بەتوندی سەرزەنشتی کردووەو وای وەسف کردووە، کە درۆزنو دوژمنی خودایە: (کذب عدو الله)..

"هاوڕێکەی (مووسا)ش (خدر) بووە"

ئەو بەندە چاکە (العبد الصالح)ەی خوداش، کە لەگەڵ (مووسا)دا بەڕێدا ڕۆشتوە (خدر) بووە. ئەم ناوەش لە قورئاندا نەهاتووە، هەرچەندە لە ناوو مەسەلە نادیارەکانی قورئانیشە، بەڵام لە فەرموودەی ڕاست (صحیح)دا ڕوونکراوەتەوە، پێغەمبەری خودا ﷺ ئەم ناوەی دەسنیشان کردووە.. وەك لەو فەرموودانەیدا، کە (بخاري و مسلم)و ئەوانی دی گێڕاویانەتەوە.

خۆ ئەگەر لە فەرموودەدا ناوی نەهاتبایە، ئەوا ئێمەش لە خۆمانەوە هەوڵی دیاری کردنیمان نەدەدا، بەڵکو هەر لە ڕیزی نادیارەکانی قورئاندا دەمانهێشتەوە.

بەڵام لە فەرموودەیەکدا هۆی ناونانی بە(خدر) دەستنیشان کراوە، فەرموودەکەش (بخاري) لە (ابو هريرە)وە ـ خودا لێی رازی بێت ـ و ئەویش لە پێغەمبەرەوە ﷺ گێڕاوێتیەوە، کە فەرموویەتی: ((**انما سمي الخضر، لانه جلس**

---

(١) بڕوانە فتح الباري، ٨: ٤١٣).

على فروة بيضاء فأذا تهتز من تحته خضراء))[1]، واته: " بۆیه به (خدر)، یان به (خضر) ناوبراوه چونکه لەسەر خورییەکی سپی دانیشتووەو لەژێر خۆیشیەوه وەك سەوزاییەك لەریوەتەوه). لەم فەرموودەیەدا وشەی خوری سپی (الفروة البیضاء) وەك عبدالرزاق له (مصنف)ەکەیدا دەربارەی گوتوویەتی: (قامیشی سپییه). بەلاّم (ابراهیم الحربی) لەبارەیەوه گوتوویەتی: (قامیشێکی وشکه). (ابن الاعرابی)یش لەبارەیەوه گوتوویەتی: (زەوییەکی سپی یه که هیچ ڕووەکێکی تێدا نیه)[2].

ئەوەی لەم فەرموودەیەوه بەدیار دەکەوێت ئەوەیه، ئەم دیاردەیەی، که له (خدر)وه بینراوەو بەهۆیەوه ئەو ناوەی لێنراوه، (موعجیزەیەکه) لەو موعجیزانەی خۆی، که (بەپێی وتەی یەکلاکراوەش دەلالەته لەسەر پێغەمبەرێتییەکەی). هەروەها ئەوەشی لێ بەدیاردەکەوێت، که لەسەر پارچه زەوییەکی وشك دانیشتووەو قامیش و گژوگیای وشکی لەژێردابووەو کاتێك لەسەریان دانیشتووه، ژیانیان تێکەوتۆتەوەو سەوز بونەتەوەو لەژێرخۆیدا لەریونەتەوه، واته گژوگیای سەوز لەسەر ئەو پارچه زەوییه ڕواوه، بۆیەش به (خدر) ناوبراوه، که ﴿بەزمانی عەرەبی (خضر)ه﴾و، ئەمەش له (خضرة)و (اخضرار)ەوه دەرهاوێژراوه، که ماناکانی (سەوزایی) و(سەوزبوون) دەگەیەنن. چەند شیکارو لێکدانەوەیەکی تریش لەسەرهۆی ناوبردنی به (خضر) هەیه، که ئێمه ئاوڕیان لێ نادەینەوه، چونکه لەڕێی فەرموودەیەکی ڕاست (صحیح)ەوه جێگیرو سەلمێنراو نیه، بۆیه تەنها دەست بەو فەرموودەیەی پێشووەوه دەگرین، له فەرموودەی (صحیح)یشدا ئەو مەسەلانه نیه، که له (ضعیف)و (موضوع)ەکاندا هەن.

---

(١) البخاري (٦٠) كتاب الانبياء و باب (٢٧) حديث الخضر مع موسى عليهما السلام، حديث رقم (٣٤٠٢).

(٢) بڕوانه (فتح الباري، ٦: ٤٣٣).

چەند لایەنێکی نەزانراو لە ژیانی (خدر) دا.

ئەی (خدر) کێیە؟ ئێمە هیچی لەبارەوە نالێین.. بێگومان قورئانی پیرۆزیش تەنها لەبۆتەی ئەو گەشتەی لەگەڵ (مووسا)دا بۆی باس کردووین، کە لە سوورەتی (کهف)دایە. فەرموودەی ڕاست (صحیح)ی پێغەمبەریش ﷺ تەنها بڕێکی کەمی خستۆتە سەر ئەو باسەی قورئان، کە لەو گەشتەی لەگەڵ (مووسادا) هێناویەتی. دەنا هەرباسو شیکارێکی دی لەمەڕ ژیانیو، ڕەچەڵەکیو، کاروباری ئەو گەشتەو دوای گەشتەکەش، هیچی وایان لە سەرچاوە ڕاستەکانەوە لەبارەوە نەهاتووە. ئێمەش هیچ شتێك لەبارەی ڕەگەزو ڕەچەڵەکیەوە نازانین، هەروەها هیچ شتێکیش دەربارەی سەرەتای ژیانیو منداڵیو لاوێتیی نازانین. هەروەك هیچ زانیاری یەکیشمان دەربارەی ئەو گەلەشەوە نیە، کە لەگەڵیاندا ژیاوە، پاشان ناشزانین، کە ئاخۆ لە هۆزی (بنو اسرائیل) بووە، یان لە هۆزێکی دی. دیارە ناوی ئەو شوێنو وڵاتەش نازانین، کە تێیدا نیشتەجێ بووە. ئەی ئاخۆ دوای ئەو گەشتەی لەگەڵ مووسادا چیی بەسەرهاتووە؟ هیچ شتێك لەمبارەیەشەوە نازانین..

خوداش هەر خۆی دەزانێت، کە دوای ئەوەی لە (مووسا) جیابۆتەوە بۆ کوێ ڕۆشتووەو، لە کوێدا نیشتەجێ بووەو، دوای ئەوەش چەندساڵ ژیاوەو، لەکوێ مردووەو، چۆن مردووەو، لە کوێش نێژراوە؟! هەموو ئەم پرسیارانەش هیچ وەڵامێکیان لەلای ئێمە نیە، چونکە لە سەرچاوە ڕاستو جێ متمانەکاندا دیاری نەکراون. ڕاستە کە هەواڵزانو چیرۆك ناسان، دەربارەی ئەم مەسەلانە دواونو هەوڵی ڕوون کردنەوەیان داوەو، بیروڕای جیاوازو لێکنەچووشیان لەسەر وەڵامەکانیان هەیە.

بەڵام لەئاست هەموو وتەو بیروڕاکانیاندا هەڵوێستە دەکەینو گومانیشیان لێ دەکەینو، وتەکانیان نالێینەوە، چونکە وتەو بیروڕاکانیان لەو سەرچاوە ناڕاستانەوە

وەرگرتـــووە، بەتایبـــەتیش لـــە دەقـــە ئیـــسرائیلییەکانو هـــەواڵو بەســـەرهاتە ئەفسانەییەکانی (بنو اسرائیل)ەوە.

بۆیە لێرەدا ئەوەندەی کە هاوەڵان (صحابە) لەم بارەیەوە پێی قایل بوون ئێمەش هەر بەوەندە قایل دەبینو ئـەو هێنـدە زانیارییانـەی کـە لـە قورئـانو سـوننەتەوە دەربـارەی هـاتوون بەسمانـەو، هـەوڵی ڕوون کردنـەوەی ئـەو لایەنـە نەزانراوانـەی بەسەرهاتی (خدر) نادەین.

"وتەی ڕاستترین، ئەوەیـە (خدر) پێغـەمبـەرە"

زانایـان هـاوڕا نـین لەسـەر حەقیقـەتی بەسـەرهاتی (خـدر)، کـە ئـاخۆ ئـەو پێغەمبەرێکی خودا، یان پیاو چاکێکی خودا بووە؟!

هەندێك زانا لەو بڕوایەدان، کـە پیاوچـاکێكو دەسـەڵاتدارێك بـووە، بێئـەوەی پێغەمبەر بووبێت. هەندێك کەس لە سۆفییەکانیش گوتوویانە گوایە نـاوبراو پیـاو چاکێکی خواناس بووەو، بە پڕوپاگاندەی خۆیشیان گوایـە خوانـاس لـە پێغەمبـەر باشترە، وەك یەکێك لەو سۆفیانەش لەمبارەیەوە گوتوویەتی:-

مقام النبـوة في برزخ فويق الرسول و دون الولي

لەم دێرە شعرەدا لای ئەوان پیاوچاكو خواناس (ولی) لـە بـەرزترین پلـە دایـەو پاشـان نێـرراوی هەواڵبـەری خـودا (نبّي)، کـە پـەیامی بـۆ نـەهاتووەو تـەنها پەیامەکانی پێش خۆی بەخەڵکی گەیاندووە، لە پلەیەکی خوارتردایەو، ئینجا هـەر بەڕای سۆفیەکان خۆیان، پێغەمبەر (رسول)یش لە نـزمترین پلـەی لای خوادایـە..

بەڕاستی خوداش زۆرزۆر بەرزو بالآترە لەوەی، کە ئەوان باسی دەکەن.. ﴿سُبْحَانَهُ وَتَعَالَىٰ عَمَّا يَقُولُونَ عُلُوًّا كَبِيرًا ﴿٤٣﴾ الإسراء﴾، بەلاّم کۆمـەڵی زانایـان تێکـرا لـە

زانایانی تەفسیرو زانایانی (اصول) و(فەرموودە)و مێژوونووسانیش وتەو ڕایان لەسەر ئەوەیە، کە (خدر) پێغەمبەر بووەو، دەڵێن "هیچ فەرموودەیەکی ڕاست (صحیح) نیە لەسەر ئەوەی، کە بە ڕاشکاوی بڕیاری لەسەر پێغەمبەرێتیی دابێت" بەڵام فەزای چیرۆکەکەی لەگەڵ —مووسا) لە قورئاندا، سرووش‌و ئاماژەی پێغەمبەرێتییەکەی دەگەیەنێت.

چەند بەڵگەیەك لەسەر پێغەمبەرێتیەکەی

ئەو بەڵگانەی کە لە ئایەتەکانی ئەم چیرۆکەوە لەسەر پێغەمبەرێتییەکەی (خدر) وەردەگیرێن ئەمانەن :-

١- ئایەتـــــــی ﴿ فَوَجَدَا عَبْدًا مِّنْ عِبَادِنَآ ءَاتَيْنَٰهُ رَحْمَةً مِّنْ عِندِنَا... ﴿٦٥﴾ الكهف﴾ ئەو ڕەحمەتەی لەم فەرمایشتەی خوادا باسکراوە، ڕەحمەتی پێغەمبەرایەتییەو، خودا بەوی بەخشیوە.. (خدر) خۆیشی جەختی لەسەر ئەو ڕەحمەتی پێغەمبەرێتییە کردووە، کە پێی بەخشراوە، ئەوەبوو لە مەسەلەی لێکدانەوەی کارەکاندا بە مووسای گوتووە: (کە ئەو کارانەی ئەو لە ڕەحمەتێکی خودای پەروەردگارتەوە بووە) ﴿رَحْمَةً مِّن رَّبِّكَ﴾ بەمانای هەرسێ کارەکەی خۆم بەڕەحمەتی خودای پەروەردگارتەوە کردوە، واتە هەرسێ کاری: (عەیبدارکردنی کەشتییەکە)و (کوشتنی منداڵە نوجەوانەکە)و (ڕاستکردنەوەی دیوارەکە).

٢- فەرمایشتی خودا ﴿وَعَلَّمْنَٰهُ مِن لَّدُنَّا عِلْمًا﴾ ئەوە دەگەیەنێت، کە خودا زانیاریی لەسەر چەند مەسەلەیەکی گرنگ پێگەیاندووەو، هەواڵی لەسەر چەند شتێکی نەزانراویش پێداوە. زانیاری لای خوداش، واتە (العلم اللدنی)ی نێو ئەم

ئایەتەش ئاماژەیە بۆ پێغەمبەرایەتییەکەی.. بەڵام بەپێی تێگەیشتنی هەندێك توندڕەوی سۆفی گوایە ئەوە زانستیی ناوەکییە لە ڕای ئیلهام وەرگرتنەوە.. ئەمەش ڕاست نیەو وانیە.

٣- وتەی مووساش کە بە خدری گوتبووی (ئایا ڕێم دەدەیت لەگەڵتا بڕۆم بۆ ئەوەی چەند زانیارییەك لەوانەی دەیزانیت فێریانم کەیت ﴿هَلْ أَتَّبِعُكَ عَلَىٰٓ أَن تُعَلِّمَنِ مِمَّا عُلِّمْتَ رُشْدًا﴾ جا ئەگەر (خدر) پێغەمبەر نەبوایە ئەوا مووسا داوای فێربوونی زانستی لێ نەدەکردو، بەم شێوازە پڕشکۆو ڕێزەوە لەگەڵیا نەدەدواو، ئەوتکایەشی لێ نەدەکردو، بەم ڕەنگەش خۆی تەسلیم نەدەکرد، ئەوەبوو ئەم ئاخاوتنەی نێوانیان هاتەکایەوە کە خودا لە قورئاندا باسی کردون، ﴿...هَلْ أَتَّبِعُكَ عَلَىٰٓ أَن تُعَلِّمَنِ مِمَّا عُلِّمْتَ رُشْدًا ﴿٦٦﴾ قَالَ إِنَّكَ لَن تَسْتَطِيعَ مَعِىَ صَبْرًا ﴿٦٧﴾ وَكَيْفَ تَصْبِرُ عَلَىٰ مَا لَمْ تُحِطْ بِهِۦ خُبْرًا ﴿٦٨﴾ قَالَ سَتَجِدُنِىٓ إِن شَآءَ ٱللَّهُ صَابِرًا وَلَآ أَعْصِى لَكَ أَمْرًا ﴿٦٩﴾ قَالَ فَإِنِ ٱتَّبَعْتَنِى فَلَا تَسْـَٔلْنِى عَن شَىْءٍ حَتَّىٰٓ أُحْدِثَ لَكَ مِنْهُ ذِكْرًا ﴿٧٠﴾ فَٱنطَلَقَا حَتَّىٰٓ إِذَا رَكِبَا فِى ٱلسَّفِينَةِ خَرَقَهَا ۖ قَالَ أَخَرَقْتَهَا لِتُغْرِقَ أَهْلَهَا لَقَدْ جِئْتَ شَيْـًٔا إِمْرًا ﴿٧١﴾ الكهف﴾.

٤- ئەگەر (خدر) پێغەمبەر نەبوایە ئەوا پارێزراو (معصوم) نەدەبوو..ئەمەش مانای وایە لەوانەیە هەڵە لە هەندێك ڕەفتاریدا بوایە، ئیدی چۆن پێغەمبەرێکی پارێزراو شوێنی دەکەوتو زانیاریی لێوە فێردەبوو، خۆ ئەگەر لە کردارێکیش بەهەڵەدا چووایە، ئەوا چۆن پێغەمبەرە پارێزراوە، کەواتە- مووسا- دەیکردە پێشەنگو مامۆستا بۆخۆی؟ چونکە کاتێك (مووسا) شوێنی کەوتووەو زانیاریی لێ وەرگرتووەو گوێڕایەڵیی کردوە، ئەوە بەڵگەبووە لەسەر عیصمەتو پارێزراویی (خدر) لە کردارەکانیدا، تەنها پێغەمبەرانیش ئەم خەسڵەتی پارێزراویی و عیمصمەتەیان هەبووە.

٥- بـوێریی (خـدر) لـە کوشـتنی کـوڕە نەوجەوانەکـەدا بەڵگەیەکـە لەسـەر پێغەمبەرێتییەکەی، چونکە کوشتنی کەسێك تەنها بەحەق شیاوە، خـۆ ئەگـەر پێغەمبەرێك نەبوایە ئەوا بە کوفرو بێباوەڕیی کوڕەکەی نەدەزانی، بەتایبـەتیش کە (مووسا)ی پێغەمبەری لەگەڵدایـەو مووسـاش تـا ئەوکاتـە بـە بێبـاوەڕیی کوڕەکەی نەزانیبوو، پاشن (خدر) پاساوی کوشتنی کوڕەکەی بەوە بۆ (مووسـا) لێکداوەتەوە کە لەبـەر حاڵـەتی کافربوونەکـەی کوشـتوویەتی، ئـەم پاسـاوەش دەلالەتو بەڵگەیەکی ترە لەسەرەوەی کە خودا هەواڵی کـافربوونی ئـەو کـوڕەو فەرمانی کوشتنیشی پێ داوە.

٦- وتەی (خدر) بە مووسا (سـڵاویان لـێ بێـت) دوای تەفـسیرکردنی کارەکـانی: ﴿وَمَا فَعَلْتُهُۥ عَنْ أَمْرِى﴾ بەمانای (ئەم کارە سەختانەم لەخۆمەوە نەکردووەو، بـە فەرمانی شەخصیو تایبەتی خۆم نەبوە، بەڵکو خودای پاكو بێخەوش فەرمانی پێکردوون، دیارە ئەم فەرمانە خوداییەش لەڕێی سرووش (وحی)یەوە بووە.

٧- خودا گلەیی لە مووسا کردووە لەسەر ئەوەی گوتبووی (مـن زانـاترین کەسـم) بۆیەش خودا پێی فەرمووە (عەبدێکی خۆم کە لەناوچەی پێك گەیشتنی هەردوو دەریاکە دایە لەتۆ زاناترە). کەواتە (خدر) لەو مەسەلانەدا لە (مووسا) زاناترەو ناشـێت کـە ئـەو تـەنها خواناسـێك بوویێـتو دیـارە هـەرگیز خواناسـان لـە پێغەمبەران زاناتر نین.

٨- وتەی (خدر) بە (مووسا) کە پێی گوتووە: (من زانـستم لـە خـوداوە پـێدراوە ئەوەی کە خودا فێری کردووم، تۆ نایزانیـت، دیـارە تـۆش زانـست لـە خـوداوە پێدراوەو، ئـەوەی کـە خـودا فێـری کردوویـت مـن نـایزانم)[1] ئەمـەش هـەر بەڵگەیەکە لەسەر پێغەمبەرێتیی (خدر).

---

(١) بۆ ئەم بەڵگانە بڕوانە کتێبی (البداية والنهاية)ی (ابن کثیر)، ١: ص٢٨.

"ئەو کەسەی نکوڵی لە پێغەمبەرێتیی (خدر) بکات، کافر نیە"

کاتێك تەماشای بەڵگەکانی زانایان لەسەر پێغەمبەرێتی (خدر) دەکەین، دەبینین چەند بەڵگەیەکی کۆششکاریی (اجتهادی)ن، نەك لە دەقە شەرعییەکەی قورئانەوە، واتە قورئانی پیرۆز بەڕوونی ئاماژەی بۆ پێغەمبەرێتیی (خدر) نەکردووەو بەڕاشکاویی دەقێکی لەسەر نەهێناوە، ئەمەش مانای ئەوەنیە، کە بەڵگەکانی پێشوو ناڕاستن، بەڵکو قورئان تەنها ئاماژەی پیدەکات و سرووشی لەسەر دەدات. بەڵام لەبەرئەوەی ئەوبەڵگانەی، کە دەربارەی پێغەمبەرێتییەکەین چەند بەڵگەیەکی کۆششکاری و بۆ چوونکاریین، هەربۆیەش ڕای تێکڕایی زانایانی لەسەرنیەو، هەموو زانایان یەکدەنگ و تەبا نیین لەسەری، بەڵکو ئەوە جێی کۆششکاریین، جاهەتا جیاوازیی بیروڕاش لەم مەسەلەیەدا هەبێت (کە مەسەلەیەکی بۆ چوونکاریی کۆششکارییە، لەبەرئەوە هەرکەسێك نکوڵی لە پێغەمبەرێتیی (خدر) بکات، بە کافرو بێباوەڕ دانانرێت، بەڵکو تەنها پێچەوانەی کۆمەڵ و جمهوری زانایان دەبێت، لەوانەشە وتەی ئەو ڕاست بێت:-

ئەمەش پێچەوانەی ئەوکەسەیە، کە نکوڵی لە پێغەمبەرایەتی پێغەمبەرێکی خودا دەکات لەوانەی، کە بە دەقی قورئان، یان فەرموودە پێغەمبەرایەتییەکەی سەلمێنراوەو، کە بێگومان ئەوکەسەی نکوڵی لە پێغەمبەرێتییەکەی بکات، کافر دەبێت، وەك ئەو کەسەی، کە نکوڵی لە پێغەمبەرێتی (ئیلیاس)، یان (یونس)، یان (سلیمان) بکات سڵاوی خودایان لێ بێت.

"مشت ومڕی ئەوانەی گوتوویانە گوایە (خدر) تائەمڕۆ لەژیان دایە"

هەندێك كەس لە موسڵمانان ڕایان وایە، كە گوایە (خدر) زیندووەو لەو (كـانیی ژیان) (عین الحیـاة)ە ئاوی خواردۆتەوە، كە هەركەسێك لێی بخواتەوە نامرێت، تەنها لە كاتی نزیك بوونەوەی (قیامەت) دانەبێت، هەروەها ڕایان وایە گوایە (خدر) بـە پێغەمبەری ئیسلام محمد ﷺ گەیشتووەو، تا ئـەمڕۆش هـەر زینـدووەو تـا كـاتی هاتنی قیامەت بە زیندوویّتی دەمێنێتەوە. بۆ سەلماندنی ئەم ڕایەشـیان، چـەندەها ڕیوایەتو بەسەرهاتو قسەو قسەلۆكو ئەفسانە وشتی پووچەڵیان داتاشیوەو، وای لەقەڵەم دەدەن گوایە، بە پێغەمبەری خودا محمد ﷺ گەیشتووەو دیداری كـردووە، هەروەها بەشداری (ابـوبكر)و (عمـر)و (علـی)و (عمـری كـوڕی عبـدالعزیز)یـش گەیـشتووەو، چـاوی كـەوتووە بـەزۆر كەسـی تـریش لـە زاهیـدانو عابیـدانو سۆفییەیەكان، پاشان گوایـە بەهـەموو سـاراو چـۆڵەوانیو جێگەیـەكی چـۆڵكراو دەگـەڕێتو، خـۆی پیـشانی چـەند كەسـێكی خوانـاس دەداتو زانیارییـان پـێ دەگەیەنێتو خۆراكیان پێ دەداتو قسەشیان لەگەڵ دەكات.. لەنێو خەڵكیدا زیاتر سۆفییەكان ئەم قسەوقسەلۆكو ئەفسانەو بەسەرهاتە ناڕاستانە دەربـارەی (لـەژیان دابوونی خدر) دەگێڕنەوە. لـەو زانایـەش، كـە گوتبوویـان گوایـە (خـدر) لـەدوای پێغەمبەری خوداوە ﷺ هەر لە ژیـان دابـووە " ئیمـامی (نـووی) و ئیمـام (ابـن الصلاح)و (سیهیلي)و چەند كەسێكی تریان بوون".

ئیمامی(نووي) لەم بارەیەوە گوتوویەتی : (زۆربەی زانایان گوتوویانە: (خدر) لە نێو مان دادەژی، ئەمەش بەڕای سۆفیەكان، كە هەموویان تەباو یەكڕان لەسەر ئەم وتەیە. هەروەها بەڕای چاكە خوازانو زانیاران، بەسەرهاتەكانیئەوان، كە دەربارەی دیتنی (خدر)و لەگەڵیان دانیشتنو وەرگرتنی زانیاریی لێوەیو، پرسیار لێكردنـیو

وەلاٌمدانەوەی‌و، بوون‌و وجودیی لەشوێنە پیرۆزەکان‌و جێگەکانی چاکەکردندا، زۆرترن لەوەی بژمێردرێن‌و، بەناو بانگترن لەوەی باس بکرێن) هەر لەم بارەیەوە (شێخ ابو عَمرو بن الصلاح) لەفەتواکانیدا گوتوویەتی: (خدر لەلای کۆمەڵێ زانایان‌و پیاوچاکان‌و خەڵکی عەوامیان زیندووە، بەلاٌم هەندێك لەزانایانی فەرموودە نکوولّی لەم حالّەتەدەکەن))[1].

بەلاٌم هیچ دانەیەکیان بەڕاست (صحیح)یەکلانەبۆتەوە، چونکە هەموو ئەو گێڕانەوەو ڕیوایەتانە لەنێوان لاوازو دانراو (ضعیف وموضوع)دان‌و هیچ یەکێکیشیان نەگەشتۆتە پلەی ڕاست (صحیح).

هەربۆیەش (ابن حجر) لە (ابو الخطابی کوڕی دحیە)وە، وەلاٌمێکی ناوبراو واتە (ابو الخطابي) لەدژی (سهیلی) هێناوە کەڕێی لەسەر ژیانی (خدر)ە لەدوای ناردنی دوایین پێغەمبەرەیشەوە کە (ابو الخطاب) لەبەرامبەر وتەکەی (سهیلی)دا گوتوویەتی.. (ئەو ڕێگایانەی (سهیلی) ئاماژەی بۆ کردوون، هیچیان ڕاست نیین‌و دیداری (خدر) لەگەڵ هیچ پێغەمبەرێکی تردا نەسەلمێنراوە، تەنها لەگەڵ (مووسا)دا نەبێت کەخودا بەسەرهاتەکەیانی لەقورئان داگێڕاوەتەوە.

هەروەها هەموو ئەو وتەو بیروڕایانەی لەسەر لەژیان دابوونی (خدر) گێڕراونەتەوە بەتێکرای بڕیاری زانایانی (نەقلّ) ڕاست‌و دروست نین، چونکە هەرکەسێك کە هەواڵێکی لەو بارەیەوە گێڕابێتەوە هۆیەکەی دیاریی نەکردووە، سائیتر لەبەر ئەوەی نەیزانیوە، یان لەبەر ئەوەی لای زانایانی فەرموودە ڕۆشن بووە ئەو ڕیوایات‌و بەسەرهاتانەش کە لەلایەن شێخەکانەوە هاتوون لە دەرووی پێ سەرسام بوونەوەیە، دەناچۆن کەسێکی ژیرو عاقڵ بۆی دەشێت کەسێکی نەناساراو ببینێت وپێی بلّێت (من فلان کەسم)و ئیدی خێرا بڕوای پێ بکات)[2].

---

(١) تهذيب الاسماء والغات ١: ١٧٦-١٧٧

(٢) الزهر النضر في نبأ الخضر للامام ابن حجر العسقلاني، ضمن مجموعة الرسائل المنيرية:(٢: ٣٠٢).

ئیمام (ابن كثير)یش لەکتێبی مێژووەکەیدا، دوای ئەوەی چەند ڕیوایەتو قسەو قسەلۆکێکی لەسەر ژیانی(خدر) هێناوەتەوە، گوتوویەتی: (هەموو ئەو ڕیوایاتو وتەو بەسەرهاتانە لەو کەسانەوە هاتوون، کە کردوویانەتە پاڵپشت بۆ وتەو ڕاکانیان لەمەڕ لەژیاندا بوونی (خدر)، هەمووشیان لە فەرموودەکانی پلەی (مرضوع)ن، کە زۆر لاوازن وهیچ بەڵگەو پاساوێکیان لە دیندا بۆ هیچ مەسەلەیەك لێ دەرناهاوێژرێت. زۆربەی حیکایەتو بەسەرهاتەکانیش لە (اسناد)ێکی لاوازەوەن، بەڵام دەشێت بەپوختی بەو جۆرە (صحیح)ەش دابنرێن، کە لە کەسانی متمانە پێنەدراویشەوە گێڕرانیەوە، سائیتر ئەو کەسانە لە هاوەڵان بن، یان لە دوای هاوەڵانو کەسانی دی، ئەمەش ئەگەری هەڵەی تێدایە).

پاشان (ابن كثير) گوتوویەتی: "شیخ (ابو الفرج بن الجوزي) ـ خوا لێی خۆشبێت ـ لە کتێبەکەیدا (عجالة المنتظر في شرح حالەت الخضر) بەرپەرچی ئەو جۆرە فەرموودانەی داوەتەوە، کە لە پلەی (موضوع) دانو وای ڕوون کردوونەوە، کە لە دەسهەڵبەستەکان (موضوعات) بن، هەروەها لە ئاسەواری هاوەڵانو شوێنکەوتوان (تابعين)ی دوای ئەوانی داناون، بۆیەش لاوازیی پاڵپشتەکان (ضعف اسانيد)یانی بەدەسنیشانکردنی حاڵەتو نەزانینی خاوەنەکانیشیانەوە ڕوون کردۆتەوە. لەمەشدا کارێکی جوانو بەپێزی ئەنجام داوەو ڕەخنەی چاکیشی لێیان گرتووە"[1].

---

(١) (تهذيب الاسماء واللغات (١٧٦-١٧٧).

ڕای ڕاستتر: مردنی خدرە پێش هاتنی پێغەمبەر ﷺ

زانایانی لێکۆڵیار ڕایان وایە، کە (خدر) ماوەی تەمەنی خۆی لەژیان دابەسەر بردووەو، پێش ڕەوانەکردنی پێغەمبەری خوا محمد ﷺ کۆچی دوایی کردووە.. لەو بڕوایەش دان، کە ماوەی ژیانی کەس نازانێت چەندە، تەنها خودا خۆی دەیزانێت.. هەر تەنها خوداش وەختی مردنیو چۆنیەتی مردنەکەیو شوێنەکەی دەزانێت.. بۆیەش هیچ کەسێك ئەم زانیاری یانەی لانیە، چونکە هیچ فەرموودەیکی ڕاست (صحیح)) لەوبارەیەوە نیە. هەروەها زانایانی لێکۆڵیار وتەکانی ئەوکەسانەیان ڕەت کردۆتەوە کە بەبێ لێکۆڵینەوەو ساغ کردنەوە دەربارەی (زۆرییو درێژخایەنی ژیانی خدر)و (بەردەوامی لەژیاندا تا هاتنی قیامەت)، دواون، چونکە هیچ بەڵگەیەکی ڕاستو پەسەندکراویان لەوبارەیەوە نیە.

ئەو زانایانەش کە وتەو بیروڕایان لەسەر ئەوەیە، کەوا (خدر) پێش ڕەوانەکردنی پێغەمبەر ﷺ مردوە، وەك (بخاری)و (ابراهیم الحربی)و (ابن الجوزی)و (ابن كثیر).

هەروەها (ابن حجری عسقلانی)یش لە کتێبەکەیدا(الزهر النضر في نبأ الخضر)دا مەیلی بەلای ئەم ڕایەدا هەیە. هەموو ئەم زانایانە چەند بەڵگەیەکیان لەسەر ئەو ڕایەیان هێناوەتەوە. بۆ نموونە (امام ابن كثیر) لە (البدایة والنهایة)دا پوختەی بەڵگەکانی دیاری کردووە، لەو بەڵگانەش، کە دەربارەی مردنی (خدرن- لەپێش هاتنی پێغەمبەردا- ﷺ):-

١- فەرمایشتی خودا: ﴿ وَمَا جَعَلْنَا لِبَشَرٍ مِّن قَبْلِكَ ٱلْخُلْدَ أَفَإِيْن مِّتَّ فَهُمُ ٱلْخَٰلِدُونَ ﴿٣٤﴾ الأنبياء﴾.. واتە: " ئێمە ژیانی نەمرییمان پێش تۆ بەهیچ کەسێك نەداوە، ئایا ئەگەر تۆ بمریت ئەوان بەنەمریی دەمێننەوە (لەکاتێکدا

چاوەڕوانی مردنی تۆن)"، واته کافران هەمیشه بەتەمای نـەمانی پێغەمبـەری خودا بوونو وایان دەزانی خۆیان نامرن. کـەوابوو ئـەم ئایەتـه بڕیـاری خودایـه لەسەر ئەوەی کەهیچ کەسێك لەسەر زەوی بە نەمریی نامێنێتـەوە (خـدر)یـش لەو کۆمەڵه مرۆڤانەیه که هەردەبێت بمرن. بۆیه ئەویش لەچـوار چێوەی واتـاو چەمکی ئایەتەکەدایەو، هیچ فەرموودەیەکی ڕاست (صـحیح)یـش لەئارادانیـه که (خدر)ی بەتایبەتی له مردن جیا کردبێتەوەو بڕیـاری لەسـەر نـەمر بـوونی لەدنیادا دابێت.

٢- فەرمایشتی خودا: ﴿وَإِذْ أَخَذَ ٱللَّهُ مِيثَـٰقَ ٱلنَّبِيِّـۧنَ لَمَآ ءَاتَيْتُكُم مِّن كِتَـٰبٍ وَحِكْمَةٍ ثُمَّ جَآءَكُمْ رَسُولٌ مُّصَدِّقٌ لِّمَا مَعَكُمْ لَتُؤْمِنُنَّ بِهِۦ وَلَتَنصُرُنَّهُۥ ۚ قَالَ ءَأَقْرَرْتُمْ وَأَخَذْتُمْ عَلَىٰ ذَٰلِكُمْ إِصْرِى ۖ قَالُوٓا۟ أَقْرَرْنَا ۚ قَالَ فَٱشْهَدُوا۟ وَأَنَا۠ مَعَكُم مِّنَ ٱلشَّـٰهِدِينَ ﴿٨١﴾ آل عمران﴾.. واته:" ئەوە بەیاد بێننەوە کاتێك خـودا پـەیمانی له پێغەمبەران وەرگرت لەسەر ئەوەی که زانـستو کتێبـی خـوداو حیکمـەتمان پێگەیاندنو، لەدواییدا که پێغەمبەرێکی بڕواپێکارو بەڕاست دانـەری زانـستو کتێبەکانتان هات، دەبێت باوەڕی پێبێننو ویاریدەدەرو سەرخەری بـن، ئینجـا پێیانی فەرموو: (ئایا بڕواتـان بـەوە هەیـەو بڕیارتـان لەسـەر جێبـەجێکردنی ئەوپەیمانو بڕوا پێ هێنراوەتان داوە، ئەوانیش گوتیـان: بـەڵێ بـڕواو بڕیارمـان لەسەری داوە، ئیدی خوداش پێی فەرموون: دەی ئیتر ئێوە لەسـەر ئـەم بڕیـارو پەیمانه شاهیدبنو منیش لەگەڵ ئێوەدا ئاگادارو شاهیدی ئەم حاڵەتەم).

(ابـن عبـاس) لـەبارەی مانـای ئـەم ئایەتـەوە گوتوویـەتی: (خـودا هـەر پێغەمبەرێکی ناردبێت، پەیمانیشی لـێ وەرگرتـووە لەسـەر ئـەوەی لەکاتێکـدا ئەگەر (محمد)ی بە پێغەمبەر ناردو ئەویش لەژیان دابوو ئەوا دەبێت باوەڕی پـێ بێنێتو یارمەتی بداتو سەرخەری بێتو، پاشان ئـەو پەیمانـه لەنەتەوەکەشـی

وەربگرێت کەوا لەماوەی ژیانی ئەواندا خوا محمد ﷺ بە پێغەمبەر بنێرێـت بـۆ لایان، دەبێت باوەڕی پێ بێنن‌و یاریدەدەرو سەرخەری بن.

جا خدریش (سائیتر ئەگەر پێغەمبەرێك یان پیاوچاکێکی خوداش بووبێـت) لـە هەر دوو حالەتەکەدا ئەوەی لێ خـوازراوە بـاوەڕ بـە پێغەمبـەری خـوا محمـد ﷺ بهێنرێت‌و جا ئایا ئەمــە لـە واقیعـدا ڕووی داوە کـە کاتێـك خـودا (محمـد)ی بـە پێغەمبەر بۆ لای خەڵکی ناردووە، (خدر) لـەژیان دابووبێـت‌و موسـڵمان بووبێـت لەسەر دەستی پێغەمبەرو بەیعەتی پێ دابێت‌و پەیڕەویی پەیامەکەی کردبێت؟!

٣- جامادام ڕێی ڕاستتر هەر ئەوەبێت کەوا (خدر) پێغەمبەر بـووە، ئـەوا ئەگـەر لەسەردەمی پێغەمبەری خودا محمد ﷺ لەژیاندا بوایە جوانترین ئاکـاری ئـەوە دەبوو کە بهاتایە بۆ لای پێغەمبەر ﷺ ولەگەڵی دابوایە، بـەڵام وای نـەکردووە چونکە لەو سەردەمەدا (خدر) مردوویەکی ژێر خاك بووە.

٤- بەتاکە فەرموودەیەکی (صحیح)یش گەیشتنی (خدر) بەپێغەمبەری خـودا ﷺ باسنەکراوە، هەروەها نەنوێژکردنی لەدوایەوەو نەجیهاد لەگەڵیدا لە جەنگەکاندا، خۆ ئەگەر (خدر) زیندووبوایە هەموو ئەو کارانەی لەگەڵدا ئەنجام دەدا.

٥- بێگومان پێغەمبەر ﷺ لەسەرەتای جەنگی (بەدر)دا لەخودا پاڕایـەوەو داوای لێکرد کە موسڵمانان سەربخات، ئەوەبوو ڕووی کردە خوداو فەرمووی: (خودایـە ئەگەر ئەم کۆمەڵە موسڵمانە لەم جەنگەدا لـەنێو بـەریت، ئـەوا لەسـەر زەوی ناپەرسترێیت) لەگەڵ ئـەو کۆمەڵـە موسـڵمانەش دا کەسـانی وەك (ابـوبکر)و (عمر)و باشترینی هاوەڵان هەموو، هەروەها فریشتەی خودا (جبریل)و باشترینی فریشتەکانی تری خودایان لەگەڵ دابوو، جائەگەر (خدر)یش زیندوو بوایـە ئـەوا لەگەڵ ئەو کۆمەڵە کەسەدا دەبووو بەرزترین پلەو پایەی لەنێویان دا دەبوو.

٦- لەوانەیە هەندێك کەس پڕوپاگاندەی ئەوە بکات گوایە "(خدر) لەو جێگایانەدا لەگەڵ پێغەمبەری خوادا بووە ﷺ، بەڵام هیچ کەسێك لە خەڵکی نەدیـدوە"..

بێگومان ئەم پڕوپاگاندەیەش پووچەڵو ناپەسەندە، چونکە لەبۆتەی ئەندێشەو خەیاڵکاریو ئیددیعاکردنەوەیە، سەلماندنیشی ئاتاجی بە بەڵگەی ڕاستو دروست هەیە.

٧- حیکمەت لەخۆ حەشاردانی (خدر)و ڕۆشتنی بۆ چیاکانو بۆ نێو ئەشکەوتو پەناگەو دەشتەکان چیە؟ ئەی بۆچی لەگەڵ خەڵکیدا ناژیو، بۆچی نوێژەکانی بە جەماعەت لەگەڵیاندا ناکات؟ ئایا ئەم جۆرە ڕەفتارانە لە پێغەمبەرێکی بەڕێز دەوەشێتەوە؟.

٨- گەر (خدر) زیندووبوایە داوای ئەوەی لێدەکرا کە زانست بڵاوکاتەوەو خەڵکی فێرکاتو، فەرموودەکانی پێغەمبەری خودایان ﷺ پێبگەیەنێتو ڕاست (صحیح)ەکانی لە لاواز(ضعیف)ەکانیو چاکەکانی لە خراپە هەڵبەستراوەکانی جیا بکردایەتەوە.. هەروەها ئەوەشی لێ دەخوازرا کە فەرمان بەچاکەو ڕێگیری لە خراپە بکات. ئەمەش ئەنجام نەدراوە (چونکە لەژیان دا نیە).

٩- (مسلم) لە (عبدالله)ی کوڕی (عمر)ەوە (خوایان لێ رازی بێت) ئەوەیان گێڕاوەتەوە کە شەوێکیان نوێژی (عیشا)یان لەدوای پێغەمبەری خوداوە ﷺ کردوەو (ئەوەش لەکۆتایی یەکانی ژیانی پێغەمبەر دابووە) جا کاتێک پێغەمبەر ﷺ نوێژەکەی تەواوکردووەو سەلامی داوەتەوە، فەرموویەتی: **((أرايتكم ليلتكم هذه فأن على راس كل مائة سنة منها لايبقى ممن هو على ظهر الارض احد))**.. واتە: "ئەرێ ئێوە دیتان ئەم شەوەتان چۆن بەسەردا ڕادەبوورێت. بێگومان هەر لەدوای سەری سەدساڵێك ئەم خەڵکەی ئێستا لەژیان دایە کەسیان لەسەر ڕووی زەوی نامێنن".. (ابن عمر) واتە کورەکەی عومەر (عبدالله) یەو، فەرموودەکەی لێ بیستراوە، گوتوویەتی: (خەڵکی لەترسان بەهەڵە لەم فەرموودەیەی پێغەمبەر تێگەیشتن، ئەوەبوو وەها لەبارەیەوە دەدوان کە گوایە دوای سەد ساڵ هیچ کەسێك لەسەر زەوی نامێنت،

بەڵام لەڕاستیدا پێغەمبەر ﷺ مەبەستی لەوەبوو کە دوای سەد ساڵ، یان دوای هەر سەدساڵێك کە هەرکەسێك لەوژیانـەدا بێـتو بیربکاتـەوە، دوای سەدسـاڵ لەوکاتی بیرکردنەوەیەی خـۆی هـیچ کەسـێك بەخۆیـشیەوە دوای (سـەد سـاڵ) بەلایەنی زۆرییەوە لەو کۆمەڵگەیەدا لەژیاندا نامێننو خەڵکی ترو نەوەکانی تر لەدوای ئەوان لەژیان دا دەبن، هەربۆیەش پێغەمبەر ﷺ له فەرموودەکەدا کـە فەرمووبووی (هیچ کەسێك لەوانەی ئەمڕۆ لەژیان دان دوای سەد سـاڵ کەسـیان لەژیاندا نامێنن)[1]. مەبەستی ئەوەیە کە دەبێت ئەو سەدساڵە بەسەر بـچێتو خەڵکی تر بێنە دنیاوە.

هەروەها (مسلم)یش لە (جابری کوڕی عبدالله وە) ــ خوایـان لێ ڕازی بێـت ـ گێڕاوێتیەوە کە (جابر) گوتوویەتی: (گوێم لە پێغەمبەری خوا بووﷺ کە مانگێك پێش کۆچی دوایی دەیفەموو: ((**تسألوني عن الساعة؟ وانما علمها عندالله، واقسم بالله ما على الأرض من نفس منفوسة تأتي عليها مائة سنة**))[2].. واتە: "ئـەرێ ئێوە دەربارەی قیامەت پرسیارم لێ دەکەن، لەکاتێکدا زانیاریو وەڵامەکـەی هـەر لەلای خودایە، سوێند بێـت بـەخودا دوای تێپـەربوونی سەدسـاڵ هـیچ کەسـێکی لەدایکبووی نێو ئەم ژیانەی ئەمڕۆمان لەم دنیایەدا نامێنێت" واتە خەڵکانی تر لە دایك دەبن.

جا ئەگەر دەربارەی (خدر)یش وابڵێین گوایە تاکـاتی ڕەوانـەکردنی پێغەمبـەری خودا ﷺ ژیابێتو (کە ئەم وتەیەش ڕاستی نیە) ئەوا هەردەبوو دوای سەد سـاڵێك لە مێژووی درکاندنی ئەم فەرموودەیە بمردایە..

ئیدی لەدوای هەموو ئەم بەڵگانە دان بەوەدا دەنێین کە (خدر) ئێستا لەژیانـدا نیەو، بەڵکو زەمـەنێك پێش ڕەوانەکردنی پێغەمبەر ﷺ کە خـودا خـۆی دەزانێـت

---

(١) مسلم (٤٤) كتاب فضائل الصحابة (٥٣ باب قوله (٣) حديث رقم (٢٥٣٧).

(٢) مسلم – نفسى الكتاب والباب –حديث رقم (٢٥٣٨)

کەی بووە، مردووە. هەربۆیەش لەڕای ئەم بەڵگانەوە داواکارین هەموو ئەو قسەو باس‌و بەسەرهات‌و وتەو بیروڕایانەی دەربارەی (نەمریی خدر) گێراونەتەوەو کە چەندین ئەفسانەو وتەی پووچەڵ‌و ناهەق دەدەنە پاڵ(خدر)و هیچ بارێکی ڕاستەقینەشیان نیە، هەموو بەلاوەنرێن‌و پشتیان پێ نەبەسترێت.

"مەسەلەی زانستە خودایی یەکە (العلم اللدني)"

قورئانی پیرۆز لە مەسەلەی زانستەکانی (خدر)دا ئاماژەی بۆ ئەو لایەنە کردووە کەوا لە خوداوەیەو، خودا لەلایەن خۆیەوە ئەو زانیارییەی پێداوە، وەك فەرموویەتی: ﴿ءَاتَيْنَٰهُ رَحْمَةً مِّنْ عِندِنَا وَعَلَّمْنَٰهُ مِن لَّدُنَّا عِلْمًا﴾، واتە: (خدر بەندەیەکمان بوو کە لە ڕەحمەتی تایبەتیی خۆمان پێ‌بەخشیبوو زانست‌و زانیاریی تایبەتیشمان لەلایەن خۆمانەوە بەئیلهام پێ بەخشیبوو).

دیارە ئەم زانستەش کەخودا بە(خدر)ی دابوو، (مووسا) ـ سڵاوی لێ بێت ـ نەیدەزانی، هەر بۆیەش هاتبوو بۆلای تاکو ئەو زانیارییانەی لێوە فێر بێت کە خۆی نەیدەزانیین کەچی هەندێك زانای موسڵمان لەبەردەم ڕستەی ﴿وَعَلَّمْنَٰهُ مِن لَّدُنَّا عِلْمًا﴾دا هەڵوێستەیەکیان کردووەو مەسەلەی زانستی خودایی (العلم اللدنی)یان لێوە دەرهێناوەو کردوویانەتە بەڵگە بۆ چەند شتێکی سەیرو سەمەرەو، کردووشیانەتە ناونیشانێك بۆچەند وتەیەکی پووچەڵ‌و ناڕاست لەم ڕووەوە زیاتر سوفییەکان ئەم ڕستەیەی نێو ئایەتەکەیان کردۆتە بەڵگەیەك بۆ جیاکردنەوەی (زانستی شەرعی) لەزانستی خودایی‌و جیاکردنەوەی ڕواڵەت (ظاهر) لە ناواخن (باطن)و جیاکردنەوەی (شەریعەتیش لە (حەقیقەت): ئیمامی (ئالووسی) گوتوویەتی: (لەلای ئەوان واتە لای —سۆفییەکان- ڕێسایەکی بنەڕەتی بۆ سەلماندنی

زانستی خودایی هەیەو، بەڵام بەم هۆیەوە نـاوی (زانـستی حەقیقـەت) و(زانـستی ناواخن)ی لەسەر بڵاوبۆتەوە)[1] کە له عەرەبیدا به (علم الحقيقة) و (العلم البـاطن) ناوبراون.

تەفسیرکارانی سۆفی وتەی سەیرو سەمەرەیان دەربارەی زانستی خـودایی (العلـم اللدني) گوتووەو حەقیقه تیان له شەریعەتو ڕواڵەتیان له نـاواخن جیاکردۆتـەوەو، له تەفسیرکردنی ئـەم ئایەتانـەو هاوشـێوەکانی تریانـدا چـەندین شـتی هەڵـەو دژ بەیەکیان تێکەڵو پێکەڵ کردووە.

"بڕگـەیەك له تەفسـیری (مهـایمی)"

(علی‌ی کوڕی ابراهيمی المهايمی) خـاوەنی تەفـسیری (تبـصير الـرحمنو تیـسیر المنان) یەکێکه لەو تەفسیرکارە سۆفییانەی، کە ئەم ئایەتەو ئایەتـه هاوشـێوەکانی تری بەپێی ڕێبازە سۆفییگەرییەکەی خۆیان لێك داوەتـەوە، لێـرەدا بڕگەیـەك لـەو تەفسیرەی دەخەینەڕوو،کەلەم باریەوە گوتوویەتی:

" فوجدا عبدا: مووساو یاوەرەکەی بەندەیەکیان بینی، کە هـەرگیز حەقیقـەتی ئەوپەڕی کەماڵو تەواوێتیی نازانرێن، چونکە (من عبادنا) لەو بەندانـەی ئێمەیـە، کە دیاردەکانی گەورەییمان (گەورەیی خودا)ی تێدایەو، ئەوەبوو ﴿ ءَاتَيۡنَٰهُ رَحۡمَةٗ مِّنۡ عِندِنَا ﴾ کەلەلایەن خۆمانەوە ڕەحمەتو سۆزو میهرەبانیمان بۆ نـارد، ئەمـەش (بەڕای مهایـمی) ڕۆشن بوونەوەیەکی شایەتی دانێتییە بۆ لەناوچـوونیو، بۆیـەش (لذلك علمناه) بەبێ میانگیریی مرۆڤێـكو فریـشتەیەك لەلایـەن خۆمانـەوە ﴿مِن

(١) روح المعاني ١٦: ٣٣٠

﴿لَّدُنَّا﴾ زانستێکی بەنرخو بەهادارمان (علما) فێرکردووەو زۆر کەس لە پێغەمبەرانیش زانستی ئاوایان پێ نەدراوە. (مووسا)ش کە (یوشع)و هەموو پێغەمبەرانی تری (بنواسرائیل) شوێنکەوتووی بوون، لە (خدر)ی پرسیوە (ئایا شوێنت کەوم؟ ﴿هَلۡ أَتَّبِعُكَ﴾ بەمانای ئایا لەڕووی زانستەکانتەوە شوێنت کەومو واز لە زانستەکانی خۆم بێنم بەومەرجەی ﴿عَلَىٰٓ أَن تُعَلِّمَنِ﴾ فێرم بکەیت سەرەڕایی ئەوەی من لە مرۆڤێکیشەوە زانست وەرناگرم بەڵکو لە خوا، یان لە فریشتەکانیەوە فێرم بکەیت لە وزانستەی ﴿مِمَّا عُلِّمۡتَ﴾ لەوەی کەلەخودای پەروەردگارتەوە ﴿رُشۡدٗا﴾و لە سەروو ڕێنمایی خەڵکی ڕواڵەتبینەوە فێرت کراوەو دەیزانیت وەك زانینیەکانی (حەق) لە هەندێك لەو کردارانەدا، کە بە ڕواڵەت بە ناشیرین دەردەکەون).. (قال) (خدر)یش پێی گوتووە: (بێگومان ئەم زانستە لەو زانستانە نیە، کە لایەنە باشەکەی بە وردترین دیتنو تێڕوانین دەرکەوێت، بەڵکو زانستی وایان تێدایە، کە بەکردەوە لە دیمەنێکی ناشرینا دەردەکەوێتو، بەم هۆیەوەشەوە خێرا خەڵکی ڕواڵەتبین ناڕەزایی لەسەر دەردەبڕن، لە کاتێکدا قەدەغەیە، کە لایەنە باشو لەبارەکانی لەوەختی ڕوودانی کردارەکەدا پێیان بگوترێت، هەر بۆیەش ناڕەزایی دەرنەبڕین لەسەری، ئاتاجی بەهێمنیو ئارام گرتنێکی زۆر هەیە. قال ﴿إِنَّكَ لَن تَسۡتَطِيعَ﴾ تۆ هەرگیز ناتوانیت، کە ئەگەرچی لەگەڵیشم دابیت (مَعِيَ)و، ئەگەر چی سەرسامیش بیت بەمن (بەڵام ئارامێك ناگریت ﴿صَبۡرٗا﴾ کەواتە مانای ﴿إِنَّكَ لَن تَسۡتَطِيعَ مَعِيَ صَبۡرٗا﴾ بەڕای (مهایمی) ئەوەیە، کە (تۆ ئەی مووسا ئەگەرچی لەگەڵ من دا بڕۆیتو بەزانستو زانیاریم سەرسام بیت، بەڵام بەهیچ شێوەیەك ئارام ناگریت لەسەر ئەو کردەوانەم، کە بەپێی زانستەکانی خۆم ئەنجامیان دەدەم، کە لەبەرچاوی تۆ بەڕواڵەت ناشیرین بن. ئیدی چۆن ئارام دەگریت ﴿وَكَيۡفَ

تَصۡبِرُ عَلَىٰ مَا ﴾ لەسەر ئەوە کردەوەیە،کە ڕواڵەتە ناشیرینەکەی هاتۆتە بەرچاو، لەگەڵ ئەوەشدا تۆ هەواڵو زانیارییەکت لەسەری نیە ﴿لَمۡ تُحِطۡ بِهِۦ خُبۡرٗا ﴾ هەواڵو زانیاری یەت نیە، کە لایەنە چاکە شاراوەکەیت بۆ دەردەخاتو، لایەنەناشیرینەکەیت بۆ پێ دەشارێتەوە؟!) مووساش (قال)گوتی " من هەرچەندە لە خەڵکی ڕواڵەتبینم (لەوانەی کە هیچ ئارامی یەکیان لەسەر زانینی ناواخنی کارەکان نیەو، کە هەر تەنها ڕواڵەتی دەرەوەی کارەکان دەبینن) هەرچەندە لەوجۆرە خەڵکەش بم، بەلاّم ﴿ قَالَ سَتَجِدُنِيٓ إِن شَآءَ ٱللَّهُ صَابِرٗا ﴾: بەپشتیوانی خودا دەمبینیت ئارام دەگرم بەهۆی خۆ زاڵ کردن بەسەرئەو نەریتەم دا، کاتێك جڵەوی خۆم دەدەمە دەست تۆو شوێنت دەکەومو سەرسام دەبم پێت)، ئیدی چۆن نەفسم لەتۆیاخی دەبێت (وَ) کاتێك دوات کەوتم ﴿وَلَآ أَعۡصِي لَكَ أَمۡرٗا ﴾ هیچ فەرمانێکت ناشکێنمو سەرپێی لێ ناکەم تەنانەت، گەر بەڕواڵەت واش بێت گوایە لەڕاستیدا سەرپێچی یە لە خودا ئەگەر (گوێڕایەڵیی خودای تێدا ببینم، چونکە لێ ڕادیتنی ناهەمواری لە کەسێکدا کە خوا دەروونی پاکژ کردۆتەوە نارەزایی یە لە فەرمانی خوداو (پەنا بەخوا لەمە) جا کاتێك ئەم وتەیەش وەك وەلاّمدانەوە بێت لەسەر وتەی (خدر)، کە پێی گوتبوو (تۆ ئارامێك لەسەر کارەکانی من ناگریت ﴿إِنَّكَ لَن تَسۡتَطِيعَ مَعِيَ صَبۡرٗا ﴾ کەچی لەڕاستیشدا ئەو ئارامییەی لێ نەبینی، ئەگەرچی چاوپۆشیی حاڵەتی نائاسایی لێ کردبێت. (خدر) پێی گوتووە ﴿ قَالَ فَإِنِ ٱتَّبَعۡتَنِي ﴾ ئەگەر لەڕووی زانستو زانیارییەکانەوە دوام دەکەویت) ئەوا ﴿ٱتَّبَعۡتَنِي فَلَا تَسۡـَٔلۡنِي عَن شَيۡءٍ ﴾ دەربارەی هیچ کارو مەسەلەیەك پرسیارم لێ نەکەیت، ئەمە جگە لە نکووڵی لێکردنیش، چونکە ئەم جۆرە زانستەی (خدر) لە ڕێی پرسیارو وەلاّمەوە نیە، بەڵکو لەڕێی بەخشینی بەلێشاوی خوداوەیە بەسەر ئەوکەسەدا، بۆیە دەبێت ئەو کەسەش

چاوەڕوانی لیّ بکات، دەبێت ئارامیشی لەسەر بگرێت.. ﴿حَتَّىٰٓ أُحۡدِثَ لَكَ﴾ تاکو لەنێو دڵت داو تەنانەت، گەر لەڕێی ئەو گەیاندنە ڕاستەوخۆیەی خوداشەوە، یان گەر لەڕێی زمان وتنەوەش بێت ﴿مِنۡهُ ذِكۡرًا﴾، هەواڵی کارە نائاساییەکەو مەبەستە شاراوەکەیت پیّ بگەیەنم)"[1].

ئەمە پوختەی وتەی (مهایمی) بوو، کە ختمانە ڕوو بەو پێودانگەی گوزارشت لە قوتابخانەی تەفسیری سۆفیگەرییانەی قورئان دەکات‌و، یەکێکیشە لەوانەی باوەڕیان بە مەسەلەی زانستی خودایی هەیە (کەخودا بەلێشاو ختبێتیە دڵی هەر کەسێکەوە بەخواستی خۆی) و، پاشان یەکێکە لەوانەی جیاوازیان لەنێوان (ڕواڵەت‌و ناواخن)و (شەریعەت‌و حەقیقەت)دا کردووە. کاتێك بەوردییش سەرنج لەم وتەیەی پێشووی ناوبراو بدەین، دەبینین چۆن مانا قورئانیەکەی دوور ختۆتەوەو، تەنانەت چۆن بەشێوەیەکی دیار دەسکاریی مانا قورئانیەکەی کردووەو شێواندوویەتی‌و، ڕستە قورئانیەکانیشی کردوونە شاهێد بۆ تێگەیشتنە سۆفیگەریی یە شارراو (باطني)یەکەی، کە دەربارەی زانستی خودایی (العلم اللدنی)و سرووشی بە لێشاو بە سەردا بەخشراو (الفيض الالهامي)یش دەری بڕیوە.

بڕگەیەك لە تەفسیرەکەی (اسماعیل حقی)

دوای وتەی (مهایمی) دێینە سەر وتەی ڕاڤەکار (مفسر)ێکی تر لە پێشەوایانی ڕێبازی سۆفیگەری، ئەویش (اسماعیل حقی البروشوی)یە، کە کتێبێکی تەفسیری بە ناوی (ڕوح البیان)ەوە داناوە.

---

(١) تبصير الرحمن وتيسير المنان للمهايمي (١: ٤٥١-٤٥٢).

جا کاتێك ئایەتەکانی تایبەت بە چیرۆکی (مووساو خدر)ی تەفسیر کردووەو، گەیشتۆتە ئایەتی ﴿وَعَلَّمْنَٰهُ مِن لَّدُنَّا عِلْمًا﴾ دەربارەی زانستی خودایی (العلم اللدنی) دواوەو، لەم ڕووەوە گوتوویەتی (خودا بۆیە فەرموویەتی ﴿مِن لَّدُنَّا﴾ لە لایەن خۆمانەوە زانستمان بە خدر دابوو) هەر چەندە هەموو زانستەکانی تریش هەر لە لایەن خوداوەن بەڵام هەندێکیان بە هۆی فێرکردنی خەڵکی ترەوەیە کە یەکتر فێر دەکەن، بۆیە بە زانستی خودایی (لدنی) ناو نابرێت.

بەڵکو زانستی خودایی ئەوەیە کە خودا ڕاستەوخۆ بە بێ میانگیری کەسێکی دی دەیخاتە دڵی ئەو کەسەوەو پێ ی دەبەخشێت، هەروەها هیچ هۆیەکی ناسراوی دەرەکیش نیە) پاشان گوتوویەتی: (بزانە هەر زانستێك کەخودا فێری بەندەکانی بکاتو، بەندەکانیش بتوانن ئەوزانستە لەغەیری خودا (واتە لەکەسانی ترەوە) فێر بن، ئەوە لەکۆمەڵەی زانستی خودایی (العلم اللدنی) نیە، چونکە دەشێت لەلایەن (لدن) کەسانی ترەوە وەرگیرێت، نەك هەر لەلایەن (لدن)ی خوداوە)[1].

هەروەها گوتوویەتی: (مانای ﴿مِن لَّدُنَّا﴾ئەوەیە واتە (لەپلەی یەکێتی ی – ذات- ی ئێمەو پایە بەرزی یەکەیەوە).. هەربۆیەش پێشەوایانی سۆفیگەریی لە زاراوەکانی خۆیاندا بێژە (لفظ)ی (العلم اللدنی) (زانستێك لەلایەن خوداوە) یان بە تایبەتی بۆ ئەوزانستە شارراوە (باطني)یە داناوە کەتەنها خودا لەلایەن خۆیەوە بەبێ میانگیریی کەسێك دەیدات بەبەندەی خۆیو، ئیدی بەم ڕەنگە دەسگیر دەبێت..

هەر بۆیەش هەندێکیان ئەم شیعرەی شاعیرێکی خۆیان دەڵێنەوە:

تعلمناه بلا حرف و صوت   قرأناه بلا سهو وفوت

---

(١) تفسیر روح البیان لإسماعیل حقي (٥: ٢٧٠).

واتای ئەم شیعرەیان ئەوەیە گوایە بەڕێگای بەخشینی خودایی‌و سرووشی پەروەردگار ئەو زانستەیان پێ گەیشتووە نەك بەڕێگای فێرکردنی بێژەوانی‌و وانە وتنەوەی کەسێکی دی. لەبەر ئەوەی (بەوتەی اسماعیل حقی) پلەی زانستی ڕواڵەتبینی (ظاهری)لەئاست پلەی زانستی شاراوەو ناوەکی (باطني)دا وەك پلەی نێوان دیارو نادیار وایەو، چونکە (هەر بەڕای ناوبراو) (زانستی ڕواڵەتبینی) پەیوەستە بە لایەنەدیارەکانی شەریعەت‌و شێوەو جۆرەکانیەوە، بەڵام زانستی شارراوە (باطني) لەپلەی دەرگای ماڵ دایە"[1].

پووچەڵ کردنەوەی وتەی سۆفییەکان لەبارەی زانستی خودایی‌یەوە

زانای ئیسلام (قرطبي) لەوەڵامی وتەو پڕوپاگاندەی سۆفیەکاندا لەسەر زانستی خودایی، گوتوویەتی: "زانای گەورەمان، ئیمام (ابو العباس) گوتوویەتی: (هەندێك کەس لە بێ باوەڕەکانی سەر ڕێبازی (باطنی) بیروڕایان لەسەر گرتنەبەری ڕێگەیەکە کەئەو حوکمە شەرعی یانەی لێ دادبڕێت، گوتووشیانە: (ئەم حوکمە شەرعییە گشتییانە تەنها کەسانی گەمژەو خەڵکی عەوام کاریان پێ دەکەن، دەنا پیاوچاکانو (ئەولیا)و کەسانی تایبەتمەند (اهل الخصوص) ئاتاجیان بەو دەقە شەرعییانە نیە، بەڵکو ئەوەی لێیان خوازراوە ئەوزانستەیە کە دەکەوێتە نێو دڵیانەوە ئەو حوکمەش کە بەسەریاندا دەدرێت ئەوەیە کە لە خەیاڵات‌و ئەندێشەکانیانەوە دەردەچێت) پاشان گوتوویانە: (ئەمەش بەهۆی سافی‌و بێگەردیی دڵەکانیانە لەهەر گەردو ژەنگ وژارێك‌و جگە لەخوداش غەیری تری تێدانیە، بۆیە زانستە خوداییەکان‌و حەقیقەتەکانی پەروەردگارێتییان تێدا ڕەنگ دەداتەوەو،

---

(١) روح البيان-ی- اسماعيل حقي (٥: ٢٧٢).

ئاگاداری نهێنییەکانی بوونەوەر دەبنو،حوکمی وردەکاریەکان دەزاننو، ئیدی ئاتاجیان بە حوکمی شەریعەو فەرمانە گشتییەکان نامێنێت، وەك چۆن ئەم حاڵەتە بۆ (خدر) ڕەخساوەو، ئەوەبوو ناوبراو (بەڕای سۆفیەکان (ئاتاجی بەو زانستە دیار دەرخراوانەی دنیانەبوو کە لەلای (مووسا)ش هەبوون. هەروەها لەو وتانەی، کە (سۆفییەکان) دەیگێڕنەوەو کردوویانەتە بیروباوەڕی خۆیان ئەوەیە، فەتوا لەدڵی خۆتەوە وەرگیراوە، تەنانەت گەر فەتوا وەرگرێکیش فەتوای پێگەیاندبێ.. بۆیەش زانامان (قرطبي) گوتوویەتی: (ئەم وتەیە کفرو بێباوەڕییەکی تەواوەو، خاوەنو دەربڕی وتەکەش بێ ئەوەی داوای تۆبەو پەشیمانی لێ بکرێت دەکوژرێت، چونکە نکووڵی کردنە لە زانستی شەرع.خوداش بێگومان ڕێساو سوننەتی خۆی پیادەکردووەو حیکمەتی خۆی خستۆتەکارو بڕیاری خوداییشی وابووە، کە حوکمو فەرمانەکانی، تەنها لەڕێی ئەو پێغەمبەرانەیەوە بەخەڵکی دەگەن، کە چەند سەفیرو باڵیۆزێکی نێوان خوداو بەندەکانی بوون. بۆیە بەپوختی (بەڕای هەموو زانایانیش) لەگشت حاڵەتێکدا زانستی بنەبڕ (قطعي)و، ڕاستی ڕەهای پێویستو، ڕای زانایانی پێشینو دواین لەسەر ئەوەیە، کە تەنها لەڕێی پێغەمبەرانی خوداوە زانستو حوکمەکانی خودا دەزانرێن. جا هەر کەسێك بڵێت: (گوایە ڕێگەیەکی دی هەیە، کە فەرمانی خوداو شتە قەدەغەکراوەکانی بەبێ ڕێگەی پێغەمبەرانی دەزانرێت و، پێویستی یەك بەپێغەمبەران نابێت، ئەوا دەکوژرێت و داوای تۆبەشی لێ ناکرێتو، پێویست بەهیچ پرسیارو وەڵامێکیش لەگەڵیدا ناکرێت، پاشان ئەمە وتەی جێگیرو سەلمێنراوی چەندین پێغەمبەری تری خوداشە (سڵاویان لێ بێت) جگە، لە پێغەمبەری ئیسلام ﷺ.. شیکاری ئەمەش ئەوەیە هەرکەسێك بڵێت زانستو حوکم لەدڵیەوە وەردەگرێتو، هەرچی بکەوێتە دڵیەوە، ئەوەحوکمی خودایەو بەپێی ئەوە کاردەکاتو، گوایە لەگەڵ ئەوەدا پێویستی بەقورئانو بەسوونەت نیە، ئەوە بێگومان تایبەتمەندیی پێغەمبەرێتی بەخۆ داوەو، وەکو ئەو وەسفەی پێغەمبەریش ﷺ کە دەربارەی تایبەتمەندیی پێغەمبەرێتی خۆی

فەرموویەتی: ((ان روح القدس نفث في روعي))[1]، واته (بێگومان لەگیانی پاكو پیرۆز كراوه بەجەستەدا).

هەروەها "ئیمامی (شنقیطي)ش لە تەفسیرەكەیدا (اضواء البیان) ئەو جۆرە وتەو ئیددیعا نابەجێیانەیانی (كە دەربارەی زانستی خوداییو گوایە بەلێشاوو بەسروش دەبخاتە دڵەكانیانەوە" پووچەڵ كردۆتەوەو، گوتوویەتی:

"بێگومان ئەو ڕەحمەتو زانستەی، كە خوا لەلایەن خۆیەوە بە(خدر)ی بەخشیبوون: پێغەمبەریێتیو سرووش (وحی)بوون، چونكە خدر بە (مووسا)ی گوتووە: (ومافعلته عن أمري)= (من لەخۆمەوە سەربەستانە ئەم كارانەم نەكردووە).. فەرمانی خوادش تەنها لەڕێی سرووش (وحی)یەوە دەزانرێت. هیچ ڕێگەیەكیش نیە تەنها بەسرووش نەبێت. خوداش ئەمەی لە سرووشدا بەندكردووە، وەك فەرموویەتی: ﴿قُلْ إِنَّمَآ أُنذِرُكُم بِٱلْوَحْيِ ۚ وَلَا يَسْمَعُ ٱلصُّمُّ ٱلدُّعَآءَ إِذَا مَا يُنذَرُونَ ﴿٤٥﴾ الأنبیاء﴾، هەروەها (شنقیطي) گووتویەتی: "ئەوە لە زانستی (اصول) داهاتووە، ئەوەیە ئیلهام لە ئەولیاو پیاوچاكانەوە بۆ بەڵگەهێنانەوە لەسەر هیچ شتێك ناشێت، چونكە هیچ (پارێزراویو عیصمەت)ێكی پێغەمبەریێتییان تێدانیە.. جا ئەو ئیددیعایانەی، كە هەندێك كەسی دەربارەی شیاو بوونی كاركردن بەئیلهام بڵاوی دەكەنەوە، كە گوایە لە مافی كەسی ئیلهام پێدراوە كاربەوەی نێو دڵی بكات بەبێ دەقی شەرعی تر، شتێكی پووچەڵو هیچ پشتی پێ نابەسترێت، چونكە بەبەڵگەیەك بەهێزنەكراوە. خەڵكی نەپارێزراو (غیر معصوم)یش، هیچ متمانەیەك بەخەیاڵیو ئەندێشەكانی ناكرێت، چونكە لەپیلانی شەیتان نەپارێزراوە، ڕێنموونیو هیدایەتیش لە شوێنكەوتنی یاسا شەرعییەكاندا مسۆگەر كراوە، نەك لە شوێنكەوتنی خەیاڵاتو ئیلهامەكاندا)[2].

---

(١) تفسیر القرطبي (١١: ٤٠-٤١) بأختصار.

(٢) اضواء البیان (٤: ١٥٩) بأختصار.

پاشان (شنقیطي) گوتوویەتی: (بەم ڕەنگەش دەزانیت ئەو ئیددیعایانەی زۆربەی ئەوکەسە نەفامانەی کە خۆیان بە شوێنکەوتووی (تصوف/ سۆفیگەریی) ناوبردووەو کە خۆیانو شێخەکانیشیان ڕێبازێکی شاراوەی وایان گرتۆتەبەر، گوایە لەلای خودا هاوتای حەقو ڕاستییە (تەنانـەت گـەر پێـچەوانەی ڕووکـاری دەرەوەی شـەرعیش بێت، وەك ئـەو پێـچەوانە بوونـەی کردارەکـەی (خـدر) لەگـەڵ ڕواڵـەتی زانـستی (مووسا)دا، بێگومان ئەم ئیددیعایانەی ئەوان کفرێکی گەورەیـەو، بیانوویەکیـشە بۆ لێك دابڕانی تەواو لە ئایینی ئیسلام، بەو پڕوپاگەندەیەی گوایە حەق لـە چـەند کارێکی شارراوەدا، پێچەوانەی چەند مەسەلەیەکی دیارو دەرخراوە)[1].

هەروەها (آلوسی)یش لە تەفسیرەکەیداو لەو جێگەیەدا، کە وەڵامـی ئیـددیعای زانستی خودایی دەداتەوەو بانگەشەکانی (سەرپێـچیو پێـچەوانەبوونی شـەریعەت لەگەڵ حەقیقەتدا) پووچەڵ دەکاتەوە. بۆ ئەم مەبەستە چەند وتەیەکی هەنـدێك لـە زانا چاكو ڕاستگۆکان هێناوەتەوە، واتە لەو زانایانەی، کـە سـۆفییەکان بەشـێخو مەشایەخو زانایانی خۆیانی دادەنێ.. بۆ نموونە (ئالووسـی) وتـەی (عبـدالقادری گەیلانی)ی هێناوەتەوە، کـە گوتوویـەتی: (گـشت ئـەولیاو پیاوچـاکان تـەنها لـە فەرمایشتی خوداو فەرموودەی پێغەمبەرەکەیەوە ﷺ زانست وەردەگـرنو، تـەنها بەپێی لایەنە دیارەکانی ئەو فەرمایـشتو فەرمودانـەش کـار دەکـەن) واتـە نـەك بەلایەنی (شاروەو بـاطنیی خولقێنراوە). لە (جنید)یشەوە، کە بە (سید الطائفـة) ناسراوە، ئەو وتەیەی هێناوە کە گوتوویەتی: (هەموو ڕێگاکان لە خەڵکی بەستراون تەنها لەوکەسانە نەبێت کە شوێن پێی پێغەمبـەریان ﷺ هـەڵگرتووە). هـەروەها وتەیەکی تری (جنید)ی هێناوە، کە هـەر لەمبارەیـەوە گوتوویـەتی: (هەرکەسـێك قورئان لەبەر نەکاتو فەرموودە نەنووسێتەوە، ئەوا لەم عیلمو زانستەدا پـەیڕەویی ناکرێت، چونکە زانستی ئێمە بە قورئانو سوننەتەوە بەستراوە).

---

(١) اضواء البیان (٤ :١٦).

(شنقیطي)یش گوتوویـەتی: (هەرکەسـێك ڕووە شـاراوەکە (بـاطن)ی زانـستێك بگرێتەبەر، کە ڕووە دیارەکە (ظاهر)ی حوکمێك پووچەڵی دەکاتەوە، ئـەوا هەڵـەی کردوە).

(أبو الحسینی نوری)یش گوتوویەتی: (ئەگەر دیتت کەسێك ئیـدیعای حاڵـەتێك دەکات، گوایە لەخواوە بۆی هاتووەو، ئەم حاڵەتەش لە سنووری زانـستی شـەرعی دەریکات، ئەوا لێی نزیك مەبەرەوە.. هەرکەسێکیشت بینی ئیددیعای حاڵـەتێکی وا دەکات، کە زانستێکی دیارو دەرکەوتوو پشتگیری ناکات، ئەوا لەسەر ئاینەکەی تاوانباری بکە).

(ابو سعید الخزار)یش گوتوویەتی: هەر زانستێکی شاراوە گوایە ڕاسـتەوخۆ لـە ناخی مرۆڤدا دانرابێتو، پێچەوانەی زانستی دیارو ناسراوبێت ئەوە پووچەڵە). (ابو العباسی دینوری)یش گوتوویـەتی: (ڕەوانبێـژی ڕووکـاری دەرەوە حـوکمی نـاواخن ناشارێتەوە).

(ابو حامدی غزالی)یش گوتوویەتی: (هەرکەسـێك بڵێـت: نـاواخن پێـچەوانەی ڕواڵەتە، ئەوا لە کفرو بێباوەڕی یەوە نزیکترە وەك لە ئیمانو باوەڕ)[1].

هەموو ئەو وتانەی پێشوو وتەی ئەو زانا بەڕێزانـە بـوون، کـە سـۆفییەکان بـە شێخو مەشایەخی خۆیشیان داناون.. جـادوای هـەموو ئـەم وتانـەی هەنـدێك لـە زانایانمان، ئەنجامێکی یەکلاکەرەوە بەدەست دێنین، ئەوەیە (ئەو زانستە خودایی یە " العلم اللدنی"یەی، کە ئایەتەکە ئاماژەی بۆ کردووە، کە خودا لەلایـەن خۆیـەوە بە(خدر)ی گەیاندووە - سلاوی لیٚ بێت - زانستی پێغەمبەرێتیو سرووشە.. بـەڵام ئیددیعاو بانگەشەکانی سۆفییەکان دەربـارەی زانـستی خـودایی (بـەو بۆچـوونەی خۆیان) ئەوە چەند ئیددیعایەکی پووچەڵو بێ نێوەڕۆكو گومڕاکارییەو، پێچەوانەی شەریعەتی ئیسلامو ڕێبازی قورئانن.

---

(١) روح المعاني- للالوسي ، ١٦ : ١٩.

ئەی ئایا بۆ لای گەلەکەی خۆی گەڕاوەتەوە؟ یان ئایا لەناوچەی پێکگەیشتنی نێوان هەردوو دەریاکەدا چاوەڕوانیی کردوون.

١٤- (خدر) لەکوێدا لە (مووسا) جیابۆتەوە؟ ئەی دوای ئەوە (خدر) بۆ کوێ چووە؟

١٥- چۆنیەتی گەڕانەوەی (مووسا) بۆ لای گەلەکەی ؟!

هەموو ئەم پرسیارانە لەلایەنە شاراوەو نەزانراوەکانی نێو ئەم چیرۆکەن‌و، ئێمەش خۆمان بەلێکۆڵینەوەو ڕوونکردنەوەیانەوە ماندوو ناکەین، چونکە هیچ وتەو قسەو باسێك دەربارەی ڕوونکردنەوەیان، نازانستیی‌و نامەنهەجی‌و نارێکن‌و لە هەڵەوە نزیکترن زیاتر لەوەی لەڕاستییەوە نزیکبن، بەڵکو تەنانەت زۆربەیان هەڵەو ناڕاست دەردەچن، نەك ڕاست‌و جێگیربن، دیارە مەحاڵە هەڵەش لەڕاستی نزیك بێت، چونکە هەر وتەیەك بۆ ڕوونکردنەوەی ئەو نەزانراوانە، گریمان‌و ئەگەری هەڵە بەرێژەیەکی هێجگار زۆرتر لە گریمانی ڕاستی هەڵدەگرێت. بۆیە ئێمە داواکاری هێشتنەوەی ئەم لایەنە شاراوانە. بن، کە وەك خۆیان بەشاراوەیی بمێننەوەو، هەر وتەو قسەو باسێکیش گەر دەربارەی زانینیان‌و ڕوونکردنەوەیان هەبوون‌و، تەنانەت گەر لە کتێبەکانی تەفسیرو چیرۆك‌و مێژووشدا هاتبن، هەڵوەشێنرێنەوەو پشتیان پێ نەبەسترێت.

"چەند ڕووداوێکی کتوپڕی لە بەسەرهاتی مووساو خدردا"

لە بەسەرهاتی مووساو خدردا چەندین تەم‌ومژ هەیە، کە ڕووبەڕووی (مووسا) بوونەتەوە، هەروەها چەند ڕووداوێکی کتوپڕی‌و لە ناکاویش هەیە کە تووشی مووسا بوون‌و سەرسامی کردون‌و، لە چیرۆکەکەدا باسکراون، هەر لە چیرۆکەکەشدا هەندێك لەو تەم‌ومژانەش ڕەوێنراونەتەوە، بەڵام هەندێکی تریشیان هەر بەشتی سەیرو لەناکاوو، بەتەم‌ومژیش ماونەتەوە... لەو ڕووداوە لە ناکاوانەش:-

١- دەرچوونی ماسی یە برژێنراوەکە (بەزیندوویی لە زەمبیلەکەیانەوە بۆ نێو دەریاکە)، ئەوەبوو پێشتر خودا فەرمانی بە مووسا کردبوو کە لەگەڵ خۆیدا ماسییەکی گەورەی برژاوی سوێرکراو لە زەمبیلەیەکدا هەڵگرێتو ببات، جا لە هەر جێیەکدا ئەو ماسییەی لیٚ ون بێت ئەوە بێگومان (خدر) لەوێدا دەبینێت (مووسا)ش خۆیو کوڕە یاوەرەکە لەو جێیەدا خەوتن، ماسییەکەشیان لە زەمبیلەکەدا بوو کە سوورکراوەو خوێکراوو برژاو (واتە مردوو بوو). کەچی دڵۆپە ئاوێکی لەکانیاوی ژیانەوە بۆ دێتو ژیانی بەبەردا دێتەوەو، خودا گیانی بۆ دەگەڕێنێتەوەو، لە زەمبیلەکە دەردەچێتو دەچێتە نێو دەریاکەوە بەڵام چۆن ئەمە ڕووی داوە؟ ماسییەکی خوێکراوو برژێنراوو (بێ گیانو مردوو) سەر لەنوێ بۆ ژیان بگەڕێتەوە.. بەسەرهاتی ئەمە ڕووداوێکی کتوپڕیو سەرنج ڕاکێش بووە بۆ مووساو کوڕە یاوەرەکەشی، هەروەها ڕووداوێکی کتوپڕیو سەرنج ڕاکێشە بۆ هەر خوێنەرێکی ئەم ئایەتانەی چیرۆکەکە.

ئەم موعجیزەیەی خودای پەروەردگاریش بەهێزترین بەڵگەیە لەسەر توانای بێسنووری خودا، چونکە خودا لەسەر هەموو شتێك بەتوانایەو، هەر کارێکی بوێت دەیکاتو، هەر خۆیشی مەخلوقاتی دەژیەنێتو دەیانمرێنێت. پاشان ئەم موعجیزەیە بەڵگەیەکی لەسەر زیندووکردنەوە دەخاتەڕوو، جا ئەو خودایەی کە ماسییە برژێنراوە سوێرکراوەکەی زیندوو کردۆتەوە، دەتوانێت لە ڕۆژی قیامەتیشدا هەموو بەندەکانی خۆی زیندوو بکاتەوە.

٢- کاتێك ژیان کەوتەوە نێو لاشەی ماسییەکەو بەدەریادا ڕۆشتەوەو ﴿فَٱتَّخَذَ سَبِيلَهُۥ فِى ٱلۡبَحۡرِ سَرَبًا﴾ ماسییەکە هەڵبەزیبووەو ڕێی نێو دەریای گرتەبەر) مانای ئەم ئایەتە ئەوەیە خودا ڕۆشتنی ئاوەکەی بۆ ماسییەکە ڕاگرتووە تاوەك (سَرب)ی لێهاتووە، واتە ڕێگا (طريق) بەمانای ئەم ڕێگایە بەرنراوەی ماسییەکە ڕاڕەوێکی ڕۆشن بووە کە تیایدا ئاو لەدوای ماسییەکەوە

نەڕۆشتووەو، بەشێوەیەکیش بووە کە هەر کەسێك بەو ڕارەوە ڕۆشنەو بەو ڕێگا دیارەدا ڕۆشتبێت ئەوا گەیشتۆتە جێگای ماسییەکە، مووساش ئەم کردارەیان لەگەڵ کوڕە یاوەرەکەیدا گرتۆتە بەر بۆ گەیشتن بەشوێنی ماسییەکەو بەم پێیەش بۆ دیتنی (خدر).

٣- کاتێك مووساو یاوەرەکەی گەڕانەتەوە بۆ جێگای یەکەمیان کە ماسییەکیان تیادا لێ ون بوو، تووشی ڕووداوێکی لەناکاو ببوون، ئەویش دیتنی (خدر)ە کە لەوێدا بووەو لەسەر پشت ڕاکشاوەو کراسەکەی لەخۆیەوە ئاڵاندووە. جا کە (مووسا) سڵاوی لێکردووە، (خدر)یش کراسەکەی لەسەر دەموچاوی خۆی لابردوەو وەڵامی سڵاوەکەی داوەتەوە.. بێگومان (خدر) لە جێگەیەکی نادیارو نەزانراوەوە دەرکەوتووەو، مووساش خۆیو کوڕە نەوجەوانە یاوەرەکەشیو (تەنانەت ئێمەش کە سەرقاڵی چیرۆکەکەین) نازانین (خدر) لەکوێوە هاتووەو، پێشتر لەکوێدا دەژیا. هەموو ئەو زانیارییەی لامانە، ئەوەیە ئێمەش وەك مووسا کتوپڕ بەو جێگەیە ئاشنابووین کە (خدر)ی لێ بووە.

٤- (خدر) بە وتەیەکی گرنگ (مووسا)ی خستۆتە نێو ڕووداوێکی کتوپڕی یەوەو، کاتێك (مووسا) داوای لێ کردووە هاوڕێیەتی ڕێگەی بکات تاکو زانستی لێوە فێربێت، بەڵام (خدر) بەو وتە لەناکاوە وەڵامی داوەتەوە کە: بێگومان تۆ ناتوانیت ئارام لەسەر هاوڕێیەتیو کارەکانم بگریت: ﴿إِنَّكَ لَن تَسۡتَطِيعَ مَعِيَ صَبۡرٗا﴾. ئەمەش لە چیرۆکەکەدا بەدیی هاتووە، چونکە (مووسا) نەیتوانی ئارام لەسەر کارەکانی (خدر) بگرێت لە ماوەی هاوڕێیەتیی ڕێگەکەیاندا.

٥- ڕووداوێکی تری لەناکاو کاتێك مووسا لەگەڵ خدردا بەخۆڕاییو بەبێ کرێ سواری کەشتییەکە دەبنو، کەچی (خدر) بەدەستی ئانقەست پارچەیەك تەختەی کەشتییەکە لەبنەوە لێ دەکاتەوەو کونێکی تێدەکات ئەمەش وا لە مووسا دەکات کە بەرهەڵستیو نکوڵی لەوکارەی بکات.

٦- کارێکی تری لەناکاوی خدر لەبەر چاوی مووسادا (سلاویان لیَ بێت) ئەوەبوو کاتێك منداڵێکیان لەنێو منداڵان دادی کە یاریان دەکرد، (خدر) دەیکوژێت بەبێ‌ئەوەی منداڵەکە لەوکاتەدا تاوانێکی وای کردبێت کە شایانی ئەو کوشتنە بێت، مووساش دووبارە ناڕەزایی لەسەر ئەم کارەی دەردەبڕێت.

٧- دیمەنێکی کتوپڕیو جێی سەرسوڕمانی تریش ئەوەیە، کە بۆ (مووسا)و (بۆ ئێمەش) دەرکەوتووە، خەڵکی گوندەکە زۆر پیسکەو چاوچنۆك بوون لەئاست مووساو (خدر)داو میوانداریيان نەکردوون، سەرەڕایی ئەوەی، کە ئەوان داوای خۆراکیشیان لێکردبوون.

٨- هەڵوێستێکی کتوپڕیانەی دیکەی (خدر) لەئاست (مووسا)دا ـ سلاویان لیَ بێت ـ ئەوەبوو، کاتێك دیتیان لەو (گوندەدا) دیوارێك خەریکە دەڕووخێت، کەچی (خدر) ڕاستی دەکاتەوەو بنیاتی دەنێتەوە، ئەمەش وا لە مووسا دەکات کە بەرهەڵستیی بکات‌و داواشی لیَ دەکات، کە بەلایەنی کەمەوە داوای کرێیەك لە خەڵکی گوندەکە بکات لەسەر ئەوکارەی، چونکە (بەڕای مووسا) دانیشتوانە چاوچنۆك‌و پیسکەکانی ئەوگوندە، شایستەی ئەو چاکەیەی خدر نەبوون.

٩- ئەو ڕووداوە کتوپڕە زۆر سەیرو سەمەرەیەش، کە مووسای سەرسام کردووەو (تەنانەت ئێمەی سەرنجدەری قۆناغەکانی چیرۆکەکەش)ی سەرسام کردووە، ئەوە بوو لەدواییدا (خدر) پەردەی لەسەر لایەنە نەزانراوەکانی هەرسیَ کردارەکەی هەڵداوەتەوەو تەمومژی لەسەر نەهێشتوون‌و، دەیانکاتە پاساوێك بۆیان‌و، بەوهۆیەشەوە ئەوە ڕوون دەکاتەوە، کە هەرچییەکی کردووە: هەق‌و چاکەو ڕاستین، بەڵام ڕونکردنەوەشی‌و کردنەوەو پەردە لەسەر لادانیشیان هەر بە شتێکی سەیرو لەناکاو دادەنرێت.

١٠- کارێکی سەرنج ڕاکێشی کتوپڕیانەی تریشی، ئەوەیە هەواڵی داوە لەسەر ئەو پادشا ستەمکارو زەوتکارەی، کە چاوەڕێی هەژارەکانی دەکرد، تاکو پاپۆرەکەیان لێ بسەنێت ئەگەر (خدر) کەلەبەرێکی تێ نەکردایەو خەوشباری (واتە- عەیبداری) نەکردایە.

١١- کارێکی جێی سەرنجی تری ئەوەیە، لەناکاو هەواڵی داهاتووی ئەو کوڕە منداڵە دەدات کە کوشتوویەتی بەوەی، کە ئەگەر لەژیان دابمایەو گەورە ببوایە، ئەوا کافر دەردەچوو، خوداش ویستوویەتی کوڕێکی باشتریان پێ بدات، کە دیندارو چاکە خوازو بەڕەحمو میهرەبان بێت بۆیان.

١٢- هەواڵدانی کتوپڕیی لەسەر وجودی گەنجینەیەك لەژێر دیوارەکەی ئەو گوندەدا، کە دوو منداڵی هەتیوو خاوەنی بوون، بۆیەش (خدر) دیوارەکەی لەسەر بنیات نایەوە، تا ئەوکاتەی منداڵەکان گەورە دەبنو گەنجینەکە دەردێنن.

١٣- شتێکی تری سەرنج ڕاکێشو کتوپڕیی، ئەوەیە خدر لەدوایی دابۆ شوێنێك دەڕوات، کە نازانین بۆ کوێ چووە،.. لەوانەیە (مووسا)ش ـ سلاوی خودای لێ بێت ـ ئەوەی نەزانیبێت.. بەڕاستی (خدر) (لەژێر کاریگەریی بەهەشتو شتی لەناکاوو جێی سەرسوڕمان دا (مووسا)ی بەجێ هێشتووە، ئەویش کاتێك باری ڕاستەقینەی هەرسێ کردارەکەی بۆ دەرخستووە، پاشان ڕووەو شوێنێکی نادیار بەجێی هێشتووەو ڕۆشتووە..

بێگومان (خدر) لەم چیرۆکەشدا، هەر لە شوێنێکی نادیارەوە هاتووەو دوای چیرۆکەکەش، هەربەرەو شوێنێکی نادیار ڕۆشتووە.. ئێمەش نازانین لەکوێ وە هاتووەو، بۆ کوێ ڕۆشتووە..هیچ وتەیەکیش لەمبارەیەوە نە لە قورئانو نە لە فەرموودەکانی پێغەمبەریشدا ﷺ نەهاتووەو، دەربارەی (خدر) خۆیشی هەر ئەوەندە هاتووە، کە دیاریمان کردووە، کە لە قورئانو فەرموودەکان دایە.

بێگومـــان بەســـەرهاتی (خــدر) لەگــەڵ (مووســـا)دا بەســـەرهاتێکی نادیـــارو چیرۆکێکی تەماوییەو، داستانێکی پڕ لە ڕووداوی سەیرو لـەناکاوو، حیکایـەتێکی جێی سەرنجو سەرسوڕمانیشە.

ئێمەش هەرکاتێك ئەم چیرۆکە دەخوێنینەوە، تووشی دەهـشەتو سەرسـوڕمان دەبینو، ئەو ڕووداوە لەناکاوانەشی کارمان تێدەکەن سەرەڕای ئـەوەش، کـە پێـشتر چەند جارێکی تـریش لـە حەقیقـەتی ڕووداوەکـانو ڕازو نهێنیـی کـردارە سـەیرو کتوپڕییەکانیشیمان زانیبێت.

"سـەفەر بۆ بەدەسـت هێنانی زانسـت"

(مووسا) چیی گوت بە کوڕە نەوجەوانەکەی یـاوەریی (یوشـعی کـوڕی نـوون)؟ پێـــی گـــوت: ﴿...لَآ أَبۡـرَحُ حَتَّىٰٓ أَبۡلُغَ مَجۡـمَعَ ٱلۡبَحۡـرَيۡنِ أَوۡ أَمۡضِيَ حُقُبٗا ﴿٦٠﴾ الكهف﴾، واتە: (من بـەبێ وەسـتان و کۆڵـدان هــەر دەڕۆم، تـاکو دەگەمــە ناوچەی پێکگەیشتنی نێوان هەردوو دەریاکە، یان هەردەبێت بگەمە ئەنجام، یاخود ماوەیەکی زۆر دەگەڕێمو لە سەفەردا دەبم). ناوچەی پێکگەیشتنی دوو دەریاکـەش ئەو جێگەیە بووە، کە خـوا هــەواڵی بەمووسـاداوە لەسـەر ئـەوەی لـەوێ (خـدر) دەبینێـت.

خۆ ئەگەر نەگاتە ناوچەی پێکگەیشتنەوەی هەردوو دەریاکـە، ئـەوە دیـارە لـە ڕۆشتنـدا بـەردەوام دەبێـت، تەنانـەت گـەر ئـەم سـەفەرەی چـەندان سـاڵی درێـژو ماوەیەکی زۆریش بخایەنێت، هەر بـەرێگاوە دەبێـت. لـەو وتـەیـەی (مووسـا)دا ـ سڵاوی لێ بێت ـ ئەم مەبەستانە وەردەگرین:-

- سەفەر بۆ بەدەست هێنانی زانست.

- سوور بوون لەسەر وەرگرتنی زانست.
- پێداگرتن لەسەر تێپەڕاندنی هەموو ئەو کۆسپانەی کە دێنە سەر ڕای ئەو نیازە.

زانایانی ئیسلامیش چەندەها نموونەی بەرزو قەشەنگیان دەربارەی سەفەر بۆ بەدەستهێنانی زانست پیادەکردوەو، لەوبوارەدا بەرگەی گەلێك نارەحەتیو کوێرەوەرییان گرتووەو، ئارامیشیان لەسەر ئەوکۆسپو بەربەستە دژوارو سەختانە گرتووە کە ڕووبەڕوویان بوونەتەوە.

لەمبارەیەوە ئیمام (خطیبی بغدادی) لە سەدەی پێنجەمی کۆچیدا کتێبێکی داناوەو تیایدا ناوی بەناوبانگترینی ئەو زانایانانەی تۆمار کردووە، کە ڕوویان کردۆتە ولاتانی تری دنیا بۆ بەدەستهێنانی تاکە یەك فەرموودە لە فەرموودەکانی پێغەمبەری خودا ﷺ (ئیمامی بغدادی) ئەم کتێبەی ناوناوە (الرحلة في طلب العلم) واتە (سەفەر بۆ بەدەستهێنانی زانست) لەم دواییەشدا دکتۆر (نورالدین عنتر) بە ساغ کردنەوەو لێکۆڵینەوەوە چاپی کردەوە.

لەسەردەمی خۆشماندا (شێخ عبدالفتاح ابو غدە) لە کتێبێکی نایابی خۆیدا چەند نموونەیەکی کۆکردۆتەوە دەربارەی سەفەری زانایانی موسڵمانو ئارام گرتنیان لەسەر هەر نارەحەتییەك لەو پێناوەدا، کتێبەکەشی ناو ناوە (صفحات من صبر العلماء على شدائد العلم والتحصيل) واتە: (چەند لاپەڕەیەك لەسەر ئارام گرتنی زانایان لەسەر بارە سەختەکانی زانستو بەدەست هێنان).

(مووساش بە کوڕەکەی یاوەری گوتبوو (کۆڵ نادەم تا دەگەمە ناوچەی پێگەیشتنی هەردوو دەریا کە، یان بۆ ماوەیەکی زۆرو زەمەنێکی درێژ لە سەفەردا دەبم): ﴿لَآ أَبۡرَحُ حَتَّىٰٓ أَبۡلُغَ مَجۡمَعَ ٱلۡبَحۡرَيۡنِ أَوۡ أَمۡضِيَ حُقُبٗا﴾. لەم ئایەتەدا وشەی (حقبا/ چەند زەمەنێك) کۆ (جمع)ی (حقبه)یە. زانایانیش ڕای هەمەجۆرو

جیاوازیان لەسەر مانای (حقبە) هەیە کە دەڵێن لەنێوان (شەست ساڵ)و (هەشتا ساڵ)و (سەد ساڵ) دایە... بەڵام ڕای ڕاستتر لەسەر مانای (حقبە) ئەوەیە کە (راغبی اصفهانی) لە فەرهەنگی (مفرادات)ەکەیدا دیاریی کردووەو گوتوویەتی: (لەڕاستیدا (حقبە) ماوەیەکی نەزانراوە لەزەمان)[1]. ئەم مانایە لە وتەکەی مووساش داهاتووە کە بەکوڕە یاوەرەکەی گوتووە ﴿أَوۡ أَمۡضِيَ حُقُبٗا﴾ کەواتە (مووسا) بە ماوەیەکی تایبەتیی‌و نەزانراو، وەسفی کردووەو کە هەر گەشتیارو ڕێبوار دەبێت، تاو بە(خدر) دەگات.. ئەم مانایە لە وشەیەکی هاوشێوەشیدا (احقاب)دا هاتووە، کە مانای کاتێکی نادیارو نەژمێراو دەگەیەنێت‌و، خودا تێیدا (لەبارەی کافرانەوە لە دۆزەخدا) فەرموویە ﴿لَّٰبِثِينَ فِيهَآ أَحۡقَابٗا ٢٣﴾ النبأ ئەمەش ماوەیەکی نادیارو بێکۆتایە کە تیایداو بە نەمریی لە دۆزەخدا دەمێننەوەو، پەنابەخودا..

---

(١) المفردات، ص١٢٦.

"نَسِيَا حُوتَهُمَا"

قورئانی پیرۆز کرداری بیرچوونەوە (نسیان)ی خستۆتە پاڵ هـەردووکیان (واتـە/ پاڵ موساو کوڕە یاوەرەکەی) لەگەڵ ئەوەی کە لەڕاستیدا هەرتەنیا کوڕەکە (یوشعی کوڕی نون) لەبیری چوو بۆوە. لەبەرئەوەی (مووسا) داوای لەکوڕەکەی کردبـوو کـە ماسییەکە لە زەمبیلەکەیدا هەڵگرێت‌و پێشی گوتبوو (هەر کاتێـك ماسـییەکەت لیّ ون بوو خێرا ئاگادارم بکە، ئیدی کاتێـك پێکـەوە دەڕۆن‌و دەگەنـە لای بـەردە زلەکەو زەمبیلەکەش بە ماسییەکەوە لە نزیك ئاوەکـەوە دادەنـێن‌و، خـەویان لـێ دەکەوێت چەند دڵۆپە ئاوێك دەگەنە لای ماسییەکەو ژیانی بەبـەردا دێتـەوەو، لـە زەمبیلەکە دەردەچێـت‌و ڕێگەیەکی نێو دەریا بۆ خۆی دەگرێتەبەر ﴿فَٱتَّخَذَ سَبِيلَهُۥ فِي ٱلْبَحْرِ سَرَبًا ﴾.

لەکاتێکیشدا (مووسـاوکوڕە یاوەرەکـەی) بێـدار دەبنـەوەو لەخـەو هەڵدەسـتن ڕێگەی سەفەریان گرتۆتەوە بەرو، هەر کەهەسـت بەمانـدوێتی‌و برسـێتی دەکـەن، (مووسا) داوا لە کوڕەکە دەکات کەخۆراکی بۆ بێنێت، ئەویش خێرا ماسی یەکـەی بەبیردا دێـتەوە.

کەوابوو ئەوکەسەی لەبیری چووە، کوڕەکەیە، نەك مووسا.. ئەی بۆچـی قورئـان ئەم کرداری لەبیر چوونەی خستۆتە پاڵ هەردووکیان؟!.

وادیارە لەمەدا دوو حیکمەت هەیە

یەکەمیان: ئەمە لە دەرووی (تغلیب)[1]ەوەیە، وەك ئەوەی بڵێین: (الأبوان)، کە بۆ (اب‌و ام/ باوك‌و دایك)یش بەکاردێت، یان (العمران) کە بۆ (أبوبکر)و (عمر)یش بەکاردێت. جامادام ئەم دوو کەسەش (مووسا) و(کوڕە یاوەرەکە)ی دوو هاوڕێی یەکترین لە سەفەرەکەدا، ئەوا هاوبەشی یەکترن لە ڕێگەداو لە هەر کردارو ڕووداوێکدا، کە تووشیان دێت، لەو کردارانەش، کە هاوبەشن تیایدا (لەبیرچوونەوە)یە.

دووەمیان: بێگومان ئاکامی بیرچوونەوەکەو سەرەنجامەکەشی، بەسەر هەردووکیاندا دێت، نەك تەنیا بەسەر کوڕە نەوجەوانەکەی یاوەری (مووسا)دا.. ئەوەبوو بەهۆی بیرچوونەوەکەوە، هەردووکیان ڕێگای ڕۆشتنیان درێژتربۆوەو، ڕووداوی زیاتری ناخۆش‌و ماندوویێتی‌و برسێتییان بەسەرداهات.

---

(١) (تغلیب) لەزمانی عەرەبیدا لەنێو دووبێژە (لفظ)دا بەکاردێت، کە یەکێکیان جێی هەردووکیانی پێ دەگیرێتەوە ئەگەر هۆیەکی پەیوەستکردن یان تێکەڵکردن لەنێوانیان داهەبێت. یان لەنێوان واتاو مەدلولیاندا وەك وشەی (ابوین) بۆ دایك و باوك (الام و الاب) یان (مشرقین) بۆ مشرق‌و (مغرب) یان (الاخوان)و... هتد (وەرگێر).

" ءَاتِنَا غَدَآءَنَا "

کاتێـك (مووسـا)و (کـوڕە یاوەرەکـەی) بـەڕێوە ڕۆشـتن‌و ناوچـەی نێـوان دوو دەریاکەیان بەجێ‌هێشت، هەستیان بە ناڕەحەتی‌و ماندوێتی کرد، ئەوەبوو (مووسا) بەیاوەرەکەی گوت: (خۆراکەکەمان بۆ بێنە، چونکە بەڕاستی لەم سـەفەرەماندا زۆر شەکەت‌و ماندووبووین): ﴿ءَاتِنَا غَدَآءَنَا لَقَدۡ لَقِينَا مِن سَفَرِنَا هَٰذَا نَصَبًا﴾ کاتێـك بەوردی سەرنج لەم ئایەتە دەدەین، ئەم خاڵانەی لێ دەردێنین:-

١- شیاوبوونی، تەنانەت پێویستبوونی هەڵگرتنی توێـشووو خـۆراك بـۆ گەشـت‌و سەفەر، ئەمەش پێچەوانەی (پشت بەخوابەستن) نیە، بـەڵکو هـەر لـەدەروازەی پشت بەخوا بەستنەکەدایە، چونکە گرتنەبەری ئەو هۆکارانەیە کە خوا فەرمانی لەسەریان پێمان دەکات.. سەیر لەوەدایە کۆمەڵە کەسێك لە گەمژەو فریودراوان هـەن‌و، توێـشوو هـەڵناگرن، بـەبیانووی ئـەوەی گوایـە پێـچەوانەی پـشت بەخوابەستنە، خۆیشیان تەمبەڵ‌و تەوزەل‌و پەککەری ئەو هۆکارانەن کـە خـودا فەرمانی پێویست بوونی وەبەرنان‌و پابەندبوون پێوەیانی داوە.

٢- شیاو بوونی خستنە کاری کەسـانی دی‌و داواکردنـی هێنـانی خـۆراك لێیـان. ئەوەبوو (مووسا) داوای لە کوڕەیاوەرەکەی کرد، کە خۆراکی بـۆ بێنێـت ﴿آتِنَـا غَـدَاءنَا﴾ ئەمە لەگەڵ ئەوەش دا باشتروایە، کە مرۆڤی موسڵمان هیچ شتێك لە کەس داوا نەکات (سەرەڕای شیاوبوونی داواکردنەکەش).

٣- شیاوبوونی ئەوەی، کە مرۆڤ هەواڵی حاڵەتی خۆی (چ برسێتی یان ناڕەحەتی‌و ماندوێتی یەك بێت) بە کەسانی دی بگەیەنێت، ئەمەش پێچەوانەی (باوەڕداری

بەخوداو تەسلیم بوون بەفەرمانیو، پشت پێ بەستنی) نیـە، چـونکە ئـەوە تـا (مووسا) بەکوڕە یاوەرە خزمەتکارەکەی گوتووە (بەڕاستی ئێمە لـەم سـەفەرەدا زۆر شەکەتو ماندوو بووین).

٤- بێگومان (مووسا) هەستی بەبرسێتی نەکردووەو ماندوێتییشی نـەدیوە تـەنها دوای ئەو کاتە نەبێت کە لە ناوچەی پێکگەیشتنی هەردوو دەریاکە تێپەڕیونو، کـە ئـەم شـوێنەش ناوچـەی بڕیـار لەسـەردراو بـوو، وەك لـە فەرمووده‌کـەی پێغەمبەریشدا ﷺ هاتبوو کە فەرموویەتی: **((ولم يجد موسى مسا من النصب، حتى جاوز المكان الذي امره))** ئەمـەش وەك ئـەوە وایـە کـە ناڕەحـەتیو ماندوێتییەکە نیمچە سزایەکی نەریتی لەبیرچوونەوەکە بووبێت.

"وَمَآ أَنسَىٰنِيهُ إِلَّا ٱلشَّيْطَٰنُ "

کاتێك (مووسا) - سلاوی لیّ بێت- داوای خۆراکی لەکوڕە یاوەرەکەی کرد، کوڕەکەش ماسییە برژێنراوە سورکراوەکەی بیرکەوتەوە کە بە زیندوویی بەنێو دەریاکەدا ڕۆشتبوو، ئەوەبوو (مووسا) پێشتر داوای لیّ کردبوو کە هەر کاتێك ماسییەکەی لیّ وون دەبێت، دەسبەجیّ هەواڵی پیّبدات. جاکاتێك لەخەو هەستان‌و کوڕەکەش ماسییەکەی نەبینییەوەو زانیی کەوا لێیان وون بووە، بەڵام لەبیری چوو کە ئەو هەواڵە بە (مووسا) بگەیەنێت، هەربۆیەش هەردووکیان لەسەر ڕۆشتن بەردەوام بوون‌و ماوەیەکی هێند درێژیشیان بڕی کە هەستیان بە ماندوێتی دەکرد. جاکاتێك مووسا پێی گوت: (خۆراکەکەمان ـ کە ماسییە برژاوەکەیە ـ بۆ بێنە، بەڕاستی لەم سەفەرەماندا تووشی نارەحەتی‌و برسێتی‌و بارگرانیەك بووین ﴿ءَاتِنَا غَدَآءَنَا لَقَدْ لَقِينَا مِن سَفَرِنَا هَٰذَا نَصَبًا﴾ کاتێك (مووسا) ئەمەی پیّگوت، کوڕە یاوەرەکەش (یوشع) لەوەڵامدا پێی گوت: (لەبیرتە کاتێك لەلای گاشەبەردەکەوە حەواینەوە، من ماسییەکەم لەیادبووو، تەنها شەیتانیش لەبیری بردمەوەو وای لیّ کردم بەیادم نەیەتەوە ﴿... أَرَءَيْتَ إِذْ أَوَيْنَآ إِلَى ٱلصَّخْرَةِ فَإِنِّي نَسِيتُ ٱلْحُوتَ وَمَآ أَنسَىٰنِيهُ إِلَّا ٱلشَّيْطَٰنُ أَنْ أَذْكُرَهُۥ... ﴿٦٣﴾﴾.. کەواتە ئەوەی خستۆتە ڕوو کە بگەڕێنەوە بۆلای ئەو گاشەبەردەی کە لە پاڵیا خەوتبوون‌و ماسییەکەشیان لەلا وون کردبوو کە لەبیری چوو بوو مووسای لەسەر بەبیر بێنێتەوە.. دانی بەوەش دانابوو کە ماسییەکەی لەویّدا لەبیرچووەو، لەبیرچوونەکەشی خستە پاڵ شەیتان، وەك

﴿فَإِنِّي نَسِيتُ ٱلۡحُوتَ وَمَآ أَنسَىٰنِيهُ إِلَّا ٱلشَّيۡطَٰنُ أَنۡ أَذۡكُرَهُۥۚ﴾ لەم ڕستەیەدا لەوشەی (انسانیه)دا پیتی (هـ) هێمای (ضمه)ی لەسەرە (انسانیه/ شەیتان لەبیری بردمەوە) جا داخۆ حیکمەت لەبوونی (ضمه) لەسەر پیتی (هـ) چی بێت؟! (ابن زنجله) لە کتێبی (حجه القراءات)دا گوتوویەتی: (حفصی کوڕی عاصم) ڕستەی (وما انسانیه) بە بۆر (ضمه ـُ)ی سەر (هائەکە) لەسەر بنچینەی وشەکە خوێندۆتەوەو، ڕیشەکەشی (ضمّه ـُ)یە، (حفص) بۆیە لەهێمای (ژێرە) واتە: (کسره)ی ژێرهایەکەوە بۆ (ضمّه) هەموار (تعدیل)ی کردووە، چونکە دیویەتی کە (کەسرە)کانی ژێر (انسانیه) کە (ڕیشەی هایەکەش (ضمّه)یە واباشترە بیکات (بە ضمّه) تاکو ئاسانو هێواش تر بێت لەسەر زمان وەك لەوەی لە ژێرەکان (کسرات)دا بەردەوام بێت. ئەو کەسەش کە (هایەکەی — بە کەسرە دانابێت) لەبەر هاوسێیەتی پیتی (ی)یە لەپێشیەوە، وەك چۆن بلێیت (فیه)و (علیه))[1]..

وەك تێبینی دەکەین (یوشعی کوڕی نون) کرداری (بیرچوونەوەکە)ی یەکەم جاری داوەتە پاڵ خۆی، وەك گوتوویەتی: ﴿فَإِنِّي نَسِيتُ ٱلۡحُوتَ﴾ پاشان هۆی لەبیربردنەوەکەشی خۆستۆتەپاڵ شەیتان وەك گوتوویەتی.. ﴿وَمَآ أَنسَىٰنِيهُ إِلَّا ٱلشَّيۡطَٰنُ﴾ لەم دووجارخستنە پاڵەشدا هیچ جیاوازیو لێك نەچوونێك نیە.

دیارە (یوشع) خۆی لەکرداری (لەبیرچوون) دانەبڕیوەو خۆیشی لێبەریی نەکردووە، بەڵکو دانی پێ داناوەو خستویێتییە پاڵ خۆی: ﴿إِنِّي نَسِيتُ الْحُوتَ﴾ لێرەدا (تاء)ەکەی فەرمانی (نسیت) لە عەرەبیدا بە (تاء)ی فاعل (بکەر) دادەنرێتو بۆ (یوشع) دەگەڕێتەوە، بەمانای (انا الذي قمت بفعل النسيان، انا الذي نسيت) (من بووم کرداری بیرچوونەوەکەم لێ وەشایەوە، من بووم لەبیرم چوو)

---

(١)(حجه القراءان لابن زنجله: ٤٢٢).

جا دوای ئەوەی دانی بە لەبیرچوونەوەکەدا ناوەو خستویێتییە پاڵ خۆی، دیاریشی کردووە کە کێ وای لێ کردووە لەبیری بچێتو ئەی کێیش کرداری لەبیربردنەکەی بەسەردا ئەنجام داوە، دیارە ئەوە هەر شەیتان بووە، بۆیە گوتوویەتی: ﴿وَمَآ أَنسَىٰنِيهُ إِلَّا ٱلشَّيْطَٰنُ﴾..

بێگومان شەیتان لێرەدا بکەر (فاعل)ەکەیە، (یوشع)یش کارلێکراو (مفعول بە)یەکەیە، پیتی (هایەکەش) بووە بە (مفعول بە)و بۆ (یوشع) دەگەڕێتەوە. لەمەدا تێبینی دەکەین، کە ئەوە دوو فەرمان (فعل)ن، نەك یەك فەرمان..

یەکەمیان: وشە سێ پیتییەکەی فەرمانی (نسي)، کە (یوشع) خستوێتییە پاڵ خۆی.

دووەمیان: وشە چوار پیتییەکەی فەرمانی (انسی)، کە خستووێتییە پاڵ (شەیتان) (انسی)ش دەخرێتە پاڵ ئەوکەسەی، کە کاری بیربردنەوە بەسەر کەسانی تردا دێنێت، واتە وایان لێ دەکات لەبیریان بچێتەوە.

ئەمەش حەقیقەتێکەو، شەیتان بێگومان ئەوەیە، کە مرۆڤ دەخاتە نێو دۆخی لەبیرچوونەوەی چەند شتێکەوەو، هەر ئەویشە مرۆڤ بۆ بیرچوونەوە هەڵدەنێتو وای لێ دەکات شتی لەبیربچێتەوە. وای لێ دەکات خودای پەروەردگاری بیر بچێتەوەو، ئاینەکەی بیر بچێتەوە، ئەرکەکانی بیربچێتەوە، تابەم ڕەنگەش بەئاسانی بەسەریا زاڵ بێت و، دڵی داگیربکات.. بێگومان شەیتان تەنها لەکاتێکدا زەفەر بە مرۆڤ دەبات، کە وەختی بیرچوونەوەیەتی، بەڵام موسڵمانی بێدارو چاوساغو بەرچاوڕوون ئەو کەسەیە، کە شەیتان لەهیچ ڕایەکەوە ناتوانێت زەفەری پێ ببات.. خودا لەمبارەیەوە فەرموویەتی:

﴿إِنَّ ٱلَّذِينَ ٱتَّقَوْا۟ إِذَا مَسَّهُمْ طَٰٓئِفٌ مِّنَ ٱلشَّيْطَٰنِ تَذَكَّرُوا۟ فَإِذَا هُم مُّبْصِرُونَ ﴿٢٠١﴾ وَإِخْوَٰنُهُمْ يَمُدُّونَهُمْ فِى ٱلْغَىِّ ثُمَّ لَا يُقْصِرُونَ ﴿٢٠٢﴾ الأعراف﴾.

واتە: (بێگومان ئەو ئیمانداڕانەی لەخواترس‌و بەتەقوا بوون، هەرکاتێك لەلایەن شەیتانەوە خورپەو خەیاڵێك بەدڵیان دابێت، دەسبەجێ خوایان بە بیردێتەوەو بێدارو بەرچاوڕوون دەبن، بڕا شەیتانەکانی ئەم شەیتانەش کۆمەکیان دەکەن لە گومڕاکردنیان، بەهۆی ڕازاندنەوەی گوناهەکان لەبەرچاوانیان.. پاشان کوڵ نادەن‌و دریغی ناکەن لەگومڕایی کردنیاندا).

بێگومان شەیتان لەپشت هەموو لەبیرچوونەوەیەکەوەیەو هەر ئەویشە وا لە خەڵکی دەکات شتیان لەبیر بچێتەوە، تۆ کاتێك شتت لەبیردەچێت ئەوە هەر شەیتانە کەشتی لەبیر بردوویەتەوە، منیش هەرشتێکم لەبیر بچێت، ئەوە شەیتانە لەبیری بردوومەتەوە ﴿فَإِنِّي نَسِيتُ ٱلْحُوتَ وَمَآ أَنسَىٰنِيهُ إِلَّا ٱلشَّيْطَٰنُ أَنْ أَذْكُرَهُۥ﴾.

" سَرَبًا ، و عَجَبًا "

قورئانی پیرۆز بەدوو دەربڕین (تعبیر) گوزارشتی لە ڕۆشتنی ماسییەکە بە نێو دەریاکەدا کردووە. لە یەکەمیاندا: ﴿نَسِيَا حُوتَهُمَا فَاتَّخَذَ سَبِيلَهُ فِي الْبَحْرِ سَرَبًا﴾ لەدوای ئەمەش: ﴿فَإِنِّي نَسِيتُ الْحُوتَ وَمَا أَنسَانِيهُ إِلَّا الشَّيْطَانُ أَنْ أَذْكُرَهُ وَاتَّخَذَ سَبِيلَهُ فِي الْبَحْرِ عَجَبًا﴾ لێرەدا مانای (سربا) ئەوەیە کاتێك ماسییەکە بەدەریاکەدا ڕۆشتووە، خودا ڕێی لە یەکگرتنی ئاوەکەگرتووەو لێکی دابڕیووەو نەیهێشتووە بەدوای ماسییەکەدا بڕوات، ئیدی لەدوای ماسییەکەوە ڕێڕەوێکی بەتاڵ لەسەر ڕووی ئاوەکە هەبووە، کە ئاویشی تێدانەبووە، ئەمەش وەك تاقێك بووە، وەك پێغەمبەریش ﷺ فەرموویەتی: **((وامسك الله عنه جرية الماء، حتى كان مثل الطاق))** واتە: (خودا ڕۆشتنی ئاوەکەی لێ گرتەوە تاوەك تاقێکی لێ هات).

مانای (عجباً)یش ئەوەیە، بێگومان ژیان بەبەرداکردنەوەی ماسییەکە (کە ماسییەکی برژێنراوی سوورکراوی دانراوی نێو زەمبیلەیەك بووە)و دەرچوونیشی لەم زەمبیلەیەو ڕۆشتنی بەنێو دەریاکەداو وەستاندنی ئاویش لەدوایەوە، هەموو ئەم موعجیزانە سەرسوڕمان (عجبا)و سەرسامبوونی مرۆڤی دەخوازن، هەربۆیەش مووساو کوڕە یاوەرەکەی لەوە سەرسام بوون.

لێرەدا ماوەتەوە ئەوەی حیکمەت لە جیاوازیی گوزارشت (تعبیر)ەکان لەهەمان ڕووداو ڕوون بکەینەوە، واتە بۆچی جارێکیان فەرمویەتی (سربا)و، جارێکی تریش فەرموویەتی (عجبا). وەڵامەکەش لە فەرموودەیەکی پێغەمبەردا ﷺ بەدیی دەکرێت، کە فەرموویەتی: ((فکان للحوت سربا وللموسى وفتاه عجباً)) واتە:

ڕووداوه بۆ ماسییەکەی که (سرباً) بووه، بۆ موساو یاوەرەکەشی (مجیباً) بووه ڕازو نهێنیی جیاوازیی گوزارشتەکەش لە هەردوو وشەکەدا ئەو لایەنەیە کە تەعبیره قورئانیەکە سەرنجی لێ داوەو، ئەو گۆشەیەشە کە لەنێویەوە بۆ چیرۆکەکەی ڕوانیوه، چونکه لە جاری یەکەمدا لەگۆشەی ماسییەکەوە بۆ ڕووداوەکەی ڕوانیوەو سەرنجی لە جموجوولّی ماسییەکە لە دەریاکەدا داوەو فەرموویەتی: ﴿فَٱتَّخَذَ سَبِيلَهُۥ فِى ٱلْبَحْرِ سَرَبًا﴾، بەڵام لەجاری دووەمدا لە گۆشەی مووساو کوڕە یاوەرەکەیەوە بۆ ڕووداوەکەی ڕوانیوەو شوێنەواری جموجوولّی ماسییەکەی لەسەر دەروونو هەستی مووساو کوڕە یاوەرەکەی بەدیی کردووه، بێگومان ئەوانیش هەردووکیان سەریان لە جموجوولّی ماسییەکە سوڕماوه، هەربۆیەش فەرموویەتی: ﴿وَٱتَّخَذَ سَبِيلَهُۥ فِى ٱلْبَحْرِ عَجَبًا﴾.

لێرەشدا ئاماژه دەکەین بۆ ئەو کاره سەرسوڕهێنەی که جموجوولّی ماسییەکەو گیان بە بەرداکردنەوەی بەرپای کردووه، سەرچاوەی ئەمەش نکوولّی کردنو سەیر لێ هاتنیان نەبووه، چونکه مووساو کوڕە یاوەرەکەش باوەڕیان بەتوانای خودا لەسەر زیندووکردنەوەو بەدیی هێنانی موعجیزەکان هەبووه، بەڵام سەرچاوەی ئەمه، هێزی سەرسوڕهێناندنی ڕووداوه کتوپڕییەکەو، پێوه ئاڵووده بوونو کارلێک بوونیەتی بەو ڕووداوه.

"ئاشتی لە کوێی ئەم زەوییەی تۆ دایە"

کاتێك (یوشع)ی یاوەری (مووسا) هەواڵی لەبیرچوونەوەی ماسییەکەی بە (موسا) ڕاگەیاندو، داوای گەڕانەوەیانی بۆ لای بەردە زلەکە لێکرد، (مووسا)ش پێی گوت: (ئا ئەوە بوو مەبەستی ئێمە/ ذلك ماكنا نبغي)..ئیدی بەرێی خۆیاندا ڕۆشتنەوەو، ئاسەواری ڕۆشتنی پێشوویان لە گەڕانەوەدا گرتەبەرو، بەسەر شوێن

پێیەکانی خۆیاندا دەچوونەوە، ئەمەش مانای ئەم ڕاستیەیە، کە خوا فەرموویەتی: ﴿فَارْتَدَّا عَلَىٰ آثَارِهِمَا﴾. دەشێت لەمەوە ئاماژەیەك بۆ گرنگیی گێڕانەوەی چیرۆكو بۆ چۆنیەتی گێڕانەوەو شیاوبوونیشی بکەین.

جا کاتێك گەیشتنە ناوچەی پێکگەیشتنی نێوان دوو دەریاکەو لایان دایە پاڵ بەردە زلەکە، بەندەیەك لە بەندەکانمان ﴿عَبْدًا مِّنْ عِبَادِنَا﴾یان بینی، وەك پێغەمبەری خوداش ﷺ فەرموویەتی: (دیتیان ئەوە خدرەو پۆشاکەکەی لەخۆی ئاڵاندووەو لەسەر پشت کەوتووە) (مووسا) سڵاوی لێکردو، (خدر)یش کراسەکەی لەسەر ڕوخساری خۆی لاداو گوتی: (وعلیك السلام).. هەروەها (خدر) سەری سوڕما لە پیاوێك، کە لەو وڵاتەدا سەلامی لێدەکات ((چونکە سەلامو سڵاوکردنی ئیماندارانەکە لە بنەڕەتو ڕیشەی ئاشتیو برایەتییەوەیە) لەنێو خەڵکی ئەو وڵاتەدا نەمابوو، هەر بۆیەش دوای وەڵامی سەلامەکەی بە (مووسا)ی گوت: (ئاشتی لەکوێی ئەم زەوییەت دایە)؟

ئەم پرسیارەی (خدر) ئاتاجی بە هەڵوێستەیەك هەیە، چونکە وەڵامەکەی وەك ئەوە وایە، کە (خدر) سەرسام بێت کاتێك لە کەسێك سەلام دەبیسێت. ئەمەش لەوانەیە هۆیەکەی لەبەر نەبوونی ئیمانداران بووبێت لەو جێگەیەدا.. ئیدی ئاگاداری ئەوەش نەبووە کەوا (مووسا) بەتایبەتی بۆ لای ئەم هاتبێت.

بەڵام ئێمە لەم پرسیارەی خدردا مەسەلەیەکی دوورترو بەرفراوانترو قووڵتری لێ تێدەگەین، ئەمەش وەك ئەوە وایە مەبەستی هەموو سەرزەمینی ئەو ڕۆژگارە بووبێت، بەڵکو هەر دەبێت ناکۆکیو ململانێو بەربەرەکانیو بەرەنگاریی لەسەر ڕووی زەوی لەنێوان خەڵکیدا بێنێت، مێژووش بۆی گێڕاوینەتەوە، کە هیچ ماوەیەك لە ماوەکانی مێژوو لە جەنگو ئاشووب بەدەرنەبووە، کە لێرەو لەوێ لەسەر زەوی ڕوویداوە. ئەم جەنگانە لەم سەردەمە تازەیەی ئێستاشماندا ڕووەو زیادبوونو توندترو بەرفراوانترە.. گشت خوێنەرێکی ڕۆژنامەو گۆڤارەکانیش،

هەمیشە چاوی دەکەوێت بە هەواڵەکانی ناکۆکیو کوشتار، کە لە هەموو ژمارەیەکی تازەی ئەو بڵاوکراوانەدا هەیە، هەر گوێگرێکی هۆیەکانی تری ڕاگەیاندنیش، چ لە کەناڵەکانی بیستن یان بینراوەوە بەردەوام گوێی لە هەواڵی کوشتارو جەنگە خوێناوییەکانە، هەر ئەمەشە سروشی ئاماژە بۆکراوی خودا، کە لەبارەیەوە فەرموویەتی:

﴿وَلَوْ شَاءَ رَبُّكَ لَجَعَلَ النَّاسَ أُمَّةً وَاحِدَةً وَلَا يَزَالُونَ مُخْتَلِفِينَ (١١٨) إِلَّا مَن رَّحِمَ رَبُّكَ وَلِذَٰلِكَ خَلَقَهُمْ ...(١١٩) هود﴾، واتە: ئەگەر خودای پەروەردگارت خواستی لەسەر بوایە هەموو خەڵکی سەرزەویی دەکرد بەیەك نەتەوەو کۆمەڵ، بەڵام بەردەوام (خەڵکی) دژ بەیەكو لێك جیاوازن، مەگەر ئەوانەی، کە بەهۆی ڕەحمو بەزەیی پەروەردگارتەوە ئاسوودەو سەربەرزن، خوداش هەر بۆ ئەو مەبەستی بەبەرەکانیەی نێوان هەقو ناهەق خوڵقاندوونی).

هەروەها خودای پەروەردگار فەرموویەتی: ﴿...وَلَوْلَا دَفْعُ اللَّهِ النَّاسَ بَعْضَهُم بِبَعْضٍ لَّفَسَدَتِ الْأَرْضُ ...(٢٥١) البقرة﴾. واتە: (خۆ ئەگەر خودا هەندێك کەسی لە خەڵکی بەهەندێکی تریان لەناونەباتو جەنگو ناکۆکی لەنێوانیان دانەبێت، ئەوا زەوی بەهۆی ئەو کۆمەڵە ستەمکارانەوە دەشێواو پڕدە بوو لە خراپەو تاوانو زۆرداری). ئەم واتایانەش سروشی پرسیارکردنەکەی (خدر)ی گەیاندووە، کە بەزمانی عەرەبی وەك لە فەرموودەکەی پێغەمبەری خوادا ﷺ هاتووە ((وَأَنَّى بأرضك السلام)) ئاشتیو سەلام لەکوێ ی ئەم زەوییەی تۆدایە)؟ لە زمانی عەرەبیشدا وشەی (أنَّى) بۆ بەدوورگرتنە (للاستبعاد) بەمانای بەدیی هاتنی ئاشتی لەسەر ڕووی ئەم زەوی یە بەدوور دەگیرێت).

"عَبْدًا مِّنْ عِبَادِنَآ"

قورئـانی پـیرۆز وەسـفی (خـدر)ی بـه ﴿عَبْدًا مِّنْ عِبَادِنَآ﴾ بەندەیـەك لـه بەنـدەكانمان) كـردووه كـه لـه فەرمایـشتەكەی خـوادا هـاتووه.. دانـانی وەسـفی بەندایـەتی لەلایـەن خـوداوه، مانـای (لـێدابڕینی پێغەمبـەرێتی لـه (خـدر)) ناگەیەنێت، هیچ لێك نەچـوونێكیش لـەنێوان هـەردوو وەسـفی (بەنـدەی خـودا)و (پێغەمبەری خودا) دانیه. جێی باسه پێشتریش ئەوەمان یەكلا كردەوه كه (خـدر) پێغەمبەرێك بووه.

بێگومـان بەندایـەتی (عبودیـه) بـۆ خـودا دیـارترین ڕواڵـەتو ئاكـاری پێغەمبەرێتییه. پێغەمبـەران زۆرتـرین كـاری بەندایـەتیو خواپەرستییان لـەنێو خەڵكیدا هەبووه، چونكه ئەوان زاناترینی خـەڵكی بـوون لەناسـینی پلـەو پایـەی خوداو ئەركی پێویست بەرامبەر خودا، لـەنێو خەڵكییـشدا لـه هـەموویان زیـاتر سوپاسگوزارو شواكرنەبژێری خودا بوون لەسەر نیعمەتەكانی خودا. خوداش چەندین پێغەمبەری بەڕێزی خۆی به ئاكاری بەندایەتی (عبودية) وەسف كردووه بـۆ نموونـه لەبارەی (نووح)ەوەـ سلاّوی لیّ بیّت ـ فەرموویەتی: ﴿ذُرِّيَّةَ مَنْ حَمَلْنَا مَعَ نُوحٍۚ إِنَّهُۥ كَانَ عَبْدًا شَكُورًا ۝٣﴾ الإسراء. واته: (جگه له (بنواسرائیل) كەنـەوەی (ئیسرائیلن) نەوەی ئەو كەسانەشن كه له كەشـتییەكەدا لەگـەڵ (نـوح)دا هـەڵمان گرتنو ڕزگارمان كردن، تاكو سوپاسـگوزاری خـودابن، چـونكه بەڕاسـتی (نـووح) بەندەیەكی سوپاسگوزاری خودا بووه).

لەوەسفی بەندایەتی پێغەمبـەریشدا ﷺ فەرموویـەتی: ﴿سُبْحَٰنَ ٱلَّذِىٓ أَسْرَىٰ بِعَبْدِهِۦ لَيْلًا مِّنَ ٱلْمَسْجِدِ ٱلْحَرَامِ إِلَى ٱلْمَسْجِدِ ٱلْأَقْصَا ٱلَّذِى بَٰرَكْنَا حَوْلَهُۥ لِنُرِيَهُۥ

مِنْ ءَايَـٰتِنَآ ۚ إِنَّهُۥ هُوَ ٱلسَّمِيعُ ٱلْبَصِيرُ ﴿١﴾ الإسراء﴾، واتە: (پاکیو بێگەردیو بێ کەموکوڕی بۆ ئەو خوایەی کەشەوڕەویی لە بەشێکی کەمدا بە(بەندە)ی خۆی کرد).

هەروەها قورئانی پیرۆز لە زۆر جێگەدا وشەی (عُباد/بەندەکان) بۆ ئەو کەسە ئیماندارانە بەکاردێنێت، کە باوەڕیان بەخودا هێناوە، وشەی (عبید/ کۆیلەکان)یش بۆ ئەو کەسە کافرانە بەکاردێنێت، کە باوەڕیان بەخودا نەهێناوە.

" لەنێوان ڕەحمەتو عیلم دا"

قورئان ئەوەی ڕوون کردۆتەوە کە خودا ڕەحمەتو عیلمی لەلایەن خۆیەوە بە (خدر) بەخشیوە: ﴿ءَاتَيْنَـٰهُ رَحْمَةً مِّنْ عِندِنَا وَعَلَّمْنَـٰهُ مِن لَّدُنَّا عِلْمًا ﴾

لە ئاماژە جوانەکانی ئەم ڕاستیەدا ئەوەیە، کە بێگومان سۆزو بەزەیی (ڕەحمەت) لە خوداوە دەدرێت بەبەندە، ئەمەش چونکە لەو بەخشینەیە، کە ڕاستەوخۆ لە خوداوەیەو بەسەر ئەو کەسەدا دەڕژێتو وای لێدەکات لە خۆشیو بەختەوەریدا بژی.

بەڵام زانست (عیلم) بەشێوازی فێربوون لەخوداوە دەست بەندە دەکەوێت، واتە چونکە ئاتاجی بە هەوڵدانو خۆفێرکردنو بەدەستهێنانو تێکۆشان هەیە، جا ئەگەر مرۆڤ لەگەڵ زانستدا کارلێك نەکاتو کاری لەسەرنەکاتو هەوڵی بەدەست هێنانی نەدات، ئەوا هیچی لێوە دەسگیر نابێت. هەروەها لە ئاماژەو پەندە شیرینەکانی ئەم ڕستەیەدا ئەوەش هەیە، کە بێگومان ڕەحمەتو بەزەییەکە لە خوداوەیە ﴿رَحْمَةً مِّنْ عِندِنَا ﴾ بەڵام زانستە، کە (العلم) لەلای خودایە ﴿وَعَلَّمْنَـٰهُ مِن لَّدُنَّا عِلْمًا ﴾ لە ڕستەکەدا جیاوازیی نێوان (عِندِنا)و (مِن لَّدُنَّا) کراوە..

لەمبارەیەوە، ئیمام (راغبی اصفهانی) گوتوویەتی: ((لَّدُنَّ) له (عِندِ) تایبەتترە، چونکە مانای دەست پێکردنی کارێکە کە کۆتاییەکی هەیە، وەك ئەوەی بڵێیت: (أقمت عنده من لدن طلوع الشمس الى غروبها) من لە سەرەتای هەڵهاتنی خۆرەوە تائاوا بوونی لەلای ئەو کەسەبووم) لێرەشدا وشەی (لدن) لە جێگەی کۆتایی فەرمانەکەوە دادەنرێت. هەروەها (لدن) لەکاتی گێڕانەوەی هەواڵێکدا لە جێگەی (عند)دا دادەنرێت، وەك ئەوەی بڵێت: (اصسبت عنده مالا، ولدنه مالا) هەندێك لە زانایان گوتوویانە: ئامرازی (لدن) فراوانترو تایبەتترە لە (عند)"[١].

بەپێی وتەی (راغبی اصفهانی)، ئامرازی (لدن) لە (عند) تایبەتترو ڕەوان تر. ئەی بۆچی خودا بە (لدن) گوزارشتی لە زانست کردووە؟ لەڕووی بەراوردەوە، ئەگەر بڕوانین بۆ (ڕەحمەت)و (عیلم) دەبینین ڕەحمەت لە عیلم گشتگیرترە، بۆ نموونە (ڕەحمەت) لەخوداوە بۆ سەرجەم دروستکراوانیتی.. هیچ ژیانێکیش بەبێ ڕەحمەتی خودا بۆ مەخلووقێك نیە، هەروەها ڕەحمەتی بۆ سەرجەم گرۆی ئادەمییش هەیە بە موسڵمانو کافرەوە، دەناگەر ڕەحمەتی خودا نەبوایە نەدەژیان..بەڵام زانستو عیلمو هودا نایبەخشێت لە هەموو مەخلووقێك. هەروەها بە هەموو مرۆڤێکیشی نەبەخشیوە، بەتایبەتیش گەر زانستەکە زانستێکی تایبەتیی خودایی بێت، وەك ئەو زانستەی، کە خودا فێری (خدر)ی کردووە. هەر بۆیەش بەهۆی گشتگیریی‌و شموولیەتی (ڕەحمەتی)یەوە خودا بە ئامرازی گشتیی (عند) گوزارشتی لێ کردووە. بەڵام بەهۆی تایبەتیاریی (زانست)ەوە، خودا بەئامرازی تایبەت (لدن) گوزارشتی لێ کردووە. (خوداش هەرخۆی زانایە لەم ڕووەوە) لە وەسفکردنی زانستەکەی (خدر)دا بەوەی، کە لە خوداوەیە، ئاماژەیەکی سرووش بەخش بۆ (مووسا) بەدیی دەکەین لەمەڕ ئەوەی، کە بێگومان کردارەکانی (خدر) ڕاستو دروستو ڕاستپێك بوون، چونکە دەرەنجامی ئەو زانستە تایبەتییە بوون، کە لەلای خوداوە پێی دراوە.

---

(١) المفردات للراغب: ٤٤٩)

بەڵام حەزدەکەین هەڵوێستیەك بکەین لەئاست حیکمەتی پێشخستنی (ڕەحمەت)و دانانی لەپێش (عیلم)دا: ﴿ءَاتَيۡنَـٰهُ رَحۡمَةً مِّنۡ عِندِنَا وَعَلَّمۡنَـٰهُ مِن لَّدُنَّا عِلۡمًا﴾ ئەی داخۆ پەیوەندیی نێوان (ڕەحمەت) و(عیلم) چی بێتو بۆچی ڕەحمەت خراوەتە پێش؟ بێگومان ڕەحمەت ئەو بنچینەیەیە، کە پێش دەکەوێتو، ئەو کەش‌و ژینگە شیاوەشە بۆ سوودمەندبوونی زانستو خێرو بەرەکەتەکەی.. جا ئەگەر ڕەحمەت لە زانست دامالڕێتو نەکەوێتە پێش زانستەوەو، نەبێتە هیچ دەستپێك‌و بناغەیەك بۆی، ئەوا زانست دەبێتە شەڕو وێرانەو کاول بوون. لەبەر ئەم واتایە ڕەحمەت خراوەتە پێش زانست. زانستەکەی (خدر)یش ئاوێتەی (ڕەحمەت)بوو. ڕەحمەتەکەش زەمینەیەکی گونجاو بوو بۆیو ڕەنگدانەوەی لەگەڵدا هەبوو، لەوێوەش گەشەی کرد، بۆیەش زانستەکەی بەسوودو چاك‌و پیرۆزو بەپیس بوو.. هەر بەو زانستەشی پاپۆڕەکەی لە زەوتکردن پاراستو بۆ هەژارەکانی هێشتەوە.. هەربەو زانستەبوو کە دایك‌و باوکەکەی لە کوڕە کافرەکەیان ڕزگارکرد بەو ئومێدەی خودا بە کوڕێکی ئیماندار بۆیان قەرەبوو بکاتەوە.. پاشان هەر بەو زانستەشی بوو دیواری هەردوو کوڕە هەتیوەکەی بنیات نایەوەو بەمەش گەنجینەکەی بۆ پاراستن. (خدر) لەکاتێکدا ئەم کارانەی ئەنجام دەدا، کە بە زانستەکەیەوە ڕەحمەتی پێدرابوو، زانستەکەشی بەو ڕەحمەتەوە لێکنرابوو.. ئەو کەسانەی، کە (خدرو مووساش) لەو سەفەرەیاندا دیبوویانن هەر بەهرەمەندی ئەو ڕەحمەتەی نێو زانستەکەی (خدر) بوون. نموونەی ئەم ڕەحمەتە لە زانستەکانی موسڵمانانیشدا هەبووە، ئەوەبوو هەموو جۆرە زانستێکیان ئاوێتەی ڕەحمەت بووو کارلێك‌و کاردانەوەی تێداهەبوو.. بۆیە سوودی بە موسڵمانان گەیاندو سوودی بەگەلانی تریش گەیاند.

بەڵام خۆ ئەگەر ڕەحمەت لە (عیلم) دامالڕێتو، ڕەحمەتی نەخرێتە پێش‌و کارلێك‌و ئاوێتەی نەبێت، ئەوا زانستێکی زیانبەخش وە شەڕ خوازو خراپ‌و وێرانکارو ماڵکاولکارو پیس دەبێت.. بەڕاستی ئەم وەسفە بەسەر زانستە هاوچەرخەکانی خۆرئاواییەکاندا دەچەسپێت.

ڕاستە ئەوان زانستیان هەیەو، پێشکەوتنی زانستییان هەیەو، گەیشتونەتە چەند ئاستێکی وەها، کە لەوەوپێش بەخەیاڵی گەلانی پێش خۆیاندا نەدەهات.. ڕاستە ئەوان چەندان لق‌و پۆیان لە زانستەکانیان بۆ تەوەو، هەمەڕەنگی‌و هەمە چەشنەییشی تێکەوتووەو هیچ بوارێك لەبوارەکانی ژیانیان نەهێشتۆتەوە، کە پەلی بۆ نەهاون.. بەڵام ئەو هەموو زانست‌و داهێنراوو پیشەسازی‌و دۆزینەوانەیان بوونەتە بەڵا لەسەر خاوەنەکانیان‌و لەسەر کەسانی تریش، چونکە لەبوارەکانی وێرانکردن‌و کاولکاری‌و ستەمکاری‌و شێواندن‌و دەسدرێژییدا بەکاریان دێنن.. مرۆڤایەتیش بەهۆی ئەو زانستانەوە تووشی بەدبەختی‌و مەینەتی‌و گرفتی ئاڵۆزو نەخۆشی‌و زیانێکی زۆر بوون. هەرکەسێکیش گومانی لەم وتەیەمان هەیە، باپێمان بڵێت، کە ئایا چەکی ئەتۆمی‌و ناوکی‌و ئەلیکترۆنی بۆ سوودی جیهان، یان بۆ زیان گەیاندن بە جیهان بەرهەم هێنراون؟!

ئایا بۆمبە ئەتۆمییەکان هەردوو شاری (هیرۆشیما)و (ناکازاکی)یان ڕزگارکرد، یان وێران کرد؟! ئەی ئایا چەکە پێشکەوتووە میکرۆبییەکان لەجەنگی جیهانیدا چییان کرد؟

ئەی داخۆ بۆمبەکانی (ناپاڵم)و بۆمبە هێشووییەکان‌و فسفۆرییەکانیش چی لە قوربانیەکان دەکەن؟ ئەی چەکە کیمیاییەکان چ کارەساتێك لە جەنگەکاندا بەرپا دەکەن؟!

ئەی داخۆ چەند کۆگای نهێنی لەلای دەوڵەتە تاوانبارەکان هەیە، وەك کۆگا (مخزن)ی چەکە کوشندەکانی (خۆرەیی)و (میکرۆبی)و (دەردەکوشندەکانی وەك شێرپەنجەو کۆلێرا)و، لەدواییش دا ئەو دەردی ئایدزەی، کە لە کۆمپانیاکاندا سازو ئامادەیان کردووە تاکو بەسەر نەیارانیاندا بڵاویانکەنەوە، لەکاتێکدا جەنگ‌و کوشتاریان لەدژ دەگێڕن. بێگومان چەکە نوێیە کیمیایی‌و خۆرەیی (جرثومی)یەکان پیسترین‌و چەپەڵترین‌و بێ‌نرخترینی ئەو نموونانەن، کە زانستی

ماڵکاولکاری مرۆڤایەتی پێی گەیشتووەو، لە ئاکامی ئەو زیرەکییە شەیتانیە ڕەش‌و کینە بەرانەیەوە پێی گەیشتووە کە دژی ڕەوتی ژیانی مرۆڤایەتین. لەبەر ڕۆشنایی ئەم ڕوونکردنەوەیەدا پەی بە لایەکی حیکمەتی دانانی (ڕەحمەت) لەپێش (عیلم)دا دەبەین کە لە فەرمایشتەکەی خوادا هاتبوو: ﴿ءَاتَيْنَـٰهُ رَحْمَةً مِّنْ عِندِنَا وَعَلَّمْنَـٰهُ مِن لَّدُنَّا عِلْمًا ﴾.

هەرلەبەر ڕۆشنایی ئەم ڕوونشکردنەوەیەشدا دەرك بەگرنگیی تێکەڵکردنی زانست بەڕەحمەت‌و (زیادکردنی ڕەگەزی ڕەوشتمەندیی بۆ سەری)یشی دەکەین، تاکو ببێتە زانستێکی بەسوودو پیرۆزو غەرقی ڕەحمەت.

"ڕەفتاری جوان لە خواستنی زانست دا"

کاتێك (مووسا) ـ سلاوی لێ بێت ـ بەدیداری (خدر) گەیشت، خدر (سلاوی لێ بێت) پێی گووت: (تۆزانستێکی وەهات لە زانستی خودا لەلایە کەخودا خۆی فێریی کردوویت‌و کە من نایزانم، منیش زانستێکی وەهام لە زانستی خودا لەلایەکە خودا خۆی فێریی کردووم وکە تۆ نایزانیت.. (مووسا) پێی گوت: (ئایا دەهێڵیت دوات کەوم تاکو لەو زانستەی کەفێری کراویت منیش فێرکەیت؟ ﴿هَلْ أَتَّبِعُكَ عَلَىٰٓ أَن تُعَلِّمَنِ مِمَّا عُلِّمْتَ رُشْدًا﴾.

سەرەتا لەو وتەیەی (خدر)دا کەبە(مووسا)ی گوتووە ئەوەمان بۆ دەردەکەوێت کەهیچ کەسێك هەموو زانستێکی لەلانیەو تایبەندی هەموو بوارێکی نیە. چونکە ئەوەتا (مووسا)ی پێغەمبەری بەڕێزی خودا (سلاوی خودای لێ بێت) هەندێك مەسەلە نازانێت.. هەروەها (خدر)یش کەپێغەمبەرێکی بەڕێزی خودایە ـ سلاوی خودای لێ بێت ـ هەندێك مەسەلەی دی نازانێت..هەریەکە لەم دوانەش زانستێکی لەلایە کە خودا فێریی کردووەو، بەڵام هەمان زانستی فێری ئەوی تر نەکردووە

(خدر) یش ویستوویه‌تی ئه‌م ڕاستی یه‌، به‌ (مووسا) بگه‌یه‌نێت.. بۆیه‌ كاتێك سواری پاپۆڕه‌كه‌ ده‌بن، چۆله‌كه‌یه‌ك هاتووه‌و كه‌وتۆته‌ سه‌ر لێواری دیواری پاپۆره‌كه‌، ئینجا به‌ ده‌نووكی خۆی جارێكیا، یان دووجار داوێتی له‌ ئاوی ده‌ریاكه‌، (خدر)یش ئه‌مه‌ی كردۆته‌ نموونه‌یه‌كو به‌ (مووسا)ی گوتووه‌: (ئه‌ی مووسا ڕاده‌ی كه‌میی زانستی من‌و زانستی تۆ له‌ئاست زانستی خوادا هێنده‌ی جێ ده‌نووكی ئه‌و چۆله‌كه‌یه‌یه‌ له‌ئاست ڕووبه‌ری ده‌ریاكه‌دا).

كه‌وابوو هه‌موو زانسته‌ مرۆییه‌كان به‌ به‌راورد له‌گه‌ڵ زانستی خوادا هه‌ر زۆر كه‌من بۆیه‌ش خودا فه‌رموویه‌تی: ﴿...وَمَآ أُوتِيتُم مِّنَ ٱلْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا ﴿٨٥﴾ الإسراء﴾، واته‌: (ئێوه‌ ئه‌ی گرۆی ئاده‌میی هیچ شتێكی ئه‌وتۆتان له‌ زانست پێنه‌دراوه‌ ته‌نها شتێكی كه‌م نه‌بێت).

شاعیرێكیش گوتوویه‌تی:

فقل لمن يدعي في العلم معرفة ... خفظت شيئا وغابت عنك اشياء

واته‌: (به‌و كه‌سه‌ بڵێ كه‌ (ئیددیعای زانیارییه‌ك له‌نێو زانستدا ده‌كات): تۆ شتێكت زانیوه‌ له‌ كاتێكدا چه‌نده‌ها شتی ترت لێ بزربووه‌).

به‌لام له‌ وته‌كه‌ی مووساشدا ﴿...هَلْ أَتَّبِعُكَ عَلَىٰٓ أَن تُعَلِّمَنِ مِمَّا عُلِّمْتَ رُشْدًا ﴿٦٦﴾ الكهف﴾ دوو مه‌سه‌له‌ وه‌رده‌گرین:-

مه‌سه‌له‌ی یه‌كه‌م:

ئه‌ده‌ب‌و ڕه‌فتاری جوان له‌خواستنی زانست‌و، ئاكاری به‌رز له‌ ده‌ربڕین‌و دواندنی كه‌سێكی زانادا، ئه‌وه‌بوو (مووسا) به‌شێوازی پرسیار به‌(خدر)ی گوتبوو، "ئایا ده‌هێڵێت دوات كه‌وم/ اهل اتبعك)؟ واته‌ به‌م شێوازه‌ ناسكه‌و به‌و ئه‌ده‌بی

پرسیارکردنو داوای سۆزو بەزەییيە جوانە.. کەوابوو کە دەڵێت (من دوات دەکەوم) بەمانای (من شوێنکەوتووی تۆم، نەك هاوشانی تۆو نەك خۆم بەزانا بزانم لەئاست تۆدا.. کاتێك دواشت دەکەوم بۆ ئامانجێکە. هەروەها سەفەرم بۆ لای تۆو سەفەرم لەگەڵ تۆشدا هەر بۆ ئامانجێکە.. ئەوەیە لێتەوە فێربم.. زانستت لێ وەربگرم:-

﴿عَلَىٰٓ أَن تُعَلِّمَنِ مِمَّا عُلِّمْتَ﴾ بۆ ئەوەی فێرمکەیت لەو زاستەی کە فێری کراویت) کاتێك زانست لەگەڵ ئەدەبدا داوا دەکرێت ئەوا باشو بەسوود دەبێت، بەڵام کاتێك زانست بەبێئەدەب داوا دەکرێت ئەوا زەرەرمەند دەبێت، چ بۆ خاوەنە داواکارەکەیو چ بۆ کەسانی تریش هەندێك لە خوێندکارانی زانست ئەدەبی فێرخوازیی لەدەست دەدەن، بۆ نموونە گەر کەسێکیان بابەتێك یان دوو بابەتی خوێند، یان فەرموودەیەك، یان دوو فەرموودەی لەبەرکرد، ئیدی خۆی بە زانایەکی کۆششکار (مجتهد) دادەنێت، کە پێویستە بە پەنجە ئاماژەی بۆ بکەن، ئینجا خۆی بەزانایەك لە سەروی زانایانەوە دادەنێتو لەسەر حسابی ئەوان دەردەکەوێتو، کار بۆ بەکەم دانانیانو سەرزەنشتکردنیان دەکات.

هەرکەسێکیش ئەدەبی خواستنو داواکاریی زانست قەدەغە بکات، ئەوە دیارە زانست قەدەغە دەکاتو، بەم پێیە هەموو خێرو چاکەیەکیش قەدەغە دەکات.

باشترین کتێبیش دەربارەی ڕەفتاری جوان لە خواستنی زانستدا کتێبی (تذکرة السامع والمتكلم في آداب العالم والمتعلم)ی (ابن جماعه)یە..

مەسەلەی دووەم:

مەبەست لە خواستنی زانستو فێرخوازی یەو، بەدەست هێنانی ژیریو تێگەیشتنە ﴿عَلَىٰٓ أَن تُعَلِّمَنِ مِمَّا عُلِّمْتَ﴾ لە ڕستەکەدا (إعراب)ی (رشداً) بە ڕێزمانی عەرەبی (تمییز)ە، (تمییز)یش ئەوەیە، کە شتەکان لەیەك جیادەکاتەوە.

پێویستیشه ڕێزمـان (نحـو)بخەینـه گـەڕ بـۆ شـیکردنەوەی مەبەسـتەکەو وەك ئامرازو کەرەسەیەك بۆ دەرهێنانی هەنـدێك واتـاو دەلالـەتو سـەرنجی جـوان لـه پێکهاتەی ڕوانبێژیی قورئانەوە. بێگومان (مووسا) ـ سڵاوی لێ بێت ـ بـه وشـەی (رشدا) مەبەستو ئامانجی خۆی له خواستنی زانستەکەدا دەردەخات.. واتـه ئـەو دەیـەوێت فێـری ژیـری بێـت. دەیـەوێت فێربێـت تـاکو ببێتـه کەسـێکی ژیـرو پێگەیـشتووو ئـەو زانـسته بەسـوودو ڕاسـتەش فێربێـت کـه ژیریـیو عـەقڵو تێگەیشتنی لێوە بەدیی دەکاتو، وای لێ دەکات که به عەقڵ وژیری یەوە مامەڵه لەگەڵ خەڵکی دابکاتو هەر واش لەنێویان دا بژی.

هەندێك له خوێنـدکارانی زانـست تـەنها فێربـوون دەکەنـه نیـازو هیوایـەك، دەیانەوێت فێری زانست بن تابن بەزاناو خوێندەوارو، ئیدی دروشمی (فێربوون هەربۆ فێربوونو زانست هەربۆزانست) بەرزکەنەوە.. بەڵام بەسەرهاتەکەی (مووسـا)فێـری ئەوەیان دەکات که خواستنی زانستو کاری فێر بوونی زانست بکەنه ئامرازێك بـۆ گەیشتنو بەنیازی پاك، ئەویش پەیداکردنی ژیریو تێ شگەیشتن وبەدیهێنانی.

پاشان ئێمه دەبینین هەندێك لەخوازیارانی زانست ئـەو زانـسته فێـر دەبـن کـه ئاکامی خراپەو زەرەمەندیی یان هەیە، یاخود بۆمرۆڤ ئاکاره ناشیرینەکانو سیفەته دزێوەکان هەڵدەنێت، یان هەندێك لەو فێرخوازانه فێری زانسته بێنرخو کەم بایەخو بێبەهاکان دەبنو بڕێکی زۆر له ماڵو کاتو بەهرەو وزەو تواناکانیـان تیـا بـەفیرۆ دەدەن. دەنـا توخـودا بەڕاسـتی پـێم بڵـێ چ ژیـریو عـەقڵێك لـه فێربـوونی مۆسیقاوگۆرانیدا هەیە (واته گۆرانیه سەیرو سەمەرەکانی ئەمڕۆ)؟ ئەی چ ژیـریو عەقڵێك له فێربونی سەماو نیگارکێشانو پەیکەرتاشیو نواندندا هەیـه؟ زانـستی بەسوود ئەوەیە که ژیریو بیروڕای جوان بخاتـەوەو ئەوسـاش دەبێتـه ئـەو درەختـه خۆشو پـیرۆزەی کـه بـەروبوومی خـۆشو بەسـوود دەگرێـتو، بـۆ کـاری بـاشو هەڵسوکەوتی جوان مل دەنێت.

"لَن تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا"

(خدر) لەوەڵامی (مووسا)دا -سڵاویان لێ بێت- کە داوای هاوڕێیەتی سەفەرەکەی لێکرد، پێی گوت: (ئەی مووسا تۆ لەسەر کردارەکانی من لەکاتی سەفەردا ناتوانیت ئارام بگریت) ﴿إِنَّكَ لَن تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا﴾ بێگومان (خدر) هەواڵی ئەوەی بە (مووسا) داوە کە ئەو ناتوانێت ئارام لەسەر یاوەریکردنی‌و لەگەڵدا ڕۆیشتنی بگرێت.. ئەمەشی بە (نەتوانین) بۆ دەربڕیوە.. بێگومان جیاوازیش هەیە لەنێوان ئەوەی گەر بیگوتبایە (انك لن تصبر معی) و لە نێوان ئەوەی، کە پێی گوتووە: ﴿لَن تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا﴾ دیارە لە وتەی یەکەمدا، واتە گەر بیگوتبایە: (انك لن تصبر معی) ئەم وتەیە تەنها نکووڵی کردنە لە ئارامگرتن، کە بە هیچ شێوەیەك توانای تێدانیە.

لە وتەی دووەمدا، کە گوتوویەتی ﴿لَن تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا﴾. ئەوەی بۆ ڕوونکردۆتەوە، کەوا (مووسا) هەوڵی زۆریش دەدات بۆ ئارامگرتن لەسەر کردەوەکانی‌و خۆیشی لەسەر ئارامگرتن ڕادەهێنێت، کەچی وێڕای ئەمەش ناتوانێت دان بەخۆی دابگرێت‌و لەسەر کردەوەکانی نەیەتە دەنگ.. بێگومان (خدر) ئەم مەسەلەیەی چەند جارێك بەچەند دووپات کردنەوەیەك بۆ (مووسا) ڕوون کردۆتەوە.. با یەکەیەکە وشەکانی ڕستەی (انك لن تصبر معی) شی بکەینەوە:-

- لە (إِنَّكَ)دا (ان): پیتی دووپات کردنەوە حرف (توكيد) و(نصب)یشە.
- (لَن): پیتی نکووڵیکردنی ڕەهاو جەخت لەسەرکراوی هەمیشەییە، کە هەرگیز وا نابێت.

- تَسْتَطِيعَ : تواناداری (استطاعة)کەش هەر نکوولّی لێکراوە، نەك خودی ئارامگرتنەکە.

- بەمانای بێگومان مووسا، هەوڵدەدات‌و خۆیشی ماندوو دەکات‌و هەرچی لە هەوڵ‌و تەقەللایدایە، دوای ئارامگرتندا دەخاتە گەڕ.. کەچی لەگەڵ ئەوەشدا ناتوانێت (هەرگیز ناتوانێت).

-(مَعِيَ) دیاریکردنی ئەم وشەیەش سرووشتی ئەو ئاماژەیە دەبەخشێت کە (مووسا) دەستەوسان دەبێت لە ئارام گرتن لەگەڵیدا (لەگەڵ خدردا).. لەمەشدا (وێڕای ئەوەی بەرهەڵستی تێدایە) متمانەدان‌و دڵنیاکردنەوەیەکی بۆ (مووسا) تێدایە، کە دیارە (خدر) نایەوێت وزەو توانای (مووسا) لەسەر ئارام گرتن‌و دان بەخۆدا گران بەکەم بگرێت. بێگومان (مووسا) لەگەڵ کەسانی تری (غەیری خدردا) ئارام دەگرێت. بەڵام شکستی‌و دەستەوسان بوونی لە مەسەلەی ئارامگرتندا، ئەوە تەنها لەگەڵ (خدر)دا وادەبێت کە ناتوانێت ئارام لەسەر کارەکانی بگرێت.

" وَكَيْفَ تَصْبِرُ " و لێكـدانەوەی دەروونناسـی

وادیاره مووسا ـ سڵاوی لێ بێت ـ تووشی سەرسـوڕمانو واق وڕمانێـك بـووه، چـونكه ئـاخر چـۆن (خـدر) بەسـووربوونەوه بەرهەڵـستیی دەكـات لەسـەر ئـارام نەگرتنەكەی، بەو شته دووپاتكراوانەش جەختی لەسەر بـۆ دەكاتـەوه؟! ئـەی چـۆن زانیویەتیو كێ هەواڵی پێداوه لەسەر ئەوەی، گوایـه (مووسـا) ئەوپـەڕی هـەوڵو كۆششی خۆی بۆ ئارامگرتن دەخاته گەڕو، كەچی شكستیش دێنێت ..

پاساوێكی خدر لەم ڕووەوه بۆ مووسا ئەوەبوو، كه پێی گوتبوو: ﴿ وَكَيْفَ تَصْبِرُ عَلَىٰ مَا لَمْ تُحِطْ بِهِۦ خُبْرًا ﴾ ئاخر تۆ چۆن ئارام لەسەر كردارێك دەگریـت، كـه پێـشتر هـیچ هـەواڵو زانیـاریو عیلمێكـت لەسـەری نـەبووه)؟! لـه فـەرموودەكانی پێغەمبەریشدا ﷺ واهاتووه، كه (خدر) پێی گوتووه: (ئاخر تۆ چۆن ئـارام لەسـەر كردارێك دەگریت، كه هەواڵێكت لەسەری پـێ ڕانەگەیـەنراوەو، مـن فـەرمانم بـه ئیشێك پێكراوه، كه ئەنجامی بدەم، گەر تۆش ببینیت ئارامی لەسەر ناگریت (كه بێدەنگ بیتو پرسیاری لەسەر نەكەیت).

دیاره مووسا هەرگیز ئارام ناگرێت، چونكه چەند كردارو ڕەفتارێكی وەهـا لـه (خدر) دەبینێت كه بەڕواڵەت نامۆنوئەو له بنجو بناوانو حەقیقەتەكانیان نازانێت، هەربۆیەش نكوولّی لـەو كارانـەی دەكـاتو ئـارام لەسـەر لەگـەڵدا ڕۆیشتنیـشی ناگرێت.

وتەكـەی خـدر ﴿ وَكَيْفَ تَصْبِرُ عَلَىٰ مَا لَمْ تُحِطْ بِهِۦ خُبْرًا ﴾ ئامـاژه بـۆ سـیفەیێك لەسیفەته مرۆییەكانی دەروون دەكات. هەربۆیه پێویسته ئێمەش لەبەر ڕۆشـنایی

زانستی (دەروونناسی)ی شیتەڵکاریی ڕاستیپێکدا لێی وردبینەوە، تاکو هەندێك له ڕەهەندەکانی له دەرووی لێکدانەوەی دەروونناسیانەی ئەو ئایەتانەوە لێك بدەینەوە، که چەند مەودایەکی دەروونییان هەیە..

بێگومان خوداش دەروونی مرۆڤایەتیی لەسەر حەزکردن له زانین‌و بەدەستهێنانی زانیاریەکان خەلق کردووە، چونکه مرۆڤ حەز دەکات بزانێت چی له دەوروبەریدا هەیەو، حەز دەکات هەموو ئەوەی دەیبینێت‌و دەیبیسێت، بیانزانێت. هەر بۆیەش بڕێکی زۆر له پرسیارو داواکاری زانین دەردەبڕێت، تاکو چەندین زانست‌و زانیاریی نوێ دەستەبەر بکات. جا ئەگەر چەند شتێك ببینێت‌و لێیان تێنەگات ئەوا بەپەله نکوولێکردن‌و بەرهەڵستی پیشان دەدات، یان بەلانی کەمەوە داوای ڕونکردنەوەی‌و بەدیارخستن دەکات. بەڕاستی سرووشتی مرۆڤ ئاوا ناڕوات، که هۆش‌و بیری خۆی هەڵوەشێنێتەوە، بۆیە ئارام ناگرێت لەسەر ئەوەی که لێی تێناگات‌و بێدەنگیش نابێت لەوەی، که توانای هەڵگرتن‌و حەوسەڵە لەسەرگرتنی نیە.

(خدر) ئا ئەمەی له سروشتی دەروونی مرۆڤایەتی زانیبوو، لەبەرئەمە بە مووسای گوتووە: (من فەرمانم بە ئیشێك پێکراوەو، گەرتۆش بینەری ئیشەکەم بیت ئارامی لەسەر ناگریت.. ئارامی بۆیە لەسەر ناگریت، چونکه ئاگاداری حەقیقەت‌و بارەی ڕاستەقینەکەی نەبوویت.. عەقڵیشت توانای بەئەندێشە گرتنی نیە، چونکه تۆ هیچ هەواڵ زانیارییەکت لەسەریی پێ نەدراوە، ئیدی گومانی مەسەلەیەکی وای لەسەردەبەیت، که نکوولی کردن‌و ناڕەزایی لەسەر دەربڕین، بخوازێت.

له ڕەفتاره جوانەکانی یاوەریی کردن و سەفەرکردن

(مووسا)ـ سلاوی لیٚ بیٚت ـ پەیمانیدا بە (خدر) لەسەر ئەوەی کە لەگەلٚیا بەئارام دەبیٚت‌و خۆی لە کردارەکانی هەلٚناقورتیٚنیٚت: ﴿ قَالَ سَتَجِدُنِيٓ إِن شَآءَ ٱللَّهُ صَابِرٗا وَلَآ أَعۡصِي لَكَ أَمۡرٗا ﴿٦٩﴾ الكهف ﴾ ئینجا (خدر)یش داوای لیٚکرد پەیڕەویی هۆکاریٚك بۆ بەدیی هیٚنانی ئم پەیمانە بکات، وەك پیٚی گوت: (گەر دوای من بکەویت لەم سەفەرەدا، ئەوا پرسیارم لەسەرهیچ کاروکردەوەیەکی خۆم لیٚ مەکە هەتا لەدواییدا خۆم هۆیەکانیت بۆ ڕوون دەکەمەوەو باری ڕاستییەکەیت تیٚدەگەیەنم ﴿ قَالَ فَإِنِ ٱتَّبَعۡتَنِي فَلَا تَسۡـَٔلۡنِي عَن شَيۡءٍ حَتَّىٰٓ أُحۡدِثَ لَكَ مِنۡهُ ذِكۡرٗا ﴿٧٠﴾ الكهف ﴾ بەمانای داوای لیٚکردووە کەلەسەر هیچ شتیٚك پرسیاری لیٚ نەکات‌و بەرهەلٚستیی هیچ کرداریٚکی نەکات بەلٚکو چاوەڕیٚی ئەوەبیٚت کە لەدواییدا هەوالٚ‌و ڕوونکردنەوەو شیکاری کردارەکانی لە(خدر) خۆیەوە پیٚ ڕادەگەیەنریٚت.

بەمەش وادیارە ڕیٚگە بۆ گەشتیٚك خۆش دەکات‌و ئاماژەی ئەوەش بە (مووسا) دەدات کە بیٚگومان چەند ڕووداویٚکی لەناکاوو سەیرو سەمەرەو چەند پیٚشهاتیٚکی نائاساییش دەبینیٚت‌و، لەوانەیە (مووسا) ئەمانە بەناهەق‌و بیٚزارو (لە ڕوالٚەت) دابینیٚت، بەلاٚم بەرهەلٚستی (خدر) بکات، بەلٚکو چاوەڕوانیی ڕوونکردنەوە لە (خدر) بکات‌و بیٚئەوەی پرسیاریان لەبارەوە بکات، بائارام بگریٚت‌و هیچ نەلٚیٚت تا ئەو کاتەی کە (خدر) خۆی هۆیەکانی پیٚدەلٚیٚت: جا لە کاتیٚشکیشدا سەرنجی وردو قوولٚ لە ڕووداوەکانی نیٚوان ئەو دوو پیٚغەمبەرە بەڕیٚزە (خدرو مووسا) دەدەین، ئەوا دەبینین چەندین ڕەفتاری جوانی یاوەریکردنی نیٚو سەفەری تیٚدایەو، ئەو ڕیٚگا ڕاستەی سەفەرو گەشتیاریش پیشان دەدات کە هاوکاری‌و پیٚکەوە گونجان مسۆگەر دەکات‌و، ناکۆکی وناتەبایی نیٚوان گەشتیارەکانیش دوور دەخاتەوە..

چونکە (مووسا) ـ سلاوی لێ بێت ـ پەیمان دەدات لەسەر ئارامگرتنو بۆ بەدی هێنانی ئەمەش پشت بەخودا دەبەستێت: ﴿ قَالَ سَتَجِدُنِيٓ إِن شَآءَ ٱللَّهُ صَابِرًا ﴾..

ئارام گرتنیش پەیوەندییەکی بەتینی بەگەشتو سەفەرکردنەوە هەیە، چونکە هەردەبێت لە سەفەردا ئارامو ئۆقرەگرتن هەبێت. دەنا سەفەرێك بەبێ ئارامگرتن هەر ناکۆکیو ناتەباییو بەدبەختی تێدا ڕوودەدات، هەروەها سەفەرکردن بەشێکە لە سزاو نارەحەتیو، مرۆڤی (سەفەرکار)یش نائارامو ماندوو شەکەتەوە، مێشكو دەمارەخانەی ماندووەو، زوو هەڵدەچێتو تووڕە دەبێت..هەر بۆیەش سەفەرکاری باش پەنا بەو ئارامگیرییە دەگرێت، کە بۆی دەلوێت.

مووسا گوتی: ﴿ قَالَ سَتَجِدُنِيٓ إِن شَآءَ ٱللَّهُ صَابِرًا ﴾. ڕەفتارێکی جوانی دیکەی یاوەریی کردن لە سەفەردا گوێرایەڵی کردنە بۆ ئەمیری سەفەرەکە: ﴿وَلَآ أَعۡصِي لَكَ أَمۡرًا ﴾ لە سەفەریشدا پێویستە ئەمیرێکی فەرمانڕەوا هەبێت، تاکو گوێڕایەڵیی فەرمانی بکرێت، هەروەها پێویستە کارەکانی سەفەر ڕێكو پێك بخرێتو، ڕۆڵو کارو ئەرکەکانیش دابەش بکرێت.. هەروەك پێویستە فەرمانەکان جێبەجێ بکرێنو پێداویستی یەکان پەیدا بکرێن.. یەکێکی دی لەڕەفتارو ئادابی سەفەر ئەوەیە، کە برا گەشتیارەکان بەرهەڵستیو نکۆڵی نەکەنو گرفت دروست نەکەن: ﴿ قَالَ فَإِنِ ٱتَّبَعۡتَنِي فَلَا تَسۡـَٔلۡنِي عَن شَيۡءٍ حَتَّىٰٓ أُحۡدِثَ لَكَ مِنۡهُ ذِكۡرًا ﴾..

"خدر"و کەشتییەکە

(مووسا) لەگەڵ (خدر) دا- سلاوی خوای لێ بێت - ڕێکەوتن لەسەر ئەوەی کە هاوڕێیەتیی بکات لەو سەفەرەدا تاکو زانیاریی لێوە فێربێت، بەو مەرجەی پرسیاری لەسەر هیچ شتێك لێ نەکاتو دان بەخۆی دابگرێت تائەو کاتەی کە (خدر) خۆی هەواڵو ڕوونکردنەوەی پێ ڕادەگەیەنێت.. ئیدی دەستیان کرد بە ڕۆشتنو هەنگاونان (فانطلقا) ئەوان بەڕێگای سەر کەنار دەریاکەدا دەڕۆشتنو ویستیان سواری کەشتی یەك بن، کەشتی یەکیش بەلایان داهاتو، ئەوانیش ڕایان گرتو سواری بوون، خەڵکە سەرنشینەکانی کەشتی یەکەش (خدر)یان دەناسیو بەم هۆیەوە بەبێ کرێ سواریان کردن، وەك لە فەرموودەکەشدا هاتبوو... ﴿ئەو خەڵکەی کە لە پاپۆڕەکەدا بوون (خدر)یان دەناسی﴾ ئەمە بەڵگەیە لەسەر ناسراوی (خدر) لەلای خەڵکی ناوچەکەو، چەند پەیوەندییەکی کۆمەڵایەتیشی لەگەڵیاندا هەبووەو کەسانی تریشی ناسیوەو، بەم پێیەش ئەو لێیان دانەبڕاوەو، لە ئەشکەوتو چیاکان داگۆشەگیر نەبووە، لەو وەختەشدا کە (خدر ومووسا) لە کەشتییەکەدا بوون، چۆلەکەیەك دێتو دڵۆپێك لە ئاوی دەریاکە بە دەنووکی دەخواتەوە.. (خدر)یش ویستویەتی ئەمە بکاتە مەسەلەیەکی زانستی بۆ موساو بابەتەکەش لەڕێی لۆژیکی بەڵگەداریی (المنطق البرهانی)یەوەو بەبەکارهێنانی هۆیەکانی ڕوون کردنەوەو بۆ شیی بکاتەوە. لەم ڕووەوە (خدر) بەمووسای گوتووە: (ئەرێ دەزانیت ئەو چۆلەکەیە بڕی چەندێکی لەئاوی دەریا کە خواردەوە)؟ مووساش لە وەڵامدا گوتی: (جا چەندێکی لێ خواردەوە تەنها یەك دڵۆپەئاوی لێ هەڵگرتووە). (خدر)یش پێی دڵێت: (زانستی منو زانستی تۆش بە بەراورد لەگەڵ زانستی خوادا تەنها وەك ئەو دڵۆ پەئاوی نێو دەنووکی چۆلەکەکەیەکە لەئاوی دەریاکەوە هەڵی گرت)..

کاتێك هەردووکیشیان لە پاپۆڕەکەدا بەڕێوەبوون (خدر) بەئانقەست تەختەیەك لە تەختەکانی پاپۆڕەکە لێ دەکاتەوەو دەری دێنێت.. (مووسا)ش سەری لەم کارە دەسوڕمێت‌و پرسیار لەناخیدا سەر هەڵدەدات لەسەر ئەم کارەو هەر لەدەرونی خۆیشیدا کارەکە هەڵدەسەنگێنێت‌و بەو ئەنجامە دەگات کە ئەم کارە (دەرهێنانی پارچە تەختەیەك لەخوارەوەی پاپۆڕەکە) هیچ مانایەکی نیە، چونکە ئەمە لەوانەیە ببێتە هۆی سەرنگووم بوونی کەشتییەکەو، سەرنشینەکانیشی هەروەها عەیبدارکردنی کەشتییەکەیەو کون تێکردنیەتی.. دیارە ئەم کردارەش شایستەی کەسانی تر نیە، ئیدی چۆن دەبێت ئەم خراپەیە دەرهەق کەسانێك بکرێت کە خاوەنانی کەشتییەکەن‌و کە ڕێزیان لە هەردووکیان (لە مووساو خدر) ناوەو بەخۆڕایی سواریان کردوون؟؟!

ئایا بەمە پاداشتی ڕێزلێنان‌و چاکەکردنیان دەدرێتەوە. لەبەر ئەمەش (موسا) ئەو پەیمانەی خۆی کە بە (خدر)ی دابوو کەوا پرسیار لەسەر کارەکانی نەکات لەبیردەچێتەوەو، بەرهەڵستیی دەکات لەسەر ئەوەو پێی دەڵێت: (ئەرێ تۆ بۆیە ئەم کەشتییەت کون کرد تاکو خاوەنەکانی سەرنگووم کەیت، بەڕاستی کارێکی ناهەمواری نەشیاوت ئەنجامدا) خدریش ئەوەی بەبیر دێنێتەوە کە ئایا من پێم نەگوتیت تۆ ئارام لەگەڵ مندا ناگریت ﴿ قَالَ أَلَمْ أَقُلْ إِنَّكَ لَن تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا ﴿٧٢﴾ الكهف﴾.. (مووسا) ش داوای لێبوردن لەسەر بەرهەڵستیکردنەکەی دەکات‌و دان بەو لەبیرچوونەوەیەی دادەنێت: ﴿ قَالَ لَا تُؤَاخِذْنِي بِمَا نَسِيتُ وَلَا تُرْهِقْنِي مِنْ أَمْرِي عُسْرًا ﴿٧٣﴾ الكهف﴾کاتێك لەم حاڵەتەش ورد دەبینەوە چەند پەندێکی جوانی لێ وەدەردەهێنرێن: وەك:-

١- بێگومان پێغەمبەرانیش شتیان لەبیرچووەو، لەبیرچوونەوەکەشیان پێچەوانەی ئەو عیصمەت‌و پارێزراوییەیان نیە، کە خودا بۆی ڕەخساندوون لەم بارەیەوە

چه‌ندان به‌ڵگه‌ له‌ قورئاندا له‌سه‌ر حاڵه‌تی له‌بیرچوونه‌وه‌ی پێغه‌مبه‌ران هه‌یه‌، وه‌ك ئه‌وه‌ی كه‌ خودا به‌دوایین پێغه‌مبه‌ری خۆی (محمد)ی ﷺ فه‌رمووه‌: ﴿...وَٱذْكُر رَّبَّكَ إِذَا نَسِيتَ ...﴾ (٢٤) الكهف، واته‌: (هه‌ركاتێك تووشی حاڵه‌تی بیرچوونه‌وه‌ بوویت، خودای په‌روه‌ردگارت به‌یادبێته‌وه‌). هه‌روه‌ها خودا ده‌رباره‌ی یه‌كه‌م پێغه‌مبه‌ریشی (ئاده‌م) فه‌رموویه‌تی: ﴿وَلَقَدْ عَهِدْنَآ إِلَىٰٓ ءَادَمَ مِن قَبْلُ فَنَسِىَ وَلَمْ نَجِدْ لَهُۥ عَزْمًا﴾ (١١٥) طه (به‌ڕاستی ئێمه‌ پێشتریش په‌یمانمان له‌ئاده‌م وه‌رگرت له‌سه‌ر ئه‌وه‌ی توخنی دره‌خته‌كه‌ نه‌كه‌وێت، به‌ڵام ئه‌و په‌یمانه‌ی له‌بیرچووه‌وه‌و حاڵه‌تی له‌بیرچوونه‌وه‌كه‌شی وه‌هابوو، كه‌ پێشتر به‌ته‌مای ئه‌و سه‌رپێچییه‌ نه‌بووه‌ تابگاته‌ ڕاده‌ی ئه‌وه‌ی تاوانباری كه‌ین).

حاڵه‌تی بیرچوونه‌وه‌ له‌لای پێغه‌مبه‌رانیش چه‌ند ئاكارێكی مرۆیی یه‌، چونكه‌ ئه‌وانیش مرۆڤ بوون‌و، نه‌ریتی له‌بیرچوونیش، نه‌ریتێكی پێوه‌لكاوی ئاده‌میزاده‌كانه‌.. ئه‌م له‌ بیرچوونه‌وه‌یه‌ش له‌شه‌یتانه‌وه‌ نیه‌، چونكه‌ شه‌یتان هیچ ده‌سه‌ڵاتێكی له‌سه‌ر پێغه‌مبه‌ران نیه‌.

گه‌ر سه‌رنج بده‌یت له‌ وته‌كانی (یوشعی كوڕی نون)و (مووسا) ده‌بینێت جیاوازییه‌كی گه‌وره‌ هه‌یه‌ له‌ نێوانیاندا. (یوشع) له‌سه‌ر بیرچوونه‌وه‌كه‌ی خۆی گوتبووی: (كه‌ شه‌یتان هه‌واڵی ڕۆشتنی ماسییه‌كه‌ی بیربردۆته‌وه‌: ﴿فَإِنِّى نَسِيتُ ٱلْحُوتَ وَمَآ أَنسَىٰنِيهُ إِلَّا ٱلشَّيْطَـٰنُ أَنْ أَذْكُرَهُۥ﴾، مووساش ده‌رباره‌ی له‌بیرچوونه‌وه‌ی خۆی، داوا له‌ (خدر) ده‌كات، كه‌ لێی نه‌گرێت‌و له‌سه‌ر له‌بیرچوونی په‌یمانه‌كه‌ لێی نه‌پرسێته‌وه‌: ﴿لَا تُؤَاخِذْنِى بِمَا نَسِيتُ﴾.. له‌ولاوه‌ (یوشع) هۆی بیرچوونه‌وه‌ی خۆی داوه‌ته‌ پاڵ شه‌یتان، له‌م لاشه‌وه‌ (مووسا) له‌بیرچوونه‌وه‌كه‌ی خۆی خستۆته‌ پاڵ نه‌فسی خۆی.

٢- نکوولێکردنی مرۆڤی موسڵمان لەو کارەی کە بە سەرپێچیکردن لـە شـەرعی دادەنێت‌و، بێدەنگ نەبوون لێیشی، وەك چۆن (مووسا) نکـولّیی لـە کارەکـەی (خدر) کردوە لەسەر دەرهێنانی پارچە تەختەیەك لە کەشتییەکەو عەیبدارکردنی.

٣- دیتنی کارێك کە بە ڕواڵەتە دەرکەوتووەکەیدا لەکارێکی دزێـو دەچـێت، ئـەو پەیمانەی لەبیرمووسـا بـردەوە، کـە لەسـەرخۆی فـەرزی کردبـوو، ئەمـەش لـە هەسـتەوەریی (حەساسـیەتی) خۆیـەوە بەرامبـەر کارەکـەو لـە ڕەتکردنـەوەی دەروونیی بۆیەوە بووە.

٤- کونکردنی کەشتییەکەش بە لێکردنەوەی پارچـە تەختەکانیـەتی.. زانایـانیش جیاوازییان لەنێوان کونکردن‌و دروستکردن (خـرق و خلـق)دا کـردووە، چـونکە دروسـتکردن (خلـق) هێنانــە ئــارای شــتێکە لەســەر ئاقــاری چاکــسازی‌و ڕێککردنەوە، وەك چۆن خودا بەوشێوە چاکسازی‌و ڕێکوپێکییــەوە ئاسمانـەکان‌و زەوی‌و مرۆڤی دروست کردووە. خودای داناو کاربەجێ لەیەك ئایەتدا کە ئایەتی ژمارە (١٠٠)ی سوورەتی (الأنعام) باسی هەردووو کـرداری (خلـق)و (خـرق)ی پێکەوە کردووە، وەکو فەرموویەتی: ﴿ وَجَعَلُواْ لِلَّهِ شُرَكَآءَ ٱلۡجِنَّ وَخَلَقَهُمۡۖ وَخَرَقُواْ لَهُۥ بَنِينَ وَبَنَٰتِۭ بِغَيۡرِ عِلۡمٖۚ ... ﴿١٠٠﴾ الأنعام﴾، واتــە (جاهیلـەکان جنۆکـەیان کردۆتە هاوەڵ‌و هاوبەشی خودا لەکاتێکدا، کە هەر خودا خۆی جنۆکەی دروست کـردووە، هــەروەها بەناهــەق کــوڕوکچ دەدەنــە پــاڵ خــودا بێئـەوەی هــیچ زانیارییەکیشیان لەو بارانەوە هەبێت)..

پیتەکانی هەردوو وشەکەی (خلق) و(خرق) لـەم ئایەتـەداو هاتنیـان پێکـەوە لەیەك بابەتدا ئاماژەیەکەو، بۆ وجودی سێبەری نایابی هەریەکەیان، بۆ نموونەش وشەی (خلق هم) کە (خلق) لە سێ پیت پێکهاتووەو پیتی ناوەڕاستیان (لام)ە، کاتێك سەرنج لە ئەرکی (لام)ی نێو وشەکە دەدەین دەبیـنین ڕۆڵـی چاکـسازیی بینیوە، چونکە هۆیەکی گەیاندنی نێوان هەردوو پیتی (خاء)و (قاف)ەکەیە.

بەڵام وشەی (خرق) کـە ناوەڕاستـەکەی (راء)ەو ئـەم را (راء)ەش ئامـاژە بـۆ مانای (خرق) دەکات کـە شـێواندنو لێکـدابڕینو کەلەبـەر تێکردنـە، چـونکە هەردوو پیتی (خاء) و(قاف) کەی لێکدابڕیوە.

٥- لِتُغۡرِقَ : ئەم لام-ەی سەرەتای وشەکە بە (لام العاقبـة/ لامـی ئاکامـدار) نـاو دەبرێت، نەك (لامی پاساو هێن/ لام التعليل)، چونکە ئاکام (عاقبة)و ئەنجامی کەلەبەر تێکردنی کەشتی یەکە سەرنگووم بوونی خاوەنانو سەرنشینانیەتی.

لە فەرمایشی (لِتُغۡرِقَ أَهۡلَهَا)ش دا ئاماژەیەك بۆ ڕێزلێنانی مرۆڤـو لەپێشتر دا بەتایبەتی لە ئاست ماددەو ئامێردا.. چونکە مرۆڤ بەڕێزترو شـکۆدارترە لێیـان، ئەمەش وەڵامێکە بۆ ئەو ڕێبازی کۆمۆنیستی (شیوعی)یەی، کە ماددە لە مرۆڤـ بەچاکترو بەڕێزتر دادەنێت. هەروەها لەو فەرمایشتەی خوادا لەسـەر زاری مووسـا (لِتُغۡرِقَ أَهۡلَهَا) ئیشارەتێك بۆ مەترسیی گەورەی کارەکە هەیە، چونکە مل دەنێت بۆ سەرنگووم بوونی خـەڵکی سـەر کەشـتییەکە، هەربۆیـەش بەرهەڵـستی لەسـەر دەربڕیوە. بەڵام خۆ لە دواییشدا (خدر) هەموو کردارە نائاساییی‌یەکانی بۆ (مووسا) لێکداوەتەوەو ئەویش بەوە دڵخۆش بووە. بۆ نموونە کاتێك ڕازو نهێنیی کـونکردنی کەشتییەکەی بۆ دەرخستووە، (مووسا) دڵشاد بوو، لەم بارەیەوە خودا لەسەر زاری (خـدر) فەرموویـەتی: ﴿ وَجَعَلُواْ لِلَّهِ شُرَكَآءَ ٱلۡجِنَّ وَخَلَقَهُمۡۖ وَخَرَقُواْ لَهُۥ بَنِينَ وَبَنَٰتِۭ بِغَيۡرِ عِلۡمٖۚ ﴾ واتاکەی بەکورتی: (ئەو کەشتییەی کە عەیبدارم کـرد مـوڵکی چـەند هەژارێك بوو کە لەدەریادا کاری بژێویی ژیانیان پێدەکرد، منیش بۆیە ویستم ئـاوا عەیبداری بکەم چونکە لەو ناوچەیەداو لەپێشیانەوە، پادشایەکی ستەمکار هەبوو، کە گشت کەشتییەکی چاكو بێعەیبی بەزۆر داگیر دەکرد)..

لە پاساوەکەی خـدردا ئەم چەند ڕاستییە دەردێنین:-

١- دیارە هەژارەکان خاوەنی پاپۆڕێك بوون، ئەمەش بەڵگەیـە لەسـەر ئـەوەی کـە هەژار (مسکین) خاوەنی هەندێك موڵكو ماڵ دەبێت، بەڵام بەشی پڕکردنـەوەی پێویستییەکانی ناکات. نەدار (فقیر)یش ئەوەیە کە خاوەنی هیچ نیە.

٢- وشەی (وراء هم) مانای (لەپێـشیانەوە) دەگەیـەنێت، هـەر چـەندە بەڕواڵـەت لەزمان دا مانای (لەدوایانەوە) بگەیەنێت بەمانای لـە پێـشیانەوە، کـە خـاڵی گەیشتنە، پادشایەکی ستەمکار هەبوەو، هەر پـاپۆڕێکی چـاكو بـێ خەوشـی بـەلادا تێپـەڕی بێـت بـەزۆرو سـتەم داگیرکـردووەو لـێ سـەندوونو، دەسـتی بەسەرداگرتووە.. (مووسـا)و کەسـانی تـری نێـو پاپۆرەکـەش زانیارییـان لـەو بارەیەوە نەبووە، بەڵام خودا ئەم زانیاری یەی بە (خـدر) گەیانـدووەو سرووشـی ئەوەشی پێ داوە، کە کەشتییەکە عەیبدار کات، تـاکو بـەو عەیبداربوونـە بـۆ خاوەنەکانی بمێنێتەوەو پارێزراوبێت.

٣- لەم هەڵسوکەوتەی خدردا وا تێدەگەین، کە کابرای پادشا، تەنها پاپۆڕی چاکی داگیرکردووە.

٤- ئەم کردارە نالەبارەی پادشاکەش دەلالەت لـە سـەرکارێکی سـەیرو نائاسـایی دەکات، چونکە بنچینەی ئەرکی ئەو پادشایە پاراستنی گەلەکەیەتی بەهـەموو کەسەکان و شتو مەكو ماڵو سامانیانەوە، کە دەبوایە پارێزەری ئەوان بوایـەو نەیهێشتایە، هیچ کەسێکی تریش دەسدرێژییان بکاتە سەر.. بەڵام ئەگـەر ئـەم پادشایە خۆی بووبێتە دزو ڕێگرو پلەو پایەو سـوپاکەیو، پیاوانیـشی بـۆ ئـەم کارە نالەبارە قـۆرخو پـاوان کردبێـت، ئـەوە بێگومـان کارەسـاتێکی گـەورەو نەهامەتیەکی دژوار بووە.

٥- لەکاتی خراپەوتاوانکاریی حاکماندا تەنها بانگەوازکاران‌و چاکەخوازان خەڵکی ڕزگاردەکەن، چونکە ئەوان جێ ئومێدی خەڵکی‌و فریادڕەسن‌و بەرووی ستەم‌و شێوان‌و زۆرداری دا دەوەستن وەك چۆن خدر ئاوا ڕەفتاری کردووە.

٦- ئاوڕو سەرنجێکی جوانی دیکە لەمەدا ئەوەیە: (خدر) (لە ڕای عەیبدارکردنی کەشتییەکەوە ئەو کەشتییەی پاراستووە..کەواتە هەندێك جار بۆ چاکسازییەکی هەمەلایەنە پێویستە بڕێکی کەم لە تێکدان‌و عەیبدارکردن هەبێت.. لەوانەشە چاکسازی تێکەڵی هەندێك خراپکاری ببێت، جا ئەگەر مەسەلەکە ئاوابێت، ئەوا بێگومان مرۆڤ هەندێك جار خۆی بەناچار لەوەدا دەبینێتەوە، کە دەبێت هەندێك شتی بچووك تێك بدرێت.

بێگومان ئایینی ئیسلام، بەجێهێنانی سزای بۆ پاراستنی (نەتەوەو ئایین‌و ڕەوشت) پێویست کردووە، بۆ نموونەش کوشتنی بکوژ (قاتل)و، بەردبارانکردنی مرۆڤی زیناکاری خاوەن هاوسەرو، بڕینی دەستی دز، هەموویان بەڕواڵەت، کاری ترسناك‌و خوێنڕێژیین، بەڵام زۆر پێویست‌و زەروورییشن بۆ بەدیهێنانی چاکسازی‌و ڕێك کردنی کۆمەڵگە.

"خدر" و کوشتنی کوڕە نەوجەوانەکە

(مووسا) داوای لێبوردنی لە (خدر) کرد لەسەر لەبیرچوونی بەڵێنەکەی.. دووبارە دەستیان کرد بە ڕۆیشتن (فانطلقا) لە کەشتییەکە دەرچووبوون‌و بەسەر کەناری دەریاکەدا ڕۆشتن، کۆمەڵێك منداڵ‌و مێرد منداڵییان دی، کە پێکەوە یارییان دەکرد.. خدر سەیری نەوجەوانێکیانی کرد، کە (تازە پێدەگەیشت) ڕووی تێکردو سەری هەڵکەندو کوشتیی.. ئیدی منداڵەکە لەبەردەستی مرد. (مووسا)ش زۆر تێکچووو سەری سوڕما لەوەی دیتی، کە ئاخر چۆن خدری پێغەمبەری خودا

ڕووده‌كاته‌ نه‌جه‌وانه‌وانێكی بچووك كه‌ هیچ هه‌ڵه‌یه‌كو هیچ تاوانێكی نه‌كردووه‌و، ده‌یكوژێت. له‌به‌ر ئه‌مه‌ به‌بێزاری‌و نكوولی لێكردنه‌وه‌ له‌كاره‌كه‌ی، ڕووی پرسیاری تێده‌كات‌و پێی ده‌ڵێت: ﴿أَقَتَلْتَ نَفْسًا زَكِيَّةً بِغَيْرِ نَفْسٍ لَّقَدْ جِئْتَ شَيْئًا نُّكْرًا﴾، واته‌: (به‌ڕاستی سه‌یره‌ ئه‌وه‌تۆ بۆچی كه‌سێكی بێتاوانت كوشت بێئه‌وه‌ی تاوانێكی وه‌های شایسته‌ی كوشتنه‌وه‌ بێت، كردبێت؟ بێگومان كارێكی ناڕه‌واو ناهه‌موارت كرد)؟! ئینجا (خدر)یش دووباره‌ ئه‌وه‌ به‌یادی (مووسا) دێنێته‌وه‌ كه‌ ئایا پێشتر پێی نه‌گوتبوو (تۆ ئارام له‌گه‌ڵ من ناگریت): ﴿أَلَمْ أَقُل إِنَّكَ لَن تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا﴾ به‌وه‌ش وای بۆ ده‌رده‌خات كه‌ هه‌ر زووتر پێشبینیی به‌رهه‌ڵستی‌و مشت‌ومڕی لێده‌كرد، چونكه‌ (مووسا) چه‌ند شتێكی وا له‌ (خدر) ده‌بینێت كه‌ به‌ڕواڵه‌ت جێی په‌سه‌ندكردن نیین، به‌تایبه‌تیش گه‌ر له‌ ڕووكاره‌ ده‌ره‌كییه‌كانه‌وه‌ بۆیان بڕوانرێت.

(مووسا)ش هه‌ستی به‌خۆی كرد، كه‌ له‌ نكوولی لێكردندا په‌له‌ی كردووه‌و خۆی له‌سه‌ر په‌یمانه‌كه‌ ڕانه‌گرتوه‌و، شه‌رمه‌زاریش بوو له‌زۆریی په‌له‌كردنی له‌و به‌رهه‌ڵستییانه‌، كه‌ بوونه‌ هۆی گله‌یی وگازانده‌ی (خدر) له‌سه‌ری بۆیه‌ پێی گوت: (ئه‌گه‌ر له‌مه‌ولا پرسیارم له‌سه‌ر هیچ شتێكی تر لێكردیت، ئه‌وا یاوه‌ریی كردنم په‌سه‌ند مه‌كه‌، به‌ڕاستی له‌لای من تۆ پاساوێكی زۆرت له‌سه‌ر لێبوردن بۆ دروست بووه‌)، ﴿إِن سَأَلْتُكَ عَن شَيْءٍ بَعْدَهَا فَلَا تُصَاحِبْنِي قَدْ بَلَغْتَ مِن لَّدُنِّي عُذْرًا﴾.

كاتێك (خدر)یش له‌دوای هه‌موو كاره‌كانی، بنج‌و بناوانی مه‌سه‌له‌كانی بۆشی كردۆته‌وه‌و، له‌باسی هۆی كوشتنی منداڵه‌كه‌شدا به‌ (مووسا)ی گوتووه‌: ﴿وَأَمَّا الْغُلَامُ فَكَانَ أَبَوَاهُ مُؤْمِنَيْنِ فَخَشِينَا أَن يُرْهِقَهُمَا طُغْيَانًا وَكُفْرًا ﴿٨٠﴾ فَأَرَدْنَا أَن يُبْدِلَهُمَا رَبُّهُمَا خَيْرًا مِّنْهُ زَكَاةً وَأَقْرَبَ رُحْمًا ﴿٨١﴾ الكهف﴾، واته‌: (ئه‌و كوڕه‌ مێرد منداڵه‌ش (كه‌ ئاوا كوشتم) دایك‌و باوكێكی باوه‌ڕداری هه‌بوو، خۆیشی زۆر به‌

کافرو بێباوەڕێکی خەتەرناك دەردەچوو، بۆیە ترسایین لەوەی نەبادا بەوکوفرو ستەمکارییە باوك‌و دایکی تەواو وەڕس‌و بێزار بکات، بەوکارەشمان ویستمان کە خودای پەروەردگاریان لەجیاتی ئەوە کوڕێکی پاکترو بەرەحمترو سۆزیان پێ ببەخشێتەوە.

با هەڵوێستەیەك بکەین وچەند ڕاستییەك لەم ئایەتانەوە دەربێنین:-

١- ڕاستە کە کوشتنی منداڵەکە لەلایەن (خدر)ەوە بەرواڵەت وەك کارێکی بەرچاو دەبێتە هۆی بێزاری دەربڕینی، هەربۆیەش (مووسا) بێزاریی لێ دەربڕیوەو، ئەم هەڵوێستەش بانگەوازێکە بۆ ئێمە دەربارەی بێزاری دەربڕین لەکاری ناهەموارو، کە ئەو بێزارییەش بەئاشکرا بێت.

٢- وتەی (مووسا) بە (خدر) ﴿قَالَ أَقَتَلْتَ نَفْسًا زَكِيَّةً بِغَيْرِ نَفْسٍ﴾ ئاماژەیەکی تێدایە لەسەر بوونی کوشتنی ڕەوا بەپێی شەرع کە دەبێت نەفسێك لەسەر نەفسێکی دی بکوژرێتەوە، هەربۆیەش (موسا) نارەزایی لەسەر کوشتنی منداڵەکە دەربڕیوە، چونکە بەڕای خۆی لەبەر ئەوەی (ئەم منداڵە کەسێکی نەکوشتووە) شایستەی ئەوە نیە بکوژرێت. ئاشکراشە کە لە قورئان‌و سوننەتدا چەندان دەقی ڕۆشن لەسەر تۆڵە بۆ سەندنەوە (قصاص)و کوشتنەوەی نەفسێك لەسەر نەفسێك هەیە. دیارە زانیاریی (موسا)ش لەوبارەیەوە بەڵگەیەکە لەسەرئەوەی کە حوکمی خودا لە (تەوڕات)دا لەسەر (کوشتن) تۆڵە بۆکردنەوە (قصاص)ە بەهەمان کردار کە کوشتنەوەیەتی.. قورئانیش بەڕاشکاوی ئاماژەی بۆ ئەم حوکمە کردوە، وەك لە فەرمایشتەکەی خوادایە کە فەرموویەتی: ﴿وَكَتَبْنَا عَلَيْهِمْ فِيهَا أَنَّ النَّفْسَ بِالنَّفْسِ وَالْعَيْنَ بِالْعَيْنِ وَالْأَنفَ بِالْأَنفِ وَالْأُذُنَ بِالْأُذُنِ وَالسِّنَّ بِالسِّنِّ وَالْجُرُوحَ قِصَاصٌ ...﴿٤٥﴾ المائدة﴾، واتە: (ئێمە لەسەر (بنو اسرائیل)

لە (تەورات)دا ئەوەمان لەسەریان فەرزکردووە کە بەڕاستی هەرکەسێك کەسێك بکوژێت، پێویستە بکوژرێتەوەو، هەر کەسێکیش چاوی کەسێکی تر کوێر بکات، دەبێت چاوی کوێر بکرێتەوەو، بەم ڕەنگە لووتیش لە بەرامبەر لووتداو گوێ لە بەرامبەر گوێداو، ددان لە بەرامبەر داندا دەشکێنرێتەوەو، زامو برینەکانیش وەك خۆیان بەو ئەندازەیە تۆڵەیان بۆ دەسێنرێتەوە (لەم ئایەتەدا ڕستەی (وَكَتَبْنَا عَلَيْهِمْ) فەرزمان کرد لەسەریان، نووسیمان لەسەریان/ مەبەستی (بنو سرائیل)ە لەدوای ئەم ڕستەیەش ئامرازی (فیها/ لەناویدا) واتە لە تەوراتدا لەسەریان نووسراوە.. ئەی داخۆ چییان لەسەر نووسرابێت، تۆڵە بۆسەندنەوە (قِصَاصٌ) نووسراوە.. نەفسێك بە نەفسێك، چاوێك بەچاوێك، لووتێك بەلووتێك.. هتد. لەمەشدا بەڵگەیەك هەیە لەسەر ڕێکەوتنی کتێبە ئاسمانیەکان لەسەر زۆربەی حوکمو یاسا شەرعییەکان.

٣- (مووسا) لە بەرهەڵستیکردنیدا لەسەر کردارەکانی (خدر) جیاوازیی لە وەسفەکاندا داناوە، بۆ کەشتییەکە پێی گوت ﴿لَقَدْ جِئْتَ شَيْئًا إِمْرًا ﴾و بۆ کوشتنی منداڵەکەش پێی گوت: ﴿نَفْسٍ لَقَدْ جِئْتَ شَيْئًا نُكْرًا ﴾ (إمراً) (کارێکی دزێوی زەقو دیار).. (نکرا)یش واتە: (کارێکی ناپەسەندو نابەجێ)، کە هۆی بێزاری لەسەر دەربڕینە (نکرا) لە بێزاری دەربڕیندا لە (أمرا) کاریگەرترەو وەك قۆناغێکی دووەمی ناڕەزایی لێکردن وایەو، لە قۆناغێکی یەکەمیش توندترە. ئەمەش بۆ هەردوو کردارە ئەنجام دراوەکەیە، جا ئایا بەڕواڵەت کامیان لەو دوو کردارە لەوی تر دزێوو زەقترە؟! عەیبدارکردنی کەشتییەکە، یان کوشتنی ئەو جەوانەکە، بێگومان کوشتنی نەوجەوانەکە، کردارێکی زەقو دزێوترە، بۆیەش (بە وشەیەکی کاریگەرتری بێزاریو ناڕەزایی) دەریبڕیوە.

٤- وشەی (نکرا) مانای ئەوە دەگەیەنێت کە کردارەکە دەبێتە هۆی نارەزایی خەڵکی، چونکە بەڕووە دیارو ڕواڵەتییەکەیەوە کارێکی هەڵەو ناهەقە. بەڵام ئایا کوشتنی منداڵەکە لەڕاستیدا هەڵە بووە؟ نەخێر بەڵکو ڕاستو دروست بووە، بەتایبەتیش دوای ئەوەی (خدر) ڕازو نهێنی ئەو کارە نادیارەی بۆمان ڕوون کردۆتەوە، کە خودا خۆی هەواڵەکەی پێداوە، کەوا بێگومان ئەگەر ئەم منداڵە گەورە بێت کافرێکی بە زەبروزەنگ دەردەچێت. جیاوازیی نێوان (نُکر)و (مُنکَر)یش لە گوزارشتە قورئانیەکەدا ئەوەیە، کە: (النکر) ئەو کردارەیەکە خەڵکی بە کردارێکی پووچەڵ وناهەقی وای دەبینن، کە شایانی نکوولی لێکردنە.. کەچی لە تەرازووی خواداو بەپێوەری حوکمی خودا هەقو ڕاست دروستە.

بەڵام (منکر) ئەو کردارە بێزراوەیە، کە لە تەرازووی خودا پووچەڵو هەڵەیە ئەگەرچی لای هەندێك کەس لە خەڵکی باشو جێی پەسەندکردن بێت. بنچینەی دانانی کرداریش بەچاك، یان بەخراپ ئەوەیە، کە ئیسلام بڕیاری لەسەر دەدات، کە لە قورئان، یان سوننەت دا ڕوون کراوەتەوە، نەك بە پێی ڕازی بوونی خەڵکی، یان ڕازی نەبونیان بێت[١].

٥- (خدر) بە (مووسا)ی گوت: (ئەرێ پێم نەگوتیت تۆ ئارام لەگەڵ من داناگریت) ﴿أَلَمْ أَقُلْ إِنَّكَ لَن تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا﴾ بەڵام لەسەر بەرهەڵستی (مووسا) لەمەڕ عەیبدارکردنی کەشتییەکە پێی گوتووە (ئەرێ نەمگوت تۆ لەگەڵ مـن دا ئارام ناگریت ﴿أَلَمْ أَقُلْ إِنَّكَ لَن تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا﴾ لەم دوو ووتەیەدا یەك جیاوازی بچووك هەیە، ئەوەیە خدر لە جاری دووەمدا (لك) (بەتۆ)ی بەکارنەهێناوە، واتە نەیگوتووە (ئەرێ پێم نەگوتیت، یان ئەرێ بەتۆم نەگوت).. ئەمەش زیاتر بۆ

(١) بڕوانە کتێبی (لطائف قرآنية)، کە بە پێنووسی نووسەری ئەم کتێبەیە.

جەخت لەسەرکردنەوەیە. ئەوەبوو کاتێك بەیەك گەیشتن، بۆی دوپات کردەوە کەوا ئارام ناگریت، چونکە (مووسا) بۆ دووەم جار نکوولّی کردەوەو وەك ئەوەیە (خدر) پێی بلّێت: (ئەریّ بەتۆم نەگوت..)، ئەریّ وانەبوو، من دەزانم کە تۆ ئارامم لەگەلّدا ناگریت، بەلّکو بەرهەلّستییم دەکەیت، ئیّ خۆ پێشتر پێم گوتیت).

٦- هەستکردنی (مووسا) بە شەرمەزاریی لەئاست (خدر)دا بەهۆی بەربەرەکانی کردنیەوە، هەربۆیەش پێی گوتوە (گەر لەمەولا پرسیارم لەسەر هەرکردەوەیەکی تر لیّ کردیت، ئەوا هاوڕێیەتیم مەکە ﴿إِن سَأَلْتُكَ عَن شَيْءٍ بَعْدَهَا فَلَا تُصَاحِبْنِي..﴾ لەمەشدا (مووسا) ـ سلاّوی لیّ بێت ـ پەلەی کردوەو ئەو سزایەی لەئەستۆ ناوە، لەمبارەیەوە پێغەمبەری خوا محمد ﷺ فەرموویەتی: ((**رحمة الله علينا وعلى موسى، لولا انه عجل لريَي العجب، ولكن اخذته من صاحب ذمامة**)) واتە: (ڕەحمەتی خودا لەسەر ئێمەو لەسەر مووساش بێت، ئەگەر پەلەی نەکردایەو بەپەلە بەرهەلّستی بەرامبەر کارەکانی (خدر) دەرنەبڕیایە ئەوا شتی زۆر گرنگو سەرسورهێنی تری دەبینی.. بەلاّم لەئاست هاوڕێکەیدا کە (خدر)ە شەرم گرتوویەتیو لەئاست بەرهەلّستییەکانیدا زۆر شەرمەزار بووە..).

لەم فەرموودەیەدا بەڕوونی ئەوە باس کراوە کە بێگومان ئەگەر (مووسا) لەو سەفەرەیدا خۆی لەگەلّ خدردا بەردەوام بوایەو بەرهەلّستیی پیشان نەدایەو هێندە بەپەلەو دەم بەپرسیار نەبوایە، ئەوە دیارە شتی گرنگو سەرسوڕهێنەری تری پیشان ئێمەش دەداو زیاتر چێژو سوودمان لیّ دەبینی، بەلاّم دیارە بەهۆی بەربەرەکانی کردنیەوە شەرمەزار بووەو شەرم گرتوێتیو خۆیشی چی دی نەیتوانیوە هاوڕێیەتی بکات.

٧- (خدر) ڕوونی کردۆتەوە کە ئەو هۆیەی پالّنەری بووە بۆ کوشتنی کوڕە مندالّەکە، باوەڕو ئیمانە پتەوەکەی باوكو دایك کوڕەکە بووە، هەروەها بێباوەڕیو کفری کوڕەکەش بووە، کە ئەگەر لە ژیاندا بمایە تا گەورە دەبوو،

لەکاتێکدا خۆی کافرێکی سەرسەخت بووەو، باوكو دایکیشی دوو ئیماندار بوونو سەرەڕایی ئەمەش ئەم کوڕە بێباوەڕەیان هەیە، ئەوا بێگومان بە کفرو شیرك هەراسانو وەڕسی دەکردن.. ئەمەش دەلالەت لەوە دەکات، کە لەوانەیە پیاوچاك منداڵی خراپی هەبێتو لەوانەیە منداڵەکانی کافرو بێ ئیمانیش دەرچن، هەروەها ئەمە ئەومانایە ناگەیەنێت، گوایە باوکێکی پیاو چاك درێغیی لە پەروەردەو ئامۆژگاری کردنی منداڵەکاندا کردبێت، بێگومان پەروەردەو ڕێنمایی کردنی منداڵان، ئەرکێکی پێویستەو دەبێت بەجێی بگەیەنێتو، گەر باوکێك ئەم ئەرکە بەجێ نەگەیەنێت، یان سستیو درێغیی تێدا بکات؛ ئەوە گوناهبارە، بەڵام گەر منداڵەکانیشی بەخێو بکاتو پەروەردەو ئاڕاستەی باشیان بکاتو، لەگەڵ ئەوەشدا هەندێکیان خراپو بێئیمان دەرچنو، ڕێگەی ڕاستی باوکیان نەگرنەبەرو کافرو یاخی بنو، هەر کوڕێك ئاوا دەرچێو باوکی نەتوانێت یان دەستەوسان بێت لە پاشگەزکردنەوەی، ئەوا گوناهبار نابێتو هیچ گازاندەیەکی لەسەرنیە، بێگومان ڕاستە، کە باوك داوای لێکراوە کوڕەکەی بانگ کات بۆ سەر ڕێبازی ڕاستو ئامۆژگاریی بکات، بەڵام ئەوەی لێ داوانەکراوە، کە بتوانێت ئیمان بخاتە دڵیەوەو تێیدا جێگیر کات، چونکە توانای ئەمەی نیە، بەڵکو ئەوە تەنها بەدەستی خودا خۆیەتی.

٨- بێگومان باوکی خواناسو پیاوچاك ڕازیو قایل نیە بەوەی، کە یەکێك لە کوڕەکانی خۆی کافر، یان بەدکار، یان یاخی بێت، بەڵکو بەوە پەستو دڵتەنگو ئازاردراو دەبێت، هەر ئەمەش لە فەرمایشتی خودادا ئاماژەی بۆکراوە، کە خودا لەسەر زاری (خدر) فەرموویەتی: ﴿فَخَشِينَآ أَن يُرْهِقَهُمَا طُغْيَٰنًا وَكُفْرًا﴾ واتە: (ترساینو نیگەران بووین لەوەی کە ئەم کوڕە کافرە، سبەینێ باوكو دایکی بە ستەمو کوفرەکەی هەراسان بکات). بەمانای بە ستەمی لەڕادەبەدەری، کە بە (طغیان) ناو دەبرێت، هەروەها بەو کفرو بێ ئیمانیەی خۆی پەستو ماندووو بێئارامو دڵتەنگیان بکات.

ئای چەندە ئەو باوکە پەستو دڵ بریندارو نیگەران دەبێت کاتێك کوڕەکەی لەڕێی ڕاست لادەدات‌و، بانگەوازی چاکە ڕەتدەکاتەوە، لەوکاتەدا باوکە هیوای ئەوە دەخوازێت کە هەرگیز ئەو کوڕەی نەخستایەتەوە، بەڵام ئەی چی بکات؟

ئەوا خودا بەوە تاقیی کردۆتەوەو گەربۆی شیاو بوایە دەیکوشت.. بێگومان باوکی خواناس‌و پیاوچاك حەز دەکات کوڕەکەی لەخۆی چاکتر بێت، لەخۆی زیاتر چاکەو بەندایەتیی هەبێت، هەوڵیش بۆ ئەوە دەدات‌و، بەردەوام کوڕەکەی بۆ ئەو ئاواتە ئاراستە دەکات، کە لەخۆی چاکترو خواپەرستتر بێت. چەندە بەرچاوڕوون‌و دڵکراوەش دەبێت، کاتێك ئەو دەبینێت لە بەرامبەردا چەندە هەست بەزیان‌و ڕەنجەڕۆیی‌و ئازار چەشتن دەکات‌و، چەندە هەست بە شەکەتی‌و ماندوێتی بەردەوامیش دەکات، کاتێك کوڕەکەی ئەو خواستە ڕەت دەکاتەوە.!!

٩- هەندێك جار مردنی کوڕێکی گومڕا، دەبێتە هۆی ئارامی‌و ڕزگاری یەك بۆ باوك‌و دایکەکەی، وەك چۆن (خدر) گوتی: ﴿فَأَرَدْنَآ أَن يُبْدِلَهُمَا رَبُّهُمَا خَيْرًا مِّنْهُ زَكَوٰةً وَأَقْرَبَ رُحْمًا ﴿٨١﴾ الكهف﴾، واتە: (بەکوشتنی ئەومنداڵە ویستمان خودای پەروەردگارئەو باوك‌و دایکە منداڵێکی پاکترو چاك‌و بەڕەحمتریان لەجیاتی ئەم منداڵە پێ ببەخشێت، کە بەهۆی ڕەحم‌و سۆزو بەزەییەوە کاتێك گەورە دەبێت سەرفرازو ئاسوودەیان کات) جا ئەگەر ئەو کوڕە گومڕایە بمرێت، ئەوە بێگومان دایك‌و باوکەکەی داوای قەرەبووکردنەوەی بەکوڕێکی تر دەکەن‌و دەپاڕێنەوە، کە خودا منداڵێکی باشترو پاکترو میهرەبانتریان پێ ببەخشێت.

پەندو عیبرەتیش لە ژمارەی منداڵەکاندا نیە، بەڵکو لە پلەو ڕادەی ئەوەدایە، کە داخۆ منداڵەکان چەندە گوێڕایەڵ‌و خواپەرست‌و باش ڕەفتارو بە ئەدەب‌و ڕەوشتمەندن‌و، چەندە بە چاکی لەگەڵ باوك‌و دایکیاندا هەڵس‌وکەوت دەکەن.. جا ئیدی یەك منداڵ یا دوان هەبن‌و ئەم ڕەوشتە بەرزانەیان تێدابێت، باشترن لەوەی شەش منداڵ، یان دە مناڵ هەبن، بەڵام ئەم ڕەوشت‌و ئاکارانەیان تێدا نەبێت.

١٠- ئەوەی لێرەدا بەوردی ئاماژەی بۆ دەکەین، ئەوەیە هیچ کەسێك لەئێمە بـۆی شیاو نیە کە لەم کردارەدا (واتە لە کوشتنی منداڵێکی لاسارو گومڕادا) شـوێن پێی (خدر) هەڵگرێت. هیچ کەسێك بـۆی نیـە لەخۆیـەوە کـوڕێکی نەوجـەوانو مێردمنداڵ بکوژێـت بـەبیانووی ئـەوەی گوایـە ئەگـەر گـەورە بـوو کـافرێکی سەرسەخت دەردەچێت، چونکە خودا خۆی ئەم هەواڵەی بە(خدر) دابوو وئایندەی ئەو کوڕە مێرد منداڵەی بۆ (خدر) دەرخستبوو، ئایندە کەشی هەر لـە غـەیبو نادیار دابووەو هیچ کەسێکیش نادیار نازانێـت، تـەنها خـودا نـەبێت، خـوداش بەخواستی دانایانەی خۆی هەنـدێك لـەو غـەیبو نادیارانـەی بـۆ هەنـدێك لـە پێغەمبەرانی دەرخستووە.

بەڵام کەسانی دیکە لە غەیری پێغەمبەران هیچ شتێك (لەغەیب نازانن.. ئیدی کێ هەبووە ئەو زانیاریە بەو کەسە بە(خدر) بگەیەنێت دەربارەی ئەو منداڵە، کەوا کافرەو باوكو دایکـی هەراسـان دەکـات؟ هـیچ سـرووش (وحـی)ێکـیش لـەدوای پێغەمبەری خوداوە ﷺ لەم بارەیەوە نەهاتووە.

(خـدر) و (دیوارەکـە) و (گـە نجینـەکـە)

(خـدر) داوای لێبوردنەکەی (مووسا)ی پەسەند کردو، ئەم جـارەش چاوپۆشـی لێکرد، ئینجا دەستیان بەڕۆیشتن کردەوە، (فانطلقا) (مووسـا) یـەك جـاری تـری، واتە: یەك دەرفەتی تری بۆ هاوەڵێتیی (خدر) لەبەردەمدا مابوو، کە ئەگەر ئەمجارە بەرهەڵستی لەسەر هەر کردارێکی تری (خدر) بکات، ئەوا دەبێت لێی جیابێتـەوەو هیچ ڕێگەیەکی تری لێبوردنی لەبەردەم دانابێت. ئەی مەگەر پێی نەگوتووە (گـەر ئیدی لەبارەی هەرشتێکەوە پرسیارم لێکردیت، ئەوا هــەرگیز هاوڕێیـەتیم مەکـە ﴿إِن سَأَلْتُكَ عَن شَيْءٍ بَعْدَهَا فَلَا تُصَاحِبْنِي﴾ هەرواش بوو. ئەوەبوو بەلای گوندێکی

وەهادا تێپەڕین کەدانیشتوانەکەی پیسکەو چاوچنۆك بوونو میوانداریيان نەکردنو خۆراکیان پێ نەدان خدرو مووساش دیتیان لەو گوندەدا دیواری خانوویەك خەریکە دەرووخێتو، خدریش خێرا کاری تیاکردو بنیانی نایەوە تا نـەڕووخێت ﴿ٱسْتَطْعَمَآ أَهْلَهَا فَأَبَوْاْ أَن يُضَيِّفُوهُمَا فَوَجَدَا فِيهَا جِدَارًا يُرِيدُ أَن يَنقَضَّ فَأَقَامَهُۥ﴾.(مووسا) سەری سوڕما لەوکارەی خدر سوڕماو وای لەقەڵەم دابوو کـە خـەڵکی ئـەم گونـدە شایستەی ئەو کارە چاكو جوانەی (خدر)نین کە ئەو دیوارەی بۆ ڕاست کردوونەتەوە بۆیە، ئەم جارەش بەرهەڵستی پیشان دایەوەو پێـی گـوت: بۆچـی بـەخۆڕایی ئـەم کارەت بۆکـردن، بۆچی کرێـیـەکت لێیـان وەرنەگـرت؟ ﴿لَوْ شِئْتَ لَتَّخَذْتَ عَلَيْهِ أَجْرًا﴾؟.. ئیدی (خدر) یش بەئاشکرا پێی ڕاگەیاند کە والێی جیا دەبێتـەوەو چی دی هاوڕێیەتی ناکات: ﴿قَالَ هَٰذَا فِرَاقُ بَيْنِي وَبَيْنِكَ﴾..

کاتێك حیکمـەتی بنیاتنانـەوەی دیوارەکەشـی بـۆ ڕوون دەکـــــاتەوە، پێـی دەڵێـــت: ﴿وَأَمَّا ٱلْجِدَارُ فَكَانَ لِغُلَٰمَيْنِ يَتِيمَيْنِ فِي ٱلْمَدِينَةِ وَكَانَ تَحْتَهُۥ كَنزٌ لَّهُمَا وَكَانَ أَبُوهُمَا صَٰلِحًا فَأَرَادَ رَبُّكَ أَن يَبْلُغَآ أَشُدَّهُمَا وَيَسْتَخْرِجَا كَنزَهُمَا رَحْمَةً مِّن رَّبِّكَ ...﴾ (٨٢) الكهف، واتە: (ئەو دیـوارەش کـە ڕاسـتم کـردەوە، مـوڵکی دوو منداڵی هەتیوی نێو گوندەکە بوو کە لەژێریدا گەنجینەیـەکی (زێـرو زیـوو)ی تێـدا حەشاردرا بوو، (باوکیان بۆی هەڵگرتبوون) ئەگەر گوێمان بەو دیوارە نەدایە بارانو لافاو دەری دەخستو ئەو خەڵکە چاوچـنۆکەش کـە میوانـداریی ئێمـەیان نـەکرد دەسـتیان دەکـەوت بـاوکی ئـەو دوو منداڵـەش پیـاوێکی چـاك بـووە، خـودای پەروەردگاریشت خواستی وابوو تا ئەو کاتـەی منداڵـە هـەتیوەکان گـەورە دەبـن، بۆیان بمێنێتو ئەوسا دەری بێنن، ئەم خواستەش ڕەحمەتێك بووە بەتایبەتی لەلایەن پەروەردگارتەوە بۆیان).

لەم ئایەتەشدا ئەم چەند سەرنجە بەدیی دەکەین:

١- خەڵکی گوندەکە ڕەزیلو چاوچنۆك بوونو لەم ڕووەوە زۆر تێپەڕیبوون، ئەوەبوو دووپیاوی نامۆی وەك (خدرو مووسا) دەچنە لایانو هیچ خۆراکێکیان پێ نیەو، نەریتی ڕەسەنیش ئەوەیە خەڵکی گوندەکە بە پێشکەشکردنی خۆراك بۆیان ڕێزیان لێبگرن بێئەوەی پێشتر ئەمان داوای خۆراك بکەن کەچی ئەو نەریتە نانوێننو خۆراکیان پێ نادەن بۆیە بەناچاری خۆیان واتە (خدرو مووسا) داوای خۆراکیان لێ دەکەنو باسی برسێتیی خۆیان دەکەن کەچی بەهۆی زۆریی چاوچنۆکیو پیسکەیی یانەوە ئەو داوایەیان ڕەت دەکەنەوەو میواندارێتییشیان ناکەن.

٢- هەردووکیان (مووساو خدر) دیوارێکیان دیوە کە خەریکە دەڕووخێت، واتە درزی گەورەی تێبووەو لەئانو ساتی دارمان دابوو. ئەو گوزارشتە ناوازەیەش کە لە دەستەواژە قورئانیەکە دایە، ئەوەیە خواست (ئیرادە)ی داوەتەپاڵ دیوارەکە.

هەندێك لە زانایانیش گوتوویانە: (ئەم مەسەلەیە لەڕووی مەجازیەوەیە لە قورئاندا، دەنا دیوارەکە (کەبێ گیانێکی بکەرە) هیچ خواستو ئیرادەیەکی نیە، چونکە ئیرادە لە سیفەتەکانی زیندووانە..وتەی ڕاستتریش ئەوەیە کە نەك لە دەرووی مەجازە وەنیە بەڵکو لە دەرووی حەقیقەتیشەوەیە، چونکە گشت مەخلوقێك ئیرادەی هەیە تەنانەت گەر ڕووەکێك یان بێگیانێکیش بێت. بەڵام بێگومان ئەم ئیرادەیەش هەرگیز وەك ئیرادەی مرۆڤ یان وەك ئیرادەی زیندەوەرانی تر نیە.

پاشان کێ گوتوویەتی: (ئەم دیوارە مردووە)؟ بێگومان ژیانێکی شایستە بەخۆی تێدایە کە لە پلەو ئاستی خۆی دایە. بەڵام هەرگیز وەك ژیانی زیندووەکان نیە.. ژیانێکی وای تێدایە کە وەك ژیانی زیندووان نیە، پاشان

ئیرادەیەکی هەیە، کە وەك ئیرادەی زیندووان نیە.. دیارە لەو دەستەواژەیەی قورئاندا ﴿جِدَارًا يُرِيدُ أَنْ يَنقَضَّ﴾، واتە (دیوارێك دەیویست بڕووخێت) ئەم ویستو ئیرادەیەی دیوارەکە لە ڕووخان، کە لەم دەستەواژە قورئانیەدا وەسف کراوە وێناندنێکی جوانی هونەرییانەیەو، دەسنیشان کردنو بە شەخصانی کردن (تشخیص)ی دیوارەکەیە، کە سیفەتێك لە سیفەتەکانی زیندووان (کە ئیرادە)یە بۆی دانراوە. کاتێك ئێمەش سەرنج لەم وێنەیە دەدەین، وای دەبینین، کە خەریکە دیوارەکە دەڕووخێتو، وەختە بکەوێت، ئەگەر (خدر) چاکی نەکردبایەوە.

٣-(خدر) کاتێك بەبێ ئەوەی کەس ڕای بسپێرێت، دیوارەکەی ڕاست کردۆتەوە، یان بەبێ ئەوەی لەگەڵ کەسێکدا بەکرێ ڕێکەوتبێت، کە بۆی چاك بکاتەوە، ئەمە بەڵگەیەکە لەسەر ئەوەی، کە مرۆڤی موسڵمان حەزی لەکاری خێرو چاکەیەو، سوورە لەسەر چاکەکردن لەگەڵ کەسانی دیدا تەنانەت، گەر ڕاشیان سپاردبێت، بێگومان مرۆڤی موسڵمان خێرەومەندو چاکەکارو بەخشندەو چالاکێکی بواری کۆمەڵایەتییە. هەروەها بەڵگەیە لەسەر ئەوەی، کە کاری خێر ئاتاجی بەمۆڵەت وەرگرتن نیە، جا مادام لەبەردەم موسڵماندا دەرفەتێك بۆ خێرو یارمەتیدان هەبێت، با بیقۆزێتەوەو بەجێی بگەیەنێت.

هەمدیسان (ئەم کارەی خدر) بەڵگەیەکە لەسەر کاری خێری خۆبەخشانە بەبێ ڕێکەوتنێكو بەبێ کرێ یەك، یان بەبێ چاوەڕوانکردنی پاداشتێك لە خەڵکی، هەربۆیەش پێویستە مرۆڤی موسڵمان خۆی لەسەر ئەمە ڕابهێنێتو، لەگەڵ کەسانی تردا بەئەمەكو چاکەکار بێتو، بەسوودیش بێت بۆیان.

٤- (خدر) لەکاری چاك کردنەوەی دیوارەکەو بنیاتنانەوەیدا لەسەر هەق بووە، چونکە خودا ئاگاداری کردۆتەوە لەسەر بوونی گەنجینە لەژێر دیوارەکەدا، خۆ ئەگەر دیوارەکە بڕووخایەو خەڵکی گوندەکەش، کە (چاوچنۆكو پیسکە بوون) ئەو گەنجینەیەیان بدیبایە، ئەوا دەستیان بەسەردا دەگرت.

٥- گەنجینەکە مولکی دوو مێردمندالّی هەتیوی ئەو شارۆچکەیە بووەو، ئەمانیش دوو کەسی بچووك بوون، خۆ ئەگەر گەنجینەکە پێ بزانرایە، ئەوا نەیاندەتوانی خۆیان هەلّیگرن، یاخود لە خەلّکی ئاوەدانیەکەی بسێننەوە، هەربۆیەش (خدر) دیوارەکەی بۆبنیات ناونەوە، هەتا گەورە دەبن‌و خۆیان ئەوکاتە بە فەرمانی خودا دەریدەهێنن‌و لەدنیادا سوودی لێ دەبینن.

٦- فەرمایشتەکەی خودا لەسەرزاری (خدر)، کە گوتوویەتی: ﴿وَكَانَ أَبُوهُمَا صَالِحًا﴾ (باوکی ئەو دوو مندالّە هەتیوەش پیاوێکی خواناس‌و چاك بووە) ئەم وتەیە بەلّگەیە لەسەرئەوەی: بێگومان چاکیی باوکان کاریی لەسەر پاراستن‌و چاکبوونی مندالّەکانیان هەیە.. بۆیە بەهۆی چاکبوونی باوکەکەوە، خوا (خدر)ی بەیدەست (تسخیر) کردووە بۆ ئەوەی دیوارەکە کە بۆ هەردوو مندالّەکە بنیات بنێتەوە.

قورئانیش سرووشی ئەم بەلّگەیەی لە سوورەتێکی تردا بەخشیوە، وەك لە ئایەتی(٩)ی سوورەتی(نساء)دا خوا فەرموویەتی:﴿ وَلْيَخْشَ الَّذِينَ لَوْ تَرَكُوا مِنْ خَلْفِهِمْ ذُرِّيَّةً ضِعَافًا خَافُوا عَلَيْهِمْ فَلْيَتَّقُوا اللَّهَ وَلْيَقُولُوا قَوْلًا سَدِيدًا ﴾ واتە: (دەبا ئەو کەسانەی لەپاش خۆیان مندالانی ساواو بێ‌دەستەلات بەجێ‌دێلّن، با لە وەسیەت کردنێدا، ترسی خوایان لەدلّدا بێ‌و شتێکی وا لە پاشەخۆیان ڕاسپێرن، هیچ ناهەقی تێدا نەبێ).

٧- ئەو پیاوە خواناسەش (واتە باوکی مندالّەکان)، کە لەوەوپێش مالّ‌و سامانەکەی لەژێر دیوارەکەدا حەشاردابوو، دەلالەتە لەسەر شیاوبوونی هەلّگرتنی مالّ‌و سامان‌و پاشەکەوتکردنی‌و هێشتنەوەی بۆکاتی پێویستی، تەنانەت باشتروایە مرۆڤی موسلّمان هەندێك لەمالّ‌و سامانی بۆکاتی ڕووداوێکی کت‌و پڕی لەناکاو هەلّگرێت، ئەمەش پێچەوانەی (پشت بە خودابەستن) نیە.

" رَحۡمَةً مِّن رَّبِّكَ "

دوای ئەوەی (خدر) ڕازونهێنیی هەرسێ کردارەکەی بۆ (مووسا) دەرخستووەو حەقیقەتیانیشی بۆ ڕوون کردۆتەوە، ئەوسا (مووسا) بۆی دەرکەوتووە، کە خدر لە کردارەکانیدا لەسەر هەق بووەو، هەروەها بە تەواوەتی دڵنیاش بووە لەوەی، کە (بەرژەوەندیی) لەو کارانەدا بووە، کە ئەنجامی داون.. هەمدیسان (خدر) ئەوەشی پێڕاگەیاندووە، کە بێگومان ئەم سێ کردارە لەڕاستیدا لەخۆیەوەو بەخواستی خۆی نەبووە، بەڵکو بە فەرمانی خوا بوون پاشان (خدر) ئەم کردارانەی واوەسف کردون، کە ڕەحمەتێك بوون لە خوداوە، هەر بۆیەش بە(مووسا)ی گوتووە: ﴿رَحۡمَةً مِّن رَّبِّكَۚ﴾.

باسکردنی (ڕەحمەتی پەروەردگار)یش لێرەدا ئاماژەو واتای خۆی هەیە، وەك چۆن بە سەرەتای چیرۆکەکەشەوە پەیوەستە لەکاتێکدا، کە خودا خۆی باسی ڕەحمەتی لەبارەی (خدر)ەوە کردووەو فەرموویەتی: ﴿ءَاتَيۡنَٰهُ رَحۡمَةً مِّنۡ عِندِنَا وَعَلَّمۡنَٰهُ مِن لَّدُنَّا عِلۡمًا﴾.. هەرسێ کردارەکەی (خدر)یش هەر بەپێشینەی ڕەحمەتێکی خوداوە پەیوەستە ﴿رَحۡمَةً مِّنۡ عِندِنَا﴾ تا لەدواییدا بەڕەحمەتە ڕەببانیەکەوە ﴿رَحۡمَةً مِّن رَّبِّكَۚ﴾ەوە کۆتایی پێ هێنراوە.

ئەمەش مانای وایە، کە بێگومان ئەمە دیاردەیەکە لە دیاردەکانی ڕەحمەتی خودا. بۆ نمونە (عەیبدارکردنی کەشتیەکە) ڕەحمەتێکی خودابوو بەوهەژارانەی کەشتییەکە، تاکو (بەو کونتێکردنو خەوشبارکردنەی کەشتییەکەیان) لەدەستی

پادشا سته‌مکاره‌که‌ بپارێزێت‌و ده‌ستی به‌سه‌ردا نه‌گرێت، بۆیه‌ گه‌ر کون نه‌کرابایه‌، ده‌ستی به‌سه‌ردا ده‌گیرا.

- (کوشتنی منداڵه‌که‌ش) هه‌ر ڕه‌حمه‌تێك بوو له‌خوداوه‌ به‌ باوك‌و دایك منداڵه‌که‌ که‌ دوایی کوڕێکی باشتر یان پێده‌دات‌و گه‌ر خدر ئه‌م منداڵه‌ی بۆنه‌ کوشتنایه‌ ئه‌وا له‌کاتی گه‌وره‌بوونیدا به‌ کوفرو سته‌م‌و زۆرداری ته‌نگی پێ هه‌ڵده‌چنین.

- (بنیاتنانه‌وه‌ی دیواره‌که‌ش) هه‌ر به‌ڕه‌حمه‌تی خودابووه‌، چونکه‌ به‌و ڕه‌حمه‌ته‌ گه‌نجینه‌ی هه‌ردوو منداڵه‌ هه‌تیوه‌که‌ له‌و شارۆچکه‌یه‌ داپارێزراوه‌، جا ئه‌گه‌ر دیواره‌که‌ی ڕاست نه‌کردبایه‌وه‌ ئه‌وا گه‌نجینه‌که‌ش ده‌رده‌که‌وت‌و مرۆڤه‌ چاوچنۆك‌و ڕه‌زیله‌کانی ئه‌و گونده‌ ده‌ستیان به‌سه‌ردا ده‌گرت.

گرنگ ئه‌وه‌یه‌ ئه‌م ڕه‌حمه‌ته‌ خودایی یه‌ له‌ هه‌ر سێ ره‌فتاره‌که‌ی (خدر)دا له‌لای که‌سانی چاودێری ڕووداوه‌کان دیارنین، واته‌ ئه‌و چاودێرو بینه‌رانه‌ی که‌ له‌ ڕووکاری ده‌ره‌وه‌ بۆ کرداره‌کان ده‌ڕوانن.. ته‌نانه‌ت ئه‌و هه‌ڵس‌وکه‌وتانه‌ی که‌ به‌ ئه‌نجامی گه‌یاندوون له‌ یه‌که‌مین ساتی سه‌رنج لێ دانانیانه‌وه‌ جێی نارەزایین وه‌ك چۆن (مووسا) نارەزایی له‌سه‌ر هه‌ڵس‌وکه‌وته‌کانی (خدر) ده‌ربڕیبوو.

ئه‌مه‌ش مانای وایه‌ که‌ ئه‌م ڕه‌حمه‌ته‌ له‌ دیمه‌نی به‌رچاوی خه‌ڵکیدا وێنه‌یه‌کی پێچه‌وانه‌ی وێنه‌بینراوه‌که‌یان‌و پێچه‌وانه‌ی پێشبینی بۆ چوونیان پیشان بدات.

هه‌ر به‌م بۆنه‌یه‌شه‌وه‌ دان به‌وه‌ دانێین که‌ هه‌رچی خودا به‌ مرۆڤی بڕواداری ده‌کات‌و به‌سه‌ریدا دێنێت هه‌ر ڕه‌حمه‌تێکن له‌خودا خۆیه‌وه‌..بێگومان خودا کاتێك نیعمه‌ت به‌ مرۆڤی ئیماندار ده‌دات ئه‌وه‌ ڕه‌حمی پێکردووه‌، کاتێك به‌ ناخۆشی‌و نارەحه‌تییش تاقی ده‌کاته‌وه‌، ئه‌وه‌ ڕه‌حمه‌تێکه‌ له‌خوداوه‌ که‌واته‌ مرۆڤی باوه‌ڕدار له‌ هه‌ر دوو کاتی خۆشی‌و ناخۆشیدا هه‌ر له‌به‌ر ڕه‌حمه‌تی خوادایه‌.. له‌هه‌ر کاره‌ساتێکدا که‌ تووشی ده‌بێت‌و له‌ هه‌ر قه‌ده‌رێکدا که‌ خودا به‌سه‌ریا ده‌هێنێت

هەر لەبەر ڕەحمەتی خوادایە بەو مەرجەی ئەم ڕاستییە بزانێت‌و (ڕەحمەتی خودایی)ی نێو هەر ڕووداوێکی خۆی تێدا بەدی بکات.

لە بەسەرهاتی (خدر)یش دا- سلاوی خودای لێ بێت - ڕەحمەتی یەکەم ئەوەبوو کە خودا فەرمووی ﴿رَحْمَةً مِّنْ عِندِنَا﴾ ئەمەش لەدەرووی پێناسەکردنیەوە.. لەکاتێکدا ڕەحمەتی دووەم ﴿رَحْمَةً مِّن رَّبِّكَ﴾ لەدەرووی لێکدانەوەی هۆکارەکانی ئەو کردارانەی (خدر)ەوەیە یان بلێین: (ڕەحمەتی دووەم لێکدانەوەیەکی کردەیی‌و، پەیڕەو کردنێکی واقیعیانەو، ڕووکارێکی دەرەکیی ڕەحمەتی یەکەمە).

"وَمَا فَعَلْتُهُۥ عَنْ أَمْرِي"

(خـدر) لای (مووسـا) دانــی بـەو حەقیقەتــه دانـا کـه ئــەو ســێ کردەوەیــەی لەبەرچاوی (مووسا) ئەنجامی دان، لەخۆوەو بەخواستو ئیجتیهادی خـۆی نـەبووە، بەڵکو بە فەرمانی خودا بوون ﴿وَمَا فَعَلْتُهُۥ عَنْ أَمْرِي ﴾.. لەم دەستەواژەیەدا بەڵگەو دەلالەتێك لەسەر پێغەمبەرێتیی (خدر) ـ سلاوی لیّ بێت ـ دەردێنین، چونکە ئـەو کردەوانــە بەخواســتو هــەوڵی کۆشــشکاریی (اجتهــاد)ی خــۆی نــەبوون، بــەڵکو بەفەرمانی خوداو سرووشی خودا بۆ (خــدر) خـۆی بـوون. دەشـێت بـەراوردێکیش بکەین لەنێوان کارەکەی (خدر)و ئەو فەرمایشتەی خوادا ﴿وَعَلَّمْنَٰهُ مِن لَّدُنَّا عِلْمًا ﴾ چونکە هەر سێ کردارەکە ڕواڵەتێکی دەرەکیی زانــسته خوداییەکـەنی بـوون، کـه خودا فێری (خدر)ی کردبوو، له دیمەنــەکانی زانـستی خــوداش، کـه بــه (خــدر)ی گەیاندبوو، ئەوەیە حەقیقەتی ڕووداوه بینراوەکـانی بـەردەمی پیّناسـاندبوو، ئــەم حەقیقەتــەش پێــچەوانەی دیمەنــه بینــراوه دەرەکییەکــەی بــووە.. لەمەشـــدا بەرژەوەندییەکه خۆی حەشار داوە، ئەمەش وەك ئەوە وایە، که (خدر) داوامــان لیّ بکات ڕوانینمان بـۆ (ئـەو ڕواڵــەتو دیمەنانــەی لەبەردەمانــدا دەیــانبینین)و (ئــەو ڕووداوو هەڵسوکەوتانەی لەبەرچـاومان) ئــەنجام دەدرێــت، ڕێــكو ڕاســتکەینەوە، چونکه هەندێك کەس له ئێمه ڕووانینێکی کەمو کورتبینانەیان هەیەو، تــەنها ئــەو ڕووداوه دیارو دەرکەوتوانەی بەرچاویان دەبینن‌و، وای دادەنێن، که ئیــدی هــەموو شتێك لەوانه دایه.

بەڵام ئێمە ئەوەمان لێ خوازراوە کە ڕووانینمان بۆ ئەو ڕووداوانە قووڵترو ڕاستترو وردتر بێتو، تەنها وێنە ڕواڵەتییە دیارە کە فریومان نەداتو نەهێڵێتو هەوڵی گەیشتن بە کرۆکی شتەکانو حەقیقەتیان بدەین.

بەڕاستی دیاردە فریودەرەکان زۆرنو، زۆرجاریش بە ڕووپۆشی ساختەکاریو نەخشو نیگارو چەواشەکاریی داپۆشراون، زۆر کەسیش پێیان دەخەڵەتێن. بەڵام مرۆڤی ئیماندار سەرنجی قووڵی هەیەو، بەڕاستگۆیانە لێکیان دەداتەوەو بەڕاستیش هەڵیان دەسەنگێنێت.

"لێکدانەوە لە چیرۆکەکەدا"

لێرەدا هەڵوێستەیەك لەبەردەم شێوازی لێکدانەوەی نێو چیرۆکی (مووساو خدر)دا دەکەین.. ئەوەبوو کاتێك (خدر) جیابوونەوەی خۆی بۆ (مووسا) ڕاگەیاند، پێی گوت: ﴿ سَأُنَبِّئُكَ بِتَأْوِيلِ مَا لَمْ تَسْتَطِع عَّلَيْهِ صَبْرًا ﴾ (من تاوێکی تر ئەو کارانەی خۆمت بۆ لێکدەدەمەوە کە نەتتوانی ئارام لەسەریان بگریتو قسەی تیانەکەیت). بەمانای (هەواڵی باری ڕاستیو حەقیقەتی ئەو هەڵسوکەوتو کردارانەمت پێدەگەیەنم کە دیوە ڕواڵەتییەکانیانت بینی).. کاتێك ئەو هەواڵانەشی پێ دەگەیەنێتو پەردە لەسەر حەقیقەتیان لادەبات، پێی دەڵێت: ﴿ذَٰلِكَ تَأْوِيلُ مَا لَمْ تَسْطِع عَّلَيْهِ صَبْرًا ﴾.. ئەمەش هانمان دەدات بۆ زانینی مانای (تأویل/ لێکدانەوە) لە زاراوە قورئانییەکەدا.. لەم ڕووەوە ئیمام (راغبی اصفهانی) گوتوویەتی: (وشەی (تأویل) لە (أول)ەوەیە، واتە گەڕانەوە بۆ ڕەگو ڕیشەکەی.. وەك ئەوەی کە (موئل) بەمانای ئەو جێگەیە (موضع)ەی کە دەگەڕێنەوە بۆ لای.. ئەوەش

گەڕاندنەوەی شتەکەیە بۆ ئەو مەبەستە خوازراوەی کە بەزانست (علم)، یان بە کردەوە (فعل) خوازراوە)[1].

وشەی (لێکدانەوەش) لە هەموو بەکارهێنراوێکی نێودەستەواژە قورئانیەکاندا لەم مانایە تێناپەڕێت کە لە حەڤدە شوێنی قورئاندا هاتووەو هەشت جاریان لە سوورەتی (یوسف)دا هاتووە.. حیکمەت لە هاتنی نێو سوورەتی یوسفیشدا بەم هەشت جارە ئەوەیە کە بڕبڕەی سوورەتەکەو تاکە بابەتیشی دەربارەی لێکدانەوە (تأویل)ە. بۆ نموونەش هەر سەرەتای سوورەتەکە بە باسکردنی خەونەکەی (یوسف) ـ سلاوی لێ بێت ـ لەکاتی منداڵیدا دەست پێ دەکات.. (یەعقووب)ی باوکیشی ـ سلاوی لێ بێت ـ ئەوەی پێ ڕادەگەیەنێت کە خودا خۆی فێری لێکدانەوەی خەونەکانی دەکات: ﴿ وَكَذَٰلِكَ يَجۡتَبِيكَ رَبُّكَ وَيُعَلِّمُكَ مِن تَأۡوِيلِ ٱلۡأَحَادِيثِ... ﴿٦﴾ يوسف﴾، واتە: (خودای پەروەردگارت بەم رەنگە تۆ هەڵدەبژێرێتو دەپاڵێوێت بۆ کاری (پێغەمبەریتی)و فێری لێکدانەوەی هەندێك لەخەونەکانت دەکات). جا دوایش لەکاتێکدا کە خەونەکەی (یوسف) بەڕاستی بەدیی هاتووەو بەواقیعیش لێکدراوەتەوەو باوكو دایكو براکانی چوونەتەوە بۆ لای (یوسف) بەباوکی گوتووە: ﴿ ...هَٰذَا تَأۡوِيلُ رُءۡيَٰيَ مِن قَبۡلُ قَدۡ جَعَلَهَا رَبِّي حَقّٗاۖ ... ﴿١٠٠﴾ يوسف﴾، واتە: (بابە ئەمە لێکدانەوەی خەونەکەی ئەو کاتەی سەردەمی منداڵیمە کە بێگومان خودای پەروەردگارم بەڕاستیو بەهەق بەدیی هێنا).

لێکدانەوە (تأویل): ڕوونکردنەوەی سەرچاوەو حەقیقەتی شتەکانەو، بەعەمەلیکردنی هەواڵ بۆ واقیعو تیۆر (نظریة) بۆ جێبەجێکردنو، وێنە بۆ شتێکی ماددیی، بۆیە خەونەکەی (یوسف) هەرچەندە خەونێکی کاتی نووستن بوو،

---

(١) المفردات في غريب القرآن: ص(٣١).

بەڵام لە جیهانی واقیعدا بووە بە لێکدانەوەیەك، لێکدانەوەکەشی (واتە: بەدی هاتنو ڕوودانەکەی) بوو، بەهەمان شێوەش ئەوەی لە چیرۆکی (مووسا)و (خدر)دا بەدیی دەکەین، لێکدانەوەیەکە.. (خدر) بە (مووسا)ی گوت: ﴿سَأُنَبِّئُكَ بِتَأْوِيلِ مَا لَمْ تَسْتَطِع عَّلَيْهِ صَبْرًا ﴾.. واتە (لێکدانەوەی حەقیقەتی ئەو ڕووداوانەت دەخەمە بەرچاو، کە بینیتن.. حەقیقەتی ئەو کردارانەمت پێ دەڵێم، کە نکوولێت لەسەریان دەکرد، تاکو بزانیت کە هەقو ڕاستی لەوەدایە کردم).. کاتێك شتەکانیشی بۆ تەفسیر کردو، ئەوەی دیبووی بۆی لێکدایەوەو ئەو حەقیقەتەی لێی پەنهان بوو، بۆی ڕوون کردەوە، پێی گوت: ﴿ذَلِكَ تَأْوِيلُ مَا لَمْ تَسْطِع عَّلَيْهِ صَبْرًا﴾ بەمانای ئا ئەوە حەقیەتی ئەو ڕووداوانەیە کە بینیتن.. کەوابوو لێکدانەوە (تأویل) ڕوون کردنەوەی حەقیقەتو چاوگو چارەنووسو کۆتاییە.. یان با بڵێین: (ڕوودانی ئەو کارو مەسەلەیەیە، کە هەواڵی لەسەر دراوەو، ڕووکارە ڕوواڵەتیو دەرەکی یە کردەییەکەی دەرکەوتووەو، خەبەرو هەواڵەکە بووە بەواقیعو، بیرۆکەو تیۆرەکەش چۆتە خانەی جێبەجێکردنەوە.

" تَسْتَطِع " و " تَسْطِع "

له بڕگه جوانو دانسقەکانی نێو ئەم چیرۆکەدا، جێگیرکردنی پیتی (تا)یە، یەکەم جار لەوشەی (تستطع)داو، پاشان لابردنی لەهەمان وشەدا بۆ جاری دووەم (تسطع). ئەوەبوو(خدر) بە (مووسا)ی گوت: ﴿سَأُنَبِّئُكَ بِتَأْوِيلِ مَا لَمْ تَسْتَطِع عَّلَيْهِ صَبْرًا﴾ ئەمەش پێش ئەوەی ئەو ڕووداوانەی کە (مووسا) بینیبوونی، بۆی لێکداوەتەوە. کاتێك بۆیشی لێك دایەوەو هەواڵی باری ڕاستەقینەی ڕووداوەکانی پێدا، ئەم پیتی (تا)یەی لەوشەکەدا نەهێشت، بۆیە پێی گوت: ﴿ذَٰلِكَ تَأْوِيلُ مَا لَمْ تَسْطِع عَّلَيْهِ صَبْرًا﴾. داخۆ بۆچی ئەو (تاء)ەی لەوشەی دووەم دا لابردووە؟:

دەشێت ئەم (تاء)ە لابراوە لە عەرەبیدا بە (تاء الخُفة)- تای سووککراو-، ناوبنێینو سەرنج لە حیکمەتی لابردنیشی لەدەرووی تەفسیری سایکۆلۆژیانەی ئایەتەکانەوەیە، یاخود تەفسیرکردنیان بەگوێرەی ڕاستی یەکانی زانستی شیکاری دەروونی (علم النفس التحليلي).

جێگیرکردنی پیتی (تاء) لە یەکەم جاردا لەگەڵ ئەو حاڵەتە دەروونیەی مووسادا گونجاوە، کە تیایدا دەژیا، چونکە هەر سێ کردەوەی (خدر) لە دەروونی ئەمدا بەقورس دادەنرانو حیکمەتەکەیانی نەدەزانی.. هەر بۆیەش (تاء)ەکە لابراوە، تاکو وشەکە قورستر بێتو هاوکێشی قورساییەکەی نێودەروونی (مووسا) بێت. کاتێك حەقیقەتی ڕووداوەکانیشی زانیوە، ئەو قورساییە دەرونیەی لەسەر نەماوەو بارە دەروونیەکەشی سووك بۆتەوە، ئیدی پیتی (تاء)ش وەك سووککاری یەك لابراوەو، بۆ ئەوەی سووککردنی وشەکەش لەگەڵ ئەو سووك بوونو خامۆش بوونە دەروونیەی مووساشدا بگونجێت، کە دوای لێکدانەوەی کردەوەکان تیایدا ژیاوە.. خوداش خۆی زانایە لەم ڕووەوە.

"اردت.. اردنا.. اراد ربّك"

له‌و ده‌سته‌واژه‌ ناسك‌و دانسقانه‌ی قورئان كه‌ له‌سه‌ر ئه‌م چیرۆكه‌ هاتووه‌، وته‌كانی (خدر)ن له‌كاتی شیكردنه‌وه‌ی ئه‌و كردارانه‌یدا كه‌ ئه‌نجامی دان، ئه‌وه‌بوو له‌م ڕووه‌وه‌ له‌ سێ حاڵه‌تدا گوزارشتی له‌ ویست (اراده‌) كردووه‌.

١- ده‌رباره‌ی ویستی خۆی له‌ كونكردنی كه‌شتییه‌كه‌دا گوتی: (ویستم عه‌یبداری بكه‌م/ فأردت أن أعيبها).

٢- ده‌رباره‌ی كوشتنی كوڕه‌ منداڵه‌كه‌و حه‌زكردنی له‌هاتنی كوڕێكی چاك له‌ جێگه‌یدا، ویستێكی به‌كۆمه‌ڵی ده‌ربڕیوه‌و گوتوویه‌تی: ﴿فَأَرَدْنَآ أَن يُبْدِلَهُمَا رَبُّهُمَا خَيْرًا مِّنْهُ زَكَوٰةً وَأَقْرَبَ رُحْمًا﴾ واته‌ (ئێمه‌ به‌كوشتنی ئه‌م منداڵه‌ ویستمان خودای په‌روه‌ردگاری باوك‌و دایكی كوڕێكی چاكترو دیندارو به‌ره‌حم‌و میهره‌بانیان له‌جیاتی ئه‌م منداڵه‌ لاساره‌ پێ ببه‌خشێت).

٣- ده‌رباره‌ی بنیات نانه‌وه‌ی دیواره‌كه‌ش بۆ پاراستنی گه‌نجینه‌كه‌ تا ئه‌و كاته‌ی هه‌ردوو منداڵه‌ هه‌تیوه‌كه‌ پێده‌گه‌ن‌و گه‌وره‌ ده‌بن، گوتی: ﴿فَأَرَادَ رَبُّكَ أَن يَبْلُغَآ أَشُدَّهُمَا وَيَسْتَخْرِجَا كَنزَهُمَا﴾، واته‌: (خودای په‌روه‌رگاریشت ویستی (ئیراده‌ی) وابوو تا ئه‌م دوو كوڕه‌ پێده‌گه‌ن‌و گه‌وره‌ ده‌بن‌و، ئه‌وسا گه‌نجینه‌كه‌یان ده‌ربێنن‌و سوودی لێ ببینن).

كه‌واته‌ ویست (اراده‌) له‌م سێ دیمه‌نه‌دا هاتووه‌: (اردت، اردنا، اراد ربّك).. (ویستم.. ویستمان.. په‌روه‌ردگارت ویستی..)، له‌م سێ حاڵه‌ته‌شدا، یه‌كه‌م جار فه‌رمانی ڕابردوو (الفعل الماضي) دراوه‌ته‌ پاڵ (خدر) — (اردت).. هه‌مان فرمان له‌

جاری دووه‌مدا دراوه‌ته‌ پاڵ خوداو پاڵ خدریش (فاردنا).. له‌ جاری سێیه‌میشدا هه‌مان فرمانی ڕابردوو ته‌نها دراوه‌ته‌ پاڵ خودا خۆی (فاراد ربك)..

ئه‌گه‌ر هه‌وڵیش بده‌ین كه‌ حیكمه‌تی به‌دییكراو له‌مه‌دا ده‌ربێنین، ئه‌وا ده‌ڵێین:

١- له‌ هه‌ر سێ جاره‌كه‌دا پله‌به‌ندیی (تدرج) هه‌یه‌، چونكه‌ له‌هه‌ر جارێكدا دیمه‌نه‌كه‌ بۆ یه‌كێكی دی بالآتر ده‌بێت، بۆ نموونه‌ له‌ دیمه‌نی یه‌كه‌مدا ویستو ئیراده‌كه‌ی خستۆته‌ پاڵ خۆی (فاردت).. پاشان له‌ دیمه‌نی دووه‌م دا داویێتییه‌ پاڵ خۆیو پاڵ خودا (فأردنا)، له‌ دواییشدا ته‌نها داوێتییه‌ پاڵ خودا (فاراد ربك).

٢- لێك نه‌چوون له‌ خستنه‌ پاڵه‌كاندا به‌پێی ئه‌و حاڵه‌ته‌یه‌ كه‌ ده‌رباره‌ی دواوه‌و، له‌گه‌ڵ نواندنی ڕێزو ئه‌ده‌بیش به‌رامبه‌ر خوادا گونجاوه‌و، هه‌روه‌ها له‌گه‌ڵ ئاماژه‌و بڕیاره‌كانی ئیمانداریێتیشدا گونجاوه‌.

له‌ یه‌كه‌م جاردا بۆیه‌ ئیراده‌كه‌ی داوه‌ته‌ پاڵ خۆی، چونكه‌ كونكردنی كه‌شتییه‌كه‌ به‌ كارێكی ناپه‌سه‌ند بینراوه‌و (به‌پێی بۆچوونی ڕواڵه‌تیانه‌) ئه‌وه‌ كارێكی تێكده‌رانه‌یه‌، له‌وانه‌یه‌ له‌به‌ر ئه‌م واتایه‌ پێی وابووه‌ كه‌ كارێكی شایسته‌ نیه‌ گه‌ر ئه‌م ئیراده‌یه‌ بخاته‌ پاڵ خودا. هه‌مدیسان سه‌رنج بده‌ له‌وه‌ی كه‌ كاره‌ ویستراوه‌كه‌ چییه‌؟ (اردت ان اعیبها/ ویستم عه‌یبداری بكه‌م)، لێره‌دا ویستو ئیراده‌كه‌ عه‌یبداركردنی كه‌شتییه‌كه‌یه‌.. عه‌یبداركردنه‌كه‌شی به‌هۆی تێكدانیه‌تی به‌وه‌ی كونی تێ بكاتو پارچه‌ ته‌خته‌یه‌كی لێ هه‌ڵكێشیت. هه‌ر بۆیه‌ش شایسته‌ی ئه‌وه‌ نییه‌ ئه‌م ئیراده‌یه‌ بدرێته‌ پاڵ خوداو، نه‌شیاوه‌كه‌ بیگوتبایه‌ (اراد ربك ان یعیبها/ خودای په‌روه‌ردگارت ویستی كه‌شتییه‌كه‌ عه‌یبدار بكات).

هاوشێوه‌یه‌كی ئه‌م ڕێزو ئه‌ده‌به‌ به‌رامبه‌ر به‌ خودا له‌ به‌سه‌رهاتی (ئیبراهیم)دا به‌دیی ده‌كه‌ین كه‌ ئه‌ده‌بی له‌ باسكردنی خوادا نواندووه‌، كاتێك وه‌سفی كاره‌كانی خودای كردوه‌و كه‌ خوداش له‌سه‌ر زاری ئه‌و فه‌رموویه‌تی: ﴿ ٱلَّذِى خَلَقَنِى فَهُوَ يَهۡدِينِ

﴿وَالَّذِي هُوَ يُطْعِمُنِي وَيَسْقِينِ ﴿٧٩﴾ وَإِذَا مَرِضْتُ فَهُوَ يَشْفِينِ ﴿٨٠﴾ وَالَّذِي يُمِيتُنِي ثُمَّ يُحْيِينِ ﴿٨١﴾﴾ الشعراء، واتە: (ئەوەی دروستی کردووم هەر ئەو ڕێنمایی کردوومو، هەر خۆیشی خۆراكو خواردنەوەم پێ دەدات، ئەگەر نەخۆشیش کەوتم هەر ئەو چارەسەرو شیفام بۆ دەرەخسێنێت، هەروەها ئەویش دەممرێنێتو پاشان لەڕۆژی قیامەتدا زیندووم دەکاتەوە).. لەم وتانەدا (ئیبراهیم) هەموو کارەکانی داوەتە پاڵ خودا، تەنها نەخۆشکەوتنەکە نەبێت کە داوێتی یە پاڵ خۆیو بۆ خۆی گەڕاندۆتەوە.

له بەسەرهاتی (خدرو مووسا)شدا لەجاری دووەمدا ئەوەی کە گونجاوترین پێودانگ بێت ئەوەیە کە ئیرادەکە خراوەتە پاڵ خوداو پاڵ خدریش. کە دراوەتە پاڵ خدر بەو پێودانگەیە کە خدر خۆی هۆکارو ئامرازی کوشتنی کوڕە منداڵەکەیەو ئەو کەسەشە کە ئەرکی کوشتنی منداڵەکەی لەئەستۆ ناوە، ئەی بۆچی کوشتوویەتی؟ چونکە ویستوویەتی کەخودا بەکوڕێکی لەوە چاکتر قەرەبوویان بۆ بکاتەوە.. کەواتە (خدر)یش لەمەدا ئیرادەیەکی لەو قەرەبوو کردنەوەیەدا هەیە.. بەڵام ئایا (خدر) خۆی توانای بەدی هێنانی ئەم ئیرادەیەی هەیە؟

وەڵام: نەخێر، چونکە بەدی هێنانەکە بەدەستی خودای تاكو تەنهایە.

تەنانەت باوكو دایکیشی کە ئیرادەی منالبوونو خستنەوەی منداڵیان هەیە، توانای بەدی هێنانی ئەو ئیرادەیەیان لەجیهانی واقیع دا نیە.. بۆیە تەنها ئەوەیان لەسەرە کە دەست بەهۆکارەکانەوە بگرنو یەکبگرنو پێکەوە بژین، دەنا توانای بەدی هێنانی منالو ژیانی منالەکەش تەنها بەدەست خودا خۆیەتی.

بەپێی ئەم مانایەش ئیرادەکە لێرەداو لە ڕەهەندی دووەمیدا خراوەتە پاڵ خودا بەو پێودانگەی کە بێگومان خودا هەر خۆی بەتوانایە لەبەدیی هێنانی ئەوەداو لە هێنانە ئارایی منداڵی (بەوەلەد بوو) بۆ جیهانی بوونو، ژیان دا، لەهەمان کات دا

(کە جاری دووەمە)و کە ئیرادەکە دراوەتە پاڵ خدریش هەر بەو پێودانگەیە کە خراوەتە پاڵ خوداش.. بەڵام لە جاری سێهەمدا کە ئیرادەکە بەتەنها دراوەتە پاڵ خودا خۆیو، لەبۆتە (سیاق)ەکەیدا ئەوەی دیاریی کردووە کە تەنها دەدرێتە پاڵ خودا، چونکە هیچ کەسێك توانای بەدیهێنانی ئیرادەی نێو مەسەلەکەی نیە تەنها خودای تاكو تەنیا خۆی نەبێت.. ڕاستە ئەو دوو منداڵە دوو منداڵی بچووکی هەتیو بوون، بەڵام کێ ئەوەیان بۆ مسۆگەر دەکات کە بژین تاکو گەورە دەبنو پێدەگەن تاکو گەنجینەکەیان دەربێنن؟ بێگومان هیچ کەسێك توانای ئەوەی نیەو بۆیشی مسۆگەر ناکرێت.. چونکە داهاتوو تەنها بەدەستی خودایەو، تەمەنیش هەر بەدەستی خودایە، هەر بۆیەش (خدر) گوتوویەتی: (پەروەردگارت ویستیو ئیرادەی وابووە کە تا ئەو دوو منداڵە پێدەگەنو لەدواییدا ئەو گەنجینەیەیان دەربێنن ﴿فَأَرَادَ رَبُّكَ أَن يَبْلُغَا أَشُدَّهُمَا وَيَسْتَخْرِجَا كَنزَهُمَا﴾ جا مادام خودا ئەم ئیرادەیەی هەیەو دەخوازێت، ئەوا بێگومان هەر دەبێت، چونکە هەر شتێك خوا بیەوێت هەر دەبێت ببێت.. واللە أعلم.

چیـرۆکی چـوارەم

چیـرۆکـی ((ذو القــرنیـن))

ئەم چیرۆکە لە دەقی پیشاندراوی قورئاندا لەم ئایەتانەدا هـاتووە، کـە خـودای پەروەردگار تیایاندا فەرموویەتی:

﴿وَيَسْـَٔلُونَكَ عَن ذِى ٱلْقَرْنَيْنِ ۖ قُلْ سَأَتْلُوا۟ عَلَيْكُم مِّنْهُ ذِكْرًا ﴿٨٣﴾ إِنَّا مَكَّنَّا لَهُۥ فِى ٱلْأَرْضِ وَءَاتَيْنَٰهُ مِن كُلِّ شَىْءٍ سَبَبًا ﴿٨٤﴾ فَأَتْبَعَ سَبَبًا ﴿٨٥﴾ حَتَّىٰٓ إِذَا بَلَغَ مَغْرِبَ ٱلشَّمْسِ وَجَدَهَا تَغْرُبُ فِى عَيْنٍ حَمِئَةٍ وَوَجَدَ عِندَهَا قَوْمًا ۗ قُلْنَا يَٰذَا ٱلْقَرْنَيْنِ إِمَّآ أَن تُعَذِّبَ وَإِمَّآ أَن تَتَّخِذَ فِيهِمْ حُسْنًا ﴿٨٦﴾ قَالَ أَمَّا مَن ظَلَمَ فَسَوْفَ نُعَذِّبُهُۥ ثُمَّ يُرَدُّ إِلَىٰ رَبِّهِۦ فَيُعَذِّبُهُۥ عَذَابًا نُّكْرًا ﴿٨٧﴾ وَأَمَّا مَنْ ءَامَنَ وَعَمِلَ صَٰلِحًا فَلَهُۥ جَزَآءً ٱلْحُسْنَىٰ ۖ وَسَنَقُولُ لَهُۥ مِنْ أَمْرِنَا يُسْرًا ﴿٨٨﴾ ثُمَّ أَتْبَعَ سَبَبًا ﴿٨٩﴾ حَتَّىٰٓ إِذَا بَلَغَ مَطْلِعَ ٱلشَّمْسِ وَجَدَهَا تَطْلُعُ عَلَىٰ قَوْمٍ لَّمْ نَجْعَل لَّهُم مِّن دُونِهَا سِتْرًا ﴿٩٠﴾ كَذَٰلِكَ وَقَدْ أَحَطْنَا بِمَا لَدَيْهِ خُبْرًا ﴿٩١﴾ ثُمَّ أَتْبَعَ سَبَبًا ﴿٩٢﴾ حَتَّىٰٓ إِذَا بَلَغَ بَيْنَ ٱلسَّدَّيْنِ وَجَدَ مِن دُونِهِمَا قَوْمًا لَّا يَكَادُونَ يَفْقَهُونَ قَوْلًا ﴿٩٣﴾ قَالُوا۟ يَٰذَا ٱلْقَرْنَيْنِ إِنَّ يَأْجُوجَ وَمَأْجُوجَ مُفْسِدُونَ فِى ٱلْأَرْضِ فَهَلْ نَجْعَلُ لَكَ خَرْجًا عَلَىٰٓ أَن تَجْعَلَ بَيْنَنَا وَبَيْنَهُمْ سَدًّا ﴿٩٤﴾ قَالَ مَا مَكَّنِّى فِيهِ رَبِّى خَيْرٌ فَأَعِينُونِى بِقُوَّةٍ أَجْعَلْ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ رَدْمًا ﴿٩٥﴾ ءَاتُونِى زُبَرَ ٱلْحَدِيدِ ۖ حَتَّىٰٓ إِذَا سَاوَىٰ بَيْنَ ٱلصَّدَفَيْنِ قَالَ ٱنفُخُوا۟ ۖ حَتَّىٰٓ إِذَا جَعَلَهُۥ نَارًا قَالَ ءَاتُونِىٓ أُفْرِغْ

عَلَيْهِ قِطْرًا ﴿٩٦﴾ فَمَا اسْطَاعُوا أَن يَظْهَرُوهُ وَمَا اسْتَطَاعُوا لَهُ نَقْبًا ﴿٩٧﴾ قَالَ هَٰذَا رَحْمَةٌ مِّن رَّبِّي ۖ فَإِذَا جَاءَ وَعْدُ رَبِّي جَعَلَهُ دَكَّاءَ ۖ وَكَانَ وَعْدُ رَبِّي حَقًّا ﴿٩٨﴾ الكهف ﴾ .

واتای ئایەتەکان بە کورتی:

(ئەی پێغەمبەر! پرسیارت دەربارەی (ذو القرنین) لێ دەکەن.. بڵێ هەندێك لە سەربوردەی ئەوتان بۆ باس دەکەم.. ئێمە دەسەڵاتمان لەسەر زەویدا بۆ ڕەخساندو هەموو هۆکارێکی پێویستی ئەو زەمانەشمان بۆ دابین کرد. ئەویش دوای هۆکارەکان کەوت‌و سوودی لێیان بینی.. خۆی‌و سوپاکەی کەوتنە ڕێ، هەتا گەیشتنە شوێنی خۆر ئاوابوون لە ناوچەیەکداو، وا دەهاتە بەرچاو، کە گۆمێکی قوڕو لیتاوی بێت، لەوێدا ڕۆژ ئاوا دەبێت‌و ڕێیان دەکەوێتە گەلێکی بێباوەڕ.. لەو شوێنەدا ئێمەش پێمان گوت: (ئەی ذو القرنین یان بە سزا لەناویان بەرە (گەر بەدەم بانگەوازەوە نەیەن) یان چاکەیان لەگەڵدا بکە، (ئەگەر بەدەم بانگەوازی باوەڕو خواناسییەوە هاتن). (ذو القرنین)یش گوتی: (بێگومان ئەوەی ستەمکار بێت، سزای دەدەین و، دواییش کاتێك بۆ لای خودای پەروەردگاری دەگەڕێنرێتەوە، خودا سزایەکی سەخت‌و گەورەی دەدات. هەر کەسێکیش لەوان بەدەم بانگەوازی باوەڕەوە بێت‌و ئیمان بهێنێت‌و کاری چاك بکات، ئەوا پاداشتی چاکی هەیەو ئێمەش لەمەولا بە وتەی خۆش‌و ئەرکی سووکی ئاراستە دەکەین. دوای ئەوە (ذو القرنین) گەشتی دووەمی بەرەو خۆرهەڵات دەست پێکردو بە شوێن هۆکاردا ڕۆشتەوە، هەتاکو گەیشتە ناوچەی ڕۆژهەڵاتی دوورو، لەوێشەوە هەر سەرقاڵی گرتنەبەری هۆکارەکان بووو بەدوایاندا دەگەڕا..

تاکو لە کاتێکدا گەیشتە نێوان هەردوو بەربەستەکە، کە دوو چیای بەرز بوون‌و کە لە نێوانیاندا گەلێکی ناحاڵی‌و دواکەوتوو دەژیان، کە هیچ تێگەیشتن‌و پەی بردنێکیان نەبوو (مەگەر بە کەمی‌و بە دەگمەن).. جا کە ئەوان توانای (ذو

القرنين) یان زانی، داواكاریەكیان لێی هەبوو، كه پێیان گوت: (ئـەی ـ ذو القـرنين ـ دوو هۆزی دڕندەی وەك (یەئجووج)و (مەئجوج) بەدكارو تێكـدەرن لەسـەر زەویو (بۆ ئێمەش ترسناكن) بۆیه داوات لیّ دەكەین بەربەسـتێكی پتـەو لـەنێوان ئێمـەو ئەواندا دروستكەیت، كه ئێمەش پاداشتێكی داراییت لـه بەرامبـەر ئـەو كارەتـدا پیّبدەین).. (ذو القـرنين)یش له وەلاٌمیاندا گوتی: (ئەو تواناو زانستەی، كه خودای پەروەردگارم بۆی ڕەخساندووم زۆر لەو (سامانه) چاكترە، كه بـه پاداشـت دەیـدەن بەمن، بەلاٌم من داواكەتان بۆ بەجیّ دێنم، بۆ ئەم كارەش ئێوه به هێزو بازووەكانی خۆتان یارمەتیدەرو هاوكارم بن، تاكو بەربەسـتێكی تۆكمـەو پتـەوتان لـه نێـوان ئێوەو ئەو دوو هۆزە ترسناكەدا بۆ دروست بكەم.. بۆ ئەم كـارەش پارچـه ئاسـنی گەورەم بۆ بهێـنن‌و لەسـەر یـەك داینـێن، تـاكو ئەمـسەرو ئـەو سـەری كێوەكـه دابگرێـت‌و هـەردوو لوتكەكەشـیان داپۆشـێت). ئینجـا فـەرمانی پێـدان بـه (موشەدەمه) فوو بكەن لەو ئاگرەی، كه لەژێر ئاسنەكەدا هەلّی گیرساند بـوو، تـا ڕادەیەكی وا، كه هەمووی كرده ئاگر، پاشان (ذو القرنين) پێی گوتن: (مسی تواوەم بۆ بهێنن، تا بیكەم بەسەر پارچه ئاسنەكان دا و(ئیدی گەر مس‌و ئاسنیش تێكـەڵ بكـرێن ئاوێتەیـەكی پتـەوی لیّ دروسـت دەبێـت).. ئینجـا هـەردوو هۆزەكـەی (یەئجوج)و (مەئجوج)یش، نەیانتوانی سەركەون بەسەر بەربەستەكانداو نەیانتوانی لێی ببـڕن‌و كەلەبەرو كونی تێبخەن، دوای ئەمەش (ذو القرنين) گـوتی: (بەڕاسـتی بنیات نانی ئەم بەربەسته ڕەحمەتێكه لەلایەن پەروەردگارمـەوه بـۆ ئێـوه، كـه بـه فەرمانی خۆی (یەئجووج‌و مەئجووج)ی لیّ شاردنەوە، خـۆ هـەر كاتێـك خواسـتی خودا وابێت كه ئەم بەربەسته تێـك بـدات، ئـەوا كەلەبـەری گـەورەی تێـدەخات‌و دیڕووخێنێت‌و وردوخاشـی دەكـات‌و لەگـەڵ زەوی تـەختی دەكاتـەوە.. بێگومـان بەڵێنی پەروەردگاریشم ڕاست‌و حەقه).

(تەفسیری چەند وشەیەکی نێو ئایەتەکان)

﴿سَأَتْلُوا۟ عَلَيْكُم مِّنْهُ ذِكْرًا﴾:- دەربارەی ئەوە بە چەند ئایەتێکی قورئان هەواڵتان پێدەدەم.

﴿مَكَّنَّا لَهُۥ﴾:- دەسەڵاتێکی گەورەمان پێدابوو.

﴿وَءَاتَيْنَٰهُ مِن كُلِّ شَىْءٍ سَبَبًا﴾:- چەند هۆکارو ئامرازێکی حوکمرانیو فەتحکردنمان بۆ ساناو بەیدەست کردبوو.

﴿فَأَتْبَعَ سَبَبًا﴾:- سوودی لەو هۆکارانە وەرگرتو ڕێگەیەکی وای گرتەبەر، کە بەرەو خۆرئاوای دەبرد.

﴿تَغْرُبُ فِى عَيْنٍ حَمِئَةٍ﴾:- وەك چۆن بینەرێك لە دوورەوە بۆ ناوچەکە بڕوانێت بە (عَيْنٍ حَمِئَةٍ / واتە بە کانیەکی لیێلی تێکەڵ بە قوڕی ڕەشی) دەهاتە بەرچاو..

﴿قُلْنَا يَٰذَا ٱلْقَرْنَيْنِ﴾:- گوتمان (ئەی ذو القرنین) ئەمەیان بە سرووشو ئیلهامێك لە خوداوە بووە، یان لە ڕێی پێغەمبەرێکەوە بووە، کە لە سوپاکەشیدا لەگەڵیا بووە.. ڕای یەکەم (کە بە سرووشێك خودا پێی فەرمووە) ڕاستترە..

﴿مَن ظَلَمَ﴾:- کە (مانای هەر کەس ستەم بکات).. ستەم (ظلم) لێرەدا واتای کوفرو بێباوەڕی دەگەیەنێت.

﴿عَذَابًا نُّكْرًا﴾:- سزایەکی سەختو دژواری وا کە لەبەرچاوی خەڵکی دیارە.

﴿ثُمَّ أَتْبَعَ سَبَبًا﴾:- گەشتی دووەمی بەرەو ڕۆژهەلات دەست پێکرد.

﴿لَّمْ نَجْعَل لَّهُم مِّن دُونِهَا سِتْرًا ﴾:- هیچ بەربەستێکی وەك گردێـك، یـان چـیایەك، یان شتێکی ترمان بۆ دانەنابون کە بیانپارێزێت.

﴿أَحَطْنَا بِمَا لَدَيْهِ خُبْرًا ﴾:-لە زانستو زانیاریەکمان ئاگادار کردبوو.

﴿ ثُمَّ أَتْبَعَ سَبَبًا ﴾:- پاشان گەشتی سێیەمی بەرەو لای باکوور ئەنجام دا.

﴿بَيْنَ ٱلسَّدَّيْنِ ﴾:- لە نێوان هەردوو چیا بەرزەکەدا.

﴿لَّا يَكَادُونَ يَفْقَهُونَ قَوْلًا ﴾:- لەبەر دواکەوتوییان تێگەیشتنو تێگەیاندنیان کارێکی قورس بوو.

﴿يَأْجُوجَ وَمَأْجُوجَ ﴾:- دوو ناوی - دوو هۆزن، کە لە ناوچەکانی ناوەڕاستی ئاسـیادا نیشتەجێ بوون.

﴿نَجْعَلُ لَكَ خَرْجًا ﴾:- پارەو ماڵێکی دیاریکراوت پێ بدەین.

﴿بَيْنَنَا وَبَيْنَهُمْ سَدًّا ﴾:- بەربەستێکی پتەو لەنێوان ئێمەو ئەوان تاکو نەگەنە سەرمان.

﴿فَأَعِينُونِي بِقُوَّةٍ ﴾:- بە دەستەکانی خۆتانو بەهێزی بازووەکانتان یارمەتیم بدەن.

﴿بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ رَدْمًا ﴾:- بەربەستێکی، یان دیوارێکی تۆکمەو دارێژراوی پتەو.

﴿ءَاتُونِي زُبَرَ ٱلْحَدِيدِ ﴾:- پارچە ئاسنی گەورەم بۆ بێنن.

﴿سَاوَىٰ بَيْنَ ٱلصَّدَفَيْنِ ﴾:- بە ئاسـن هـەتا لووتکـەی هـەردوو چـیاکەی پڕکـردەوەو تەختی کرد.

﴿قَالَ ٱنفُخُوا۟ ﴾:- ئاگر لەژێر ئاسنەکەدا بکەنەوەو فووی پێداکەن.

﴿أُفۡرِغۡ عَلَيۡهِ قِطۡرٗا﴾:- مسی تواوه بەسـەر ئاسـنه سـوورکراوەکەدا دەکـەم تـاکو تێکەڵی بێتو هەردوو کانزاکە یەکگرن.

﴿فَمَا ٱسۡطَٰعُوٓاْ أَن يَظۡهَرُوهُ﴾:- نەیانتوانی بەسەر ڕووی بەربەستەکەدا سەرکەون.

﴿وَمَا ٱسۡتَطَٰعُواْ لَهُۥ نَقۡبٗا﴾:- دەستەوسان بوون له بڕینو کونو کەلەبەر تێکردنی.

﴿هَٰذَا رَحۡمَةٞ مِّن رَّبِّيۖ﴾:- خودا بەڕەحمەتی خۆیو بەفەرمانی خۆی ئـەم دوو هۆزەتـان لـێ بەند دەکات.

﴿فَإِذَا جَآءَ وَعۡدُ رَبِّي﴾:- هـەر کاتێـك خواسـتی خـودا هاتـه سـەر وێرانکردنـی بەربەستەکە، ئەوا:

﴿جَعَلَهُۥ دَكَّآءَ﴾:- تێکی دەداتو وردو خاشی دەکاتو لەگەڵ زەویدا تەختی دەکات.

چه‌نـد ته‌گـه‌ره‌یه‌ك له‌ چیـرۆكی (ذو القرنین) دا

چه‌ند ته‌گه‌ره‌و ئاسته‌نگێك له‌سه‌ر به‌سه‌رهاته‌كه‌ی (ذو القرنین)و سه‌فه‌ره‌كانی و، ئـه‌و به‌ربه‌ســته‌ی بنیـاتی نـاوه‌و، ((یـه‌ئجوج‌و مـه‌ئجوج)) لـه‌ ئـارادان‌و ده‌ورووژێنرێن..

ئه‌م ته‌گه‌رانه‌ش له‌ بۆته‌ی شیكارو لێكدانه‌وه‌ی ڕووداوه‌كانی چیرۆكه‌كه‌ دایـه‌و، له‌ لایه‌نه‌ نادیارو شاراوه‌كانیشی ده‌كۆڵێته‌وه‌، وه‌ك:-

١- ((ذو القرنین)) كێ‌یه‌و، كه‌سێتییه‌كی چۆنی هـه‌بووه‌و، ماهییـه‌تی ژیـانی چـی بووه‌؟

٢- ئه‌و زه‌مه‌نه‌ی تێیدا ژیاوه‌و، ئه‌و ده‌وڵه‌ته‌ی حوكمرانی كردوه‌و، ئـه‌و جه‌نگانـه‌ی به‌ڕێوه‌ی بردون‌و، ئه‌و وڵاتانه‌ی فه‌تحی كردوون..

٣- گه‌شـتی یه‌كـه‌می بـه‌ره‌و خۆرئـاواو ده‌ستنیـشانكردنی ئـه‌و ناوچـه‌یه‌ی پێـی گه‌یشتووه‌و، دیاریكردنی جێگه‌ی ئه‌و كانیه‌ی كه‌ به‌ (عین حمئه‌/ كانیه‌كی لیڵی تێكه‌ڵ به‌ قوڕی ڕه‌ش) هاتۆته‌ به‌رچاوو چۆن خۆریشی دیوه‌ تیایدا ئاوا ده‌بێت..

٤- سه‌فه‌ری دووه‌می به‌ره‌و خۆرهه‌ڵات‌و ئه‌و وڵاتانه‌ی پیایاندا گـوزه‌ری كـردووه‌و، ئه‌و شوێنه‌ی كه‌ پێی گه‌یـشتووه‌و، چـۆن دیـوێتی ڕۆژ لێیـان هه‌ڵـدێت‌و هـیچ به‌ربه‌ستێكی پارێزگاری وه‌ك گردێك یان قه‌ڵایه‌كیشیان بۆ دانه‌نرابوو.

٥- ئه‌و ناوچه‌یه‌ی كه‌ لـه‌ گه‌شـتی سـێیه‌میدا بـه‌ره‌و بـاكوور پێـی گه‌یـشتووه‌و، ده‌ستنیشانكردنی (ناوچه‌ی نێوان دوو به‌ربه‌سـته‌كه‌) بـه‌ وردی‌و، دیـاریكردنی ڕه‌گه‌زی خه‌ڵكه‌ دواكه‌وتووه‌كه‌ی.

٦- ڕه‌چه‌ڵه‌كی ((یه‌ئجووج‌و مه‌ئجووج))و مێژوویان‌و ناوچه‌كانی دانیـشتن‌و ژیـان‌و نیشته‌جێ بوونیان به‌ ووردی‌و به‌ ته‌واوه‌تی.

٧- شیکارو وردەکاریی چۆنیەتی بنیاتنانی بەربەستەکەو، پاشان درێژیو پانیو بەرزییەکەی چەند بوو!!

٨- ئایا بەربەستەکە وێران کراوەو، یەئجووجو مەئجووج لێی دەرچوون، یان هێشتا ماوەو، هەرگیز درزو کەلەبەری تێناکرێتو، هەتا ماوەیەکی کەمی پێش هاتنی قیامەت لێیەوە دەرناچن..؟!

٩- مانای وتەکەی ذو القرنین ﴿فَإِذَا جَآءَ وَعۡدُ رَبِّي جَعَلَهُۥ دَكَّآءَۖ﴾ هەرکاتێك خواستی خودا هاتەسەر ئەوەی کە بەربەستەکە وێران بکات ئەوا تێکی دەداتو وردوخاشی دەکاتو لەگەڵ زەویدا تەختی دەکات) ئاخۆ واتای واقیعی ئەم وتەیە چۆن بێت؟!

١٠- ئایا پەیدابوونی ((جەنگیزخان))و ((هۆلاکۆ)) ئەڵقەیەکە لە ئەڵقەکانی دەرچوونی ((یەئجووجو مەئجووج))؟

جگە لە چەندین پرسیارو لایەنی تری شاراوەی نێو چیرۆکەکە، کە ئەم تەگەرەو ئاستەنگانە دەیانورووژێنێت.

شیکارو وردەکاری یەکانی چیرۆکی ((ذو القرنین)) مەتەڵێکی ئاڵۆزە

مێژوونووسانو ڕاڤەکاران هەموویان هەڵوێستیان لەبەردەم چیرۆکی (ذو القرنین)دا کردووەو زۆر کەسیشیان هەوڵی ڕوونکردنەوەی ڕووە نادیارەکانیان داوەو ویستوویانە چەند ووردەکاری یەکی مێژوویيو واقیعی لێ دەربێنن.. لەم بارەیەوە گەلێك ووتەو بیروڕایان هێناوە کە زۆربەشیان لە دەقە ئیسرائیلییەکانو بەسەرهاتەکانی (ئەهلی کیتاب/ واتە لە شوێنکەوتوانی کتێبەکانی وەك تەوراتو ئینجیلەوە) وەرگیراونو چەندین شتی ناهەموارو پووچەڵو ئەفسانەو قسەو قسەڵۆکی بێنێوەرۆکیان لەخۆ گرتووە.

لە ئاسەوارو دەرەنجامی ئەمەش لق‌و پۆ هاویشتنی لێکۆڵینەوەکان بۆ درێژەو شیکاری چیرۆکەکەو، جیاوازی‌و ناتەبایی توند لە نێوان مێژوونووسان‌و ڕاڤەکاران (مفسرین) لەسەر ئەم مەسەلەیەو، دەمە تەقێ‌و مشت‌ومڕی زۆریان لەبارەیەوە.

هەندێك لە نووسەرانیش چەند کتێبکی سەربەخۆیان داناوە، بەتایبەتیش بۆ لێکدانەوەی شیکاری چیرۆکەکەو، دەسنیشانکردنی شوێن‌و کات‌و ڕووداوو پاڵەوانەکان‌و داستانەکانیان. هەندێك لە کتێبەکانیان ئەمانەن:-

١- (ذو القرنین و سد الصین) -ذو القرنین- و بەربەستی چین-ی ((محمد راغب الطباغ)) مامۆستای (مێژوو)و (فەرمودە) لە کۆلێژی شەرعی (حەلەب) کە ساڵی (١٩٤٩. ز) چاپ کراوە.

٢- کتێبی (یسألونك عن ذي القرنین)ی (ابو الکلام ازاد. کە یەکەم وەزیری (مەعاریف)ی هیندستان بووە دوای وەرگرتنی سەربەخۆیی. (شێخ احمد حسن الباقوری) پێشەکیەکی دوورو درێژی وشك‌و وەڕسکەری بۆ ئەم کتێبە نووسیوە، کتێبەکەش لە دەزگای (دارالشعب) لە -قاهیرە-ساڵی (١٩٧٢. ز) دەرچووە.

٣- کتێبی (مفاهیم جغرافیة في القصص القرآني: قصة ذی القرنین)- (چەند چەمکێکی جوگرافیایی لە چیرۆکە قورئانیەکاندا: چیرۆکی (ذو القرنین)- نووسینی دکتۆر (عبدالعلیم عبدالرحمن خضر) چاپی دەزگای (دار الشروق) ساڵی (١٩٨١. ز).

٤- (ذو القرنین: القائد الفاتح والحاکم الصالح)/ (ذو القرنین) سەرکردەی فەتحکردنی وڵاتان‌و، فەرمانڕەوای چاك) نووسینی (محمد خیر رمضان) چاپی دەزگای (دار القلم) ساڵی (١٤٠٦ك /١٩٨٦. ز) ئەم کتێبەش تازەترینی ئەو کتێبانەیەو لە هەموویان زیاتر سەرچاوەو زانیاری تیادا کۆکراوەتەوەو لە هەمووشیان زیاتر ساغ کراوەتەوە. لە کاتی خوێندنەوەی ئەم کتێبەی (محمد خیر یوسف)دا زیاتر دڵنیا دەبین لەوەی کە بەڕاستی چیرۆکی (ذو القرنین) مەتەڵێکی ئاڵۆزە.

له‌ پێشه‌كی ئه‌م كتێبه‌دا نووسه‌ر باسی ئه‌وه‌ی كردووه‌، كه‌وا كاتێك بیری له‌ لێكدانه‌وه‌ی چیرۆكی (ذو القرنین) كردۆته‌وه‌، پرس‌و ڕای به‌زانایه‌كی زیره‌ك‌و جێی بڕوا‌و متمانه‌ كردووه‌و لێی پرسیوه‌:- ((مامۆستا ڕات چییه‌ له‌وه‌ی كه‌ من لێكۆڵینه‌وه‌یه‌ك له‌سه‌ر (ذو القرنین) بنووسم؟ ئه‌ویش پێی گوتووه‌ (كاری وا مه‌كه‌)، نووسه‌ریش سه‌ری سوورڕماوه‌و لێی پرسیوه‌: (بۆچی)؟ زاناكه‌ش وه‌ڵامی داوه‌ته‌وه‌و پێی گوتووه‌:- (چونكه‌ تۆ به‌ ئه‌نجامێك ناگه‌یت)[1].

به‌ڵام نووسه‌ر له‌سه‌ر لێكۆڵینه‌وه‌كه‌ی به‌رده‌وام بووه‌و، سه‌رچاوه‌و زانیاریی بۆ كۆكردۆته‌وه‌و شیكارو موناقه‌شاتی خۆی تێدا نووسیوه‌و، كتێبێكی گه‌وره‌ی لێ پێكهێناوه‌.. به‌ڵام نه‌یتوانیوه‌ كه‌سێتی (شخصية)ی (ذو القرنین) ده‌ستنیشان كات كه‌ ئه‌مه‌ ناواخن‌و كرۆكی لێكۆڵینه‌وه‌كه‌یه‌، ئیدی پێ‌ده‌چێت، كه‌ به‌ ئه‌نجامێكی په‌سندی وه‌ها نه‌گه‌یشتبێت كه‌ بتوانێت وه‌ك لێكۆڵینه‌وه‌یه‌كی زانستی‌و مه‌نهه‌جی‌و بابه‌تیانه‌ بیگونجێنێت..

به‌ڕاستی‌و بێگومان چیرۆكی (ذو القرنین) مه‌ته‌ڵه‌.

(ذو القرنین) له‌ فه‌رمووده‌ ڕاسته‌كاندا..)

جا له‌به‌رئه‌وه‌ی چیرۆكه‌كه‌ی -ذو القرنین- وه‌ك مه‌ته‌ڵێكی ئاڵۆزو سه‌رسامكه‌ر وایه‌، بۆیه‌ پێویسته‌ له‌سه‌رمان له‌ سه‌رچاوه‌ ڕاست‌و متمانه‌ پێكراوه‌كانه‌وه‌ لێی بكۆڵینه‌وه‌، كه‌ هیچ گومان‌و ده‌سكارییه‌كیان تێدا به‌دی ناكرێت، ئه‌وه‌ی جێی بڕوا‌و متمانه‌ پێكردن بێت، ته‌نها هه‌ردوو سه‌رچاوه‌ بنچینه‌ییه‌كه‌ی ئیسلامن، كه‌ قورئان‌و سوننه‌تن.. سه‌باره‌ت به‌ قورئانی پیرۆزیش، ته‌نها سووره‌تی (كهف)و له‌م چه‌ند ئایه‌ته‌ی سووره‌ته‌كه‌دا باسێكی لێكراوه‌، كه‌ ئێمه‌ش ده‌رباره‌یان ده‌دوێین، كه‌

---

١) كتێبی -ذو القرنین-ی ((محمد خیر یوسف))، لاپه‌ره‌ (٩).

شیکارو وردەکارییەکیان لەسەر نیەو، وەڵامەکانی ئەم پرسیارانەشی تێدا نیە، کە دەربارەی چەند لایەنێکی تری چیرۆکەکەن.. لە سەرچاوەی دووەمیش (واتە لە سوننەت)دا چەند فەرموودەیەکی پێغەمبەر ﷺ نەگێڕراونەتەوە، کە دەربارەی چیرۆکی (ذو القرنين) بن، یان دەربارەی هەرسێ سەفەرەکەی، یان دەربارەی دیاریکردنی ناوەکەی، یاخود دیاریکردنی سەردەمەکەی..

جا لەبەر ئەوەی ئەم دوو سەرچاوە بنەڕەتییە بەدرێژی دەربارەی چیرۆکەکە نەدواون، ئیدی چۆن ئێمە شیکارو درێژەی ژیانەکەی دەزانین.. داخۆ کێ بێت ئەو کەسەی لە خۆیەوە بتوانێت شتێك لەسەر ڕووداوەکانی ڕابردووو لەسەر کەسانی پێشین بڵێت کە بوونەتە بەشێك لە غەیبو نادیاری ڕابردوو و، کە قسەکردنیش لە بارەیانەوە لە دەرووی قسەکردن لەسەر غەیبدا دادەنرێت؟ کێ هەیە بتوانێت دەربارەی ئەو نادیارانە بدوێت کە قورئانی پیرۆزو فەرموودە ڕاستەکان و، هاوەڵە بەڕێزەکانیش لێی بێدەنگ بوون؟! لەبەر ئەوە ئێمە لەڕوانگەی خۆمانەوە ئەوەمان لێ خوازراوە، کە تەنها لەگەڵ سرووشو ئاماژەکانی ئەو ئایەتانەی قورئاندا بمێنینەوەو، لە ئاست دەلالەتو واتای فەرموودە ڕاستەکانی پێغەمبەردا ﷺ بووەستینو بێدەنگ بین لەو مەسەلانەی، کە لێیان بێدەنگ بوون.. هەرچەندە دەڵێین، فەرموودە ڕاستەکان هیچیان دەربارەی ئەم چیرۆکە تێدانیە، بەلام (ئیمامی بوخاری) ئاماژەی بۆ ئەو ئایەتانە کردووە، کە لە بەندی (كتاب الانبياء)داو پێش لێدوانی لە چیرۆکی (ئیبراهیم)دا ـ سڵاوی خوای لێ بێت ـ باسی لێوە کردوون. بەندە (صحيح)ەکەشی، واتە بەندی (احاديث الانبياء)ی لە (جامع الصحيح)ەکەیدا بەم شێوەیەی لای خوارەوە ڕێك خستووەو، ڕیزکردووە:-

١- بەندی (وەدیهێنانی -ئادەم-و کوڕو نەوەکانی) (باب خلق آدم و ذريته).

٢- بەندی (گیانەکان چەند سەربازێکی تەرخان کراون) (باب الأرواح جنود مجنده).

٣- بەندی فەرمایشتەکەی خودا ﴿لَقَدْ أَرْسَلْنَا نُوحًا إِلَىٰ قَوْمِهِۦ﴾.

٤- بەندی ﴿ وَإِنَّ إِلْيَاسَ لَمِنَ ٱلْمُرْسَلِينَ ﴾.

٥- بەندی باسی (ئیدریس) سلاوی لێ بێت.

٦- بەندی فەرمایشتەکەی خودا ﴿ وَإِلَىٰ عَادٍ أَخَاهُمْ هُودًا ﴾.

٧- بەندی چیرۆکی (یەئجووج و مەئجووج).

٨- بەندی فەرمایشتەکەی خودا ﴿وَٱتَّخَذَ ٱللَّهُ إِبْرَٰهِيمَ خَلِيلًا ﴾[1].

هەتا کۆتایی دوایین بەنـــدی کتێبەکە.

(ابن حـجر) و لێکـدانـەوەی شـێوە ڕیزکردنەکـەی ((بخاري))

ئیمام (ئیبنو حەجەر) لەو شێوە ڕیزکردنـەی (بوخـاری)دا وا تێگەیـشتووە کـە (بخاري) ڕای وایە (ذو القرنين) لە پێش (ئیبراهیم)دا بووە یاخود هاوزەمانی بـووە.. لـەم ڕووەوە (ابـن حجـر) لـە کتێبـی (فـتح البـاري)دا گوتوویـەتی:- (پۆلێنکـار (مصنف) واتە (بخاري) کە چیرۆك و کەسـەکانی ڕیزکـردووەو باسـی (ذو القـرنين)ی خستۆتە پێش (ئیبراهیم)ەوە، بەمە وتەی ئەو کەسانەی بە کەم و بێبایـەخ دانـاوە، کـە گوتوویانـە گوایـە ئەمـە (ئەسـکەندەری یۆنانیـە)، چـونکە ئەسـکەندەر لـە سەردەمێکی نزیك سەردەمی (عیسا) دا ـ سلاوی لێ بێت ـ ژیاوە.. دیارە مـاوەی نێوان سەردەمەکانی (ئیبراهیم)و (عیسا)ش پتر لە دوو هەزار ساڵە)[2].

---

١) بڕوانە کتێبی (صحيح البخاري) طبعة محمد علي صبيح، بەرگی (٢) لاپەرە (١٥٩-١٦٩).
٢) فتح الباري/٦: ص٨٢

ڕاستەکە (ئەسکەندەر) ئەم پیاوە (ذو القرنين) نییە، بەڵام بەڵگەیەکی ڕاستیش لە ئارادانیە لەسەرئەوەی کە (ذو القرنين) لە پێش (ئیبراهیم)دا بووە، یان هاوچەرخی بووە.

شێوە ڕیزکردنەکەی (بخاری)یش‌و دانانی (ذو القرنين) لە لیستی پێش ئیبراهیمدا ڕێکخستنێکی بڕاوەو هەرە ڕاست نیە، بەڵکو کارێکی کۆششکاری (اجتهادی)ی خۆیەتی‌و، بەپێی بیروڕای تەقەللا بۆ دراوی خۆیەتی، نەك بەو ڕەنگە بێت، کە فەرموودەیەکی ڕاست (صحیح)ی لەسەر هاتبێت.. هەر بۆیەش ئێمە ناچارین، کە پشتی پێ نەبەستین‌و نەیلێینەوە، چونکە لەدەرەوەی وتنەوەی مەسەلە نادیارو غەیبەکانی ڕابردووە، کە هیچ بەڵگەیەکی لەسەر نیە، لەبەرئەوە ئیجتهادەکەی (بوخاری) لەو شێوە ڕیزکردنەیدا ڕەت دەکەینەوە، لەگەڵ ئەوەدا کە ڕێزو حورمەتێکی زۆرمان بۆی هەیەو، دان بە فەزڵ‌و چاکەو زانستە نایابەکەشیدا دەنێین ـ خودا لێی ڕازی بێت ـ.

(ئیمام ئیبنو حەجەر)یش دوای ئەم ئیجتهادەی (بخاري) کەوتووەو بیروڕای وایە، گوایە (ذو القرنين) لەگەڵ (ئیبراهیم)دا بووە، وەك دەڵێت: (لە ڕاستیدا ئەو کەسەی، کە خودا لە قورئاندا بەسەر هاتەکەی گێڕاوەتەوە، ئەو لەپێش ئەو سەردەمەدا ژیاوە).. پاشان بۆ بەڕاستتر دانان‌و یەکلاکردنەوەی ئەم بیروڕایەش وتەی چەند کەسێکی کردۆتە بەڵگە، وەك ئەم وتانە:-

- وتەی (عبیدی کوڕی عمیری تابعی) کە گوتوویەتی: ((ذو القرنين)بە پیادە حەجی کردووەو، ئیبراهیمیش هەواڵی بیستووەو پێی گەیشتووە).
- وتەی (ابن عباس) کە گوتوویەتی ((ذو القرنين) چووەتە (مسجد الحرام)ەوە ئیبراهیمیش سڵاوی لێ‌کردووەو تەوقەشی لەگەڵدا کردووە).
- وتەی (عثمانی کوڕی ساج) کە گوتوویەتی: ((ذو القرنين) داوای لە (ئیبراهیم) کردووە کە نزای بۆ بکات، (ئیبراهیم)یش پێی گوتووە:- (چۆن نزات بۆ بکەم

لە کاتێکدا ئێوە بیرەکەمتان تێك داوە؟) (ذو القرنین)یش لە وەڵامدا پێی گوتووە: (ئەوە بە فەرمانی خۆم نەبووە).

- وتەی (ابن هشام) کە گوتوویەتی:- ((ئیبراهیم) لە مەسەلەیەکدا(ذو القرنین)ی کردووە بە دادوەر، ئەویش حوکمی دادوەرانەی خۆی بۆ داوە)[1].

جا کاتێك سەرنج لە بەڵگەکانی ئیمام (ابن حجر) دەدەین وا نایەنە بەرچاومان کە یەکێکیان پابەندی سوود لێ وەرگرتنیمان بکات، بەڵکو ئێمە ناچارین کە هەموویان ڕەتکەینەوەو دانیان پێدا نەنێین، چونکە هیچ یەکێکیان نەبراوەتەوە بۆ فەرموودەیەکی پێغەمبەری خودا ﷺ، ئێمەش لە چیرۆکی پێشینەکاندا تەنها پشت بە فەرموودەی ڕاستو (صحیح) کە براوەتەوە پاڵ خودی پێغەمبەر ﷺ دەبەستین.

((بەربەستەکەی (ذو القرنین) لە فەرموودە ڕاستەکان دا))

(ذو القرنین) لە کاتی فەتحی وڵاتانیدا بەربەستێکی لە ناوچەی باکوور بنیات ناوە، وەك ئایەتەکانیش بەڕوونی ئاماژەیان بۆ کردووە، بەربەستەکەش بە ناوی (بەربەستی (ذو القرنین))ەوە ناسێنراوە، چونکە ئەو خۆی بنیاتی ناوە، هەروەها بە بەربەستی (یەئجووجو مەئجووج)یش ناو براوە، چونکە ڕێگری شاڵاوەکانیان بووە بۆ سەر دانیشتوانی ئەو ناوچەیە، هەروەها بە دیوارە پتەوەکەی (یەئجووجو مەئجووج)یش ناو براوە.

هەر سەبارەت بە بەربەستەکەی (ذو القرنین) چەندین بەسەرهاتی لەسەر هاتووە کە زۆربەیان لە دەقە ئیسرائیلییەکانو ئەفسانەکانەوە وەرگیراون.

---

١) (فتح الباري/٦: ٣٨٢).

لێرەشدا چەند فەرموودەیەكی ڕاست دەربارەی ئەو بەربەستە دێنینەوە..

١- له گرنگترینی ئەو فەرموودانەو بەناوبانگترینیشیان ئەوەیە كە لە پلەی (متفق علیه) دایە (واتە: بخاری‌و مسلم) له (زهری)یەوەو ئەویش لـە (عـروەی كـوڕی زبـیر)و ئـەویش (لـە زەینـەبی كـچی جحـش)ەوە (خـودا لێـی ڕازی بێـت) گێراویانەتـەوە كـەوا پێغەمبـەر ﷺ بـە ڕوخـسارێكی ترسـاوەوە چـۆتە لای (زەینەب)ی هاوسەری‌و، فەرموویەتی:- ((**لا اله الا الله ویل للعرب من شرّ قد اقترب، فتح الیوم من ردم یأجوج و مأجوج مثل هذه، و حلق بأصبعه الابهام و التي تلیها، فقالت زینب بنت جحش: یارسول الله انهلك و فینا الصالحون؟ قال: نعم، إذا كثر الخبث**))[1]...واتە:- (پێغەمبەر) ڕۆژێكیان لە خەمباریەكی زۆردا فەرمووی(لا اله الا الله) وەیل‌و تیاچوون بـۆ عـەرەب لـە دەسـت شـەڕو خراپەیەك كە نزیك بۆتەوە.. ئەمڕۆ بەقەد ئەمەندە (لـەو كاتـەدا ئاماژەی بـۆ پەنجە گەورەو پەنجەی تەنیشتی (دۆشاومژە) كرد كە (پێكـەوە وەك كەوانەیـەك پیشانی دان‌و) فـەرمووی هێنـدەی ئەمـە لـە دیـوارە پتەوەكـەی (یـەئجووج‌و مـەئجووج) كراوەتـەوە) (زەینـەبی كـچی جـەحش)یـش لێـی پرسـی: (ئـەی پێغەمبـەری خـوا ئایـا ئێمـەی موسـڵمانان لـەو ڕۆژەدا هـەموومان تێكـڕا لەنێودەچین هەر چەندە پیاوچاكانیشمان تێدا بێت؟ فەرمووی: (بـەڵێ هـەموان تیادەچن كاتێك خراپەو پیسی‌و چەپەڵی لە كردارەكاندا زۆر بوو بێت).

٢- هەر لەمبارەیەوە (بخاري‌و مسلم) له (ابو هریرة)وە ـ خودای لێی ڕازی بێت ـو ئەویش لە پێغەمبەری خوداوە ﷺ گێڕاوێتیەوە كە فەرموویەتی:-

---

١) (بخاري ـ٦٠- كتاب الانبیاء (٧) باب یأجوج و مأجوج ـحدیث رقم (٣٣٤٦)، هـەروەها بڕوانـە (مسلم (٥٢) كتاب الفتن وأشراط الساعة ﴿١٩ باب الفتن وفتح ردم یـأجوج ومـأجوج ـحدیث رقـم (٢٨٨٠)﴾.

((فتح اليوم من ردم يأجوج ومأجوج مثل هذه، وعقد بيده تسعين))[1]، واتە:- (ئەمڕۆ هێندەی ئەمە لە دیواری (یەئجووج و مەئجووج) کراوەتەوە ئینجا پێغەمبەر ﷺ لەوکاتەدا ژمارە (٩٠) یان (نۆ)ی بەدەستی گرێدا کە بەهێندەی ئەو هێمایە لە دیوارەکە کون بووە.

٣- هەروەها (بخاري) لە پێشەکی بەندی (چیرۆکی یەئجووج و مەئجووج) لە بەشی (کتاب الانبیاء)دا بە پلەی ڕاگیراو (تعلیق) فەرموودەیەکی هێناوە کەوا پیاوێك بە پێغەمبەری ﷺ گوتووە (رأيت السد مثل البرد المحبر/من بەربەستەکەم لە خەونمدا وەك کەوایەکی خەت خەت بینیوە (واتە بەدرزو کەلەبەرەوە بینیومە) پێغەمبەریش ﷺ پێی فەرمووە **((قد رأيته**[2]، واتە هەروایەو بەڕاست بینیوتە)..

((لە واتا و ئاماژەکانی ئەم فەرموودانە))

١- لە فەرموودەی یەکەمدا کە (زەینەبی کچی جەحش) گێڕاویتیەوە دەلالەتێکی جوانو نایابی لە دەلالەتو واتاو بەڵگەکانی پشت پێبەستن (إسناد) تێدایە، وەك زانا (نووی) لە لێکدانەوە (شرح)یدا لەسەر فەرموودەکانی لای (مسلم)دا گوتوویەتی:- (لەم پلەی (اسناد)ەی فەرموودەکەدا چوار ئافرەتی هاوەڵ (اربع صحابيات) بەشدارن، دوانیان لە هاوسەرانی پێغەمبەرنو دوانیشیان لە دوو هاوسەری (واتە زڕکچی بوونو هەندێکی لە نەوەی یەکتریش بوون، هیچ فەرموودەیەکی تریش ئاوا نەزانراوە کە چوار ئافرەتی هاوەڵو لە نەوەی یەکتر بنو پێکەوە لە گێڕانەوەیدا کۆببنەوەو بەشدار بن[3]..

---

١) البخاري، حديث (٣٣٤٧) ومسلم حديث (٢٨٨١).

٢) البخاري، مقدمة باب (٧) قصة يأجوج ومأجوج.

٣) مسلم بشرح النووي (١٧:٢).

هەردوو هاوسەرەکەی پێغەمبەری خوداش ﷺ:- (زینبی کچی جحش)و (أم حبیبەی کچی ابوسفیان) بوون، هەردوو زڕ کچەکەشی (واتە کچانی هەردوو هاوسەرەکەش) (حبیبەی کچی أم حبیبة)و (زینبی کچی أم سلمة) بوون.. دوو کەسیش لە شوێنکەوتوان (تابعین) گێراویانەتەوە کە (عروەی کوڕی زبێر)و (محمدی کوڕی شهاب الزهري) بوون.

٢- ترسی پێغەمبەری خودا ﷺ لە (شەڕو خراپە هاتووەکە)، کە بە ڕوخسارێکی ترساوەوە چۆتە لای (زەینەب)، لە ڕیوایەتەکەی (بخاري)و (مسلم)دا واهاتووە کە پێغەمبەر ﷺ لەکاتی لەخەو هەستاندا بەترسەوە بێدار بۆتەوە.. لە ڕیوایەتێکی سێهەمیشدا کە هەر (بخاريو مسلم) گێراویانەتەوە واهاتووە، کە پێغەمبەر ﷺ ڕۆژێکیان بەترسەوە لە ماڵی دەرچووەو ڕوخساریشی سوور هەڵگەڕاوە.

دەشێت لە کۆی هەر سێ گێڕانەوە (ڕیوایەتەکان) بگەینە ئەو دەرەنجامەی کەوا:-

١- بێگومان پێغەمبەری خودا ﷺ لەلای هاوسەرەکەی خۆی (زەینەبی کچی جەحش) ـ خودا لێی ڕازی بێت ـ نووستووەو لەکاتی نووستنەکەدا خەونێکی بینیوە کە ترساندوویەتی (دیارە خەونی پێغەمبەرانیش ڕاستو واقیعییە) بۆیە بەترسەوە لە خەونەکەی بێدار بۆتەوەو لەو ژوورەی تێیدا نووستووە، چۆتە دەرەوەو دەموچاویشی سوور هەڵگەڕاوەو چۆتە لای (زەینەبی) خێزانیو ئاسەواری ترسو بیم بە ڕوخساریەوە دیاربووەو، ئەو قسەو باسەی پێگەیاندووە کە لە فەرموودەکەدا هاتبوو.

٢- هۆکاری ترسانەکەشی ئەوەیە کە لە خەونەکەیدا دیویەتی (یان خودا لە خەونەکەدا پیشانی داوە) کە بەربەستەکەی بەردەم (یەئجووجو مەئجووج) کەلەبەرێکی تێکەوتووە، دیتنی ئەم بەربەستەش لە خەونی نووستندا بووە نەك لە دیتنی کاتی بێداریدا.

٣- خەونەکەی پێغەمبەر ﷺ کە دیویەتی کەلەبەر کراوەتە بەربەستەکە، بەڵگەیەکە لەسەر ئەوەی کە (یەئجووجو مەئجووج) دەستیان بە ڕووخاندنی بەربەستەکە کردووەو لە سەرەتاوەش کارەکەیان سەری گرتووە، ئەمەش سرووشی ئەو واتایە دەگەیەنێت کە ڕووخاندنو کردنەوەی بەربەستەکەو پیایدا تێپەڕبوونی، لە پێش هاتنی قیامەتدا دەبێت، ئیدی مەرج نییە بەربەستەکە بەرێکی وەك خۆی تا کاتی دەرچوونی (یەئجووجو مەئجووج) لە پێش هاتنی قیامەتدا، بمێنێت.

٤- لە فەرموودەکاندا مانای دیارو دەرکەوتوو لە (کرانەوەی دیوارە پتەوەکەی (یەئجووجو مەئجووج) کرانەوەی ئەو بەربەستەیە کە لەوێدا دروست کراوە، مەبەست لەو شەڕو خراپەیەی کە نزیکیش بۆتەوە، دەرچوونی هۆزی (یەئجووجو مەئجووج)ە کە لەوێوە دەردەچنو شالاو دێننە سەر وڵاتانی موسڵمانان.

هەندێك لە زانایان وای بۆ دەچن گوایە مەبەست لەم فەرموودەیە ڕوودانی فیتنەو ئاژاوەیەو، کرانەوەی بەربەستەکەش لەم فەرموودەیەدا گوزارشتێکە لە کرانەوەی دەرگای فیتنەو پشێوی لەسەر موسڵمانان.. بۆ نموونە (ابن حجر) لەم بارەیەوە گووتوویەتی:- (پێغەمبەر بۆیە (عەرەب)ی بەتایبەتی وریا کردۆتەوە، چونکە لەو سەردەمەدا گەلی عەرەب زۆربەیان موسڵمان ببون، مەبەست لە شەڕو خراپەکەش ئەو ئاژاوەیە بوو، کە لەدوای خۆی بەهۆی کوژرانی (عثمان)ەوە ڕوویداو تا لە ئاکام عەرەب لە نێو نەتەوەکاندا وەك تەشتێکی گەورەو پڕ لە خۆراکی بەردەمی بخۆانی لێهات)[1].

٥- مانایەکی ئاماژە بۆکراوی تری فەرموودەکە ئەوەیە کە سزای خودا لە دنیادا سزایەکی گشتییەو هەموو کۆمەڵ دەگرێتەوە، سوننەتو ڕێبازی خوداش وایە

---

١) (فتح الباري: ١٣/١٠٧).

كه لەكاتی بڵاوبوونەوەی بەدكاریو سەرپێچیو خراپەدا هەموو نەتەوەی پێ لەناوبەرێت تەنانەت گەر كەسانی چاكو خواپەرستیشیان تێدا مابێت: (انهلكو فینا الصالحون)، واتە وەك (زەینەب) لە پێغەمبەری پرسیوە: (ئایا ئێمە بەسزای خودا لەناو دەچین تەنانەت گەر پیاوچاكانیشمان تێدا مابێت)؟

له وەڵامدا فەرموویەتی: (بەڵێ ئەگەر گەندەڵیو بەدڕەفتاری زۆر ببێت/ **نعم اذا كثر الخبث**).

(هەواڵی دەرچوونی (یەئجووج) و (مەئجووج) لە فەرموودە ڕاستەكان دا)

فەرموودە ڕاستەكان بە هیچ زانیاریەكی ئەوتۆ ئاماژەیان بۆ ڕەچەڵەكو بنەچەو بناوانی (یەئجووجو مەئجووج)و مێژوویانو جێگەو وڵاتو ڕەنگو ڕوخساریانو تایبەتمەندیو وردەكاریەكانی تری ژیانیان، نەكردووە هەروەها دانی بە دەرچوونیان (لەپێش دەرچوونی دوایی) دانەناوەو نكوڵیشی لێ نەكردوون، بەڵكو لە ئاست هەموو ئەمانەدا بێ دەنگن. بەڵام ئەم فەرموودە ڕاستانە (الاحادیث الصحیحة) ئاماژە بۆ دوایین دەرچوونیان لە ماوەیەكی كەمی پێشهاتنی قیامەتدا دەكەن..

ئەم دەرچوونەش بە یەكێك لە نیشانە گەورەكانی هاتنی قیامەت دادەنێن.

دەرچوونەكەشیان لە دوای هاتنە خوارەوەی (عیسا)یە ـ سڵاوی خوای لێ بێت ـ كە لە ئاسمان دێتە خوارەوەو كابرای جادووگەر لە مەوقیعی (باب الله)دا دەكوژێت.

لێرەشدا ئەو فەرموودە جوانو نایابو درێژەی پێغەمبەر ﷺ دێنینەوە كە دەربارەی جادووگەرەكە (الدجال)و دەربارەی (عیسای كوڕی مەریەم)و، دەربارەی (یەئجووجو مەئجووج) دەدوێت.. (مسلم) لە (صحیح)ەكەیدا لە (نواسی كوڕی سمعان)ەوە ـ خودا لێی رازی بێت ـ گێڕاویەتییەوە، كە گوتوویەتی:-

ذكر رسول الله ﷺ الدجال ذات غداة فخفض فيه ورفع حتى ظنناه في طائفة النخل، فلما رحنا اليه عرف ذلك فينا فقال: ما شأنكم؟ قلنا يارسول الله ذكرت الدجال ذات غداة.

واتە:- پێغەمبەری خوا ﷺ ڕۆژێکیان لەکاتی چێشتەنگاودا باسی کابرای جادووگەرەکەی بۆ کردین، کە لە ئاخر زەماندا پەیدا دەبێت، بە شێوەکیش باسی دەکرد، کە دەنگی تێدا نزمو بەرز دەکردەوەو چرپەچرپیشی تێدەخست، بۆیە وا گومانمان برد، کە لە نێوان ڕیزی دارخورماکاندا خۆی حەشار دابێت، جا کاتێك بەم شێوەیە گوێمان لێگرتبووو چووینە قووڵایی فەرموودەکانیەوە، هەستی پێکردین، کە هێندە ئاڵوودەی باسەکەی بووین.. بۆیە لێمانی پرسی:

(ئەوە چیتانە؟) گوتمان (ئەی پێغەمبەری خوا لەکاتی چێشتەنگاودا باسی جادووگەرمان بە شێوەیەك بۆ دەکەیتو دەنگی خۆتی تێدا بەرزو نزم دەکەیتەوە، تا وای لێهات وامان دەزانی، کە هەر ئێستا کابرای جادووگەر پەیدا بووەو، لە نێو دار خورماکان دایە).. ئینجا پێغەمبەر ﷺ فەرمووی:- (من لە غەیری جادووگەرەکە مەترسی تر لەسەر ئێوە شك دەبەم. خۆ ئەگەر کابرای جادووگەر لە سەردەمێکدا پەیدا بێت، کە من لە نێوتاندا مابم ئەوا من بەبێ ئێوەش بەرەنگاری دەبمەوەو دوژمنایەتی دەکەم. خۆ ئەگەر لە سەردەمێکدا پەیدا ببێتو من لە ناوتاندا نەمابم، ئەوا هەر کەسەو بە تواناو بەرگری خۆی بەرەنگاری دەبێتەوە، خوداش جێنشینی پشت پێبەستراوی منە لە هەر حاڵەتێکدا بۆ ئێوە، کە پارێزگاریتان لێ دەکات، ئەگەر ئێوە لەسەر باوەڕو عەقیدەکەتان مابنەوە.

کابرای جادووگەرەکەش لە هەرەتی لاوێتیو گەنجی دایەو، چاوی بە قووڵدا چووەو لەبەر چاوی من لە (عبدالعزى ی کوڕی رقطن) دەچێت، (واتە لەو پیاوەی کە هەموو هاوەڵان دەیانناسین)، جا هەر کەسێك لە ئێوە لەو زەمانەدا پێی گەیشت، با سەرەتاکانی سوورەتی (کهف)ی لە بەرامبەردا بخوێنێت. هەروەها ئەم

پیاوە جادووگەرە لە کۆمەڵە هاوڕێیەکی جیابۆتەوە کە لە ناوچەی شامو عێراقدا دەژیان، ئیدی بە ڕاستو چەپدا خراپەو تاوانو فەسادی بڵاودەکاتەوە.. دەئەی بەندەکانی خودا ئێوەش لەو ڕۆژەدا جێگیرو دامەزراو بن لەسەر ئیمانو باوەڕەکەتان).. ئێمەش گوتمان (ئەی پێغەمبەری خودا ئایا جادووگەرەکە چەندە لەسەر زەوی دەمێنێتەوە)؟ فەرمووی (چل ڕۆژ دەمێنێتەوە، بەڵام ڕۆژێك لەو چل ڕۆژە لە ماوەی ساڵێك دایەو، ڕۆژێکی تریشیان لە ماوەی مانگێك دایەو، ڕۆژێکی سێ هەمیش لە ماوەی هەفتەیەك دایەو، ئیدی پاشماوەی ڕۆژەکانی تری کە (٣٧) ڕۆژە وەك ماوەی ڕۆژەکانی ئێوە وایە، واتە (هەر چل ڕۆژەکەی جادووگەرەکە لە ماوەی ساڵێكو مانگێكو حەفتەیەكو سیو حەوت ڕۆژی ئێوەدا وایە).. ئێمەش گوتمان (ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ ئایا ئەو ڕۆژەی کە لە ماوەی ساڵێکی ئێمەدایە بەقەد ماوەی ڕۆژێکی خۆمان نوێژی تێدا بکەین؟) فەرمووی (نەخێر، بەڵکو بەقەد ماوەکەی ئەو زەمانە هەقی خۆی پێ بدەنو نوێژەکان لە کاتە ڕاستەقینەکانی خۆیان دا بکەن).. پاشان گوتمان (ئەی پێغەمبەری خودا خێرایی ڕۆیشتنو گەرانی جادووگەرەکە بەنێو خەڵکیدا چۆنە؟) لەوەڵامدا فەرمووی: (خێراییکەی ڕۆشتنی وەك ئەو بارانەیە کە (با)ی بەدوا دادێتو بە باوە دەبارێت.. ئینجا بەناو خەڵکەکەدا دەگەڕێتو بانگەوازیان بۆ ڕێی خۆی دەکات.. خەڵکەکەش باوەڕی پێ دێننو بەدەم بانگەوازەکەیەوە دەچن، هەروەها کابرایی جادووگەر فەرمان بە ئاسمان دەکاتو ئاسمانیش (بێگومان بەخواستی خودا) باران دەبارێنێتو، ئیدی ئاژەڵەکانیان هێندە تێراوو تێر لەوەڕ دەخۆن کە شیرێکی هێجگار زۆریان دەبێتو، گوانەکانیشیان پڕپڕ دەبێتو تەنیشتو ئەملاولاکانی جەستەیان قەڵەو دەبێت.. پاشان کابرایی جادووگەر دێتە لای کۆمەڵێکی تر کە ئیمانداڕنو بەرپەرچی وتەکانی دەدەنەوە.. ئەویش لێیان زویر دەبێتو وەك کۆمەڵەکەی تر لە پێناویاندا فەرمان بە ئاسمان ناکات کە بارانیان بۆ ببارێنێتو بەو شێوەیەش مەڕو ماڵاتیان تێراوو قەڵەوو شیردەربن.. بۆیە ئەمە کۆمەڵە هەژارو نەدار دەبنو هیچ شتێکی

وایان لە ماڵو سامان بەدەستەوە نامێنێت.. پاشان کابرای جادووگەر بەلای کەلاوەیەکدا تێپەڕ دەبێتو پێی دەڵێت:-

گەنجینە حەشاردراوەکانتم بۆ دەرکە..گەنجینەکانیش هێندە زۆرن کە وەك شانەکانی هەنگ دێنە دەرەوە. لەدواییدا کابرایی جادووگەر پیاوێکی گەنجی ڕێكو پێك دێنێتو شمشێرێکی لێ دەداتو دەیکات بە دوو کەرتەوەو، وەك ئەوە وایە کە نیشانێکی بەوردی پێ کابێت.. پاشان بانگی دەکاتو زیندوو دەبێتەوەو ڕووی تێ دەکاتو بە ڕووی گەشیو شادییەوە ڕووی تێدەکاتو پێدەکەنێت.. جا کاتێك جادووگەرەکە ئاواو لەم حاڵەتەدایە، خودای مەزن (عیسای کوڕی مەریەم) دەنێرێتە خوارەوە، (عیسا)ش لە خۆرهەڵاتی شاری (دیمەشق) لەلای منارە سپییەکە (المنارة البیضاء)ەوەو لە نێوان هەردوو ساختمانەکەوە دادەبەزێتە خوارەوەو هەردوو قۆڵیشی خستۆتە سەر باڵەکانی دوو مەلائیکەتو کاتێك سەری دەلەقێنێت ئاوی لێ دەتکێت (کە دیارە دەسنوێژی گرتووە) کاتێك سەریشی بەرزدەکاتەوە وەك بەردە درەوشاوو مرواریيەکان وایە ئیدی لەوکاتەدا بۆ هیچ کافرێك ڕەوانیە کە هەناسەی تیامابێتو نەمرێت، بەڵکو دەبێت بمرنو چاو لێکنێن..

ئنجا (عیسا) بەدوای جادووگەرەکەدا دەگەڕێتو لەلای مەوقیعی (باب اللە) دەیبینێتو دەیکوژێت، پاشان (عیسا)ی کوڕی (مەریەم) دەگاتە لای کۆمەڵێك کە ئیماندارنو خودا لە جادووگەرەکەی پاراستوونو، دەست بە دەموچاویان دادێنێتو هەواڵی پلەو پایەکانی نێو بەهەشتیان پێ ڕادەگەیەنێت.

جاکاتێك لەو حاڵەتەدان خودا سرووشی دەنگو باسێکی تر بە (عیسا) دەگەیەنێت کەوا:

(ئەی (عیسا) وا من چەند بەندەیەکی سەرکەشم هێناوەتە ئاراوەو هیچ کەسێك توانای جەنگو کوشتاریانی نیە، جا تۆش بەندە بڕوادارەکانم بۆ کێوی (طور) ببەو

لەدەست ئەو بەندە دڕندانە ڕزگاریان بکە).. ئیدی خـودا (یـەئجووج‌و مـەئجووج) دەنێرێت‌و ئەوانیش لە هەموو گۆشەو کەنارێکەوە دێن‌و ڕیـزە سـەرەتاییـیـەکانیان بەسەر دەریاچەی (طبرية)دا دەڕۆن‌و هەرچی ئاوی دەریاچەکەیە هەمووی دەخۆنەوەو چۆڕ بڕی دەکەن، پاشان ڕیزەکانی تریـان پیایـدا تێدەپـەڕن‌و دەڵـێن: (لەمـەوپێش لێرەدا ئاو هەبووە)، ئینجا (عیسا)و هاوەڵە ئیماندارەکانی لە تەنگانەیەکدا دەبـن کە هیچ خـۆراك‌و کەرەسـەیەکی ژیانیـان پـێ نیـە، بۆیـە تـەنها سـەرەگایەك بـۆ کەسێکیان لە سەد هەزار دینـاری ئـەمڕۆی کەسـێکی ئێـوە باشـترە لـە لایـان.. لەوکاتەدا پێغەمبەری خودا (عیـسا)و هاوەڵەکانیـشی لـە خـودا دەپاڕێنـەوە کـە دەروویەکی ڕەحمەتیان لێ بکاتەوەو بەسەر ئـەو دوژمنـە زۆرو دڕندانـەدا سـەریان خات. نزاکەیان گیرادەکات‌و چەندەها تیر دەگەیەنێتـە سـەرکێش‌و دڕندانـە (واتـە یەئجووج‌و مەئجووج) تاوایان لێ دێت هەموویان دەمرن‌و بەیەك جار وەك مردنیەك تاکە کەس دەمرن.

پاشان پێغەمبەری خودا واتە: (عیسا)و هاوەڵەکانی لە چیای (طور) دادەبەزنـە خوارەوەو دێنەوە سەر زەوی جاران. بەڵام دەبینن ئەوا سەر زەویـش یەکپارچـە پـڕ بووە لە لاشەی ئەوان‌و لە هەر تاکە بستێکی سەر زەوییەکەشەوە بـۆ گـەن‌و بـۆنی جەستە مردارەوەبووەکانیان دێت‌و ئەو هەموو بۆگەنە بڵاوبۆتەوە، بۆیە پێغەمبەری خودا (عیسا)و هاوەڵەکانی داوا لە خودا دەکەن‌و لێی دەپاڕێنەوە کە ئەو حاڵەتە نا سازەیان بۆ بگۆڕێت.. خوداش داواکەیان پەسند دەکات‌و بۆ ئـەم مەبەسـتە جـۆرە باڵندەیەکی درێژ دەنێرێت کە لە (ملی پێشەوەی کەشتی دەچن)و ئەم باڵندانە یەکە یەکـە هـەموو لاشـە مردارەبووەکـانی (یـەئجووج‌و مـەئجووج) هەڵـدەگرن‌و لـە شوێنێکدا بەخواستی خودا فڕێیان دەدەن کە چیدی خەڵکی وەڕس نەکات.

پاشان دوای ئەمە خودای پەروەردگار بارانێکی وەهایان بۆ دەبارێنێت، کە هەموو شارو گوندو خێوەتگایەك دەگرێتەوەو زەوی دەشواتەوەو پاكو تەمیزو نزیکی دەکاتەوە.

ئینجا فەرمان بە زەوی دەکرێت، کە: (بەروبوومت دەرکەو خێرو بەرەکەتەکانت بگەڕێنەرەوە) تاوای لێ دێت بەروبوومو بەرەکەتەکانی هێندە دەبێت، کە کۆمەڵە کەسێك هەموویان لەیەك هەنار دەخۆنو ئەو تاکە هەنارە بەشیان دەکات، هەروەها لە ژێر سێبەری هەنارەکاندا دەحەسێنەوە.. پاشان خێرو بەرەکەت دەکەوێتەوە نێو باو بارانەوەو وای لێ‌دێت، کە تەنها بەچکە حوشترێك بەهۆی باو بارانو ئاوو هەواوە بەشی چەند تیرەیەك لە خەڵکی بکاتو، گوێرەکەی مانگایەکیش بەشی تیرەیەك لە خەڵکیو، بەرخی مەڕێکیش بەشی هۆزێك لە خەڵکی بکات.

جا لە کاتێکدا ئەو ئیماندارانە لەو بارودۆخە خۆشەدان، خودا بایەکی خۆش دەنێرێتو ژێر باڵی هەموویان دەگرێتەوەو گیانی گشت باوەڕدارو موسڵمانێك دەکێشێت. ئیدی تەنها خەڵکی خراپو بەدکار لەسەر زەوی دەمێننەوە کە سەرگەرمی هەراوهوریاو بەزمو ڕەزمی نێو خۆیان دەبنو، لەم حاڵەتەشدا قیامەت بەدی دێت)[1].

هەروەها (مسلم) لە شێوە گێڕانەوەیەکی تردا، بڕگەیەکی تری بۆ ئەم فەرموودەیە بەم جۆرەی لای خوارەوە، زیاد کردووە:-

((ثم يسيرون (يعني يأجوج ومأجوج) حتى ينتهوا الى جبل (الخمر) وهو جبل بيت المقدس، فيقولون لقد قتلنا من في الأرض، هلم فلنقتل من في السماء، فيرمون بنشابهم الى السماء، فيرد الله عليهم نشابهم مخضوبة دما)).. واتە:-

---

١) (مسلم) ئەم فەرموودەیە لە ژمارە (٥٢)ی بەشی (كتاب الفتن واشراط الساعة) (٢٠) (باب ذكر الدجال) –حديث-٢١٣٧-، گێڕاوەتەوە.

(پاشان ئەوان واتە (یەئجووجو مەئجووج) هەر دەڕۆن تا دەگەنە چیای (خەمور) لە (بيت المقدس)و دەڵێن: (ئەوا هەموو خەڵکی سەر زەویمان کوشت، دەبا بچین ئەوانە بکوژین کە لە ئاسمان دان.. بۆیە تیرەکانیان دەگرنە ئاسمانو، ئەو کاتە خوداش تیرەکانیان بۆ خوێناوی دەکاتو بۆیان هەڵدەداتەوە تاکو دڵیان بەوە خۆش بێت گوایە خەڵکی ئاسمانیشیان کوشتووە)..

بێگومان گەلی (یەئجووجو مەئجووج) زۆرترین ژمارەی نەتەوەکانی تر پێك دەهێننو، هەر ئەوانیش زۆرترین کافرانی دۆزەخنو بەو ژمارە هەرە زۆرەی خۆیان ژمارەی کافرانی نێو دۆزەخ لە قیامەتدا زۆر دەکەن. لەم بارەیەوە (بخاري) لە (ابو سعیدی خدری)یەوە ـ خودای لێی ڕازی بێت ـو ئەویش لە پێغەمبەرەوە ﷺ گێڕاوێتیەوە کە فەرموویەتی:-

((يقول الله تعالى: يا أدم، فيقول: لبيك و سعديك و الخير في يديك، فيقول: أخرج بعث النار، قال وما بعث النار؟ قال: من كل الف، تسعمائة وتسعة وتسعون، فعندئذٍ يشيب الصغير، وتضع كل ذات حمل حملها، وترى الناس سكارى وماهم بسكارى، ولكن عذاب الله شديد، قالوا يارسوا الله وأينا ذلك الواحد. قال: أبشروا فإن منكم رجلاً، ومن يأجوج ومأجوج ألف. ثم قال، والذي نفسي بيده إني أرجو ان تكونوا ربع أهل الجنّة. فكبرنا. فقال: أرجوا ان تكونوا ثلث اهل الجنّة. فكبرنا. فقال: أرجوا أن تكونوا نصف اهل الجنّة. فكبرنا. فقال: ما أنتم في الناس إلا كالشعرة السوداء في جلد ثور أبيض أو كشعرة بيضاء في جلد ثور أسود))[1]...

واتە:- (خودا بە ئادەم دەفەرموێت (ئەی ئادەم) ئەویش دەڵێت: (بەڵێ خودایە گوێڕایەڵو ئامادەی هەموو فەرمانێکتمو هەموو خێرو چاکەیەك هەر لەدەست خۆت دایە).. خودا پێی دەفەرموێت:-

١) البخاري (٦٠) كتاب الانبياء (٧) باب (يأجوج و مأجوج)، حديث رقم (٣٣٤٨).

(ئەی ئادەم کەسانی ئەهلی دۆزەخ بێنە دەرەوە) ئادەم دەڵێت: (ئەهلی دۆزەخ کێن)؟

خودا لە وەڵامدا دەفەرمویت: (لە هەر هەزار کەس، نۆ سەدو نەوەدو نۆ کەس لە دۆزەخ دان).. ئیدی لەو ڕۆژەدا منداڵ پیر دەبێتو هەموو کەسێكو گیانەوەرێكی دووگیانیش ئەوەی لە سکی دایە دای دەنێت.. هەروەها دەبینێت خەڵكی هەموویان سەرخۆشن، لە کاتێکدا سەرخۆشی ڕاستەقینەی مەیو شەڕابیش نین، بەڵام بێگومان سزای خودا زۆر توندوتیژە). گوتیان: (ئەی پێغەمبەری خودا ئەو تەنیاکەسەی، کە لە هەر هەزار کەسێك دەمێنێتەوەو لە دۆزەخدا نیە کامانەو لە چ نەتەوەیەکە؟ پێغەمبەر ﷺ لە وەڵامدا فەرمووی:-

(مژدەتان لێ بێت تەنها کەسێك لە ئێوەو هەزار کەس لە (یەئجووجو مەئجووج) لە دۆزەخ دان. (پاشان پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: (دەسا بەو خودایەی، کە گیانی منی بەدەستە من تکاکارم، کە ئێوەی موسڵمان چارەکێکی خەڵکی بەهەشت بن). ئێمەش تەکبیر (الله اکبر)مان ووتو خودامان بە گەورە گرت. پاشان پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: (هیوادارم ئێوە سێیەکی خەڵکی نێو بەهەشت پێکبێنن). ئێمەش بەدوایدا (الله اکبر)مان ووتەوەو، خودامان بە گەورە گرت.. لە دواییدا پێغەمبەر ﷺ فەرمووی:-

(ئێوە ژمارەتان لە دۆزەخدا هێندە کەمە، کە لە نێو خەڵکی دۆزەخییەکاندا، وەك تاڵە موویەکی ڕەشی نێو پێستی گایەکی سپین، یاخود وەك تاڵە موویەکی سپیی نێو پێستی گایەکی ڕەشن).

(ذو القرنين) کێ یه؟

زانایـانی تەفـسیرو مێژوونووسـان بـه درێـژی لـه کەسـێتی (شخـصیه)ی (ذوالقرنین)یـان کۆڵێوەتەوەو هەوڵیان داوه دەسنیشانی بکەنو ئەو کاتو شـوێنەش دیاری بکەن که تیایدا ژیاوەو، ئەو کارانەشی ڕوونکەنەوه که بـه ئـەنجامی داون.. زانایان لەم ڕووەوه ناتەبایی یەکی زۆرو دیاریان له بـیروڕادا لـه نێـوان دا هەیـەو، وتەو بیروڕاکانیـان لێـك جـوداو دژ بەیـەك بـوون و، بەڵگەکانیـشیان پێـچەوانەی یەکدییه.. لەو کارەشیاندا زۆرجار پشتیان بەدەقە ئیسرائیلییەکانو درۆو دەلەسەو ئەفـسانەکانیانو ڕیوایەتـه بـڕوا پێنـەکراوەکانو بەسـەرهاته نەسـەلمێنراوەکان، بەستووه. خاوەنانی بەسەرهاتو ئەفسانەچییەکان جڵـەویان بـۆ خـەیاڵیان بـەرەڵا کردووه که له فەزای خـەوو خەیاڵـدا بگـەڕێتو وێنەیـەکی ئەفـسانەیی خـەیاڵیی سەیرو سەمەرەیان بۆ (ذوالقرنین) کێـشاوەو، چـەندەها کاروبـارو جـەنگو فـەتحی وڵاتانو داستانی تریان بەخەیاڵ بۆ داناوه.

ئایـا کەسـێتییەکەی بەوردی دیـاری دەکرێت؟!

گەر ئەم پرسیاره بخەینه ڕوو که: ئایـا دەشـێت بـەوردی کەسـێتی (ذوالقـرنین) دیاری بکرێت؟ ئەوا بێگومان وەڵامەکەشی به (نەخێر) دەبێت.. چونکه بۆ کەسێك که ڕێز له زانستو بیروڕایی خـۆی بگرێـت، ناشـێت کـەوا کەسـێتی (شخـصیة)ی (ذوالقرنین) دیاری بکات، یان ئەو سێ گەشـتەی کـه لـه قورئانـدا ئاماژەیـان بـۆ کراوەی، دیاری بکات، یاخود شوێنی ئەو بەربەستەی که لـه زەوی بنیـاتی نـاوه.. بۆیه ئەمەش ناشێت، چونکه سەرچاوه هەره ڕاستو دروسته متمانـه پێکراوەکـان (واته قورئانو سوننەت) لەم ورده کارییانه بێدەنگ بـوونو بەدرێـژی باسـی ئـەم لایەنانەیان نەکردووه. جا لەبەر ئەوەی لێی بێدەنگ بوون، ئەوا هـیچ بەڵگەیـەکی هەره ڕاستو متمانه پێکراویشیان لەسەر نیه.

لەبەرئەوە وتەی زانایان لەم ڕووەوە، تەنها لە دەرووی بۆچوون دایە، نەك لە دەرووی وردبینیو لێ دڵنیا بوونەوە.. بۆ نموونە زانایەك هاتووەو هەندێك زانیاری لەوەو پێشی لەسەر (ذوالقرنین) خوێندۆتەوەو سەرنجی لەو بەڵگانە داوە، کە خاوەنەکانیان بەڕای خۆی خستوونیە ڕوو، ئینجا چاوی پیداخشاندوونو لێی کۆڵیونەتەوە، پاشان لەگەڵ ئەو بەڵگانەی کەسانی تردا بەراوردی کردوونو، ئیدی لەوانەیە لەمەوە ئەنجامێکی دەرهێنابێتو، لەو ئەنجامەدا وتەیەك لە وتەکانی زانایانی تری بەڕاستتر دانابێتو، چەند بەڵگەیەکیشی لەنێو بەڵگەکاندا پەسند کردبێت..

بەڵام بۆچوونو بەڕاستتر دانانی بەڵگەو وتەکانی زانایانی، تەنها لە دەوری گومان بردنو ئەگەر دانانو یەکلاکارییەوەیە، نەك لەدەوری وردکردنەوەو جەخت لەسەرکردنو لێ دڵنیابوونو متمانە پێ کردنەوە بێت..

-ڕای (سید قطب) لەم بارەیەوە-

کامڵترینو باشترین بیروڕا بۆ دەستنیشانکردنی کەسێتی (ذوالقرنین) و کارەکانی بیروڕایی پێشەوا (سید قطب)ە - ڕەحمەتی خودای لێ بێت - لەم بارەیەوە گوتویەتی:- (دەق (نص)ی قورئان هیچ شتێکی لەسەر کەسێتی (ذوالقرنین) دیاری نەکردووە، ئەمەش شێوازێکی ڕێك خراوی قورئانە لە چیرۆکەکاندا، چونکە تۆماری مێژوویی بەمەبەست نەگیراوە، بەڵکو ئەوەی جێی مەبەستە، پەندی سوود لێ بینراوە لە چیرۆکەکەدا)، دیارە پەندو عیبرەتیش بەبێ پێویست بوون بە دەسنیشان کردنی کاتو شوێن، لە زۆرجاردا بەدیی دەهێنرێت. مێژووی تۆمارکراویش پادشایەکی ناساندووە کە ناوی (ئەسکەندەری-ذوالقرنین-) بووە، بەڵام بە بەڵگەی سەلمێنراوەوە ئەو (ذوالقرنین)ە نیە، کە لە قورئاندا ناوی هاتوە، چونکە (ئەسکەندەری ئەگریکی) بتپەرست بووەو، ئەم پیاوەش کە خودا لە قورئاندا ناوی هێناوە باوەڕی

بە خودا هەبووەو، لەم بارەیەوە (ابو الريحان البيرونـي المنجم) لـە کتێبـی (الاثـار الباقية عن القرون الخالية)دا گوتوویەتی:-

(ئەو (ذوالقرنین)ەی کە لە قورئاندا ناوبراوە لە هۆزی (حیمیەر) بـووە، ئەمـەش بەبەڵگەی پیتەکانی ناوەکەی، چونکە لـەپێش ناوەکـانی (حیمیرەکانـەوە) نازنـاوی (ذو) هەبووە یان (ذی) وەك (ذی نـواس) و (ذی یـزن)، ناویـشی (ابـوبکری کـوڕی ئەفـەریقش) بـووەو بەسـوپاو لەشـکرەکانیەوە بـەرەو کـەناری (دەریـای سـپی ی ناوەڕاست) ڕۆشتووەو بەوڵاتانی (تونس)و (مەراکیش)و وڵاتـانی تـردا تێپـەڕیوەو شارێکی بەناوی (ئەفریقیە) دروسـت کـردووەو، ئیـدی هـەموو کیـشوەر (قـارە)ی ئەفریقیا بەم ناوەوە نـاونراوە، خۆیـشی بۆیـە بـە (ذوالقـرنین) نـاو بـراوە، چـونکە بەهەردوو مەوقیعی ڕۆژ (واتە بەڕۆژهەڵاتو ڕۆژئاوا)ی زەوی گەیشتووە). لەوانەیە ئەم وتەیەی (ابوالريحـان البيرونـی) ڕاسـت بێـت، بـەڵام ئێمـە هـۆو ئامرازەکـانی ساغکردنەوەو سەلماندنی ئەم وتەیەمان نیە، چونکە نـاتوانین لـەو هێنـدە مێـژووە تۆمارکراوەی دەربارەی (ذوالقـرنین)ە وکە لە قورئاندا بەشێکی کەم لە ژیاننامەکەی گێڕراوەتەوە، بۆ ئەو ئامرازانە بگەڕێین، ئەمەش وەك چـەندین چـیرۆکی تـری نێـو قورئان کە بەشێکی کەمو سنوردار لە بارەی ژیانو بەسەرهاتیان گێڕراوەتـەوە، وەك چیرۆکەکانی گەلانی (نوحو هودو صالح)و ئەوانی تر. مێژووش تازە هاتۆتە ئاراوەو بەبەراورد لەگەڵ تەمەنی مرۆڤایەتیدا دیاردەیەکی نوێـیە.. بێگومـان پـێش ئـەم مێژووە نووسراوو تۆمـارکراوەش چـەندەها ڕووداوی تـر هـەبوونو هـیچ شـتێکیان لەبارەوە نەزانراوە، ئیدی مێژوو ئەوەنیە کە پرسیارو داوای هەموو زانیـاری یـەکی لێ بکرێت. خۆ ئەگەر کتێبێکی ئاسمانیی وەك (تەوڕات) لە (شێواندنو دەسکاریو بۆزیادکردن) بپارێزرایە، ئەوا دەبووە سەرچاوەیەکی وا کە لە هەندێك لەو ڕووداوانە پشتی پێ ببەسترایە.. بەڵام (تەوڕات) پڕکرا لەو چیرۆکە ئەفسانەییانەی کـە هـیچ گومانێك لە (ئەفسانەیی بوونیان) ناکرێت، هەروەها پڕکـرا لـەو ڕیوایەتانـەی کـە

هیچ گومانێکیان لەسەر نیە لەوەدا کە زیادەنو زیادکراون بۆ سەر دەقە بنەڕەتییە بە سرووش نێردراوەکەی خودا، بۆیە (تەورات) وەك سەرچاوەیەکی ڕاستو متمانەپێ کراو نەمایەوە بەهۆی ئەو چیرۆکە مێژوویانەی کە بە ناڕەواو بە شێوەیەکی ناڕاستو ئەفسانەکاری تێی خنران.

کەوابوو هیچ کتێبێکی ڕاست نەمایەوە تەنها (قورئان) نەبێت کە بێگومان خودا لە هەموو دەسکاری کردنو ئالّ و گۆڕتێداکردنێکی بەشەریی پاراستویێتی و، کە تاکە سەرچاوەیە بۆ ئەو چیرۆکە مێژووییانەی تێیدا هاتوون.. شتێکی حاشا هەڵنەگرو بەڵگە نەویستیشە کە ناشێت حوکمی قورئانی پیرۆز بەمێژوو بدەین، ئەمەش لەبەر دوو هۆی ڕۆشن:-

یەکەم: بێگومان مێژوو دیاردەیەکی تازەیەو چەندین ڕووداوی لەکیس چووە کە لە مێژووی مرۆڤایەتیدا زۆرو بێشومارنو هیچ شتێکی لەبارەوە نەزانیوە، قورئانیش هەندێك لەو ڕووداوانەی گێڕاوەتەوە کە مێژوو هیچ زانیارییەکی لەبارەیانەوە نیە.

دووەم: جا مێژوو، تەنانەت گەر ئاگاداری هەندێك لەو ڕووداوانەش بێت، بەلاّم کارێکە لەکارە پڕ کەموکووڕییەکانی مرۆڤو وەك هەرکارێکی تری (مرۆیی) هەڵەو کەم تەرخەمیو دەسکاری تێدەکەوێت.

ئێمەش لەم سەردەمەمان کە (هۆیەکانی پەیوەندیو ئامرازەکانی پشکنین مەیسەر بوون) دەبینین کە هەواڵێك یان ڕووداوێك بەچەند ڕوویەکدا لێك دەدرێتەوەو دەبینرێتو، لە چەندین گۆشەنیگای هەمەجۆریشەوە بۆی دەڕوانرێتو بەچەند شێوەیەکی لێك جوداو دژبەیەك تەفسیر دەکرێت.. ئیدی لەم هەموو ڕووداو بیروڕاو لێکدانەوە کەڵەکەبوانەش مێژوو دروست دەکرێتو، وێڕایی ئەوەش کە دواییدا هەروتەیەك بۆ ساغکردنەوەو وردکردنەوە گوترابێت. بۆیە گەر تەنها بە وتەش پرسیارو داوای ڕوون کردنەوە لە مێژوو بکرێت دەربارەی ئەوەی کە قورئان

له چیرۆکەکاندا هێناویێتی، ئەوه بێگومان پێچەوانەی بنەما زانستیو بڕیار لەسەردراوو دان پێ دانراوەکانی مرۆڤایەتیشه پێش ئەوەی ئەو بیروباوەڕەبێت، که قورئانی بە (وتەی بڕیاردەرو جیاکەرەوە داناوە) واته بەتاکه سەرچاوەی یەکلاکەرەوەو جێگیری مەسەلەکان داناوە.. جا بۆیه هەر وتەیەك بۆ (پرسیار له مێژووو پشت بەستن به مێژوو) له کەسێکەوە نادرکێنرێت که باوەڕی به قورئان هەبێت، تەنانەت له کەسێکیشەوە نیه، که باوەڕی به ئامرازەکانی توێژینەوە هەبێت، بەڵکو ئەوه وڕێنەکردنو لەهۆش خۆ چوونه)[1].

ناسراوترین وته دەربارەی دەسنیشانکردنی کەسێتی (ذوالقرنین)

لەنێو وتەی زانایاندا ناسراوترینی هەموویان دەربارەی دەسنیشانکردنی کەسێتی (شخصیه)ی (ذوالقرنین) چوار ووته هەیە، که گوتراوه (گوایه هاوچەرخی ئیبراهیم) بووه، یان (گوایه ئەسکەندەری مەکدۆنی بووه)، یان (گوایه له هۆزی حیمیەر بووه) یاخود بەڕایی ڕاستترینیان (کۆرشی فارس) بووه، که ئەمه وتەی (مولانا ابوالکلام ازاد)ە..

١- وتەی یەکەم (گوایه هاوچەرخی ئیبراهیم) بووه ـ سڵاوی خودای لێ بێت ـ :-

له وتەی یەکەمدا ناوی دیاری نەکراوە، بەڵام ئەو سەردەمه دیاری کراوه که تیایدا ژیاوەو که گوایه هاوچەرخی (ئیبراهیم) بووەو گوایه له (فەلەستین) پێی گەیشتووەو، هەروەها لەماڵی خوداش (بیت الله الحرام) له ـ مەککەـ دا بەدیداری گەیشتووەو، لەو زانایانەی که ئەم وتەیه بەڕاستتر دەزانن، مامۆستا (محمد خیر رمضان یوسف)ە که له کتێبەکەی خۆی: (ذوالقرنین القائد الفاتح والحاکم الصالح)دا ئاماژەی پێ داوه، هەر بۆیەش لەو کتێبەدا گوتوویەتی:-

---

١) (في ظلال القران،/٤: ٢٢٨٩-٢٢٩٠).

(ئەمــە پیــاوێکی تــرەو لــە ســەردەمەکانی ڕابــردوودا و لــەپێش (توببــەع)و (ئەسکەندەر)و (کۆرش)یشدا پیاوە، بێگومان ئەو لە سەردەمی پێغەمبەری خـودا (ئیبراهیم خلیل)دا ـ سڵاوی خوای لێی بێت ـ بــووە، وەك مێژوونووســە دەســپاك‌و متمانە پێکراوەکانیش دیارییان کردووەو بەڕاستیان داناوە)[1].

جا ئەگەر ئێمەش ئەم بەڕاستتر دانانەی وتەکەی (محمد خیر یوسف) لێکدەینــەوە ئەوا فەرموودەیەکی ڕاست (صحیح) بەدی ناکەین کەوای دیاریی بکات گوایــە لــە سەردەمی (ئیبراهیم)دا بووە. سەبارەت بە (مێژوونووسە متمانە پێکراوەکان)یــش، کە ناوبراو پشتی بەبیروڕایان بەستووە گوایە ئەوان ئەم بۆ چوونە بەڕاســت دادەنــێن کەوا لە سەردەمی (ئیبراهیم)دا ژیا بێت، ئەوا ئێمە لەڕاســتیدا بــەو مێژوونووســە متمانە پێ‌کراوانەیان دانانێین تەنانەت گەر بە پێوەری (محمد خیر یوســف) خۆیــشی وابێت، چونکە ئەو مێژوو نووسانە بەڵگەیەکی ڕاست‌و دروستی وەهایان نەخستۆتە ڕوو، کە لە فەرموودەیەکی ڕاست (صحیح)ەوە لەسەر وتەو بۆچــوونیان سەرچــاوەی گرتبێت. ئەو مێژوونووسە متمانە پێکراوانەش، کە پشتی بە وتەکانیان بەستووە:

(ابوحیانی مفسر) خاوەنی کتێبی (البحر المحیط) و (قرطبــیی مفــسر) خــاوەنی کتێبی (الجـامع لأحکـام القـران) و، (شــێخی ایجــی)ی خــاوەنی تەفــسیری (جــامع البیــان)و (زەمەخــشەری)ی خــاوەنی تەفــسیری (الکــشاف)و (نفــسي)ی خــاوەنی تەفسیری (مدارك التنزیل)و (سلیمان الجمل)و (احمد الصاوی)، کە پــەراوێزەکانیان لە تەفسیری (جلالــین)دا نووســیوەو، (ئالووســی)ی خــاوەنی (روح المعــانی).. وەك زانراویشە هەموو ئەمانە زانای بواری تەفــسیرن نــەك مێــژوونووس، بۆیــە ووتــەی ئــەمان لەســەر مێــژووو بەســەرهاتە مێــژوویی یــەکان ئاتــاجی بەســاغکردنەوەو سەلماندن‌و یەکلاکردنەوەو ڕاستپێکانە.

ئەو مێژوونووسە متمانە پێکراوانەی تــریش، کــە پــشتی پــێ بەســتوون‌و، کــە لەڕاستیدا بە مێژوونووس ناسراون (ازرقی)و (ابن ایاس)ی خاوەنی مێژووی (بــدائع

---

١) (ذوالقرنین القائد الفاتح و الحاکم الصالح) ص(٢٤٨).

الزهور في وقائع الدهور)و (علی دوك)ی خاوەنی (محاضرة الاوائل)ن، بەڵام ئایا ئـەم سێ کەسەش لە مێژوونووسە متمانە پێکراوەکانن؟! چەندە هیـواداریش بـووم، کـە خۆزگە مامۆستا (محمد خیر رمضان یوسف) چەند بەڵگەیەکی زانستیانەی ڕاسـتو دروستی لەسەر بیروڕاکەی بهێنایەتەوە، ئەم بەڵگەیەش تەنها لـە قورئـانی پـیرۆزو فەرمودە ڕاستەکانەوە دەردەهێنرێن، بەڵام پشت بەستنی بەوتەی چەند مێژوونووسو تەفسیر نووسێك هیچ بەڵگەیەکی لـە سەرچـاوە بڕواپێکراوەکانـەوە لەسـەر نییـە، ئەمەش لە توێژینەوەی زانستیانەو مەنهەجیانەی ڕاستو دروستدا پەسند ناکرێت.

لەبەرئەوە ئێمە ناچارین دان بەو وتەیەی (محمد خیر یوسف)دا نـەنێین، کـە ئـەو ڕایەی لەسەر (ژیانی (ذو القرنین) لە سەردەمی (ئیبراهیم)دا ـ سـڵاوی خـوای لـێ بێت) بەڕاستتر داناوە هەروەك ناچاریشین هەموو ئەو وتانەی نێو کتێبە ناوبراوەکانی مێژووو تەفسیرەکانیش پـشتگوێ خـەین، کـە گوتوویانـە گوایـە (ذوالقـرنین) لـە (فەلەستین) یان لـە (حیجـاز) بـە (ئیـبراهیم) گەیـشتووە، لەبـەر ئـەوەی لەیـەك فەرموودەی ڕاست (صحیح)دا باسی لـێنەکراوە تاکو مرۆڤ پشتی پێ ببەسـتێتو لێی دڵنیابێت... ـ خوداش هەر خۆی زانایە ـ (والله اعلم)..

٢- گوایە (ئەسـکەندەری مەکدۆنی) بووە:-

وتەی دووەم لەمەڕ ئەوەی، کە گوایە (ذوالقـرنین)، (ئەسـکەندەری مەکـدۆنی) بووەو ئەو کابرایەیە، کە لە (مەکدۆنیا) ساڵی (٥٦پێش زایـین) لـەدایك بوویێـتو باوکیشی (فیلیپ)ی پادشای مەکدۆنیا بووەو، گوایە (ئەسکەندەر)ی کوڕی، لـەلای فەیلەسووفی ناوداری یۆنانی (ئەرەسـتۆ) ئیمـانی هێنـاوەو، (ئەرەسـتۆ)ش لەسـەر لۆژیك (منطق)ی فەلسەفەی یۆنانی پەروەردەی کـردووە، ئینجـا بـاوکی مـردووەو ئەویش لەوکاتەدا لە تەمەنی بیست ساڵیدا بووەو، لەدوای باوکی پادشـایەتیی لـە ساڵی (٣٣٦.پ.ز)دا گرتۆتە دەسـتو دوای دوو سـاڵ بـەرەو جـەنگی فارسـەکان کەوتۆتە ڕێو لەو جەنگەدا سەرکەوتووەو بەسەر پادشای فارس (دارا)دا لـە سـاڵی

(۳۳۳.پ.ز)دا زاڵ بووە، ئینجا فەتحی ولاّتی (شام)و (عێراق)ی تەواو کردووەو، پاشان بەرەو فەتحی ولاّتی هیندستانیش ڕۆشتووە. ئیدی لە نزیکەی دەساڵ دا زۆربەی ولاّتە ناسراوەکانی ئەو سەردەمەی فەتح کردووە، دواتر گەڕاوەتەوە بۆ (یۆنان)و لەڕێگادا بەشاری (بابل)ی (عێراق)دا تێپەڕیوە تاکو نەختێك بحەوێتەوە، بەلاّم لەوێدا تووشی نەخۆشیەکی توندو کاریگەر بووەو بۆ ماوەی یازدە ڕۆژ لەرزوتای قورسی گرتووەو، هەر لەوێ لە ساڵی (۳۲۳.ز)دا مردووە، تەمەنیشی کەمتر لە سی‌و سێ ساڵ بووە)[١].

بۆیەش نازناوی (ذوالقرنین)ی پێدراوە چونکە دەوڵەتی فارسەکانی فەتح کردووەو، وەك ئەوە وابووە کە هەردوو کیشوەری ئەو زەمانەی (یۆنانی)و (فارسی)ی پێکەوە بەستبێتەوە کە بێگومان دوو دەوڵەتی گەورەی ئەو سەردەمە بوون.

جا ئەوانەی کە ڕایان وایە گوایە ئەو (ذوالقرنین)ەی لە قورئاندا ناوی هاتووە (ئەسکەندەری مەکدۆنی)یە، چەند کەسێك لە جمهورو کۆمەڵی زانایانی تەفسیرو مێژوونووسەکانن، وەك: (مسعودی)و (مقریزی)و (ثعلبي) و (إدریسي) و (رازي) و (أبوحیان) و (نسفي) و (ابو مسعود) و (ألوسي) و (قاسمي) و (محمد فرید وجدي)[٢].. ئەمەش سەرەڕایی شکۆمەندی‌و زانستی خاوەنانی، (بیروڕایەکی ناڕاستە)، چونکە وەك زانایانی فەرمووده لەسەری کۆك‌و هاوڕان (ئەسکەندەری مەکدۆنی) کابرایەکی بێ‌ئیمان‌و کافر بووەو شەریکی بۆ خودا داناوەو لەو بتپەرستانە بووە، کە خواوەندەکانی یۆنانیان پەرستووە، هەروەها لە گوناهە گەورەکانی وەك بەدڕەفتاری‌و ئارەزووپەرستی‌و مەی خواردنەوەی ئەنجام داوەو زیادەڕەویشی تێدا کردون، تەنانەت دوای شەوێك مردووە، کە بە (مەی خواردنەوەو سەرخۆشی‌و بە ئازاردانی سەرخۆشانەی کەسانی ترەوە) بەسەر بردووە.. بەلاّم بێگومان (ذوالقرنین) وەك

---

١) کتێبی (ذوالقرنین..)ی (محمد خیر)، ص (۹۱-۹۵) (بەکورتی)..

٢) هەمان سەرچاوە، ل- (۸٤-۹۰).

قورئانیش پێی ناساندووین، پیاوێکی (ئیماندارو دادپەروەرو چاکە خواز بووە)[1].

۳ - گوایە لە هــۆزی (حیمیەر) بووە:-

وتەی ســێیەم ئەوەیە گوایە (ذوالقرنین) پادشایەکی عەرەب بووە لە پادشـاکانی (حیمیەر)و ناوە قورسەکەشی (ذي مراثد بن الحارث بن الرائش) بووەو، گوتراویـشە ئەو پادشای حیمیەر (ابوبکر یاخود ابوبکری عمـیر بـن افـریقش الحمـیری) بـووەو ماوەی پادشایەتی یەکەی لەنێوان سالآنی (۳۰۰-۳۲۰)ی زایینی دابووە، لەوانـەی ئەم وتەیەیان دەربڕیوە: (وهبی کـوڕی منبـە) لـە (تـابعین)و (کعـب الاحبـار)ەو، هەروەها لە زانا هاوچەرخەکانیش (محمد راغب الطبـاخ)ە کە لەم بارەیەوە کتێبێکی داناوە[2]. ئەم وتەیەش هیچ بەڵگەیەکی لەسـەر نیـەو تـەنها لەبۆتـەی عاطیفـە و هاوسۆزیو دەمارگیریی بۆ عەرەبەوەیە..

٤- ڕای ڕاستترین ئەوەیە، کە (کۆرشی فارس) بوو بێت:-

وتەی چوارەم: ئەوەیە گوایە (ذوالقـرنین) پادشـای فـارس (کـۆرش) بێـت، کـە هەردوو مەملەکەتی (لیـدیا)و (میـدیا)ی یەکخـستووەو کردوونـی بەیـەك، هـەر بۆیەش نازناوی (ذوالقرنین)ی بۆ دانراوە، (۳۰) سی ساڵیش حوکمی تێدا کردووە لە ماوەی نێوان سالآنی (۵۵۹-۵۲۹/ پ.ز).

لەوانەی ئەم ڕایـەیان هەیـە مامۆسـتا (ابـوالکلام ازاد)ە، کـە لـە کتێبـی (و یسألونك عن ذي القـرنین)دا ئامـاژەی بـۆ کـردووە. هـەروەها دکتـۆر (عبـدالعلیم عبدالرحمن خضر)یشە کە لە کتێبی (قصة ذي القرنین)دا ئاماژەی بۆ کـردووە، ئـەم دوو زانایەش بەڵگەی زۆریان لەوبارەیەوە خستۆتە ڕوو، کە یەکلای دەکەنەوە کـەوا (کۆرشی فارس) ئەم (ذوالقرنین)ەیە..

---

۱) هەمان سەرچاوە، ل- (۱٤۸-۱٦۲).

۲) هەمان سەرچاوە، ل- (۱٦٥-۲۰۷).

بەڵگەکانی (ابو الکلام ازاد) لەسەر ئەوەی، کە (کۆرشی فارس) بووە

(مولانا ــابو الکلام ازاد) لە زانا پێشەواو دیارەکانی موسڵمانانی نیمچە دورگەی هیندەو، لە سەرەتای سەدەی بیستەمی زایینیدا موسڵمانانی هیندستانی هاندەدا بۆ شۆڕش لە دژی (بەریتانیا)ی داگیرکەرو وتاری پڕ جۆشو خرۆشی بۆ دەدان.

بەریتانیاش لە ساڵی (١٩٢٢)دا ئەم پیاوەی لەسەر شۆڕشگێڕیو بانگەواز بۆ بەرەنگاریو مانگرتنی مەدەنیانە دادگایی کرد، کاتێك برایە بەردەم دادگاش وتارێکی هێندە بەجۆشی لەبەردەم ئامادەبوانو پارێزەرانو شاهیدانو دادوەران خوێندەوە لە لوتکەی ڕەوانبێژیو دانایيو ژیربێژیی (منطق)دا بوو[١].

کاتێك لە هندستانیشدا دەوڵەتێکی سەربەخۆ دامەزرێنرا، ناوبراو وەزیری (مەعاریف) بوو تێیدا، ساڵی (١٩٥٥. ز)یش کۆچی دوایی کردووە.

(ابوالکلام ازاد) بیریارێکی ئیسلامیو تەفسیر نووسێکی قورئانو لە پێشەنگانی نووسەرە ئیسلامیەکانی هیندستان بووە، وەك توێژەرەوەیەکیش لە ژیانی (ذوالقرنین)ی کۆڵیوەتەوەو، بۆ ئەم مەبەستە چووە بۆ ئێرانو ناوچەی بەربەستەکەی (یەئجووجو مەئجووج)ی بینیوەو، پاشان پوختەی گەشتەکەیو توێژینەوەکەشی لە گۆڤاری (ترجمان القرآن)دا نووسیوە، کە (ابو اعلای مودودی) لە هیندستان دەری دەکردو دواتریش لە پاکستان. ساڵی (١٣٩٢.ك/١٩٧٢.ز)یش شێخ (احمد حسن الباقوری) ئەو توێژینەوەیەی مامۆستا (ازاد)ی لەو گۆڤارەوە هێناوەو پێشەکییەکی درێژی بۆ نووسیوە، کە بەشێکی زۆری تەرخان کردووە بۆ لێدوان دەربارەی خودی (مامۆستا ئازاد)و پەیوەندی بە (جمال عبدالناصر)ەوەو، سەردانی پاکستانو هیندو

---

١) بڕوانە چەند بڕگەیەکی ئەو وتارە لە پێشەکی کتێبەکەی (باقوری)دا، لاپەرە(٣٦-٦٨)، واتە کتێبی (ویسألونك عن ذي القرنين).

ئەندۆنیسیاو چینی کردووە. کتێبەکەشی لە دەزگای (دارالشعب) لە (میسر) بەناونیشانی (ویسألونك عن ذي القرنين) دەرچووە.

بەڕاستی ووتەو بیروڕایی مامۆستا (ابو آزاد) لەو کتێبەدا زۆر بەپێزو چاكو بەنرخە لایەنە باشەکەی ئەو وتانەی ئەوەیە، کە چەندین بەڵگەی لەسەر بیروڕایی خۆی هێناوەتەوەو بەڵگە هەمەجۆرو لێك جوداکانیشی پێکەوە بەستوونەتەوەو چەندین زانیاری بەڵگەکاری لە مێژووو جوگرافیاو ئاسەوارە دەرخراوەکانەوە خستۆتە ڕوو. لێرەشدا پوختەی بەڵگەکان لەو کتێبە بەهادارو بەپێزەوە دیاری دەکەین:

کورتکردنەوەی وتەکانی ئەو ساتەی، کە دەربارەی دیاریکردنی کەسێتی (ذوالقرنين) درکاندویەتی (ابوا لکلام ازاد) سەرەتا، کە بەو سیفەتانە (ذوالقرنين) دەستی پێکردوە، کە لە قورئان دیاری کراون، کە هەشت سیفەتن، پاشان هەندێك وتەی نوسەرانی تەفسیری لەسەر دەستنیشانکردنی کەسێتیی (ذوالقرنين) هێناوەو بەم جۆرە:

هەندێك گوتوویانە: (وشەی (قرن) بەمەبەستی شتێکی دیارنیە، بەڵکو گوزارشت لە زەمانو، بۆیەش بە (ذوالقرنين) ناوبراوە، چونکە لە حوکمەکەی داودو سەردەمی گەورەی خایاندوە).

هەندێکی تریشیان گوتوویانە: (ئەو هاوچەرخی ئیبراهیم بووە) ــ سڵاوی لێ بێت ـ هەروەها هەندێك لە نوسەرانی تری تەفسیر گوتوویانە: ئەو پادشایەك بووە لە پادشاکانی حیمیەر).

هەندێکی تریشیان گوتوویانە : ئەو (ئەسکەندەری مەکدۆنی) بووە.

پاشان هەموو ئەو ووتانەی ڕەتکردنەوە بە پوچەڵیشی داناون، ئەمەش بەپێوەری ئەوەی کە ئەو سیفەتانەی لە قورئاندا لەسەری هاتوونو ئەو کارانەشی باسی لێ کراون، لەگەڵ هیچ وتەیەکی ئەو کەسانەدا ناگونجێت.

(ذوالقرنین) هەر ئەو (کۆرشی فارس)ەیە

(ابو الکلام ی زاد) ڕایی وایە کە (ذوالقرنین) هەر ئەو (کۆرشی فارس)ەیە کە باسی لێوەدەکات، ناوبراو لەمبارەیەوە گوتویەتی: ئەم پیاوە فارسەکان بە (کۆرش) ناویان بردوە، جولەکەکانیش بە (خورش) ناویان بردووە.. عەرەبەکانیش بە (قورش) یان (کەیخوسرەو) ناویان بردووە.. هەروەها یۆنانییەکانیش ناوی (سائیرس)یان لێ ناوە.

(کۆرش) لە یەکەمین دەورانی مێژووی ئێرانیو فارسدا، حوکمی (وڵاتی فارس)ی کردووە، ئەمەش لەو دەورانەی پێش سەردەمی هێرشی ئەسکەندەری مەکدۆنی بۆ سەر وڵاتی فارسدا بووە، کە (دارا)ی پادشایانی کوشتووە.

ئێرانیش لە پێش حوکمی (کۆرش)دا، بۆ دوو مەملەکەت دابەش کرا بوو، یەکێکیان (مەملەکەتی فارس)و، دووەمیان (مەملەکەتی میدیا) لە باکوور.

لە ساڵی (٥٥٩)دا (کۆرش) حوکمی ئێرانی گرتۆتە دەستو هەردوو مەملەکەتی (فارسو میدیا)ی لەیەك دەوڵەتدا یەکخستووەو، هەموو میرو کاربەدەستەکانی ئەو سەردەمە، لە حوکمەکەی ڕازی بوونو گەلیش پەیڕەویو گوێرایەڵیی کردووە.

(کۆرش) سوپایەکی لە فارسەکان پێك هێناوەو، جەنگو کوشتاری مەملەکەتو دەوڵەتانی تری پێ کردووەو، فەتحی کردوونو خستوونیە ژێر حوکمی خۆیەوە.

مەبەستی فەتحی ئەو وڵاتانەش بۆ چەسپاندنی دادپەروەریو یەکسانیو یارمەتیدانی ستەم لێ کراوان بووە، سێ جەنگی بەناوبانگیشی هەبووە، کە لەنێو هەموو جەنگەکانی تریدا دیار بوون..

جەنگی یەکەمی (کۆرش) لەگەڵ ڕۆمەکان دا

(یۆنان) مەملەکەتێکی هەبوو کە هاوسێ ی مەملەکەتی فارسەکان بووو، ناوی مەملەکەتی (لیدیا) بووو دەکەوێتە بەشی سەرووی ئاسیای بچووکەوە، واتە بەرزایی یەکانی (ئەنادۆڵ) هەتا دەگاتە (دەریای ڕەش)و (دەریای ئێجە).

جەنگەکانیش لە نێوان مەملەکەتی (لیدیای یۆنانی)و (میدیای فارس)دا بەردەوام هەبوو، لە زەمانی (کۆرش)دا پادشایەکی (یۆنانی) حوکمی (لیدیا)ی دەکرد کە ناوی (کرۆسیس) بوو.. جا کاتێك (کۆرش) حوکمی گرتەدەست، (کرۆسیس) جەنگێکی لەدژ ڕاگەیاندو هەر خۆیشی دەستی بەهێرش‌و دوژمنکاری کرد، دیارە (کۆرش)یش هیچ ڕێگەیەکی لەبەردەمدا نەبوو تەنها بەربەرەکانیکردنی نەبێت، بۆ ئەم مەبەستەش سەرکردایەتیی سوپایەکی فارسەکانی کردو بەرەو (لیدیا) لە خۆرئاوادا ڕۆیشت‌و ڕووی کردە پایتەختی (لیدیا)و دوو جەنگی دژواری کت‌وپڕیی لە نێوان هەردوو لادا ڕوویدا، کە بە جەنگەکانی (بتریا)و (ساردیز) ناسراون، ئیدی حوکمی (کرۆسیس)ی ڕووخاندو (ساردیز)ی پایتەختی مەملەکەتەکەیانی داگیر کردو، (کرۆسیس)یش بەدیلی گرت‌و بەرەو وڵاتی (فارس)ی بردو، دەوڵەتی (لیدیا)ش کەوتە ژێر ڕکێفیەوە.

(کۆرش) بەوپەڕی دادپەروەری‌و سۆزو ویژدانەوە مامەڵەی لەگەڵ یۆنانیە بەزیوەکاندا دەکرد، تەنانەت لەوەدا زیادە ڕۆییشی کردووە، بۆ نموونە پادشا دیلەکە (کرۆسیس)ی هێناوەو داوای کردووە، کە پڕ باوەشێکی گەورە لە تەختەی بۆ بێنن‌و ئەو پادشا دیلەی لەسەر دابنیشێنن‌و، ئینجا ئاگر بەدارو تەختەکەی ژێریەوە بنێن. ئەوانیش ئەو فەرمانەیان جێبەجێ کردووە، کەچی (کۆرش) ئەو پادشا دیلە (واتە کرۆسیس)وا دەبینێت، کە نەدەترسێت‌و نەدەشڵەژێت، بۆیە خێرا فەرمانەکەی هەڵوەشاندۆتەوەو لێی خۆش بووەو، ئیدی تەواوی ڕۆژو ساڵانی تری بەسەر بەرزی‌و

ڕێز لێگیرێی یەوە لەلای (کۆرش) بەسەر بردووە، ئەمەش ئەو گەشتەی یەکەمە، کە قورئان ئاماژەی بۆ کردووەو، کە ئەوەیە (کۆرش) ڕۆیشتووە تا گەیشتۆتە بەشی خۆرئاوای زەوی‌و لە کاتێکدا بووە، کە پایتەختی (لیدیا)ی فەتح کردووە، کە شاری (ساردیز) بووەو کەوتۆتە سەر دەریای (ئێجە) لە نزیك مەوقیعی ئێستای شاری (ئیزمیر)ی تورکیا.

ئەم ناوچەیەش کە بەشێکە لە دەریای (ئێجە) گرژی‌و نائارامی زۆر تێدا بووە.

دکتۆر (عبدالعلیم خضر)یش سروشتی خاکەکەو جوگرافیای ئەم ناوچەیەی لە کتێبەکەیدا ڕوون کردۆتەوە، واتە لە کتێبی (مفاهیم جغرافیة في القصص القرآنیة: قصة ذي القرنین) هەروەها ڕوونیشی کردۆتەوە کە چۆن خۆر لەوێوە دەرکەوتووەو وەکو ئەوە بووە، کە لە کانیاوێکی تێکەڵ لە قوڕی ڕەشدا ئاوا بووبێت، لەمبارەیەوە گوتوویەتی:-

(کاتێك کۆرش لەسەر کەنارەکانی دەریای (ئێجە) ڕاوەستاوە (کە بەشێکە لە سنووری دەریایی تورکیا لەسەر دەریای ناوەڕاست) کەنارەکانی وەها بینیوە، کە ڕێچکەی ئاوی زۆر تێدایە، واتە بەزۆری توولەڕێ یەکانی دەریا تێکەڵی وشکانی دەبن، یەکێك لە نموونەکانی ئەم توولەڕێ یە دەریایی یانەش کەنداوی (هـرمس)و (مندرێسی گەورە)و (مندریسی بچووك)ە..

کەنداوی (ئیزمیر)یش بەقوولایی سەدوبیست (١٢٠) کیلۆمەتر چۆتە نێو دەریاکەوەو ئەم چیایانەش لە خۆرئاواو خۆرهەڵاتەوە دەورەیان لێ داوە، ڕووباری (غدیس)یش دەڕژێتە ناوی کە ئاوێکی لێڵ‌و تێکەڵ لە قوڕی گرکان‌و خۆڵی سووری هەیەو لەسەر بەرزایی ئەنادۆڵەوە دەڕژێنە نێو ئەم دەریایەوە، بەرزایەکەشی لێژاییەکی درێژو هێواشی بەرەو خۆرئاوا هەیە پێش ئەوەی بگاتە بەشی خۆرئاوا.. هەر بۆیەش خێرایی ڕۆیشتنی ئاوی ڕووباری (غدیس)بە ڕێرەوی دەشتە پچڕ پچڕەکەی کەناردا بە شێوەی چەندین جۆرە لەرزین‌و پیچاوپێچی دابەزیوو کاتی

تاریکیشدا لە زیادبوون دایە تا دەگاتە ئاستی بنکەی دەریای (ئێجە)و لەوێشەوە دەڕژێتە کەنداوی (ئیزمیر)ەوە ئەم کەنداوەش لە نێوانی لوتکەی چیاکانی چواردەوریدا نغرۆ بووە، کە بەرزایی لوتکەکانیشی لە نێوان (١٠٠٠-٢٠٠٠) مەتر دایە.

جا کاتێك کۆرش (واتە ذوالقرنین) لەبەردەم چەقی قوولآیی (ساردیز) لە نزیك (ئیزمیر)دا وەستاوە سەرنجی لە گۆی بازنەیی خۆر داوە کە لەکاتی خۆرئاوابووندا دەکەوێتە نێو ئەم کەنداوەوە کە بەتەواوەتی لە چاو دەچێتو سووراپیی تارمایی یە سوورەکەش تێکەڵی ئەو قوڕە ڕەشە بووە کە ڕووباری (غدیس) هەڵی دەداتە نێو چەقی (چاو)ی کەنداوی ئیزمیرەوە، هەر بۆیەش بە پێی ڕاوبۆچوونی ڕاستو دەرهاوێژراو پێدەچێت ئەم دیاردەیەی (العين الحمئة/ کانیاوی تێکەڵ لەو قوڕی ڕەشە) بێت کە قورئانیش باسی لێ کردووە[١].

کاری سەربازی (کۆرش) لە بەشی خۆرهەلآت دا

لە خۆرهەلاتی ولآتی (فارس)دا چەند تیرەیەکی نەفامو بێ سەروبەرەی کۆچەری نێو بیابان دەژیانو جاروبار هەڵیان دەکوتایە سەر سنووری ولآتی فارسو فەسادو پشێویان تێدا دەنایەوە.. جا دوای ئەوەی (کۆرش) لەبەشی خۆرئاوای زەویدا بەسەر یۆنانیەکاندا سەرکەوت، ڕووی کردە بەشی خۆرهەلآت تا ئەو تیرە دڕندانەش تەمێ بکات، ئیدی بەنێو ولآتەکانی خۆرهەلآت داڕۆیشتو ولآت بە ولآت فەتحی دەکردن تا گەیشتە ڕووباری (سند)و هەرێمەکانی (اصفهان)و (جوزجان)و (خوراسان)ی بڕیو بە هەموو ڕووبارەکانی (زیندە)و (گورگان)و (قاروون)و (کووخە)و (قوم)دا

---

١) (ذوالقرنین)ی (محمد خیر یوسف) ص (٢١٨-٢١٩) کە لە کتێبەکەی دکتۆر (عبدالعلیم خضر)ەوە هێنراوە.

تێپــەڕیو لــە ناوچــەکانی فتوحاتیــدا گەیــشتە (بــەلخ)و ناوچــەی (مــوکران)و (بلووجستان) دیارە ئەم هـۆزو تیرانـەش کۆچـەری بـوونو نیـشتەجێی نێـو مـاڵو تەنانەت نێو شارەکانیش بوون، هەر بۆیەش ماڵێك، یان خانوویەکی وایـان نـەبوو، کە لە تیشکی خۆر بیانپارێزێت لە کاتێکدا هەتاویان دەچـێتە سـەر یـان لـەکاتی تاوسەندنی گەرمادا[1].

کاری سـەربازی (کۆرش) لە بەشـی باکووردا و، بنیـاتـنانی بەربەسـتەکەی بەردەم (یەئجووج و مەئجووج)

دوای ئەوەی (کۆرش) هەر یەکە لەبەرەی ڕۆژئاوا، بـەرەی ڕۆژهـەڵاتو، بـەرەی باشووریشی هێمنو ئارام کردوەوەو، لە کاتێکیـشدا مەملەکـەتی (بابـل)ی فـەتح کرد، ڕووی کردە بەری باکوور تـاکو ئـەوێش لـە مەملەکەتەکەیـدا هـێمنو ئـارام بکاتەوەو خراپکارانی تێدا نەهێڵێت. ناوچە باووڕی یەکانی ئەو مەملەکەتەیشی لە (ئازەربایجان)و (گورجستان)و (ئەرمەنستان) پێك هاتبوون کـە دەکەونـە باشـووری چیاکانی (قەفقاز)ەوە. سنووری بـەرەی بـاکووریش بـە بەربەسـتێکی سرووشـتیو ئاسـایی لەبـەردەم ئـەو هـۆزە شـەڕانگێزەو دڕندانـەدا، دەنرێـت کـە لـەو دیـو بەربەستەکەوە دەژیان، هەروەها ئەم بەربەستە سرووشتییە لە دەریای (قـەزوین)ەوە یان لە دەریای (خزر)ەوە لـە ڕۆژهەڵاتـدا دەسـت پێدەکـاتو شـاری (دەربەنـد)ی دەکەوێتە سەرو پاشان تا چیای (قەفقاز) لە ناوەڕاستداو، ئینجا دەریـای ڕەش لـە ڕۆژهەڵاتدا کەشاری (سوخوم)ی دەکەوێتە سەر.

لەم بەربەستە سرووشتییەشدا کە بەربەستێکی (دەریاییو شاخاویشە) ڕاڕەوێـك (مـەمر)ێك لە باکوورەوە تا باشوور بەدی ناکرێت تەنها ئەو ڕارەوە تەنگەبەرە نەبێت

---

١) (ويسألونك عن ذي القرنين): ص(١٣١-١٣٢) و، (ذوالقرنين)ی ـیوسف/ ص(٢٢٠).

که له ناوەڕاستی چیاکانی (قەفقاز)ەوەیەو بەتەنگەبەری (داریال) ناوبراوە، له باشووری چیاکانی قەفقازیشەوە هۆزەکانی (کوشیا) نیشتەجێ بوون، له باکووری چیاکانیشەوە چەند هۆزێکی شەڕانگێزی (مەغۆلی) هەبوون که بەهۆزەکانی (ماساجیت) ناوبراون، یان وەك له قورئاندا باسکراون بە هۆزەکانی (یەئجووج)و (مەئجووج) ناوبراونو ئەمانەش بەتەنگەبەری (داریال)و بەنێوە ڕاستی چیاکانی قەفقازدا دەپەڕینەوە تاکو خراپەو شێوانو فەسادی لەسەر زەوی بلاوکەنەوە.

جا کاتێك (کۆرش) گەیشتۆتە لای هۆزەکانی (کۆشیا)و که ئەو گەله بوون له قورئاندا وا ناوبراون کەوا بەهۆی دواکەوتەیی و نەفامییانەوە هیچ ژیری و تێگەیشتنێکیان نەبووە (لا یکادون یفقهون قولا) ئیتر هەر ئەمان سکالای مەینەتی و گرفتاریی خۆیان لەدەست هێرشەکانی (یەئجووج و مەئجووج) لەلای (کۆرش) کردووە، (کۆرش)یش خوازیاری ئەوەبووە نەهێڵێت (یەئجووج و مەئجووج) بگەنە ئەو ناوچانە، بۆیە نۆسالڵ لەو هەرێمەدا ماوەتەوەو تەنگە (مضیق)ی (داریال)ی داخستووە که (یەئجووج و مەئجووج) بەکاریان دەهێناو، هەر لەسەر ئەم تەنگەیەش ئەو بەربەستەی که قورئان ئاماژەی بۆ کردووە، بنیات ناوە[1].

---

١) (و يسألونك عن ذي القرنين): (ص١٣٢-١٣٤)و، (ذوالقرنين)ی (محمد خير) ص (٢٢٢-٢٢٣).

هەر بەربەستەکەی (ذوالقرنین)ە کە لەسەر تەنگەی (داریال) بنیات نراوە

ئەو بەربەستەی کە (ذوالقرنین) واتە (کۆرش) بنیاتی ناوە هەر ئەوەیە کە لەسەر تەنگەی (داریال) لە ناوەڕاستی چیاکانی (قەفقاز)دا دروست کراوەو ڕاگیراوە.

(قاسمی) لە تەفسیرەکەیدا دەربارەی ئەو بەربەستە، گوتوویەتی:

(ڕای ڕاست ئەوەیە ئەم بەربەستە لە هەرێمی (داغستان)ی سەر بە وڵاتی ڕووسیاو، لە نێوان هەردوو شاری (دەربەند)و (خوزار)دا بێت، چونکە لە دێر زەمانەوە تەنگەیەکی بەناوبانگ لە نێوانیاندا هەبووەو، لەلای زۆربەی نەتەوە دێرین‌و تازەکانیش بە (بەربەست) ناوبراوەو، جێگەیەکی بەناوی (دەرگای ئاسن)ەوە تیادایەو، ئەمەش شوێنەواری بەربەستێکی کۆنی نێوان دوو چیا لە چیاکانی (قەفقاز)ە، کە لەلای عەرەبەکان بە (کێوی قاف) ناسراوەو ئەمانیش وەك گەلانی تر گوتوویانە بەربەستێکی تێدایەو، لەو بڕوایەشدابوون، کە لە کۆتایی سەرزەوییە ئەمەش بەپێی ئەو زانیارییەی، کە پێیان گەیشتووەو، کە لەپشت ئەو ناوچەیەوە هەردوو هۆزی (یەئجووج‌و مەئجووج) هەیە)[1].

هەروەها دکتۆر (عبدالعلیم خضر) سرووشتی چیاکانی (قەفقاز)ی بۆ ڕوون کردووینەتەوە، کە بەربەستەکەی لەسەر بنیات نراوەو، لەم ڕووەوە گووتوویەتی:

(چیاکانی قەفقاز چەند زنجیرە شاخێکی درێژبۆوەی گەورەن‌و، زۆر بەرزن‌و، بە سەختی -مرۆڤ پیایان دا دەڕوات- و هیچ ڕاڕەوێکیان نییە، تەنها یەك ڕاڕەو نەبێت، کە ئەویش (تەنگەی داریال)ە، لە ناوەڕاستداو هەر بەو ڕاڕەوەشدا لقێك لە

---

١) (ذوالقرنین)ی (محمد خیر یوسف) -ص- (٣٣٣، کە ئەویش لە تەفسیری (القاسمي) لە بەرگی (١١) لاپەرە (٤١١٣-٤١١٤)ەوە هێناویتیی.

لقەکانی ڕووبارە بەرزەکەی (ترک) دەڕوات، شاخەکانیش هێندە درێژ دەبنەوە، تا دەگەنە ئەوەی خەریکە بەر شەپۆلەکانی دەریای (قەزوێن) لە ڕۆژهەلاتدا بکەونو، لە خۆرئاواشدا بەر ئاوی (دەریای ڕەش) کەوتوون، ماوەی درێژبوونەوەکەشیان دەگاتە (١٢٠٠)کم. هەربۆیەش بە بەرزترینی هەموو چیاکانی ئەوروپا لەکەرتی خۆرهەلاتەوە دادەنرێن، بەهیچ شێوەیەك تێپەڕبوونیش پیایاندا مسۆگەر نیە، تەنها لە ڕاڕەوەی (داریال)ەوە نەبێت)[1].

هەبوونی کانزا لەو ناوچەیەدا

قورئان ئاماژەی بۆ ئەو مادەیەش کردووە، کە بەربەستەکەی لێ دروست کراوە، کەوا (ذوالقرنین) بێگومان ئەم بەربەستەی لە چەند پارچەیەکی ئاسنی تواوە بنیات ناوەو، لە هەمان کاتدا مسی تواوەشی بەسەردا کردووەو، ئیدی ئاسنو مسەکە هێندە بەرزبوونەتەوە تا گەیشتوونەتە ئاستی بەرزایی نێوان هەردوو لووتکەی چیاکان..

داخۆ -(ذوالقرنین)/ کۆرش) ئەم بڕە هەرە زۆرو گەورەیەی لە ئاسنو لە مس لەکوێ بووبێت؟ (دکتۆر/عبدالعلیم خضر) لەبارەی ئەو ناوچەیەوە گووتویەتی:-

(کەرەسەی خاوی ئاسن لەو ناوچەیەدا هەیەو، زەویو زاری (ئازەربایجان)یش بڕێکی هێجگار زۆرو گەورەی لە ئاسنو کانزا ئاسنیەکانی تێدایە. بەڵگەی ئەوەش پەیدابوونی پیشەسازی ئاسنو پۆلایە لەمڕۆدا لە شاری (باکۆ)ی پایتەختی کۆماری (ئازەربایجان)، جا ئەگەر ئەمڕۆ ئەم هەرێمە بە ئاسن دەوڵەمەند بێت، ئەوە بێ هیچ گومانێك لە ڕابردوودا دەوڵەمەندتر بووە.

---

١) -ذوالقرنین-ی (محمد خیر یوسف)- ص(٣٣٤)، کە لە لاپەرە (٢٩٦)ی کتێبی (مفاهیم جغرافیة)ی -عبدالعلیم خضر-ەوە هێناویێتی.

(ئەرمەنستان)یش بە کانزاکانیەوە دەوڵەمەندەو، بەتایبەتیو بەبڕێکی زۆر کەرەسەی خاوی ئاسنو مسو ڕەساسو زەرنیخو بەردی (زاخ)و گۆگردو ئالتونی تێدایە. لەم بارەیەوە مێژوونووسی ئەرمەنی (لیۆنتیۆس) ئەوەی بەدیارخستووە کەوا چەند نیشانەو هێمایەکی خاکەکەیان بەڵگە دەدەن لەسەر ئەوەی چەندین ناوچەی هەڵکەندراو لە چیاکاندا هەبوونو، ئاماژە بۆ ئەو حاڵەتەی دانیشتوانە کۆنەکان دەکەن کە لەبەر ئەوەی بڕێکی زۆریان لە ئاسنو کانزاکانی دەشتەکان بەبێ ماندووبوونێکی زۆر دەرهێناوەو هیچیان تێدا نەهێشتووە، ئینجا پەنایان بردۆتە بەر قەدپاڵی چیاکانو دۆزینەوەی کانزاکان تیایداو چاڵی گەورە گەورەیان لێ هەڵکەندوون، پێکهاتە جیۆلۆجی (زەمین ناسی)یەکانیش ئاماژە بۆ ناوچەکانی (بابرت ئەرغەنی) دەکەن کە بەکەرەسەی خاوی ئاسن دەوڵەمەندەو بڕێکی زۆریشی تێدایە، هەروەك لە (گورجستان)یش بڕێکی فرە لە ئاسن هەیە، تورکیاش لە سنووری ناوچەیەکی هاوسێی ئەرمەنستانەوە هەرێمێکی بەناوبانگی ئاسنی هەیە کە بڕی یەدەك (احتیاطی)ەکەشی بە نزیکەی بیستو پێنج ملیۆن تەن مەزەندە دەکرێت. سەبارەت بەبوونی ئەو خەڵووزو تەختەیەش کە بۆ تواندنەوەی ئاسن پێویستن ناوچەی (کلاکنیت)ی ئەرمەنستان بڕێکی یەدەکی گەورەی تێدایە، لە کەنارەکانی (دەریای ڕەش)یشدا کانەکانی (زونهەڵداك) بە ناوچەیەکی زۆر دەوڵەمەندی کەرەسەی خاوی خەڵووز دادەنرێت.

سەبارەت بە تەختەش (ابن حوقل) لەمبارەیەوە باسی ئەوەی کردووە کەوا هەرێمی (ئەردەبیل) باخو بێستانو ڕووبارو ئاوێکی زۆرو داروتەختو میوەیەکی هێجگار زۆرو فرەی هەیە. لەڕووی زانستیو مێژووییشەوە سەلمێنراوە کەوا کەرەسە خاوەکانی (مس) لەو هەرێمەدا زۆرە، لەم بارەیەوە توێژینەوە زەمینناسییە نوێیەکان سەلماندوویانە کە (مس) بەشێوەیەکی زۆرو فرە لە پێکهاتە خاکی یەکانی (زنجان)و (ئاناراك)و (باکووری ئەسفەهان)دا هەیەو لە (باشووری ئازەربایجان)دا بەبڕێکی هێجگار زۆر هەیە..

لە (ئەرمەنستان)یشدا هەر لەدێر زەمانەوەکانە گەورەکانی مس زانراون‌و بووەتە بەڵگەو شاهید لەسەر ئەوەی کەوا دانیشتوانە کۆنەکانیشی دەریان هێناوە، لە ڕووی بوونی ژمارەی پێویست لە ئاژەڵانی جووت‌و بارهەڵگرەوە، ئەوە دیارە کە هەرێمەکە دەوڵەمەندە بە سامانی لەوەڕگاو ئاژەڵ، چونکە ئەم هەرێمە لە نێوان هەرێمی دەریای ناوەڕاست لە ڕۆژئاواوەو، هەرێمی چین لە ڕۆژهەڵاتەوە، بەندە.

هەروەها حوشتریش لەوێ هەبووەو لەجۆری دوو (سەنام/ لووتکە)ی لێ بووەو ئاژەڵی (ئیلیاك)یشی هەیە کە دانیشتوان لە گواستنەوەدا بەکاریان هێناوەو، بەتەواوەتی وەك گوێدرێژ (کەر) بووەو، بەڵام جیاوازیی لەگەڵ کەردا لەوەدایە کە چەند نینۆکێك لە هەردوو پێی هەیەو ئەمەش یارمەتیدەریەتی بۆ سەرکەوتن بەسەر بەرزاییەکانداو بۆهات‌و چۆ بەبارەکانی سەرپشتیەوە تیایاندا.. هەروەها لەدێر زەمانەوە دەیان هەزار ئەسپی (سیسی)ی تێدا بووە کە ناسراون بەوەی توانایەکی زۆریان لە هەڵگرتنی قورسایی‌و لە ڕاکێشانی عەرەبانەدا هەیە.

لە ڕووی هەبوونی ئازووخەش بۆ خزمەت‌و بەکاربردنی کرێکاران‌و ئەندازیاران چەندان جۆر خۆراك‌و خواردنی شلەمەنی یان هەبووە، چونکە ئەم هەرێمە لە دەیان هەزار ساڵ لەوەو بەرەوە هەموو جۆرە دانەوێڵەیەکی هەبووەو ناسیوە وەك لە سەرچاوەی جوگرافیای مێژوودا هاتووەو لەنێو ئاسەوارە کۆنەکاندا دۆزراونەتەوە، هەروەها چەندین دەفری شووشەیی ی پڕ لەدانەوێڵەو کەرەسەی تر دۆزراوەتەوە.. پاشان (ئەرمەنستان) بە (بەپیتترین موڵکی خەلافەتی عەبباسی) دادەنرا.. باسی ئەوەش کراوە کە ناوبانگی ئەم هەرێمە بە ماسییەوە (وەك داهاتێکی خۆراکی) بۆ دانیشتوانەکەی‌و بۆ هەناردەکردنیشی (تصدير) بێ وێنە بووە.

دۆڵەکانی ئەم هەرێمە گەورەیەش بە دارستانی درەختە بەردارەکانی، قەرەباڵغ بووە. (داغستان)یش بەپلەی یەکەم لە چاخە کۆنەکانەوە تا ئەمڕۆ وڵاتێکی کشت‌و

کالّی بووه.. ئاووهەوای (گورجستان)یش له هەزاران ساڵ لەمەوبەرەوه بـۆ چـاندنی دانەوێڵه گونجاو بووه)[1].

بەم ڕەنگه بۆمان دەردەکەوێت، که ناوچەی بەربەستەکه بـۆ بنیـات نـانی ئـەو بەربەسته لەسەری شیاوو گونجاو بووەو، توانراویشه، که هەر لەو ناوچەیەدا هەموو جۆره پێداویسی یەکی خـۆراكو خواردنـەوەو هۆیـەکانی گواسـتنەوەو، کەرەسـەی خاوی پێویست له تەختەو خەڵوزو مسو ئاسنو کانزاکانی تر بۆ ئەو کەسانه دابین بکرێت، که بەربەستەکەیان دروست کـردووه. هـەروەها بۆمـان دەردەکـەوێت، کـه تەنگەی (داریال)یش شوێنێکی گونجاو بووه بـۆ بنیاتنـانی بەربەسـتەکه لەسـەری، ئەمەش لەبەر تەنگییەکەیو بەندبوونی لـه نێـوان دوو چـیاداو بـەرزایی هـەردوو چیاکانیش لەسەر هەردوو لایەکـەی. هـەر بۆیـەش زۆربـەی زانـا پێـشینەکان ڕای یەکلاکراوو هەرەڕاستیان ئەوەیه، کـه (ذوالقـرنین) بەربەسـتەکەی لەسـەر تەنگـەی (داریال) له چیاکانی (قەفقاز)دا بنیات ناوه.

ئاسـەواری پەیکـەرێکـی (کـۆرش)

(مـولانا-ابوالکلام ازاد)و لەگەڵیشیدا، دکتـۆر (عبـدالعلیم عبـدالرحمن خـضر) ڕای یەکلاکراوەیان لەسەر ئەوەیه، کەوا (کۆرشی فارس) ئەو (ذوالقرنین)ه نێوبراوەی قورئانەو، ئەو بەربەستەش، که لەسەر تەنگەی (داریـال) بنیـاتی نـاوه، هـەر ئـەو بەربەسته باسکراوەی نێو قورئانه. هەر ئەم دوو زانا لێکۆڵەروساغکەرەوەیەش لـەو بڕوایەدان، که سیفەتەکانی (کۆرش) وەك ئەو سـیفەتانەیه، کـه قورئـان دەربـارەی (ذوالقـرنین) هێناوێتی، تەنانەت لەو بڕوایەدان، که هەر ئـەو وەسـفەی قورئـان بـۆ (ذوالقرنین) له خودی (کۆرش)دا بەدی هاتووه.

---

[1] کتێبی (ذوالقرنیـن)ی –محمد خیر یوسف- ص (۳۳۶-۳۳۸)، که له کتێبی (مفاهیم جغرافیـة)ی (عبدالعلیم خضر)ەوه هێنراوه..

(ابوالکلام ازاد) بەڵگەی خۆی لەسەر ئەم بۆچوونه ئەوەیە: کە (کۆرش) بە نازناوی (ذوالقرنین) ناو براوه، چونکه هەردوو مەملەکەتی (میدیا)و (فارس)ی لەیەك وڵات دا کردووه بەیەكو هەریەکەشیان بە وڵاتێك شوبهێنراون، جا کاتێك هەردوو مەملەکەتی یەکخستووه، نازناوی (ذوالقرنین)ی بۆ دانراوه، بەمانای (خاوەنی دوو وڵات)، گرنگترین بەڵگەی (ابوالکلام) لەم بارەیەوه ئەو پەیکەرەیە، کە زانایانی ئاسەوار دۆزیویانەتەوەو بە پەیکەرێك بۆ (کۆرش- فارس)ی لەقەڵەم دەدەن، لەم ڕووەوه (ابوالکلام ازاد) گوتوویەتی: (ئەم کەرەسە دۆزراوه گرنگەی ئاسەوار، پەیکەرێکی بەردینی خودی (غۆرش)ەو له شوێنێکدا دۆزیویانەتەوه، کە نزیکەی پەنجا میل له پایتەختی کۆنی ئێران (ئیستە خەر)ەوه دوورەو لەسەر ڕۆخی ڕووباری (میرغاب) دانراوەو، پێشتر (جیمس مۆریر) دۆزی یەوەو هەواڵی وجودی ئەو پەیکەرەی بەخەڵکی گەیاندو، چەند ساڵێك لەدوای ئەویش (سێر ڕابرت کەیر پۆرتر) هاتو شوێنەکەی پێواو بەوردی پشکنیو، وێنەیەکی پەیکەرەکەی بە قەڵەمی (ڕەساس) کێشا، ئەمەش لەبۆتەی کتێبی گەشتنامەکەیدا بۆ ئێرانو جۆرجیا، پاشان (قەشە/ فۆرستەر) له ساڵی (١٨٥١)دا دەربارەی ئەو پەیکەره وتەی خۆی دەربڕیوەو کردوویەتی بە بەڵگە لەسەر دەقەکانی تەوراتو هەروەها وێنەیەکی پەیکەرەکەشی کە (لەوێنەی یەکەم جار) ڕوونتر بووه، بڵاوکردۆتەوه، هەرچەنده تا ئەو کاتەش بەتەواوەتی پەرده لەسەر هێڵی بزماری لانەبرابوو، کەچی بڕیار لەسەر ئەوه درا گوایه ئەوه پەیکەری (سائیرس)ە. واته هی (غورش)ە، نەك یەکێکی دی، توێژینەوه نوێ یەکانی ئەم دوایی یەش بەجۆرێك پشتگیری ئەم بڕیارەیان کردووه، کە هیچ بوارێکی بۆ گومان لێ کردن تێدا نەماوەتەوه.

پاشان کاتێك نووسەری بەناوبانگی فەڕەنسا (دی لافوای) کتێبەکەی خۆی دەربارەی ئاسەواره کۆنەکانی ئێران نووسیو بڵاوکردەوه، وێنەیەکی فۆتۆگرافیی ئەو پەیکەرەشی تیا دانا بوو، ئیتر خەڵکیش بەتەواوەتی ئەو وێنەیان ناسی یەوه، کە پێشتر بەدەست کێشرا بوو. هەروەها (ابو الکلام ازاد) وەسفێکی بۆ پەیکەرەکە

تۆمار کردووەو، گوتوویەتی: (ئەوە پەیکەرێکە لەسەر شێوەی جەستەی مرۆڤ و، تیایدا -غۆرش- دەرکەوتووەو، لەسەر هەردوو لای جەستەشی دووباڵ وەك هەردوو باڵی هەڵۆ هەیەو لەسەر سەریشی دوو شاخی وەك هەردوو شاخی بەران هەیەو، دەستی ڕاستیشی درێژکراوەتەوەو ئاماژەی بۆ پێشەوە پێ‌کردووەو، بەرگو پۆشاکیشی هەمان ئەو بەرگە زانراوەیە کە لەوێنەی پادشاکانی (بابل)و (ئێران)دا دیومانن. ئەم پەیکەرەش بێگومان ئەوە دەسەلمێنێت کەوا وێناندنی (ذوالقرنین) لەسەر (غورش)یش دروست بووە، هەر بۆیەش پادشاکە لەو پەیکەرەدا بە دوو شاخی سەرهەردوو لای سەرتاییەوە دەرخراوە.

کەی پەیکەرەکە دروست کراوە؟ ئەی کێ دروستی کردووە:- لەم ڕووەوە (ئازاد) دەڵێت: (بەڵام ئاخۆ کەی پەیکەرەکە دروست کرابێت؟ ئەوە هەر بەفەرمانی (غورش) لەژیانیدا یان بەفەرمانی جێنشینێك لە جێنشینەکانی دوای خۆی، کە بەئاسانی ڕوون ناکرێتەوە، دروست کراوە.. پایتەختی (عیلامییەکان)و (فارسەکان)یش شاری (سوسان) بووە کە ئەمڕۆ بە (ئەهواز) ناودەبرێتو، ئەم شارەش کەوتۆتە باشووری وڵاتی ئێرانەوە. پایتەختی (مادا) واتە (میدیا)ش شاری (هیغ متانا) بووە، کە عەرەبەکان دەسکاریی ئەم ناوەیان کردووەو بە (همذان)-یان (هەمەدان).

هەروەها دەڵێت: (وا دەردەکەوێت، کە پەیکەرەکەی (غورش) لە سەردەمی (شا ئەردەشێر)دا دانرابێت، چونکە سەکۆیەکی بەردین ماوەتەوەو پەیکەرەکەیان لەسەر ڕاگیر کردووە)[1].

---

١) کتێبەکەی (ابوالکلام ازاد) بەناوی (ویسألونك عن ذي القرنین)، ل(١٠١-١٠٣)، هەروەها بڕوانە وێنەی پەیکەرەکە لە لاپەرە (١٠٤)ی ئەو کتێبەدا.

کۆتـایی ژیانی (کۆرش) و ئیمـپراتۆرێتیـیەکەی

(کۆرش) لە ساڵی (٥٥٩پ.ز)دا حوکمی گرتۆتە دەستو لـە هـەر سـێ بـەرەی ((خۆرئاواو خۆرهـەڵاتو بـاکوورەوە)) فتوحـاتو ڕزگـارکردنی وڵاتـانی بەئـەنجام گەیاندووە. هەروەها حوکمی وڵاتەکانی (فارسو شـامو میـسرو عێـراقو ئاسـیای بچووكو خۆرهەڵاتی فارسی) لەماوەی سی سـاڵدا کـردووە، حـوکمی پادشـایی ی خۆیشی لەڕادەیەك دا بووە کە هیچ حاکمێکی تری وەك خۆی هێندە لەو زەمانـەدا حاکم نەبووە، ئـەو وڵاتانـەش کـە بـەپێی (پۆلێنکـاری هاوچـەرخ) حـوکمی تێـدا کردوون" (فەلەستینو ئـەردەنو لوبنـانو سـوریاو تورکیـاو ئێـرانو ئەرمەنـستانو تورکستان بووە.. وادیارە هـەر لەبـەر ئەمـەش بـە (ذوالقـرنین) نـاوبراوە. پاشـان (کۆرش) لە ساڵی (٥٢٩ پ.ز) کۆچی دوایی کردووە.

لەدوای کۆچی دواییشی، کوڕەکەی خۆی بەناوی (کەمبۆشیا) یان (قـەمبیز) - بەزمانی عەرەبەکان- جڵەوی حوکمی گرتۆتە دەستو ڕووی کردۆتە (میـسر)و، لـە سـاڵی (٥٢٥.پ.ز)و دا فـەتحی کـردووە. بـەڵام شۆڕشـێك لـە دژی بـەرپا بـووەو دانیشتوانی مەملەکەتی (میدیا)ش بەسەرکردایەتی (غۆماتا) لێی هەڵگەڕاونەتەوە. بۆیە (قەمبیز) لە (میـسر)ەوە گەڕاوەتـەوە بـۆ ئـەوێ تـاکو ئـەو شۆڕشـەی تێـدا سەرکوت کات، بـەڵام لـەکاتی وجودیـدا لـە (شـام) کۆچـی دوایـی کـردووە. جـا لەبەرئەوەش کەوا (کۆرش) کوڕی تری جگە لەمە نەبووە، خەڵکی وڵاتـی (فـارس) ئامۆزاکەی ئەو (واتە/ دارایۆس)، یان (داریوس)، یان کردۆتە پادشای خۆیان. دوای مردنی (داریوس)یش، (ئەردەشیر) جڵەوی حوکمی گرتۆتە دەسـت، ئـەمیش واتـە: (ئەردەشیر) ئەو پادشایەیە کە (ئەسکەندەری مەکدۆنی) هێرشـی کردۆتـە سـەریو کوشتوویەتی، ئیدی دەستی بەسـەر ئـەو ئیمپراتۆرێتییـەدا گرتـووە کـە (کـۆرش) دایمەزراندبوو)[١].

---

١) (و یسألونك عن ذي القرنين) ص(١٢١-١٢٤).

ڕەوشـتەکانی (کۆرش) و ڕەوشـتەکانی (ذوالقرنین)

قورئان ئاماژەی بۆ ڕەوشتەکانی (ذوالقرنین) کردووە، (ابوالکلام ازاد)یش ڕوونی کردۆتەوە کەوا ئەم وەسفانە لە (کۆرش)و حوکمەکەیدا هەبوون، وەك دەڵێت:

((ذوالقـرنین) پیاوێکی دادپەروەر بووە لـەنێوان خەڵکیـدا، هـەر بۆیـەش خـودا کردوویەتی بە دادوەر (حەکەم) لە نێوانیاندا کە بەخواستی خۆی هەرچی یەکیان لێ دەکات، بیکات: (اما ان تعذبهم، واما ان تتخذ فیهم حسنا).. بێگومان، (کۆرش) ڕێگەیەکی پڕ لەدادو عەدالەتو چاکەو ڕەحمەتی لەمامەڵەدا لەگـەڵ وڵاتـە فـەتح کراوەکاندا گرتبووەبەر، وەك لە فەتحو ئازادکردنی مەملەکەتی (لیدیا-ی یۆنان)و، مامەڵەی لەگـەڵ پادشـاکە یـان (کرۆسـیس)دا کـە عەفوویـشی کـردو بـەڕەحمو چاوپۆشی یەوە هەڵس‌وکەوتی لەگەڵ دا کرد.

مێژوونوسەکانیش، چ ئەوانەی کە دۆستی (کۆرش) بوون یان دوژمنـی بـوون، ستایشی دادگەریو لەخۆبوردوویی ئـەم پادشـایەیان کـردووە کـە چـۆن مامەڵـەی جوانی لەگەڵ دوژمنە یۆنانییەکانیـدا کـردووە.. بـۆ نموونـە مێژوونووسـی یۆنـانی (هیرۆدۆتیس) گووتویەتی:- ((غورش) پیاوێکی بەخشندەو چاکە خواز بـووەو زۆر لێبوردووش بووە، وەك پادشایانی تر خوازیاری کۆکردنەوەی ماڵو سـامان نـەبووە، بەڵکو زیـاتر لەسـەر بەخـشندەیی ورێزلێنـان سـوور بـووەو، دادو عەدالـەتی بـۆ مەزلوومان دابین کردووەو هەرچی خێرو چاکەیە بۆ مرۆڤی خواستووە). هـەر لـەم ڕووەوە مێژوونوسێکی تری یۆنانی کە (زینۆفن)ە گوتوویەتی: (ئـەو، پادشـایەکی ژیرو میهرەبان بووەو وێڕای ئـەوەی ڕەوشـتە جوانـەکانی پادشـایانی تێـدا بـووە، سیفەتە بەرزەکانی دانایانیشی تێدا کۆبۆتەوە، وەك ئەوەی کـە لـە ورەو هیمەتیـدا گەورەیی زیاتری دەرکەوتووەو، لە چاکەو پیاوەتیدا بەسـەر شـکۆی پادشـایەتی دڵ زاڵ بووەو، خزمەتی مرۆڤایەتیش بووەتـە دروشمێکـی و، بـەکارهێنانی دادگـەریو

عەدالەتیش بۆ ستەم لێکراوان نەریتی دیاری بووە، ئیدی ئەو لەخۆبوردوویی‌و چاوپۆشی یەشی، جێی خۆ بەگەورەدانان‌و بەخۆنازینی بۆ گرتۆتەوە)[1].

بەڕاستی دادپەروەریی‌و لێبوردەیی (کۆرش) هەردوو مێژوونووسە دوژمن‌و ناحەزە یۆنانییەکە (هێرۆدۆتیس)و (زینۆفن)یشی هێناوەتە قسەو، شاهیدیی ئەو نەریتە بەرزانەیان بۆ داون.. هەر بۆیەش شاعیرەکە ڕاستی پێکاوە کە گوتوویەتی:-

وملیحة شهدت بها ضراتها　　　والفضل ما شهدت به الاعداء

(کۆرش) ئیمانی بەخودا هەبووە

قورئانی پیرۆز بەڕاشکاوی‌و بەڕوونی ئەو ڕاستییەی بەدیار خستووە کەوا بێگومان (ذوالقرنین) ئیمانی بەخودا هەبووەو، دەم بەزیکرو یادی خودا بووەو، سوپاسگوزاری نیعمەتەکانی بووەو، دانی بە فەزڵ‌و چاکەی خوادا ناوە. (ابوالکلام ازاد)یش هەڵوێستەی لە ئاست بیروباوەڕی (کۆرش)دا کردووەو ڕوونیشی کردۆتەوە کە ئەو خواناس‌و خوا بەیەك گر بووەو، پەرستیارو عابیدێکی تەواوی خوداو، دڵسۆزێکی دیاری ئاینەکەی بووە، (کۆرش) لەسەر ئاینی (زەردەشت) بووەو، زەردەشتیش لەسەر دینی خوا بەیەك دانان‌و (تەوحید) بووە، هەروەها (کۆرش) پێشتر ئاینەکۆنەکەی مەملەکەتی (میدیا)ی پشتگوێ خستووە، چونکە ئایینی ئاگرپەرستی (مجوسی) بووە.. کاتێك (کۆرش) کۆچی دواییشی کردووە، ئاگر پەرستەکان شۆڕشێکیان لەدژی دینەکەی (زەردەشت) بەرپاکردووەو، بەڵام (داریۆش) شۆڕشەکەیانی لەناوبردووە، (زەردەشتی یەکان) لەسەردەمی ژیان‌و حوکمرانی (کۆرش)دا ئیمانیان بەخودا هێناوەو خواناس‌و خوا بەیەکگربوون.. بەڵام دوای ئەو سەردەمە برێکی زۆر لە دینی ئاگرپەرستیی تێکەوتووەو دزەیان بۆ نێو

---

١) (و یسألونك عن ذي القرنین) –ص(١٣٩).

دینه ڕەسەنەکەیان کردووەو، ڕێبازی خوا بەیەك دانانەکە (توحید)یان تێکەڵی شیرك‌و کوفر (هاوەڵ بۆ خوا دانان‌و بێ باوەڕی) کردووە.

ئیدی بەناوی (مجوس/ واته ئاگرپەرستەکان)ەوه ناسراون‌و، موسڵمانانیش بنچینه ڕاست‌و دروستەکەی ئەم ئایینە ئاسمانی‌و پەیامە زەردەشتییەکەشیان (یان ئاگر پەرستە تازەکانیان) بیر نەچۆتەوەو زانیاریان هەبووەو بەڵام دواتر شێواندوویانە، وەك پێغەمبەری خوداش ﷺ لەم بارەیەوە فەرموویەتی: **((سنوا بهم سنة اهل الکتاب))**.. واته مەماڵەتان لەگەڵ زەردەشتی یەکانیش دا وەك مامەڵەتان لەگەڵ ئەهلی کیتاب (جوولەکەو دیانەکان)دا بێت.. هەر بۆیەش موسڵمانان سەرانە (جزیه)یان لێیان وەردەگرت، وەك چۆن لە ئەهلی کیتاب (واته جوولەکەو دیانەکانیان) وەردەگرت.

ئەمەش مانای وایە ئیسلام دان دەنێت بەوەدا کە ئایینی (زەردەشتی)یش ڕیشەیەکی ئاسمانی ی هەیە، وەك ئایینی جوولەکەو مەسیحی، بەڵام ئیسلام دان بە پەیڕەوکردنیان دانانێت، چونکە دەسکاری‌و ساختەکاریی یەکی زۆریان بەسەردا هێنراوەو، کفرو شیرك‌و هاوەڵ بۆ خوا دانانیان تێ‌کەوتووە.

بێگومان (ابوالکلام ازاد) لەو بڕوایە دایە کەوا (زەردەشت) پێغەمبەرێکە لە پێغەمبەرانی فارسەکان‌و، (کۆرش)یش لەسەر دینەکەی (زەردەشت) بووە بەر لەوەی ئەو دینە بکەوێتە بەر دەسکاریی‌و شێواندنی فارسەکان لەدواییدا)[1].

---

١) -ابوالکلام ازاد- (ویسألونك عن ذي القرنین). ص(١٤٢-١٦١).

یه‌ئجـووج و مه‌ئجـووج

دوای ئه‌وه‌ی ڕای ڕاستترو یه‌کلاکه‌ره‌وه‌مان هێنا له‌سه‌ر ئه‌وه‌ی، که‌وا (ذوالقرنين) ئه‌و (کۆرشی فارسه‌) بووه‌و، که‌وا به‌ربه‌ستی (یه‌ئجووج‌و مـه‌ئجووج)یـش، کـه‌ لـه‌ قورئاندا باسکراوه‌، ئه‌وه‌یه‌ که‌وا (کۆرش) له‌سه‌ر ته‌نگـه‌ی (داریـال) لـه‌ چـیاکانی (قه‌فقاز)داو له‌نێوان ده‌ریای (قه‌زوێن)و (ده‌ریای ڕه‌ش)دا بنیـاتی نـاوه‌، جـا دوای ئه‌و باسه‌ دێینه‌ سه‌ر باسی (یه‌ئجووج‌و مه‌ئجووج)و شـوێنه‌که‌یان‌و، ده‌رچـوونیان‌و ئـه‌و گۆڕانکارییـه‌ش، کـه‌ به‌سـه‌ر به‌ربه‌سـته‌که‌دا (لـه‌دوای ئـه‌وه‌ی (کـۆرش) له‌به‌رده‌میاندا دروستی کردبوو) هاتووه‌..

((یه‌ئجـووج و مه‌ئجـووج)) له‌ قورئـان دا..

(یه‌ئجووج‌و مه‌ئجووج) دوجار له‌ قورئانداو (له‌ دوو شوێنی قورئاندا) ناوبراون.

یه‌که‌میان: له‌ سووره‌تی (کهف)داو له‌و ئایه‌تانه‌دا که‌ ئێمه‌ لـه‌م باسـه‌دا سـه‌رقاڵی شـیکارو ته‌فـسیرکردنیانین:- ﴿ قَالُواْ يَٰذَا ٱلۡقَرۡنَيۡنِ إِنَّ يَأۡجُوجَ وَمَأۡجُوجَ مُفۡسِدُونَ فِي ٱلۡأَرۡضِ فَهَلۡ نَجۡعَلُ لَكَ خَرۡجًا عَلَىٰٓ أَن تَجۡعَلَ بَيۡنَنَا وَبَيۡنَهُمۡ سَدّٗا ﴾ (٩٤) الكهف.

دووه‌میش: لـه‌ سـووره‌تی (الانبیـاء)داو لـه‌م فه‌رمایـشته‌ی خـوادا: ﴿ حَتَّىٰٓ إِذَا فُتِحَتۡ يَأۡجُوجُ وَمَأۡجُوجُ وَهُم مِّن كُلِّ حَدَبٖ يَنسِلُونَ (٩٦) وَٱقۡتَرَبَ ٱلۡوَعۡدُ ٱلۡحَقُّ فَإِذَا هِيَ شَٰخِصَةٌ أَبۡصَٰرُ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ يَٰوَيۡلَنَا قَدۡ كُنَّا فِي غَفۡلَةٖ مِّنۡ هَٰذَا بَلۡ كُنَّا ظَٰلِمِينَ ﴾ (٩٧) الأنبياء.

واته‌:- (هه‌تا ئه‌و کاته‌ی، که‌ به‌ربه‌سته‌که‌ی (ذوالقرنين) له‌بـه‌رده‌م (یـه‌ئجووج‌و مه‌ئجووج)دا ده‌کرێته‌وه‌و (که‌ ئه‌مه‌ش نیـشانه‌یه‌که‌ لـه‌ نیـشانه‌کانی هـاتنی ڕۆژی

دوایی)و ئەوانیش واتە: (یەئجووجو مەئجووج) لـە هـەموو کـونو کەلەبەرێکـەوە بەشێوەیەکی زۆرو بێشومار پەیدا دەبنو دێنە دەرەوە، ئیدی بەڵێنی ڕاستو هەقی خوداش نزیك دەبێتەوەو سزاو لێپرسینەوەی خودا دەست پێدەکـات). ئایەتـەکانی سوورەتی (کهف)یش کە لەم بڕگانەی پێشوودا دیاری کراون، دەربارەی -یەئجووجو مەئجووج- هاتوونو هەواڵی خراپەو شێواندنیان لە زەویدا بـە ئێمـە دەگەیـەننو، باسی دروستکردنی بەربەستەکە لەبەردەمیاندا لەلایەن (ذوالقرنین)ەوە دەکەن کە لە سەردەمی ئەوداو چەند سەردەمێکی دوای ئەویشدا نەیانتوانیوە لە بەربەسـتەکەوە بێنە دەرەوە یان کونی تێ بکەن. بەڵام ئەم ئایەتانەی سوورەتی (انبیاء): ﴿ حَتَّىٰٓ إِذَا فُتِحَتۡ يَأۡجُوجُ وَمَأۡجُوجُ .. ﴾ دەربارەی بەسەرهاتی (یەئجووجو مەئجووج)ن لە ئایندەدا کـە پـێش هـاتنی قیامـەت بەشـێوەیەکی زۆرو بـە کۆمـەڵێکی گـەورە دەردەچن، هەواڵی نێو ئەو ئایەتانەش بە وشەی (اذا)یە کە ئاوەڵنـاوی لەمـەودوای زەمانەو (وەك مامۆستایانی ڕێزمـانو ڕەوانبێـژی)یـش گووتوویانـە (شرطـێکـی هێواشکراوی بە جوابێکی (فەتحـە لەسـەر دانـراو) تێدایـە. هـەروەها ئایەتـەکانی سووڕەتی (انبیاء) هەواڵی کردنەوەی ڕێگە بۆ (یەئجووجو مەئجووج)، دەگەیەنێت، هەندێك لەزانایانیش ئەو کرانەوەی بەربەستەکەو کردنەوەی ڕێگەکـە بەشـێوازێکی ماددیو واقیعیانەی هەست پێکراو دادەنێن کـە گوایـە ئـەوان (واتـە یـەئجووجو مەئجووج) بەربەستەکەی (ذوالقرنین) دەبەزێننو لێوەی دەردەچن، ئەو زانایانـە دان بـەوە دادەنـێن کـە ئەمـە تـەنها لـەکاتی پـێش هـاتنی قیامەتـدا دەبێـتو، بەربەستەکەش تا ئەمڕۆ هەیەو لەئارادایە، بەڵام ئێمە لێرەدا ڕامان وایـە کـە ئـەم ڕێگا کرانەوەیە بۆ (یەئجووجو مەئجووج) کرانەوەیەکی مەوعنەوییە، نەك ماددیو بەرچاو کەوا بەربەستەکە بەفیعلی ببەزێنرێتو کـونی تـێ بکرێـت.. واتـە کاتێـك خودا ڕێی دەرچوونیان لە شوێنی خۆیانەوە پێ دەداتو، کە ئەوانیش دێنو هـەموو سەر زەویو وڵاتەکان داگیر دەکەن، ئەوە بەدەرچوونە دیارو گەورەکـەیان لـە پـێش

هاتنی قیامەتدا دادەنێن. (خوداش هەر خۆی زاناو ئاگادارە). هەر ئەو ئایەتەش ئاماژەی بۆ هێزی دەرچوونیانو زڵهێزیو زەبەللاحیی سوپاو زۆریی ژمارەیانو شاڵاوی توندوتیژیان کردووە: ﴿وَهُم مِّن كُلِّ حَدَبٍ يَنسِلُونَ﴾.. وشەی (حدب) بەهەر بەرزاییەك دەوترێت کە لەسەر ڕووی زەوی یەوە وەك گردو گردۆلکەو چیا بەرزو بڵند بووبێتەوە..

وشەی (ینسلون)یش واتە: لە ڕۆیشتن دا زۆر خێراو بەپەلە دەڕۆنو بەدوای یەکتردا دێنو نزیك دەبنەوەو ژمارەشیان هێندە زۆرە، کە هەموو ڕووی ئەو خاکەی داگیر دەکەن، دادەپۆشن. فەرموودە ڕاستەکان (صحیح)یش ئاماژەیان بۆ زۆریی ئەو گەلەو توندو تیژیو هێزی داگیرکاریو ترسو بیمی دەرچوونیان کردووە، ئەوەبوو لە سەرەتای ئەم باسەدا ئەو فەرموودانەمان دەربارەی ئەم بەسەرهاتە دیاری کردو، ئیدی هیچ ئاتاجێك بەدووبارەکردنەوەیان لێرەدا نیە.. هەروەها ئەو ئایەتانەی سوورەتی (الانبیاء) ئاماژە بۆ ئەو هەواڵەش دەکات، کەوا بێگومان ئەو دەرچوونە گەورەو توندوتیژوماڵکاولکەرەی (یەئجووجو مەئجووج) دوایین دەرچوونو شاڵاویانەو لەپێش هاتنی ڕۆژی قیامەت دایە، وەکو خوداش هەر دوای ئەمە لەئایەتەکەدا هەواڵەکەی گەیاندووەو فەرموویەتی: ﴿وَٱقۡتَرَبَ ٱلۡوَعۡدُ ٱلۡحَقُّ﴾ ئەم وەعدو بەڵێنە هەقەش هاتنی قیامەتە، واتە قیامەت بەدەرچوونی ئەمان نزیك بۆتەوەو ماوەیەکی کەم دوای دەرچونیان قیامەت دێت (وەك لە فەرموودە ڕاستەکانیش دا هەواڵی لەسەر دراوە).

ڕەگ و ڕیشەی هەردوو وشەی (یەئجووج) و (مەئجووج)

زانایانی زمان بیروڕایی لێك جوداو هەمە جۆریان دەربارەی وشەکانی (یەئجووج)و (مەئجووج) هەیە کە ئایا دەرهاوێژراوی وشەو چاوگێکن، یان دوو ناوی بیانین (واتە غەیری عەرەبین)؟! کۆمەڵێك لە زاناکان ڕایان وایە کە دەرهاوێژراون، وەك (ابن منظور)یش لە (لسان العرب)دا ڕاکانیانی هێناوەو، گووتوویەتی: (وشەی یەئجووج، وەك وشە عەرەبی یەکانی تر لە زمانی عەرەبدا دەرهاویژراوەو لە (اجت النار)و (الماء الاجاج)ەوە واتە (پەرەسەندنی ئاگرەکە)و (ئاوێکی سوێرەوە) وەرگیراوە کە سوێری ئاوەکە لەڕادەیەکی وەها توندا بێت کە خەریکە شت بسووتێنێت، وشەی (یەئجووج)یش لەسەر کێشی (وزن)ی (یفعول)ەو، وشەی (مەئجووج)یش: (مفعول)ەو وەك ئەوەی لەتین سەندنی کڵپەی ئاگرەوە بێت، دەشێت کە وشەی (یەئجوج) بکەر (فاعل) بێت هەروەها دەشێت (مەئجووج)یش هەر وابێت.. ئەمە ئەگەر هەردوو ناوەکە (عەرەبی) بن ئەوا دەرهاویشتنو وردکردنەوەیان ئاوا دەبێت، دەنا گەر ناوی بیانیی غەیرە عەرەبی بن، ئەوا لە زمانی عەرەبی دەرناهاوێژرێنو ڕەگو ڕیشەی زمانەوانییان بۆ دانانرێت)[١].

(راغبی اصفهانی)یش دەربارەی وشەی (أج) گوتوویەتی: (بۆ نموونە ((ملح اجاج)) واتە خوێ یەك کە زۆر سوێرو گەرم بێت، ئەمەش وەك لە وتەی عەرەبدا هاتووە: (اجیج النار،واجتها، وقد اجت،وائتج النهار) کە هەموویان مانای پەرەسەندنو تینو گوڕی ئاگرو گەرما دەگەیەنن، وشەی (یأجوجو مأجوج)یش لەو مانایانەوە کە بە (ئاگری هەڵگیرساوو پەرەسەندوو)و (ئاوی شەپۆڵی توند) شوبهێنراون، ئەوەش بەهۆی زۆریی جم وجووڵو لاسارییانەوە)[٢].

---

١) (لسان العرب)ی (ابن منظور) بەرگی (٢)، ل(٢٠٧)..
٢) (المفردات)ی (راغب) ص-١٠-.

کۆمەڵێکی تر لەزانایان ڕایان وایە کە ئەم دوو ووشەیە: (یەئجووج)و (مەئجووج) دەرهاوێژراوی چاوگی عەرەبی نین، بەڵکو دوو وشەی بیانینو لە ڕێزمانی عەرەبیدا (ممنوع من الصرف)ن، چونکە لە ناوی عەلەمو وشتە بیانیەکان دان، هەر ئەمەش ڕای ڕاسترو پەسند ترە، چونکە ئەو دوو هۆزەی (یەئجووجو مەئجووج) لە پێش گەلی عەرەبەوە هەبوونو، لە پێش دانانی ڕێزمانی عەرەبیو (مفردات‌و تصریفات‌و اشتقاقات)ی زمانی عەرەبیشەوە لەئارادابوون، ئیدی (هەواو ئارەزووی زمانەوانی) لە زانا عەرەبەکان ناوەشێتەوە، کە بێنو ناوە دێرینەکانی پێش زمانی عەرەبی بۆ ڕەگو ڕیشەی ئەو وشە عەرەبییانە ببیننەوە، کە لەپێش خودی زمانی عەرەبیدا هەبوون، بۆ نموونەش ناوەکانی (ئیبلیس)و (ئادەم)و (حەوا)و (مووسا)و (هارون)و (تەوڕات)و (ئینجیل)و لە نێو هەمووشیاندا ناوەکانی (یەئجووجو مەئجووج) ناشێت بۆ زمانی عەرەبی بەرنەوە. (خوداش خۆی زاناترە).

مامۆستا (ابوالکلام ازاد)یش ئاماژەی بۆ ئەو ڕایە کردووە، کەوا بێگومان ئەو دوو وشەیە بیانین، نەك عەرەبی.. لەم ڕووەوە گووتوویەتی: (هەردوو وشەی (یەئجووج)و (مەئجووج) وا دەردەکەون، کە (عیبری)بن، بەڵام لە ڕەگو ڕیشەیانەوە (عیبری) نین، بەڵکو دوو وشەی بیانی (اعجمی)ینو شێوەو فۆرمی زمانی عیبریان پێوە دیارە، چونکە لەو شێوازەوە نزیکن.. بەڵام بەیۆنانی بەدوو وشەی (غاغ -یان ((گاگ)-GAG)و (ماغاغ-یان (ماگاگ: Magag)) دەردەبڕێن.. لە تەرجەمەی حەفتا هەمینی تەوڕاتیشدا بەم فۆرمە دەربڕاون، ئیدی بە سەرجەم زمانە ئەوروپاییەکانیشەوە بەهەمان فۆرمو شێوە دەربڕاون)[1].

---

١) ابو الکلام ازاد، (ویسألونك عن ذي القرنین)، ص(١٦٣)..

-مەنگۆلیا- نیشتمانی (یەئجووج) و (مەئجووج)ە

زانایان ڕای لێك جوداو هەمەجۆریان لەسەر شوێنی نیشتەجێی بنەڕەتیی (یەئجووج)و (مەئجووج)و ئەو هەرێمەی، کە یەکەم نیشتگەیان بووە، هەیە. زانا لێکۆڵیارو ساغکەرەوەکانیش ڕای یەکلاکەرەوەی خۆیان هاتۆتە سەر ئەوەی، کە شوێنی نیشتەجێ بوونیان ئەو بەشەی باکووری خۆرهەڵاتی زەوی (مەنگۆلیا)یەو هۆزوتیرەو کۆچەرییەکانیشی (مەنگۆل) بوون. لە سەرچاوە چینیەکانیشدا واباسکراوە، کە ڕیشەی وشەی (مەنگۆل-مەغۆل-) مەنکۆکە، واتە پیتی (کاف)ی فارسی لەدوای (نون)ەکەوە، یان بە(جیم)ی فارسی (مەنجۆکە) لە هەردوو حاڵەتەکەشدا وشەکە لە دەربڕینی عیبری (ماکۆك) بە هەردوو پیتی (کاف)ی فارسییەوە نزیکەو لە دەربڕینی (یۆنانی)یش (میکاك) بەو دوو (کاف)ە فارسییەوە نزیکە.

مێژووی (چین)یش هەواڵی وجودی تیرەیەکی ترمان لەو هەرێمەدا پێدەدات، کە بەناوی (یواشی) هەبوونو، ئەوەی دیارو ڕوونە لەم بارەیەوە ئەوەیە کە ئەم وشەیە (یواشی) بەردەوام پشت لەدوای پشتی نەتەوەکان دەسکاریو گۆڕانکاریی تێدا کراوە، تاکو بووە بە (یەئجووج) لە زمانی (عیبری)[1]دا. کەوابوو وەك یەکلابۆتەوە، وڵاتی (مەنگۆلیا)، یان (مەنغۆلیا) نیشتمانی ((یەئجووجو مەئجووج))ە، تەنانەت ناوی (مەنغۆلیا)و (مەنغۆل) بە وشەی (یەئجووج)ەوە پەیوەستنو، پەیوەندییەکی ڕاستەوخۆشیان پێوەی هەیە، هەروەها هەندێك جار (یەئجووجو مەئجووج) بەناوی (مەغۆلەکان) ناسراونو، هەندێك جاری تریش بەناوی (تەتار) ناسراون.

---

١) (و یسألونك عن ذي القرنین)، ص(١٦٤-١٦٥).

حــەوت ســوورەکەی دەرچوونی (یەئجووج و مەئجووج)

ئـەوەمان بـۆ یـەکلاو ڕوونبـووەوە کـەوا (یـەئجووج و مـەئجووج) لەناوچـەی (مەنگۆلیا)و (تورکستان)ی سەر بەچین و ڕووسیاشدا نیشتەجێ ببوون، بـەڵام ئایـا پێشتر دەرچوون؟ یان هەتا کاتی هاتنی قیامـەت هـەر دەرناچـن؟! کۆمـەڵێك لـە زانایان ڕایان وایە کە ئەوان تـەنها یـەك جـار دەردەچـن، ئـەوەش لـەپێش هـاتنی قیامەتدا، بەڵام زانا لێکۆڵیارو توێژەرەوەکان ڕای ڕاسـترو یـەکلاکراوەیان لەسـەر ئەوەیە، کەوا ئەوان واتە: (یەئجووج و مەئجووج) چـەندین جـار دەردەچـن، دوایـین جاریش ئەو دەرچوونە گەورەو ماڵکاولکەریان لە پـێش هـاتنی قیامەتـدا وەك لـە فەرموودە ڕاستەکاندا دیاری کراوە، هەر ئـەم زانـا لێکۆڵیارانـەش ئاماژەیـان بـۆ حەوت سووڕی دەرچوونی لەمەوبەریان (بەدرێژایی مێژوو) کردووە، کە (ابو الکـلام ازاد) لە کتێبەکەیدا (ویسألونك عن ذي القرنين) هێناویەتیو، بەم جۆرە بووە:-

سووڕی یەکەم: پێش چاخە مێژووییەکە بووە، واتە نزیکـەی پێـنج هـەزار سـاڵ لەمەوبـەر، کـە شـاڵاویان دەبـردە سـەر دەشـتەکانی چین و هەرێمەکـانی لـە شارستانێتییە دێرینەکەی دەکرد بەوەی، کەوا لە بیابانی (جوبی)یەوە هێرشـیان دەکردنە سەر.

سووڕی دووەم: لـە بەرەبـەیانی مێـژوودا، واتـە مـاوەی نێـوان سـاڵانی (١٠٠٠-١٥٠٠)ی پێش زایینـدا، کە لەو ماوەیەدا شەپۆلی هێرشەکانی مەغۆلییەکان لە باکووری خۆرهەڵاتەوە بەخەستی دەستی پێ دەکرد، تا دەشتاییەکـانی چین و بەرزاییەکانی نێوان ئاسیاو مەنگۆلیاو تورکستان، پاشان حەزیان لە ئارامیو هێمنی دەکردو سەرقاڵی کاروباری کشتوکاڵی دەبوون.

سوورِی سێیەم: ئەم سوورِو دەورانەش لـە دەوروبـەری سـاڵی (١٠٠٠/ پ .ز)ەوە دەستی پێکردووە، کە هەر ئەم هۆزانە شاڵاویان بردۆتە سەر ناوچەی (قەزوێن)و (دەریای رِەش) و(باکووری قەفقاز)و (حەوزی نێوان هەردوو رِووباری (دانووب)و فۆلگام). چەند هۆزو تیرەیەك له (یـەئجووج‌و مـەئجووج) کـه یۆنانیـەکان بـە (تیرەکانی ((سی تیهین)) ناویان بردووە، له تەنگـەی ((داریـال)) لـە چیاکانی (قەفقاز)ەوە پەرِیونەتەوە تاکو هێرش بکەنە سـەر شارسـتانێتی (نەینـەوا) لـە دەوروبـەری سـاڵی (٧٠٠/پ. ز)دا، ئـەم هێرشـانەی مەغۆلییـەکان بۆسـەر (نەینـــەوا) کاریگەرییـــەکی رِاســـتەوخۆیان لـــە رِووخـــانی شارســـتانێتی (ئاشوورییەکان)دا هەبووە، وەك مێژوونووس (هیرۆدۆتس) کە بە(باوکی مێژووی یۆنان)دا دەنرێت، ئاماژەی بۆ کردووە.

سوورِی چوارەم: له دەوروبەری سـاڵی (٥٠٠/ پ.ز)دا بـووە کـەوا تیرەکـانی (سـی تیهین) پەلاماری ناوچەکانی خۆرئاوای ئاسیایان لەرِێ ی تەنگـەی (داریـال)ەوە دەدا، ئینجا (ذوالقرنین)یش: واتە: (کۆرشی فارس) بەربەسـتەکەی لەسـەر ئـەو تەنگەیە بنیات ناوە، هەر بۆیەش رِێ ی له پەلامارو هێرشـەکانی (یـەئجووج‌و مـەئجووج) گرتووەو تاماوەیەکی دیاری زەمان ئەو وڵاتانەی ئاسوودە کردۆتەوە.

سوورِی پێنجەم: تیرەکانی (یەئجووج و مـەئجووج) بـەرەو خۆرهـەڵات رِۆشـتوون‌و هێرشیان کردۆتە سەر ئیمپراتۆریەتی (چین)، مێژوونووسانی (چین) ئەم تیرانەیان بە (هیۆنگ هۆ) ناو بردووە.. هەر لەوماوەیـەش دا ئیمپراتـۆری (چـین): (شـین هوانگ تی) شوورا گەورەکەی چـینی بنیـات نـاوە تـاکو بـەر بەهێرشـەکانیان بگرێت، ساڵی (٢٦٤/پ.ز)یش دەستی بە بنیات نانی بەربەستەکەیان کردووەو لەماوەی دە ساڵدا تەواوی کردووەو، ئیدی توانیویەتی بەرەنگاری هێرشـەکانیان بۆ سەر چین ببێتەوە، لەنێو خەڵکیش دا ئەو دەنگۆیە (شائعە) بڵاوبووەوە کـە گوایە (شوورەی چین) بەربەستەکەی (ذوالقرنین)ە.. ئەمەش هەڵەیەکـە، چـونکە

بەربەستەکەی (ذوالقـرنین) لەسەر تەنگەی (داریال) بنیات نـراوەو بـۆ بـەرگرتن لەهێرشی پێنجەمیان بووە، واش دیارە ئیمپراتۆری (چین) سوودی لـە ئـامرازی (کۆرش) وەرگرتووە تاکو هێرشـەکانی (یـەئجووج‌و مـەئجووج) بووەسـتێنێت، بۆیە شوورەی چینی دروست کردووە.

سووری شەشەم: لەسەدەی چوارەمی زایینی دا بووە، کە ڕوویان کردۆتە ئەوروپا بـە سەرکردایەتی پێشەواکەیان (ئەتتیلا)و توانویانە هێرش بکەنـە سـەر دەوڵـەتی (ڕۆمانی)و بچنە نێو پایتەختەکەیان (ڕۆما)وە وکاولیشی بکەن، بەم شێوەیەش ئەو شارستانێتییە ڕۆمانیەی، کە چەندین سەدەی خایاند بوو، لەناوبردووە.

سـووری حەوتـەم: لەسـەدەی دوازدەهـەمی زاییـنـدا بـووە کـە ڕێکـەوتی سـەدەی حەوتەمی کۆچی یەو کە لەشکرەکانیان بەسـەرکردایەتی (جـەنگیزخان) بـەرەو میرنشینی‌و مەملەکەتە ئیسلامییەکان لەبەشی خۆرئاوادا چـوون‌و بەسـەریاندا زاڵ بوون‌و، وێرانیان کردوون، پاشان نەوەی (جـەنگیزخان) کـە (هۆلاکـۆ) بـووە توانیویەتی لـە سـاڵی (٦٥٦ ك)دا بـچێتە نێـو شـاری (بەغـدا)ی پایتـەختی خەلافەتەوەو، وێرانیشی بکات.

ئەمەی پێشوو بەشێکی پوخت‌و کورتکراوەی هەر حەوت سووڕەکەی دەرچـوون‌و شاڵاوەکانی (یەئجووج‌و مەئجووج) بوو، کە (ابو الکـلام ازاد) هێنـاویێتی‌و دکتـۆر (عـبدالعلیم خضر)یش لێوەی وەرگرتووە[١].

---

١) کتێبی (ویسألونك عن ذي القرنيـن)، ص(١٦٦-١٦٨)، هـەروەها کتێبـی (ذوالقرنیـن)ی محمـد خیـر یوسف، ص(٣١٠-٣١١)..

-(جـەنگیزخان) و (هـۆلاکۆ) لە (یەئجـووج و مەئجـووج)-

کۆمەڵێك لە مێژوونووس‌و زانایانی تەفسیر ڕایان وایـە کـە (مەغۆلـەکان)یـان (تەتەرەکان) لە (یەئجووج‌و مەئجووج)ن‌و لە سووڕێك لە سووڕەکانی دەرچـوونیاندا بوون، دەرچوونی (جـەنگیزخان)و پاشـان (هۆلاکـۆ)ش بـۆ هێـرش‌و پـەلاماردانی گەلانی تر بەسووڕی حەوتەمی سووڕەکانی دەرچـوونیان دادەنـێن، ئـەم بیروڕایـەش دەشێت ڕاست‌و جێگیر بێت نەك ڕەتکراوەو سەیرو نامۆ بێـت، چـونکە دەرچـوونی (مەغۆل) یان (تەتەر) یاخود (یەئجووج‌و مـەئجووج) بەشـێوەیەکی زۆرو گـەورەو دڕندانە بووەو، بەسوپایەکی گەورەو وێرانکەریشەوە وڵاتـانی موسـڵمانانیان داگـیر کردووەو، شوێنەواری شاڵاوو وێرانکاریشیان زۆر دیارو ئاشکرابووە..

مێـژوونـووس (ابن الاثـیر) لەو سـەردەمەدا

مێژوونووس (ابن الاثـیر) لەو سەردەمەدا ژیاوە کە سەرەتای دەرچوون‌و هێرشـی ئەو شـەڕانگێزانە بـووە بـۆ سـەر وڵاتـی موسـڵمانان و، کـاولکردنی مەملەکەتـە ئیسلامیەکانی خۆرهەڵات، نـاوبراو چـەندین کـاری وەحـشیانەو بـەدکارییانی لـە کتێبەکەیدا (الکامل فی التأریخ) نووسیوەتەوەو تێکەڵی ڕستەو برگەی خەمناکی‌و ئەسەف‌و نائومێدی کردووەو، بەهەست‌و سۆزو ڕەنگدانەوەیـەکی عاطیفیانـەوە کـە ئەوپەڕی (بەزەیی‌و ئالوودەیی ی خۆی لەسەر ئایندەی ئیسلام‌و موسڵمانان) پیـشان داوە، دایڕشتوونەتەوە، بەڵام (ابن الاثیر) پێش هێرشی (هۆلاکۆ) بۆ سەر (بەغـدا)، لەساڵی شەش سەدو سی (٦٣٠)ی کۆچیدا. کۆچی دوایی کردووە.

ناشزانین ئاخۆ (ابن الاثیر) تا کاتی (داگیرکردنـی بەغـداو وێرانبـوونی) ئەگـەر لەژیاندا بوایە، چۆن ئەو کارەساتە پشت شکێنەی لە مێژووەکەیدا تۆمـار دەکـردو

بەچ شێوازێکی دارشتن دەینووسییەوە لەکاتێکدا جگە لەوەی (مێژوونووس بووە)، ئەدیبێکی هەست ناسكو بەسۆزیش بووە، کتێبی مێژووەکەشی (الکامل فی التأریخ) بەسەرچاوەیەکی بنەڕەتی دادەنرێت کە دەربارەی سەرەتای دەرچوونی (جەنگیزخان)ەو بەتایبەتیش لەدەسالّی هەوەلّینی ئەو دەرچوونو پەلامارەیان دا. لایەنێکی باشی نێو وتەکانی (ابن الاثیر) ئەوەیە تەنها وەك گێڕانەوەو ڕیوایەتی مێژوونووسێك نیین، بەلّکو خرۆشاوە بەو ڕووداوانەو کاری تێکردوون، بۆیە مێژووی ئاوێتەی هەستو سۆزو کارلێكو کاردانەوەکان کردووەو، ئیدی مێژووەکەی وا دیارە کە خوێنەر وا دەزانێت پیاوێکی لەبەردەم دایەو لە هەموو خەمو حەسرەتو مەینەتیو ئازارەکاندا تواوەتەوەو خەمبارو ڕەنگ هەلّبزرکاو بووە تیایاندا.

هەروەها (ابن الاثیر) هەلّوێستە لەبەردەم ڕووداوەکانیش دا کردووە تاکو پەندو وانەو ئامۆژگاریی (لەوەی دەینوسێتو دەیکات بەمێژوو) دەربێنێتو بیانخاتە ڕووو ئەو سوننەتە کۆمەلاّیەتی یە (خودایی) یەش بخاتە بەر چاوی خوێنەر کە هەمیشە ڕەوتی ڕووداوەکانی مێژوو بەڕێوە دەبات، ئیدی ڕووداوەکانی مێژووش ڕەنگدەرەوەی ئەو سوننەتەو تەرجەمەو کاردانەوەیەکی کردەیی (عەمەلی)یشی دەبن.. پاشان (ابن الاثیر) سەرچاوەکانو هەوالّەکانی ئەو مێژووەی، لە کەسانێکی زیندووی ژیاوی نێو ئەو سەردەمەوە هێناوەو کە پێیان خرۆشاونو ڕووداوە دلّتەزێنەکانیان دیوەو کاریان تێکراوە.. هەر بۆیە سەرچاوەی نووسینی (ابن الاثیر) بوون بەچاوگێکی زیندووی وا دادەنرێت کە لە مەیدانی سەربازییەوە وەرگیراوەو، ئەوانەش کە بەسەرهاتو ڕووداوەکانیان بۆ گێڕاوەتەوە وەك (چەند پەیامنێرێکی جەنگیو چەند ڕۆژنامە نووسێکی نێو مەیدان) شوبهێنراون. بەهەر حالّ ئەوەی ئەرکی ئێمەیە ئەوەیە نامانەوێت کە لە بابەتی (لێدوانمان لە (ابن الاثیر)و تایبەتمەندییەکانی) دەرچین.

سەرەتای هاتنە سەرکاری (جەنگیزخان) و هێرشیی بۆ سەر موسڵمانان

سەرەتای دەرچوونی (یەئجووج و مەئجووج) لە سووڕی حەوتەمدا لە ساڵی (١٦١٦ک)دا بووەو لەوکاتەدا ئەوان نیشتەجێی ناوچەی (مەنگۆلیا) بوون بەتایبەتیش لەنێو چیاکانی (طمغاج)[1]داو، پادشایەکیان بەناوی (ئۆزبیك خان) هەبووە، لەنێو فەرماندە گەورەکانیشیدا لاوێك بەناوی (تیموجینی) هەبووە، کە ناحەزە حەسوودەکانی لەلای پادشا قسەیان بۆ هەڵبەستووەو بێزراندوویانە تا ئەویش ڕقی لێ هەڵگرتووەو بۆ ناوچەیەکی دوورە دەستی وڵاتەکەی دوور خستۆتەوە، (تیموجینی)یش لەپادشا، کە هەڵگەڕاوەتەوە، واتە لە (ئۆزبێك خان)و سوپایەکی پێك هێناوەو جەنگی لەدژ ڕاگەیاندووەو، توانیویەتی بەسەریدا زاڵ بێت و، کوشتوویەتی، ئینجا خۆی بۆتە پادشا لەجێگەکەیدا وناوی خۆیشی لە (تیموجینی)یەوە بۆ (جەنگیز خان) گۆڕیوە.. ئیدی (جەنگیز خان) لەساڵی (٥٥٩.ك)دا بۆتە پادشاو هەموو ناوچەکەش ملکەچی حوکمی بوون و، لەوێوە بەرەو بەشی خۆرئاوا هاتووە، کە ناوچەیەکی ئیسلامی بووەو، دەسبەجێ پادشای موسڵمانان (خوارزم شاه) لە وڵاتی خۆرهەلات لەساڵی (٦١٦.ك)دا ڕووبەڕووی بووەتەوەو بەڵام (جەنگیز خان) ئەم پادشایەی بەزاندووەو پادشاکەش لەساڵی (٦١٧.ك)دا مردووە، پاشان (جەنگیز خان) بەسوپایەکی گەورەوە وڵاتانی موسڵمانان یەك لەدوای یەك داگیر کردوە، لەم داگیرکارییەی مەملەکەتە

---

١) الكامل لإبن أثير (١٢: ٣٦١).

ئیسلامییەکاندا هەر بەردەوام بووە لەسەر خوێنڕێژیو کاولکاریی تا لەساڵی (٦٢٤.ك)دا کۆچی دوایی کردووە[١].

پاشان جەنگەکانی نێوان تەتەرەکانو موسڵمانان لەدوای مردنی (جەنگیز خان)یش بەردەوام بووە تا نەوەی (جەنگیز) کە (هۆلاکۆ)بووە حوکمی پادشایەتیی کەوتۆتە دەستو ئەویش جەنگو شەڕخوازی بۆ سەر موسڵمانان زیاتر کردووە.. تا لەدواییدا (هۆلاکۆ) سوپایەکی لە تەتەرەکان (یەئجووجو مەئجووج) ڕێکخستو ژمارەشیان دووسەد هەزار جەنگاوەر بوو، سوپای موسڵمانانیش لە (بەغدا)دا کەمتر لە دەهەزار جەنگاوەر بوو.

((گیرانی بەغدا و کوژرانی خەلیفە))

هۆلاکۆو سوپاکەی گەیشتنە بەغداو لە ڕۆژی (١٢ی مانگی محرمی ساڵی (٦٥٦/ك)دا گەمارۆیدا، هەریەکە لە (وەزیری رافضی، ابن العلقمی) کە - سەرۆك وەزیرانی خەلیفە- بوو و، ڕاوێژکارە بەدکارە (ئیسماعیلی)یەکەشی کە ناوی (نصیرالدین الطوسي) بوو ڕۆلێکی زۆر نالەباریان لە لاوازکردنی سوپای موسڵماناندا هەبوو و، هەروەك ڕۆڵیان هەبوو لە هەڵنانی هۆلاکۆ بۆ چوونە بەغداوەو لە گۆڕینەوەی نامە نهێنیەکان لەگەڵیداو جوانکردنی مەسەلەکەش لەبەرچاوی.

ئیدی (یەئجووجو مەئجووج) گەمارۆی بەغدایانداو، پاشان لەکۆتایی یەکانی مانگی (محرم)ی ساڵی (٦٥٦/ك)دا چوونە نێو بەغداوەو، لەو کاتانەشدا هۆلاکۆ فەرمانی بۆ سوپاکەی دەرکرد کە هەموو خەڵکی دانیشتووی بەغدا بکوژن. سوپاکەشی بۆ ماوەی چل ڕۆژ شمشێریان لەسەر خەڵکی بەغدا بەردەوام بووەو،

---

١) (البداية والنهاية)- (١٣: ١١٨).

ژمارەی کوژراوانی موسڵمانانیش تەنها لە شاری بەغدادا هێندە زۆر بووە، کە بیروڕای جیاوازی مەزەندەکاریی تیادا هاتووە، بۆ نموونەش گوتراوە: ژمارەیان سێ سەد هەزار کەس بووە، گوتراویشە یەك ملیۆن‌و هەشت هەزار کەسی تیادا کوژراوە، پاشان گوتراوە: دوو ملیۆن کەسی کوژراوە.

هەروەها (هۆلاکۆ)ش خەلیفەی موسڵمانان (المعتصم بالله)ی لە مانگی سەفەری ساڵی (٦٥٦.ك)دا کوشتووە[١].

(عین جالوت) و زاڵ بوون بەسەر (یەئجووج و مەئجووج) دا

(هۆلاکۆ) لە بەغداوە بەسوپای مەغۆلەوە بەرەو وڵاتی شام کەوتە ڕێ و، شاری (حەڵەب)ی داگیر کردو وێرانی کردو دانیشتوانەکەشی کوشت، لەبارەگای حوکمرانیی مەغۆلەکانیش لە بەشی خۆرهەڵاتدا چەند ناکۆکییەك لەنێوان فەرماندەکان‌و لێپرسراوانیاندا ڕووی دابوو، بۆیە (هۆلاکۆ) ڕووی کردە ئەوێ و، فەرماندەی مەغۆلی (کەتبغا)ی کردە سەرکردەی سوپا لە (شام)دا. موسڵمانانیش خۆیان بۆ بەرەو ڕووبوونەوەی (کەتبغا)و سوپاکەی سازو ئامادە کردو سەرکردەکەشیان (المظفر قطز)و (الظاهر بیبرس) بوو، هەردوو سوپاکەش لە (عین جالوت) پێك گەیشتن‌و جەنگێکی سەخت‌و دژوار، کە هەر بەناوی جەنگی (عین جالوت)ەوە ناسراوە، لە ڕۆژی هەینیی (٢٥)ی مانگی ڕەمەزانی ساڵی (٦٥٨.ك)دا لە (دوای دوو ساڵ لە گیرانی بەغداو وێران بوونی) لە نێوان هەردوو لادا بەرپا بوو.

شەڕو کوشتار لەنێوان سوپای (یەئجووج‌و مەئجووج) بەسەرکردایەتی (کەتبغا)و، سوپای موسڵمانان بە سەرکردایەتی (قطز)دا خەستترو توندتر

---

١) بڕوانە وتەی (ابن کثیر) دەربارەی ئەو مەینەتییە، بەرگی (١٣)، لاپەرە (٢٠٠-٢٠٦).

دەبووەوەو بەتوندترینو دژوارترینی جەنگەکانو بەهێز ترینیشیان دادەنراو، تیایـدا (قطز) بەسەدای سەرکەوتنی (وا اسلاما/هـۆ ئیـسلام)ەوە هـاواری کـرد. خـوداش فەتحو سەرکەوتنی بۆ موسڵمانان مسۆگەر کردو، مەغۆلەکانیشی بەزاند، هەروەها (ئەمیر: جمال الدین ئـاغوش) گەیـشتە ناوجەرگـەی سـەرکردایەتیی مەغۆلـەکانو توانی (کەتبغا)ی سەرکردەشیان بکوژێـت[1]. ئیـدی سـوپای مەغۆلـەکان بـەزیو تێکشکا، ئەمەش یەکەمین بەزینی گـەورەیان بـوو کـە بەسـەریان دابێـت، (عـین جالوت)یش سەرەتای کۆتایی هاتنی سووڕی حەوتەم بوو لە سووڕەکانی دەرچـوونی ((یەئجووجو مەئجووج))، دوای ئەوەش هیچ ڕۆڵو کاریگەریان نـەماو، هـیچ بـاڵا دەستیو ڕکێفێکیشیان بۆ نەمایەوە.

چـەند تیرەیەکیـشیان لـە ناوچـە تازەکانـدا مانـەوەو هەنـدێك دەوڵەتۆکـەو میرنشینیان لە وڵاتانی هیندستانو خوڕاسانو تورکستانو چەند وڵاتێکی دیـدا بـۆ خۆیان دامەزراند، ئایینی ئیسلامیش کاری کردە سەر هێندێکیانو کاردانەوەی لـە دڵو دەروونیاندا هەبوو، بۆیە موسڵمان بوونو هاتنە نێو ئایینی ئیسلامەوە، یەکەم کەسیش کە لێیان موسڵمان بوو (شا بەرەکەت خان)ی نەوەی (جـەنگیز خـان) بـوو کە لە هەمان کاتدا ئامۆزای (هۆلاکۆ)ی خوێنرێژیش بووە، بۆیە چەند جەنگێك لـە نێوان (شا بەرەکەت)و (هۆلاکۆ)دا بەخەستی ڕووی داو، لەدواییدا (بەرەکەت خانی موسڵمان) بەسەر ئامۆزا کافرەکەیدا سەرکەوتووە[2]. (واتە بەسەر هۆلاکۆ)دا.

---

١) بڕوانە (البداية والنهاية)، بەرگی (١٣)، لاپەرە(٢٢٠-٢٢٢).

٢) هەمان سەرچاوە، (١٣: ٢٣٨-٢٤٠).

((لاواندنەوەی (ابن الاثیر) بۆ ئیسلام و موسڵمانان لە ترسناکی شاڵاوەکان دا))

مێژوونووسە موسڵمانەکان هەموویان یەکدەنگو یەکران لەسەر ئەوەی کە بێگومان مەترسیی مەغۆلەکان لە ترسناکترینی هەموو ئەو مەترسییانەی تر بووە کە بەرەو ڕووی موسڵمانان بۆتەوە، زیانو قوربانییەکانیشیان لە ئاکامی شاڵاوی مەغۆلدا لە هەموو ئەو زیانو قوربانیانەی (نەتەوەی ئیسلام بەدرێژایی مێژووی موسڵمانان) زیاتر بووە، ئەو مێژوونووسانەش لە ئاکامی ئەو کارەساتانەدا بۆ ئیسلامو موسڵمانان نیگەران بوونو وایان پێشبینی کردووە کە دەوڵەتێك بۆ ئیسلام دروست نەبێتەوە، بۆیە ئەو نیگەرانیو خەمو پەژارانەیان لە کتێبەکانیاندا نووسیوەتەوە، لێرەشدا هەردەگەڕێینەوە بۆ لای مێژوونووسی شاعیری هەست ناسك (ابن الاثیر) تاکو پارچە پەخشانێکی خەمناکی مێژوویی بۆ تۆمار بکەین کە تیایدا ئیسلامو موسڵمانان دەلاوێنێتەوە.. وەك لە سەرەتای کتێبی مێژووەکەیدا باسی دەرچوونی تەتەرەکان بۆ خاکی ئیسلام دەکات لە ساڵی (٦١٧.ك)دا، کە نووسیویەو دەڵێت:-

(چەندین ساڵە دانم بەخۆدا گرتووەو خۆم لەباسی ئەم ڕووداوە لادەدەم، ئەمەش بە مەبەستی بەگەورەگرتنی و، ڕق لێبوونەوەش لە باسکردنی، چونکە من لە باس کردنیدا دوو دڵ بوومو پێ یەکم ناوەتە سەر کارەکەو، پێیەکیشم دواخستووە، ئاخر کێ بەلایەوە ئاسانە کە پرسەو لاواندنەوە بۆ ئیسلامو موسڵمانان بنووسێت؟ ئەی کێ باسی ئەو ڕووداوە ناخۆشەی بۆ ئاسان دەبێتو بەلایەوە ئاسایی یە؟ خۆزگە دایکم منی لێ نەبوایە، خۆزگە پێش ڕوودانیشی دەمردمو شتێکی لەبیرچووو بیرکراوە دەبووم، بەلام من کۆمەڵێك لە هاوڕێیانم زۆر هانیاندام لەسەر نووسینەوەی ئەم ڕووداوانەو، لە کاتێکدا دەستەوسان وەستا بووم، پاشان بۆم

دەرکەوت، کە پشتگوێ خستنی ئەم کارە (کاری نووسینەوەکە) هیچ سوودێکی نابێت، بۆیە دەڵێین (ئەم کارە باسی گێڕانەوەی ئەو ڕووداوە گەورەیەو ئەو کارەساتە مەزنەیە کە لە هیچ ڕۆژگارو شەوگارێکی تری زەمان دا وێنەی نەبووەو، کە هەموو خەلقی خودا بەگشتیو موسڵمانانیشی بە تایبەتی گرتۆتەوە، خۆ ئەگەر بگۆ (قائل)ێك بلێت: (جیهان هەرگیز لەو ڕۆژەوەی (خودا ئادەمی خەلق کردووە تا ئەمڕۆ) کارەساتی لەم جۆرەی بەخۆیەوە نەدیوە) ئەوە کەسێکی ڕاستگۆیەو وتەکەی ڕاستە، چونکە هەموو قۆناغەکانی مێژوو ڕووداوێکی وای تۆمار نەکردووە کە نزیكو لێك چووی ئەم چەشنە ڕووداوانە بێت، لەو ڕووداوە گەورانەش کە پێشتر گێڕراونەتەوە ئەو کارەساتی کوشتو بڕو وێرانکاری یەیە کە (بەختنەسر) بەسەر (بەنوئیسرائیلی)ی دا هێناوە کە خەڵکێکی زۆری لێ کوشتوونو (بيت المقدس)یشی وێران کردووە. (بيت المقدس)یش بەبەراورد لەگەڵ ئەو هەموو کاری تێکدانو وێرانکردنەی نەفرەت لێکراوانی مەغۆلو تەتەردا، کە هەر شارێك لەشارە تێکدراوەکان چەندان هێندەی بارستاییو قەبارەی ناوچەکەی بوون گەلێك کەمتر دیارە، چونکە ژمارەی کوژراوانی (بنو اسرائيل)یش بەدەستی (بەختنەسر) زۆر زۆر کەمترە لە دانیشتوانی هەر شارێك کە بەدەستی مەغۆلەکان کوژراون، لەوانەشە خەڵکی تا ڕۆژی بەقڕدا چوونی دنیا نموونەی لەم کارەساتە نەبینن، مەگەر تەنها کارەساتی دوایینی (یەئجووجو مەئجووج) نەبێت، کابرای جادووگەریش (الدجال) ئەو کەسانە دەهێڵێتەوەو نایانکوژێت، کە پەیڕەوی دەکەنو باوەڕی پێ دێنن، بەڵام ئەم مەغۆلانە هەموو جۆرە کەسێکیان کوشتووەو تەنانەت ئافرەتانو پیاوە پیرەکانو منداڵانیشیان کوشتووە، سکی ئافرەتی دووگیانیشیان هەڵدڕیوەو کۆرپەلەکانی نێو سکیان کوشتوون، ئێمەش لە ئاست کارەساتو قەدەری ئاوادا هەر دەڵێین -انا لله وانا اليه راجعون، ولا حول ولا قوة الا بالله العلي العظيم-..

جا ئەم کارەساتەی، کە پڕیشکی شەڕانگێزی بە هەموو لایەکدا پەڕیوەو، زیانو زەرەریشی هەموو لایەکی گرتۆتەوەو بەنێو وڵاتاندا وەك هەورێك، کە بای

بەدواوەیە تێپەڕیوە، لەوەدا بووە کە گەلێك لە دەوروبەری وڵاتی چینەوە دەرچوونو ڕوویان کردۆتە وڵاتانی تورکستان وەك (کاشغەر)و (بلاساغون) پاشان لەوێوە بەرەو وڵاتانی پشت ڕووبار هاتوون، وەك (سەمەرقەند)و (بوخارا)و وڵاتانی تری ئەو ناوچەیەو، بەسەریاندا زاڵ بوونو (ئەو جۆرە کارەساتەی بەسەر ئێمەدا هێنایان) بەسەر ئەوانیشدا هێناویانە.

ئینجا کۆمەڵێك لەوان بۆ (خوراسان) پەڕیونەتەوەو هەموو سامانو موڵکێکیان بەتاڵان بردووەو وڵاتەکەیان وێرانو خاپوور کردووەو هەموو شتێکیان زەوت کردووەو دانیشتوانەکانیشیان کوشتوون، پاشان پەڕیونەتەوە بۆ شارەکانی (ڕەی)و (هەمەدان)و (بلد الجبل)و وڵاتانی دی تا سنووری عێراق، ئینجا ڕوویان کردۆتە وڵاتی (ئازەربایجان)و (ئێران)و کاولیان کردووەو دانیشتوانەکەشیان کوشتوون، هیچ کەسێکیش لەدەستیان دەرنەچووە مەگەر هەڵاتوویەکی ئاوارە لەماوەی کەمتر لە ساڵێکدا ئەگەر هەواڵی هەمان کارەساتی نەبیستبێتەوە)[١].

هەروەها (ابن الاثیر) بەردەوام بووە لەسەر لاواندنەوەکەی بۆ موسڵمانان و، گوتوویەتی:-

(ئیدی ئێمە هەر بەندەی خوداینو هەر بۆ لای خوداش دەگەڕێینەوە (فإنا لله و إنا الیه راجعون) داوا لە خوداش دەکەین کە لەلای خۆیەوە سەرکەوتنێك بۆ ئیسلامو موسڵمانان مەیسەر کات، چونکە جگە لە خودا هیچ سەرخەرو پشتیوانو بەرگریکارێك لە ئیسلام نیە، وەك خوداش دەفەرموێت: ﴿...وَإِذَآ أَرَادَ ٱللَّهُ بِقَوۡمٖ سُوٓءٗا فَلَا مَرَدَّ لَهُۥۚ وَمَا لَهُم مِّن دُونِهِۦ مِن وَالٍ ﴿١١﴾ الرعد﴾، تەتەرەکانیش ئەو دۆخەیان بۆ لواوە، چونکە هیچ بەرگریکارێك نەبووە)[٢].

---

١) (الكامل لإبن أثير، ١٢: ٣٥٨-٣٥٩).

٢) (هەمان سەرچاوە ١٢: ٣٦١).

(ابن الاثیر) مەغۆلەکانی بەگەورەترین مەترسی داناوە، کە بێگومان ئەو مەترسییەی لەوانەوە کەوتۆتەوە لە غەیری ئەوانەوە نەبینراوەو، هەموو کەسێك یەك ڕاوو یەکدەنگ بوون لەسەر گەورەیی مەترسییەکەیان، جا ئەو یەکدەنگیو هاوبیروڕاییەی، کە لەسەر مەترسیو دڕندەیی مەغۆل هەبووە لەسەر هیچ گەلو هۆزو تایەفەیەکی تری شەڕانگێز نەبووە، بۆیە (ابن الاثیر) ئاماژەی بۆ سەرسوڕمانی کەسانی دوای خۆیشی دەکات، لەوانەی کە ئەم هەواڵو بەسەرهاتانەی مەغۆلو تەتەر دەخوێنێتەوەو دەبیستنو سەریان لێی سوڕ دەمێنێت.. لەمبارەیەوە (ابن الاثیر) گوتوویەتی: (ئەو کارە دڕندانەیەی، کە لەو تەتەرانەوە بینراوە، هیچ کەسێك لەدێر زەمانو لەو سەردەمانەشدا نەیبیستووە، کۆمەڵێك (تایەفەیەك) لە سنووری وڵاتی (چین)ەوە دەرچنو هێشتا ساڵێکیشی نەخایاندبێت کەچی هەندێکیان بگەنە وڵاتی ئەرمینیا لەو قۆڵەوەو، وڵاتی عێراقیش لە قۆڵی (هەمەدان)ەوە تێپەڕێنن.. دەسا بەخوا بەبێگومان هەر کەسێك لەدوای ئەوانو دوای سەردەمێکی تر بێتو ئەم ڕووداوەش بە مێژووی نووسراو ببینێت، ئەوا نکوولّی لێ دەکاتو بەدووری دەگیرێت کە کاری دڕندانەی ئاوا ڕووی دابێت، دیارە هەقیشیەتی، چونکە کەی ئەوە بەدوور دەگرێت، با هەریەکە لەوان (کەسانی دوای ئێمە)، کە ئەم دێرانە دەنووسنەوەو، هەموو ئەوانەش (کە لەم سەردەمەی ئێمەدا) مێژوویان نووسیوەتەوە، با بۆسەردەمێك بڕوانن، کە تاك بەتاکی خەڵکی ئاگاداری ئەم ڕووداوەیەو بەهۆی دیاریو ناوبانگی گەورەییو مەترسی ڕووداوەکانەوە زاناو نەزان وەك یەك تیایدا ئاگادارن. خوداش ئەو کەسانە بۆ ئیسلامو موسڵمانان سەرخات، کە پارێزەرو بەرگریکاری ئیسلام بوونو، بەڕاستی لە دوژمنەوە بەرەو ڕووی کارەساتی گەورە بوونەوەو بەرەو ڕووی ئەو پادشایانەی موسڵمانانیش بوونەوە لەوانەی، کە ورەو غیرەتیان لە سكو عەورەتیان تێ ناپەڕێت (واتە کە تەنها ئارەزووویان لە خۆراكو ڕابواردنە) موسڵمانانیش لە

ڕۆژی هاتنی پێغەمبەری خوداوە ﷺ تا ئەم کاتە ئازارو نارەحەتیی لەم چەشنەیان نەچەشتووە. دوژمنێکی تریش، کە (فەرەنگەکان) بوون لەوپەڕی ولاتی ڕۆمەوە دەرکەوتوونو لەنێوان خۆرئاواو باکوورەوە هاتوونو گەیشتوونەتە ولاتی (میسر)و شاری (دمیاط)یان زەوت کردووەو تیایدا نیشتەجێبوون، موسڵمانانیش نەیانتوانیوە لەو شارەدا تەنگیان پێ هەڵچنن یان دەریانپەڕێنن، ئیدی تەواوی ناوچەکانی تری (میصر) لەو مەترسییەدا بووە.. بۆیە هەر دەڵێین: (انا لله وانا اليه راجعون. ولاحول ولا قوة الا بالله العلي العظيم)[1].

ڕای (سید قطب) دەربارەی (جەنگیزخان) و (هۆلاکۆ)

(سید قطب) -ڕەحمەتی خوای لێ بێت- ڕایەکی دەربارەی (دەرچوونی (مەغۆلەکان) لەسەردەمی (جەنگیز خانو هۆلاکۆ)دا) هەیەو حەز دەکات بەسوورێك لە سوورەکانی (دەرچوون یەئجووجو مەئجووج)یان دابنێت، لەم بارەیەوە گوتوویەتی: (ئەی دوای ئەمە ئاخۆ (یەئجووجو مەئجووج) کێ بن؟ ئەی ئێستا لەکوێ بن؟ ئەی کاروباریان چۆن چی بووە؟ ئەی لەمەولا چۆن دەبێت؟ وەڵامی هەموو ئەم پرسیارانە لەسەر ئاقاری (گەیشتن بە ڕاستی) قورسن، چونکە ئێمە هیچیان لێ نازانین تەنها ئەوەندە نەبێت کە لە قورئان داو، لەهەندێك فەرموودەو سەرچاوەی ڕاستەوە هاتووە، قورئانیش لەوبەشەی سوورەتەکەدا ئەو وتەیەی (ذوالقرنين) خۆیی هێناوە. کە گوتوویەتی:﴿... فَإِذَا جَآءَ وَعْدُ رَبِّي جَعَلَهُۥ دَكَّآءَ ۖ وَكَانَ وَعْدُ رَبِّي حَقًّا ﴿٩٨﴾ الكهف﴾.. ئەم دەقەش سەردەمێك دیاری ناکات، مانای ئایەتەکەش (ئەگەر بەڵێنی خودا لەسەر کاتی وێران کردنی بەربەستەکە هات، ئەوا درزو کەلەبەری تێدەخاتو دەیڕمێنێت تاکو لەگەڵ زەویدا تەختی دەکات،

---

١) (الكامل لإبن أثير،/١٢: ٣٧٥-٣٧٦).

بێگومان بەڵێنی خوداش هەر ڕاستو بەجێگەیەنراو بووە).. ئـەم دەقـە زەمـەنێك دیاری ناکاتو، بەڵێنی خـوداش بـەمانای بەڵێنیـەتی لەسـەر ڕووخانـدنو تـەخت کردنی بەربەستەکە، لەوانەشە لەوەوە هاتبێت لەو ڕۆژەوەی کە تەتەرەکان هێرشیان هێنابێتو زەوییان هەمووی داگیر کردبێتو هەموو مەملەکەتو میرنـشییەکانیان وێران کردبێت، لەجێگەیەکی تری سوورەتی (الانبیـاء)یشدا هـاتووە: ﴿ حَتَّىٰٓ إِذَا فُتِحَتۡ يَأۡجُوجُ وَمَأۡجُوجُ وَهُم مِّن كُلِّ حَدَبٖ يَنسِلُونَ ﴿٩٦﴾ الأنبيـاء ﴾ ، واتــە: (هەر کاتێك بەربەستەکەی (یەئجووجو مەئجووج) دەکرێتەوەو کە لە هەموو گردو دۆڵو بەرزاییەکەوە بەپەلە دێنو هورووژم دێنن بۆ سەرخەڵکیو وەك ئەوە وایـە کـە هەموو ڕووبەری سەر زەوییە داگیرکراوەکانیـان داپۆشـیبێت). ئـەم دەقـەش (وەك ئـەوەی پێـشوو) سـەردەمێکی تایبـەتی بـۆ دەرچـوونی (یـەئجووجو مـەئجووج) دەسنیشان ناکات، چونکە نزیك بوونەوەی بەڵێنی حەق بـەمانای نزیـك بوونـەوەی کاتی قیامەتە، ئەم نزیکبوونەوەیەش لەکاتی پێغەمبەریـشدا ﷺ باسـکراوە، وەك لە قورئاندا خودا فەرموویـەتی: ﴿ ٱقۡتَرَبَتِ ٱلسَّاعَةُ وَٱنشَقَّ ٱلۡقَمَرُ ﴿١﴾ القمـر ﴾، زەمانیش لەحسابی خودادا وەك حسابی نێـو مرۆڤـەکان نیـە، چـونکە پێدەچـێت لەنێوان کاتی نزیك بوونەوەی قیامەتو کاتی هاتنیدا ملیۆنەها ساڵ یان ملیۆنەها سـەدە تێپـەڕبێتو، مرۆڤـ بەدرێـژو دووریـان دابنێـتو کەچـی لـەلای خـوداش ماوەیەکی هێجگار کورت بێت.

کەوابوو ئەوەی شیاوە ئەوەیـە کـە بەربەسـتەکە لـە ماوەیـەکی نێـوان نزیـك بوونەوەی قیامەتو ڕۆژگاری ئەمڕۆی ئێمـەدا کرابێتـەوەو، شـاڵاوەکانی مـەغۆلو تەتـەریش کـە بەشـی ڕۆژهـەڵاتی زەویـی گرتۆتـەوە ئـەو دەرچـوونە بـەربڵاوەی (یەئجووجو مەئجووج) بوو بێت، جا دوای ئەوەش کە (سید قطب) فەرموودەکـەی پێغەمبەری دەربارەی خەونەکەی پێغەمبەری خۆی ﷺ هێناوەتەوە کـە دەربـارەی دیوارە پتەوەکەی (یەئجووجو مەئجووج)ە، گوتوویەتی: (ئەم خەونە پتر لە سـیازدە

سەدەو نیو لەمەوبەر پێغەمبەر ﷺ بینیویەتی، دوای ئەوەش شالاّوەکانی تەتەر رووی داوەو هەموو مەملەکەتەکانی عەرەبی وێران کردووە، تا وێرانکردنی (خەلافەتی عەبباسی)یش لەسەر دەستی (هۆلاکۆ) لە زەمانی جێنشینیی (مستعصم)ی دوایین پادشای عەبباسیدا بووە، لەوانەشە ئەمە لێکدانەوەیەکی خەونەکەی پێغەمبەری خوا بێت ﷺ.. زانستو عیلمی ئەمەش هەر لای خودایە، هەموو ئەوەی دەیشیلێین، یەکلاکردنو بەڕاست دانانی بەڕاستتر دانانی ڕایەکەیە، نەك ڕاستی یەکی تەواوی جێ متمانە)[1].

((یەئجووج و مەئجووج)) ڕەگەزە ڕەنگ زەردەکان

ئەو بیروڕایەی لەم بوارەدا بەڕاستتری بزانین، (یەئجوجو مەئجووج) توانیویانە کەلەبەر بخەنە بەربەستەکەی (ذوالقرنین)ەوەو لێوەی دەرچنو، بەزەویدا بلاّوببنەوەو وڵاتان بشێوێننو، شاران وێرانکەن، هەروەها ڕایەکی ڕاستتریش ئەوەیە دەرچوونی مەغۆلەکان بەسەرکردایەتیی (جەنگیزخانو هۆلاکۆ) بە یەکێك لەو حەوت سووڕەی دەرچوونی (یەئجووجو مەئجووج) دادەنرێت (کە پێشتر باسمان کرد).

هەروەك ئەو ڕایەی بەڕاستتری دادەنێین کەوا (یەئجوجو مەئجووج) ئەو مەغۆلانە، یان ئەو تەتەرانەن کە ئێستا لە ناوچەی مەنگۆلیاو تورکستانو (سینگیانگ)ی چیندا نیشتەجێن، هەمدیسان ئەو ڕایەش بەڕاست دادەنێین کەوا ((یەئجوجو مەئجووج)) ئەو ڕەگەزە (ڕەنگ زەردە)ی نیشتەجێی ئاسیان.

(یەئجوجو مەئجووج) خەڵکانی (چینو کۆریاو مەنگۆلیاو تیبتو تورکستانو وڵاتانی هاوشێوەیانن). بەڕاستی هەر بەتەنها وڵاتی (چین) بە مەترسیەکی ڕاستەوخۆی سەر ئەورووپاو ئەمەریکاو عەرەبو گەلانی تر دادەنرێت، واتە بە

---

١) (سید قطب، في ظلال القران/٤: ٢٢٩٣-٢٢٩٤).

مەترسییەکی ئاینده لەڕووی زۆریی ژمارەی دانیشتوانەکەیانەوە، چونکه تەنها دانیشتوانی چین چارەکێکی خەڵکی دنیان، ژمارەی دانیشتوانی دنیاش نەختێك لە چوار ملیار کەس زیاترن، دانیشتوانی چینیش پتر له یەك ملیار کەسه، ڕێژەی زۆر بوونی چینی یەکانیش ڕێژەیەکی زۆر خێرایه، داخۆ له ئایندەدا لەم گەلە زۆرەوه چی دروست ببێت‌و، ئەی داخۆ ژمارەیان بگاته چەندەی تر، ئەی داخۆ چی لەدنیادا بکەن کاتێك بەنێو ولاتانی تردا بلاودەبنەوه، یان کاتێك وەك تەقینەوەیەکی زۆربوونی دانیشتوان بەڕێژەیەکی هێجگار زۆرو توند بلاودەبنەوەو دەتەقنەوەو، لە چەندین شەپۆلی بەشەریی یەك لەدوای یەکەوه دێن‌و دەردەچن‌و سەراپای دنیاش دەتەنن‌و دادەپۆشن..؟!

بێگومان جیهان ئەم ڕاستییه دەزانێت‌و، خۆی له مەترسیی ئایندەی چین وریا دەکاتەوه. لەم ڕووەوه (هلیۆم)ی ئیمپراتۆری (ئەڵمانیا) وتەیەکی سەیری دەربڕیوەو، گوتوویەتی: (قوڕ بەسەر ئەوروپا لەدەست چین) هەروەها ناوبراو (چین)ی بە (مەترسییه زەردەکه) ناوبردووه[1].

هەندێك لەزانایانیش ڕایان وایه کە مەبەست لە (یەئجووج‌و مەئجووج) گەلێکی تایبەتی‌و دیاریکراو نیه، بەڵکو ئەوه وەسفێکی گشتییەو بۆ هەر گەلێکی تێکدەرو وێرانکەر دەشێت، لەم بارەیەوه (محمد خیر رمضان) دەڵێت: (وای بۆ دەچم کەوا (یەئجووج‌و مەئجووج) مانای گەلێکی دیاری کراوو ڕەگەزێکی تایبەتی مرۆڤ ناگەیەنێت، بەڵکو ئەوه وشەیەکەو بۆ هەموو گەلێکی دڕندەو هاروهاج دەشێت کە نەریتی خراپەو شێواندنیان لەسەر زەویدا هەبێت، له زەمانی (ذوالقرنین)یشدا ئەم جۆره گەلە هەبوون‌و، (ڕێی تێکدانی ژیانیان له کەسانی تر) لێگیراوەو، سنوورێك بۆ شالاوەکانیان بەهۆی بنیاتنانی بەربەستەکەوه بۆ دانراوه)[2].

---

١) (ذوالقرنين: ٣٢٧).

٢) هەمان سەرچاوه، لاپەره (٢٣٩).

بەڵام ئێمه هاوڕای (محمد خير رمضان)نین لەم بارەیەوه، بـەڵکو لـەو بڕوایـەداین کە ئەو ناوه مانای چەند گەلو کۆمەڵێکی دیاری کراو دەگەیـەنێتو، ڕای ڕاسـتتر لەلامان ئەوەیە، کە ئەوان، واتە (یەئجووجو مەئجووج) له ڕەگەزی مرۆڤـه ڕەنـگ زەردەکانن.. خوداش هەرخۆی زانایە..

(پێـش هاتنـی قیامـەت دەردەچـن)

یەکلاکردنەوەی ڕایی ڕاستترمان لەسـەر ئـەوەی، کـه (یـەئجووجو مـەئجووج) چەندین جار له مێژووی سەردەمانی ڕابردوودا دەرچوون، مانای ئـەوە ناگەیـەنێت، کە ئیدی ئەو نەتەوەیە لە داهاتوودا دەرناچن، چونکە گەلی (یەئجووجو مەئجووج) چەندین جاری تریان هەیە تیای دادەربـچنو شـەڕو شـۆڕ بنێنـەوە، چـونکە پـێش ئەمرۆش پتـر له حەوت جاری دی دەرچوونو، تیایدا توانیویـــانە بەربەسـتەکەی (ذو القرنیـن) بشکێننو وێرانی بکەن.

خوداش هەر خۆی دەزانێت ئایا پـێش دەرچـوونە گـەورەو ترسـناکەکەی چـەند ساتێك پێش هاتنی قیامەت دەردەچنەوە یان نا، ئەی داخۆ دەرچوونیان چۆن بێت؟!

بەڵام ئێمە باوەڕمان بەوە هەیە، کە ئەوان بەر لە هـاتنی قیامـەت بـەو شـێوە دەرچوونە گەورەو دیارەوە پەیدا دەبنو دنیا وێران دەکەن، ئێمە باوەڕو قەناعـەتمان بەوە هەیە، چونکە لـە قورئـانو فـەرموودەی ڕاسـتدا بەئاشـکرا دەقیـان لەسـەر هاتووە.. ئەوە بوو لە سووڕەتی (الانبیاء)دا باسی دوایین دەرچـوونیان کـراوە، وەك خودا فەرموویـەتی: ﴿ حَتَّىٰٓ إِذَا فُتِحَتۡ يَأۡجُوجُ وَمَأۡجُوجُ وَهُم مِّن كُلِّ حَدَبٖ يَنسِلُونَ ﴿٩٦﴾ وَٱقۡتَرَبَ ٱلۡوَعۡدُ ٱلۡحَقُّ... ﴿٩٧﴾ الأنبياء ﴾. هەروەها باسی دەرچـوونیان بەڕوونی لەو فەرموودە ڕاست (صحیح)انەشدا هاتووە کـە پێـشتر دیاریمـان کـردنو کەدەری دەخەن ئەوان لە ڕووی خۆرهەڵاتـەوەو بەژمارەیـەکی هێجگـار زۆرو چڕی

بەشەریی یەوە دەردەچن‌و هیچ کەسێکیش جگە لە خودا ژمارەیان نازانێت، ئەوە بوو وەك بەڕوونی لەو فەرموودانەدا هاتبوو کە (یەئجووج‌و مەئجووج) کاتێك دەردەچن سەرەتای کاروانەکەیان لەدەریاچەی (طبرية)وەیەو هەرچی ئاوی دەریاچەکەیە دەیخۆنەوەو چۆڕی لێ دەبڕن‌و، دوایین بەشیشیان بەدەریاچەکەدا دێن‌و هیچ ئاوی تێدا بەدی ناکەن‌و دەڵێن (جارێکیان لێرەدا ئاو هەبووە)، ئینجا وەك لەو فەرموودانەدا هاتبوو گەمارۆی (عیسی ی پێغەمبەری خودا)و ئەو باوەڕدارانەی لەگەڵیان، لەسەر چیای (طور)دا دەدەن لە بیابانی (سینا)دا، گەمارۆکەش لەسەر باوەڕداران توند تر دەبێت، پاشان کۆمەکی بەفریاهاتنی ڕزگارییان لەخوداوە بۆ دێت کە کرمێکی زۆر بەسەر گەردنەکانی (یەئجووج‌و مەئجووج)دا دەبارێنێت‌و هەموویان لەچەند چرکە ساتێك دا دەمرن، ئیدی خوداش باران دەبارێنێت‌و دۆڵەکانی سینا ئاویان پیادا دەڕوات‌و هەموو لاشە بۆگەن کردووەکانی (یەئجووج‌و مەئجووج) ڕادەماڵێت‌و بەرەو دەریاکەیان دەبەن، بەم ڕەنگەش بەشێوەیەکی ڕاستەقینە (یەئجووج‌و مەئجووج) کۆتاییان پێ‌دێت‌و، بەشێوەیەکی یەکسەری‌و بۆ دواجار دەست بەسەر خراپەو شێوانکارییاندا دەگیرێت. بەڵام ئەمە تەنها لەکاتی هاتنی قیامەتدا ڕوو دەدات، کەوابوو نکووڵی لە هەواڵی دەرچوونیان لە ئایندەدا ناکرێت، چونکە ئەوان پێشتر دەرکەوتوون‌و دەریش دەکەونەوە، ئەوان دەرچوون‌و دەریش دەچنەوە، سوورەتی (کهف)یش ئاماژەی بۆ دەرچوونی زەمانی ڕابردوویان کردووە، هەروەها سوورەتی (أنبیاء)یش ئاماژەی بۆ دەرچوونی داهاتوویان کردووە، ئەو دەرچوونە گەورەو ترسناکەی، کە نیشانەیەك لە نیشانە گەورەکانی ڕۆژی قیامەتە.

دەنگـۆ و ئەفسانەکانی (یەئجـووج و مەئجـووج)

هەندێك لە مێژوونووسانو خاوەنانی تەفسیر چەندین هەواڵو بەسەرهاتی سەیرو سەمەرەیان دەربارەی (یەئجووجو مەئجووج) هێناوەو تیایانـدا دەربـارەی ڕەگـەزو ڕەچەڵەكو ناوچەکانی نیشتەجێ بوونیان دواونو، باسی ڕەنگـو ڕوخسارو سیفەتو کاروبارو شتەکانی تریان کردوون.. هەموو ئەو هەواڵو بەسەرهاتو ڕیوایەتەشـیان لە دەقە هەڵبەستراوە ئیسرائیلییەکانەوە وەرگرتووە بۆیە ووتەو ڕاڤەی ئـەو مێـژوو نووسو خاوەن تەفسیرانە لە ئەفسانەو خەیاڵاتو دەنگۆو پڕوپاگەندە بەدەرنین.

گرنگ ئەوەیە لە سەرچاوەیەکی ڕاستو دروسـتو پەسـندکراوەوە وەرنـەگیراون، چـونکە لـە پێغەمبـەری خـوداوە ﷺ نەگێڕراونەتـەوە، ئێمـەش هـیچ هـەواڵو بەسەرهاتێكو، هیچ وتەیەك پەسند ناکەین ئەگەر لە پێغەمبەری خـوداوە ﷺ بـە ئێمە نەگەیەنرابێت لێرەشدا کورتەی ئەو وتە پووچەڵانەیان دیاری دەکەین[1]:-

١- یەکێك لەو (اشاعة)و وتـە پووچـەڵو ئەفـسانەیی یانـەش، ئەوەیـە هەنـدێك کەسـیان لـە مێژوونووسـانو خـاوەن تەفـسیرەکان وای لەقەڵـەم دەدەن گوایـە (یەئجووجو مەئجووج) لەوەچەی ئادەمن بەڵام نەك لە (حـەوا)وە، بۆیـە دەبنـە برایانی منداڵەکانی ئادەم لەباوکەوە، هەروەها وای باس دەکەن گوایـە (ئـادەم) ژنێکی تری جگە لە (حەوا) هەبووە.

٢- هـەر لـەو پڕوپاگانـدەو وتـە پووچـەڵانەی تریـان ئەوەیـە گوایـە (یـەئجووجو مەئجووج) لە تۆوی ئادەمنو کاتێك ئادەم لەسـەر خۆڵەکـە خـەوتووە، خـەوی جنسی (احتلام)ی بینیوەو ئاوی هاتۆتەوەو، ئاوی تۆوەکـەی تێکـەڵی خۆڵەکـە

[1]) نووسەری ئەم کتێبە، وتە پووچەکانو ئەفسانەکانی بەژمارە دانـەنابوو، بـەڵام مـن لـە تەرجەمـە کوردییەکەدا حەزم کرد بۆ پاراستنی سیمای دەقە کوردییەکە بەژمارە پۆلێنیانکەم -وەرگێڕ-.

بووەو، ئیدی (یەئجووجو مەئجووج)یش لەو ئاوی (منی)یەی کە تێکەڵی خۆڵەکە بووە دروست بوون.

٣- هەندێکی تریان وای لەقەڵەم دەدەن گوایە ئەوان واتە (یەئجووجو مەئجووج) کوڕانی (یافث)ی کوڕی (نوح) بوون کە دوای لافاوەکە بەرەو خۆرهەڵات ڕۆیشتووە.

٤- هەندێکی تریان وای دادەنێن گوایە (یەئجووجو مەئجووج) بیستو دوو تیرە بوونو کاتێك (ذوالقرنین)یش بەربەستەکەی بنیات ناوە لەدوای خۆیەوە بیستو یەك تیرەی داناوەو، تەنها یەك تیرەی لێ جیاکردۆتەوە کە کاروباری داونەتە دەست خۆیانو، ئەوانیش بە (تورك) ناوبراون، چونکە لەدەرەوەی بەربەستەکە تەرك کراون، واتە (فەرامۆش کراون)و (ذوالقرنین) بەتەنیا خستوونییە ئەولاوە.

٥- هەندێکی تر لەو مێژوونووسو تەفسیرنووسانە هەر تیرەیەك لەو تیرانەی بە چوارسەد هەزار کەس داناوەو، گوایە هەرپیاوێك لەوان لە ژیانیدا هەزار کەسی لە منداڵانی خۆی بینیوە کە هەموویان چەکیان هەڵگرتووە.

٦- هەندێکی تریان وای بۆ دەچن گوایە مرۆڤەکانی (یەئجووجو مەئجووج) لە درێژی باڵاو کورتە باڵاییدا جیاواز بوون، تیایاندا بووە کە باڵای بەقەد دارخورمایەك بەرزبووەو، کەسی واشیان هەبووە کە باڵای بەقەد سنەوبەرێك لە سنەوبەرەکانی لوبنان بووە، هەندێکیشیان باڵای بەقەد چوار باڵ بووە، هەندێکی تریشیان درێژیی باڵای سێ بست بووە، گوایە تیاشیان دابووە کە باڵای بستێك بووە، هەندێکیشیان بەقەد کەوانەی نێوان دوو پەنجەی مرۆڤ بوون، یان گوایە هەندێکیان دووگوێچکەی درێژی وەك دووگوێچکەی فیلیان هەبووە کە گوێچکەی یەکەمی لەژێر خۆیدا ڕاخستووەو گوێچکەی دووەمیشی لەسەرەوە بەخۆی داداوەو لەخۆی ئاڵاندووە.

٧- هه‌ندێك مێژوونووس‌و ته‌فسیرنووسی تریش ده‌نگۆو دیعایه‌ی وه‌هایان له‌سه‌ر كاری تێكده‌رانه‌و شێواندنی (یه‌ئجووج‌و مه‌ئجووج) بڵاوكردۆته‌وه‌، كه‌ گوایه‌ ئه‌وه‌نده‌ به‌دكارو تێكده‌ر بوون به‌لای هه‌رگیانداریكی وه‌ك فیل، یان دڕنده‌یه‌ك، یان حوشترێك، یان به‌رازێكدا ڕۆیشتبن، خێرا خواردوویانه‌و، هه‌ر كه‌سێكیش له‌خۆیان مردبێت خواردوویانه‌.

٨- هه‌ندێكی تریان ئیددیعای ئه‌وه‌یان بۆ كردوون گوایه‌ چڕنووكیان له‌سه‌ر نینۆكه‌كانیان هه‌بووه‌و، كه‌ڵبه‌كانیشیان وه‌ك كه‌ڵبه‌ی ئاژه‌ڵه‌ دڕنده‌كان بووه‌، قژێكی هێنده‌ درێژیشیان هه‌بووه‌ كه‌ سه‌راپای جه‌سته‌یانی داپۆشیوه‌و له‌ گه‌رماو سه‌رما پاراستوونی. هه‌روه‌ها گوایه‌ له‌نێو به‌ڕه‌ڵایی‌یه‌كی بڵاوو باوی جنسیدا ژیاون‌و، وه‌ك ئاژه‌ڵان له‌و كارانه‌دا خه‌ریكی یه‌كتر بوون‌و، ئافره‌تیان ڕێگه‌ی له‌ هیچ پیاوێك نه‌گرتووه‌ كه‌ نیازی داوێن پیسی له‌گه‌ڵیدا هه‌بوو بێت، هیچ پیاوێكیشیان تاكه‌ ئافره‌تێكی دیاری كراوی نه‌بووه‌.

٩- هه‌ندێكی تر له‌و ته‌فسیرنووس‌و مێژوونووسانه‌ وای له‌قه‌ڵه‌م ده‌ده‌ن گوایه‌ له‌نێو خه‌ڵكی (یه‌ئجووج‌و مه‌ئجووج)دا كه‌سانی واهه‌بوون كه‌ ڕۆشتنیان وه‌ك ڕۆشتنی گورگ بووه‌و، هه‌ندێك كه‌سی تریشیان ڕۆشتنی به‌بازدان بووه‌و، هه‌ندێكی دیكه‌یان ته‌نها به‌ ورته‌ورت قسه‌ی كردووه‌، یان گوایه‌ هه‌ندێكیان چوار چاویان هه‌بووه‌و، هه‌ندێكی تریان یه‌ك قاچیان هه‌بووه‌و، هه‌ندێكی تریشیان له‌ شله‌مه‌نیدا ته‌نها خوێنیان خواردۆته‌وه‌.

جگه‌ له‌ چه‌نده‌ها ده‌نگۆو شتی پووچ‌و ناڕاست‌و ئه‌فسانه‌[١].

---

١) سه‌باره‌ت به‌م ده‌نگۆو شته‌ پووچه‌ڵ‌و ئه‌فسانانه‌ بڕوانه‌ كتێبی (الدر المنثور)ی (سیوطی) به‌رگی (٥) ل (٤٥٤- ٤٦٤)، هه‌روه‌ها كتێبی (البداية والنهاية)ی (ابن الكثير) به‌رگی (٢)، ل(١٠٩-١١٣) هه‌روه‌ها كتێبی (ذوالقرنين)ی (محمد خير يوسف) لاپه‌ره‌ (٢٩٤-٣٠٨).

دیارە ئێمە هیچ هەواڵو بەسەرهاتو وتەیەك لەوانە پەسند ناکەینو، ڕێگە بە کەسیش نادەین کە لە ئێمەوە ئەو جۆرە شتانە وەرگرێت، یان لە کەسانی ترەوە، چونکە ئێمە بۆیە دیارییان دەکەین تاکو خەڵکی لێ ئاگادار بکەینەوەو، هەتا هیچ کەسێکیش لە کتێبە کۆنەکانەوە نەیانخوێنێتەوەو، بڕوای پێ نەکات.

بێگومان (یەئجووجو مەئجووج) لەنەوەکانی ئادەمن، واتە مرۆڤو ئادەمیزادی ئاسایی‌و خولقێنراوی وەك ئێمە بوون، تەنەکانی لاشەیانو ڕوخسارو شێوەیان لە جەستەو ڕوخسارو ڕەنگی ئێمە چووەو لەهیچ شتێکدا لێمان جودانیین تەنها بەم ژمارە زۆرو گەورەیەو، بەو بڵاوبوونەوە بەربڵاوەو بەو داگیرکارییە هەمەلایەنەو، بەو شێواندنو کاولکاری‌و وێرانکارییە نەبێت.

(یەئجووج و مەئجووج) لە ڕوانگەی (بەهائی یەکان)ەوە

(بەهائی یەکان) تاقمێکی بێ‌باوەڕو گومراو هەڵگەراوەو لادەرنو، وایشی ڕادەگەیەنن گوایە ئەوان موسڵمانن. بەڵام لەڕاستیدا لە ئیسلام دەرچوونو دوای کابرایەکی گومڕایی کافر کەوتوون کە ناوی (عبدالبهاء)ەو ئەو پڕوپاگاندەیەی بۆ خۆی کردووە گوایە (مەهدی)یەو، پاشان خۆی بە پێغەمبەرێك لەقەڵەم داوە کە گوایە سرووش (وەحی)ی لە خوداوە بۆ دێت.

بەهائی یەکان لێکدانەوەیەکی تایبەتیان لەسەر (یەئجووجو مەئجووج) هەیە کە پێچەوانەی لێکدانەوەو تێگەیشتنی هەموو خەڵکییە بە موسڵمانانو ئەهلی کیتابو خواناسەکانیشەوە.. تێگەیشتنو بۆچوونی ئەوان لەسەر (یەئجووجو مەئجووج) لە نامۆترینو سەیرو سەمەرەترینی بۆچوونەکانی هەموو نەتەوەکانەو لە هەمووشیان زیاترو زۆرتر گومرایی‌و درۆو بوختانو نغرۆبوون لە ئەفسانەو شتە پووچەڵەکانی تێدایە.

من (نووسەری ئەم کتێبە) گوێم لە شریتێکی کاسێتی یەکێك لە بانگەشەچییە بەهائی‌یەکان گرتووە کە بۆ باسی (یەئجووج‌و مەئجووج) تەرخانی کردووەو، تیایدا بە زمانێکی ڕەوانی عەرەبی‌و، بە ئەدایەکی ڕوونو، بەشێوازێکی دیارو تێگەیەنەری وتاردانەوە، دەدوێت. بۆیە من زۆر سەرم سوڕماو تووشی سەرسامی‌و حاڵەتی نامۆیی بووم کاتێك ئەو هەموو چاوبەستی‌و سەر لێ‌تێکدانو درۆو دەلەسەو قسە هەڵبەستنو بوختانانەم لەو شریتەوە بیستو گوێم لێ‌بوو.

(دەقی شریتی بەهائی یەکان)

جا لەدەرووی ڕادێرانی گوێچکەی خوێنەرانو، ئاگادارکردنیان لە وتارێکی خەیاڵیی سەرنج ڕاکێش کە (هەمووی پووچەڵو درۆو بوختانو قسە هەڵبەستنە).

ئەوا من لێرەدا ئەو وتانەی لەو شریتەدا هاتوون، تۆماری دەکەم وەك چۆن وتاربێژەکە دەری بڕیونو کە بەم جۆرەیە:-

((بسم الله الرحمن الرحيم))

الحمد لله رب العالمين، لا اله الا الله الملك الحق المبين، محمد رسول الله الصادق الوعد الامين.

خوێندنەوەیەك لە کتێبی ڕووناکیی تیشك پژێنەوە..

ڕاستی‌و حەقیقەتی هەواڵی (یەئجووج‌و مەئجووج).

بێگومان خودای بەرزو بێ‌هاوتا قورئانە پیرۆزەکەی کردۆتە سۆنگەی خواستی خۆی بۆ بەندەکانی‌و بەپێی ئەو حیکمەتە زۆرەی‌و ئەو زانستە بالآیەی.. بۆیەش خوا هەموو پێداویستییەکانی بەندەکانی لەوشتانەی کە لەژیانی دنیاو ئاخیرەتیاندا پێویستیان پێی دەبێت لەو قورئانەدا کۆکردۆتەوە، سا ئیتر ئەو پێداویستیانە بن کە بەزەوییەوە دەیانبەستێتەوە، یان ئەوانەی بە ئاسمانیان دەگەیەنێت.

خودای مەزن لەو قورئانەدا هەواڵی هەموو بارودۆخو جۆرو شێوازێکی ژیانی نەتەوەکانی پێشووی بە نەتەوەی شوێنکەوتووی قورئان گەیاندووەو، ئیدی هەموو بنەماو شتێکی تری جێی خواستی بەندەکانی تێدا دەرکەوتووە.. خودا فەرموویەتی: ﴿ ...مَّا فَرَّطْنَا فِي ٱلْكِتَٰبِ مِن شَيْءٍ... ﴿٣٨﴾ الأنعام ﴾.

جا لەبەرئەوەی قورئانی پیرۆز فەرمایشتو یاسای خودای میهرەبانە، بەم هۆیەوە ڕاستترینو ڕۆشنترین بەڵگەنامەو پاڵپشتێکە کە پشتی پێ دەبەسترێت کە لە هیچ ڕوویەکەوە شتی ناڕاستو پووچەڵی تێناکەوێت، چونکە لەلایەن خودایەکی داناو سوپاسکراوەوە هاتۆتە خوارەوە.

لێرەشداو لەپێگەی ڕاستگۆییو هەقبێژیی یەوە، ڕاستییەك لە ڕاستییەکانی ئەم قورئانەو، بەسەرهاتێك لەبەسەرهاتەکانی دیاری دەکەین کە خودای داناو شارەزا هێناوێتییەوەو، ئیدی کێشو، وتەی ڕاستتری لە فەرمایشتی خودا هەیە؟! ئەم ڕاستییەو ئەم بەسەرهاتەش، چیرۆکی (یەئجووجو مەئجووج)ە کە خودا لەدوو جێگەی کتێبە بەهادارەکەیدا باسی لێوەکردوون:-

جێگەی یەکەم: لە سوورەتی (کهف)دا کە دەفەرموێت: ﴿ قَالُواْ يَٰذَا ٱلْقَرْنَيْنِ إِنَّ يَأْجُوجَ وَمَأْجُوجَ مُفْسِدُونَ فِي ٱلْأَرْضِ فَهَلْ نَجْعَلُ لَكَ خَرْجًا عَلَىٰٓ أَن تَجْعَلَ بَيْنَنَا وَبَيْنَهُمْ سَدًّا ﴿٩٤﴾ الكهف ﴾.

جێگەی دووەمیش: لە سوورەتی (الأنبياء)و لەو فەرمایشتەی دایە، کە فەرموویەتی:- ﴿ حَتَّىٰٓ إِذَا فُتِحَتْ يَأْجُوجُ وَمَأْجُوجُ وَهُم مِّن كُلِّ حَدَبٍ يَنسِلُونَ ﴿٩٦﴾ الأنبياء ﴾.

بێگومان لەم بەسەرهاتەدا زۆر کەس لەزانایان لەم ڕووەوە کەوتوونەتە نێو چەند تەمومژێکەوە، واتە لەو چیرۆکەدا کە تەنها خوداو پێغەمبەرەکەی ﷺ لە

حه‌قیقه‌ته‌كه‌ی ده‌زانن‌و پاشان به‌تایبه‌تی ئه‌و كه‌سانه‌ش ده‌یزانن كه‌ خودا ڕێنمایی كردوون‌و به‌رچاویی ڕۆشن كردوونه‌ته‌وه‌.. ته‌نانه‌ت هه‌ندێك له‌و زانایانه‌ چه‌ند چیرۆكێكی هه‌مه‌ جۆری وایان له‌ده‌وری ئه‌م ڕاستییه‌ هۆنیوه‌ته‌وه‌ كه‌ هه‌مووی له‌ ده‌سكردی خه‌یاڵ دان‌و هیچ په‌یوه‌ندییه‌كی به‌ ڕاستگۆیی یه‌وه‌ نیه‌.

ته‌نانه‌ت هه‌ندێكی تریان ئه‌و باسانه‌ی كه‌ خودا له‌كتێبه‌ سه‌نگینه‌كه‌ی دا (قورئان) دیاریی كردوون، به‌ (مه‌جازو مانای وه‌رگێڕاوو تێپه‌ڕێنراو) داده‌نێن، هه‌ندێك زانای تریشیان وایان له‌قه‌ڵه‌م داوه‌ كه‌ گوایه‌ مه‌به‌ست له‌ (یه‌ئجوج‌و مه‌ئجوج) (چینیه‌كان) بن، به‌تایبه‌تیش كه‌ له‌م سه‌رده‌مه‌ماندا به‌شێوه‌یه‌كی هێجگار زۆر ژماره‌یان زیاد بووه‌و، تا گه‌یشتۆته‌ پتر له‌ هه‌زار ملیۆن كه‌س.

جا له‌به‌ر ڕۆشنایی ئه‌و پێشكه‌وتن‌و زانستیانه‌یه‌ی كه‌ له‌ هه‌موو بواره‌كان دا له‌م سه‌رده‌مه‌ماندا به‌دی هاتووه‌، هه‌موو ڕووی زه‌ویش له‌ڕووی جوگرافیایی یه‌وه‌ پێوراوه‌، سا ئیتر به‌مانگه‌ ده‌سكرده‌كان بێت یاخود به‌ فڕۆكه‌كانی سیخوڕی‌و دیده‌وانی بێت، جگه‌ له‌ تیمه‌كانی شاره‌زایانی گه‌ڕیده‌ی زه‌وی كه‌ به‌هه‌موو ئامرازو هۆكاره‌ هه‌مه‌ چه‌شنه‌ زانستی یه‌كانه‌وه‌ له‌ زه‌ویدا ده‌گه‌ڕێن‌و شت ده‌دۆزنه‌وه‌. به‌تایبه‌تیش ئه‌مڕۆ جێگه‌یه‌ك نه‌ماوه‌ كه‌ بنكه‌ی سه‌ربازی، یان زانستی تیا دانه‌مه‌زرا بێت.

بۆیه‌ به‌ڵگه‌یه‌ك ده‌رنه‌كه‌وتووه‌ له‌سه‌ر بوونی ئه‌م جۆره‌ گه‌ل‌و خه‌ڵكانه‌ له‌سه‌ر ڕووی زه‌وی، ئه‌مه‌ش له‌بنه‌ڕه‌تدا گومانی زیاتری له‌سه‌ر وجودیان دروست كردووه‌.

به‌ڵام ئه‌وه‌ی كه‌ خودای گه‌وره‌و، پێغه‌مبه‌ره‌كه‌شی ﷺ باسیان كردووه‌و هه‌واڵ‌و به‌سه‌رهاتیان دیاری كردوون، هه‌رده‌بێت له‌ ئارادابن‌و هیچ گومانێكی له‌سه‌ر وجودیان تێدا نیه‌، جا بۆ ئه‌وه‌ی ته‌م‌و مژ له‌سه‌ر بیروهۆشه‌كان نه‌مێنێت‌و ڕاستیش له‌ چه‌مكه‌كاندا ڕوون بێته‌وه‌، مه‌سه‌له‌كه‌ بۆ ئه‌و پێغه‌مبه‌ره‌ ﷺ ده‌گێڕینه‌وه‌ كه‌ قورئانی بۆ هاتۆته‌ خواره‌وه‌، ئه‌مه‌ش هه‌مان فه‌رمانڕه‌وایی‌و پێغه‌مبه‌رێتییه‌ كه‌ له‌

دوایین سوورِو دەورانیدا له (عبدالله المهدی)دا دەردەکەوێت، وەك پێشتریش لـه زانستی دەوراندا باسی لێوەکرا، چونکه لـه چوارچێوەی هـەموو زانسته پوخـتەو تێکرِاییەکانی خودای مەزن دان، زانستی خوداش تەواوێتیو جوانکاری تێدایـە.. جوانکاریی له کورتەی شیکاری زۆریی زانسته زۆرو کۆنەکەدا، ئەمـەش ئـەو چرا رۆشنەیە، که خودا کردوێتی بەمایەی رەحمەتو بەزەیی بـۆ خـەڵکی دنیـا، ئیـدی زانستی هـەقخوازی (العلـم الحقـی) کـە لەبەردەمیـدا هـەموو پـەردەکانی وەهـم دەکرێنەوەو، بەربەستی خەیاڵو سەرسامیش نامێنێت، ئـەو راسـتییەمان بـۆ روون دەکاتەوە که بێگومان وجودی (یەئجووجو مەئجووج) راستییەکی جێگیرەو، ئـەوان هەنو لەپشت بەربەستەکەیانەوەن وەك چۆن خـودا هـەواڵی لەسـەر داوە تـا نزیـك بوونەوەی بەڵێنی هەق دەربارەی هاتنی رۆژی گەورەی قیامەت. بۆیە هیچ کەسـێك بۆی ناشێت بەرِای خۆی له بۆتەی وەهمیدا دانێت، یان دوای ئـەم راسـتییە مانـای مەجازو تێپەرِێنراویان بۆ لەقەڵەم دات، پێغەمبەریش ﷺ بەو پێیەی، که کۆتایی پێهێنەری دەورانه زانستییەکەی ئـەم بەسـەرهاتەیە، هـەواڵی ئـەوانی پـێداوینو فەرموویـەتی: ئـەوان - یـەئجووجو مـەئجووج - پـۆلێکن لـە ئـادەمیزاد و، بەسەرهاتێکی سەرسورِهێنیان هەیە، که پێش ئەوەی (نوح)ی پێغەمبەری خـودا — سلاوی لێ بێت- کۆچی دوایی بکات روویداوە، ئەوە بوو خودا ژیانی (نـووح)ی لـە دوای لافاوەکە درێژ کردەوە، تا ئەو کاتەی نەوەی سێیەم له کورِو وەچەکانی بەسەر رووی زەویدا بلاوکردەوەو بەفەرمانی خوداو بەپێی ئەو نەخشەیە بوو کە خودا بۆی کێشا بوو. رەگو رِەچەڵەکی (یەئجووجو مەئجووج)یش بۆ ئەو حاڵەتە دەگەرِێتـەوە که (باناثی کورِی یافثی کورِی نـوح) ــ سـلاوی خوادایـان لێ بێـت ـ دوانەیـەکی نێرینەیان ببوو، که دوو منداڵ بـووو زۆر ناشـیرین بـوون، تەنانـەت وێنـەی فیـل بەرِەنگو رِوخساریانەوە نیشتبوو، پێ یەکانو مەچـەکەکانی دەستیـشیان شـێوەی هێواشیی فیلیان وەرگرتبـوو، هـەروەها دەمـی هـەردووکیان نـەختێك لـە سـەرو سەکوتی لووتی فیلیان پیشان دەدا، گوێچکەکانیشیان له گوێچکەی فیل دەچوون.

لەو دوو کوڕە منداڵە، یەکێکیان قەبارەو بارستایەکی گەورەی هەبوو، بەڵام ئەوی تریان هێندە بچووك‌و لاواز بوو بەو ئەندازەیەی گوایە کاتێك لەدایك بووە بە سکی براکەیەوە نووسابێت، وەك ئەوەی جانەوەرێك بووبێت بەسکیەوە.

پێغەمبەرەکەی خوداش (نووح) ـ سەلامی خودای لێ بێت ـ فەرمانی کرد کە یەکەمیان واتە ئەوەی خاوەنی جەستە گەورەکەیە ناوی (یەئجووج)ی لێ بنرێت، ئەوی تریشیان کە جەستەی بچووك‌و لاوازبوو، ناوی (مەئجووج)ی لێ بنرێت.

هەریەکە لەم دوو ناوەش لە زمانی سریانیی پێغەمبەرەکەی خودا (نوح)دا - سەلامی لێ بێت- مانایەکی تایبەتیی هەبووە، چونکە دوو ناوی لێکدراون (مرکب)، بۆ نموونە وشەی (یەء) بە مانای (بخور)ە، وشەی (یەء)یش بەمانای (بخۆرەوە-شارب)ە، وشەی (جوج)یش کە بۆ هەریەکە لەو دوو وشەیە زیادکراوە، واتای (درۆ) دەگەیەنێت. لەسەر ئەم وشەی (یەئجووج) بەو دوو وشە لێکدراوەی (یەء-و-جووج)ەوە مانای (بخۆری درۆ-یاخود درۆخۆر) دەگەیەنێت، کاتێك لەسەر ماناو مەفهوومی ئەم دوو وشەیەش پرسیار لە (نوحی پێغەمبەری خودا- سەلامی لێ بێت) کرا، لە وەڵامدا گوتوویەتی:-

(ئەو مرۆڤانە کارو حاڵەتێکی تایبەتیان هەیە کە بەخواستی خودای خالقیانە).

پاشان (ئاراث)ی کوڕی (یافث)ی کوڕی (نوح) ـ سەلامی لێ بێت ـ دوانەیەکی مێیینەی لە خێزانەکەی بووە کە دوو کچی منداڵ بەهەمان قەبارەو بارستایی ئەو دوانە نێرینەیە بووە. (نوحی پێغەمبەری خوداش ـ سەلامی لێ بێت) فەرمانی کردووە کە کچە گەورەکە (واتە ئەوەی خاوەنی جەستەیەکی قەبەو گەورە بووە) ناوی (عوج)ی لێ بنرێت، ئەم وشەیەش لە زمانە سریانەکەدا مانای (زلو قەبە) دەگەیەنێت، هەروەها فەرمانی کردووە کە کچە بچووکەکەش ناوی (عنج)ی لێبنرێت کە مانای (کورتە باڵا) دەگەیەنێت.

ئیدی حیکمەتی خودای کردگار وابووە کە هەریەکەیان لە ماوەیەکی کورتدا گەورە ببێت.

جا کاتێك بالّغ بوون، پێغەمبەرەکەی خودا (نوح ـ سلاّوی لێ بێت) — فەرمانی کردەوە، کە (عوج)ی کچە گەورەکەی لە (یەئجووج)ی کوڕە گەورەکەی مارە بکرێت، (عنج)ی کچە بچووك‌و کورتە بالآش لە (مەئجووج)ی کوڕە بچووك مارە بکرێت.

پاشان وەك پێشتریش ڕوونمان کردەوە کە (نووح)ـ سەلامی لێ بێت ـ بە فەرمانی خودا (وەچەو نەوەکانی) بەسەر هەموو ناوچەکانی زەویدا دابەش کردووەو بەوشێوەی، کە خودا بۆی دیاریی‌و ڕوون کردۆتەوە، ڕاستی‌و حەقیقەتی ئەمەش وابووە، کە خودای مەزن فەرمانی بەدوو فریشتە (مەلائیکە) کردووە، کە لەشێوەو قەبارەی دوو باڵندەدا بچن بۆلای (نووح). (نووح)یش لە ساتی دابەشکردنی نەوەکانیدا بەسەر ناوچەیەك لە ناوچەکانی زەویدا فەرمانی پێ کردوون، کە دوای ئەو دوو باڵندە بەرێزە بکەون، تاکو بەخواستی خودا لە شوێنێك دەگیرسێنەوەو لەو جێگەیەش دابێت، کە ئیرادەی خودا لەسەر ئاوەدان کردنەوەی هەیە، جا کاتێك نۆرەی ئەو دوو (ژن‌و مێردە) دوانانەی، کە دوو کوڕی دوانەو دوو کچی دوانەی زۆر سەیرو سەمەرە بوون، هەردوو لا (واتە هەردوو خێزانەکە، یان هەردوو مێردەکە) فەرمانیان پێکراوە، کە دوای ئەو دوو باڵندەیە بکەون، ئەمەش وەك ئەو نەریتەی، کە لەو ڕۆژەدا باو بووە، ئینجا زەویش بەفەرمانی خودا بۆیان هێنراوەتە یەك‌و پێچراوەتەوە، تاکو بەئاسانی بگەنە ئەو جێگەیەی، کە بەخواستی خودا دەبوایە بگەنە ئەوێ وئاوەدانی بکەنەوە، ئەو دوو باڵندە بەرێزەش، هەردوو خێزانەکە (واتە هەردوو مێردەکەو هەردوو ژنەکە)ی بەهەردوو جۆرو ڕەنگ‌و جەستەلێك جوداکانیانەوە بردوەو ڕێ نیشاندەریان بوون، تاکو گەیشتوونەتە ئەو جێگەیەی، کە ئێستا دوو خێزانەکەو وەچەکانی خۆیانی لێیەو، باڵندەکان لەوێ نیشتوونەتەوەو، ئەو شوێنەی ئێستای (یەئجووج‌و مەئجووج)یان بۆ دەسنیشان کردوون، بەردەوام

هەرلەوێش دان تا ئەو ڕۆژەی کە خودای مەزنو باڵادەست ڕێگەی دەرچوونیان بۆ شوێنەکانی تری زەوی پێ دەدات، ئەم دەروازەیەکی ئەو ناوچەیەیان لە جێگەیەکی تایبەتەوەو لە دەشتەکانی (سیبریا)وە، هەیە، ئەو سەهۆڵبەندانە کەڵەکە بووەش کە ئەمڕۆ لەو ناوچەیەدا هەیە، لەو زەمانەدا نەبووە، بەڵکو چەند مێرگێکی فراوانی سەوزی پێ دەشتەکان بووە کە درەختەکانو جەنگەڵە چڕەکان بەڕیزی درێژ درێژ دەبینرانو دایانپۆشیبوون. ئەمەش لە ئاکامی ئەو لافاوەوە کە ژیانی بەناوچەکە بەخشیبوو کە چەندین دۆڵو شێو نشێوی لێ ببوەوەو، چەندەها ماددەی هەمە جۆرو بەپیتیشی لێوە پەیدا ببوو، پاشان هەردوو باڵندە بەڕێزەکە، (یەئجووجو مەئجووج) یان بەنێو کەلەبەرێکی گەورەی زەویدا بردە ناوەوە کە بەرەو خوار لێژ دەبۆوەو لەو پارچەیەی زەوییشدا وەك ئەشکەوتێکی گەورەو نێوانی هەردوو دیوارەکەی لەڕاستەوە بۆ چەپ نزیکەی یازدە فەرسەخ بووە، بەرزیی بانی سەرەوەشی لەلێژایی یەوە نزیکەی نیو فەرسەخ بووە، ئەو ناوچەی لێژایی یەش کە لێیەوە دابەزیبوون دەگەیشتە سەر بنی ڕووە بنەڕەتی یە ڕووناکەکەی زەوی کەپێش ئەوەی زەوی لەسەریەك کەڵەکە بکرێتەوەو بەم ڕەنگە خڕو کۆبکرێتەوە. چونکە پێش پیادەکردنی ڕێسای (ئۆرگانەکان) کە ببوە هۆی بەرفراوان کردنو گەورەکردنی زەویو لەڕێی هێنانی خاكو خۆڵی لەسەر یەك کەڵەکەکراویشەوە، کە بووە هۆی خڕکردنەوەی، بۆیە پێش ئەو ڕووداوانە (زەوی) پانو پۆڕو درێژ بووە وەك تابلۆیەك لە گەوهەرێکی ڕوون، کە خودای پەروەردگار ئەفراندن (ابداع)ی لە دروستکردنیدا لە جوانترین دەریاو ڕووبارو چیاو دارودرەختو کێڵگەی بەشێوەی بەرجەستەو زیندوو لەسەر وێنا کردبوو، ئەمەش بە حوکمی ئەو ڕێسای (بەخۆر ڕووناك کردنەوە)یەوەی، کە ژیانی تەواوی خاوەنداریێتیی بەپێی خواستەکانی خودا لە وێناندنو ئەفراندندا پێ بەخشیوە. جا هەر کەسێك خوازیاری چوونە خوارەوە بۆ نێوبنی زەوی بێت ئەوا لە هەر لێژایی یەکەوەو لەهەر لایەکییەوە بێت بۆی دادەبەزێت، چونکە لایەکانی زەوی کە بەو ڕێکخستنە تۆکمەیەوە بۆ سەر بنی

رووەکەی ژێرو ناوەوەی لێژ دەبێتەوە، حاڵەتێکی ئاسایی خوازراوو ئیرادە لەسەر دانراوی خودایە، خوداش کە بەچاکیو ڕێکی هەموو شتێکی دروست کردووە، بنی ناوەوەی وەك شێوەی رووکارە دیارەکەی داناوە، کە چۆن هەموو وێنەیەکی زیندووی دەریاو ڕووبارو چیاو دارو درەختو ڕووەکەکانی تیا داهێناوەو، ئیدی وەك بەهەشتێکی پڕ لە نیعمەتو خێرو خۆشیی گەورەی لێهاتوە، کە بە شەوقە ڕژێنراوەکەی رووناکی خۆرەوە پەیدا بوون.

سەرووی بنەوەی زەوی، ئاسمانێکە بۆ ئەو کەسەی، کە بەسەر بنی خوارەوەیدا دەڕوات، چوار گۆشەیەکی پێکهاتووش لە نێوەڕاستدا، کە هەرلایەك لە هەر چوارلاکەی دەگاتە سەدان میل، نێوانی هەر دووکیان پێك دەگەیەنێت، کەعبەی پیرۆزیش ئێستا لە سەنتەری ناوەڕاستیدا وەستاوە، ناوەوەی ئەو زەوی یەو خوارووتریشی، مەڵبەندی ژیانێکی سەلمێنراوی ڕووناك بووەو ژیانەکەشی بەهێز تربووە لەو ڕووکاری زەوییە ڕۆشن کراوە بنەڕەتییەی، کە لەپێش خڕکردنەوەو هێنانەوەیەکی زەویدا بووە.

جا کاتێك (یەئجووجو مەئجووج) بۆ ناخی زەوی یە بنەڕەتییە ڕۆشن کراوەکە لەو کەلەبەرەی نێوان هەردوو لووتکەی چیاکەوە دابەزیون، کە (دەکەوێتە لایەك لە لایەکانی زەوی یەوەو لەو لایە دیاری کراوەوە، کە پێشتر ڕوونمان کردەوە)و، کە خوداش خۆی بۆ ئەو کارە سەرسوڕهێنە هێشتوێتی یەوەو حیکمەتێکی زۆرو گەورەشی وای خواستووەو، کە دوای ماوەیەکی کەم لەم دێرانەی داهاتوودا (بەیارمەتی خودا) بۆمان دەردەکەوێت. ئای کردەی خودای باڵادەست چۆنەو، چەند دڵفڕێنە ئەوەی دەبینین، کە دوای ئەوەی هەریەکە لەو دوو ژنو مێردە بەهێواشی چوونەتە نێو ئەو زەوییەوە. ئینجا ڕەنگو ڕوویان گۆڕاوە، واتە لەو ڕەنگە ناشیرینەوەی، کە پێشتر وەسف کراو هەیانبوو، گۆڕاون بۆ جوانترین ڕەنگ لە ڕووخساری سەرنج ڕاکێشو دڵفڕێن. تەنانەت گەر جوانترین ئافرەتی دنیا لەگەڵ

هەرمێ بیینەیەك لەو دوو جۆرەدا بەراورد بکرێت، ئەوا لە ئاستیدا ناشیرینترین مرۆڤ بوو، بە هەمان شێوە هەر دوو پیاوەکەش جوان ببوونو، ئەگەر هەر نێرینەیەك لەگەڵ یەکێکیاندا بەراوردکەین، ئەوا ئەو نێرینەیەش ناشیرینترین مرۆڤ بووە لە ئاستیدا.. ئەمەش بەهۆی ئەو هێزە ڕۆشن کە ڕەوانەی ڕەحمەتی خوداوە کە لەو جێگریاندا لە ناخی زەوی ڕاستەقینەی درەوشاوە بەنووری پەروەردگاری بالاّ دەستدا، هەبووەو، کە بەحوکمی ڕۆشن بوونەوەکەیەوە بووە بە بەهەشتی خودا لە زەوییەکەیدا. ئیدی هەریەکە لەو دوو خێزانە، نەوەیەکی هێجگار زۆرو بێ شوماریان لێ کەوتۆتەوە، بەشێوەیەك کە مەگەر هەر خودای خالق خۆی ژمارەیانی زانیبێت، ئەوانیش سەرەڕایی زۆربوونیان هەر لەو زەوییەدا بەگیانی خۆشەویستیو ڕەحمو بەزەیی یەوە لەگەڵ یەکتردا ژیاون و، لە ئاستێکی بڵندی دڵسۆزییدا بوون بۆ خواپەرستیو زانستو گەیاندنی پەیوەندی سۆزی نێوان خۆیان، بەمەش وایان لێهاتووە کە مرۆڤە زەبەللاحەکانیان کوڕانی مامیان کە (کورتە بالاّبوون) خستۆتە سەر شانیان لەکاتی ڕۆیشتندا.. هەروەها سەرەڕایی پێچەوانەی بەشەکانی زەویو کەم کردنەوەیان (بەحوکمی کاری جێگیری ڕۆشن کردنەوەی بەرەحمانەی خودا بۆ هەرکەسێك بەسەری دا برۆشتایە، بەلاّم هەر بەحوکمی ئەو ژیانە جێگیرە ڕووناکەوەش خۆشەویستیو سۆزو بەزەیی لە نێوانیاندا بلاّوببووەوە.

خودای پەروەردگاریش ڕزقو ڕۆزیی ئەوانی والێکردبوو، کە لەگەنجینەکانی ئەو ڕەحمەتەی خۆیەوە پەیدا بێت، کە لە یاسای ڕووناك کردنەوەی پڕ ڕەحمەتی خۆیەوەو بەپێی ماندووبوونو ڕێو شوێنێك بۆی دانابوون، تەنانەت بەپێی خواستو ئیرادەی واقیعیانەی ئەو خەڵکەش بووە، ئەمەش حاڵو بارودۆخی هەموو ژیانێکی موڵکدارانەیە، بەتایبەتیش لە بەهەشتەکاندا. جا ئەگەر ئێستا ئێمە تێیان ڕامێنینو ئەو جۆرە ژیانەشیان لەلای خەڵکی ئێستا زانراوبێت، ئەوا حەسوودیو ئێرەییان پێ دەبەن، چونکە ئەوان چەندان هێندەی ئەو ئادەمیزانە بوون، کە ئێستا

لەسەر ڕووی زەویی دەژین، چەندان هێندەی ئەفسانەیی بوون، کە ناژمێررێتو هیچ عەقلێکیش بەخەیاڵیدا نایەت، چونکە ئەوان لەوپەڕی چاوتێریو بەختەوەرییدا دەژین، جگە لەوەی هیچ نەخۆشیو دەردو پەتایەکیش هەرگیز ڕوویان تێ ناکات، ئەمەش لەبەر نەبوونی ئاسەوارێکی ئەو دیاردانەی کە ئەو دەردو پەتایانە بەهۆی هەمە جۆریو تێکەڵاوبوونیانەوە دەخولقێنن، هەروەها هیچ وجودێکیش بۆ حوکمی مردن لەو خاکەیان دانیە، ئەمەش بەهۆی بڵاوبوونەوەی گیانی چەسپێنراوی ژیان تیای دا.. تەنانەت گەر بتوانرێت مردوویەك ببرێت بۆ ئەوێ، ئەوا بە لەش ساغییەوە هەڵدەستێتەوەو لە هەموو دەردو نەخۆشیەکیش چاکبۆتەوە. لەوانەشە تۆ بپرسیتو بڵێیت: دەی باشە ئەم جیاوازییە بەرفراوانە خەیاڵییە چییە لە کاتێکدا قورئانی پیرۆز وای باس کردوون کە ئەوان تێکدەرو فاسیدن لە زەویدا (مفسدون في الارض)؟ منیش لە وەڵامدا پێت دەڵێم: هەر لە هەمان سەرچاوەی پیرۆزەوە کە قورئانەو لە سوننەتی چڕوپڕ بەرەکەتی پێغەمبەریشەوە ﷺ دەتبەمەوە بۆ خاڵی سەرەتاو بنچینەی مەسەلەکان.. ئەوەبوو وەك پێشتر باسمان کرد دوای ئەوەی یەکەمین بابو باپیرە پێشینەکان دابەزینە خوارەوە بۆ نێو ناخە بنەڕەتییە ڕۆشن کراوەکەی زەوی و، دوایی زاوزێو زۆر بوونی نەوەکانیان (بەو ڕەنگەی کە لەمەو پێش ڕوونمان کردووەوە) پارچە زەویەکانی سەر ڕووی هەسارەی زەوی کە لەوبەرەوە نزیك بوون، خاڵی پێك گەیشتنی ئەو توێژە زەمینیە بوون کە دراوە بەسەر ڕووی زەویو بەسەر ناخی خوارەوەی ئەو زەوییە ڕاستەقینە بنەڕەتییەشدا کە پێشتر وەسفمان کردو، کە لە سوورەتی (فجر)یشدا لێی دواین، ئەو پارچە خاکانەش پڕ کرابوون لە نەوەکانی ئامۆزاکانی ئەمانو لەو هۆزو تیرە هەمەچەشنانەی تری وەك (تەتەر)و (مەغۆلەکان) بوون، هەروەها لە سەرجەم تیرە هەمە جۆرەکانی تری مرۆڤی سەرەتایی بوون کە بناغەی هەموو ئەو ڕەگەزە مرۆیی یانەی ئەمڕۆو ئەم پارچە زەوییانەی تریان ئاوەدان کردۆتەوە، یان بناغەی پەیوەست بە هەموو ئەو نەتەوانەی ترن کە لە ناوچەکانی تری دەوروبەریانەوە هەبوونو نەوەکانیان

بەشێوەیەکی بێ سنوور زیادیان کردووە. بێگومان نزیك بوونەوە لەهەر تیرەیەك لەو تیرانەش لەو کەندەڵانەی زەوییەوەکە (یەئجووجو مەئجووج) تیایدا نیشتەجێ بوون، کارێکی مەحاڵ بووە، چونکە سامو هەیبەتێکی وای لێوە دەرکەوتووە کە بەهێزترین دڵی لەرزاندووە، بەڵام دواتر دەرچوونی هەندێك دەستەو کۆمەڵی (یەئجووجو مەئجووج) بۆ دەرەوەی خاکەکەیان دەستی پێ کردووەو، هەر لەگەڵ دەرچوونیشیاندا کەوتوونەتە بەر پەلاماری (دابو نەریتی باوی ڕەگەزەکان) کە حوکمی سەر ڕووی زەویی دەکردو، ئەوانیش بە نەمانی ئەو جوانیە ڕۆشن بۆوەی کە تیایاندابوو، گەڕاونەتەوە سەر بنچینەی ڕوخسارەکانی پێشوویانو بەهەمان ڕەنگو ڕوخساری بابو باپیرەی یەکەمیانەوە دەرکەوتوونەتەوە، واتە بەو ڕەنگەی کە لەسەر شێوەو هەیئەتی فیل بوون، سائیتر زەبەللاحەکانیان بووبن، یان کورتە باڵاو بچووکەکانیان. بەم ڕەنگەش لەوپەڕی کامڵیو ڕێكو پێکیی ڕەوشتمەندیی یەوە کە لەو خاکەدا پێیانەوە لکابوو، هەڵگەڕاونەتەوە بۆخراپترین نەریتو ئاکار لە توندیو ڕەقیو شەڕخوازیو کرداری شەیتانیانەوەو، بەئەندازەیەکی هێندە ترسناکیش کە هیچ عەقڵێك بەخەیاڵی دا نایەت، ئەوان بەم ڕەنگە بوونو پێچەوانەی هەردوو ڕێساکەی (ڕۆشنکردنەوە)و (ڕەگەزەکان) بوون، ڕێسای (ڕۆشنگەری) ڕووخسارەکانی ئەوانی بۆ چەند شانو شکۆیەکی بەسامو بەڕێز گۆڕیوە، ڕێسای ڕەگەزەکانیش کە لەسەر ڕووی زەوی تووشی بوون هەڵیگەڕاندوونەتەوەو، کردوونی بەچەند ئاژەڵێکی دڕندەو چەند تارماییەکی شەیتانییانەی ئەفسانەیی.

لەم حاڵەتەشدا دەشێت کەوتبنە بەر مردن، ئەگەر مردن یەخەی پێ گرتبن، بەڵام کێ توانیویەتی بەرامبەریان بوەستێتو خۆی ڕاگرێت، لە کاتێکدا ئەوان خاوەنی ئەو هێزە ئەفسانەیی یە ترسێنەرو نائاسایی یە ڕیزپەڕ بووبن و، ئەو هەموو نەریتە خراپو شەڕخوازانەشیان هەبوو بێت کە هیچ ئارامو حەوسەڵەیەك لە بەرامبەریاندا ناگیرێت؟!

ئەو هێرش‌و شاڵاوانەی بۆ هەر لایەکیان دەبرد، وەك چەند گەردەلوولێکی تێکدەر بوون کە پەلی بۆ چەند ناوچەیەکی فراوان‌و دوورمەوداش دەهاویشت، ئەمەش بەهۆی ئەو توانایەوەی کە ژیانە ڕۆشنکراوەکەیان لەچەند هێزێکی نائاساییەوە پێی بەخشیبوون‌و، کە چەندین وزەی لەڕادەبەدەریشیان لە بڕینی ماوەی ڕێگاکاندا بەخێراتر لە ڕۆشتنی باڵندە بۆ مەیسەر بوو، تاوای لیّ هات فەسادو خراپەیان گەیشتە قووڵایی ناوچەکانی ئەو وڵاتانەی کە ئەمڕۆ بە (وڵاتانی هیندو چین) ناودەبرێن و، گەلێك وڵاتی دوورتریشی گرتەوە کەلەو سەردەمەدا ناوەکانیان دیاری نەکرابوون. هیچ شتێکیش (هەر چییەك‌و هەر چۆنێك بوایە) لە بەرامبەر شاڵاوی ترسناك‌و تۆقێنەری ئەوان دا نەدەما، ئەوان هیچ مرۆڤێك‌و هیچ ئاژەڵێکیان فەرامۆش نەدەکرد تا بەزیندوویی دەیانخوارد، هەروەها گشت ڕووەك‌و درەختێکیان نەدەهێشتەوە بەساغی، بەڵکو یان دەیانخوارد، یاخود تێکیان دەداو لەناویان دەبرد.. تەنانەت گەر گەلێك لەسەر چیایەك یان پێدەشتێك دا بووبن، ئەوانیشیان بە دارو درەخت‌و کێڵگەو مەزراکانەوە ڕامالیوە، کەواتە ئەوان چ گەردەلوولێکی وێرانکەر بوون؟ ئەی داخۆ چ ترس‌و بیم‌و بەڵایەکیان خولقاندبێت؟! لەگەڵ ئەوەشدا هەر جارێك بۆ زەوی یەکەی خۆیان هاتبنەوە، باسی ئەو ڕووداوانەیان نەکردووە کە خۆیان خولقاندوویانە، بەڵکو دەسبەجێ دەچوونەوە سەر حاڵەتە بەڕێزو شکۆمەندییەکەی خۆیان‌و سەر ڕوخسارە ڕێك‌و پێکە پڕشنگدارەکەنیان جا بەحوکمی زانین‌و ئاگاداربوونی سرووشداریی پڕشنگدارێتییانەوە مەبەستیان لە دەرچوونیان، گەیاندنی سوودو کەڵك بووە بە کوڕانی ئامۆزاو خزم‌و کەس‌و کارەکانی خۆیان‌و لەو گەلانەی تردا، بەڵام نەیانزانیوە کە ژیانی هەموو ئەوانە تێك دەدەن‌و لەناویان دەبەن، بێگومان ئەوان بوونەتە هۆی قڕکردنی چەندین هۆزو تیرەی بێ شومار لە ئامۆزایان‌و کەس‌و خزمانیان، تەنانەت ئەو ناوچانەو بەشەکانی دەوروبەریشیان تاماوەیەکی زۆر لە مرۆڤ چۆڵ ببوون.

هەر بۆیەش خودای مەزن ((ذوالقرنين))ی بۆناردن تاکو ئەوان لەو شەڕو بەڵا هەرە ترسناکە ڕزگار کات. جا بزانە ئەگەر ئەوەی زانایان لەو ناوچانەو دەورو بەریان دۆزیویانەتەوە، وەك ئاسەواری هاوشێوەو وێکچووی چەند جەستەیەکی نیمچە مرۆییو کە لەشێوەی ئاژەڵەوە نزیکن، ئەوە لە بنەڕەتدا لاشەی هەندێك لەوانەن کە چەند تیرەیەك توانیویانە بیانکوژن..

زانایانیش گومانیان وابووە کە ئەو لاشانە تەنەکانی ڕەگەزێکن لەو مەخلووقانەی کە لەپێش مرۆڤدا زەوییان ئاوەدان کردۆتەوە. ئەمەش هەڵەیەکی دیارە، چونکە یەخچاڵ (سەللاجە)کەی (سیبریا) ئەم دەروازەیەی داپۆشیوە کە دەچێتە خوارەوە بۆ نێو ناخی زەوییە ڕۆشنکراوە بنەڕەتی یەکە.

هەر ئەو دەروازەیەشە کە بەربەستەکەی (ذوالقرنين)ی لەسەر بنیاتنراوە، کە بەیارمەتیو کۆمەکی خودا توانی ی بنیاتی بنێت.

لەوانەشە بپرسیت: (ذوالقرنين) - سلاوی لێ بێت- چۆن توانیویەتی بەربەستەکەی نێوان هەردوو لوتکەی چیاکە لە ڕاستو چەپەوەو لەنێوان نۆکەندە بەرزەکەو نۆکەندە نزمەکەی توێژاڵی زەویدا بنیات بنێت، لە کاتێکدا ڕووبەری نێوانیان دەگاتە نزیکەی یازدە فەرسەخ بەرامبەر نیو فەرسەخ؟! ئەی داخۆ بڕی ئەو پارچە ئاسنە گەورانەو پارچە مسەکانیش چەند بووبن کە بەکاری هێناون؟ ئەی چەند تیرە بەشدارییان لەگەڵدا کردووەو یارمەتییان داوە لە بنیاتنانی ئەو بەربەستە قەبەو ئەفسانەییەدا؟! پاشان بۆچی هەر بەتایبەتی ئاسنو مسیان تێکەڵ کردووە.

منیش لە وەڵامدا بەو ڕەنگەی کە خودای زاناو دانا دەریخستووە پێت دەڵێم:-

ئەوانەی لەگەڵ (ذوالقرنين)دا بەشدارییان لە بنیاتنانی بەربەستەکە کردووە، لە پیاوانی ئەو تیرەو هۆزانە بوونو، تەنها حەوت پیاویش بوون، هیچ کەسێکی تریشیان سا ئیتر لە لایەنگرانی، یان لە سەربازانیشی بەشداریی ئەو کارەیان

نەکردوە، چونکە فەرمانی بە هەموو تیرەو هۆزەکانو سەربازەکانیش کردووە کە بۆ ماوەیەکی وەها لەو جێگەیە دوورکەونەوە کەوا لەبەر چاویان نەمێنێتو هێندە دوورکەونەوە کە توانای دیتنی کارەکەو ڕووداوەکەیان نەبێت، بۆیەش (ذوالقرنین) حەوت پیاویانی لە هەرە خواپەرستترینیانو لە بەتەقواترینی پیاوانی ئەو تیرانە هەڵبژاردوە، هەرچەندە پێویستیی بە کەسانی‌تریشیان هەبووە، بەڵام خودای بەهێزو بالادەست خۆی بۆی ئاسان کردووە، ئەمەش بەپێی ئەو هەواڵەی کە خودای حەقو مافپەروەر لە کتێبەکەیدا ڕایگەیاندووەو فەرموویەتی:-﴿إِنَّا مَكَّنَّا لَهُۥ فِي ٱلْأَرْضِ وَءَاتَيْنَٰهُ مِن كُلِّ شَيْءٍ سَبَبًا ﴿٨٤﴾ الكهف﴾، هەروەها بەگوێرەی ئەو فەرمایشتەی تری خودا دەربارەی وەڵامی (ذوالقرنین) بۆ ئەو پرسیارەی هۆزەکان کاتێك داوایان لێکرد کەوا پارەو ماڵی بۆ کۆدەکەنەوە لە بەرامبەر بنیاتنانی بەربەستەکەداو، کە ئەویش پاداشتی خودای بەباشتر زانی: ﴿...فَهَلْ نَجْعَلُ لَكَ خَرْجًا عَلَىٰٓ أَن تَجْعَلَ بَيْنَنَا وَبَيْنَهُمْ سَدًّا ﴿٩٤﴾ قَالَ مَا مَكَّنِّي فِيهِ رَبِّي خَيْرٌ ... ﴿٩٥﴾ الكهف﴾.

بەڵام بۆیە تەنها ئەو حەوت پیاوەی بەشداری کارەکەی خۆی کرد تاکو ئەو پیاوانە خۆیانو هۆزەکانیشیان پاداشتی کرێی بەشدارییکردنیان دەسگیر بێت کاتێك هۆکارەکانیان دەستەبەرکردو کاروباری شاراوەی حوکمرانیشیان دەرخست و، لەمەشەوەو بەم هۆیەوە ئەو پیاوانەی هەڵبژارد، ئەو حەوت پیاوەش ئەوانەن کە خودا لە فەرمایشتەکەیداو لە باسی چیرۆکی (ذوالقرنین)دا ـ سلاوی لیّ بێت ـ دەسنیشانی کردونو لەسەر زاری (ذوالقرنین)یش فەرموویەتی: ﴿...فَأَعِينُونِي بِقُوَّةٍ أَجْعَلْ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ رَدْمًا ﴿٩٥﴾ الكهف﴾: .

بڕی ئەو پارچە ئاسنە گەورانەش، کە بەکاری هێناون قورسایی حەوت (رەطل)[1] یان هەبووەو لە قاپێکی گەورەدا دانراوە، پاشان فەرمانی پێ کردوون، کە حەوت جار هاواری (الله اکبر) بڵێنەوەو خودا بەگەورە بگرن و، ئاگرێك بکەنەوەو، ئینجا لەگەڵ فووتێکردن دا حەوت جار (الله اکبر) بڵێنەوە. ئیدی بەم ڕەنگە (ذوالقرنین) ئاسنە تواوەکەی بۆ ئامادە کراوە. فەرمانی بەو کەلەبەرەش کردووە، کە بەمۆڵەتی خودا بێتەوە یەك‌و دابخرێت، کەلەبەرەکەش هاتۆتەوە یەك‌و داخراوە تا وەك پەنجەرەیەکی بچووکی لێ‌هاتووە، ئینجا (ذوالقرنین) بەدەستی خۆی تەختی کردووەو بەپێی ئەو وزەو توانایەی، کە خودا پێی بەخشیبوو تاوای لێهاتووە ڕووبەرەکەی (مەترێك بە نیومەتر) بێت بەپێی پێوەرەکانی ئەمڕۆمان، ئەوەش لەو پەڕی ڕێکی‌و تەختی دایە، پاشان پارچە لەوحێکی گەورەی لە بەرد، کە بۆ ئەو مەبەستە ئامادەی کردبوو، خستۆتە سەری، ئینجا فەرمانی بە هەر حەوت پیاوەکە کردووە، کە قاپە گەورەو پڕ لە ئاسنە تواوەکە بەدەم (هاواری (الله اکبر)و خوا بەیەك دانانەوە) هەڵگرن‌و بیخەنە بەردەستی، ئەویش ئاسنە تواوەکەی کردووە بەسەر بەردە گەورەکەو ئەو درزو کونانەیدا، کە لەچوار دەوری کەلەبەرەکەدا هەڵیکەندبوون تاکو بەتەواوەتی لەگەڵیدا یەك بگرن، پاشان بڕێکی لەو جۆرەی لە مس تواندۆتەوەو بەهەمان شێواز کردوێتیی بەسەر ئاسنەکەدا، ئەمەش بەپێی ئەو حیکمەت‌و خواستەی خودا بوو، کە خودای خاوەن هێزو حیکمەت بڕیاری بۆ دابوو، پاشان (ذوالقرنین) فەرمانی بەزەوی کردۆتەوە کە بەئەمری پەروەردگاری بەتوانا بچێتەوە سەر دۆخی پێشووی لە درێژبوونەوە، زەویش درێژبۆتەوەو بەئەمری خودا وەك خۆی لێ هاتۆتەوە، ئیدی خێرا ئەو بەربەستەش لەگەڵیا کشاوەو بەقەد فراوان

---

[1] (رەطل) جۆرە پێوەرو کێشانەیەك بووە کە لە هەر وڵاتێکدا بەشێوەی تایبەت‌و لێك جودا بەکارهاتووە، بەشێوەیەکی گشتی لە میسرو چەند وڵاتێکی تردا هەر (رەطلێك) دوازدە (ئۆقە) بووە، دیارە هەر ئۆقەیەکیش سێ کیلۆ غرام‌و نیو بووە.

بوونەوەی کەلەبەرەکە لەگەڵیا فراوان بووە، بەڵام هەر لەسەر شێوازێکی نایابی ڕێکیو تەختیو بڵندیی بووە، سەردەمێك لە دوای ئەمەش سەهۆڵبەندانەکە پەیدا بووە تاوەك ئەم حاڵەتەی ئەمڕۆی لێهاتووە.

کەواتە بزانە (ئاسن) ئەرکێکی گرنگی هێزو توانای توندی هەیە، ئەمەش سیفەتێکیەتی کە خودای خالقو کردگار پێی بەخشیوە، وەکو لەبارەیەوە فەرموویەتی:﴿..وَأَنزَلْنَا ٱلْحَدِيدَ فِيهِ بَأْسٌ شَدِيدٌ وَمَنَٰفِعُ لِلنَّاسِ..﴾ (٢٥) الحديد.. واتە: (هەروەها لە ئاسنمان دروست کردووە کە مادەیەکی ڕەقو هێزداری توندەو، لەهەمان کاتدا چەندین کەڵکیشی بۆ خەڵکی تێدایە).

جا ئەگەر لەنێو خۆی زەوی یە ڕۆشنکراوەکەوە تیشکەکانی خۆرهەڵاتنی لەسەر ڕەنگ بداتەوە، ئەوا ژیانێکی لەباری پێ دەداتو دەیانکاتە چەند تیشکێك لە هێزو ڕەقیی ئاسنو بەنێو ئەو بەردەدا کە (لە خوارووی ماوەیەکی یەك فەرسەخی یەوەیە) دەچێتە خوارەوە.

ئەوەش حیکمەتی دانانی بەردەکەیە لە پێش دانانی ئاسنەکەدا، چونکە کایەی پۆزەتیڤ (لەبار)ی ڕۆشنکاریی، کە ڕێگە بەشتە سرووشتی یەکانی دی نادات، گەر هەرچییەکیش بن، لەبەرئەوەی لە بنەڕەتی ڕاستەقینەو زیندوانەی نین تەنها ئەوە نەبێت، کە بە فەرمانی خودا تیایدا دانراوە، ئەوا ئیدی (کایەی ڕۆشنکاری) مۆرکی بنەڕەتی خاکی زیندووی بە بەردەکە بەخشیوە، چونکە بەگەڕخستنەوەی ژیانی لەبارو، پاشان ژیاندنەوەی گیانی ئەو ژیانەو لەو ئاسنەدا، کە لە سەرووی دایە تاکو وزەو تینەکەی بۆ ناوخۆی خوارەوە (ناوەوەی زەوی بێت) بەگوێرەی خواستو ئیرادەی دانایانەی خودایە، ئەمەش چونکە سروشتی ئەو گەوهەرە بنەڕەتە ڕۆشنانەی کە بەگیانی لەباری ژیان ڕۆشن کراونەتەوە، وای لێدەکات ئیرادەی دوێنراوی پەسندکات.

لەمەشەوە خواستی (ذوالقرنین) لەنێو بەردەکەدا پەخشکراوە، واتە لە ڕەنگدانەوەی هێزو توندیی ئاسنەکەوە بۆ نێوخۆی خاکەکەو بەپێی ئەو قەزاو قەدەرەی کە خودای داناو زانیار بڕیاری لەسەرداوە.

لەسەر ئەم بناغەیەش یەك ڕەطل لە ئاسن، ئەگەر بکەوێتە بەرکایەیەکی ڕۆشنکردنەوە، ئەوا کایەی هێزی توند (البأس الشدید)ی بۆ ماوەی (فەرسەخێکی سێ جا) لێ دەردەچێت، چونکە هەر حەوت ڕەطلەکەی ئاسنەکان کایەی هێزی توندیان لێوە دەرچووە، کە دەگاتە (حەوت فەرسەخ سێ جا) بۆ نێو خاکە ڕۆشنکراوەکە.

جا ئەگەر بڕوانیت بۆ ڕووبەری (١١ * ٥ر.) فەرسەخ، کە ماوەی فراوانبوونەوەی کەلەبەرە بنەڕەتییەکەیە، ئەوا تێدەگەیت، کە چ وزەیەکی بەرجەستە لە هێزی توندی ئاسنەکە بەوپەڕی ڕاگرتنەوە بەسەر مەوداکانی ئەو کەلەبەرەو بەماوەی یەك فەرسەخدا دابەش بوون، کە پاڵ بە هەرکەسێکەوە دەنێت بۆ خوارەوە گەر بیەوێت بەسەر ئەو بەرزاییەدا سەرکەوێت، کە ڕێگەیەك بووە بۆ چوونە دەرەوە لە ناوەوەو، تاکو هیچ کەسێکیش نەتوانێت دەریخات، یان لێی نزیك بێتەوە، خودای مەزنیش بۆیە فەرموویەتی:- ﴿فَمَا ٱسْطَـٰعُوٓاْ أَن يَظْهَرُوهُ وَمَا ٱسْتَطَـٰعُواْ لَهُۥ نَقْبًا ﴿٩٧﴾ الكهف﴾.

ئەوان هەرجارێك خەریك بوو نزیك دەبوونەوە لەکایەی هێزە توندەکەی ئاسنەکە، یەکسەر کۆمەڵێك تیری ڕێكو سەنگینیان بەسەردا دەباری‌و نەیدەهێشت بگەنە ئەو بەرزاییەی کە ڕێگای دەرچوونیان بۆ دەرەوە بۆ ئاسان دەکردن. پاشان ڕازو نهێنیی هێزی ئاسنەکەیان بەسەردا ڕەنگ دەدرایەوەو وایان لێ‌دەهات لەنێو خۆیان دا لەیەکتریان دەداو سزاو تەمێی یەکتریان دەدا بێئەوەی کەسێکیشیان زامداربێت، ئەمەش بەهۆی نەبوونی زام‌و دەردو مردن لەو شوێنەدا، وەك پێشتریش باسمان کرد!!

بەڵام بەهۆی ئەو خۆشەویستیو سۆزو بەزەیی یەی کە لەنێو خۆیان دا بۆ یەکتریان هەبووە، دەروونیان ئازاری دەچەشت بەوەی گەر بەو شێوەیە پەلاماری یەکتر بدەن کە لەکاتی نزیك بوونەوەی ئەو کایەیە (مجال)ە دا بەیەکتریان دەکرد. بۆیە دەبینین ئەوان لە مەودایەکی دیاری کراوو لەو کایەیەوە نۆرەی پاسەوانێتی یان بۆ خۆیان ڕێك خستبوو تاکو سەعاتی وادەی لێ نزیك بوونەوەیان لێ تێك نەچێتو نەکەونە بەر ئەو نەفرەتە سەیرو سەمەرەیەی کە وێنەیەکی سەرسوڕهێنی هەیە، بەڵام ئەو مسەی کە (ذوالقرنین-سلاوی لێ بێت) بەسەر ئاسنەکەدا ڕژاندوویەتیو تێکەڵی کردووە، مەبەستی لەو کارەدا بەدی کردنی ئەو گیانە ڕۆشن کراوەیە بووە کە ئاوێتەی گوڕو تینی ئاسنەکە بووە، تا کارلێكو کاردانەوەی مسەکە لەگەڵ ئاسنەکەدا بەدیی بێتو وەك وزەیەکی تیشکدەری برووسکە پڕژێن بێت بەرامبەر هەر کەسێك کە بیەوێت سووکایەتی بە تەنی بەربەستەکە لەدەرەوە بکات ئەگەر پێ ی گەیشتبێت.

بەشێکی ماوەو دیاری ئەم بەربەستە لەسەر ڕووی زەویش هەبوو، کە تاماوەی نزیکەی سێ سەد ساڵێك بوو، پاشان دیار نەماوەو لەژێر چیا بەستەڵەکی یەکانی (سیبریا)دا شارراوەتەوە تاکو بەهۆی ئامرازەکانی فڕینی وەك فڕۆکەکانیشەوە نەدۆزرێتەوە، یان بەهۆی هەر ئامرازێکی ترەوە، بەم پێ یەش گران بووە لەسەر مرۆڤی گەر بگاتە ئەو شوێنە، ئەمەش هەر ڕەحمەتێکی تری خودایە بەبەندەکانی.

هەروەها ئەم بەربەستە هەر چەندە بەو ساکاری یە بنیان نراوە کە ئاسنو مسی تیادا بەکارهێنراوە، بەڵام لە پتەوی دا هێندە بەهێزو تۆکمەیەکە هەرگیز مەزەندە ناکرێتو تێك نادرێت تەنانەت گەر هەزار بۆمبی ئەتۆمیشی بەسەردا بتەقێنرێتەوە ئەوا تاکە (ئینج)ێکی لێ ناشکێت.. چونکە ئەمە بەکۆمەكو هاوکاریی خودای بەهێزو بەتوانا بنیات نراوە.

پاشان ئەگەر بۆ ئەو حیکمەتە بڕوانین کە ئۆرگانە کانزاییەکانی بەربەستەکە بەو هێزەیان بەخشیوە، ئەوا دەبینین لەژیانی ڕێسا پۆزەتیڤەکەی ڕۆشنکاری یەوە دەرهاوێژراوەو ئەو ئۆرگانو ڕەگەزانەش ڕێسایەکەیان لەناخی زەوییە بنچینەییە ڕۆشنکراوەکەوە وەرگرتووە. لەلایەکی تریشەوە (ذوالقرنین) ـ سلاوی لێ بێت ـ بەربەستەکەی بۆ بنیات نەدەنرا، تەنها بەو یارمەتیو کۆمەکەی خودا نەبێت، کە زانستو توانای پێ بەخشیبوو، ئیدی چۆن حاڵەتە ئاساییەکان لە بەردەمیدا نابەزێنرێت.

بەربەستەکەش بەردەوام لەسەر ئەم حاڵەتەی دەمێنێتەوە تا ئەو کاتەی کە خودای زانا بڕیار لەسەر تەختکردنی دەدات لە ڕۆژی نزیکبوونەوەی بەڵێنە ڕاستەکەیدا لەسەر هاتنی قیامەت، وەك لە سوورەتی (کهف)دا فەرموویەتی: ﴿قَالَ هَٰذَا رَحْمَةٌ مِّن رَّبِّي فَإِذَا جَاءَ وَعْدُ رَبِّي جَعَلَهُ دَكَّاءَ وَكَانَ وَعْدُ رَبِّي حَقًّا ﴿٩٨﴾ الكهف﴾.

جا بۆ ئەوەی سینەشت فێنكو دڵت ئارام ببێتەوەو، عەقڵو هۆشت ڕۆشنو ڕوون بێتەوە، ئەوا بۆ زیاتر ڕوون کردنەوەو لەگەنجینەی پڕ زانستی خوداییەوە ئەو زانیاری یەشت بۆ زیاد دەکەم، کە ڕاستگۆی متمانە پێکراو، واتە پێغەمبەری (الصادق الامين) ﷺ لە دوایین سووڕی بلندی ی دا بەناوی (عبدالله المهدی)یەوە ـ سلاوی لێ بێت ـ هەواڵی لەسەر داوەو، وەك لە (الشرح المبين)دا باسکراوە.. بۆیە لەم بارەیەوە پێت دەڵێم:-

(یەئجووج ومەئجووج) لە پشت ئەو بەربەستەیانەوە ناتوانن دەرچن، مەگەر بە فەرمانی خودای مەزن نەبێتو لەکاتی نزیك بوونەوەی وادەی بەڵێنە ڕاستەکەیدا لەسەر هاتنی قیامەتی گەورە، وەك خودا لە سوورەتی (کهف)دا هەواڵی لەسەر داوەو لە فەرمایشتە پیرۆزەکەیدا هاتووە: ﴿...فَإِذَا جَاءَ وَعْدُ رَبِّي جَعَلَهُ دَكَّاءَ وَكَانَ

وَعْدُ رَبِّي حَقًّا﴾، له سوورەتی (انبیاء)یشدا ئەم فەرمایشتەی خودای لەبارەوە هاتووە:-

﴿ حَتَّىٰٓ إِذَا فُتِحَتۡ يَأۡجُوجُ وَمَأۡجُوجُ وَهُم مِّن كُلِّ حَدَبٖ يَنسِلُونَ ﴿٩٦﴾ وَٱقۡتَرَبَ ٱلۡوَعۡدُ ٱلۡحَقُّ فَإِذَا هِيَ شَٰخِصَةٌ أَبۡصَٰرُ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ يَٰوَيۡلَنَا قَدۡ كُنَّا فِي غَفۡلَةٖ مِّنۡ هَٰذَا بَلۡ كُنَّا ظَٰلِمِينَ ﴿٩٧﴾ الأنبياء﴾. بێگومان بەڵێنی خودا هەر دێتەدی (إِنَّ ٱللَّهَ لَا يُخۡلِفُ ٱلۡمِيعَادَ)..

بەڵام دوای کۆتایی هاتنی ماوەی حوکمی ئیمامی گەورە (عبدالله المهدی) ـ سڵاوی لێ بێت ـ و کە دوای فیتنەی (مەسیحی جادووگەر) دێت کە پێشتر لە تەفسیری سوورەتی (فجر)دا باسکرا، جا کاتێك ئەو پیاوە نەفرەت لێکراوەش خۆی لە ئایەتو ڕێنمایی یەکانی خودای پەروەردگاریدا دەماڵێتو، سیمای بەهەشتە نوورانیەکەی (إِرَمَ ذَاتِ ٱلۡعِمَادِ)ی لێ دادەبڕێت و، لەبەر سەرکەشیو یاخی بوونیشی دادەبەزێتە سەر زەوی‌و دەست بەدنیاوە دەگرێت، ئیدی لەو ڕۆژەدا زەوی لە حاڵەتی ڕۆشن بوونەوەیەکی تەواو بە ڕووناکی‌و نووری پەروەردگاری دایە.. وەك لە سوورەتی (الأعراف)دا هاتووە، کە دەفەرموێت:-

﴿ وَٱتۡلُ عَلَيۡهِمۡ نَبَأَ ٱلَّذِيٓ ءَاتَيۡنَٰهُ ءَايَٰتِنَا فَٱنسَلَخَ مِنۡهَا فَأَتۡبَعَهُ ٱلشَّيۡطَٰنُ فَكَانَ مِنَ ٱلۡغَاوِينَ ﴿١٧٥﴾ وَلَوۡ شِئۡنَا لَرَفَعۡنَٰهُ بِهَا وَلَٰكِنَّهُۥٓ أَخۡلَدَ إِلَى ٱلۡأَرۡضِ وَٱتَّبَعَ هَوَىٰهُۚ فَمَثَلُهُۥ كَمَثَلِ ٱلۡكَلۡبِ إِن تَحۡمِلۡ عَلَيۡهِ يَلۡهَثۡ أَوۡ تَتۡرُكۡهُ يَلۡهَثۚ ذَّٰلِكَ مَثَلُ ٱلۡقَوۡمِ ٱلَّذِينَ كَذَّبُواْ بِـَٔايَٰتِنَاۚ فَٱقۡصُصِ ٱلۡقَصَصَ لَعَلَّهُمۡ يَتَفَكَّرُونَ ﴿١٧٦﴾ الأعراف﴾ .

واته:- (ئەی پێغەمبەر هەواڵو بەسەرهاتی ئەو کەسەیان بۆ بخوێنەرەوە، کە فەرمانو ڕێنمایی یەکانی خۆمان پێ ڕاگەیاندبوو، کە بۆ پێغەمبەرەکەمان ناردبووە خوارەوەو کەچی ئەو شەیتانی بەدواوە بووو شەیتان ئەوی دابووە پێش خۆی و، ئەویش چووە ڕیزی گومراو لەناوچوانەوە، خۆ ئەگەر خواستمان لێی بوایە، ئەو کابرایەمان بەو ئایەتو ڕێنماییيانەمان بەرزو سەنگین دەکرد، کەچی ئەو خۆی سەری کردە سەر ژیانی فریودەری دنیاو، تەنها بەجوانیەکانی دنیا قایل بوو، نموونەی ئەم جۆرە کەسەش، وەك نموونەی سەگ وایە ئەگەر دەریکەیت، یان دەرینەکەیت، یان پیایدا هەڵشاخێیت، یاخود وازیشی لێ بهێنیت، هەر زمان دەردێنێتو لە هەناسە برکێ دایە.. بەڕاستی ئەمە نموونەی ئەو کەسانەیە، کە ئایەتەکانی ئێمەیان بەدرۆزانیوەو باوەڕیان پێ نەهێناوە.. جا تۆش ئەم جۆرە هەواڵو بەسەرهاتانە بۆ خەڵکی بگێڕەرەوە، تاکو هەڵوێستەو تێفکرینیان هەبێت).

جا لەو ڕۆژەدا، کە ئەم پیاوە خۆی لە ئایەتو فەرمانەکانی خودا دادەماڵێتو سەرپێچیان لێ دەکات، زەویش لەوکاتەدا (لە حاڵەتی ڕۆشن بوونەوەیەکی تەواو بە نووری پەروەردگارییەوە)ی دایە، بێئەوەی، کە (هەڵبەتە) هیچ چرپییەکی لەسەر مابێت، مەگەر ئەوەی ناخی نەبێت، وەك ئەو بەربەستەی، کە ڕێ لە دەرچوونی (یەئجووجو مەئجووج) دەگرێت. جا بە هاتنی مەسیحی جادووگەر (دجال)و نەفرەتلێکراویش بۆسەر زەوی، هەر شتێك چاوی بەسەر بکەوێت دایدەپۆشێتو ڕووی زەویش بە ڕووپۆشێك لە خۆڵەمێش دادەپۆشێت، کە ڕەنگی خۆڵەمێشەکە لە ڕەنگی ڕەشەوە نزیکە، بەوەش چەندین دیمەنی بەرجەستە لە دەریاو ڕووبارو کێڵگەو درەختەکان دادەپۆشێت، بەڵام حاڵەتە ئیجابییە ڕۆشنکراوە زیندووەکەی بۆ داناپۆشێرێت. پاشان هەموو کۆشكو خانووو ڕووبارەکانی بەهەر حەوت باخەکانی (ئیرەم)ە وە دێنە سەر زەویو لەو ئاگرە پیرۆزەدا دەپێچرێنەوە، کە خودای بەرزو باڵادەست لە سوورەتی (نمل)دا لەبارەیەوە فەرموویەتی: ﴿..أَنۢ بُورِكَ مَن فِي

ٱلنَّارِ وَمَنْ حَوْلَهَا وَسُبْحَٰنَ ٱللَّهِ رَبِّ ٱلْعَٰلَمِينَ ﴿٨﴾ النمل﴾، واته‌ بانگی لێكراو پێی گوترا: (پیرۆزو پاكژو خوا پێداون ئه‌و كه‌سه‌ی، كه‌ له‌پاڵ ئاگره‌كه‌دایه‌و، ئه‌و مه‌لائیكه‌تانه‌ش كه‌ له‌ چوارده‌وری شوێنی ئاگره‌كه‌دان). ئه‌و ئاگره‌ش ئاگرێكی پیرۆزه‌و هه‌رگیز شت ناسووتێنێت هه‌رچه‌نده‌ بارستاییه‌كه‌ی گه‌وره‌و سیفه‌تێكی سامناكیشی هه‌بێت، چونكه‌ به‌قه‌د ئه‌و له‌ ئاكام‌و شوێنه‌واری ئه‌وه‌شدا ئه‌و جادووگه‌ره‌ نه‌فره‌ت لێكراوو درۆزنه‌ به‌یارمه‌تی شه‌یتان‌و سه‌ربازانی شه‌یتان شته‌ دروستكراوه‌ خه‌یاڵییه‌كانی له‌سه‌ر ئه‌و ڕووپۆشه‌ی كه‌ به‌سه‌ر ڕووی زه‌ویدا داوه‌، داده‌نێت، وه‌ك ڕووبارو خانووو یاریگه‌كانی كه‌ به‌زمان وه‌سف ناكرێت ئه‌ویش به‌حوكمی توانا سته‌مكارییه‌كه‌یه‌وه‌. فیتنه‌و ئاشووبی ئه‌م كابرایه‌ (نه‌فره‌تی خودای له‌سه‌ر بێت) له‌سه‌ر ده‌ستی پێغه‌مبه‌ری خودا (عیسا) ـ سلاوی لێ بێت ـ كۆتایی دێت كه‌ (عیسا) به‌ قه‌مه‌ ڕۆحانییه‌كه‌ی (الحربة الروحانية) لێی ده‌دات و، پاشان مه‌لائیكه‌تی سزا ده‌یخه‌نه‌ دۆزه‌خه‌وه‌ (ئاگره‌كه‌وه‌)، چونكه‌ حوكمی مردن له‌كاتی هاتنی ڕۆژیی دوایی تا ڕۆژی قیامه‌تی گه‌وره‌ ڕاوه‌ستێنراوه‌.

پاشان پێغه‌مبه‌ری خودا (عیسا) ـ سلاوی لێ بێت ـ فه‌رمان به‌ئاگره‌ پیرۆزه‌كه‌ ده‌كات كه‌ بۆ ئاسمان به‌رزبێته‌وه‌ به‌و كۆشك‌و خانووانه‌ی (ئیره‌م)ه‌وه‌ كه‌ له‌نێوی دان‌و، به‌و (خه‌ڵكه‌وه‌ی تێی دان)و (به‌و كه‌سانه‌وه‌ش كه‌ ئازایه‌تییان له‌ چوونه‌ نێویه‌وه‌ پێدراوه‌ كاتێك پێی ده‌ترسێنران) به‌ هه‌موو ئه‌مانه‌وه‌ به‌رزبێته‌وه‌، ئینجا هه‌ر ئه‌وانه‌شن كه‌ ده‌گه‌ڕێنه‌وه‌ بۆ ئاسمان.

به‌ڵام پێغه‌مبه‌ری خودا (عیسا) ـ سلاوی لێ بێت ـو جێنشینانی ئیمامی گه‌وره‌ش ـ سلاوی لێ بێت ـو هه‌موو ئه‌و نه‌ته‌وه‌و هۆزانه‌ش كه‌ له‌ دوایانه‌وه‌ بوون، سرووشی ئه‌وه‌یان بۆ دێت كه‌ بچنه‌ پاڵ (بيت المقدس)و (مسجد الحرام)و ئه‌م دوو جێگه‌ پیرۆزه‌ش له‌و ڕۆژه‌دا له‌ سیمای گه‌وهه‌ریانه‌ی پڕشنگدار بووی خۆیان دان، هه‌روه‌ها سرووشیان بۆ دێت، كه‌ بچنه‌ (مه‌دینه‌)ی نوورین‌و ڕۆشنكراو به‌سنووره‌

بنچینەییەکانی ئەوسای زەمانی پێغەمبەری خودا (محمد) ﷺ کە لـەو دیمەنەیـدا خـودای حـەق کردوێتـی بـە گەوهـەرو خـاکی درەوشـاوە، ئـەوەش بەتیـشکی ڕۆشنکەرەوەی زەوی کە بە نوورو ڕۆشناییی پـەروەردگاری خـۆی لـەدوای هـاتنی قیامـەت ڕۆشـن بۆتـەوە.. خـودا ئـەم خاکـەی لـە (یـەئجووج‌و مـەئجووج)یـش پاراستووەو ناهێڵێت بچنە ناویەوە.

لێرەوە ڕازو نهێنیی سرووشی خودا بۆ پێغەمبەری خۆی (عیـسا) دەردەکـەوێت کە خۆی‌و هەموو ئەو نەتەوانەی لەگەڵیـدان بـچنە نێـو ئـەو جێگـە ڕێـزلێگیراوو پیرۆزانەوە، ئەمەش لەبەر نزیکبوونەوەی بەڵێنی حـەقی خـودا لەسـەر دەرچـوونی (یەئجووج‌و مەئجووج)، لەو ڕۆژەشدا هەر شتێك لـەو چڕییانەی کـە چـواردەوری ناخی زەوییان داوە، ڕێیان لێ دەگرن، بەڵام ئەوان لە هەر چوار لاکەی زەوییەوە زۆر بەخێرایی‌و کۆمەڵ لەدوای کۆمەڵ دێن‌و وەك ئەوەی سەر ڕووی هەموو ئەو زەوییانە داپۆشن کە داگیری دەکـەن، ئـەم بـەخێرایی دەرچوونەشـیان، وەك بـەدیی هـاتنی بەڵێنەکـەی خـودای پەروەردگارەکـە فەرموویـەتی:- ﴿ حَتَّىٰٓ إِذَا فُتِحَتۡ يَأۡجُوجُ وَمَأۡجُوجُ وَهُم مِّن كُلِّ حَدَبٖ يَنسِلُونَ ﴾، ئیـدی بەچـەندین تـاقم‌و کۆمەڵـەوە دێن‌و سەر ڕووی زەوی دادەپۆشن‌و وێنەی ڕوخسارەکانی باب‌و بـاپیرانی پێـشوویان دەچێتەوە سەرو ناشیرینیی ڕەنگ‌و ڕوویـان دەردەکـەوێت و، سـیمای وەحـشیانەو دڕندانەشیان بەدیار دەکەوێت‌و، بەو ناشیرینیی‌و خراپییەی نەریت‌و ئاکاریانەوە بڵاو دەبنەوەو، ڕەقی‌و توندی‌و قێزەوەنی هەڵس‌وکەوتیشیان دەردەخات، ئەمەش لەکاتی دەرچوونیاندا لەو کایە ڕۆشنەوە بۆ کایە ناهەموارە پێـچەوانەکەو لـەئاکامی ئـەو هەموو فیتنەو ئاژاوانەشەوە کە جادووگەرەکـە لەسـەر ڕووی زەوی ئـەنجامی داوە. ئیدی هەر درۆو دەلەسەیەك‌و هـەر کارێـك کـە جادووگەرەکـە لەسـەر ڕووی زەوی ئەنجامی دابێت، ئەوان دەیخۆن و، هـەر ڕووبـارو دەریایەکیـشی دروسـت کردبێـت هەمووی دەخۆنەوە. بـەم ڕەنگـەش ئـەو دوو نـاوەی (یـەئجووج‌و مـەئجووج) کـە

(نووح)ی پێغەمبەری خودا لێی نابوون تیایاندا بەدی دێت، وەك گوتمان وشەی (یەئجووج) لە مانا سریانیەکەیدا بەمانای (بخۆری درۆ) دێتو، وشەی (مەئجووج)یش بەمانای (بخۆرەوەی درۆ) دێت وەك پێشتریش ڕوون کرایەوەو کە وائیدی بەو شێوەیەش تێیاندا بەدی دێت.

ئینجا شەیتانەکانیش لەو پێگەو مەڵبەندە پڕ لەدرۆو دەلەسانەی جادووگەر کە هۆزو کۆمەڵەکانی (یەئجووجو مەئجووج) قووتیان داونو خواردوویاننەتەوە، بۆ دەرەوەی زەوی هەڵدێنو لە ئاسۆکانی دەوروبەری لەنگەر دەگرنو، لە سەرووشیانەوە (ئیبلیسی بابەگەورەیان) هەیەو، بەردەوام لە بۆشایی ئەو ئاسۆ فراوانەدا تا ڕۆژی قیامەت دەمێننەوە، ئیدی دوای ئەوە جێگەیەکیان لەسەر زەوی نیە، وەك خوداش فەرموویەتی:- ﴿...وَمَن يُشْرِكْ بِٱللَّهِ فَكَأَنَّمَا خَرَّ مِنَ ٱلسَّمَآءِ فَتَخْطَفُهُ ٱلطَّيْرُ أَوْ تَهْوِى بِهِ ٱلرِّيحُ فِى مَكَانٍ سَحِيقٍ ﴿٣١﴾﴾ الحج.

واتە:- (هەرکەسێك هاوەڵ بۆ خودا دابنێت، وەك ئەو حاڵەتەی وایە کە لەئاسمانەوە بەربووبێتەوەو دەسبەجێ باڵندەش پەلاماری بداتو پارچە پارچەی بکات، یاخود ڕەشە بایەکی بەهێز بیفڕێنێتو بیبات بۆ شوێنێکی زۆر دوور).

بەڵام ئەو گومڕاییی یەی کە دوای ماوەی حوکمرانی پێغەمبەری خودا (عیسا) ـ سڵاوی لێ بێت ـ تا ڕۆژی قیامەتی گەورە دروست دەبێت، ئەوە لە خودی خەڵکییەوەیە بەهۆی ئەو هێزە سرووشتییەی هەیانبووەو کە بەهەواو ئارەزووی نەفسەکانیشیان چۆکیان پێداداون.

پاشان دوای ئەوەی زەوی لەو هەموو درۆو دەلەسەیەی جادووگەر پاك دەبێتەوەو کە گەلی (یەئجووجو مەئجووج) خواردوویانەو خواردوویاننەتەوە، چەند باڵندەیەك بە وردە بەردی سوورکراوەی (سجیل)ەوە دێنو دادەبەزنە سەریانو هەموویان بەردباران دەکەنو دەیانکوژن، پاشان ئاسمان بارانێکی وەها بەلێزمەو گەورە

دەبارێنێت کە لاشە مردارەوەبووەکان بۆ دەرەوەی زەوی توورِ دەدات، لەوێش چەند باڵندەیەکی رەشی زەبەللاح کە (لەش و لارو باڵەکانیان گەورەن)، دەیانخۆن..

بەمەش فەرمایشتەکەی خودا بەدیی دێت کە فەرموویەتی:- ﴿وَمَن يُشْرِكْ بِاللَّهِ فَكَأَنَّمَا خَرَّ مِنَ السَّمَاءِ فَتَخْطَفُهُ الطَّيْرُ أَوْ تَهْوِي بِهِ الرِّيحُ فِي مَكَانٍ سَحِيقٍ﴾..

هەر شەیتانەکانیشن کە (با) لەجێیەکی دوور فرێیان دەدات، چونکە هیچ جێگەیەکیان لەسەر زەوی لەو رۆژەدا نییە، وەك لەمەو پێشیش روون کرایەوە..

بەڵام ئەوانەی، کە باڵندەکان پەلاماریان دەدەن، هەر ئەوانن (واتە: قەومی یەئجووج و مەئجووج) بەهۆی ئەوەی درۆو بوختانی جادووگەرە نەفرەت لێکراوەکەیان پێوە پەیوەست کراوەو کە خواردوویانەو خواردوویانەتەوە، چونکە بوونەتە چەند قاپێك بۆیان و بەرەو ئاگرە گەورەکەیان دەبات و، چەندەها سەدەو عەیامی بێشومارو نەزانراو تێیدا دەمێننەوە، هەر ئەوانیش کە دوایین کەس و کۆمەڵن لەوانەی لەئاگر دەردەچن، ئەوان تیایدا ئازاریش نادرێن، بەڵکو ئامرازێك بوون لە ئامرازەکانی سزادانی خەڵکی نێو دۆزەخ، لەهەمان کاتدا پێکهاتە ئەتۆمییەکەشیان بەبێ ئەوەی ئازاری ناخی دەروونیان بدات رێك دەبێتەوە، چونکە ئەوان لە بنەرەتی شێوە خولقێنراوەکەیاندا لێبوردراوو چاوپۆشیی لێکراون.

بەدەرکەوتن و بڵاوبوونەوەی لاشەکانیشیان لەسەر زەوی بەو بارانەی، کە رایماڵیون (وەك پێشتر باسمان کرد) ئەم بارانە ئەو روو پۆشە خۆڵەمێشییەش رادەماڵێت کەوا بەسەریەوە نیشتبوو، پاشان حاڵەتی رووناکی و ژیانە سرووشتییەکەش بۆ زەوی دەگەڕێتەوە،و ئاشتی و دادپەروەری خۆشەویستیش لەسەر زەوی باڵ دەکێشێت، ئەمەش لەژێر حوکمی پێغەمبەری خودا (عیسا) ـ سلاوی لێ بێت ـو لایەنگرانی بەدی دێت.

ئایەتەكەی نێو ئەو ئینجیله ڕاستەقینه پیرۆزەش بەدیی دێت كه دەڵێت:- (گەورەیی‌و نەمریی له ئاسۆكانی بڵندییدا هەر بۆ خودایه، هەروەها لەسەر زەویش ئاشتی‌و بۆ خەڵكیش خۆشحاڵی)[1].. ئیدی زەوی هەر لەو ئارامی یەی دا دەبێت تاكو پێغەمبەری خودا (عیسا) ـ سڵاوی لێ بێت ـ بۆ لای خودای (رفیق الاعلى) بەرزدەبێتەوەو جێنیشینانیشی ـ سڵاویان لێ بێت ـ دوای دەكەون.. دوای ئەمەش خەڵكی تووشی نسكۆیەكی ترسناك‌و تۆقێنەر دەبن، ئەمەش بەگوێرەی ئەو هەواڵەی كه خودای بەرزو باڵادەست پێی ڕاگەیاندووین‌و فەرموویەتی:- ﴿...وَتَرَكْنَا بَعْضَهُمْ يَوْمَئِذٍ يَمُوجُ فِي بَعْضٍ ﴿٩٩﴾ الكهف﴾.. ئینجا حاڵەتەكه هێنده ناخایەنێت كه قیامەتی گەوره دادێت، وەك بەدیی هاتنێكی فەرمایشتی خودا كه فەرموویەتی:- ﴿...وَنُفِخَ فِي الصُّورِ فَجَمَعْنَاهُمْ جَمْعًا ﴿٩٩﴾ الكهف﴾.

بەم ڕوونكردنەوه ڕاست‌و هەقپەروەرانەیەش توانیومانه پەرده لەسەر بەسەرهاتی (یەئجووج‌و مەئجووج) هەڵدەینەوه، ئەمەش بەهۆی ئەو لێكۆڵینەوەو ساغكردنەوەیەی، كه باشترینی خەلق‌و گەورەی بەندەكانی خوداو، ئاشناو خۆشەویست‌و هەڵبژێرراوی خودا: (ئیمامی گەورەی دوایین (عبدالله المهدی) سڵاوی لێ بێت) بەئەنجامی داوه.

ڕۆژانیش ئەم ڕاستییه لەنزیكەوه ((بە فەرمانی خوداو بەخواستی خۆی)) دەسەلمێنن.. بۆیه له خودا دەپاڕێینەوه، كه ئێمەو ئێوەش بەكەسانی بڕوا پێكەرو باوەڕدارو تەسلیم بووی حەق، دابنێت تاكو پاداشتی سەركەوتن‌و چاكەخوازی بەدەست بێنن‌و، بەو خەڵات‌و خێرو بەرەكەتەش بگەین‌و، له بەهرەمەندان بین.. (امین).

---

١) وەك پێشتریش له پەراوێزی لاپەرەیەكی تردا ئاماژەم بۆ كرد من وەك وەرگێڕی ئەم كتێبه هاورای نووسەر نیم له هێنانی ئەم دەقه درێژەدا كه خۆیشی به ئەفسانەو خورافاتی دادەنێت، بەڵام وەك ئەمانەتێك تەرجەمەم كردۆتەوه. (وەرگێڕ)

تا ئێرە لە بڕگەی (یەئجووجو مەئجووج لە ڕوانگەی بەهائی یەکانەوە) دەقی ئەو شریتە بوو کە یەکێك لە بانگەشەچییانی بەهائی یەکان تێیدا دەربارەی (یەئجووجو مەئجووج) دواوەو بەزمانێکی ڕەوانی عەرەبیو بەئەدایەکی ڕۆشنو شێوازێکی ڕوونی وتاربێژییەوە ئەو هەموو ئەفسانەو قسە پووچو بێ نێوەڕۆکانەی تیادا هەڵ ڕشتووە.

((بەدواداچوونێکی کورت لەسەر ئەم وتە پووچەڵانە))

ئێمە بۆیە ئەم گوتارە گومڕاو ناهەقەمان بەو درێژییەی خۆیو بەتەواوەتی هێناوەو، سووربووین لەسەر خستنە ڕووی هەموو دەقەکەیشی، تاکو وێنەیەك لە تێڕوانینی دەستەو تاقمە گومراکان بخەینە بەرچاوی خوێنەرانی بەڕێزو هەروەها لێکدانەوەی مەزهەبە لادەرەکانو یاری کردنیان بەکتێبی خوداو، شێواندنی ماناو دەلالەتەکانیشی بخەینە ڕوو.. لەم هەراو زەناو ساختەکارییەشدا چەند خاڵێك بەدیی دەکەین، وەك:-

ئەم گوتارە پشتی بەهیچ سەرچاوەیەکی ڕاست نەبەستووە لەسەرچاوەکانی فەرموودەی پێغەمبەری خودا ﷺ، بەڵکو هەر تەنیا گریمانو ئیدیعایە کە ئاتاجی بە بەڵگەو نموونەو سەلماندنە.

ئەمە گەڕانە لەنێو جیهانی نادیار (غیب)دا بەبێ ئامرازێکی ڕاستو، بەبێ بەڵگەیەکی پەسند لۆژیکی عەقڵێکی ساغ، جیهانی نادیارو ڕووداوو ڕاستییەکانیش، تەنها لەکتێبی خوداوە وەردەگیرێت، یان لە فەرموودەی ڕاستی پێغەمبەرەوە ﷺ .

ئەم درۆزنە قسە هەڵبەستو بوختانچیو ئیددیعاکارەش جڵەوی تەواوی بۆ خەیاڵی خۆی شل کردووەو، بە ئارەزووی خۆی ڕۆشتووەو گەڕاوەو چەندین شتی سەیرو سەمەرەی لەژێر زەویدا خستۆتە خەیاڵی خۆیەوە، کە گوایە ئەو شتانەو ئەو

مەخلووقاتانە ژیانێکی تایبەتییان هەیەو، ئەوان هۆزی (یـەئجووجو مـەئجووج)ن، لە ڕاستیدا ئەو وێنەو دیمەنانەی کە ئەو کابرایە خستوونیە ڕوو لە جیهانی واقیعـی ماددیدا هیچ وجودێکیان نیە، تەنانەت لە خەیاڵی کابرا خۆیشیداو لەخەیاڵی هـەر کەسێکیشدا کە بڕوای پیٚدەکات، هیچ وجودێکیان نیە.

بۆ ئەوەی ئەم شێواندنو درۆو بوختانانەش زیاتر هانمان دات بۆ وریاییو بێداری لە ئاست ڕاستییەکانی قورئانو ماناو مەبەستەکانیـشیداو، بـەردەوام بـین لەسـەر ئەوەش کە بانگەواز بۆ تەفسیری قورئان تـەنها بەڕاسـتیو زانـست بکـەین، بـەڵام ڕێگاش نادەین بەهیچ کەسێك کە لەو دەقەی هێنامان بڕوای پیٚ بکات یان ئیمانی پیٚ بێنێت، بەڵکو تەنها لە دەرووی‌و ئاگادارکردنەوەوە بۆ خەڵکی تری باس بکات.

((لەگـەڵ ئایەتـەکانی ئەم چیـرۆکـەدا))

((پێغەمبەر ﷺ لە ئایەتـەکانی چیرۆکی (ذوالقرنین) دەخوێنێتەوە..))

ئایەتەکانی چیرۆکی (ذوالقـرنین) بەو پرسیارە دەست پیٚدەکات کە کافرو (هاوەڵ بۆ خوا دانەران) ئاڕاسـتەی پێغەمبـەری خـودا ﷺ یـان کردبـوو، کـە پێـشتریش جوولەکەکان ڕێنمایی ئەو کافرانەیان کردبوو تا ئـەم پرسـیارە لـە پێغەمبـەر ﷺ بکەن، ئەوەبوو پێیان گوتبوون: (دەربارەی پیاوێکی گەڕۆك پرسیاری لێبکەن کە لە ڕۆژهەڵاتو ڕۆژئاوا گەڕاوەو، داخۆ بەسـەر هاتەکـەی چـی بێـت)؟! وەکـو لەمـەو پێشیش دەقەکەمان هێنایەوە. ئایەتی پرسـیارەکەش ئەمەیـە: ﴿ وَيَسْـَٔلُونَكَ عَن ذِى ٱلْقَرْنَيْنِ ﴾ (پرسیارت لەسەر (ذوالقرنین) لـیٚدەکەن).. وەڵامی نیـو ئایەتەکـەش ئەمەیە ﴿قُلْ سَأَتْلُواْ عَلَيْكُم مِّنْهُ ذِكْرًا ﴾ (پێیان بڵیٚ باسێکی ئـەوتان لـە چـەند ئایەتێکی قورئانەوە بۆ دەخوێنمەوە).

کاتێك سەرنج لەم وەڵامە دەدەین هەندێك دەرسو ئامـاژەو پەنـدو ڕێنمـوونیی لـێ دەردێنین، وەك:-

١- سەرەتای وەڵامەکە بە وشەی (قل/ بلـێ) دەست پێدەکات، زانایـانی تەفـسیر ئەمە بە (قل-ی- تلقینی) ناودەبەن، واتە: بە (وەڵامی فێرکاریی ی-بلـێ-).. بەو مانایەی کە باسەکەو چیرۆکەکەش لەلایەن پێغەمبـەری خـوداوە دانـەنراون بەڵکو فێرکردنو تێگەیاندنێکە لە خودای زاناو کاربەجێوە بـۆ پێغەمبەرەکـەی خۆی ﷺ گوزارشـت کـردن (تعـبیر)یـش بـە (فـەرمانی (بلـێ)ی فێرکـاریی) ڕێنموونیمان دەکات بۆ زانینی ئەو ڕاسـتییەی کـە بێگومـان سرووش (وحـی) لەلایەن خوداوەیەو، فێرکاریو تێگەیاندنێکە بۆ پێغەمبەر ﷺ.

پێغەمبەریش ﷺ کە لەم دۆخەدا (پرسیاری لێکراو)و (تاقیکراو)ەو کەوتۆتە بەردەم تاقیکردنەوەیـەك (امتحـان) بـەو ووتـە ڕۆشـنە بەڕاشـکاوی وەڵامیـان دەداتەوەو، بۆشیان ڕوون دەکاتەوە کە وەڵامەکە لەلایەن خۆیـەوە نیـە، بـەڵکو لەلایەن خوداوەیە، ئەمەش بۆ ئـەوەی هـیچ هـەوڵێکی خـۆی بـە وەڵامەکـەوە نەبەستێتەوەو دان بەوەش دابنێت کە ئەو تەنها گەیەنەری فەرمایشتی خودایە.

هەر لێرەشدا تێبینی سەرپەرشـتیی خـودا بـۆ پێغەمبەرەکـەی دەکـەین کـە یارمەتیی داوەو سەریـخستووەو بەڵگـەی ڕێنمـایی پـێداوەو وەڵامیـشی بـۆ خـستۆتە ڕوو، ئـەوەتا لەسـەر (ذوالقـرنین) پرسـیاری لێ دەکرێـت و، خـوداش هەواڵی وەڵامەکەی پێ دەگەیەنێت.

٢- مانای ئەوە چییە کە پێغەمبـەر ﷺ چـەند ئایـەتێك لـە باسـی (ذوالقرنین) دەخوێنێتەوە، بێگومان جگە لەوەی کـە پێـشتر ئاماژەمـان بـۆ کـرد، مانـای ئەوەش دەگەیەنێت کە ئاخاوتنی پێغەمبەر ﷺ لەبارەی (ذوالقـرنین)ەوە هـەقو ڕاستەو، مەسەلەکەش هەر بـەو ڕەنگەیـە کـە پێغەمبـەر ﷺ ڕایگەیانـدووە، چونکە لەخوداوە پێی ڕاگەیاندراوە، مانای ئەوەش دەگەیەنێت کە دەبێت ئێمـە

ئـەو هەواڵـە ڕاگەیـەنراوەی پێغەمبـەر ﷺ نەخەینـە بـەر حـوكمی چـەند سەرچـاوەیەكی تـرو بـەهۆی ئەوانـەوە داوای ڕاسـتكردنەوەی هەواڵەكـە، یـان ڕێككردنـەوەی، یـان بەدواداچـوونی لـێبكەین، هـەروەها مانـای ئـەوەش دەگەیەنێت كە تەنها دەست بەم ڕاگەیـەنراوە ڕاسـتو جـێگیرەی پێغەمبـەرەوە بگرین و، بەو چەند ڕووداوەی لە چیرۆكەكەدا دیاریكراون قایل بینو زیـاتر لـەوە لـە سەرچـاوە نادروسـتەكاندا پەیـدا نەكـەینو، پـەناش نەبەینـە بـەر دەقـە ناڕاستەكانی (ئیسرائیلیات)و، بەسەرهاتو هـەواڵو وتـەی پێـشینەكان تـاكو چەند شیكارو درێژەیەكی ڕووداوەكانی چیرۆكەكەی لەسەر وەرگرین.

٣- با هەڵوێستەیەكیش لەبەردەم وشەی (منه)ی نێو ئایەتەكەدا بكـەین ﴿سَأَتْلُوا عَلَيْكُم مِّنْهُ ذِكْرًا﴾ ئەم پیتـەش ئـامرازی (مـن-ی- تبعیـضی)یـە (واتـە/ دابەشكاری) واتـە پێغەمبـەر ﷺ هـەموو زانیـاریو بەشـەكانی چیرۆكەكەو ڕووداوەكانی (ذوالقـرنین) بـاس ناكـات، بـەڵكو گرنگترینـی زانیـاری یـەكانو ڕووداوەكان (واتە: هەندێكو (بەشێكی) لـێ بـاس دەكـات). هـەروەها وشـەی (منـە) ئاماژە بۆ شێوازی قورئـان لـە گێڕانـەوەی ڕووداوەكـانی چـیرۆكەكانیدا دەكات كـە هـەموو چـیرۆكەكە بەدرێـژیو بەیـەك جـاری تـەواو ناگێڕێتـەوە، هەمدیسان لەسەر بنچینەی ڕوودانی ئەو بەرسەرهاتە بەشەكانی ڕێك ناخات و، شیكارو سەرجەم كارو مەسەلە وردو درشتەكانیشی بەتێكڕایی ناهێنێت.

جا ئەوەی كە واتای قورئانی تێدا ڕەنگ بداتەوە، وێستگەكانی عیبرەتو پەنـد لـێوەرگرتنە كە گوێگران (بیـسەرانی قورئـان) وانـەو ئامـاژەو ڕێنماییـیەكانیان لـێوەردەگرن، هەر بۆیەش لەنێو چیرۆكەكەدا تـەنها ئەو وێستگانە پێـشان دەداتو ئەو بەشەیە كەوا نیازە ویستراوەكانی پێ بەدی دەهێنێت.

هەروەها لە چیرۆکەکەوە ئەو دیمەنو پەردەو بڕگانەش پێشان دەدات کە سوودێك، یان زانستێك، یان پەندێکیان تێدایە. ئیدی بەئانقەست ئەم شیکارو ڕووداوو هەواڵانەی تری کە (سوودێك، یان زانستێك، یان پەندێك) نابەخشن، فەرامۆش کردووە.

لەبەرئەوە باوەڕمان هەیە بەوەی کە قورئان پیشانی داوە، ئەوە گرنگترینی دیمەنو بڕگەکانی چیرۆکەکەیە، ئەوەش هەندێك لە دیمەنەکانیەتی، نەك هەموو دیمەنو بەشەکانی ئەو چیرۆکە.

دانیش بەوە دادەنێین کە ئەگەر قورئان هەر بەشێکی تری چیرۆکەکەی فەرامۆش کردبێت، لەبەر ئەوەیە بەپلەی یەکەم هیچ سوودێکی نەبووەو، بەپلەی دووەمیش بە کردەیی (فعلی) هیچ بوارێکی بۆ هەڵوێستە لەسەرکردنی تێدا نیە.

هەر بۆیەش ناشێت لەنێو سەرچاوەو چاوگەکانی تردا بەدوایدا بگەڕێین، بەڵکو پێویستە لەسەرمان هێندە لە گرنگترینی ڕووداوەکانی پێشینان وەرگرینو، مامەڵەش لەگەڵ ئەو بەشو دیمەنە پیشاندراوانەیدا بکەین کە هاوەڵە بەڕێزەکان (الصحابە الکرام) مامەڵەیان لەگەڵدا کردووە کاتێك بەوەندە لە چیرۆکەکەدا قایل بوون.

ئەو دەسەڵاتەی کە خودا بە (ذو القرنین)ی داوە

قورئان هەواڵی ئەو دەسەڵاتەی کە خودا بۆ (ذوالقرنین)ی مەیسەر کردووە، پێداوین، وەك لە فەرمایشتەکەی خودادا هاتووە:- (انا مکنا لە) واتە:- (ئێمە دەسەڵاتێکی زۆرو گەورەمان پێدابوو). دەسەڵات پێدانیش کە لە ڕیشەی زمانە عەرەبییەکەیدا لە (تمکین)ەوەیە لە وشەکانی (مکان)و (مکانة)ەوە وەرگیراون کە مانای خاوەندارێتی دەگەیەنێتو، واتە (بووە بە خاوەنی شوێنەکە)و بووە بە خاوەنی پلەو پایەیەك، خوداش بەو ڕەنگە دەسەڵاتی لە زەویدا بە (ذوالقرنین)دا

بوو، كه هۆیەكانی سەركەوتن‌و سەرفرازیی بۆ مەیسەر كردبوو. (ذوالقرنين)یش دانی بەو دەسەڵاتەدا نابوو كه خودا پێی بەخشیوەو كه هەر شتێك (له هێزو له سەركەوتن) خاوەنی بوو بێت به هێزو كۆمەكی خودا بووه، بۆیه كاتێك له گەشتەكەی باكووردا ئەو گەلەی كه لەنێوان هەردوو چیا بەرزەكەدا دیتنی، پێی گوتن ﴿مَا مَكَّنِّي فِيهِ رَبِّي خَيْرٌ﴾ (ئەو توانا و دەسەڵاتەی كه خودا پێی داوم لەهەر كرێ‌و پاداشتێكی ئێوه باشتره).

وەك تێبینیش دەكەین فەرمانی ڕابردوو (الفعل الماضي)ی (مكن) دووجار له چیرۆكەكەدا هاتووه: ﴿إِنَّا مَكَّنَّا لَهُۥ فِي ٱلْأَرْضِ﴾ و، ﴿مَا مَكَّنِّي فِيهِ رَبِّي خَيْرٌ﴾.

جا كاتێك سەرنجی ورد لەم فەرمانەی نێو هەردوو ڕستەكه دەدەین، چەند خاڵێكی گرنگی لێ بەدی دەكەین، وەك:-

١- بێگومان بكەر (فاعل) له هەردوو (فعل)ەكەدا، خودایه، چونكه فەرمانەكه دراونەته پاڵ خودا، ئەمەش باوەڕ دانی پێدا دەنێت و، عەقیدەش ئاماژەی بۆ دەكات كەوا خودا هەر خۆی بكەر (فاعل)و ئەنجامدەری ڕاستەقینەی هەر كردارو مەسەلەیەكی نێو ئەم گەردوونەیه. هەر خوداشه بڕی ڕووداوەكان بەپێی خواست‌و ئیرادەی خۆی دادەنێت، دەنا خەڵكی له هەر كردو كۆش‌و هەوڵ‌و كارێكیاندا تەنها وەك چەند هۆكارێكی ڕواڵەتیی دەرەكی دیارن، بەڵام هۆ خوڵقێن‌و قەدەركارەكەی تەنها خودایه.

٢- (ذوالقرنين) لەو دوو ڕستەیەدا وەك (مفعول به) یەك هاتووه كه فەرمانەكەی له ڕستەی یەكەمداو بەپیتی پێشگر (حرف جر)ی (له) له ڕستەی (مكنا له)دا بۆ پەرپیوەتەوەو، بەڵام له ڕستەی دووەمدا (مكنی) بەبێ ئەو جۆره پیتانەو، هەر بەڕاستەوخۆ فەرمانەكەی بۆ پەڕیوەتەوە.

٣- ئێمەش پرسیار دەکەین لەسەر ئەوەی داخۆ حیکمەت چییە لە پەڕینەوەی (فعل) بۆ (مفعول) لە ڕستەی یەکەمدا بە (حرف جر)ی (مکنا لە)، لە کاتێکدا بەبێ ئەو (حرف)ەو ڕاستەوخۆ لە ڕستەی دووەم (مکنی)دا بۆی پەڕیوەتەوە؟ بێگومان (فعل/فەرمانەکە) لە ڕستەی یەکەمدا لە فەرمانەکەی نێو ڕستەی دووەم لاوازترە، هۆکاری لاوازتر بوونیشی ئەو بۆتەیەیە کە تێیدا هاتووە، چەندین شوێنو بۆتەی تری قورئانیش دەبینین کە کاریگەرییان لە هێزی فەرمان، یان لە لاوازییو لە بزووتنیو لە داڕشتنەوەیدا هەیە. فەرمانی (مکن)ەش لە ڕستەی یەکەمدا لاوازە، هەر بۆیەش نەیتوانیوە خۆی ڕاستەوخۆ بۆ (مفعول)ەکە بپەڕێتەوە، یان بەبێ شتێکی دی پێی بگات، لەبەر ئەمە پشتی بە (حرف جر)ێکی وەك پیتی (لام) بەستووە تاکو بە (مفعول)ەکەی بگەیەنێت، ئیدی بەهۆی ئەوەوە بۆی پەڕیوەتەوە، هۆی لاوازیی ئەم فەرمانەی نێو ڕستەی یەکەم ئەوەیە لەسەرەتای باسی چیرۆکی (ذوالقرنین) دا هاتووەو، لەمەڕ سەرەتای کاروباری دەدوێت. وەك زانراویشە کاروبارو مەسەلەکان لە خاڵی سەرەتایانەوە لاوازترن لە کۆتایی یەکانیان. لەبەر ئەم لاوازی یەش ئاتاجی بە (لام)ەکە هەبووە تاکو بۆ (مفعول بە)یەکە بپەڕێتەوە.

بەڵام لە ڕستەی دووەم دا ﴿مَا مَكَّنِّي فِيهِ رَبِّي خَيْرٌ﴾ فەرمانی (مکن) بەهێزە، هەر بۆیەش خۆی بەتەنها بۆ (مفعول بە)یەکە پەڕیوەتەوەو، ڕاستەوخۆ چۆتە سەری. بۆ سیاقی ڕستەکەش ئەو هێزەی پێ بەخشیووە.چونکە:-

یەکەم:- ئەو دەربارەی (ذوالقرنین) دەدوێت کە دوای ئەوەی پەیدا بووەو دەسەڵاتی پێدراوەو کۆنترۆڵی بارودۆخەکەی کردووەو سەرکەوتووە.

دووەم:- لەبۆتەی باسی هێزو توانای (ذوالقرنین) لە بنیاتنانی بەربەستەکەدا بووە کە بۆ ئەو گەلە ستەمدیدەی بنیات ناوە.

ئەم جیاوازییەی نێوان هەردوو جۆرە دەسەڵاتەکەش (تمكين) لەنێو هەردوو ڕستەکەدا، لە جیاوازی یەکی نێوان خۆیانو دوو ڕستەی تری هاوشێوەیان دەچنو لێکەوە نزیکن، ئەو دوو ڕستە هاوشێوەشیان لە فەرمایشتێکی تری خودا لە سووڕەتی (الأنعام) دایە کە فەرمووەیەتی:- ﴿أَلَمْ يَرَوْا كَمْ أَهْلَكْنَا مِن قَبْلِهِم مِّن قَرْنٍ مَّكَّنَّاهُمْ فِي الْأَرْضِ مَا لَمْ نُمَكِّن لَّكُمْ ...﴾ (٦) الأنعام.. واتە:-

(ئایا ئەو بێباوەڕانە بەهۆی ئاسەوارەکانەوە نەیاندیوەو نەیانزانیوە کە لە پێش ئەواندا چەندەها نەوەمان لەناو بردووە کاتێك پێشتر دەسەڵاتو پایەمان لە زەویدا پێدابوونو دەسەڵاتداریێتیشیان بەجۆرێکی وابوو کە ئێوەمان ئاوا پایەدار نەکردووە).

(دەسەڵات ڕەخساندن لە قورئاندا)

هەڵوێستەمان لە ئاست ووشەی دەسەڵاتو ڕەخساندن (التمكين)ی نێو چیرۆکی (ذوالقرنين)دا هانمان دەدات بۆ سەرنجدان لەم بابەتی دەسەڵاتە لە ئایەتەکانی ترو سوورەتەکانی تری قورئاندا.. لەم رووەشەوە دەبینین کە سیازدە جار لە قورئاندا وشەکانی (مكن.. يمكن/ واتە بەفەرمانی ڕابردووو ڕانەبردوو) هاتوون، وەك (مكنا، مكنا كم.. مكناهم.. مكني.. نمكن.. وليمكنن..) کاتێك لەهەر سیازدە جارەکەشدا لەم فەرمانە وورد دەبینەوە، دەبینین هەمووی براوەتەوە پاڵ تواناو کاری خوداو کە هەر خۆی بکەرو کردگاریانەو، هاوەڵفرمانیش (مفعول بە)یەکان ئەو کەسانەن کە خودا دەسەڵاتی بۆ ڕەخساندوون یان ئەوانەن کە لەمەولا دەسەڵاتیان بۆ دەڕەخسێنێت.

ئینجا لە ئاکامی هەڵوێستەکردنمان لە ئاست ئەم بابەتەدا ئەم ڕێسا ڕوونکراوەیەی لێ دەردێنین:- (بکەر (فاعل)ی فەرمانەکانی (مكن..يمكن) لە

قورئاندا هەر خودا خۆیەتی.. ڕەخساندنی دەسەڵاتیش لە قورئاندا تەنها بە کارێکی خودا دادەنرێتو، تەنها بۆ خودایەو دەخرێتە پاڵ خودا.. ئەم ڕێسا ڕوونکەرەوەیەش بەرەو ڕێسایەکی باوەڕدارانەی عەقیدییمان دەبات کە ڕەهەندێکی مێژوویی‌و ژیاریی هەیە، بێگومان خودا هەر خۆی دەسەڵات دەدات بە سەرکردەو پێشەواو فەرمانڕەوایان، هەر خۆیشی مەوداو ڕادەی پادشایی‌و سەرۆکایەتی‌و سەروەرییان بۆ دیاری دەکات، بۆیە ئەوان بەهۆی هێزێکی ڕواڵەتی ی خۆیانەوە کە تێیاندا بێت، یاخود بەهۆی قودرەتێکی خۆڕسکی خۆیانەوە نابنە پادشاو دەسەڵاتدار، بەڵکو ئەوان خۆیان پەردەو ڕووپۆشێکی خودان.

هەر خوداش دەسەڵاتو سەروەری بۆ گەلانو نەتەوەو هۆزو دەوڵەتان دەرەخسێنێتو دیسان هەر خوداش بڕیاری سەرکەوتنو سەرفرازیی بۆ نەتەوەیەک دەداتو، هەر خۆیشی سەروەری‌و دەسەڵات بۆ دەوڵەتێك دیاری دەکاتو، باڵادەستی‌و سەربەخۆییش بە گەلێك دەدات. هەروەها خودا هەر خۆی ڕادەو بارستایی ڕووداوەکان دیاری دەکاتو، بەخواستی خۆی کارەساتەکان لە واقیعدا دەخولقێنێتو، کاروبارەکانیش بەڕێوە دەبات، دیارە هیچ شتێکیش لەهەر جێگەیەکدا تەنها بەڕێگەدانی خوداو تەقدیرو خواستی خۆی نەبێت، ڕوونادات.

ئەمەش ڕێسایەکی باوەڕداریتی‌و، ڕاستییەکی قورئانیە کە گەلێك لە ئایەتەکانی قورئان جەختیان لەسەر کردووە..

دیارە هەندێك کەس لە خەڵکی لەم ڕاستییە بێئاگا دەبن لە کاتێکدا لە هۆیەکانی پەیدابوونی دەوڵەتانو لە هۆکارەکانی بەزینو تێشکانیان دەکۆڵنەوە. لە کاتێکیشدا دیراسەی دەسەڵاتداریتیی پێشەوایانو حوکمی سەرکردەکان دەکەنو سەرنج لە ململانێی سەر حوکمو دەسەڵات دەدەن، ئەم ڕێسایەیان بیردەچێتەوە.. هەروەها لە کاتێکیشدا باسی ڕووداوە سیاسی‌و سەربازی‌و جەنگییەکان دەکەنو هەواڵەکانیان دەگێڕنەوەو دەبیستن، دووبارە لەم ڕێسا خوداییە بێئاگا دەبنو لەیادیان دەچێت.

بەڕاستی هیچ ڕووداوێك نایەتە ئاراوە تەنها بە فەرمانی خـودا نـەبێت.. هـیچ شتێکیش بەدیی نایەت تەنها بەفەرمانی خۆی نەبێت.. هیچ حاکمێکیش لاناچێت تەنها بە فەرمانی خودا نەبیّ، هیچ کەسێکیش نابێـت بـەحاکم تـەنها بەفـەرمانی خودا نەبێت..

هەر سوپایەکیش تەنها بەفەرمانی خـودا سـەردەکەوێت.. هـەر نەتەوەیـەکیش تەنها بەفەرمانی خودا بالاّدەست دەبێـت، هـیچ دەولّـەتێکیش بەفـەرمانی خـودا نەبێت، بێدار نابێتەوەو دانامـەزرێت، هـیچ شارسـتانەتێکیش بەفـەرمانی خـودا نەبێت، نایەتەکایەوەو دروست نابێت..

﴿إِنَّا مَكَّنَّا لَهُۥ فِي ٱلۡأَرۡضِ وَءَاتَيۡنَٰهُ مِن كُلِّ شَيۡءٖ سَبَبٗا ﴿٨٤﴾ الكهف﴾..

دیاردەکانی ئەو دەسـەلاّتەی کە خودا بە (ذوالقرنين)ی بەخشیبوو

قورئان ئاماژەی بۆ ئەو دەسەلاّتە کردووە کە خودا بە (ذوالقرنين)ی بەخـشیبوو، هەروەها دیاردەکانی ئەو دەسەلاّتەیشی بە بڕگەیەکی کورتی گـشتی خـستۆتە ڕوو کە لە فەرمایشتەکەی خوادا هـاتووە: ﴿وَءَاتَيۡنَٰهُ مِن كُلِّ شَيۡءٖ سَبَبٗا ﴾.. واتـە (دوای ئەوەی دەسەلاّتێکی گەورەمان بە (ذوالقرنين) بەخشی، هەموو هۆکارو ئـامرازێکی حوکمو فەتحی ولاّتانو سەرکەوتنمان بۆ دابین کرد).

هۆکاریش (السبب) ئەو ئامرازەیە کە دەسەلاّتو فەرمانڕەواییی پـێ بەدەسـت دەهێنرێتو، ئەو ڕێگایەشە کە بـە دەسـەلاّتەکەی دەگەیـەنێت.. هۆکارەکـان ئـەو دیاردەو ڕواڵەتە ماددیانەن کە دەسەلاّتو سەروەریی بەدی دێنن، سا ئیتر لە بواری ئابوورییەوە بێت، یان سیاسی، یان سەربازی، یان جەنگی، یـان پیـشەسازی، یـان شارستانیو ژیاریی..

خـــوداش هۆیـــەکانی حـــوکمڕانیو فـــەتحی ولآتـــانو، هۆیـــەکانی بیناســـازیو ئاوەدانکاریو، هۆیەکانی دەسەڵاتو سەرداریێتییـــشی بـــە (ذوالقـــرنین) بەخـــشیبوو، جگە له چەندین هۆی تر..

(ابن عباس)و خوێندکارەکانیشی ئەو هۆکار و(سەبەب)ەی نێـو ئایەتـەکان بـە (زانست/ العلم) لێکداوەتەوە، بەمانای (اتیناه علما تـمکن به من الفتح والنـصر و السیادة) — واته (زانستی وەهامان پێ بەخشیبوو که بەهۆیەوە توانیی فـەتحکردنی ولآتانو سەرکەوتنو دەسەڵات بەدەست بێنێت).

(قتادە)ش گوتوویەتی:- (وشەی (سبب) له ئایەتەکـەدا پلـەو پایـەکانی سـەر زەویو پێشەوایەتیو پێشەنگییەتی).

(عبدالرحمنی کوڕی زەیـد)یـش گوتوویـەتی: (هۆکـار (سـبب)ەکـە فێرکردنـی زمانەکانی گەلان بووە، چونکە (ذوالقـرنین) جەنگی لەگەڵ هیچ گەلێکـدا نـەدەکرد هەتا فێری زمانەکەیان نەبوایە).

بـــەلآم هەنـــدێك لەوانـــەی هـــەواڵو بەســـەرهاتەکانیان لـــە ڕێـــی دەقـــە ئیسرائیلییەکانەوە گێڕاوەتەوە تەنها پـەنایان بـۆ ئەفـسانەکان بـردووەو، لـەبارەی دیاردەکانی ئەو دەسەڵاتەو دیاریکردنی هۆیەکانیەوە چەندان ئەفسانەو خوڕافـاتو وتەی هەڵبەستراوی جوولەکەکانیان هێناوەتەوە که زۆر دوورن له ڕاستییەوە.. هـەر لـەم ڕووەوە (امـام/ ابـن الکثیـر)یـش بەسـەرهاتێکی خۆشـی گێڕاوەتـەوە کـە گفتوگۆیەکی نێوان (معاویـەی کـوڕی ابوسـفیان)و (کعـب الاحبـار)ەو کـە (ابـن الکثیـــر) خۆیـــشی لێکدانەوەیـــەکی نایـــابی خـــستۆته ســـەر گفتوگۆکـــەیان. بەسەرهاتەکەش بەم جۆرەیە:-

(له سعیدی کوڕی ابوهلالەوە گێڕاوەتەوە، کەوا (معاویەی کوڕی ابوسـفیان بـە (کعب الاحبار)ی گوتووە: (تۆ دەڵێیت گوایـە (ذوالقرنیـــن) ئەسپەکەی خـۆی بـە کۆمەڵە ئەستێرەیەکەوە بەستۆتەوە، ئایا ئەمە وایە؟

(کعب)یش لە وەڵامدا پێی گوتووە:- (ئەگەر واشم گوتبێت هەر دەچێتە ژێر سایەی ئەو مانایەی کە خودا دەفەرموێت: ﴿وَءَاتَيْنَٰهُ مِن كُلِّ شَيْءٍ سَبَبًا﴾..

(ابن الكثير)یش لە لێکدانەوەی ئەم گفتوگۆیەدا، گوتوویەتی:- (ئەو بیروڕایەی کعب کە معاویە نکوولی لێکردووە، ڕاستەو دروستەو، معاویەش لەسەر هەقە لەو نکوولی لێکردنەیدا.. چونکە هەر خودی (معاویە) وتەیەکی دەربارەی (کعب الاحبار) هەیەو لەبارەیەوە گوتوویەتی: (ئێمە تاقیمان کردبۆوەو درۆمان لێ دیبوو).

واتە لەوەی کە دەیهێنا نەك ئەوەی کە لە لاپەڕەکانی تەوڕاتیانەوە دەیهێنا، دیارە ئەوەی نێو لاپەرەکانیشیان زۆربەی لەو دەقە دەسهەڵبەستانەی (ئیسرائیلیات)ەوە بوون کە زۆربەی ئەو دەقانەش گۆڕراوو دەسکاریکراوو نووسراوەو خوڵقێنراو بوون، هەر بۆیەش لە کاتی باسی هەر بەسەرهاتێك کە لە دەقەکانی قورئانی خوداو سوننەتی پێغەمبەرەکەیەوە هێنرابێت، هیچ پێویستییەکمان بە گشتی بەو سەرچاوە ناڕاستانە نابێت، چونکە هەر لەو سەرچاوە ناڕاستانەوە شەڕو خراپەیەکی زۆرو پشێویەکی گەورەش بەسەر خەڵکیدا هاتووە. لێکدانەوەکەی (کعب الاحبار)یش بۆ فەرمایشتی خودا ﴿وَءَاتَيْنَٰهُ مِن كُلِّ شَيْءٍ سَبَبًا﴾و پەنابردنی بۆ لاپەڕەکانی خۆیان کە بیانکاتە بەڵگە لەسەر ئەوەی گوایە (ذوالقرنین) ئەسپەکەی خۆی بەکۆمەڵە ئەستێرەیەکەوە بەستبێتەوە، ئەوە بێگومان لێکدانەوەیەکی ناڕاستو ناهەموارە، چونکە هیچ ڕێگەیەك لەبەردەم مرۆڤ دا بۆ ئەو مەبەستە نییە کەوا بۆ ئاسمانەکان بەرز بێتەوەو ئاژەڵێکی بە ئەستێرەوە ببەستێتەوە.

خۆ ئەگەر خودا دەربارەی (بەلقیس)ی شاژنیش فەرموویێتی: ﴿وَأُوتِيَتْ مِن كُلِّ شَيْءٍ﴾ مەبەستی لەوەیە کە هەر ئامرازو کەرەسەیەکی پێویست لەوانەی بۆ پادشایان دەستەبەر دەکرێت بەویش دراوە. (ذوالقرنین)یش هەر لەم چوارچێوە

شیاوو ئاساییه دابووه.. خودا هۆکارو ئامرازەکانی بۆ مەیسەر کردووه.. واته ڕێگەو بانو ئامرازه پێویستەکان بۆ فەتح کردنی هەرێمو ناوچەو سەوزاییەکانو وڵاتانو خاكو زەویو زاری ترو، کەسانی بێباوەڕو شوێنکەوتوانی (شیرك)یشی بۆ سەر شۆڕو لاواز کردوون. ئیدی هەر شتێکی (وەك هۆکار) پێویست بوو بێت پێی بەخشیووە، خوداش هەر خۆی زانایه لەم ڕووەوە)[1].

-ذو القرنين- هۆکارەکانی گرتۆتەبەر

خودا (ذوالقرنين)ی لەسەر زەوی پایەدار کردو، هۆکارو ئامرازەکانی بۆ سازو ئامادە کرد بۆ بەدی هێنانی حوکمو دەسەڵاتداریتیو سەرکەوتن.

قورئانیش ئەو بەسەرهاتەی گێڕاوەتەوە کە خودا پێی بەخشیبوون، بێگومان بەچاکیش بەکاری هێنابوونو بەگەڕی خستبوونو مامەڵەی لەگەڵدا دەکردن.

خوداش لەبارەیەوە فەرموویەتی: ﴿فَأَتۡبَعَ سَبَبًا ۝٨٥﴾ الكهف، واته: (ذوالقرنينيش ئەو هۆکارو ئامرازانەی گرتەبەر.. ئەمەش بەڵگەیه لەسەر چەلەنگیو ژیریو زیرەکیی (ذوالقرنين).

زۆریشن ئەو کەسانەی کە خودا لەدیاردەکانی تواناو لە هۆکارو ئامرازەکانی پایەداریتیان پێدەدات و بەرەو سەرکەوتنو باڵادەستیو سەروەریی دەڕۆن.. هەندێك لەو هۆکارانەش مادديی بەرچاوو هەست پێکراون، هەندێکی تریشیان بەهادارو مەعنەویین وەك وریاییو زیرەکیو، تەندروستیو هێزو کەسێتیو پێکەوە هەڵکردن لەگەڵ خەڵکیداو، کاتو تەمەنو.. هتد..

هەروەها زۆریشن ئەو کەسانەی کە هۆیەکانی سەرکەوتنو پایەداریتیان بۆ دەرەخسێتو، بەڵام هەموویان سوود لەو هۆکارو ئامرازانه وەرناگرن کە خودا بۆیان

---

١) تەفسیری (ابن الكثير) بەرگی سێیەم، لاپەرە (١٠١).

دەرەخسێنێت، بەڵکو زۆربەی ئەو کەسانە ئەو کەرەسەو هۆکارانە پەرش‌و بلاودەکەنەوەو ونیان دەکەن‌و، سوود لە دەرفەتەکە وەرناگرن‌و، موناسەبەکان ناقۆزنەوەو، بارودۆخ‌و کاتە گونجاوەکەش بەهەل نابینن بۆ خۆیان، ئیدی بەم هۆیەشەوە بۆنەو موناسەبەی لواویان لەکیس دەچێت.

کەمیشن ئەو کەسانەی کە سوود لەو کەرەسە بەخشراوانەی خودا وەردەگرن‌و بەچاکی مامەڵەی پێ دەکەن‌و دەیانقۆزنەوە، هەر ئەوانیش کەسانی زیرەك‌و ژیرن.

بێگومان (ذوالقرنين)یش لەو کەسە کەم‌و دەگمەنانە بووەو، هەموو هۆکارەکانی گرتۆتەبەر.

ئەم بڕگەیەش کە دەربارەی گرتنە بەری هۆکارەکانە، واتە بڕگەی ﴿فَأَتۡبَعَ سَبَبًا﴾ سێ جار هاتووە، چونکە سێ گەشتی جەنگیی جیهادکاریی ئەنجام داوە، گەشتێکیان بۆ ڕۆژئاواو، گەشتی دووەمیش بۆ ڕۆژهەڵات‌و، سێیەم گەشتیشی بۆ باکوور بووە:-

﴿فَأَتۡبَعَ سَبَبًا ﴿٨٥﴾ حَتَّىٰٓ إِذَا بَلَغَ مَغۡرِبَ ٱلشَّمۡسِ ...﴾ الكهف... ﴿ثُمَّ أَتۡبَعَ سَبَبًا ﴿٨٩﴾ حَتَّىٰٓ إِذَا بَلَغَ مَطۡلِعَ ٱلشَّمۡسِ ...﴾ الكهف... ﴿ثُمَّ أَتۡبَعَ سَبَبًا ﴿٩٢﴾ حَتَّىٰٓ إِذَا بَلَغَ بَيۡنَ ٱلسَّدَّيۡنِ ...﴾ الكهف...

ئاوابوونی خـۆر لە کانیـاوێکی تێکـەڵ لە قوڕی ڕەش دا

قورئانی پیرۆز هەواڵی گەشتی یەکەمی (ذوالقرنین)ی بـەم فەرمایـشتەی خـودا ڕاگەیاندووە کە فەرمـوویـەتی:- ﴿ حَتَّىٰٓ إِذَا بَلَغَ مَغْرِبَ ٱلشَّمْسِ وَجَدَهَا تَغْرُبُ فِى عَيْنٍ حَمِئَةٍ ﴾.. دیارە ئەم گەشتە جیهادکارییەی بـەرەو خۆرئـاوا بـووە وەك لەوتەیـەکی پێشترماندا دەربارەی (ذوالقرنین) باسمان کردو گوتمان ئەو (کۆرشی فـارس) بـووەو، ئەم سەفەرەشی وەك هەڵمەتێك بـۆ سـەر مەملەکـەتی (لیـدیا)ی یۆنـانی بـووەو، پایتەختەکەیان کە شاری (ساردیز) بووە، داگیر کـردووە، پادشاکەشـیان کـە نـاوی (کرۆسیس) بووە بەدیل گرتووە.

شاری (ساردیز)یش کەوتبووە سەر دەریای (ئیجـە) لـە نزیـك شـاری ئێـستای (ئیزمیر)ی تورکیاوە.

ئایەتەکەش ئەو هەواڵەمان پێدەدات کە (ذوالقرنین) گەیشتۆتە خۆرئاوا، واتـە شـوێنی ئـاوابوونی خـۆر. وەك زانراویـشە زەوی دەسـووڕێتەوەو، خـۆریش هـەر دەسووڕێتەوە. دیارە شوێنی خۆرئاوابوون (مغرب الشمس) لەڕاسـتیدا ناوچـەیەکی دیاریکراوی لـێ ئاوابوونی نییـە، چـونکە خـۆر تـەنها یـەك خۆرهـەڵاتو، یـەك خۆرئـاوای نییـە، بـەڵکو چـەندان خۆرهـەڵاتو چـەندان خۆرئـاوای هەیـە، لـەم بارەیەشـەوە خـودا لـە قورئانـدا فەرمـوویـەتی:- ﴿ فَلَآ أُقْسِمُ بِرَبِّ ٱلْمَشَٰرِقِ وَٱلْمَغَٰرِبِ إِنَّا لَقَٰدِرُونَ ﴿٤٠﴾ المعارج ﴾.. کەوابوو بە گوێرەی ئەوەی کە بینەرانو تەماشـاکاران لـە هەر پارچەیەك لە پارچەکانی زەوییەوە بۆ شـوێنەکانی هـەڵاتنی خـۆرو ئـاوابوونی بڕوانن، وای دادەنێن کە چەندین خۆرهەڵاتو خۆرئاوا هەیە.

هەروەها بەگوێرەی ئەو ناوچانەش کە خۆریان لێوەهەڵدێتو، کە خۆریان لێوە ئاوا دەبێت، چەندین خۆرهەڵاتو خۆرئاوا هەیە، پاشان بەگوێرەی وەرزەکانی ساڵو بەگوێرەی مانگەکانو ڕۆژەکانی ساڵیش هەر چەندین خۆرهەڵاتو خۆرئاوا هەیە..

ئیدی شوێنی ئاوابوونی خۆر، لەڕاستیدا ئەو خۆرئاوایە نییە، بەڵکو ئەوەیە کە لەبەرچاوی بینەران وایە.

(سید قطب) دەڵێت: (مغرب الشمس/ شوێنی ئاوابوونی خۆر): ئەو شوێنەیە کە بینەر دەیبینێت خۆر لە پشت ئاسۆوە ئاوا دەبێت. ئەمەش بەگوێرەی جێگاکان جیاوازو گۆڕاوە.. بۆ نموونە هەندێك شوێنی وا هەیە بینەر وای دەبینێت کە خۆر لە پشت چیایەکەوە ئاوا دەبێت، لە هەندێك شوێنی تریشدا دەبینێت کە خۆرەکە لە ئاودا ئاوا دەبێت، وەك لە ئۆقیانووسە فراوانو دەریاکان دایە، لە هەندێك جێگەی تریشدا دەبینێت خۆر لەنێو لم دا ئاوادەبێت ئەگەر لە بیابانێکی دیارو فراوانی دوورو مەودادا بوو کە تا چاو بڕبکات هەر بیابان بێت)[1].

ئەمە دەربارەی شوێنی خۆر ئاوابوون.

بەڵام ئاوابوونی خۆر لە کانیاوێکی تێکەڵ لە قوڕی ڕەشدا (فِي عَيْنٍ حَمِئَةٍ)، ئەوەبوو هەر پێشتر لەم چیرۆکەدا باسمان کردو گوتمان: ناوچەی (ئیرمیز) کە (ذوالقرنین) پێی گەیشتووە کەنداوی زۆری تێدایە، لە ناودارترینیان کەنداوی (هرمس)و (مەندرێس)و (کەنداوی ئیزمیرە). قووڵایی کەنداوی (ئیزمیر)یش بۆ ناوەوە بە ئەندازەی سەدو بیست کیلۆمەترەو، ئاوی ڕووباری (غدیس)یشی دەڕژێتە ناو، کە ئاوێکی لێڵەو قوڕی پاشماوەی گڕکانو خۆڵی سووری تێکەڵەو لەسەر بەرزایی (ئەنادۆڵ)ەوە تێی دەڕژێت، هەر جارێکیش ڕووبارەکە ڕووەو کەنداوی (ئیرمیز) بڕوات، خێرایی ڕۆشتنەکەی زیاد دەکات.

---

١) سید قطب/ في ظلال القرآن، بەرگی چوارەم، لاپەرە (٢٢٩١).

کاتێك (ذوالقرنین)یش لەو مەوقیعەدا وەستاوە، کە ڕووباری (غـدیس) دەڕژێتـە نێو کەنداوی (ئیزمیر)ەوە، (واتـە دوای فـەتحکردنی شـاری (سـاردیز)ی پایتـەختی مەملەکەتی (لیدیا) سەرنجی وێنەی سینییە بازنەییەکەی خـۆری داوە، کـە چـۆن دەکەوێتە شوێنی ڕژانی ئاوی ڕووبارەکە لە کەنداوەکەداو، دیویەتی (سوورایی قوڕە سوورەکەو قوڕە ڕەشەکەش)، کە ڕووبارەکە فڕێی دەداتە نێو کەنداوەکەوە تێکـەڵی ئاوەکە دەبن‌و لە ئەنجامی ئەم ئاوێتە بوونەشدا لە دوورەوە وای بینیوە، کـە گوایـە خۆرەکە دەکەوێتە نێو ئەو ڕەشاوە قوڕینەوە.. لەوانەیە هەر ئەمـەش ئـەو کانیـاوە تێکەڵەی قوڕە ڕەشەکە (العین الحمئة)ەکە بێت، کە قورئان باسی کردووە.. خـوداش هەر خۆی دەزانێت چۆنە..(والله أعلم)

ئایا (ذوالقرنین)یـش پێغـەمبـەرێك بووە؟!

قورئان هەواڵی ئەوەشی پێ ڕاگەیاندووین کـەوا کاتێـك (ذوالقـرنین) گەیـشتۆتە بەشی خۆرئـاوای زەوی، گـەلێکی لەوێـدا بـەدی کـردووە: ﴿قُلْنَا يَذَا ٱلْقَرْنَيْنِ إِمَّآ أَن تُعَذِّبَ وَإِمَّآ أَن تَتَّخِذَ فِيهِمْ حُسْنًا﴾ مانای ڕواڵەتی‌و دەرکەوتووی ئایەتەکەش ئەوەیە، بێگومان خودا ئەو فەرمایشتەی خۆی وەها پێ ڕاگەیاندووە، کە کاتێك بەسەر ئەو گەلەدا سەرکەوتووە، سەرپشکی کردووە چۆن هەڵس‌وکەوتیان لەگەڵدا بکـات، سـا ئیتر بەخواستی خـۆی سـزایان بـدات، یـان لێیـان ببورێـت‌و بەچـاکی‌و بەخۆشـی مامەڵەیان لەگەڵ دا بکات.

زانایانیش ڕای جۆراوجۆریان لەسەر لێکدانەوەی ئەم فەرمایشتەی خـودا هەیـە، کەوا ئاڕاستەی (ذوالقرنین)ی کردووەو (لەو فەرمایـشتانە دەچـێت، کـە ئاڕاسـتەی پێغەمبەرانی کردووە)، پاشان هەر بۆیەش زانایان ڕای لێك جوداو جیاوازیان لەسەر پێغەمبەرێتی (ذوالقرنین) هەیە. بۆ نموونە: (هەندێك لەزانایان وای بۆ دەچـن کـەوا

ئەم پیاوە پێغەمبەرێك بووەو، ئەو فەرمایشتەی خوداش دەکەنە بەڵگەی پاڵپشت بۆ بۆچوونەکەیان کە فەرموویەتی (قُلْنَا يَٰذَا ٱلْقَرْنَيْنِ ..)= (گوتمان ئەی ذوالقرنین تۆ دەتوانیت سزایان بدەیت، یان چاکەیان لەگەڵدا بکەیت..).

ڕووکاری هێنانەوەی ئایەتەکەش بەبەڵگەیەك بۆ بۆچوونەکەیان ئەوەیە کە فەرمایشتەکە ڕاستەوخۆ لە خوداوە تەنها بۆ پێغەمبەرێك ڕادەگەیەنرێت.. جا مادام خودا ئەو فەرمایشتەی پێ فەرمووە، کەواتە ئەویش (ذوالقرنین) پێغەمبەرێکە لە پێغەمبەرانی خودا).

چەند زانایەکی تریش نکوولی دەکەن لەوەی کە (ذوالقرنین) پێغەمبەرێك بوو بێت، بەڵکو گوتوویانە:

(ئەو پیاوێکی صاڵحی خوداو پادشایەکی دادپەروەر بووە).. پاساوی نکوولی کردنیشیان لەو پێغەمبەرێتی یەی، ئەوەیە کەوا پێغەمبەرێتی (النبوة)ی هیچ کەسێك ناسەلمێنرێت تەنها بەبەڵگەیەکی شیاوو پەسند کراو نەبێت، بەڵگەکەش دەبێت ئایەتێك، یان فەرموودەیەکی (صحیح) بێت.. جا لەبەرئەوەی ئێمەش هەتا ئێستا ئەو بەڵگەیەمان نیە، ئەوا ناشێت بڵێین ئەو پێغەمبەر بووە، چونکە بەم وتەیە (گەر بڵێین پێغەمبەر بووە) ئەوا یەکێکی تر لەنێو پێغەمبەراندا دادەنێین کە تیایاندا نییەو لەوان نیە.

کۆمەڵێکی تریش لە زانایان لە ئاست ئەم مەسەلەی پێغەمبەرێتییەیدا بێدەنگ بوونو هیچ ڕاو بۆچوونێکیان لەسەری دەرنەبڕیوە.. لەم بارەیەشەوە گوتوویانە: (ئێمە ناڵێین ئەو پیاوە پێغەمبەرێك بووە، چونکە ئەم وتەیە ئاتاجی بە ئایەتێك یان فەرموودەکی ڕاست (صحیح) هەیە. ئایەتو فەرموودەش لەم بارەیەوە نی یە، هەروەها نکوڵی لە پێغەمبەریەتییەکەشی ناکەین لەبەر گریمانی ئەوەی نەبادا پێغەمبەرێك بوو بێت، چونکە وەك ئاشکرایە قورئان باسی هەموو

پێغەمبەرانی نەکردووەو ناوی گشتیانی نەهێناوە: ﴿وَرُسُلًا قَدْ قَصَصْنَٰهُمْ عَلَيْكَ ...﴾ (١٦٤) النساء.

جا ئەگەر ئێمەش بڵێین (ذوالقرنين) پێغەمبەر بووەو، لە هەمان کاتدا پێغەمبەریش نەبوو بێت، ئەوا خستوومانەتە نێو ڕیزی ئەو پێغەمبەرانەی خوداوە کە لەوان نیە، ئەمەش هەڵەیەکە.

خۆ ئەگەر نکوولّی لە پێغەمبەرێتیشی بکەین لە کاتێکدا (گریمان: پێغەمبەرێك بووە) ئەوا یەکێك لە ڕیزی پێغەمبەران دەکەینە دەرەوە، ئەمەش هەر هەڵەیەکە.

جا لەبەر ئەوەی بەڵگەیەك بۆ سەلماندنی پێغەمبەرێتی و، بەڵگەیەکیش بۆ نکوولّی لێکردنی پێغەمبەرێتی یەکەیمان لەبەردەستدا نییە، بۆیە ڕاستو دروستتر ئەوەیە کە لێی بێدەنگ بین، کەواتە ئێمە لەگەڵ ئەو کۆمەڵە زانایەداین کە بێدەنگن لە ئاست مەسەلەی پێغەمبەرێتیی (ذوالقرنين)داو، ناشزانین ئایا (ئەو) پێغەمبەرێك بووە یان نا؟

ئەمە سەرەڕایی ئەوەی مەسەلەکە هەردوو بۆ چوونەکەش لەخۆ دەگرێتو ئەگەری ڕاستیو شیاویی هەردووکیان لەئارادایە. بەڵام لێرەدا بێدەنگ بوون لەسەر ئەو بۆچوونو مەسەلەیە لەگەڵ توێژینەوەی مەنهەجیی زانستیانەدا دەگونجێت، چونکە ناشێت ئێمە هیچ وتەو بیروڕایەك بدرکێنین تەنها بەزانست نەبێت.

پشت بەهیچ شتێکیش نابەستین تەنها بە بەڵگە نەبێت، دیارە لەم بارەیەوە زانستو بەڵگەمان لەلا نییە. خۆ ئەگەر (ذوالقرنين) پێغەمبەرێك بوو بێت، ئەوا هیچ ئاستەنگێك (اشكال) لە فەرمایشتەکەی خوادا نییە کە فەرموویەتی: ﴿قُلْنَا يَٰذَا ٱلْقَرْنَيْنِ﴾، چونکە دیارە خودا ڕاستەوخۆ پێغەمبەرانی دواندووەو ڕووی فەرمایشتی تێ کردوون.

یـــان ئەگـــەر پێغەمبـــەرێکیش نـــەبووبێت، هـــەر ڕێـــی تێدەچـێت، چـــونکە فەرمایشتەکەی خودا ﴿يَٰذَا ٱلۡقَرۡنَيۡنِ إِمَّآ أَن تُعَذِّبَ ...﴾ سێ گریمان لەخۆ دەگرێت:-

١- لەوانەیە خودا ئەم فەرمایشتەی بـە پێغەمبـەرێك فـەرموو بێـت کـە لەگـەڵ (ذوالقرنین) بووە لە نێـو سـوپاکەیداو، ئـەم پێغەمبـەرەش ئـەو فەرمایـشتەی خودای بە (ذوالقرنین) گەیاندبێت.

٢- لەوانەیە خودا بە ئیلهامێك ئەوەی خستبێتە نێو بـیرو هۆشـی (ذوالقـرنین)ەوە وەك چۆن سرووش‌و (وەحی)ی بەدایکی (مووسا) گەیاندووە (سەرەڕایی ئـەوەی دایکی (مووسا) پێغەمبەرێکیش نەبووە) کە ئەو ئامرازە مسۆگەر کـراوە بـۆ پاراستنی (مووسا) بەکاربهێنێت.

٣- لەوانەشـە ئـەم ڕسـتەیە گێڕانەوەیـەکی (ذوالقـرنین) بێـت لەگـەڵ ئـەو گەلـە بەزێنراوەی ژێر دەسەڵاتی‌و ئەو وڵاتە فەتح کـراوو ڕزگارکراوانـەدا، کـە خـودا کردبویە دەسەڵاتدار لەسەریان‌و، سەربەستیشی کردبوو، کە چۆن هەڵسوکەوت‌و مامەڵەیان لەگەڵدا بکات، ئایا سزایان بدات یان لێیان ببورێت و..؟! هتد..

ئێمەش هیچ بەڵگەیەکی ڕاست‌و یەکلاکراوەی کەسـێکمان لـەم بارەیـەوە نیـە، ئەمـەش لەبەر نەبوونی‌یە کلاکەرەوەیەکی مەسەلەکە بەلای ئەوەدا، کـە پێغەمبـەر بووە، یان بەلای ئەوەدا، کە پێغەمبەر نەبووە..

دەســتووری دادپــەروەرانەی (ذوالقرنیــن)

کاتێـك خـودا (ذو القـرنین)ی سەرپـشك کـرد لـە هەڵـسوکەوت لەگـەڵ وڵاتـە فەتحکراوەکانداو، لـە مامەڵـەی لەگـەڵ گەلـە بـەزیووو ژێـر دەسـتەکانیدا، هـیچ ستەمێکی نەکردو نەیچەوساندنەوەو، زوڵم‌و زۆرداریشی لەسـەریان پیـادە نـەکرد، هەروەها ئەو سەرکەوتن‌و سەرپشك بوونەشی نەکردە دەرفەتێك بـۆ زەبـرو زەنـگ‌و

ملهوڕیو خراپەکاری، بەڵکو (ذو القرنین) ڕێساو دەستووری خۆی لە مامەڵەکردن لەگەڵ ئەو گەلەدا ڕوونکردەوەو گوتی: ﴿ قَالَ أَمَّا مَن ظَلَمَ فَسَوْفَ نُعَذِّبُهُۥ ثُمَّ يُرَدُّ إِلَىٰ رَبِّهِۦ فَيُعَذِّبُهُۥ عَذَابًا نُّكْرًا ﴿٨٧﴾ وَأَمَّا مَنْ ءَامَنَ وَعَمِلَ صَٰلِحًا فَلَهُۥ جَزَآءً ٱلْحُسْنَىٰ ۖ وَسَنَقُولُ لَهُۥ مِنْ أَمْرِنَا يُسْرًا ﴿٨٨﴾ الكهف ﴾.

لەم دوو ئایەتەی سوورەتەکەدا ئەو دەستوورە دادپەروەرانەیەی ڕوون کردۆتەوەو، کە بەڵگەیەکە لەسەر باوەڕداریێتیو خواپەرستیو تەقوای (ذو القرنین)و، لەسەر شارەزاییو زیرەکییەکەیو، لەسەر دادگەرێتییەکەیو چاکەخوازیو ڕەحمو بەزەییشی.

بێگومان ئەو خەڵکە بێباوەڕەی کە (ذو القرنین) لەجەنگدا بەزاندبوونیو وڵاتەکەیانی فەتح کردووە، لەیەك پلەو ئاستی تێگەیشتندا نەبوون و، هەمووشیان یەك جۆرە سیفەتو خووو نەریتیان نەبووە، هەر بۆیەش ناشێت یەك جۆرە مامەڵە لەگەڵ هەموویان دا بکرێت.

ئەوان دوو جۆرە کەس بوون، ئیماندارو کافر، چاکە خوازو ستەمکار.. جا ئایا لە مامەڵەکردنیاندا یەکسان دەبن؟ (ذو القرنین) گوتوویەتی: (سەبارەت بە ستەمکاری بێئیمان، ئەوا سزای دەدەین، بەهۆی ستەمو بێباوەڕێتی یەکەیشیەوە سزاو ئازاری دەدەین، ئێمەش لەم سزادانەیدا دادپەروەرین، چونکە ئەوە سزاو ئازاردانی نێو دنیایەتی، سزایەکی تریشی لە ئایندەدا دەدرێت کە سزای ڕۆژی دوایی یە کاتێك بۆ لای خودای پەروەردگاری دەگەڕێنرێتەوە، ئەو سزایەشی لە قیامەتدا سزایەکی هێجگار توندو بە ئازارە (عذابا نکرا)..

لەو ئایەتەدا (عذابا نکرا) ئەو ئازارو ئەشکەنجەدانە توندەیە کە خەڵکی ڕقیان لێیەتیو بەئازارێکی هێجگار توندو تیژو ناخۆشی دادەنێن. بەڵام سزایەکی عادیلانەیەو بەپێی حوکمی دادگەرانەی خودا خۆیەتی، چونکە شایستەی ئەو

سزایەن، قورئانیش جیاوازیی لە نێوان وشەی (منكر)و (نكر)دا كردووە.. بۆ نموونە: (منكر) ئەو كارە ناڕەواو پووچەڵەیە، كە لە شەرعو دینی خوادا حەرام كراوەو، كە دڵو دەروونە پڕ لە باوەڕەكانی ئیماندارانیش بە خراپی دادەنێنو رەتی دەكەنەوەو بەربەرەكانی دەكەنو نكوولی لێ دەكەن. (نكر)یش ئەوكارەو مەسەلە گرانەیە، كە هەندێك كەس نكۆڵی لێدەكەنو خۆیانی لێ دوور دەخەنەوەو بەشتێكی ڕەت كراوەو هەڵەی دادەنێن..

بەڵام لە حەقیقەتدا شتێكی ڕاستو دروستو پەسندكراوە لەشەرعو حوكمی خواداو لە تەقدیریو كرداریو خواستی دا، چونكە ستەمكاری لە ستەمدا ڕۆچووی بێباوەڕ بەپێی دەستووری (ذو القرنین) دوو جار سزا دراوە، جارێكیان لە دنیاداو بەدەستی خۆی، جارێكی تریش لە ڕۆژی قیامەتدا، كاتێك خودا سزایەكی گەورەو توندی ناخۆشی دەدات.

سەبارەت بە مرۆڤی باوەڕداری چاكەخوازیش، ئەوە بێگومان لە (ذو القرنین)ەوە نزیك بووەو پاداشتی چاكی داوەتەوەو، خەڵاتی باشی پێ بەخشیووەو، بەخۆشیو نەرمیو زەردەخەنەو سۆزو خۆشەویستییەوە لەگەڵیا دواوە..

﴿...فَلَهُۥ جَزَآءً ٱلۡحُسۡنَىٰۖ وَسَنَقُولُ لَهُۥ مِنۡ أَمۡرِنَا يُسۡرٗا ﴿٨٨﴾ الكهف﴾.

(پەروەردەكردن بە پاداشت و سزا)

دەشێت ئەو هەڵسوكەوتەی (ذو القرنین)، لەگەڵ ئەو گەلەدا ببێتە دەستوورێك بۆ گشت حاكمو بەرپرسیارێك، كە مامەڵە لەگەڵ كەسانی تردا دەكات، هەروەها دەشێت خودی (ذو القرنین)یش، ببێتە نموونەو پێشەنگێكی باش بۆ هەر حاكمێك یان لێپرسراوێك. پێویستیشە هەر كەسێك لەوانەی لە واقیعی بەجێهێنانی فەرمانداریيو پابەندی كاركردن دەكۆڵنەوەو، خوازیاری چاكسازین لە فەرمانو

فەرمانگەکانداو، شێوازی بەڕێوەبردن چاك دەکەن، پێویستە سەرنجێکی قـووڵ لـەو دەستووورە بدەن‌و هەڵوێستەیەکی درێژی لە ئاست دا بکەن، فەرمان (وظيفة)ش لەم سەردەمەماندا تووشی شێواندن‌و، خراپیی کارکردنی فەرمانبەران بـووەو، چـەندان ناهـەمووارى‌و بـەدکاری‌و لادانـی بەسـەر داهێنـراوە. بنـچینەی هەڵـسەنگاندن‌و پاداشت‌و خەلاّتی هەر فەرمانبەرێکیش بەندە بەڕادەی پابەندیی فەرمانبەرەکـە بـە ڕژێمەوەو، بەخێرایی خزمەتکردنی لێپرسراوەکەی‌و خۆ لێ نزیك کردنەوەی و، ڕیـاو مەرایی بۆکردنی. ئیدی تاکە ئومێدی فەرمانبەران هاتۆتە سەر ئەوەی چۆن لەبـەر پرسان نزیك بنەوەو هەنگاوی بۆ بنێن‌و خێرو بێرو پاداشتێکیان لێوە دەسگیر بێت، یاخود پلەو پایەی فەرمانبەرێتی‌و بەجێهێنان‌و خزمەتی خەڵکی‌و گەیاندنی چـاکە پێیـان لەسـەر بناغـەی ئـەو سـەلام‌و ڕێـزە بێئەنـدازە ناشـەرعیانەیە بێـت کـە فەرمانبەران لە لێپرسراوانیان بگرن.

بەڕاسـتی‌و بێگومـان تـەرازووی حـوکم لـەجێی خـۆی جـوولێنراوەو بناغـەی فەرمانبەرێتیش لە جیهانی هاوچەرخماندا لەرزیوە، هـەر بۆیـەش ئـەو سـتەمکارو بەدکارو دەستدرێژکارانە نزیکترین کەسن لە حاکمـەوە کـە خێـرو بێـرو خـەلاّت‌و بەخششی ئەویان دەست دەکەوێت.. لەولاشەوە کارمەندانی دڵسۆز زویـر دەکـرێن‌و بەربەرەکانێیان دەکەن‌و دەریان دەکەن‌و ئازاریـان دەدەن‌و لـە بەخـشش‌و ڕێزلێنـان بـێبەش دەکرێن.

بەم ڕەنگە کارەکانیش تێك چوون و، شێوازی بـەڕێوەبردنیش لارو وێـر بـووەو، بەدکاریی بڵاوبۆتەوەو، پشێویش تەشەنەی سەندووە.

بەڕاستی (ذو القرنين) بەرنامەیەکی بنچینەیی‌و شێوازێکی کردەیی (عملی) بـۆ گشت لێپرسراوێك یان حاکمێك دادەنێت تاکو ئـەرکی خۆیـان چـاککەن‌و، پـەرەش بـەکاری فەرمانبـەرێتی‌و ئیـداریی بـدەن. دەشـێت ئـەم بەرنامەیـەش نـاوبنێن (پـەروەردەکردن بـەهۆی پاداشـت‌و سـزا) و، یـاخود نـاوی بنـێن: (هانـدەرەکان‌و تەمێکارەکان).

گرنگ ئەوەیە فەرمانبەر یان کرێکار بەچاکی ئەرکی خۆی بەجێ بگەیەنێتو بەم پێوەرە هەڵسەنگێنرێت، نەك بەهۆی نزیکی یەوە لە حاکم یاخود بەهۆی کلکەلەقێو خۆ بردنەپێشەوە لە لێپرسراوان. جا ئەگەر فەرمانبەرێك کەمتەرخەمی کرد، یاخود خراپەی کرد پێویستە سزای بدرێت یاخود تەمێ بکرێت یان وەلاّمێکی بدرێتەوە، چونکە ناهەقی یەکی هەڵبژاردووەو پێویستە لە ئاکامی ناهەقییەکەی تێبگەیەنرێتو وریابکرێتەوە.

دەشێت ئەم فەرمانبەرە (لەسەر ئەو کارە نالەبارەی) لە مووچەی ببڕدرێت، یان لەو فەرمانەی بگوازرێتەوە بۆ فەرمانێکی دی، بەلاّم فەرمانبەری باوەڕدارو خواناسو چالاكو خۆشەویستی لای خەڵکی، ئەو فەرمانبەرەیە کە پێویستە ڕێزی لێ بنرێتو پاداشتی بدرێتەوەو، یارمەتی دەسخۆشانەو خەلاّتی هاندانی پێشکەش بکرێت، تاکو ببێتە پێشەنگ بۆ کەسانی دی و، ئەو کەسانەش بەهاندەرێکی خۆیانی دانێن بۆ کاری باشو چاکە خوازیو چاکسازی، ﴿مَنْ ءَامَنَ وَعَمِلَ صَٰلِحًا فَلَهُۥ جَزَآءً ٱلْحُسْنَىٰ﴾. واتە: (هەر کەسێك باوەڕی بەخودا هەبێتو کردەوەی جوانو چاکی کردبێت ئەوا پاداشتی چاكو فرەی هەیە)، بێگومان ئەم جۆرە کەسە باوەڕدارێتیو خواپەرستیی بەچاکی کردووەو، کارو فەرمانیشی بەچاکی کردووە، بۆیە ئێمەش بەچاکە مامەڵەی لەگەڵدا دەکەین، چونکە پاداشتەکەش لە ڕەگەزی کارەکەیە: ﴿هَلْ جَزَآءُ ٱلْإِحْسَٰنِ إِلَّا ٱلْإِحْسَٰنُ ﴿٦٠﴾ الرحمن﴾.

﴿وَسَنَقُولُ لَهُۥ مِنْ أَمْرِنَا يُسْرًا﴾ واتە: (بەخۆشیو نەرمو نیانیو سۆزەوە دەیدوێنین، لەمەش دا هەر پاداشتمان داوەتەوەو هانمان داوەو خستوومانەتە پێشو ڕێزو شکۆمان بۆ داناوە. جا کەسانێك کە سەرنج لەم دۆخە دەدەن، پەندی لێ وەردەگرنو وانەی لێوە فێر دەبن، چونکە هیچ کەسێك نایەوێت بەئانقەست خۆی بخاتە بەر سزاو ئازار (مەگەر کەسێك شێت بێت).

ئیدی ئەو کەسانەی تریش واز لە ستەمو زۆرداریو بەدکاریی دێننو، سوودو خێرو چاکە بڵاودەکەنەوەو لەسەر ڕاپەراندنی ئەرکەکانیان بەچاکیو، باش بەڕێوەبردنی کاروبارو گەیاندنی خێرو چاکە بەخەڵکی، سوور دەبن.

خەڵات کردنی چاکەکاریش بە پێشکەشکردنی خەڵاتێك دەبێت بۆیو، بەوەش ڕێزو بەهای بۆ دەگەڕێنرێتەوەو هانی دەدرێت لەسەر زیادکردنی چەندان هێندەی کۆششەکانیو بانگی کەسانی تریشی پێ دەکرێت کە وەك ئەو بن.

((لَّمْ نَجْعَل لَّهُم مِّن دُونِهَا سِتْرًا))

(ذوالقرنین) بەرەو ڕۆژهەڵات کەوتەڕێ، بەرەو شوێنی هەڵاتنی خۆر: ﴿ حَتَّىٰٓ إِذَا بَلَغَ مَطْلِعَ ٱلشَّمْسِ وَجَدَهَا تَطْلُعُ عَلَىٰ قَوْمٍ لَّمْ نَجْعَل لَّهُم مِّن دُونِهَا سِتْرًا ﴿٩٠﴾ الكهف ﴾.

واتە: (کاتێك گەیشتە بەشی خۆرهەڵات دیتی خۆر لە نیشتمانی گەلێك هەڵدێت کە هیچ بەربەستێکی وەك گردێك یان چیایەك یان هۆیەکی تریان نیە).

جالێرەدا ئەوەی دەربارەی (شوێنەکانی خۆرئاوا بوون) گوتمان، دەربارەی شوێنەکانی هەڵاتنیشی دەیلێین، چونکە خۆر چەند شوێنێکی لێوە هەڵاتنیشی هەیەو، هەر گەلێك خۆر هەڵاتێکی خۆیان هەبووەو، هەر نەتەوەیەکیش خۆر هەڵاتێکی هەیە، گرنگ ئەوەیە ئەو گەلەش خودا هیچ بەربەستێکی وەك چیاو گردو تەپۆڵکەی بۆ دانەناون، بەو مانایەی شوێنێکی وایان نەبووە کە ببێتە بەربەستو سێبەر لەبەر خۆرەکەدا لەکاتی هەڵاتندا.

دەربارەی تەفسیری ﴿قَوْمٍ لَّمْ نَجْعَل لَّهُم مِّن دُونِهَا سِتْرًا ﴾ زانایان بیروڕایی جیاوازو لێك جودایان هەیە:-

١- هەندێکیان گوتویانە:- (ئەو گەلە لە نێو چەند دەشتێکی پانو بەریندا نیشتەجێبوونو هیچ چیاو گردێکی وایان نەبووە کە تیشکی ڕۆژیان لێبگرێتەوە، بۆیە لە کاتی هەڵاتندا تیشکی ڕۆژ کەوتۆتە نێو ماڵانیانەوە).

٢- هەندێکی تریشیان گوتوویانە:- (ئەوان خاوەنی خانوو، یاخود بیناو ساختمانێکی وا نەبوون کە تیشکی ڕۆژو گەرماکەیان لێ قەدەغە بکات، هەر بۆیەش لە یەکەم ساتی خۆرهەڵاتندا تیشکەکانی لەنێویان دابووە.

٣- هەندێکی تریشیان گوتوویانە:- (هیچ شتێکی وایان نەبووە کە لەش و لاریانی پێ داپۆشن، بۆیەش ڕووت و بێبەرگ بوون، ئەگەر خۆرەکەش لێ یان هەڵاتبێت ئەوا بەتیشکەکانی خۆی ئازاری داون.

جێی باسیشە پێشتر ئەوەمان یەکلا کردەوە کە ئەو گەلە لەوانەیە لە تورکەکان یان لە گەلێکی تر بن و، ئەوان خۆیشیان لە ناوچەکانی تورکستان و ئەفغانستان و پاکستاندا ژیاون. لێرەشدا ئەوە تێبینی دەکرێت کە قورئان بەدرێژی ئەو ڕێنماییانەی نەهێناوە کە خودا لەبارەی ئەو گەلەوە پێی ڕاگەیاندووە و باسی ئەو بەربەست و هۆکارانەی ڕێگرتن لە تیشکی خۆرەکەش لەسەریانی نەکردووە. واتە دەستووری تایبەت بەحوکمی ئەو وڵاتانەی خۆرهەڵات و چۆنیەتی مامەڵە لەگەڵدا کردنیانی دیاری نەکردووە، چونکە تەنها دەستووری مامەڵەی لەگەڵ وڵاتانی خۆرئاوادا دیاری کردووە لەکاتی بەجێهێنانی ئەرکەکانیدا لەوێ. بۆیە پێویست نەبووە کە دەستوورەکەی ئەوانیش دووبارە بکاتەوە، ئەمەش لەڕوانگەی دووبارە نەکردنەوەوە.

((وَقَدْ أَحَطْنَا بِمَا لَدَيْهِ خُبْرًا))

پێش ئەوەی قورئـانی پـیرۆز کۆتـایی (بەباسـی جەنگـەکانی (ذو القرنین) و — فتوحات-و ئەرکی ڕزگارکردنی گـەل‌و وڵاتـان) بێنێـت‌و، پـێش ئـەوەی دەربـارەی کاروباری لە بەشی باکووری ناوچەکانی زەویدا، بدوێت، باسەکەی وەستاندووە تاکو ڕاستییەکی بنچینەیی دەربڕێت کە فەرمایشتەکەی خودایە: ﴿كَذَٰلِكَ وَقَدْ أَحَطْنَا بِمَا لَدَيْهِ خُبْرًا﴾.. بـەمانای: بێگومـان خـودا زانـاو ئاگـاداری هـەموو حاڵـەتێکی (ذوالقـرنین) بوو و، بینەری هەڵس‌وکەوت‌و جم‌وجووڵیی بوو و، هـەموو هـەواڵێکی خۆی‌و سوپاکەشی دەزانی.. هەر هەنگاوێك دەیاننا، بەمۆڵـەت‌و ڕێگـەدانی خـودا بوو، هەر جم‌وجۆڵێکیان دەنواند بەخواستی خودا بوو، هەر جەنگێکیشیان دەگێڕاو هەر وڵاتێکیان ڕزگار دەکرد، خودا ئاگاداری حاڵیان‌و، بینەری واقیعیان‌و، بیسەری هەواڵیان بوو.

لێرەشدا ڕوانگەیەکی هونەریی داڕێژراو هەیە کە دوای باسکردنی بەسەر هـاتی ئەو گەلەی لەبەر ڕۆژدا (بەبێ بەربەستێکی پارێزەریان لە تیشکی خـۆر لـە کـاتی خۆرهەڵاتندا) دەژیان، سەرنجی لێ دەدەین، ڕوانگەکـەش (واتـە ئـەو جـێ سـەرنجە هونەرییە داڕێژراوە)ش ئەوەیە کە (سید قطب) لەبارەیـەوە گوتوویـەتی:- (لێـرەدا هەڵوێستەیەکی کورت لەبەردەم دیاردەی جوانکـاریی پێکگەیانـدنی هونەرییانـەی نێو شێوازی گێڕانەوەی بەسەرهاتەکە دەکەین، چونکە ئەو دیمەنەی کە لێرەداو لـەو بەشەی چیرۆکەدا پیـشان دراوە، لـە سروشـتدا دیـارو دەرخـراوە.. خۆرهـەڵاتووەو تیشك دەداتەوە، ئەو گەلەش هیچ پەردە پۆشێکی وەك چیایەك یان بەرزاییەك یان

دیوارێکیان نیە کە لە تیشکی خۆر بیانپارێزێت.. هەمدیسان ویژدانی (ذوالقرنین) و ئامانجو نیازەکانیشی، هەمووی لەلای خودا دیارە.. بەم ڕەنگەش دیمەنی نێو سرووشتو دیمەنی ویژدانو ناخی (ذوالقرنین)یش لەسەر شێوازێکی وردو جوانی ڕێکخستنی قورئان بەیەك گەیەنراون)[١].

هەروەها ڕادەمێنین لەوەی پرسیارێك لەبارەی حیکمەتی خوداوە لەسەر باسی زانینی هەموو هەواڵێکی (ذوالقرنین) و سوپاکەی بکەین، کە بۆچی خودا باسی ئەو زانابییەی خۆی لە زانینی هەواڵەکانی دەکاتو، بۆچی زانستی لەسەریان هەیە لەکاتی باسکردنی فتوحاتو جەنگەکانی ڕزگارکردنی وڵاتاندا؟ ئاخۆ حیکمەت لەم باسە چی بێت؟! بێگومان ئەو حیکمەتەی کە لێیەوە بۆمان دەردەکەوێت: سووربوونی قورئانە لەسەر پێکەوە بەستنی هەرچی ڕوو دەدات لە گەردووندا بەخواستی خوداو ئیرادەو زانستی خۆی، تاکو خەڵکی ئەم ڕاستی یە لەبیر نەکەن لەکاتی سەرنجدان لە ڕووداوەکاندا، پاشان بۆ ئەوەی خەڵکی وای تێنەگەن کە ئەوان خۆیان تەنها بە وزەو تواناکانی خۆیانو (دوور لە زانستو فەرمانی خودا) هەڵسو کەوت دەکەن.

بۆ نموونە ئەوەتا بەڕێزێکی وەك (ذوالقرنین) چەندەها فتوحاتی گەورەشی لەبەرەی ڕۆژئاواو پاشان لەبەرەی ڕۆژهەڵاتیش بەئەنجام گەیاندووەو، چەندەها دەسکەوتی گەورەشی لەبەرەی باکوور بەدەست هێناوەو، کەچی وێڕایی ئەوەش خودا چاودێری کاروبارییەتیو، ئاگاداری سەرجەم هەواڵەکانیەتیو، زانای دەسکەوتەکانیەتیو، لە هەمان کاتدا خودا هەر خۆیشی قەدەرو ئەندازەی بۆ داناونو خواستو ئیرادەی لەسەریان بووە.

---

١) في ظلال القرآن، (٤: ٢٢٩٢).

(خَبَر) و (خُبْر) – خەبەر و خوبر-

هەر لێرەشدا هەڵوێستەیەکی هونەرییانە لە ئاست دیاردەیەکی ناوازە لە ناوازەکانی قورئان دەکەین.. داخۆ جیاوازیی نێوان (خُبر)و (خَبر) چی بێت؟! ئەی لە چ شوێنێکی قورئاندا هەردوو وشەکە هاتوون؟.. وشەی (خەبەر) دوو جار لە چیرۆکی (مووسا)دا ـ سڵاوی لێ بێت ـ هاتووە، هەردوو جارەکەش لەیەك باسدا هاتوون هەر چەندە لە دوو سوورەت دان.

جاری یەکەم: خودا دەربارەی (مووسا) ـ سڵاوی لێ بێت ـ فەرموویەتی: ﴿ إِذْ قَالَ مُوسَىٰ لِأَهْلِهِۦٓ إِنِّىٓ ءَانَسْتُ نَارًا سَـَٔاتِيكُم مِّنْهَا بِخَبَرٍ.. ﴿٧﴾ النمل﴾، واتە (کاتێك مووسا لە ڕێگەیاندا بۆ (میسر) بەخێزانەکەی گوت:- ئەوا من لە دوورەوە ئاگرێکم بەدی کردوەو دەچم بۆئەودەوروبەرە تاکو هەواڵێکتان لەوبارەیەوە بۆ بهێنمەوە).

جاری دووەم: هەر دەربارەی (مووسا) خودا فەرموویەتی:- ﴿...قَالَ لِأَهْلِهِ ٱمْكُثُوٓا۟ إِنِّىٓ ءَانَسْتُ نَارًا لَّعَلِّىٓ ءَاتِيكُم مِّنْهَا بِخَبَرٍ... ﴿٢٩﴾ القصص﴾، کە هەمان مانای هەیە..

بێگومان (مووسا) ـ سڵاوی لێ بێت ـ کاتێك لەگەڵ خێزانەکەی خۆیدا بەرەو (میسر) گەڕاونەتەوە، ڕێگەی لێ وون بووە، پاشان ئاگرێکی لە دوورەوە بەدی کردووەو، ڕووی تێکردووە تاکو کەسێکی وای لێ ببینێت کە ڕێگەی پێ نیشان داتو ڕێنمایی بکات.. بەڕاستی ئەو (واتە مووسا) ئومێدێکی گەورەی بەو کەسە هەبووە کە بۆ ئەوەی هەواڵێکی ڕێگاکەی لێوە دەست کەوێت.

بەڵام ووشەی خوبر(خُبر) تەنها لە سوورەتی (کهف)دا هاتووە، لەو شوێنەدا کە (خضر) بە (مووسا)ی گوتبوو: ﴿ وَكَيْفَ تَصْبِرُ عَلَىٰ مَا لَمْ تُحِطْ بِهِۦ خُبْرًا ﴾= (چۆن ئارام

لەسەر کارێکی سەیری وا دەگریت کە پێشتر زانستو زانیارییەکت لەسەر لایەنە شارراوەو نەزانراوەکەی نەبووە). لەم چیرۆکەشدا لەبارەی (ذو القرنین)ەوە گوتوویەتی: ﴿كَذَٰلِكَ وَقَدْ أَحَطْنَا بِمَا لَدَيْهِ خُبْرًا﴾= (بەم ڕەنگە ئاگادارمان کرد لە هەواڵو زانستی شارراوە). جیاوازیی نێوان (خبر)-بە فەتحەی سەر هەردوو پیتی (خ)و (ب)، لەگەڵ وشەی (خبر) بە (ضمة)ی سەر پیتی (خ)و (سکون)ی سەر پیتی (ب)، ئەوەیە کە:

(خَبَر): زانینی ئەو شتە زانراوانەیە لە ڕووی هەواڵو گەیاندنەوە.

(خُبَر)یش: زانینی ڕووە نادیارو ناوەکی یەکانی مەسەلەکانە)[1].

واتە: ئەگەر زانینەکە بۆ ڕووالەتی هەواڵەکانو، شتە دیارەکانو، ڕووی دەرەکیی مەسەلەکان بێت، ئەوە بە هەواڵ دادەنرێت، واتە بە (خەبەر).

بەڵام ئەگەر زانینەکە بۆ ناواخنی مەسەلەکانو، شتە نادیارەکانو نهێنییەکانی ئەو شتانەو، لایەنە ناوازەو تەماوییەکانی بێت، ئەوە بە (خوبر) دادەنرێت.

وشەی (خبر)یش تەنها لە سوورەتی (کهف)دا دیاری کراوە، چونکە سوورەتی زانینی ئەو شتە نادیارانەیە کە بە فەرمانی خودا دەرخراون، هەروەها سوورەتی دەرخستنی بنچینەی ڕووداوەکانو نهێنییەکانیانو وردەکارییەکانیانە.

جا بۆیە (موسا)ش چەند کاروکردارێکی وا لە (خدر) دەبینێت، کە لەوەو بەر حەقیقەتەکانی نەزانیوەو، زانستی لەسەر لایەنە شارراوەو نادیارەکانیشی نەبووە، هەربۆیەش نارەزایی لەسەریان دەربڕیوە: ﴿وَكَيْفَ تَصْبِرُ عَلَىٰ مَا لَمْ تُحِطْ بِهِۦ خُبْرًا﴾... دیارە (ذوالقرنین)یش چەند کردارێکی وا ئەنجام دەدات، کە گەلێك کەس زانیارییان لەسەری نەبووە، ئەوەی لە ناخو دڵو نیازیایەتی، لەلای خەڵکی نەزانراوە، بەڵام خودا چاودێرو ئاگادارو شارەزای کارونیازو بارودۆخیەتی.

---

١) المفردات/ ص(١٤١).

ئەو گەلە دواکەوتوو و بێتوانایەی کە (ذوالقرنین) بەربەستەکەی بۆ بنیاتنان

قورئانی پیرۆز بەسەرهاتی (ذوالقرنین) و کارەکانی لەبەشی باکووری زەویدا بۆ گێراوینەتەوە، ئەمەش لەو فەرمایشتەی خوادایە کە فەرموویەتی: ﴿ حَتَّىٰٓ إِذَا بَلَغَ بَيْنَ ٱلسَّدَّيْنِ وَجَدَ مِن دُونِهِمَا قَوْمًا لَّا يَكَادُونَ يَفْقَهُونَ قَوْلًا ﴿٩٣﴾ قَالُوا۟ يَٰذَا ٱلْقَرْنَيْنِ إِنَّ يَأْجُوجَ وَمَأْجُوجَ مُفْسِدُونَ فِى ٱلْأَرْضِ فَهَلْ نَجْعَلُ لَكَ خَرْجًا عَلَىٰٓ أَن تَجْعَلَ بَيْنَنَا وَبَيْنَهُمْ سَدًّا ﴿٩٤﴾ قَالَ مَا مَكَّنِّى فِيهِ رَبِّى خَيْرٌ فَأَعِينُونِى بِقُوَّةٍ أَجْعَلْ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ رَدْمًا ﴿٩٥﴾ الكهف ﴾. واتە: (-ذوالقرنین-) ڕۆشت تا گەیشتە ناوچەی نێوان هەردوو چیا بەرزەکەو لەوێ دیتی گەلێك هەیە کە هێندە نەفامو دواکەوتوون، مرۆڤ بەشێوەیەکی گرانو زەحمەت لێیان تێدەگات، ئەو گەلە (کە لە حاڵەتێکی ترسو دوو دڵیدا بوون) بە (ذو القرنین)یان گوت:- (یەئجووجو مەئجووج، گەلێکی خراپو بەدکارن لە زەویداو مەترسییان بۆ سەر ئێمە هەیە، جا ئایا کرێیەکت پێبدەین لەسەر ئەوەی، کە لە نێوان ئێمەو ئەواندا بەربەستێکی پتەو دروست کەیت تاکو پێمان نەگەنو ئازارمان نەدەن؟).

لە وەڵامدا (ذو القرنین) پێی گوتن: (ئەو هێزو توانایەی کە پەروەردگارم پێی بەخشیوم لەو کرێیە باشترە بۆم، بەڵام من کارەکەتان بۆ دەکەم، ئێوەش بەهێزی دەستو بازووتان یارمەتیم بدەن تاکو بەربەستێکی گەورەو پتەوو تۆکمە لە نێوان ئێوەو ئەواندا دابنێم.

ئەو ناوچەیەی نێوان هەردوو چیا بەرزەکەش ئەوەیە کە دەکەوێتە باشووری زنجیرە چیاکانی (کافکاس)ەوەو، کە ئەمڕۆ بە وڵاتانی (ئەرمەنستان)و (گورجستان)و (ئازەربایجان) ناودەبرێت، ئەو میللەتەش کە لەسەردەمی (ذو القرنین)دا لەوێ نیشتەجێ بوون هۆزو تیرەکانی (کۆشیا) بوون کە سکاڵای حاڵی خۆیان لەلاکردو باسی شاڵاوەکانی (یەئجووج‌و مەئجووج) لەڕێی تەنگەی (داریال)ەوەیان بۆ کرد، ئەوەبوو (ذوالقرنین)یش ئەو تەنگەیەی گرت‌و، بەربەستەکەی لەسەر بنیاتناو، ماوەی نۆ ساڵیشی لەو کارەدا خایاند تا ئەو پرۆژە گەورەیەی تەواو کرد. کاتێك باسەکەی نێو قورئانیش لەسەر ئەو میللەتە دەخوێنینەوە، چەند سیفەتێکیان بەدی دەکەین‌و دەردێنین، کە ئەمانەن:-

١- ئەوان گەلێکی دواکەوتوو بوون: ﴿لَّا يَكَادُونَ يَفْقَهُونَ قَوْلًا﴾، (لە هیچ وتەیەك تێ نەدەگەیشتن) ئەمەش دوو مانا هەڵدەگرێت:-

یەکەمیان: یان وادیارە ئەوان زمانی گەلێکی تریان لەگەلانی غەیری خۆیان نەزانیوەو لەهیچ وشەیەکیان تێ نەگەیشتوون، چونکە شارەزاو ئاگاداری نەبوون‌و فێری ئەو زمانانەی تر نەبوون، بۆیەش تەنها لەنێو زمانەکەی خۆیاندا پەنگیان خواردبوو.

مانای دووەمیش: یان وادیارە دواندن‌و ئامۆژگاریکردنیان بێ‌سوود بووە، چونکە گەلێکی تێ‌نەگەیشتوو بوون‌و، قسەو ئامۆژگاری کاری تێ‌نەکردوون‌و، لە قسەو ئاکاری بەرامبەرەکانیان حاڵی نەبوون، ئەمەش لەبەر دەمارگیری‌و توندوتیژییەکی خۆیان، یان لەبەر گەمژەیی‌و ساویلکەیی‌و نەفامییەك کە لە نەریت‌و سروشتیاندا بوو‌بێت.

٢- ئەوان گەلێکی لاوازو بێ‌دەسەڵات بوون، هەر بۆیەش دەستەو سان بوون لە بەرپەرچدانەوەی شاڵاوەکانی (یەئجووج‌و مەئجووج) بۆ سەریان‌و، لەڕووبەڕوو بوونەوەیان و، ڕێگرتن لەکاری تێکدان‌و پشێوییان.

٣- ئـــەوان گـــەلێکی بێدەســـەلات بـــوون بـــۆ بـــەرگریی لـــە خـــاکی خۆیـــان و، بەرەنگاربوونەوەی دەستدرێژکاران، هەربۆیەش پەنایان بردۆتە بەر هێزێکی تری دەرەکی واتە: هێـــزی (ذوالقـرنین)و کـاری چارەســەری ئـەم حاڵەتـەیانیان پـێ سپاردووەو، ئامادەییشان بۆ دەربڕیوە کە کرێیەکی پێبدەن:

((فَهَلْ نَجْعَلُ لَكَ خَرْجًا))

بێگومان ئەو گەلە سیماو ڕوخسارو نەریتی گەلانی بێدەسەڵاتو تەمەڵو دواکەوتوویان لێنیشتبوو کە بێتوانان لە چارەسەری گرفتەکانیانداو، ئەرکی چارەسەرو بنبڕکردنی گرفتەکانیان دەدەنە دەست بێگانە.

ئەوەی لەم سەردەمەشماندا مرۆڤ لێی سەرسام دەبێت ئەوەیە گەلێك کەس لە عەرەبەکان هەمان سیفەتی ئەو گەلانەیان گرتووەو، لە چەندین گرفتی ترسناكو بەردەوامدا دەژین لەسەروو هەموو گرفتەکانیشەوە، کێشەی (فەلەستین) هەیەو، لەم کێشەیەدا ڕووبەڕووی چەند دوژمنێکی شەڕخوازو فێڵباز بوونەتەوە، لە پێشەوەی ئەو دوژمنانەشدا جوولەکەکان هەن کە لە فەلەستیندا دانراونو کۆسپێکی ترسناکیان بۆ عەرەبەکان دروست کردووەو، سا ئیتر خۆیان لە پشتیەوە بن یان نا؟! دیارە ئەم ڕەوشو بارودۆخەش ئەوە لە عەرەب دەخوازێت کە ژیرو عاقڵ بنو پەی بەو مەترسی یە ببەنو بەچاکی ڕووبەڕووی ببنەوەو، وەکو پیاوان (یان پیاوانە) بەڕووی کۆسپی شارستانیانەدا بووەستنەوەو، بۆ (چارەسەری گرفتەکانیش بەدەستی خۆیان) بێدار بنەوە.

بەڵام ئەوان وەك ئەوگەلە (بێ تواناو لەهیچ حاڵی نەبووە) مامەڵەیان لەگەڵ کێشەو گرفتەکانیاندا کردووە.. کێشەکەیان خستۆتە بەردەم خەڵکی تر.. بردوویانە بۆ لای نەتەوە یەکگرتووەکانو ئەنجوومەنی ئاسایشو گەورە لێپرسراوانو کۆنگرەی نێو دەوڵەتیو، تۆپەکەیان خستۆتە نێو یاریگای ئەوانەوەو داوایان لێکردوون خۆیان یاریی پێبکەن.. داوا لە بیانی یەکان دەکەن کە (لەجیاتی خۆیان) کێشەکەیان بۆ چارەسەرکەن، تکاشیان لێکردوون قەناعەت بە جوولەکەکان بێنن تاکو بەدەم

دەنگەکانی ئاشتییەوە بێن، خۆشیان وەك بینەر لە ئاست مەسەلەکەدا وەستاون و، چاوەڕوانی ئەوەن، کە ئاخۆ بێگانەکان چییان بۆ دەکەن و، کێشەکەیان چۆن بۆ تاوو توێ دەکەن.

دیارە هیچ کەسێکیش (وەك بینەر) لە ئاست ئاگر کەوتنەوە لەنێو ماڵیدا، کە خەریکە ماڵەکەی بۆ دەسووتێنێت، ڕاناوەستێت، مەگەر کەسێکی بێ عەقڵو دواکەوتوو بێت.. هەمدیسان هیچ کەسێکیش، تەنها وەك چاودێرێك سەیری دز ناکات کاتێك ماڵەکەی دەبڕێتو دەدزێت، مەگەر کەسێکی بێعەقڵو دواکەوتوو بێت.. هیچ کەسێکیش داوای کۆمەك لە دوژمنو، داوای ڕەحمەت لە ناحەز ناکات، مەگەر کەسێکی دەستەوسانو تەمەڵ بێت.. ئەم سیفەتانەش ئەمڕۆ بوونەتە خوونەریتی عەرەبەکان، کتومت وەك خوونەریتی ئەو گەلە ستەمکارو دواکەوتووە. دیارە گرفتەکانیش بەم ڕەنگە چارەسەر ناکرێن، نیشتمانیش بەم شێوەیە ناپارێزرێت.. بەم شێوەیەش داوو فێڵو پیلانەکان هەڵناوەشێنرێتەوە..

لێبڕانی (ذو القرنین) لە ماڵ و سامان دا

(ذوالقرنین) بەو پەڕی پاکیو لێبڕانەوە پێشنیازەکەی ئەو گەلەی (دەربارەی کرێو پاداشتی دارایی) کە لەبەرامبەر پاراستنیان لە دوژمنانیاندا پێیان دەدا، ڕەت کردەوەو ڕازی نەبوو، کە بەکرێو پاداشت کاریان بۆ بکات، بەڵکو پێی گوتن: ﴿قَالَ مَا مَكَّنِّي فِيهِ رَبِّي خَيْرٌ ...﴾.. من هیچ ئاتاجێکم بە ماڵو سامانی ئێوە نیە، چونکە خودا خێرو بێرێکی وای پێ بەخشیوم، کە لەو پاداشتەی ئێوە باشترەو، هەروەها هێندەی لە وزەو تواناو دەسەڵات پێ بەخشیوم کە وای لێ کردووم لێبڕێم لەو ماڵو سامانەی، کە ئێوە بۆم دادەنێنو، خۆمی لێ بپارێزم.

بێگومان زوهدو لێبڕانی (ذوالقرنین) له ماڵو ساماندا‌و خۆلێ پاراستنی‌و بەرز ڕاگرتنی خۆی له سەرووی ئەو سامانەوە، سیفەتێکه له سیفەتەکانی حاکمی باش‌و دادگەرو لێبڕاو، بەو ڕەنگەش داوا له حاکمانی موسڵمانان دەکات، بیکەنە پێشەنگ بۆ خۆیان لەو سیفەتەدا..

(امام ابن کثیر)یش له کاتی لێدوانی لەسەر (ذوالقرنین)دا، هەڵوێستەکەی (سولەیمان- سەلامی لێ بێت)ی دیاری کردووە له ئاست دیارییەکەی (یان بەرتیلەکەی) شاژنی (سەبەء)دا کاتێك ئەو شاژنە وەفدێکی خۆی بە هەندێك پارەو ماڵەوە بۆ لای (سولەیمان) ناردووە، تاکو (سولەیمان) دەست هەڵگرێت لێیان‌و داوای باوەڕهێنان‌و تەسلیم بوونیان لێ‌نەکات. وەك خوداش ئەم بەسەرهاتەی له قورئاندا گێڕاوەتەوەو فەرموویەتی: ﴿فَلَمَّا جَآءَ سُلَيۡمَٰنَ قَالَ أَتُمِدُّونَنِ بِمَالٖ فَمَآ ءَاتَىٰنِۦَ ٱللَّهُ خَيۡرٞ مِّمَّآ ءَاتَىٰكُمۚ بَلۡ أَنتُم بِهَدِيَّتِكُمۡ تَفۡرَحُونَ ﴿٣٦﴾ ٱرۡجِعۡ إِلَيۡهِمۡ فَلَنَأۡتِيَنَّهُم بِجُنُودٖ لَّا قِبَلَ لَهُم ... ﴿٣٧﴾ النمل﴾. کەواتە: (سولەیمانی پێغەمبەری خوداش) ـ سڵاوی لێ بێت ـ وای داناوە، کە فەزڵ‌و خێرو بێری خودا باشترە لەو ماڵ‌و سامانەی بۆی براوە، بۆیە ئەویش نەویست (زاهید)ی بووەو وەك (ذو القرنین) پێی گوتوون: (ئەوەی خودا پێی بەخشیوم لەوە باشترە، کە بۆتان هێناوم‌و پێم دەدەن): ﴿فَمَآ ءَاتَىٰنِۦَ ٱللَّهُ خَيۡرٞ مِّمَّآ ءَاتَىٰكُم﴾... (ذوالقرنین)یش ئەو بەخششەی خودای لەو ماڵ‌و سامانە بەباشتر داناوە، کە ئەو گەله بۆیان داناوە:

﴿مَا مَكَّنِّي فِيهِ رَبِّي خَيۡرٞ﴾.. هەروەها (له هەڵوێستی (ذوالقرنین) له ئاست سەداو ئاڵوێری یەکەی ئەو گەلەدا).. ئەو ڕێسایەش له پێشەوای خەڵکیدا بەدیی دەکەین، کە پێویستە له ئاست موڵك‌و ماڵی گەلەکەیدا لێبڕاوو خۆشەویست‌و پاك بێت‌و، هیچ شتێکی بۆ خۆی لێ گل نەداتەوە، چونکە ئەوەی لێی خوازراوە ئەوەیە، کە پارێزەری وڵات‌و خەڵکەکەی بێت‌و، لەبەرامبەر ئەو پارێزگارییەشدا هیچ پاداش‌و

کریێ یەکی تایبەتی لە هیچ جۆرە کەسێك وەرنەگرێت، چونکە ئەم نەریتی زوهدو لێبرانە، لە مەرجو پێداویستی یەکانی پێشەوایەتی ی ئەون.

لەم بارەیەوە، ئیمام (ابوبكر بن العربي) هەڵوێستەیەکی لە ئاست وەڵامەکەی (ذوالقرنين)دا کردووەو بنەمایەکی گشتیی لە (چۆنیەتی مامەڵەی حاکم لەگەڵ گەلەکەیدا)و (زوهدو نەویستنی ماڵو سامانیان) لێ دەرهێناوەو، گوتوویەتی:

(لەسەر پادشاو حاکمی وولات پێویستە کە موڵكو ماڵی خەڵکی لە بچووکترین شتیانەوە بپارێزێتو کەلێنو پێداویستییان پڕکاتەوەو، ئەو کەموکوڕییە داراییەی کە بەمافی خۆیان دەگەڕێتەوەو شایستەیانە چاكو ڕاستکاتەوەو، هەموو ئەو مافانەشیان پێ بگەیەنێت کە گەنجینەدارانی لەژێر دەسەڵاتو چاودێریی خۆیدا کۆی دەکەنەوە تەنانەت گەر هەقەکانی هەندێك خەڵکی تریشی تیادا نەما بێتو بە مووچەو دەرامەتی خەڵکی (گەنجینەکان) بەتاڵ بووبنەوە، یاخود بە کارەسات ڕۆشتبن.. ئەوا پێویستە لەو جۆرە حاڵەتەدا کاروباری داراییان بۆ ڕاست کاتەوەو بەچاکیو عەدالەتەوە چاو بەکەمو کورتییەکانی خەڵکیدا بگێڕێتەوە، بەڵام بە سێ مەرج:

<u>یەکەم</u>: هیچ بەرژەوەندییەکی تایبەتی بۆ خۆی لێ گل نەداتەوە.

<u>دووەم</u>: سەرەتا بەکەسانی نەدار دەست پێبکاتو هاریکاریی ئەوانە بکات کە ئاتاجیان پێیەتی.

<u>سێیەم</u>: بەپێی پلەو ئاستی بژێوی خەڵکەکە ئەو ماڵو سامانە دابەش کات.

خۆ ئەگەر دوای ئەوەش ئازوخەی نێو گەنجینەکانو پێداویستییە پاشەکەوت کراوەکانی تەواوبوونو هیچیان تێدا نەماو، بەهۆی ڕووداوەکانەوە دۆخێکی نەداری هاتە ئاراوە دەبێت ئەو خەڵکە خۆیان لە هەوڵو تەقەلادابن لە پێش خەرجکردنی ماڵو سامانیاندا، خۆ ئەگەر بەوە سوودی نەبوو، ئەوا بەگوێرەی ئەندازەیەکی دانراو، ماڵو سامانیان لێ وەردەگیرێتو، بە باشترین شێوازی ڕاوێژ لەسەر کراویش ئەو ماڵو سامانە بۆ کۆتایی هێنان بەو دۆخە نائاسایی یە خەرج دەکرێت، وەك

چۆن (ذو القرنين) کاتێك کرێو ماڵو سامانی خرایە بەردەم، گوتی:- (پێویستیم پێی نیە، بەڵکو پێویستیم بەخۆتانە، کە بەهێزی دەستو بازووتان یارمەتیم بدەن بۆ بنیاتنانی بەربەستەکە بەمانای لەگەڵ مندا خزمەتی خۆتان بکەن، چونکە من ماڵو سامانم هەیەو، ئێوەش پیاوانو هێزو بازووتان هەیە) مەبەستی جێگیرو نەگۆڕیش لەمەدا ئەوەیە، کە ناشێت پارەو ماڵ لە هیچ کەسێك وەرگیرێت (مەگەر بۆ پێداویستییەکی گرنگ نەبێت)، سا ئیتر بەئاشکرا بێت، یان بەنهێنی، لێی وەردەگیرێتو، بەشێوەیەکی دادگەرانەش بۆ سوودی گشتی خەرج دەکرێت، نەك بەو ڕەنگەی کە (ئەو لێپرسراوەی پارەو ماڵەکەی پێدراوە) بۆ مەبەستی تایبەتی خۆی بەکاری بێنێت.. دەبێت بە ڕای کۆمەڵە کەسێکی پەیوەندیداریش بێت، نەك هەر پابەند بێت بەڕای خۆیەوە)[1].

---

[1] احكام القران لإبن العربي، (٣: ١٢٤٨)، هەروەها بڕوانە کتێبی (ذوالقرنين)ی مامۆستا (محمد خير يوسف)، لاپەرە (٢٧٤-٢٧٥).

((فَأَعِينُونِي بِقُوَّةٍ))

کاتێك (ذوالقرنین) ڕووی لە پارەوماڵیان وەرگێڕاو نەیویست، خوازیاری ئەوە بوو کە ئەوان واز لە بێدەسەڵاتیو تەمەڵیو تەوەزەلی بێنن، هەروەها حەزی کرد لەوەی کە فێری جموجووڵو چالاکیو کارکردنو هەوڵدانیان بکات، بۆیەش پێی گوتن:- ﴿أَجْعَلْ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ رَدْمًا﴾.. بەمانای: (بە کۆمەكو یاریدەی خۆتان هاوکاریم بکەن)، واتە بەدیاردەکانی هێزو بازووتان، کەواتە ئەو داوای لێکردوون یارمەتیی بدەنو هێزی دەستو مەچەك (کەهێزێکی مادییانە) بۆی دەستە بەر بکەن تاکو لەبەربەستەکەدا کاری پێ بکەن.. ئەمەش وەك ئەوە وایە کە بڵێیت:- (هێزی دارایی لەسەر خۆمو، هێزی فیکریو تێڕامانیش هەر لەسەر خۆم بێت، ئێوەش هێزی ماددی کردەیی (عملی)تان لەسەرەو، ئیدی ئەوەی من هەمەو ئەوەی ئێوەش هەتانە، دەکەین بەیەكو، بەم ڕەنگە کارەکەش بەئەنجام دەگات.

ئەم دەستەواژە کورتەی قورئان ﴿فَأَعِينُونِي بِقُوَّةٍ﴾ دادەنرێت بە مەشخەڵێکی دیاری قورئانی لە هاوکارییو پێکەوە بەستنی هەوڵو تەقەللاکانو لەیەکخستنی وزەو توانـاو هێزەکانـدا، هەروەها ڕێسایەکی جوانی دەرهاوێژراوی قورئانمان دەربارەی بەئەنجام گەیاندنی کاروبارو ڕاپەراندنی ئەرکی پێویست، پیشان دەدات.

بێگومان کۆمەڵگەی تەواوو کاملو سەرکەوتوو ئەو کۆمەڵگەیەیە کە هەموو هێزو تواناکانی بۆ بەدیهێنانی کاری چاك تیادا کۆدەبێتەوە، سەرکردایەتیی سەرکەوتووی هۆشیاریش ئەوەیە کە هەموو هێزو تواناکان بۆ بەدیهێنانی ئامانجە خوازراوەکان لەخۆ بگرێت.

بێگومان لەنێو کۆمەڵدا چەند چینو توێژێك لە خەڵکیدا هەنو توانای فیکریو تێڕامانیان هەیەو، دەتوانن بیربکەنەوەو، بەرنامە دابنێن و، لەمەسەلەکان بکۆڵنەوە، بەڵام ئەگەر ئەو چینو توێژەی بەتەنها سەر پشك بکرێن بۆ بەدی هێنانی کارێکی گران، ئەوا هەر خۆی بەتەنیا ناتوانێت ئەو کارە بەئەنجام بگەیەنێت کە نەخشەی بۆ کێشاوەو بیری لێ کردۆتەوە. هەندێك چینو توێژیش لە کۆمەڵگەدا ماڵو سامانو سەرمایەی تەواویان بۆ کارکردن هەیە، بەڵام لەوانەیە تێفکرینو نەخشەو پلانیان نەبێت، هەروەها لەوانەشە توانای گونجاویان بۆ کارکردن نەبێت.

هەندێك چینو توێژی تریش لە خەڵکیدا هەن، کە نەماڵو نە سامانیان هەیەو، نەفیکری نەخشەو پلان دانانیان هەیە، بەڵام کاتو توانای کارکردنیان هەیەو، دەتوانن بەهەوڵدانو هێزی جەستە بژێوی خۆیان وەدەست خەن.

بۆیە هەر دەبێت ڕاوێژو هاوکاریی لە نێوان ئەو چینو توێژانەدا هەبێتو هەموو هێزو وزەو توانایەکیان کۆبکرێتەوەو، بۆ بەرژەوەندیو خێرو بێرو پێشکەوتنی نەتەوە ئاڕاستە بکرێت، هەر دەبێت خاوەنی فیکرو نەخشەدانەر لەگەڵ خاوەنی ماڵو سامانو لەگەڵ کەسی خاوەنی تواناو هێزی بازوو پێك بگەنو هەموویان ڕوو لە خێرو بێرو بەدییهێنانی بەرژەوەندی ڕەوا بکەن.

سەرکردایەتی هوشیاریش لەنەتەوەدا ئەوەیە کە توانای پێکەوە بەستنی هەموو ڕێچکە ڕێکخراوەکانو هێڵەکانی هەیەو، بەهرەو وزەکان لەگەڵ یەکتردا دەگونجێنێت. جا ئایا نەتەوەکەمان لە واقیعی هاوچەرخماندا هێزو تواناکانی پێك گەیاندووە، یان لێکی دابڕیون؟ ئەی ئایا هەموو بەهرەو تواناکان لەسەر بەرژەوەندیی نەتەوەی ئیسلام پێك گەیشتوون، یان پەرتەوازەو بەش بەشکراون؟!

ئای چەند بەهرەی وون بوو لە نەتەوەدا هەیەو!! چەند ووزەی پەکخراو هەیەو!! چەند ماڵو سامان بەفیرۆ دراونو!! چەند کاتیش بەخۆڕایی تێپەڕیوەو!! چەندە لە گەنجانی ڕێ لێتێکدراویش هەن!!

جا هەر دەبێت نەتەوەی ئیسلام ڕێساکەی (ذوالقرنین) لە کۆکردنەوەی وزەو تواناکانی خەڵکیو لە ڕاوێژو هاوکاریدا بگرێتەبەر، هەروەها دەبێت دروشمی ئەم نەتەوەیە بەهەموو چینو توێژو وزەو توانـاو شـارەزاییەکانەوە: ﴿فَأَعِينُونِي بِقُوَّةٍ﴾ بێت.. واتە (دروشمی هاوکارییو یەکخستنی بیروڕاو ووزەو تواناکان بێت).

بەربەستەکە لە چی دروست کرا ؟!

قورئان ئاماژەی بۆ ئەو ماددەیە کردووە کە بەربەستەکەی لـێ دروستکراو، چۆنیەتی بنیاتنانیشی باسکردووە، وەك خودا فەرموویەتی:

﴿ءَاتُونِي زُبَرَ ٱلْحَدِيدِ حَتَّىٰٓ إِذَا سَاوَىٰ بَيْنَ ٱلصَّدَفَيْنِ قَالَ ٱنفُخُوا۟ حَتَّىٰٓ إِذَا جَعَلَهُۥ نَارًا قَالَ ءَاتُونِىٓ أُفْرِغْ عَلَيْهِ قِطْرًا ﴿٩٦﴾ الكهف﴾

کەواتە (ذوالقرنین) لە کاری بنیاتنانی بەربەستەکەدا داوای لەو گەلە کردووە کە چەندین پارچە ئاسنی گەورەی بۆ بێننو بیاغخاتـە ئـەو ناوچـە تەنگەبـەرەی نێـوان هەردوو چیا بەرزەکەوە، لـەم ئایەتـەدا ووشـەی (زُبَرَ ٱلْحَدِيدِ) واتـە چـەند پارچـە ئاسنێکی هێجگار گەورە کە لە ناوچەکەیاندا دەیانبـڕییەوە. وەك پێشتریش گوتمان ناوچەی (ئەرمینیا)و (گورجستان) ناوچەیەکی پڕ لەکانزای وەك (ئاسـن)و (مـس) بووە، هەروەها ناوچەیەکی پڕ لە درەختو دارستان بووەو، ولاخێکـی زۆریـشی بـۆ گواستنەوەی ئەو کانزاو درەختانەش هـەبووە کـە لـە شـوێنە دوورەکانـەوە پێیـان گواستوونەوە.

ئیدی ئـەوان پارچـە ئاسـنە گـەورەکانیان بـۆ (ذوالقـرنین) هێنـاوەو لـە دۆڵـە تەنگەبەرەکەدا بۆیان داناوەو لەسەر یـەك کەڵەکـەیان کـردووەو، بـەرە بـەرە هـەر کەڵەکەیان کردووە تاکو گەیاندوویانەتە ئاستی هەردوو لوتکەی چیاکان.

وشەی (ٱلصَّدَفَيۡنِ) لە ئایەتەکەدا مانای هەردوو لوتکەکەی ئەو دوو چیا بەرزە دەگەیەنێت.

پاشان فەرمانی پێ کردوون کە لەژێر ئەو ئاسنە گەورەو لەسەر یەك کەڵەکەکراوانەدا ئاگرێك بکەنەوە: ﴿حَتَّىٰٓ إِذَا سَاوَىٰ بَيۡنَ ٱلصَّدَفَيۡنِ قَالَ ٱنفُخُواْۖ﴾..

جا سەرنج بدە لە زۆریی‌و تین سەندنی ئەو ئاگرە گەورەیەو، لە زەبەلاحی ئەو دارو تەختانەش کە ئاگرەکەیان پێکراوەتەوە، چونکە مەبەستی (ذوالقرنین) لەوەدا تواندنەوەی چەندین ئاسنی بێشوماری پۆڵا بووە لەو ڕێرەوە سەختو بەرزەدا.

لەهەمان کاتدا (ذوالقرنین) فەرمانی بە کۆمەڵە کەسێکی تری ئەو گەلە کردووە کە (مس) بێننو لە چەند قاڵبێکی گەورەدا بیتوێننەوە، جا کاتێك ئاسنەکان بەتەواوەتی لەو ڕاڕەوەدا توێنراونەتەوەو، مسەکەش لەنێو لەگەنو مەنجەڵە گەورەکاندا توێنراوەتەوەو وەك قۆناغی کۆتایی لە قۆناغەکانی بنیاتنانی بەربەستەکەدا کراوە بەسەر ئاسنەکەدا: ﴿ءَاتُونِيٓ أُفۡرِغۡ عَلَيۡهِ قِطۡرٗا﴾. ووشەی (قطر) لەم ڕستەیەی نێو ئایەتەکەدا بە مسی تواوە دەگوترێت.. ئەویش واتە: (ذوالقرنین) فەرمانی پێ کردوون کە مسی تواوە بکەن بەسەر ئاسنە توێنراوە شلەوە بووەکەدا، ئیدی مسەکەش چۆتە ناوەڕاستی ئاسنەکەوەو تێکەڵی یەکدی بوونو، پێکەوە بوونەتە کانزایەکی پتەوی تۆکمە.. بێگومان ئاسن لە بنەڕەتدا پتەوو تۆکمەیە، مسیش هەروەها پتەو تۆکمەیە.. جا ئاخۆ کاتێك هەردووکیان دەتوێنرێنەوەو تێکەڵی یەکدی دەکرێن، چۆن بن؟ دیارە هەریەکەیان هێزو پتەوی ئەوی تریش وەردەگرێتو پێکەوەش لەو پەڕی تۆکمەییو بەهێزیو چاکیدا دەبن.

ئینجا (ذوالقرنین) ئاسنەکەو مسەکەی لەو دۆخەدا هێشتۆتەوە هەتا ڕەق بوونو وەك بەستەڵەکیان لێ هاتووەو بوونەتە بەربەستێکی قایمو گرنگو سەرسوڕهێنەر.

(ذو القرنين) وەك ئەندازیارێـك

بەڕاستی (ذوالقرنين) خاوەنی هێزو شارەزاییو تێگەیـشتنو دەسـەڵاتێکی وەهـا بووە کە لە خوداوە پێی دراوەو فێری کراوە.

بێگومان خـودا ڕێنمـوونی ئـەوی بـۆ شـێوازێکی بێوێنـەی سەرسـوڕهێن لـە بنیاتنانی بەربەستەکەو بەتینکردنو بەهێزکردنیدا کردووە. بەو شـێوازەش ئاسـنو مسی تێکەڵی یـەکتر کـردووە. جـا ئەگـەر دەربڕینەکـە شـیاو بێـت (ذو القـرنين) ئەندازیارێکی بەشی شارستانی (مدنی) بووە، چـونکە بەربەسـتەکەی لـەو مـاددە بەتینە بنیاتناوەو، چەندەها سەدەش پێش ئەندازیارانی ئەمڕۆ ئاسنو مسی تێکەڵ کردووە.

لەمبارەیــەوە (سـید قطـب) دەڵێـت: (ئـەم شـێوازە لەسـەردەمی نوێـدا بـۆ بەتینکردنی ئاسن بەکارهێنراوەو، دەرکەوتووە ئەگەر ڕێژەیەك لە (مس) لە ئاسندا تێکەڵاو بکرێت، ئەوا هێزی مانەوەو قایـمیی ئاسنەکە چەندان هێندە زیاد دەبێت، جا ئەم شـێوازەی کـە خـودا ڕێنمـوونیی (ذو القـرنين)ی پـێکردووەو لـە قورئانـە نەمرەکەشیدا باسەکەی تۆمار کردووە، چەندەها سەدەی بێشومار (کە هـەر خـودا خۆی دەزانێت چەند سەدەیە) پێش زانستی نوێی مرۆڤایەتی کەوتووە)[١].

ئەمەش پێچەوانەی ووتەی هەندێك لە مێژوونووسانە کەوایان ڕادەگەیاند گوایـە ئەم بەربەستەی (ذوالقـرنين) شووره گەورەکەی چینە، بەڵام ئەو شـوورەیە زۆر درێـژ بووەو، درێژاییەکەشی سەدان کیلۆمەترەو، لە نێوان دوو چیادا دروسـت نـەکراوە. پاشان ئەم شوورایەی چین لە بەردو گڵ دروستکراوە، بەڵام بەربەستەکە لـە ئاسـنو مـس بنیـاتنراوە، لێـرەدا هـەمان ووتـەی پێـشوومان دووبـارە دەکەینـەوە کـە

---

١) (في ظلال القرآن/ ٤: ٢٢٩٣).

گووتبوومان: (بەربەستەکەو، شووراکەی چینیش، هەردووکیان بۆ یەك مەبەست دروستکراون. (ذو القرنين) بەربەستەکەی بۆ بەرگرتن لە شالاوەکانی (یەئجووج و مەئجووج) بنیاتناوە، (ئیمپراتۆری چین)یش شووریی چینی بۆ هەمان مەبەست (بۆ بەرگرتن لە شالاوەکانی (یەئجووج و مەئجووج) بۆ سەر چین) بنیاتناوە.

قورئانی پیرۆزیش شێوازێکی پشت پێبەستراوی مسۆگەرکراومان بۆ بەهێزکردن و بەتینکردنی کاری بیناسازی پیشان دەدات، ئەو شێوازەش: ئاوێتەکردنی ئاسن و مسە.

هەروەها ئەو ئایەتەی دەربارەی ئەو شێوازە هاتووە، ئاماژە بۆ خالێکی زانستیانەی قورئان دەکات، ئەویش تێکەڵکردنی ئاسن و مسە بۆ بەهێزکردنی بینا.

هەروەها دیاردەیەکی ئەندازەییشمان پیشان دەدات، ئەویش چۆنیەتی بنیاتنانی بەربەستە قایمەکەیە. بۆیە دەکرێت لە قورئاندا چەندین ئاماژەی سرووشبەخشی ئەندازەییش بەدی بکەین. بێگومان ئایەتەکانی قورئان چەند ئاماژەی هەمەجۆرو، چەندین سەرنجی هەمەڕەنگیان تێدایەو ئێمەش دەتوانین لەو ئایەتانەوە چەندین سەرنج و ئاماژەی زانستی و پزیشکی و گەردووناسی و، ئەندازەیی و، ژمێریاری و، ئامارکاری و، سەرکردایەتی کردن و، کۆمەڵایەتی و، نیشتەجێکاری و، شارنشینییان لێ دەربێنین، جگە لە دەرهێنانی ئەو ڕاستییە بابەتیانەو باوەڕداڕێتیانەو عەقیدیانەو، فیقهی و زانستیانەو، تەفسیرکاری و جیهادی و بانگەوازکارییانەی کە لەو ئایەتانەدا پیشانمان دەدرێن.

دیارە ئامانجی بنەڕەتی قورئانیش لە بیرناکەین کە کتێبێکی ڕێنمایی و، بانگەوازو دەستوورێکی تۆکمەو بەرنامەی ژیان و، بنچینەی جیهادو بانگەوازو بەرەنگارییە.

بەڵام خۆ ئەمەش ڕێگر نیە لەسەر هەڵوێستەکردن لە ئاست چەند ئاماژەیەکی مام ناوەندی لە بوارە زانستییەکان و بوارەکانی تری ژیاندا.

شکستی (یەئجووج و مەئجووج) لەبەردەم بەربەستەکەدا

کاتێك (ذوالقرنین) لە بنیاتنانی بەربەستەکە بووەوە، (یەئجووج‌و مەئجوو)یش بەنەریتی خۆیان هاتن تاکو لە تەنگەبەرەکە (مضیق) بپەڕنەوەو خەریکی تێکدان‌و ئاژاوە بن، بەڵام کت‌وپڕ تووشی ئەو بەربەستە پتەوە بەرزە بوون لەبەردەمیانداو هەوڵیاندا دەرچن‌و سەرکەون بەسەریا، کەچی نەیانتوانی، چونکە لە ئاسن دروست کرابوو، ئاسنیش ڕووکارێکی لووسی هەیەو ئەگەر چەند دەسکێکی ڕاگیرکاری بۆ ئەو کەسە پێوە نەبێت کە دەیەوێت پێیدا سەرکەوێت‌و تا دەستی پێوە بگرێت، ئەوا کەس ناتوانێت پێیدا سەرکەوێت.

هەروەها هەوڵیاندا ئەو بەربەستە برووخێنن‌و تێکی بدەن، بەڵام نەیانتوانی، چونکە لە ماددەیەکی بەهێزو پتەوی (وەك ئاسن‌و مس) بنیاتنرابوو.

ئەم ئایەتەش ﴿ فَمَا ٱسْطَـٰعُوٓاْ أَن يَظْهَـرُوهُ وَمَا ٱسْتَطَـٰعُواْ لَهُۥ نَقْبًـا ﴾ ئەو شکست‌و سەرنەگرتنی هەوڵەیانی تۆمار کرد کە لە سەرکەوتن بەسەر بەربەستەکە، یان لە تێکدانیدا شکست‌و دەستەوسان بوون، مانای ئایەتەکەش واتە: (ئەوان ـ یەئجووج‌و مەئجووج ـ نەیانتوانی بەسەر ڕووی بەربەستەکەدا سەرکەون و، نەشیانتوانی تێکی دەن‌و کەلەبەری تێ بخەن).

ئیدی ئەم بەربەستە بووە ئامرازێکی باش بۆ نەهێشتنی شاڵاوەکانی (یەئجووج‌و مەئجووج)و ڕێگرتن لەکاری تێکدان‌و وێرانکارییان.

﴿ٱسۡطَٰعُوٓاْ﴾ و ﴿ٱسۡتَطَٰعُواْ﴾

لێرەدا هەڵوێستەیەك لە ئاست دیاردەیەکی جوانی قورئاندا دەکەین، ئەویش دوو شێوازی جیاکاریی ئایەتەکەیە لەنێوان دوو فەرمان (فعل)دا لە ڕووی دارشتنەوە.. ئاخۆ لە هەردوو ڕستەی: ﴿ فَمَا ٱسۡطَٰعُوٓاْ أَن يَظۡهَرُوهُ ﴾ و، ﴿وَمَا ٱسۡتَطَٰعُواْ لَهُۥ نَقۡبٗا ﴾دا حیکمەت چی بێت لە لابردنی پیتی (ت) لە ڕستەی یەکەمدا ﴿ فَمَا ٱسۡطَٰعُوٓاْ ﴾ لە کاتێکدا لە هەمان فرمانی ڕستەی دووەم ﴿وَمَا ٱسۡتَطَٰعُواْ ﴾دا دانراوە؟!

بێگومان لابردنی پیتی (تاء) لە ڕستەی یەکەمدا بۆ هێواشکردنەوە (تخفیف)ە، لەبەر ئەمە دەشێت بە (تاء الخفة) ناوی ببەین، ڕووبەندی هێواشکارییەکەش ئەوەیە ڕستەکە هەواڵی شکستبوونی ئەوانی لە سەرکەوتنی بەربەستەکەدا ڕاگەیاندووە، ئەم پێدا سەرکەوتنەش یەکەم جار ئاتاجی بەخێراییو گورجو گۆڵیی (خۆپێدا سەرخەر)و زیرەکیو شارەزاییو ڕێکیی بەژنو باڵایەتی، چونکە زۆرجار مرۆڤی قەڵەو ناتوانێت بە شوێنی بەرزدا هەڵگەڕێت، لەبەرئەوەی پێویستیی بە کێشی سووکە تاکو بەخێرایی سەرکەوێت.

ئەمەیە ئەو حاڵەتەی کە ڕستەی ﴿ فَمَا ٱسۡطَٰعُوٓاْ أَن يَظۡهَرُوهُ ﴾ هەواڵی لەسەر دەداتو، هەر ئەو چوارچێوەیەشە کە ڕستەکەی تێدا هاتووە. هەربۆیەش پیتی (تاء) لە فەرمانەکە داماڵراوە تاکو بەئاسانی هێواش بکرێتەوە. دیارە وەك ئەوەی فەرمانەکە (الفعل) ویستبێتی یارمەتیی کەسی خۆ پێداسەرخەر بدات لەسەر

(لەش سووکی)و، ئیدی (تاء)ەکەی لێ داماڵیوە تاکو بەشداریی شارەزاییی شارەزایان بکاتو، بەشداریی لەش سووکی ئەوانەش بکات کە بە شوێنە سەختو بەرزەکاندا هەڵدەگەڕێن.

بەڵام لە فەرمانی دووەم ﴿وَمَا ٱسۡتَطَٰعُواْ لَهُۥ نَقۡبٗا﴾دا پیتی (ت) لەگەڵیدا ماوەتەوە، چونکە ئەمە بۆ ئەو شوێنە گونجاو ترەو، لەگەڵ (کەشی گشتی)یشدا تەبایە.

چونکە کونکردنی بەربەستەکەو ڕووخاندنیشی ئاتاجی بە هەوڵی گەورەو زەحمەتو کاری دژوارو بە کاتیشە، هەروەك ئاتاجی بە ئامێرەکانی هەڵکەندنو ڕووخاندنە.. ئاتاجیشی بە پیاوانێکە کە بتوانن بیڕووخێننو، هەوڵو ماندووبوونو زەحمەتو ئارامییەکی زۆریشی تێدا خەرج بکەن، دیارە کاتو ماوەیەکی زۆریشی دەوێت پێش ئەوەی کارەکەیان بە ئەنجام بگەینن، لەو کەشەدا کە ڕستەی ﴿وَمَا ٱسۡتَطَٰعُواْ لَهُۥ نَقۡبٗا﴾ گوزارشتی لێ دەکات، پیتی (ت) لە فەرمانەکەدا ماوەتەوە. واتە (ت)ەکە بۆ بارگرانی (ثقل) ماوەتەوە تاکو خاڵێکی یاریدەدەر بێت لە وێناندنی کەشی بارگرانیو زەحمەتی ڕووخاندنی بەربەستەکەداو، تاکو لەو پرۆسە قورسو دژوارەشدا بەشدار بێت. کەواتە جاری یەکەم، واتە لە ڕستەی یەکەمدا پیتی (ت) لە فەرمانەکەدا بۆ هێواشکردنەوەو بەئاسان دانانی کارەکە لابراوە، بەڵام جاری دووەم (لە ڕستەی دووەمدا) پیتی (ت) لە هەمان فەرمانی نەیانتوانی ﴿وَمَا ٱسۡتَطَٰعُواْ﴾دا بۆ قورسکردنو بەگران دانانی کارەکە هێڵراوەتەوەو بەکارهاتووە.

هەر لێرەشدا ئەوە بەیادی هەموان دەخەینەوە کە بێژەکان (الفاظ) لە گوزارشتی قورئانیدا پاڵاوتەو ڕێکخراون لەگەڵ چوارچێوە گشتییەکەیدا. ئەمەش بەچاکی هەڵبژێرراوەو، بەتەواوەتیش لەگەڵ ئەو کەشودۆخەدا گونجاوە کە ڕستەکەی تێدا هاتووەو، لەگەڵ ئەو مەسەلەیەشدا هاوڕێکە کە هەواڵی لەسەر ڕاگەیاندووە.

بێگومان پیتی (تاء)ی (خفة) پێشتر لە چیرۆکی (مووساو خدر)دا ـ سلاویان لێ بێت ـ هاتبوو، ئەوەش لە وتەی (خدر)دا بە (مووسا) کە پێی گوتبوو: ﴿ سَأُنَبِّئُكَ بِتَأْوِيلِ مَا لَمْ تَسْتَطِع عَّلَيْهِ صَبْرًا ﴾.

جا ئەوەتا لەم چیرۆکەی (ذو القرنين)یشدا بۆ جاری دووەم پیتی (تاءی خفة) دێتەوە بەرچاومان.. هەر لە چیرۆکی (ذو القرنين)دا فەرمانێک بەدوو شێوە هاتە بەر چاومان، جاری یەکەم لەو فەرمایشتەی خوادا کە باسی پایەدارکردنی (ذو القرنين) دەکاتو دەفەرموێت: ﴿إِنَّا مَكَّنَّا لَهُۥ فِى ٱلْأَرْضِ ﴾.

جاری دووەمیش لە ووتەی (ذوالقرنين) خۆی دا کە باسی ئەو هێزو پلەو دەسەڵاتە دەکات کە خودا پێی بەخشیوەو لەکاتی بنیاتنانی بەربەستەکەدا بەو گەلە دەڵێت: ﴿ قَالَ مَا مَكَّنِّى فِيهِ رَبِّى خَيْرٌ ﴾ ئەوەی خودا لە هێزو توانا پێی بەخشیوم لەو پاداشتەی ئێوە باشترە کە پێم دەدەن).

ئیدی گرنگ ئەوەیە کە ئەو خوێنەرەی بەوردیو تێرامانو تێفکرینەوە قورئان دەخوێنێت، هەڵوێستە لە ئاست چەندین نموونەی تری هاوشێوەدا بکاتو، گەلێک نموونەی تر بەدی دەکات.

(بنیاتنانی بەربەستەکە رەحمەتێك بووە لە خوداوە)

((ذوالقرنين)) کاتێك بۆ ئەو بەربەستە گەورەیەی ڕوانیوە کە خەڵکی ئەو ناوچەیەی لە شاڵاوەکانی (یەئجووجو مەئجووج) پاراستووە، گوتوویەتی: (ئەمە ڕەحمەتێکە لە خودای پەروەردگارمەوە﴿ هَٰذَا رَحْمَةٌ مِّن رَّبِّى ﴾.

کاتێك لەبەردەم ئەم بڕگە جوانو پیرۆزەی ﴿هَٰذَا رَحْمَةٌ مِّن رَّبِّى ﴾شدا دەوەستین، ئەم پەندو ئاماژانەی لێ دەردێنین:

١- ئەوەی (سید قطب) لەبارەیەوە گوتوویەتی: ((ذوالقرنین) کاتێك بۆ ئەو پرۆژە مەزنەی خۆی ڕوانیوە، تووشی لووتبەرزیو بەخۆ نازین نەبووەو، بۆنو بەرامەی هێزو زانستیش مەستی نەکردووە، بەڵکو یادو سوپاسی خودای کردووەو، هەمان چاکەی لە پێناوی خوادا کردووە کە ڕێنماییی بۆ سەری کرد بوو)[1].

٢- (ذو القرنین) بەزیکرو نزاو یادی خودا لەکاتی بەئەنجام گەیاندنی کارەکەیدا، فێری ئەوەمان دەکات چۆن زیکرو یادی خودا بکەین، بێگومان گەورەترین کاتو شێوەی زیکر ئەوەیە مرۆڤی باوەڕدار لەکاتی سەرکەوتنی کارەکەیدا یادی خودا بکاتو بزانێت کە ئەوە بە فەرمانی خودای پەروەردگارێتی، ئیدی لەخۆبوردوو دەبێتو، دادگەریی ڕەچاو دەکاتو یادو سوپاسی خوداش دەکات.

٣- بنیاتنانی بەربەستەکە ڕەحمەتێك بووە لە خوداوە. (ذو القرنین)یش ئەو زانستەی کە خودا فێری کردبوو و، ئەو پایەو دەسەڵاتەش کە بۆی ڕەخساندبوو، لە (یارمەتیدانی خەڵکی)و (کاری چاك بۆیان)و (نەهێشتنی پەلامارو دەستدرێژیی لەسەریان)دا بەکاری دەهێنان، هەر بۆیەش زانستەکەی ڕەحمەتێك بوو لە خودای پەروەردگاریەوەو، بەکارهێنانی ئەو زانستەش هەر ڕەحمەتێکی خودا بووە. بەکارهێنانو خستنە گەڕی ئەو زانستو زانیارییەش (کە خودا فێری کردبوو) لەگەڵ بابەتی نێو سوورەتی (کهف)دا (سوورەتی زانستو ڕەحمەت) دەگونجێت، وەك خوداش دەربارەی (خدر) ـ سڵاوی لێ بێت ـ فەرموویەتی:- ﴿ءَاتَيْنَـٰهُ رَحْمَةً مِّنْ عِندِنَا وَعَلَّمْنَـٰهُ مِن لَّدُنَّا عِلْمًا ﴾، هەروەها وەك ئەو ووتەیەی کە لەسەر زاری (خدر) هاتووەو بە (مووسا)ی گوتووە ﴿رَحْمَةً مِّن رَّبِّكَ ﴾.

---

١) (في ظلال القرآن/ ٤: ٢٢٩٣).

٤- ئەو گەلە لەبەردەم هەڕەشەی (یەئجووج و مەئجووج)دا بوون و، کەوتبوونە بەر هەڵمەتەکانی وێرانکاری و شێواندنیان. هیچ پارێزەرێکیشیان نەبوو کە پارێزگارییان لێ بکات، تەنها خودا نەبێت کە ئەو بەربەستەی بۆ دابین کردن، هەروەها هیچ ڕزگارکەرێکیشیان نەبوو کە لەو مەترسییە ڕزگاریان بکات تەنها بنیات نانی بەربەستەکە نەبێت، هەر بۆیەش بەربەستەکە ڕەحمەتێك بوو لە خوداوە بۆ ئەوان، هەروەك چۆن (بە فەرمانی خودا) هۆیەکی ڕزگار بوون و ئازاد بوون بوو بۆیان، خۆ ئەگەر بەربەستەکە بنیات نەنرایەو، ئەگەر ئەو گەلە هەر سکاڵاو دادو بێدادیان (بەبێ کۆشش و هەوڵ و جموجووڵێك) لەدەست حاڵی خۆیان بکردایە، ئەوا خۆیان لەو مەترسییە ڕزگار نەدەکرد. دیارە ڕزگاری و ئازاد بوونیش تەنها بەکارو هەوڵدان بەدی دێت.

(لە بنیاتنانی بەربەستەکەدا وانەیەك بۆ ئێمەش هەیە)

هەمدیسان لەم بەربەستەی (ذو القرنین)دا وانەیەکی گرنگ و پێویست بۆ نەتەوەی ئیسلامیش هەیە، بەتایبەتیش لەم سەردەمەدا کە ڕووبەڕووی مەترسییەکی فەوتێنەرو وێرانکەری وەها بۆتەوە کە توندو ترسناکتریشە لە مەترسییەکەی (یەئجووج و مەئجووج) لەسەر ئەو گەلە. ئەو مەترسییەش کە ئەمڕۆ بۆ نەتەوەی ئیسلام لە ئارادایە، مەترسی وێرانکەری جولەکەیە، دێوەزمەی ترسناکی دڕندەو چەپەڵی جولەکەیەو، هەموو گۆشەو کەنارێکی نەتەوەو هەموو ووزەو تواناکانیشی و کە هیچ شتێکی لێ ناپارێزرێت کەوتوونە بەر هەڕەشەی ئەو مەترسییە، کارێکی شیاویش نییە بۆ نەتەوەی ئیسلام کە ئەمڕۆ شکست و دەستەپاچە بێت لەبەردەم ئەم مەترسییەدا.

هەروەها بۆ نەتەوە ناشێت کە تەنها بە خەمخواردن و ئازار چەشتن و لاواندنەوە لە ئاست ئەم کێشەیەدا ڕەفتار بکات، ناشبێت هەر تەنها ڕێگە چارەی ناڕەزایی و

ئیدانەکردنو سکالاّکردن بگرێتەبەرو، تەنها لەسەر ئـەوەش سـوور بێـت کـە ڕووی گفتار بکاتە ڕایـی گـشتیی جیهـانیو ویـژدانیان بـدوێنێتو، هـاوار بەرێتـە لای خێرخوازان لە دنیاداو داوا لە جیهان بکات بێنە پێـشەوە بـۆ نەهێـشتنی هێرشـی داگیرکاریو بەرفراوانبوونی ناوچەکانی جوولەکەو، ڕاوەستاندنی مەترسییان.

هەروەها بۆ نەتەوەی موسڵمانان ناشێت کە هـەر لەسـەر ئـەو جـۆرە ڕێـچکەو ئامرازو شێوازانە سوور بێت کەوا بەئەنجامێکی ناگەیەنن و، چارەسەرێکی بۆ پەیدا ناکەن، بەڵکو هـەر سـەرابو خـەوو خـەیاڵن، وەك پەنابردنـە بـەر (ئەنجوومـەنی ئاسـایش)و (نەتــەوە یـەکگرتووەکان)و (بانگـەواز بـۆ بەسـتنی کـۆنگرەی نێـو دەوڵەتی)و (جێبەجێکردنی بڕیارەکانی ئەنجوومەنی ئاسایش)و.. ئـەو ڕێگـە چـارە بێ‌ئەنجامانەی تر..

بەڕاستی هیچ خێرو بێرێك لەو هەڵوێستانەدا نییە، ئەم جۆرە ئامرازانەش هـیچ چارەسەرێك نابەخشن. نەتەوەی ئیسلامیش بەردەوام لەبەردەم هەڕەشەی مەترسـی یە لەناوبەرەکەی جوولەکەدا دەمێنێت. بۆیەو بەبێ هیچ گومانێك تـەنها بـەکاری جیددیو ڕاستو دروست نەتەوەی ئیسلام ڕزگاری دەبێت..

تەنها بە بەرەو ڕووبوونەوەی جوولەکەو بەرەنگاری کردنیان ڕزگار دەبن..

هـیچ شـتێكو هـیچ ڕێگـا چـارەیەك وەك جیهـادو شـەڕو کوشـتارو هێـزی سەربازییش نەتەوەی ئیسلام ڕزگار ناکات. بەڕاستی هەر بەهێزو بـەکارو هەوڵـدان بوو کە ئەو گەلەش لەدەست (یـەئجوجو مـەئجوج) ڕزگاریـان بـوو و، ڕەحمـەتی خودایان بەهۆی بنیاتنانی بەربەستەکەوە پێ‌گەیشت.

دیارە نەتەوەی ئیسلامیش هەر بەهێزو هەوڵو تێکۆشان لە مەترسیی جوولەکە ڕزگاریان دەبێت، بۆیەش جیهاد لەدژی جوولەکـەو شـەڕ لەگەڵـداکردنیان شـتێکی هاوشێوەی بەربەستەکەی (ذوالقرنین)ە.. جا کاتێك نەتەوەی ئیسلام بە چاکی فێـری جیهادو شەڕو کوشتار دەبـنو سـوور دەبـن لەسـەر شـەهیدبوون، ئـەوا ڕەحمـەتی خودایان پێ‌دەگات وەك چۆن بەگەلانی پێشین گەیەنراوە.

بەڕاستی گەلێکی شکستو تەمەڵ شایستەی ڕەحمەتی خودا نین، خودا ڕەحمیان پێ ناکات، خەڵکیش ڕەحمیان پێ ناکەن، هیچ کەسێکیش دەنگیان نابیسێت، هیچ کەسێکیش بەزەییی بەحاڵیاندا نایەتەوە.

بێگومان ئەوانەی شایستەی ڕەحمەتی خودان پیاوانی بەهێزو توندو تیژن کە موجاهیدە بە ئارامو خۆڕاگرتووەکانن.

بۆیە پێویستە کە ئیدی نەتەوەش ماڵئاوایی لە هیواو ئاواتو خەونە فریودەرەکان بکاتو، دەبێت بچێتە دەروازەی جیهادو شەهادەتخوازییەوە، دەنا هەر تووشی لەناوچوونو نغرۆبوون لە لافاوی سەرشۆڕیدا دەبن.

((بەڵێنی خودا و تەخت کردنی بەربەستەکە))

دوای ئەوەی (ذوالقرنين) لەلای ئەو گەلە دانی بەوە دانا کە بنیاتنانی ئەم بەربەستە بۆ ئەوان ڕەحمەتێکە لە خودای پەروەردگارییەوەو، سوپاسیشی لەسەر ئەوە کرد، لە هەمان کاتدا حەقیقەتێکی باوەڕدارانەی گرنگی بۆ خستنە ڕوو، ئەمەش لەو وتەیەیدا کە خودا لەسەر زاری ئەوەوەگێڕاوێتییەوەو فەرموویەتی:-

﴿...فَإِذَا جَآءَ وَعْدُ رَبِّي جَعَلَهُۥ دَكَّآءَ ۖ وَكَانَ وَعْدُ رَبِّي حَقًّا ﴿٩٨﴾ الكهف﴾.

لەم ووتەیەیدا، (ذوالقرنين) باسی ئەوە دەکات کە ئەم بەربەستە ماوەو تەمەنێکی دیاریکراوی هەیەو، بەردەوام تا ڕۆژی دوایی لە ئارادا نابێت، بۆیە نابێت خەڵکی تەنها پشت بەوە ببەستن، چونکە ئەو خودایەی کە ڕێگەی بە بنیاتنانیو هێنانەکایەی داوە، هەر ئەو خودایەشە ڕێی داوە کە بەربەستەکە توندو تۆکمە بوو بێت، هەر خوداشە ڕێی داوە کە ڕێگە لە هێرشەکانی (یەئجووجو مەئجووج) بگیرێت.

بەڵام خودا لە ماوەو زەمەنێکی تردا ڕێگە بە (یەئجووجو مەئجووج) دەداتەوە کە بتوانن ئەو بەربەستە تێك بدەنو، بڕیاری تێکدانەکەشی بۆ نووسیونو، ئیدی لەو بەربەستەوە دێنە دەرەوە تاکو سەر لەنوێ بۆ جاری دووەمو سێیەمو چوارەم دەست بە خراپەو تێکدان بکەنەوە.. جا ئەگەر بەڵێنی خودا ﴿فَإِذَا جَآءَ وَعۡدُ رَبِّي﴾ هاتە پێشەوەو تەمەنی بەربەستەکە کۆتایی هاتو، خودا خواستی لەسەر تێکدانو وێرانکردنی بوو، ئەوا هیچ کەسێك ناتوانێت لەبەردەم خواستی خوادا بووەستێتو ناتوانێت ڕێگا لە بەجێهێنانی فەرمانیدا بگرێت، چونکە مرۆڤەکان بێهێزو لاوازنو، خوداش هەر خۆی بەهێزو بە تواناو کارایە لەسەر هەر کارێك بیەوێت.

﴿فَإِذَا جَآءَ وَعۡدُ رَبِّي﴾ ئەگەر بەڵێنی پەروەردگارم هاتە پێشەوە ئەوا بەربەستەکە تەخت دەکات ﴿جَعَلَهُۥ دَكَّآءَ﴾ (دکاء) واتە لەگەڵ زەویدا ڕێکی دەکاتەوەو تەختی دەکات. لە وشەی (دکاء)دا سەرنجێکی ڕوون کەرەوەی قورئانیش بەدیی دەکەین.

بێگومان وشەی (دکاء) (مؤنث)ە، (سد)یش (مذکر)ە، داخۆ بۆچی وەسفی ئەم (مذکر)ە بە (مؤنث) کراوە، لە بنچینەشدا ئەوەیە کە (وەسف کراو/ موصوف) لەگەڵ سیفەتەکەدا لە بواری بەنێر دانانو بەمێ دانان (التذكير والتأنيث)دا یەکسان بکرێن. دوو جۆرە خوێندنەوەش بۆ ئەم وشەیە هەیە:-

یەکەمیان/ دکاء: بەدرێژکردنەوەو هەمزە بۆ دانانەوە:- ئەمە خوێندنەوەی (حەمزە)و (عاصم)و (کسائی)یە. لابردنیشی (واتە کردنی بەربەستەکە بە زەوییەکی تەخت)، وشەی (دکاء) سیفەتێکیشە بۆ وشەیەکی لابراوی بە مێ دانراو (مؤنث)ی وەك (ارض دکاء)، پاشان وشەی بۆ زیادو پاڵ خراو (مضاف)ی (ارض)ەکە لابراوەو تەنها لەپاڵدانراو (مضاف اليه)ەکە جێگەی گرتۆتەوەو، بووە بە (جعله دکاء). بۆ نموونەش: عەرەبەکان دەڵێن (ناقة دکاء) واتە حوشترێك کە سەرپشتی تەخت بێتو (سەنام)ی نەبێت.

خوێندنەوەی دووەم/ بە (دکاً) واتە بە (تەنوین-ً)ی سەر (کاف)ەکە بخوێنرێتەوە ئەوا بە سیفەتێك بۆ بەربەستەکە دادەنرێت، ئەمەش هیچ گرێوگۆڵێکی تێدا نیە)[1].

جا دوای ئەوەی ڕووکاری وەسفی (مذکر)ە کەمان بە ئاڕاستەی (مؤنث) داناو، کە لە ڕاستیشدا ئەو (مؤنث)ە سیفەتێکە بۆ (مؤنث)ێکی لابراو (محذوف) ئەوا لێرەدا حیکمەتی وەسفکردنی بەو سیفەتە (مؤنث)ەی (دکاء) ڕوون دەکەینەوە:-

بێگومان ئەو بەربەستە توندو تۆکمەیە، سەردەمێکی تری بەسەردا دێت کە دەکرێتە زەوییەکی تەختو هەرچی لە ئاسنو مسی تێدایە نامێنن، دەگۆڕێت بۆ زەوییەکی تەختەڵان، بۆ تەنها زەوییەك (ارض دكاء).

لە باسێکی پێشتری ئەم چیرۆکەدا ئەوەمان بەڕاستترو یەکلاکراوە دانا کە وادەی بەڵێنی خودا لەمەوبەر چەند جارێك لەو جێگایانەدا بەدیی هاتووەو، (یەئجووجو مەئجووج) بە خواستو فەرمانی خودا توانیویانە کەلەبەر بخەنە بەربەستەکەوەو وێرانیشی بکەن، ئیدی بە ڕاستیو بە واقیعی ئەو بەربەستە نەماوەو بووەتە زەوییەکی تەختکراو.

ئەمڕۆش هەر کەسێك بۆ تەنگەی (داریال)ی نێو چیاکانی (کافکاس) بڕوانێت، بە واقیعی دەبینێت کەوا بەربەستەکە لەگەڵ زەویدا تەخت کراوەو، لە ئاسنەکەشی تەنها چەند بڕێکی کەم دەبینێت کە لەسەر هەردوو لێواری تەنگە (مضیق)ەکە ماوەتەوە.

بەڕاستی (ذوالقرنین) ڕاستی گوتووە کاتێك پێشبینیی نەمانی بەربەستەکەی لە سەردەمێکی تردا کردووە، وەك گوتویەتی: ﴿فَإِذَا جَآءَ وَعۡدُ رَبِّي جَعَلَهُۥ دَكَّآءَۖ وَكَانَ وَعۡدُ رَبِّي حَقّٗا﴾.

---

١) بڕوانە/ (حجة القراءات)ی (ابن زنجلة)، لاپەرە (٤٣٥-٤٣٦).

ئەو پەندانەی کە (ئیمامی قاسمی) لەم چیرۆکەی دەرهێناون

ئیمامی قاسمی لە کتێبەکەیدا (محاسن التأویل) چەند پەندو ئامۆژگاریو فەرمانێکی شەرعی لەم چیرۆکەدا دەرهێناوەو، مامۆستا (محمد خیر رمضان یوسف)یش پوختەی ئەو پەندو ئەحکامو ئامۆژگارییانەی لە کتێبەی خۆیدا(ذو القرنین) بە نەختێك دەسکاریو کورتکردنەوەوە خستۆتەڕوو. (ئێمەش لێرەدا لەو کتێبە (محمد خیر رمضان)ەوە پوختەیەکی ئەو پەندو وانە کورتکراوانە دیاری دەکەین:-

١- پەند وەرگرتن لەوەی کە بێگومان خودا هەندێك خەڵکی بەچەند پلەیەك لە هەندێکی تر بەرزتر داناوەو، لە ڕزقو ڕۆزیشداو بە خواستی خۆی سامانو موڵكو ماڵی بە هەندێك کەس بەبێ حسابو ژمارە بەخشیوە.

٢- گرتنە بەری هۆکارو ئامرازەکانو کەوتنە دوای سوننەتو ڕێسای خودا لە گەردووندا بە کاری جیددیو هەوڵدان. دیارە بە پێی ئەندازەی هەوڵو کۆشش، سەرکەوتنو ڕزگاریش هەیە.

٣- بەگەڕخستنی وزەو ورە بۆ لابردنی کۆسپو تەگەرەکان.

٤- پێویستیی دەست پێکردنو هەنگاونان بۆ کاروبارە گەورەکان.

٥- هەر کەسێك بەسەر دوژمنانی دا زاڵو سەرکەوتوو بێت، بۆی ناشێت کە ملکەچو زەلیلو کۆیلەیان کات، بەڵکو دەبێت بە دادو عەدالەتەوە مامەڵەیان لەگەڵدا بکات و، پاداشتی چاکەکار لەسەر چاکەکەی بداتەوەو، سزای خراپەکاریش لەسەر خراپەکەی بدات.

٦- پێویستە پادشاو سەرداری خەڵکی، هەموو هەوڵو کۆششێکی خۆی لەپێناو پاراستنی نیشتمانو دابینکردنی ئاسوودەییو ئارامیو هاووڵاتیاندا بخاتە گەڕ.

٧- پێویسته پادشاو سەرۆكی وڵات خۆی له پارەوپوولی خەڵكی ژێر دەسەڵاتی بپارێزێتو خوازیاری وەرگرتنی كرێو پاداشت نەبێت لەسەر كارێكی كه بۆیان دەكات .

٨- ئەگەر له جێگەیەكدا پێویستو گونجاو بوو باسی نیعمەتەكانی خودا كه بەخۆی داون، بكرێت، ئەوا پاشا دەتوانێت باسیان بكات .

٩- توندكردنی شوورەو قەڵاكانو بەهێزكردنیان .

١٠- پادشا بەشدارییكاری كرێكاران بكات تاكو چالاكییان زیاتر پێبداتو بەو بەشداریكردنەشی خۆشحاڵیان بكات .

١١- باسو پێناسەی بەروبوومی كاركردن بۆ كەسانی تر بكات تاكو ڕێزو بەهای بزاننو سوپاسی خوداشی لەسەر بكەن .

١٢- ڕۆژی دواییو كۆتایی هاتنی ئەم ژیانەی دنیا بەبیر كەسانی تر بێنێتەوە تاكو دڵانی خەڵكی بەڕۆژی دواییەوە پەیوەست بن .

١٣- پەندو دەرس وەرگرتن بە ڕازاندنەوەو پەرەپێدانی ستایشی جوانو هێشتنەوەی ئاسەواری گەورەو شكۆدار لەنێو دڵاندا، ئەمەش له ڕێگەی ڕەوشتی چاكو نەریتی جوانو، ئازایەتیو مەردایەتیو چاو پۆشیو دادگەریو چاكەكردن لەگەڵ خەڵكیدا.

١٤- ئەو كەسەی كه پادشاو سەرداری چەند گەلو هۆزێكی هەمە چەشنە بێت، دەبێت بایەخێكی زۆر بەیەك خستنی گوتارو هەڵوێست بدات)[1].

---

١) كتێبی (ذو القرنین)ی (محمد خیر یوسف)، بەدەسكاریو كورتكردنەوەوە، له لاپەرەكانی (٢٨١-٢٨٣)ەوە.

کۆتایی چیـرۆکی (ذو القرنیـن) بە وتەیەکی (سـید قطب)

بۆ کۆتایی هێنانـمان بە چیرۆکی (ذوالقرنیـــن) وتەیـەکی مامۆسـتای پێشەوا (سید قطب) دێنینەوە، کە لە تەفسیری (في ظلال القرآن)ەکەیـەوە وەرمـانگرتووەو، کە ئەویش خۆی لە تەفسیرو لێکدانەوەی ئەم دوا بڕگانەی چیرۆکەکەدا کردوونی بـە کۆتاییەك بۆ ئەو بەسەرهاتە.. دەبا بواری ئاخاوتن لەسەر کۆتـایی چـیرۆکەکە بـۆ مامۆستای شەهید والآکەین‌و بزانین لەمبارەیەوە چی گوتووە..؟

بەم ڕەنگە کۆتایی ئەو ئەڵقەیە لە ژیاننامەی (ذوالقـرنین دێت، کـە نموونەیـەکی نایابی حاکمی ساڵحەو، خودا لە زەویدا دەسەڵات‌و پلەوپایەی پێداوەو هۆکارەکانی بۆ ئاسان کردووە، ئەویش بە زەویدا گەڕاوەو، ڕۆژهـەڵات‌و ڕۆژئـاوای زەوی بەسـەر کردۆتەوە.. بەڵام لووتبەرزو خۆبەزلزان نەبووە، ستەمکارو بێباك نەبووە، فتوحات‌و ڕزگارکردنی وڵاتانی نەکردۆتە ئامرازێك بۆ دەسکەوتی ماددیی‌و، زەوتکردنی تاك‌و کۆمـەڵ‌و نیـشتمانەکانی خـەڵکی، مامەڵـەی کۆیلەشـی لەگـەڵ خـەڵکی وڵاتـە فەتحکراوەکانیدا نەکردووە. دانیشتوانی ئەو وڵاتانەشی بۆ نیازو تەماعکاری خـۆی ملکەچ نەکردووە، بەڵکو دادو عەدالەتی لەهەر شوێنێکدا، کە تیایدا دانیـشتووە، بڵاوکردۆتەوە.. یارمەتیی بـەجێماوو دواکـەوتوانی داوەو بـەبێ کـرێ‌و پاداشـتێك دەستدرێژی ناحەزانیانی لەسەر لابردوون. ئەو هێزو توانایەش، کە خودا پێی دابوو لە ئاوەدانی‌و چاکسازی‌و بەرپەرچدانەوەی دوژمنکاریی‌و بەدیهێنان‌و چەسـپاندنی حەقدا بەکارهێناوە. پاشان هەر خێرو دەسکەوتێك، کە خودا لەسـەر دەسـتی ئـەو بەدیهێنا بێت، هەر بۆ ڕەحمەت‌و فەزڵی خودای گەڕاندۆتەوە. ئیدی ئەو لەکاتێکدا لە لوتکەی هێزو دەسەڵاتیدا بووە، هێزو تواناو گەورەیی خودای لەبیر نەچۆتەوەو، ئەوەشی لەبیر نەچۆتەوە، کە هەر بۆ لای خودا دەگەڕێتەوە)[1].

---

١) (في ظلال القرآن)/ بەرگی (٤)، لاپەرە (٢٢٩٣).

((کـــۆتـــایی))

لە دواییدا.. ئەمە هەر چوار چیرۆکەکەی نێو سـوورەتی (کهـف) بـوو،.. واتـە (چیرۆکی هاوەڵانی نێو ئەشکەوتەکە)و (چیرۆکی کابرای خاوەنی دوو باخەکە لەگەڵ هاورێ باوەڕدارەکەی)و (چیرۆکی مووساو خدر)ـ سڵاویان لێ بێت ـو (چـیرۆکی – ذو القرنیـن–).

بەڕاستی چەند ساتە وەختێکـی شـیرینو بەسـوودمان لەگـەڵ ئـەم چـیرۆکانەدا بردەسەرو، چەندین پەندو ئامۆژگاریو ئاماژەی سودبەخشو وانەی بەسوودی لێـوە تێگەیشتین. لەم چیرۆکانەدا سیما گشتییەکەی سوورەتی (کهف)مان بەدییکرد کـە ململانێی نێوان (باوەڕدارێتیو ماددەپەرستی)یـەو، سـەرکەوتنی شـوێنکەوتوانی ڕێبازی ئیمانداریتییە بەسەر شوێنکەوتوانی ڕێبازی بێباوەڕێتیی ماددەپەرستی.

هەروەها کلیلە گشتییەکەی ئەم سوورەتەش، کە زیکری (ما شاء الله لا قوة الا بالله)یەمان بەدی کردو، بینیمان چۆن ئەم مانایە بەدی هاتووەو، ئەم کلیلی دەرگـا کردنەوەیەی سوورەتەکانیش بەسەر هەریەکەیاندا پیادە کراوە..

بینیشمان چۆن خواستی خودا بەجێ دەگەیەنرێتو، چۆن هێزی خودا، هێزێکـی کاراو بەزێنەری دوژمنانەو، پاشان دیمان کە سەرکەوتن لـە خـوداوەو پـشتگیرییش هەر بۆ سەربازانی ڕاستەقینەی خۆیـەتیو، کـە چـۆن ئـەو سـەربازانەو ئایـەتو نیشانەکانیش هەڵدەبژێرێت، هەروەك دیـمان هەر کەسێك هێزی لەوەدایە گـەر لـە خوداوە داوابکاتو پشت بەخودا ببەستێت ئەوا هەر ئەو کەسە بەهێزو بەتوانایـەو ئاکامو سەرەنجامی باشو لەباری دەبێت.

هەر لەو چیرۆکانەشدا زانستی خودایی (العلم الربانی)مان بەدی کـرد، ئەمـەش لەڕێی ئەو کەسانەی، کە خـودا زانـستی فێرکـردوونو، لەسـەر زەویـش پایـەدارو سەربەرزی کردوون.

ئەوەشمان بەدیکرد کە بەختیاریو خێرو بەرژەوەندی، بۆ هەموو ئەو کەسانەیە کە خودا ڕەحمی پێکردوونو، دیاردەو ڕواڵەتەکانی ئەو ڕەحمەتو زانستەشیان پیشانی خەڵکی داوەو شوێنەواری ئەو زانستەش کە ئاوێتەی ڕەحمەتی خوداو گرێدراوی بووە، بۆ خەڵکی دەرخستووە.

هەر لەو چوار چیرۆکەشەوە زانیمان چۆن عەقیدەو بیروباوەڕی ئێستامان ڕاست بکەینەوەو، چۆن بنەماو بەهاکانیش بە تەرازووی عەقیدە هەڵسەنگێنین و، چۆن بەرنامە ئیمانداریێتیی یەکەی قورئانیش بۆ تێفکرینو لێورد بوونەوەو لێکۆڵینەوەو زانینو توێژینەوە بەکاربێنین!!

بەڕاستی لەو چیرۆکانەوە (بە فەزڵو ڕێنمایی خودای گەورەو کاربەجێ) زۆر شتمان دەستکەوتو زۆر شتیشمان زانی.. سوپاس بۆ خودای پەروەردگاری جیهانیان.. درودو سلاو بۆ سەر گیانی پێشەوامان محمد ﷺو هەموو خانەوادەو هاوەڵانیشی..

(الحمد لله رب العالمين، والصلاة والسلام على سيدنا -محمد- وعلى اله وصحبه..

سبحانك اللهم وبحمدك، نشهد ان لا اله الا انت، نستغفرك و نتوب اليك).

سـەرچاوەكانی ئەم كتێـبە

١- أحكام القران –للقاضي ابي بكر بن العربي.. تحقيق علي محمد البجادي..

٢- اضواء البيان في تفسير القران بالقران، لمحمد الامين الشنقيطي. عالم الكتب –بيروت- بدون تاريخ.

٣- البداية و النهاية –للامام ابن الكثير- مكتبة المعارف- بيروت –الطبعة الاولى/١٩٦٦م

٤- تأملات في سورة الكهف (الصراع بين الايمان و المادية) لأبي الحسن علي الحسن الندوي –دار القلم- الكويت-١٩٧١م.

٥- تفسير القران العظيم –للامام ابن الكثير- المكتبة التجارية –مصر- بدون تأريخ.

٦- تهذيب الاسماء و اللغات، للامام النووي –دار الباز للنشر و التوزيع –مكة المكرمة- بدون تاريخ.

٧- الجامع لأحكام القران –لامام القرطبي- دار الكتاب العربي –مصر- الطبعة الثالثة- ١٩٧٦م.

٨- جداول التقويم الميلادي المقابل للتقويم الهجري. لأحمد عادل كمال –دار النفائس- بيروت- الطبعة الاولى –١٩٨٠م.

٩- حجة القراءات –لإبن زنجلة –تحقيق سعيد الافغاني. مؤسسة الرسالة –الطبعة الثالثة- ١٩٨٢م.

١٠- الدر المنثور في التفسير بالمأثور –لإمام السيوطي- دار الفكر –بيروت- الطبعة الاولى ١٩٨٣

١١- ذوالقرنين –لمحمد خير رمضان يوسف- دار القلم –بيروت- الطبعة الاولى ١٩٨٦م.

١٢- روح المعاني –للإمام الالوسي- دار إحياء التراث العربي – بيروت- بدون تأريخ.

١٣- الروض الانف في شرح سيرة ابن هشام، للإمام السهيلي –تحقيق عبدالرحمن الوكيل، دار الكتب العربية –القاهرة- بدون تأريخ.

١٤- الزهر النضر في نبأ الخضر. للإمام ابن حجر العسقلاني، مجموعة الرسائل المنيرية، المجلد الاول –الرسالة السابعة، دار احياء التراث العربي –بدون تاريخ.
١٥- سنن ابن ماجة، بعناية فؤاد عبدالباقي، المكتبة العلمية –بيروت- بدون تأريخ.
١٦- سنن ابي داود – مراجعة و تحقيق محمد محي الدين عبدالحميد – دار الكتب العلمية – بيروت- بدون تأريخ.
١٧- سنن الترمذي – بعناية عبدالرحمن عثمان – دار الفكر – بيروت- الطبعة الثانية- ١٩٨٣.
١٨- شرح النووي على صحيح مسلم – المطبعة المصرية و مكتبتها – مصر- بدون تأريخ.
١٩- صحيح الامام البخاري – مكتبة و مطبعة محمد علي صبيح – مصر- بدون تأريخ.
٢٠- صحيح الامام مسلم. دار الفكر – بيروت-١٩٨٣م.
٢١- فتح الباري شرح صحيح البخاري، للإمام ابن حجر العسقلاني، دار المعرفة – بيروت- بدون تأريخ.
٢٢- في ظلال القران –سيد قطب- دار الشروق- الطبعة الخامسة-١٩٧٧م.
٢٣- الكامل في التأريخ – لإبن الاثير- دار صادر – بيروت ١٩٧٩م.
٢٤- المستدرك على الصحيحين، وبهامشه تلخيص المستدرك للذهبي للحاكم النيسابوري – دار الكتاب العربي- بيروت- بدون تأريخ.
٢٥- المفردات في غريب القران – للراغب الاصفهاني- تحقيق محمد سيد كيلاني، مكتبة المصطفى الحلبي - مصر- ١٩٦١م.
٢٦- نيل الاوطار – للإمام الشوكاني، دار الجيل – بيروت ١٩٧٣م.

نێـوەڕۆك

قصص السابقين في القرآن

دكتور صلاح عبد الفتاح الخالدي

نوسینگەی تەفسیر

هەولێر - شەقامی دادگا - ژێر تونێلی شێرین پالاس
ت: 2230908 - 2221695- 2518138
مۆبایل: 07701387291 - 07504605122

www.al-tafseer.com
E-mail: tafseeroffice@yahoo.com
altafseer@hotmail.com